

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

AMERİKAN BASININA GÖRE TEK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE

Doktora Tezi

CENGİZHAN HALAÇLI

Tez Danışmanı

PROF. DR. KEMAL ARI

İZMİR-2023

Yemin Metni

Doktora Tezi olarak sunduğum **Amerikan Basınına Göre Tek Parti Döneminde Türkiye** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

07/08/2023

Cengizhan HALAÇLI

Amerikan Basınına Göre Tek Parti Döneminde Türkiye

Cengizhan Halaçlı

Öz

XX. yüzyılın en büyük küresel gücü olarak askeri ve siyasi ağırlığı her daim dikkat çeken Amerika Birleşik Devletleri, toplumların ve hatta ülkelerin dahi kaderlerinin şekillenmesindeki etkisiyle uluslararası politika sahnesinde her zaman müstesna bir konumda yer almıştır. Sahip olduğu bu önemli konumunun bir tezahürü olarak Amerikan basınının da önemi, geçen yıllar içerisinde giderek artış göstermiştir. Toplumsal gelişmelerde halkın içerisinde bulunduğu his ve duyguları adeta bir “yansıtıcı araç” kimliğiyle sütunlarına aktaran basın organları, bu özellikleriyle iktidar ile toplum arasındaki ilişkilerde adeta birer elçi vazifesi üstlenmiştir.

Kolonyal ve bağımsız dönem olmak üzere kabaca iki dönem içerisinde inceleyebileceğimiz Amerikan basını; dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi, Türkiye için de Türk tarihindeki gelişmelerin dış dünyada nasıl algılandığının tespit edilmesi bakımından önemli bir kaynak olarak addedilmiştir. XIX. yüzyıl Osmanlı’sına değin izlerini sürebildiğimiz Amerikan basınındaki Türk tarihine dair ilk haberler, Osmanlı’nın yıkılıp yerine modern Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması sonrasında da devam etmiştir.

Çalışma, “Amerikan Basınında Tek Parti Dönemi İç Politika Gelişmeleri”, “Amerikan Basınında Tek Parti Dönemi Devrimsel Gelişmeler” ve “Amerikan Basınında Tek Parti Dönemi Dış Politika Gelişmeleri” olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Daha sonra bu bölümler kendi içerisinde alt başlıklara ayrılarak bu alt başlıklarda dönemin önemli olayları ele alınmış, bunun için de Amerikan basınında birbirinden farklı yayın çizgilerdeki basın organlarında çıkan haberler ve köşe yazıları Türkçeye tercüme edilip karşılaştırıldıktan sonra yorumlanarak konu içerisinde işlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Amerikan Basını, Atatürk, İnönü, Atatürk Devrimleri

Turkey in the One-Party Period According to the American Press

Cengizhan Halaçlı

Abstract

The United States of America, whose military and political weight has always attracted attention as the greatest global power of the twentieth century, has always been in an exceptional position on the international political scene with its influence in shaping the destinies of societies and even countries. As a manifestation of this important position, the importance of the American press has gradually increased over the years. The press organs, which convey the feelings and emotions of the people in social developments to their columns with the identity of a “reflective tool”, have assumed the role of ambassadors in the relations between the government and the society with these features.

The American press, which we can examine in roughly two periods, the colonial and independent periods; as in many countries of the world, it has been considered as an important source for Turkey in terms of determining how the developments in Turkish history are perceived in the outside world. The first news about Turkish history in the American press, which we can trace back to the nineteenth century Ottomans, continued after the collapse of the Ottoman Empire and the establishment of the modern Republic of Turkey in its place.

The study is divided into three parts: “One-Party Period Domestic Policy Developments in the American Press”, “One-Party Period Revolutionary Developments in the American Press” and “One-Party Period Foreign Policy Developments in the American Press”. Later, these sections were divided into sub-headings and the important events of the period were discussed in these sub-headings, and for this, the news and columns in the American press in different publication lines were translated into Turkish and compared, then interpreted and tried to be processed in the subject.

Keywords: One-Party Period, American Press, Atatürk, İnönü, Atatürk’s Revolutions

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	1
ÖZ.....	2
ABSTRACT.....	3
ÖNSÖZ.....	8
KISALTMALAR.....	12
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN BASININDA TEK PARTİ DÖNEMİ

İÇ POLİTİKA GELİŞMELERİ

1.1. Atatürk Dönemi İç Politika Gelişmeleri	34
1.1.1. 1923 Seçimleri	35
1.1.2. Cumhuriyetin İlanı	37
1.1.3. Hilafetin Kaldırılması	51
1.1.4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması ve Kapatılması.....	61
1.1.5. Şeyh Sait İsyanı.....	66
1.1.6. İzmir Suikast Girişimi	73
1.1.6.1. İstiklal Mahkemesi İzmir Yargılamaları	74
1.1.6.2. İstiklal Mahkemesi Ankara Yargılamaları	78
1.1.7. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması ve Kapatılması.....	82
1.1.8. Menemen Olayı.....	90
1.1.9. Dersim İsyanı	96
1.2. Milli Şef Dönemi İç Politika Gelişmeleri.....	99
1.2.1. Atatürk Sonrası Türkiye.....	101
1.2.1.1. Atatürk'ün Vefatı	101
1.2.1.2. İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi	103
1.2.2. Muhalefet ile İlişkiler.....	105
1.2.2.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu.....	106

1.2.2.2. 1946 Seçimleri	106
1.2.2.3. Hürriyet Misakı	113
1.2.3. Truman Doktrini.....	114
1.2.4. Marshall Planı	121
1.2.5. Tek Parti Döneminin Sonu.....	125
1.2.5.1. 1950 Seçimleri	125
1.2.5.2. Demokrat Parti İktidarı ve Bayar'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	130

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN BASININDA TEK PARTİ DÖNEMİ DEVİRİMSSEL GELİŞMELER

2.1. Devrimsel Gelişmeler	132
2.1.1. Hukuki Alanda	132
2.1.1.1. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu	133
2.1.1.2. Türk Medeni Kanunu	134
2.1.1.3. Ceza, Borçlar ve Ticaret Hukukları	138
2.1.2. Eğitim Alanında	141
2.1.2.1. Yeni Türk Alfabesinin Kabulü.....	141
2.1.2.2. Üniversite Reformu.....	146
2.1.3. Toplumsal Yaşam Alanında.....	150
2.1.3.1. Şapka Kanunu	150
2.1.3.2. Takvim, Saat ve Ölçülerde Değişiklik	154
2.1.3.3. Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Kazanması.....	155
2.1.3.4. Soyadı Kanunu	158
2.1.3.5. Türkçe Ezan	161
2.1.4. İktisadi Alanda	164
2.1.4.1. İzmir İktisat Kongresi	165
2.1.4.2. 1929 Ekonomik Buhranı	167
2.1.4.3. Merkez Bankasının Kurulması.....	167
2.1.4.4. Milli Korunma Kanunu	173

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
AMERİKAN BASININDA TEK PARTİ DÖNEMİ
DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ

3.1. Atatürk Dönemi Dış Politika Gelişmeleri	175
3.1.1. Lozan Barış Konferansı Süreci	175
3.1.1.1. Osmanlı Borçları Sorunu	177
3.1.1.2. Antlaşmanın İmzalanması	179
3.1.2. Yunanistan ile İlişkiler	183
3.1.2.1. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi	184
3.1.2.2. Rum Ortodoks Patriği'nin Sınır Dışı Edilmesi	186
3.1.2.3. Venizelos'un Türkiye Ziyareti	189
3.1.3. İngiltere ile İlişkiler	191
3.1.3.1. Musul Sorunu	192
3.1.4. Fransa ile İlişkiler	199
3.1.4.1. Fransız Okulları Sorunu	199
3.1.4.2. Türkiye-Suriye Sınır Sorunu	202
3.1.4.3. Bozkurt-Lotus Olayı	204
3.1.5. İtalya ile İlişkiler	205
3.1.5.1. Mussolini'nin Akdeniz Politikası	206
3.1.5.2. Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması'nın İmzalanması ...	208
3.1.5.3. Türk Heyeti'nin İtalya Ziyareti	209
3.1.5.4. Türkiye'nin İtalyan Ambargosuna Katılması	209
3.1.6. Sovyetler Birliği ile İlişkiler	210
3.1.6.1. Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın İmzalanması	210
3.1.6.2. Türk Heyeti'nin Sovyetler Birliği Ziyaretleri	212
3.1.7. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler	215
3.1.7.1. Lozan'da Türkiye-ABD Müzakereleri ve Chester İmtiyazı	215
3.1.7.2. Bursa Amerikan Kız Misyonerlik Okulu Davası	221
3.1.8. Milletler Cemiyeti'ne Üye Olunması	224
3.1.9. Balkan Antantı	226
3.1.10. Montrö Boğazlar Sözleşmesi	229
3.1.11. Sadabat Paktı	236
3.1.12. Hatay Sorunu	238

3.2. Milli Şef Dönemi Dış Politika Gelişmeleri	243
3.2.1. İngiltere ile İlişkiler.....	243
3.2.1.1. Türk-İngiliz Bildirisi	244
3.2.2. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler.....	251
3.2.2.1. Büyükelçi Ertegün'ün Vefatı ve USS Missouri'nin Ziyareti.....	251
3.3.3. Sovyetler Birliği ile İlişkiler	257
3.3.3.1. Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın İmzalanması	259
3.3.3.2. SSCB'nin Türkiye'den Toprak Talepleri ve Boğazlar Sorunu	261
3.3.4. Almanya ile İlişkiler.....	271
3.3.4.1. Hitler'in İnönü'ye Mektubu	272
3.3.4.2. Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması.....	275
3.3.4.3. Büyükelçi Von Papen'e Suikast Girişimi	282
3.3.4.4. Türk Heyeti'nin Almanya Ziyareti.....	284
3.3.4.5. Türkiye'nin Almanya'ya Krom Sevkiyatını Durdurması	284
3.3.4.6. Türkiye'nin Almanya'yla İlişkileri Kesmesi	287
3.3.5. İtalya ile İlişkiler	289
3.3.6. Fransa ile İlişkiler.....	293
3.3.6.1. Türk-Fransız Antlaşması ve Hatay Sorunu	293
3.3.7. Müttefiklerin Türkiye'yi 2. Dünya Savaşına Dahil Etme Girişimleri.....	296
3.3.7.1. Adana (Yenice) Görüşmesi	297
3.3.7.2. II. Kahire Konferansı	301
3.3.8. Türkiye'nin Savaşa Girişi ve Birleşmiş Milletlere Üye Olması	304
3.3.8.1. Türkiye'nin Savaşa Girmesi.....	304
3.3.8.2. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e Üye Olması	305
SONUÇ.....	307
KAYNAKÇA.....	318

ÖNSÖZ

Yaklaşık 250 senelik bir mazisi bulunan Amerikan Basınının dünya basın tarihindeki yeri, her dönemde yadsınamayacak derecede önemli olmuştur. Amerika'nın siyasi ve askerî açıdan küresel bir güç olmasıyla, orantılı bir şekilde bu önem de sürekli artış göstermiştir. Fakat bu denli öneme haiz olmasına rağmen Amerikan Basınına ait gazete ve dergi gibi süreli yayınlara ulaşmak sanılanın aksine oldukça güç olmuştur. Bu güçlük ve zorluk sebebiyledir ki; Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923 ile 1950 yılları arasını yani kesintisiz 27 yıllık dönemini kapsayan Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı ya da diğer bir deyişle Tek Parti Dönemi¹, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir yer kaplamasına karşın akademisyenler veya araştırmacılar tarafından Amerikan Basınının gözünden toplu bir şekilde ele alınamamıştır.

Amerikan Basınına erişimin bu denli güç olmasının belli başlı nedenleri elbette bulunmaktadır. Eyaletlerce çıkartılan veya ulusal nitelik taşımayan bölgesel/yerel gazetelerin dışında "US Major Dailies" olarak adlandırılan ve bizim de tezimize temel kaynaklık edecek olan; The New York Times, The Washington Post, Los Angeles Times, Chicago Tribune ve The Wall Street Journal gibi en saygın gazetelerin arşivlerine ulaşmak oldukça zorlayıcıdır. Bu noktada yapılan araştırma sonucunda; çalışmaya ana kaynak olarak temel alınan gazetelerin arşivlerinin tamamına toplu ve eksiksiz olarak ulaşmanın tek yolu olarak "ProQuest Historical Newspapers" adlı elektronik veri tabanının olduğunu tespit edildi. Bu sebeple tez çalışmasının tarama, sınıflandırma, çözümleme, eleştirme ve sentez süreçlerinde mezkûr elektronik veri tabanından bu noktada ana kaynak olarak sıklıkla istifade edildi. Bununla birlikte çalışma süresince "ProQuest Historical Newspapers" veri tabanına ek olarak ABD Kongre Kütüphanesi ile ABD Ulusal Beşerî Bilimler Fonu'nun bünyesinde hizmet veren ABD Ulusal Dijital Gazete Programı'nın yayıncısı olduğu Chronicling America: Historic American Newspapers, TimesMachine, elephind.com, newspapers.com ve newspaperarchive.com adlı açık erişim gazete veri tabanlarından da mümkün olduğu kadar çok faydalanılmaya ihtimam gösterildi ve bu surette çalışma eksiksiz bir şekilde nihayete erdirildi.

¹ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2012, s. 15.

Çalışmada, ABD’de ulusal çapta yayınlanan ve etkisi itibariyle ilk beş sırayı paylaşan; The New York Times, The Washington Post, Los Angeles Times, Chicago Tribune ve The Wall Street Journal gazeteleri temel kaynak alınmıştır. Ulusal nitelik taşımayan ve etkisi eyalet kapsamıyla sınırlı kalan yerel basın, çalışmaya somut bir katkı sağlamadığı için kaynak olarak dikkate alınmamıştır. Bu türden eyalet gazeteleri, hitap ettikleri kesime uygun olarak sütunlarında uluslararası gelişmelere yer vermeye çoğunlukla gerek duymamışlardır. Yine bununla birlikte uluslararası muhabir çalıştıracak kadar iktisadi bir güce de sahip olmayan bu yerel basın, gerekli bazı önemli gelişmelerde Associated Press gibi ajansların haberlerine muhtaç kalmış, bu durum basının Türkiye’deki gelişmelere dair yayınladığı haberlerde kendi görüşlerini yansıtmasına engel olmuştur. Hulasa, yaptıkları haberlerin içeriğinde ne muhabir ne de gazete yönetimine ait herhangi bir görüşe yer veremeyen ve bu sebeple ajans yazısını okuyuculara aktarmakla yükümlü birer araç hüviyetinden öteye geçemeyerek çalışmanın muhteviyatına bir katkıda bulunamayan bu türden yerel basın organlarına çalışmada yer verilmemiştir.

Çalışma süresince şahsıma oldukça özgür bir çalışma imkânı sağlayan saygıdeğer hocam, danışmanım Prof. Dr. Kemal ARI’ya, Tez İzleme Komitesi’nde yer almak suretiyle tezin durumunu belli aralıklarla görerek yapıcı eleştirileriyle yönlendiren hocalarım Doç. Dr. Hasan Taner KERİMOĞLU ile Doç. Dr. Bilgin ÇELİK’e teşekkürü borç bilirim. Yukarıda sözü edilen süreli yayınların ulaşılması oldukça zor arşivlerine erişmemde büyük kolaylıklar sağlayarak geriye sadece bana tezin yazılmasını bırakan ve bu önemli katkısıyla tezin ikinci yazarı olarak dahi anılmayı hak eden hocam Doç. Dr. Hasan OĞUL’a ve eşi Arş. Gör. Muazzez Gündüz OĞUL’a ayrıca müteşekkirim. Ve bittabi şükranların en büyüğünü hak eden ailemi de burada anmak isterim. Hayat mücadelesi içerisinde kimsenin olmadığı anlarda bile aslında her daim yanımda olduğunu hissettiren ağabeyim Bekirhan HALAÇLI’ya, gerçek bir annede olması gereken bütün vasıflara malik olarak üzerime tir tir titreyen, evladına karşı duyduğu derin düşkünlüğü her anki haline yansıyan vefakâr ve cefakeş annem Mehtap HALAÇLI’ya ve akademik bir çalışma yapmanın getirdiği ağır maddi külfeti tereddütsüz üstlenip maddi ve manevi her koşulda desteğini muttasıl hissettiğim babam Cengiz HALAÇLI’ya şükranlarımı sunarım.

Nihayete erdirdiğim Doktora tezimi, büyük Türk Milleti’nin kurtarıcısı Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK’e adarken onun huzurunda eşsiz bir saygı, büyük bir

hüzün ve giderek artan bir özlemle eğilirim. Çalışmayı adadığım diğer kişi ise; her anımda yanımda olarak desteğini her koşulda hissettiren yol arkadaşım Beste DEMİRTAŞ'tır.

Cengizhan HALAÇLI

Temmuz 2023/İzmir

Velinimetim Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'e...

KISALTMALAR

A.g.e.	:	Adı Geçen Eser
A.g.t.	:	Adı Geçen Tez
A.g.g.	:	Adı Geçen Gazete
A.g.h.	:	Adı Geçen Haber
Ag.m.	:	Adı Geçen Makale
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
İTC	:	İttihat ve Terakki Cemiyeti
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
TCF	:	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
SCF	:	Serbest Cumhuriyet Fırkası
DP	:	Demokrat Parti
s.	:	Sayfa
s.s.	:	Sayfadan Sayfaya
bkz.	:	Bakınız

GİRİŞ

A. Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1923)

1492 yılında İspanya adına keşifler yapması için görevlendirilen Kristof Kolomb tarafından keşfedilen Amerika kıtası, keşfedildiği tarihten bu yana Avrupalılarca sürekli bir cazibe ve ilgi merkezi olmuştur. Bunun yanında Avrupalılar her ne kadar 15. yüzyıl itibariyle kıtayı keşfetmiş olsalar da siyasi hakimiyetlerini tesis etmek hususunda çok da aceleci davranmamışlardır. Amerika kıtasındaki ilk büyük çaplı Kolonyal yerleşimler, Avrupa'dan “Yeni Dünyaya” durmaksızın büyük göç dalgasının başladığı 17. yüzyılın ilk yılları itibariyle başlamıştır. Böylelikle özellikle İngiltere, İspanya ve Fransa'nın “keşfedilmiş kıtayı yeniden keşifleri” sonucunda elde ettikleri koloniler neticesinde özelde üç küresel gücün genelde ise Avrupa'nın kıta üzerindeki hakimiyeti kesin olarak başlamıştır².

18. yüzyıla gelindiğinde ise kıtada yerleşik duruma geçmiş olan çoğunluğu İngiliz asıllı Avrupalılar ile kıta yerlileri birlikte hareket ederek, İngiltere'nin ağır vergilendirmesine karşı sık sık ayaklanmaya başlamıştır. 1774 yılında İngiltere ile Fransa arasında gerçekleşen Yedi Yıl Savaşları sonunda savaşı kazanan fakat ekonomisi büyük yara alan İngiltere'nin Amerika'daki kolonilerine daha ağır bir vergi yükü yükleyen yeni vergi kanunlarını kabul etmesi, bardağı taşıran son damla olmuştur. Bunun üzerine İngiltere'nin hakimiyeti altında bulunan on üç Amerikan kolonisi, 1774 yılında İngiltere'ye karşı silahlı mücadeleye girişmiştir. İki yıl süren ve oldukça büyük mücadelelere sahne olan savaşların sonunda İngiltere'nin hakimiyetinde bulunan on üç koloni, 4 Temmuz 1776'da bağımsızlıklarını ilan ederek Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) kurulduğunu bütün dünyaya ilan etmiştir. Fakat buna rağmen on üç koloni her ne kadar 4 Temmuz 1776'da yayınladıkları Bağımsızlık Bildirgesi ile bağımsızlıklarını ilan etmişse de İngiltere, bu bağımsızlığı ancak 1783 Paris Antlaşmasıyla tanımıştır.

1783 yılı itibariyle bağımsız bir devlet olarak dünya siyaset sahnesine adım atan ABD, siyasi ve iktisadi açıdan yönünü ister istemez ihtilaflı olduğu Avrupa'ya ve Akdeniz'e dönmek zorunda kalmıştır. Bu yıllarda ABD'nin Osmanlı ile ilk teması da

² “Amerikan Tarihinin Ana Hatları”, A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Ana Hatlar Serisi, Bölüm I-II, <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm>, Erişim Tarihi: 09.06.2021.

dolaylı yoldan gerçekleşmiş, Akdeniz’de ticaret yapmak isteyen ABD, Osmanlı toprağı olan Cezayir ile bu hususta ilişkiler kurmuştur. 1795’te yapılan antlaşmayla ABD, vergi ödenmesi karşılığında Akdeniz’de ticaret yapma hakkı elde etmiş, böylelikle ABD ile Osmanlı Devleti arasında ilk ilişkiler kurulmuştur³.

Amerikalıların Türkiye’ye ilk kez ayak basması 1797’de İzmir’e gelen ticaret gemisiyle olurken, resmi nitelik taşıyan ilk ayak basma ise 1800 yılında George Washington savaş gemisinin İstanbul’a yaptığı ziyaretidir. Bu ziyarette George Washington gemisinin kaptanı Komodor William Bainbridge, İstanbul’da bulunduğu süre boyunca saray çevresinden ve özellikle Sultan III. Selim’den yakın ilgi görmüştür. Hatta bu yakın ilginin daha George Washington savaş gemisi İstanbul Boğazından geçerken başladığı bile ifade edilebilir. Bu hususta Sultan III. Selim’in ABD bandıralı George Washington gemisinin boğazdan geçişi sırasında şunları söylediği rivayet edilmiştir: *“Bu memleketin (ABD) bayrağındaki yıldızlar, Amerika kanunları, dini ve müesseseleri ile Türklerinki arasında yakınlık olduğunu göstermektedir. Zira Türkiye’nin bayrağında da gökyüzü cisimleri (ay ve yıldız) bulunmaktadır.”*⁴ Türklerin ABD’ye ilk kez ayak basması ise; Osmanlı’ya tabi durumdaki Tunus Beyi’nin himayesinde bulunan Kayserili Mehmet ve Giritli Mustafa adlı dayıların⁵ 1805 yılı Eylül’ünde ABD’ye gitmesiyle olmuştur⁶.

19. yüzyıla gelindiğinde ABD, kendi kıtası dışında özellikle Akdeniz’de etkisini ve hakimiyetini artırmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı’nın Afrika’daki topraklarıyla “Berberi Savaşları” olarak bilinen savaşlar yapan ABD, kazandığı bu savaşların da etkisiyle Akdeniz’de sözü geçen devletlerden biri olmuştur⁷. ABD ile Osmanlı Devleti’nin arasındaki ilişkiler bahsedilen savaşlardan sonra ilerleme kaydetmiştir. İlk olarak, ABD ile Osmanlı Devleti arasında ticari alanda ilişki kurulmuş ve bu yönde adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda 7 Mayıs 1830 yılında imzalanan *“Seyr-i Sefain ve İcray-ı Ticarete Dair Bir ‘Muahede-i Hümayun’”* ile

³ Ercüment Kuran, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika’yı Tanıması”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 39.

⁴ Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959, s.s. 7-13.

⁵ 17. yüzyıldan itibaren seçim usulüyle göreve getirilen Cezayir Eyaleti, Trablusgarp Eyaleti ve Tunus Eyaleti yöneticilerine verilen ünvan.

⁶ E. Ziya Karal, “Kayserili Mehmet Dayı ile Giritli Mustafa Dayı Nam Yoldaşların Amerika ve Avrupa Seyahatleri”, **Tarih Semineri Dergisi**, c. 11 (1938), s. 220.; Kuran, **a.g.m.**, s. 40.

⁷ Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, 1. b., Ankara, 2001, s.s. 55-68.

birlikte ABD-Osmanlı arasında ticari ilişkiler resmen başlamıştır⁸. 1830 yılında imzalanan antlaşmadan sonra 1862 yılında imzalanan “*Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu Arasında Ticaret ve Denizcilik Antlaşması*” ile birlikte ABD ve Osmanlı arasındaki ticari ilişkiler perçinleşmiştir⁹.

19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın ilk yarısına değin ABD’nin Türkiye’ye yönelik ilgisinin tezahürüne bakıldığında ise; çoğunlukla eğitim faaliyeti kapsamında açılan fakat esasında misyonerlik faaliyetleri neticesinde eğitim gösteren okulların varlığı dikkat çekmektedir. 1820 yılından itibaren Osmanlı topraklarında görülen ve ilk olarak İzmir’e gelen Amerikan misyonerleri zamanla farklı Osmanlı bölgelerine yayılmışlardır. Yayılan misyonerler “*American Board of Commissioners*” adı altında teşkilatlanarak bulundukları bölgelerde okullar açmıştır¹⁰. Bahsedilen Amerikan okullarının sayısı yıllar geçtikçe o denli artırmıştır ki başlarda sayıları onlarla ifade edilen okullar, 19. yüzyıl bitmeden dört yüz, beş yüzlerle ifade edilir olmuştur¹¹. Amerikan ve Fransız okulları başta olmak üzere Türkiye’de bulunan yabancı okullar ilerleyen dönemde özellikle cumhuriyetin ilk yıllarında sorunlar yaratmaya başlamıştır.

Cumhuriyet idaresinde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla birlikte yabancı okullar sorunu Lozan Barış Konferansı’ndan sonra yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Sorunun çözümü hususunda ABD ile Türkiye karşı karşıya gelmiş ve yoğun diplomatik müzakereler sonucunda sorun kesin bir çözüme ancak 1928 yılında kavuşmuştur. Bununla birlikte Amerikalı misyonerler, Anadolu’nun dört bir yanında kurdukları okulların yanında hastane, yetimhane ve dispanser gibi farklı hizmet verilen kurumlar da kurmuşlardır¹².

ABD’nin Osmanlı’ya yönelik ilgisi yalnız ticari ve misyonerlik alanlarıyla sınırlı kalmamış, aktif bir siyasi ilişkiler ağı da kurulmuştur. 1810’dan beri Philadelphia ile İzmir arasında ticari seferler yapan bir şirketin temsilcisi olarak

⁸ Kuran, **a.g.m.**, s. 40.

⁹ “Treaty of Commerce and Navigation Between the United States and the Ottoman Empire”, **Yale Law School Lillian Goldman Law Library**, https://avalon.law.yale.edu/19th_century/ot1862.asp, Erişim Tarihi: 12.06.2021.

¹⁰ Kuran, **a.g.m.**, s. 42.

¹¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 3 (1981), s.s. 88-90; Esra Danacıoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 10 (2000), s.s. 138-140.

¹² Kuran, **a.g.m.**, s. 42.

İzmir'e gönderilen David Offley adlı Amerikalı, 1824 yılı itibariyle ABD'nin resmi İzmir Konsolosu olarak, Frederick Bunker adlı Amerikalı ise 1831 yılı itibariyle ABD'nin resmi İstanbul Konsolosu olarak görev yapmaya başlamıştır¹³. Konsoloslğun dışında; ABD Başkanı Andrew Jackson 15 Nisan 1831 tarihinde, Komodor David Porter'i İstanbul'a Maslahatgözar olarak tayin etmiş, akabinde bir süre sonra Başkan aynı kişiyi bu sefer 3 Mart 1839'da elçilikle görevlendirmiştir. Bahsedilen temsilciler arasından özellikle David Porter, Sultan II. Mahmut'la olan iyi ilişkilerini de kullanarak Türk-Amerikan ilişkilerinin tesisine ve gelişmesine yönelik oldukça önemli roller üstlenmiştir¹⁴. Bununla birlikte, iki devlet arasındaki iyi ilişkilere rağmen Osmanlı'nın ABD'de elçilik açması ise ancak 1867 yılında Edouard Blak Bey'in Washington'a büyükelçi olarak görevlendirilmesiyle mümkün olmuştur¹⁵.

ABD'nin Osmanlı'ya yönelik kısmi ilgisi 20. yüzyılda petrolün bulunmasıyla birlikte yerini yoğun bir ilgiye bırakmıştır. Bu dönemde Osmanlı'nın hakimiyetinde bulunan Ortadoğu ve Arap toprakları üzerinde Düvel-i Muazzama'nın faaliyetlerini arttırdığı görülmüştür. Bu noktada Avrupalı güçlerin bölgedeki etkinliğine karşılık ABD ise, hem Avrupalı rakiplerinden geri kalmamak hem de pastadan pay kapmak adına "*Ottoman-American Development Company*" adlı bir şirket kurarak bölgede etkili olmaya çalışmıştır¹⁶.

1908 İhtilali, ABD'nin Türkiye'ye bakış açısını olumlu yönde değiştirmiştir. 1906 yılında Büyükelçilik seviyesine yükseltlen elçilik makamının başına getirilen Mr. John Leishman'ın ihtilale dair dile getirdiği görüşleri, ABD'nin Türkiye'ye yönelik bakış açısını ortaya koyması bakımından bir hayli önemlidir. Leishman, 1908 İhtilaliyle alakalı Washington'a gönderdiği raporda övgü dolu ifadeler kullanarak; Türkiye'de keyfi idarenin ve baskı rejiminin sona erdiğini, Osmanlı'nın ıslahat hareketlerini kararlılıkla uygulayacak olursa zengin yer altı kaynaklarının da etkisiyle kısa bir zaman diliminde belki de Japonya'dan bile gelişmiş bir medeni memleket

¹³ Kurat, **a.g.e.**, s.s. 9-18.

¹⁴ **A.g.e.**, s.s. 17-23.

¹⁵ Kuran, **a.g.m.**, s. 40.

¹⁶ "Revival of Chester project for concessions in Turkey", **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States**, Volume II, 1921. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1921v02/ch83>, Erişim Tarihi: 02.06.2021; "Negotiations by the Ottoman-American Development Company (Chester project) and other American interests for concessions in Turkey", **Papers Relating to the Foreign Relations of the United States**, Volume II, 1922. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1922v02/ch83>, Erişim Tarihi: 13.06.2021.

seviyesine gelebileceğini dile getirmiş ve Avrupalıların Türkiye’de uygulamak istedikleri reformların Türkler tarafından bu kez tek bir hamlede hayata geçirildiğini ifade etmiştir. Leishman övgü dolu sözlerle de yetinmemiş, Meclis-i Mebusan’ın faaliyete geçmesi dolayısıyla Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey’e telgraf çekerek meclisin açılışından ötürü tebriklerini de iletmiştir¹⁷.

1914 yılına gelindiğinde Avrupa’da başlayan savaş zamanla farklı bölgelere ve coğrafyalara yayılarak dünya savaşı niteliğini almıştır. 1911 yılında Trablusgarp ile başlayan ve 1912-1913 Balkan Savaşları ile devam eden Osmanlı ordularının hezimet uğraması durumu I. Dünya Savaşı’nda da değişmemiştir. Savaş başladığında tarafsızlığı açıklayan ABD, Almanya’yla yaşadığı gerilim ve çatışmanın sonucunda 1917 yılında İtilaf Devletleri safında savaşa katılmıştır. Savaş döneminde Osmanlı ile sıcak çatışmaya girmeyen ABD; savaş sonunda 1915 Ermeni Tehciri, 1919 İzmir’in İşgali ile manda ve himaye konularında Osmanlı ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Bu dönemde Yunanlıların 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir’deki işgalinin haksız ve ağır bir işgal olduğunu belirten Amiral Bristol başkanlığındaki heyet raporu¹⁸ ile ABD’nin Ermenistan ile Doğu Anadolu’ya yönelik mandaterlik faaliyetlerini incelemek üzere bölgeye gönderilen komisyonun başı olan General Harbord’un hazırladığı rapor¹⁹ savaş sonrası ABD-Türkiye ilişkilerinin temelini oluşturmuştur.

Millî Mücadele Dönemi’ne gelindiğinde ise; ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler, I. Dünya Savaşı döneminden kalan mandaterlik konusu etrafında şekillenmiştir. Burada özellikle Wilson Prensipleri Cemiyeti’nin faaliyetleri önemli olmuştur. Bilindiği üzere; Millî Mücadele’nin başlangıç aşamasında silahlı bir mücadeleyle kurtuluşu sağlamanın dışında düşünülen belli başlı çareler; İngiltere’nin Türkiye’nin himaye etmesi ve ABD’nin Türkiye’yi manda idaresi altına alması olmuştur²⁰. İngiliz mandasını isteyenler iradelerini Sadrazam Damat Ferit Paşa’nın da desteklediği İngiliz Muhipleri Cemiyeti aracılığıyla ifade ederken Amerikan mandası isteyenler de yine isteklerini Wilson Prensipleri Cemiyeti aracılığıyla ifade etmiştir. ABD mandasını talep edenler arasında Üsküdar Amerikan Kız Koleji’nin ilk mezunu

¹⁷ Kurat, **a.g.e.**, s.s. 37-38.

¹⁸ “Document 3”, “Document 6”, “Document 8”, **Documents of the Inter-Allied Commission of Inquiry into the Greek Occupation of Smyrna and Adjoining Territories.**

¹⁹ Hulusi Akar, “Harbord Military Mission to Armenia: The story of an American fact finding mission and its effects on Turkish-American relations”, **Bogaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History**, PhD Thesis, İstanbul, 2005, p.p. 121-159.

²⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Yapı Kredi Yayınları, 10. b., İstanbul, 2020, s.s. 11-15.

olarak 1901 yılında diploma alan ve Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin de kurucuları arasında yer alan Halide Edip Hanım'ın da bulunması, manda ve himaye konusunun dönemin Türkiye'sinde ne derece önemli bir konu olduğunu gözler önüne sermesi bakımından bir hayli oldukça dikkat çekicidir²¹. Amerikan mandası taraftarları özellikle Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Amerikan mandacılığı için kamuoyu baskısı oluşturmuşsalar da bu kongrelerde manda ve himayenin kabul edilmemesi yönünde alınan kararlar gereğince manda ve himaye konusu kapanmıştır. Duruma bir de ABD tarafından bakılacak olursa; Türkiye'de her ne kadar kongrelerde Amerikan mandası için kamuoyu oluşturulmaya çalışılmışsa da yukarıda ismi zikredilen General Harbord, ABD'nin Türkiye'yi manda idaresi altına almasının ABD'ye bir fayda sağlamayacağı yönünde Amerikan Hükümeti'ne olumsuz bir rapor yollamış durumdaydı. Bu sebeple Millî Mücadeledeki Amerikan mandaterliği meselesi fazla ciddiye alınmadan kapanmıştır²².

B. Türkiye'de Tek Parti Dönemi'nin Kavramsal ve Tarihsel Boyutu

Tek Parti Rejimi/Dönemi (One-party state), genellikle mevcut anayasaya dayalı olarak, yalnızca bir siyasi partinin yasal açıdan varlığını sürdürüp hükümeti kurma hakkına sahip olduğu veya yasal olarak yalnızca tek bir siyasi partinin iktidara gelmesine izin verildiği bir yönetim sistemi olarak tanımlanmaktadır²³. Bu noktadan hareketle tek parti rejiminin tanımsal ve kavramsal durumu göz önüne alınarak değerlendirme yapıldığında Türkiye'de 1923 ile 1950 yılları arasında iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi yönetiminin Tek Parti Rejimi/Dönemi olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı meselesi, üzerinde tartışılması gereken bir olgu olarak dikkat çekmektedir.

Meseleye geçmişe dönerek tarihsel temeller üzerinden bir cevap aranacak olursa; 28 Haziran 1923 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimleri sonrasında Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında başlayan Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, iktidarın Demokrat Partiye bırakıldığı 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar kesintisiz 27 yıl boyunca bilfiil ülke yönetiminde bulunmuştur. Fakat bu 27 yıllık yönetim süresi içerisinde yukarıdaki tanımda ifade edildiği gibi, ne yalnızca bir siyasi partiye yasal

²¹ İnci Enginün, "Amerika ve Halide Edib Adıvar", **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s.s. 45-47.; Kuran, **a.g.m.**, s. 42.

²² Kuran, **a.g.m.**, s. 43.

²³ William Roberts Clark, Matt Golder and Sona Nadenichek Golder, **Principles Of Comparative Politics**, Sage Publishing&CQ Press, Third Edition, Washington DC, 2017, pp. 593-594.

açından varlığını sürdürüp hükümeti kurma hakkı tanınmış ne de yalnızca tek bir siyasi partinin iktidara gelebilmesi yasal olarak karara bağlanmıştır. Kaldı ki; Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının başladığı dönemde yürürlükte olan 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile daha sonraları 27 yıllık dönemin çoğunda yürürlükte olan 1924 Anayasası’nda da bu hususta; yalnız tek bir partinin yönetimini teşvik eden bir hüküm bulunmamaktaydı.

Bir diğer açıdan da eğer siyasi iktidar erki, mezkûr anayasaya aykırılık gösteren hükümleri bir şekilde benimseyerek bu hükümleri uygulama konusunda kararlılık göstermiş olsaydı, bu durumda 1924 Anayasası’nın yürürlükte olduğu 17 Kasım 1924’te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın, 12 Ağustos 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın, 18 Temmuz 1945’te Millî Kalkınma Partisi’nin, 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin ve 20 Temmuz 1948’de Millet Partisi’nin kurulmasına izin vermemesi gerekirdi. Bununla birlikte bu partilerin 1930 yerel, 1946 yerel ve genel, 1950 yerel ve genel seçimlerine girmesine de yine iktidar tarafından müsamaha gösterilmemesi gerekirdi.

Bu partilerin kurulmaları ile seçimlere girmelerine izin verilmesi, seçimler sonucunda elde edebilecekleri olası bir seçim zaferi sonucunda bu partilerin iktidara gelmelerinin Cumhuriyet Halk Partisi tarafından engellenmeyeceğinin açık bir göstergesi olarak görülmelidir. Özetle, Cumhuriyet Halk Partisi, bu partilerin seçimlere katılması hususunda önlerine bir engel çıkartmaması, iktidarın diğer partilerin seçimlere katılıp iktidara gelmelerine imkân tanıdığı anlamına gelmektedir. Bu da Tek Parti Rejimi’nin hâkim olduğu bir ülkede görülmesi beklenen türden bir gelişme değildir.

Bu noktada mezkûr dönemi ifade etmek için kullanılan, bizim de tercih ettiğimiz “Tek Parti Dönemi” tanımlaması kesin bir yanlış kullanım örneği olmamakla birlikte, bu dönem için Hâkim Parti Sistemi (Dominant party-system) isimlendirilmesinin kullanıldığı da görülmektedir. Temeli demokratik çok partili yönetim biçimine dayanan Hâkim Parti Sistemi, birden fazla partinin yasal olarak faaliyet gösterebildiği ancak belirli bir partinin gerçekten bir güç kazanma şansına sahip olduğu sistemdir²⁴. Bir başka tanımlamada da sistem; *“Bir partinin parti sistemi içerisindeki diğer partiler karşısında seçimsel üstünlüğü ve hükümet etme süresinin*

²⁴ Clark, Golder and Golder, **a.g.e.**, pp. 595-599.

uzunluğu sayesinde hâkim parti olarak konumlanmasına dayalı olarak ortaya çıkan parti sistemi hâkim parti sistemi olarak tanımlanır.²⁵” şeklinde tanımlanmıştır.

Hâkim Parti Sistemi, esas olarak bünyesinde birden fazla partinin varlığını barındırır ve bu partiler gerek seçimlere katılmada gerekse de faaliyetlerine başlamada ve sürdürmede nedensiz bir engelle karşılaşmazlar. Buradaki sisteme “hâkim” takısının verilmesi, sistemin içerisinde belli sebeplerle güçlü ve üstün konumda olan halihazırdaki iktidar partisinin gücünü seçimlerle veya demokratik yollarla pekiştirerek bir süre sonra art arda birden fazla dönemde iktidarda kalmasından dolayı diğer partilere kıyasla ülke yönetiminde giderek hâkim/baskın (dominant) konuma gelmesinden kaynaklanmaktadır²⁶.

Hâkim Parti Sistemi’nde iktidarda bulunan parti halkı etkileyip kendi yanlarına taraftar olarak çekebilmek için çoğunlukla totaliter metotlar yerine kamusal araçları kullanır²⁷. Mezkûr kamusal araçlar arasında toprak reformunun hayata geçirilmesi, yoksulluğun azaltılması, toplum sağlığının temin edilmesi, barınmanın sağlanması, eğitim hakkının sağlanması ve istihdamın yapılması gibi araçlar vardır²⁸. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren birer birer uygulamaya koyulan Aşar Vergisinin Kaldırılması, Örnek Çiftçiliklerin Kurulması, 1929 Toprak Reformu Kanunu’nun Kabulü, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu’nun Kabulü, Hıfzıssıhha Enstitüsü’nün Kurulması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun Kabulü ve bu kanun vesilesiyle ilköğretimin zorunlu ve parasız olması vb. gibi gelişmelere bakıldığında bu uygulamaların Hâkim Parti Sistemi içerisinde iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi’nin kullandığı kamusal araçlar olduğu kabul edilebilir.

Bu hususta, Hâkim Parti Sistemi’nin tanımında geçen “sistemin içerisinde belli sebeplerle güçlü ve üstün konumda olan halihazırdaki iktidar partisi” ifadesinin Türkiye’deki tezahürü olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin hangi şartlar ve koşulların neticesinde “belli sebeplerle güçlü ve üstün konuma geldiği” hususunun da irdelenmesi gerekmektedir. Öncelikle Türkiye’de Cumhuriyet Halk Partisi’nin

²⁵ Hüseyin Aksu, “Hâkim Parti Sistemi: Dünyadan Örnekler ve Türkiye”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Malatya, 2020, s. 20.

²⁶ A. A. Ostroverkhov, “In Searching for Theory of One-Party Dominance: World Experience of Studying Dominant-Party Systems (I)”, **The Journal of Political Theory, Political Philosophy and Sociology of Politics Politeia**, Volume: 86, No: 3, pp. 136-153.

²⁷ Erica Frantz, **Authoritarianism**, Oxford University Press, New York, 2018, p. 81.

²⁸ Mai Hassan, Daniel Mattingly and Elizabeth R. Nugent, “Political Control”, **Annual Review of Political Science**, Volume: 25, pp. 155-174.

1923'ten 1950'ye değin kesintisiz devam etmesinde birtakım tarihi kökenlerin etkili olduğu mutlak surette ifade edilmelidir. Mevzubahis olan tarihi kökenleri partisel ve devletsel olmak üzere iki kapsamda değerlendirebiliriz.

Öncelikle partisel kökenlere temas etmek gerekirse; Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadronun 1880'ler kuşağı olarak adlandırılan askeri bir kadro olması ve yine akabinde bu askeri kadronun Cumhuriyetten önceki hayatlarında benimsedikleri siyasi görüşün ekseriyetle İttihat ve Terakki kökenine dayanması bahsettiğimiz partisel kökenin temelini oluşturmuştur. Cumhuriyeti kuran kadronun en önemli simalarından Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü, Kazım Karabekir, Celal Bayar, Adnan Adıvar, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Şükrü Saraçoğlu, Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Kaya, Recep Peker vb. nice kadro mensubunun Cumhuriyetin ilanından önce İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde bulunmuş ve görev almış olması bu açıdan partinin geleneklerindeki otoriter yönetim tarzının, mensupları tarafından da içtenlikle benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

Bahsedilen bu otoriter yönetim tarzı Osmanlı'nın son döneminde ilk Hâkim Parti Sistemi olarak kendisini göstermiş, hatta Prof. Dr. Şükrü Hanioglu *Geç Osmanlı İmparatorluğu'nun Kısa Tarihi* (A Brief History of the Late Ottoman Empire) adlı eserinde 1908 İhtilali'nden sonra yönetime gelen İttihat ve Terakki (İTC) iktidarının, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki hakimiyeti sebebiyle genellikle tek parti devleti olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade etmiştir²⁹. Buradan hareketle imparatorluğun son döneminde yönetim tarzı olarak Hâkim Parti Sistemi'ne aşina olan askeri kadronun yaklaşık on yıl sonra kuruluşunda birinci dereceden etkili oldukları yeni cumhuriyet idaresinde de kökleşmiş otoriter yönetim tarzını benimsemiş olmaları mümkündür. Özetle denilebilir ki; Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk ve son Hâkim Parti Sistemi anlayışına sahip olan İttihat ve Terakki, kadrolarının aynı olması münasebetiyle tarihsel yönetim geleneğini cumhuriyet rejimiyle birlikte devam ettirmiştir.

Partisel kökenlerin ardından 27 yıllık kesintisiz yönetimin devletsel kökenlerine de değinilecek olursa; 623 yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun kökleştirdiği mutlak monarşi idaresindeki gücün tek bir kişinin elinde toplanması olgusu, Osmanlı

²⁹ Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, New Jersey, 2008, pp. 150-160.

İmparatorluğu'nun yıkılışının ardından devletin asıl varisi konumundaki Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetimine de adeta genetik kodların yeni bir nesle aktarılması gibi intikal etmiştir. Fakat her genetik kod aktarımında birtakım genlerin aktarımda değişikliğe uğraması ve yeni nesle has birtakım özellikler barındırması gibi Cumhuriyete intikal eden yönetim biçimi de değişikliğe uğrayarak monarşi yerine Cumhuriyet olmuştur.

Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde gücün tek bir kişi olarak padişahın elinde toplanmasının ana sebebi; Osmanlı Hanedanı'nın devletin kurucu unsuru olması “cazibesinden” dolayı padişahın bu tabii hakkı kullanmada herhangi bir muhalif engelle karşılaşmamasıdır. Yani, padişahın gücü tek başına elinde toplamasının meşruiyeti, Osmanlı hanedanının devletin kurucu unsuru olması “cazibesi” temeline dayandırılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise bu aktarım, kuruluş felsefesi bakımından devletin hanedan esasına ve monarşi prensibine dayanmaması sebebiyle “karizmatik liderlik” temeline istinat ettirilmesiyle kısmen de olsa devam etmiştir.

Bu sebeple Türkiye’de Tek Parti Rejimi/Dönemi olarak adlandırılan 1923 ile 1950 yılları arasında Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi baskın iki karakterin yönetimde neredeyse tek başına söz sahibi olmaları da yine aynı “karizmatik” etkinin tabii bir sonucu olarak okunmalıdır. Mezkûr iki liderden Mustafa Kemal Atatürk’ün zorlu bir istiklal mücadelesinin tartışılmaz lideri olarak devletin kuruluşunda en ön safta yer alması, ona “kurucu baba” figürü ile “halaskâr/kurtarıcı” ünvanını kazandırmıştır. Bu figür ve ünvanların etkisiyle Atatürk önce 1923’te, daha sonraları 1927, 1931, 1935 yıllarında Cumhurbaşkanı seçilmiş, TBMM’deki seçimlerde bu “karizmatik” etki sebebiyle de karşısına bir aday çıkmaya cesaret gösterememiştir. Bu durum gücün her defasında istendik veya istenmedik bir şekilde Atatürk’ün bünyesinde toplanmasıyla sonuçlanmış olabilir. Kaldı ki tek parti döneminde meydana gelen Şeyh Sait İsyanı, İzmir Suikast Girişimi, 1929 Ekonomik Buhranı, Menemen Olayı ve Dersim İsyanı gibi gelişmeler de mezkûr dönemdeki tek parti idaresinin ülke yönetiminde otokratik davranışlara yönelmesinde doğal bir uyarıcı-tepki ilişkisi yaratmış olması da ihtimal dahilindedir.

Karizmatik liderlik temeli, varlığını Tek Parti Rejimi/Dönemi’nin diğer bir temsilcisi olan İsmet İnönü döneminde de görece otokratik bir şekilde sürdürmüştür. Atatürk’ün 10 Kasım 1938’teki vefatı sonrasında yeni seçilecek Cumhurbaşkanı’nın

kim olacağı büyük önem taşımıştır. Bu noktada İnönü'nün gerek Atatürk'ün yakın silah ve çalışma arkadaşı olması, gerekse de İnönü'nün toplum tarafından Atatürk'ten sonra devrimlerin tehlikeye düşmeyeceğinin teminatı olarak görülmesi İnönü'nün “karizmatik” liderliğini parlatmıştır. Bütün bu süreçlerin yanında, dünya kamuoyunda yeni bir savaşın ayak seslerinin artık daha yakından işitilmesi de İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinde etkili olmuştur.

İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Tek Parti Rejimi/Dönemi'nin ikinci safhası da başlamıştır. Bu dönemde II. Dünya Savaşı'nın getirdiği askeri, siyasi ve iktisadi koşullar Türkiye'yi derinden etkilemiştir. Bu durum ülkenin savaş dışında kalmasının sağlanması amacıyla İnönü tarafından, bir takım antidemokratik görünen uygulamalara başvurulmasını zorunlu kılmıştır. Yine ifade edilmesi gerekir ki; aynı dönemde yalnız Türkiye'de değil bütün dünyada tek parti rejimlerine veya otokratik yönetimlere bir yönelme durumu olmuştur.

Bunlardan, 1933 yılında António de Oliveira Salazar'ın *Ulusal Birlik Partisi* Portekiz'de ve yine aynı yıl Adolf Hitler'in *Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi* Almanya'da, daha sonraları bu iki ülkeyi takiben 1935'te Benito Mussoli'nin *Ulusal Faşist Partisi* İtalya'da ve 1936'da Francisco Franco'nun *Ulusal Sendikalist Saldırı Konseylerinin Gelenekçi İspanyol Falankası*yla da İspanya'da tek partili rejimler diktatörlük yönetimine geçmiştir. II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'de ve dünyanın geri kalanında meydana gelen bu gelişmeleri savaşın olağanüstü siyasi etkisi kapsamında değerlendirmek yerine olacaktır. Kaldı ki bahsedilen süreçlerin en azından Türkiye'de dünya savaşı ortamından dolayı zorunlu olarak uygulandığı, İsmet İnönü'nün savaşın bitiminden sonraki konuşmaları ve davranışlarıyla kanıtlanmıştır. İnönü konuşmalarında, Tek Parti Rejimi/Dönemi'nin eleştirilen tek partili ve baskıcı yönetiminin artık nihayete erip yeniden demokrasiye dönülmesinin gerektiğini ve çok partili hayata bir an önce geçilmesini defaatle dillendirmiştir³⁰. Bu hususta mutlak surette bir muhalefet partisinin kurulmasıyla ilgili olarak şu cümleleri sarf etmiştir: “Bu eksiği tamamlayacağız. Bu kadar devrim yapmış olanlar, bunu da başaracaktır. Bu kuvveti ben kendimde görüyorum. Yalnız on yıllık bir emek ister. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan bütün uluslar Sırlar, Bulgarlar, Yunanlılar, hatta Araplar, Mısır becerir de Türkler yapamazlar mı? Böyle şey olur mu? Mutlaka bunu

³⁰ Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi - Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirleri 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 121-443.

başaracağız. Baskı yönetimi kolaydır. Önemli olan demokrasiyi işletmektedir. İkinci partiyi koruyacağım, büyük partiye ezdirmeyeceğim.³¹”

Bir başka konuşmasında yine İnönü meşhur 19 Mayıs 1945 nutkunun ardından, Nihat Erim’e ithafen *“Bizim şimdiki sistemimiz baştaki şahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak başlar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Baştaki şahıs sahneden çekildiği zaman nasıl bir akıbetle karşılaşılacağı bilinemez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare şekline intikal edemedikleri, hiç değilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmıştır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen birçok eserin hepsi heba olmuştur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esaslı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz. Ben ömrümü tek parti rejimi ile geçirebilirim. Ama, sonunu düşünüyorum. Benden sonrasını düşünüyorum. Bu sebepten vakit geçirmeksizin işe girişmeliyiz.³²”*

Sonuç olarak, Türkiye’de Tek Parti Rejimi/Dönemi’nin kavramsal ve tarihsel boyutu 14 Mayıs 1950 genel seçimleri ile nihayete ermiş ve böylece tarihin tozlu sayfalarındaki yerini almıştır.

C. Amerikan Basınının Tarihsel Gelişimi (1690-1923)

Amerikan basınının varlığı, ABD’nin 1783 yılında İngiltere’den bağımsızlığını kazanmasına kadarki süreçte kolonisi olduğu İngiltere’nin yoğun siyasi baskısı altında devam etmiştir. Amerikan basını bu dönemde çoğunlukla birkaç sayfadan meydana gelen gazetelerden oluşmuştur. Bağımsızlığa kadarki süreçte gazeteler; İngiltere’den gelen haberler, limanlardaki ticari ilişkiler hakkında yorumlar ve kolonilerde gerçekleşen küçük çaplı olaylardan meydana gelmiştir.

Amerikan kolonileri arasında gerçek anlamda çok sayfalı gazete olarak nitelendirilebilecek ilk gelişme, 25 Eylül 1690 yılında Benjamin Harris tarafından çıkartılan *“Publick Occurrences Both Forreign and Domestick”* adlı gazetenin basılması olmuştur. Gazete ilk olarak Boston’da daha sonra ise New England Kolonisi’nde çıkartılmıştır. Çıkarıldığı ilk dönemde aylık olarak yayınlanmasının planlandığı duyurulan gazetenin, daha sonra ihtiyaç olması halinde daha sık aralıklar

³¹ Mehmed Kemal, **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, ABeCe Yayınları, İstanbul, 1980, ss. 133-134.

³² Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları – Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 57.

da yayınlanabileceği duyurulmuştur. Gazetenin içerik itibarıyla Amerikan sömürgelerinden haberler vererek bir bakıma kolonilerin tarafında yer alması İngiltere'nin tepkisini çekmiştir. İlk sayısının yayınlanmasından dört gün sonra İngiltere hakimiyetindeki Koloni Hükümeti tarafından gazete hakkında emir yayınlanmış ve gazete ikinci baskısını yapamadan kapatılmıştır³³.

İngiltere taraftarı ilk gazete ise 1704 yılında Massachusetts Kolonisi'nde yayın hayatına başlamıştır. 24 Nisan 1704 tarihinde kurulan “*The Boston News-Letter*” adlı gazete çoğunlukla İngiltere hükümeti tarafından yönlendirilmiştir. Gazetenin her sayısı baskıya verilmeden önce Koloni Hükümeti tarafından kontrol edilmiş eğer içerik bakımından sıkıntı yaratacak bir haber bulunmuyorsa baskısına onay verilmiştir³⁴.

Koloni döneminde yalnız siyasi içerikli gazeteler değil ticari maksatlı gazeteler de sıklıkla çıkartılmıştır. Bu gazetelerden “*The Boston Daily Advertiser*” adlı gazete limanlara uğrayan ticari gemilerin geliş-gidişleri ile taşıdıkları yükler hakkında okuyucularına haberler veren ticari gazetelerin ilk örneklerinden biri olmuştur. Kolonyal dönemde çıkartılmış gazetelerin neredeyse çoğunluğu siyasi olarak bir parti, platform, dernek veya görüşle ilişkili olarak yayın hayatını devam ettirmiştir. Bu türden gazeteler adeta parti sözcüleri gibi misyon üstlenmiş ve bu türden haberler çıkartmıştır. Doğal olarak bu gazeteler yaptıkları yayınlarında belli bir siyasi görüşü benimsedikleri ve bu ekseninde haberler yayınladıkları için çıkarıldıkları dönemde de tarafsız olarak görülmemiştir³⁵.

1690 yılında kapatılan “*Publick Occurrences Both Forreign and Domestick*” adlı koloni taraftarı ilk Amerikan gazetesinin kapatılmasının ardından İngiltere destekli Koloni Hükümetlerinin Valileri artık daha cesur davranmaya başlamıştır. Koloni Valileri bu maksatla kendileri aleyhinde yazanların gözlerini korkutmak ve yıldırma amacıyla onları çeşitli suçlarla mahkûm ettirmeye çalışmıştır. Örneğin, 1734 yılında New York Valisi William Cosby, kendisine yönelik ağır bir dil kullanarak haberler yapan John Peter Zenger adlı bir Amerikalı gazeteciyi iftira suçundan mahkûm ettirmeye çalışmıştır. Açılan davada Zenger yargılanmış fakat mahkeme

³³ Steven J. Shaw, “Colonial Newspaper Advertising: A Step toward Freedom of the Press”, **The Business History Review**, Volume: 33, No: 3 (1959), p.p. 410-411.

³⁴ Glenn R. Carroll and Michael T. Hannan, “Density Dependence in the Evolution of Populations of Newspaper Organizations”, **American Sociological Review**, Volume: 54, No: 4 (1989), p. 528.

³⁵ John V. Pavlik and Shawn McIntosh, **Converging Media**, Oxford University Press, Fifth Edition, New York, 2017, p. 77.

jürisi basın özgürlüğünü temel alarak verdiği kararında Zenger’i suçsuz bulmuştur. Bu olay sonrası basın ile siyasi otorite arasında gerilim yaşansa da Zenger, basın kahramanı olarak tüm Amerika’da bir sembol haline gelmiştir³⁶.

Amerikan basın tarihinde basın araçlarının siyasi ve dini amaç dışında kullanıldığı da olmuştur. Gazeteci Benjamin Franklin, Amerikan halkına ahlaki değerleri tanıtmak amacıyla basını ve yayıncılığı bir araç olarak kullananların başında gelmiştir. Franklin çıkartmaya başladığı “*The Pennsylvania Gazette*” aracılığıyla kendine görev edindiği bu misyon dahilinde yayınlar yaparken bir yandan da bugün gazete zinciri olarak ifade edilebilecek olan Amerikan tarihinin en geniş çaplı matbaa ağını inşa ederek koloniler arası bir yayın işine girişmiştir. Yine aynı dönemlerde Franklin gibi birçok yayıncı “amme hizmeti” olarak gördükleri basın aracılığıyla haber alma ilkesi için, çıkarttıkları gazeteleri geniş bölgelere yayarak halkı bilgilendirmeye çalışmıştır³⁷.

Amerikan kolonilerindeki basın-yayın işlerinin sayısı devrime giden süreçte yıllar geçtikçe giderek artmıştır. Öyle ki 1745’e gelindiğinde kolonilerin genelinde 22 gazete yayınlanır hale gelmiştir. Koloniler arasında gazetelerin çoğunlukla basılıp yayımlandığı bölge New England Kolonisi olmuştur. Bu bölgedeki gazetelerin haberlerinde genellikle dinsel konular üzerinde durulmakla beraber bununla orantılı olarak basında en yaygın görülen yazılar ise vaaz metinleri olmuştur³⁸.

Amerika’daki koloni gazetelerinin çoğu, günün haberlerini en yalın ifadelerle vererek adeta kendilerini sınırlamışlardır. Örneğin, önemi itibariyle bir köşe yazısına ihtiyaç duyan siyasi bir habere bir paragraf dahi yer verilmemiştir. Olaylar hakkında görüşler üstünkörü bir şekilde ifade edilmişse de bunlar umumiyetle yetkili kişilerin görüşlerine boyun eğen yorumlardan ibaret olmuştur³⁹.

1690 yılında kurulan ve kolonilerin sesini basın aracılığıyla ilk olarak duyurduktan sonra kapatılan “*Publick Occurrences Both Forreign and Domestick*” adlı gazetenin ardından İngiltere karşıtı peşi sıra pek çok koloni taraftarı gazete ve

³⁶ Alison Olson, “The Zenger Case Revisited: Satire, Sedition and Political Debate in Eighteenth Century America”, **Early American Literature**, Volume: 35, No: 3 (2000), p.p. 223-245.

³⁷ Ralph Frasca, “Benjamin Franklin’s Journalism”, **Fides et Historia**, Volume: 29, Issue: 1 (1997), p.p. 60-72.

³⁸ “Amerikan Tarihinin Ana Hatları”, **A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Ana Hatlar Serisi**, Bölüm II, <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.

³⁹ James Edward Rogers, **The American Newspaper**, The University of Chicago Press, Chicago, 1909, p. 12.

dergi çıkartılmıştır. Bunlar arasında 1756'da çıkartılan ve günümüzde dahi varlığı devam ettirerek ülkedeki en eski gazete olma ünvanını taşıyan “*New Hampshire Gazette*”, Amerikan Devrimi'ne giden süreçte İngiliz Koloniciliği karşıtı gazeteciliğin temsilcisi haline gelmiştir⁴⁰.

1750'lerden sonra Amerikan basını halkın manevi duygularına yönelik yayınlar yaparak vatandaşları bağımsızlık mücadelesine hazırlayan bir araç görevi görmüştür. 1756'da “*The Virginia Gazette*” yaptığı haberlerle Kuzeydeki kolonilerde yaşayan halkın vatanperverlik duygularını arttırarak onları Fransız sömürgecilere karşı ayaklandırmaya çalışmıştır. Yine aynı gazete devrim arifesinde İngiliz Kraliyetine, Koloni Hükümetlerine ve onların Valilerine karşı yaptığı yayınlarla halkı siyasi iktidardakilere karşı sürekli kışkırtmıştır⁴¹.

Amerikan basını, devrim sırasında oldukça sıkıntılı zamanlar geçirmiştir. Savaşların etkisiyle had safhaya çıkan kâğıt kıtlığı sebebiyle gazetelerin baskı kalitelerinde büyük düşüşler gözlenmiştir. Yine de bağımsızlığın kazanıldığı 1783 yılına kadar Amerika'da yayınlanan ve çoğu kolonilerin yanında yer alan kırk üç gazetenin çabasıyla yukarıda da ifade edildiği gibi basın, halkın vatanperverlik duygularını diri tutma noktasında üzerine düşen görevi başarıyla yerine getirmiştir. Yine bu çabanın bir sonucu olarak Amerikan Kongresi tarafından kaleme alınan Bağımsızlık Bildirgesi, 6 Temmuz 1776 tarihinde The Philadelphia Post gazetesinde yayınlanmıştır. Nihayetinde basının ve halkın büyük desteğiyle Amerikan halkının mücadelesi bağımsızlığın elde edilmesiyle kesin sonuca ulaşmıştır⁴².

Amerikan Devrimi sırasında gazetelerin sayısında artış yaşanmaya başlandığından yukarıda bahsedilmişti. Örneğin, devrimin ilk yıllarında sadece Philadelphia Kolonisi'nde sekiz gazete yayın hayatına devam etmiştir. Devrim sırasında kurulan gazetelerin ekseriyeti kolonilerin sözcülüğünü yaparak bağımsızlık savaşında kolonileri destekleyici bir rol üstlenmiştir. Yine devrime kadar İngiliz gazeteciliğinin etkisiyle küçük sayfa boyutlarıyla yayınlanmaya devam eden

⁴⁰ A.g.e., s.s. 12-13.

⁴¹ Stella F. Duff, “The Case Against the King: The Virginia Gazettes Indict George III”, **The William and Mary Quarterly**, Published by: Omohundro Institute of Early American History and Culture, Volume. 6, No. 3 (1949), p.p. 383-397.

⁴² Arthur M. Schlesinger, “A Note on Songs as Patriot Propaganda 1765-1776”, **The William and Mary Quarterly**, Published by: Omohundro Institute of Early American History and Culture, Volume. 11, No. 1 (1954), p.p. 78-88.; Gillian B. Anderson, **Freedom's Voice in Poetry and Song. Part 1, An Inventory of Political and Patriotic Lyrics in Colonial American Newspapers 1773-1783. Part 2, Song Book**, Scholarly Resources Inc, Wilmington, 1977.

gazetelerin sayfa boyutları da İngiliz etkisi ve boyunduruğunun kırılmasını temsilen devrimin başlamasıyla birlikte büyümüştür. Devrim esnasında çıkartılan bu gazetelerde birkaç başyazı bulunmakla beraber makaleler genellikle Madison, Hamilton, Jefferson veya Washington gibi daha sonradan “Kurucu Babalar” olarak adlandırılacak kişiler tarafından yazılmıştır⁴³.

19. yüzyıl, Amerika basınının yavaş yavaş kamuya mal olmaya başladığı bir yüzyıl olmuştur. Amerikan halkı bu yıllarda, gazetelerde yayınlanan haberlere yurttaşların hiçbir ücret ödemediği ulaşma hakları olduklarını savunmuştur. Bu düşüncelerin tezahürü olarak gazete ve dergiler, vatandaşlar tarafından halkın yoğun olarak bulunup vakit geçirdikleri okuma salonları, berberler, eğlence mekanları, oteller ve kahve dükkanlarında okunmaya başlanmıştır⁴⁴.

Amerikan tarihinde Amerika Birleşik Devletleri’nin kurulmasından sonra 1792 ile 1824 yılları arasında yürürlükte olup Başkanlık, Kongre ve eyaletleri kazanmak için mücadele eden iki partiden oluşan siyasi parti sistemine “Birinci Parti Sistemi” denilmiştir. Birinci Parti Sistemi döneminde Amerikan halkının her bakımdan partizanlaşmış olmasının doğal bir sonucu olarak halkın okuduğu ve desteklediği basın yayın organları da partizanlaşmıştır. Bu noktada partiler, seçim sürecinde seçmenleriyle haberleşmek ve iletişime geçmek amacıyla basına büyük ihtiyaç duymuştur. Tıpkı partiler gibi gazetelerin de satış rakamlarında baskın oldukları bölgeler olmuştur. Batı ve Güney eyaletlerin hemen hepsi başta olmak üzere geri kalan çoğu bölgede Cumhuriyetçi basın daha ağır iken Kuzeydoğu eyaletlerinde Federalistçi⁴⁵ basının az da olsa bir ağırlığı olmuştur⁴⁶.

Amerikan basını en büyük ivmesini, modern hayatın diğer tüm yönlerini değiştirdiği gibi basını da dönüştüren teknik araçların icadından sonra yakalamıştır. Özellikle 19. yüzyılda kâğıt ve baskı yapmak için ihtiyaç duyulan enerji gibi kalemlerin üretimindeki maliyetlerin düşmesi sonucunda Chicago Tribune, The New York Times, Los Angeles Times, The Wall Street Journal ve The Washington Post

⁴³ Rogers, **a.g.e.**, p.p. 13-14.

⁴⁴ Charles G. Steffen, “Newspapers for Free: The Economies of Newspaper Circulation in the Early Republic,” **Journal of the Early Republic**, Volume: 23, Issue: 3 (2003), p.p. 381-419.

⁴⁵ Federalist Parti: Alexander Hamilton tarafından temelleri atılan ve ABD’nin yönetilmesinde İngiltere’yle ticari ve diplomatik uyumun temel alınmasını savunan Amerika Birleşik Devletleri’nin ilk siyasi partisidir.

⁴⁶ Marcus Daniel, **Scandal and Civility: Journalism and the Birth of American Democracy**, Oxford University Press, New York, 2010, p.p. 19-275.

gibi günümüzde ana akım olarak adlandırılan gazeteler yayınlanmaya başlamıştır⁴⁷. Buna rağmen gazeteler istedikleri oranda satışlar yapamamıştır. Çözüm olarak düşünülen ise klasik gazetecilik çizgisi dışında haberlerle yeni okuyucuların dikkatinin kazanılmaya çalışılması olmuştur. Gazeteler bunun için siyaset, savaş veya politika gibi klasik gazetecilik konuları dışına çıkarak daha çok skandal ve sansasyonel nitelik taşıyan haberlere eğilmiş ve bu yolla yeni okuyucular kazanmaya çalışmıştır⁴⁸.

Yine 19. yüzyılda ABD’de farklı alanlarda yayınlar yapan gazete ve dergiler ortaya çıktığı gibi var olan alanlarda yayın yapan gazete ve dergilerin sayısında da artışlar yaşanmıştır. Ticaret, din, tarım, eğitim vb. birçok dalda yeni türde gazete ve dergi 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayınlanmaya başlamıştır. Bunlar arasında özellikle Avrupa’dan göçmüş durumda olan ve başını İrlandalıların çektiği Katolik göçmenlerin Amerikan basın sektöründeki etkinliği hemen dikkat çekmiştir⁴⁹.

Kendi inançları ekseninde yayınlar yapan veya bu minvalde yayınlar yapan basın sektörünü maddi destekte bulunanlar yalnız Katolik göçmenlerle sınırlı kalmamıştır. Aynı yolla Avrupa’dan göçen Evanjelik Protestanlar da yalnız dini alanda basını kullanmakla kalmamış, yeri geldiğinde siyasi ve iktisadi gündemlerde görüşlerini basın aracılığıyla güçlü bir şekilde ifade etmekten geri durmamıştır. Özellikle 19. yüzyıl boyunca Amerikan siyasi ve sosyal hayatındaki en büyük sorunlardan birisi olan köleliğin kaldırması sürecinde Protestan göçmenler, kendi hakimiyetleri altındaki basın yayın organlarında köleliğin kaldırmasını şiddetle savunurlarken yine yaptıkları yayınlarda ve çıkarttıkları gazetelerde köleliğin devamını Tanrı’ya karşı işlenen bir günah olarak ifade etmişlerdir⁵⁰.

1840’larda yaşanan iki gelişme Amerikan basın tarihini kökünden değiştirmiştir. İlk gelişme 1844 yılında telgrafın icat edilmesidir. Telgrafın icadıyla birlikte şehirlerarası haberleşme tüm ülkeyi birbirine bağlayan bir hat üzerinde birbirine bağlanmıştır. Telgrafın icadı etkisini özellikle dört yıl sonra kurulacak olan Associated Press Ajansı (AP) ile daha da hissettirmiştir. AP ile beraber yerleşimlerinde

⁴⁷ Rogers, **a.g.e.**, s.s. 14-15.

⁴⁸ Frank Luther Mott, **American Journalism**, The Macmillan Company, New York, 1950, p.p. 228-252.

⁴⁹ Mott, **a.g.e.**, s.s. 317-323.; Jasper W. Cross, “The St. Louis Catholic Press and Political Issues, 1845-1861”, **Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia**, Volume: 80, No: 4 (1969), p.p. 210-224.

⁵⁰ Candy Gunther Brown, **The Word in the World: Evangelical Writing, Publishing, and Reading in America, 1789-1880**, University of North Carolina Press, 2004, p.p. 27-213.

telgraf hattı bulunan küçük büyük bütün şehirlerdeki gelişmeler oldukça kısa sürede birbirine aktarılmıştır⁵¹.

Diğer gelişme 1848 yılında yaşanmış ve *The Sun*, *New York Herald*, *New York Courier and Enquirer*, *The Journal of Commerce*, *New York Evening Express* ve *New-York Tribune*'nin ortak girişimiyle *Associated Press Ajansı* (AP) kurulmuştur. Associated Press'in kurulmasıyla birlikte ajansa üye olan gazeteler kendi aralarında haber paylaşımı ve haberlerin olay yerinden daha hızlı ulaştırılması konularında rakiplerine kıyasla öne geçmiştir⁵².

19. yüzyılın sonlarına doğru Amerika kıtasındaki siyasi iklimini değiştiren 1898 Amerika-İspanya Savaşı, Amerikan basını tarafından da ilgiyle takip edilmiştir. Hatta bu ilginin bir göstergesi olarak başta *The New York World* ve *The New York Journal-American* gazeteleri olmak üzere Amerikan basınının neredeyse tamamı etkili bir rol üstlenerek İspanya aleyhine yoğun bir propaganda faaliyetine girişmiş ve bunun sonucunda basın, ABD'nin savaşa müdahil olmasında önemli bir rol üstlenmiştir⁵³.

I. Dünya Savaşı'ndan önce İngiliz, Alman, Polonyalı ve Asyalı olmak üzere oldukça fazla sayıda yabancı yayıncı ABD'de yayın yapmıştır. ABD'deki bu etnik çeşitlilik Amerikan basınının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Etnik yayıncılar arasında özellikle Almanların basın sektöründeki varlığı yadsınamayacak şekilde etkili olmuştur. Savaştan önceki nüfus sayımına göre ABD'de yaşayan beş milyon civarındaki Alman, ülkedeki önemli nüfus gruplarından biri olarak nüfussal etkisini Amerikan basınında gazeteleriyle de hissettirmiştir⁵⁴.

Fakat I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle ve ABD'nin Almanya'nın karşısında savaş girmesiyle ABD'deki Alman yayıncılığı büyük zarar görmüştür. Amerikan halkı tarafından ülkedeki mevcut Alman yayıncılık artık etnik hoşgörü

⁵¹ J. Steven Smethers, "Pounding Brass for the Associated Press: Delivering News by Telegraph in a Pre-Teletype Era", *American Journalism*, Volume: 19, Issue 2 (2002), p.p. 13-30.; Richard Schwarzlose, *Nation's Newsbrokers Volume 1: The Formative Years: From Pretelegraph to 1865*, Northwestern University Press, Illinois, 1989, p.p. 79-123.

⁵² Jonathan Silberstein-Loeb, "Exclusivity and Cooperation in the Supply of News: The Example of the Associated Press, 1893-1945", *Journal of Policy History*, Volume: 24, Issue: 3, p.p. 466-498.; Schwarzlose, *a.g.e.*, s.s. 89-108.

⁵³ George W. Auxier, "Middle Western Newspapers and the Spanish American War, 1895-1898", *The Mississippi Valley Historical Review*, Volume: 26, No: 4 (1940), p.p. 523-534.

⁵⁴ Leah Weinryb Grohsgal, "Chronicling America's Historic German Newspapers and the Growth of the American Ethnic Press", *The National Endowment for the Humanities*, <https://www.neh.gov/divisions/preservation/featured-project/chronicling-americas-historic-german-newspapers-and-the-grow>, (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

kapsamında değerlendirilmediğinden Amerikan Kongresi de bu yönde bir karar alarak 1917 yılında yabancı dilde çıkartılan basını kontrol altına alan bir yasa çıkartmıştır⁵⁵. Bunun sonucunda başta Alman yayıncılar olmak üzere ülkedeki diğer etnik yayıncıların etkisi neredeyse sona ermiştir.

Sonuç olarak; 20. yüzyılın başlarında tüm dünyada altmış bin dolaylarında gazetenin yayınladığının tespit edildiği ve bu mevcut altmış bin gazetenin içerisinde yirmi bininin ABD’de, sekiz bininin Almanya ve Birleşik Krallık’ta ve beş bininin de Fransa’da yayınlandığı düşünülürse ABD’de de basının 17. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki serüveninde dünya basın tarihi için ne derece etkili ve önemli olduğu yadsınamaz bir şekilde kabul görecektir⁵⁶.

D. Bibliyografya Değerlendirmesi

1783 Paris Antlaşması’yla İngiltere’den bağımsızlığına kazanan Amerika Birleşik Devletleri, geçen zaman diliminde dünya siyasi tarihinde edindiği önemli konumu nazar-ı dikkate alındığında, mezkûr devletin haiz olduğu basının Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’nin Tek Parti Dönemi’ne dair görüş ve değerlendirmeleri de bir o kadar önem kazanmıştır. Bu sebeple literatürde, Amerikan basınının kaynak alınması suretiyle tarih alanında pek çok akademik tez ve kitap çalışması hazırlanmıştır.

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) bünyesinde hizmet veren Ulusal Tez Merkezi’nin veri tabanında bu maksatla yapılan araştırma neticesinde; erişime açık durumda olan akademik tez çalışmaları arasında doğrudan çalışma konumuzla - *Amerikan basınında Tek Parti Dönemi (1923-1950)*- ilgili olarak yapılmış herhangi bir Yüksek Lisans veya Doktora tez çalışmasına rastlanmamıştır.

Bununla birlikte yukarıda da ifade edildiği üzere Amerikan basınının kaynak alınması suretiyle tarih alanında yapılmış birçok tez çalışması bulunmaktadır. Yukarıda da aktarılan Amerikan basını temel alınarak hazırlanmış tez çalışmaları arasında; çalışma aralığı yıl bazlı olarak tez çalışmamız ile dolaylı yoldan yakınlık gösterenlerden, Yüksek Lisans tezlerinin sayısı dört iken Doktora tezleri arasında ise çalışmamızın tarih aralığına dolaylı olarak tekabül eden çalışma sayısı yalnız ikidir.

⁵⁵ Timo Tonassi, “Valentin Josef Peter (1875-1960)”, **Immigrant Entrepreneurship**, <https://www.immigrantentrepreneurship.org/entries/valentin-josef-peter/>, (Erişim Tarihi: 15.06.2021).

⁵⁶ Rogers, **a.g.e.**, s.s. 17-103.

Yıl bazında çalışma aralığı olarak çalışmamızla benzerlik gösteren tez çalışmalarının içeriği ise genel olarak şu şekildedir⁵⁷:

Amerikan basını temel alınarak yapılan tez çalışmaları genel itibariyle değerlendirildiğinde ilk bahsedeceğimiz husus yapılan tez çalışmalarının Amerikan basını noktasında ağırlıklı olarak The New York Times gazetesinden yararlanmış olmalarıdır. The New York Times gazetesi Amerika'nın en köklü basın yayın organlarından olmasına rağmen çalışmalarda sadece tek kaynak olarak kullanılması tezlerin Türk tarihine Amerikan basını açısından tek bir perspektiften yaklaşmalarını zorunlu kılmıştır.

Yine yapılan tez çalışmaları ile ilgili bahsedeceğimiz ikinci husus yapılan mezkûr çalışmalar zaman aralığı bakımından tez çalışmamıza benzerlik gösterse de en temel farklılık genellikle II. Dünya Savaşı, çok partili hayata geçiş denemeleri, II. Dünya savaşı sırasında Türkiye'ye yapılan yardımlar, 1923-1938 yıllarında Türk-Amerikan ilişkileri gibi belli siyasi konular ya da Atatürk döneminde kadının yeri gibi belli sosyal konular üzerinde durmalarıdır.

Tez çalışmamız kapsamında yapılan literatür taramalarında Amerikan basını temel alınarak ortaya çıkarılmış kitaplara da rastlanılmıştır⁵⁸. Mezkûr çalışmaların ekseriyeti yukarıda bahsedilen tez çalışmalarından türetilmek suretiyle meydana

⁵⁷ Bekir Cihan Özcan, "II. Dünya Harbinde (1939-1945) The New York Times'a Göre Amerikan Kamuoyu'nun Türkiye'ye Bakışı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.; Ramazan Şen, "New York Times Gazetesi Işığında Amerikan Kamuoyunun Türkiye'ye Yapılan Amerikan Yardımlarına Bakışı" (1947-1950), **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.; Işıl Yüreksiz, "The New York Times Gazetesinde Türkiye (1945-1960)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.; Nur Ceran, The New York Times Gazetesi'nde Türk Kadını (1923-1938), **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.; Semih Bulut, "Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2008.; Efe Sıvış, "ABD Dışişleri Belgeleri Işığında Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2018.

⁵⁸ Mehmet Arslan, **Amerikan Basınında Millî Mücadele**, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, 2021.; Mehmet Arslan, **Amerikan Basınında Çanakkale Muharebeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2022.; Osman Ulugay, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.; Abdullah Tok, **ABD Basınında Türkiye'deki Darbeler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.; Dr. Cemal Güven ve Mustafa Zenginbaş, **Ermeni Harekâtına Amerikan Basını İlgisi The New York Times Gazetesi: Eylül-Aralık 1920**, Eğitim Kitabevi, Konya, 2012.; Turgay Bülent Göktürk, **Amerikan Basınında İzmir Yangını 1922**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2016.; Dr. Galip Alçitepe, **İngiliz ve Amerikan Basınına Göre Kürt İsyanları Güncesi (1923-1938)**, Aram Yayınları, Diyarbakır, 2012.; Şebnem Oğuz Uzuner, **Amerikan Basının Gözünden Millî Mücadele**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022.; Hazer Kul, **Mondros'dan Gümrü'ye ABD Basınında Ermeni Meselesi (1918-1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2019.; Mehmet Kürşad Ordu, **Amerikan Kamuoyunda Kore Harbi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

getirilmiş kitap çalışmaları olup; yapılan çalışmalarda özellikle Tek Parti Döneminin tek bir spesifik konusu veya gelişmesi üzerine yoğunlaştıkları da görülmüştür.

Amerikan Basınına Göre Tek Parti Döneminde Türkiye başlığını taşıyan çalışmamızda ise bunun aksine The New York Times, The Washington Post, Los Angeles Times, Chicago Tribune ve The Wall Street Journal gibi Amerikan kamuoyundaki en saygın beş “ana akım gazete⁵⁹” olarak adlandırılan basın organları üzerinden çalışma şekillendirilerek, Türk siyasi hayatına farklı perspektiflerden yaklaşılmaya özen ve önem gösterilmiştir.

Yine bu yolla 1923’ten 1950’ye değin 27 yıl süren Tek Parti Dönemi’nin dünyanın en büyük küresel gücü Amerika Birleşik Devletleri’nin basınında nasıl algılandığının; Atatürk’ten Milli Şef dönemine geçişte Amerikan basınının bu geçişi devrimlerin ve Türkiye’deki demokrasinin devamlılığı açısından nasıl yorumlayıp değerlendirdiğinin ortaya çıkarılması da amaçlanmıştır.

Çalışmamızda ayrıca 1923-1950 yılları arasındaki 27 yıllık Tek Parti Dönemine ait olayların iç politika gelişmeleri, devrim hareketleri ve dış politika gelişmeleri gibi bütünsel bir halde ve kronolojik olarak ele alınması sağlanarak akademik literatürde bu konuyla ilgili boşluğun doldurulması hedeflenmiştir. Aynı zamanda yabancı literatür taraması sonucunda da herhangi bir çalışmaya rastlanmamış olup tez çalışması literatürdeki bu boşluğu doldurması bakımından da hayli önem taşımıştır.

⁵⁹ U.S. Major Dailies

BİRİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN BASININDA TEK PARTİ DÖNEMİ

İÇ POLİTİKA GELİŞMELERİ

1.1. Atatürk Dönemi İç Politika Gelişmeleri

Amerikan basınının 20. yüzyıla kadarki tarihine göz atıldığında dünya basın tarihi açısından ne denli önemli olduğu yukarıda aktarılmıştı. Amerikan basını aynı önemini yaptığı haberlerle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları için de sürdürmüştür. Millî Mücadele'nin askeri safhasının yanı sıra siyasi safhadaki gelişmelere dair yayınlanan makalelerle, gelişmelere çoğu zaman farklı açılardan yaklaşılmaya çalışılmıştır. Yine bazı zamanlarda Türkiye üzerinde uzmanlaşmış yorumcuların olayları derinlemesine irdeleyen ve oldukça zengin bilgilerle dolu haberlerinden de anlaşılacağı üzere Amerikan basını, haber kaynakları açısından oldukça geniş bir istihbarat ağına da sahip olmuştur. Bu noktadan itibaren çalışmanın tamamında Amerikan basınının yukarıda bahsettiğimiz haber çeşitliğinden ve zenginliğinden faydalanılarak elde edilen veriler çalışmanın içerisinde değerlendirilecektir.

Amerikan basını, genç Türkiye Cumhuriyeti'ni etkileyen ve içeriği itibariyle yalnız Türkiye'nin iç meselesi olarak değerlendirilebilecek her türlü politik gelişmeyi yakından takip etmiştir. Bu yakın takibin arasında özellikle Hilafetin Kaldırılması⁶⁰, Şeyh Sait İsyanı⁶¹ ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu ile Kapatılması⁶² gibi gelişmelere diğer olaylardan daha fazla önem verilmiştir. Fakat biz kronolojik bir çalışma prensibini temel almamızdan dolayı öncelikli olarak Tek Parti Dönemi'nin başlangıcı kabul edilen 1923 Genel Seçimleriyle başlayacağız.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Seçil Karal Akgün, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006, 193-257.; Mahmut Goloğlu, **Halifelik Ne İdi? Nasıl Ahndı? Niçin Kaldırıldı?**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.s. 61-169.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Süreyya Örgüven, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002, s.s. 89-103.; Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s.s. 13-159.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s.s. 73-142.; Ahmet Yeşil, **Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002, s.s. 180-386.

1.1.1. 1923 Seçimleri

Amerikan basını, 1923 seçimlerine sadece yabancı bir ülkede alınan seçim kararının haber olması olarak yaklaşmamış, seçime neden olan olayların arka planlarını da irdeleyerek okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Örneğin, Chicago Tribune gazetesi 2 Nisan tarihinde Larry Rue tarafından kaleme alınan haberinde meclisin seçim kararını meclisteki bir muhalif liderin ortadan kaybolmasının⁶³ hemen sonrasında aldığına dikkat çekmiştir. Gazete, haberin devamında seçimlerin iki ay içerisinde yapılacağını bildirmiş ve bu süre zarfında Türk tarafının yeniden toplanacak olan Lozan Konferansı'na katılıp katılmayacaklarını müttefiklere bildireceğini ifade etmiştir⁶⁴. Chicago Tribune'ün Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi akabinde meclisteki muhaliflerin gücünün kırıldığı bir anda meclisin seçim kararı aldığını haberinde belirtmiş olması önemlidir. Çünkü, Ali Şükrü Bey'in kaybolması 27 Mart gününe rastlarken ve meclis kayıp milletvekilinin bulunması için oldukça gizli bir soruşturma yürütürken gazetenin bu olayı öğrenip seçimle arasında bir bağ kurması dikkate değerdir.

The New York Times gazetesi ise seçimle ilgili 2 Nisan'da yaptığı haberde; Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nin seçim kararı almasının sürpriz bir gelişme olduğunu fakat Gazi Paşa ile İsmet Paşa'nın da seçim kararını desteklediğini ifade etmiştir. The New York Times ayrıca, Lozan'da bir anlaşmaya varılması durumunda seçim sonrası yenilenecek meclisin, kendisine gelecek antlaşmayı onaylamaya hazır durumda olacağına da temas etmiştir⁶⁵. The New York Times yine bir gün sonra aynı konunun üzerine yayınladığı bir başka haberde, seçimlerin yenilenmesine dair alınan kararın bir hükümet önergesi olduğuna dikkat çekmiş, kararın mecliste kabul edilmesinin bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın konumunu güçlendirdiğini ifade etmiştir⁶⁶.

Yukarıdaki haberlerin dışında Amerikan basınında seçimle ilgili haberler neredeyse Nisan ayının ortasına kadar görülmemiştir. Bu noktada yine Larry Rue tarafından Chicago Tribune için kaleme alınan 14 Nisan 1923 tarihli bir başka makale, olaya bu sefer meclis dışı iktidar-muhalefet eksenini gibi oldukça ilginç bir açıdan

⁶³ Türk siyasi tarihinin ilk siyasi suikastlarından birinin kurbanı olarak bilinen Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey.

⁶⁴ "Turks Call Election", **Chicago Tribune**, 02.04.1923.

⁶⁵ "Turkish General Election Ordered", **The New York Times**, 02.04.1923.

⁶⁶ "Turkish Elections In June", **The New York Times**, 03.04.1923.

yaklaşmıştır. Makalede, alınan seçim kararının hükümet açısından yalnız meclisteki muhalif milletvekillerine yönelik (II. Grup) değil, aynı zamanda sabık iktidar sahipleri İttihat ve Terakki liderlerine karşı da bir meydan okuma anlamı taşıdığından bahsedilmiştir. Rue bu iddiasını desteklemek maksadıyla Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa'nın adaylıklarını bizzat İttihat ve Terakki'nin en güçlü olduğu İstanbul'dan koyarak İttihatçıları “kendi inlerinde” mağlup etmeyi amaçladıklarını yazmıştır. Rue yazısının devamında okuyucularına İttihatçıların İstanbul'daki etkisinden ve çoğunun 1920 baharındaki müttefik işgali sırasında İngilizler tarafından tutuklanmaktan kaçmak için İstanbul'dan ayrıldıktan sonra eski padişah tarafından ölüme mahkûm edildiklerini aktarmış ve böylelikle yazısını sona erdirmiştir⁶⁷.

1923 Seçimleriyle ilgili göze çarpan son haber ise 8 Temmuz günü Los Angeles Times gazetesinde yayınlanmıştır. Gazete, “*Müslümanlar Politika Öğreniyor*” alt başlığıyla yayınladığı haberde; Mustafa Kemal Paşa'nın seçim sürecinde partisi “Müdafaa-i Hukuk Grubu” için belirlediği Dokuz Umde'yi İngilizceye çevirerek sütunlarına taşımış ve yine devamında bu maddelerin içeriği itibariyle Amerikalılara hiç de yabancı gelmediğinden bahsederek bu maddelerin her bir Amerikalının kulağında aşına olarak çınladığını dile getirmiştir⁶⁸. Buradan hareketle anlaşıldığı üzere; gazete görece Oryantalist bir bakışla yaptığı bu imayla Müslümanların bu zamana kadar hiç bilmedikleri politika aracını artık Amerikalılar gibi kullanmayı öğrenmeye başladığına dikkat çekmiş, bunun için de bu imayı haberin can alıcı kısmı olarak okuyucularına aktarmıştır.

Sonuç olarak Amerikan basını 1923 seçimlerine çoğunlukla meclis içi veya dışı iktidar-muhalefet ekseninde yaklaşmış ve yapılacak seçimlerin ardından Mustafa Kemal Paşa'nın daha da güçlenip, gücüne güç katacağı hususunda mutabık kalmıştır. Haziran 1923'te yapılan seçimlerde ise sonuç beklenildiği gibi olmuş ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Müdafaa-i Hukuk Grubu seçimleri ezici çoğunlukla kazanmıştır. Seçimden sonra meclis grubu olarak faaliyetini sürdüren Müdafaa-i Hukuk Grubu, 9 Eylül 1923 tarihinde dönüşüm geçirerek Halk Fırkası adını almıştır. 1923 Seçimlerinden sonraki bu dönüşümle birlikte Türkiye'de 27 yıl kesintisiz sürecek Tek Parti Dönemi de resmen başlamıştır.

⁶⁷ “Turkish Chiefs Carry Election Fight To Foes”, **Chicago Tribune**, 14.04.1923.

⁶⁸ “Moslems: Handbill Issued By Kemal Party Has Familiar Ring To American Ears”, **Los Angeles Times**, 08.07.1923.

1.1.2. Cumhuriyetin İlanı

Cumhuriyetin ilan edilmesi olayına Amerikan basınının, ilandan önceki süreçte yaşanan gelişmeler ile ilandan sonraki siyasi sürecin nasıl olacağına dair yapılan değerlendirmeler olmak üzere iki açıdan yaklaştığı ifade edilebilir. Basın, daha 1922 Eylül'ünden itibaren bazı Türk yetkililerin beyanları ile iç siyasette yaşanan gelişmeleri yorumlayarak bu beyanlar ile gelişmelerin sonucunda Türkiye'de cumhuriyetin ilan edileceğine dair beklentilerin oluştuğunu dillendirmeye başlamıştır.

Basında bu konuyla alakalı ilk olarak; 11 Eylül 1922 tarihinde The Washington Post gazetesinde bir haber yayınlanmıştır. Haberde; Eylül ayı içerisinde toplanacak olan Venedik Konferansı'na⁶⁹ dair fikirlerini beyan eden Türkiye'nin Paris'teki tam yetkili temsilcisi Ahmet Ferit Bey⁷⁰ ile yapılan bir mülakata yer verilmiştir. Ahmet Ferit Bey yapılan mülakatta; Türkiye'nin yapılacak olan Venedik Konferansında, Yunanistan'ın Türkiye genelinde neden olduğu tahribat için tazminat ödemesi konusunda ısrar edeceğini, Türk halkının Amerikan halkının samimiyetine inandığını ve isteklerinin yalnızca kendi hükümetleri altında kendi hayatlarını yaşama hakkı gibi basit talepleri içerdiğini söylemiştir.

Ferit Bey mülakatın devamında meclis başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde Ankara'da kurulan hükümetin, İstanbul'da bir tutsak olarak varlığını devam ettiren Padişah'tan kopmak anlamına gelmediğini Amerika halkının anlamasını istemiştir. Ferit Bey yine konuşmasının devamında, Türk halkının monarşik yönetim biçimini terk ettiğini fakat bunun sonucunda akıllara ilk gelen Cumhuriyet'in ilan edilmesi hadisesinin gerçekleşmeyeceğini beyan etmiştir.

Cumhuriyet idaresi ve Türkiye-ABD ilişkileriyle olarak Ferit Bey mülakatta şunları ifade etmiştir: *“Cumhuriyet (idaresi), Türk zevklerine uygun değildir. Türkler, Cumhuriyet istememektedir. Türklerin istedikleri şey politik ve ekonomik olarak bağımsız şekilde yaşama hakkıdır. ... Amerika'ya üstün bir inancımız var. Çünkü, ABD'nin siyasi bir planı olmadığını biliyoruz. Ülkemizin ticari kalkınmasında,*

⁶⁹ Türkiye'nin Büyük Taarruz zaferinden sonra Doğu Sorunu'nun kesin çözümü için toplanacak olan uluslararası konferansın ilk olarak İtalya'nın Venedik şehrinde olması düşünülmüyordu. Fakat konferans beklentilerin aksine 1922 Eylül'ünde İtalya'nın Venedik şehri yerine iki ay sonra 1922 Kasım'ında İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmıştır.

⁷⁰ Soyadı kanunundan sonraki ismiyle Ahmet Ferit Tek. Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan ilk hükümette Ekim 1923 – Mayıs 1924 arası İçişleri Bakanı, 1925'ten sonra da sırasıyla Türkiye'nin Londra, Varşova ve Tokyo Büyükelçisi.

özellikle de büyük fırsatların bulunduğu petrol sahalarında Amerikalıları ağırlayacağız. Mütareke, halkın iradesine uygun olarak Türklerin Batı Trakya yönetimine dahil edilmesini, İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğini ve azınlıkların haklarının uluslararası kullanıma uygun olarak tanınmasını gerektirir. Avrupa sınırımızı da Meriç nehri, yani Edirne yapmak istiyoruz.⁷¹”

Ferit Bey'in Paris'te verdiği mülakat Amerikan basınında büyük ilgiyle karşılanmıştır. Öyle ki, yapılan mülakatın siyasi açıdan önemini bilen Associated Press, mülakat metninin tamamını yayınlanması amacıyla aboneliğinde bulunan bütün gazetelere özellikle göndermiştir. Ferit Bey'in verdiği mülakatta cumhuriyet idaresi hakkında Türkiye'de olumsuz görüşlerin olduğunu ifade etmesi ilk bakışta sürpriz olarak değerlendirilebilir. Kaldı ki Ferit Bey'in, Ankara Hükümeti'nin cumhuriyetin ilan edilmesi sürecinde önünde en büyük engel olarak gördüğü Saltanat makamını bir ay içerisinde kaldıracağını ya da en azından Ankara'da cumhuriyetin ilan edileceğine dair beklentilerin olduğundan haberdar olmaması mümkün değildir. Ferit Bey'in mülakatı verdikten yaklaşık bir buçuk ay sonra ilan edilecek cumhuriyetin ilk kabinesinde İçişleri Bakanı olarak görev alması da göstermektedir ki; Ferit Bey yukarıda ifade ettiği cumhuriyet aleyhindeki cümlelerini gazeteye belli bir nedenden ötürü bilinçli bir sebeple ifade etmiştir. Ferit Bey'in bu ifadelerle cumhuriyet ilan edilmeden önce hükümetin uyguladığı politikayı sürdürmüş olması kuvvetle muhtemeldir⁷².

Amerikan basınında, yaşanan gelişmelerin Türkiye'de cumhuriyetin ilan edileceğine dair belirtilerin işareti olduğuna dair ilk görüşlere 1 Kasım 1922'de Saltanatın Kaldırılmasına dair yapılan haberlerde yer verilmiştir. Tıpkı Türk basını gibi Amerikan basını da Saltanatın Kaldırılmasını yalnız monarşik bir yönetimin sona ermesi durumu olarak görmemiş cumhuriyet ilanına yönelik gerçekleştirilmiş bir gelişme olarak değerlendirmiştir.

⁷¹ “Turks Promise Moderation In Demands Upon Greece”, **The Washington Post**, 11.09.1922.

⁷² Saltanatın kaldırılıp yerine Cumhuriyet'in ilan edileceği söylentileri Büyük Taarruz'dan sonraki süreçte İstanbul basınında sık sık tartışılmış ve dillendirilmiştir. Ankara'daki mecliste de Cumhuriyet düşüncesi milletvekilleri tarafından dillendirilmekten korkulan konuların başında gelmiştir. Öyle ki Mustafa Kemal Paşa'nın Avusturyalı bir gazeteciye verdiği mülakatta “Cumhuriyet” kelimesini ifade etmesi üzerine meclisteki muhalif milletvekilleri üzerinde adeta deprem etkisi yaşatmıştır. Bu sebeple Ferit Bey'in de hükümetin cumhuriyet rejimini dillendirmeme üzerine uyguladığı politikayı uyguladığı düşünülebilir.

Chicago Tribune konuyla alakalı olarak yayınladığı 2 Kasım 1922 tarihindeki haberinde; Türkiye'nin Lozan Konferansı'ndaki delegelerinden Rıza Nur Bey'in önerisi üzerine Büyük Millet Meclisi'nin padişahı tahttan indirip İstanbul hükümetini hain ilan ettiğini ve devletin adının Osmanlı İmparatorluğu yerine bundan böyle Türkiye Devleti olarak kabul edildiğini satırlarından aktarmıştır. Gazete, yaşanan bütün bu gelişmeleri Türkiye'de cumhuriyetin gayrı resmi ilanı olarak yorumlamış ve bu gayrı resmi ilanın Saltanat kaldırılmadan önce Refet Paşa'nın padişahla görüşmesinin hemen akabinde alındığına dikkat çekmiştir⁷³.

Aynı gazete dört gün sonra bu sefer "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu*" başlığıyla yayınlanan haberinde on üçüncü yüzyıldaki Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan, on altıncı yüzyılda hilafetin Osmanlılara geçmesine ve oradan da devletin yıkıldığı yirminci yüzyıla kadar Osmanlı tarihinden kısa fakat ana başlıklarla özetleyen kapsamlı bir değerlendirme yazısı yayınlanmıştır. Haberde; Asya'da, Doğu Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da varlığı yüzyıllardır bilinen ve kendisinden korkulan Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu geldiğinden ve bu olağanüstü gelişmeyi sağlayan devrimin, tarihin belki de en olağanüstü ve aynı zamanda en kansız olduğundan bahsedilmiştir. Haberde yine, TBMM'nin aldığı kararın yalnız Türkiye'nin değil bütün İslam dünyasının kaderini etkileyeceği ifade edilmiştir⁷⁴.

Haberin içeriğine genel olarak göz atıldığında çoğunluğu Müslüman halktan oluşan ve Hilafetin merkezi konumunda olan bir Doğu ülkesinde cumhuriyet idaresinin uygulanacak olmasının Batı dünyasına oldukça ilginç geldiği hemen dikkat çekmektedir. Çünkü gazete, Saltanatın kaldırılması gelişmesini yorumlarken neredeyse monarşik düzenin kaldırılışına hiç değinmemiş, sanki Hilafet makamı kaldırılmış gibi bir Doğu-Batı/İslam-Hristiyan kıyaslaması yaparak Türkiye'de cumhuriyet rejiminin idaresi üzerine değerlendirmelerde bulunmuştur. Yine haberdan bir kez daha anlaşılacağı üzere tıpkı Avrupa gazetelerinin haberlerinde İslam yerine Türkiye ifadesinin kullanılması gibi Chicago Tribune gazetesi de Türkiye ekseninde İslam dünyasını değerlendirmiştir. Böylelikle Batı basınının gözündeki "Türkiye demek İslam demek" algısının Amerikan basınında da 1922 itibarıyla hâkim olduğu da yapılan haberlerden anlaşılacağı üzere ifade edilebilir.

⁷³ "Turk Assembly Tells Sultan He's Out Of Job", **Chicago Tribune**, 02.11.1922.

⁷⁴ "The End Of The Ottoman Empire", **Chicago Tribune**, 06.11.1922.

Amerikan basınında, Türkiye’de ilanı neredeyse kesin olarak görülen cumhuriyet rejiminin niteliğine dair bilgiler Eylül 1923’ten itibaren yapılan haberlerle okuyucularla paylaşılmıştır⁷⁵. Rejime ait nitelikler hakkında ilk bilgiler; Türkiye’nin cumhuriyet ilan edildikten sonraki hükümetin başkanının Polonya’da olduğu gibi cumhurbaşkanı olacağının neredeyse kesin olduğu ve icra dairesinin ilk sakininin Mustafa Kemal Paşa olmasının beklendiği şeklinde daha genel bilgiler içeren haberler iken sonraki günlerde cumhuriyetin yapısına dair daha fazla ayrıntı içeren haber ve yorum çıkmıştır⁷⁶. Bu haberlerde; Türk cumhuriyetinin Batılı cumhuriyetlerden farklı olacağı ve yapısı itibarıyla daha çok Napolyon’un imparator ilan edilmeden önceki cumhurbaşkanlığını andıracağı⁷⁷, milletvekillerinin görev süresinin iki yıldan dört yıla çıkartılıp bunun yanında Cumhurbaşkanının dört veya beş yıllık bir süre için seçileceği ve oluşturulacak hükümetin eskisi gibi bireysel olarak değil, bir bütün olarak meclise karşı sorumlu olacağı gibi ayrıntılar paylaşılmıştır⁷⁸.

6 Ekim’de The New York Times ve 7 Ekim’de The Washington Post gazetelerinde yayınlanan “*Başka Bir Cumhuriyet*” başlıklı haberlerde ise Türkiye’de cumhuriyet idaresi fikrinin birdenbire ortaya çıkmadığı ifade edilmiş ve Osmanlı öncesinden bu zamana dek gelişen cumhuriyet fikrinin serüveni ve tarihi hakkında değerli ve kapsamlı yazılar yayınlanmıştır. Bu yazılardan bazıları Amerikan basınının gözünden Türkiye’de cumhuriyet fikrinin kökenine dair ilk görüşleri yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. 6 Ekim tarihli The New York Times haberinde şu satırlara yer verilmiştir:

“Mustafa Kemal Paşa’nın birkaç ay önce muzaffer sancağını Sultan Osman’ın kabrinin yanına dikmek için gittiği Bursa’da, artık bir imparatorluğun mezarı da var. Bu imparatorluk beş yüz yıldan daha eskiydi. Ciddi zorluklardan geçmişti ve çoğu zaman yıkılmaya da yaklaşıyordu. Şimdi bir tesadüf gibi görünse de yerini alacak olan cumhuriyet, imparatorluğun doğduğu bu yerde doğmuştur. Timur’un Osmanlı Türklerini alt ettiği ve padişahları Bayezid’i bir hayvan kafesinin içindeki orman canavarı gibi esaret altında taşıdığı yer Ankara’ydı. İmparatorluğun yeni fatihleri, yönetimde daha düşünceli davrandılar. ... Hanedanın hiçbir üyesinin askeri ya da sivil

⁷⁵ “Paris Hears Turkey Is Declared Republic”, **The Washington Post**, 29.09.1923.

⁷⁶ “Study Form and Name for New Turk State”, **The Washington Post**, 26.09.1923.

⁷⁷ “Turk Republic Proclamation Now Expected”, **Los Angeles Times**, 29.09.1922.

⁷⁸ “Turkey Will Be Proclaimed a Republic, With a President Having 4 or 5 Year Term”, **The New York Times**, 05.10.1923.

görevde bulunmasına izin verilmemesi yönünde oy kullandılar ve dini idare ile devlet idaresini ayırdılar.

Cumhuriyet aslında bir süredir var olmuştur. Batılı tabirimizde, şimdi “vaftiz edilecek”tir. Tüm yetkiler, yasama ve yürütme tek bir merkezi organ olan Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılmıştır. Bu Cumhuriyet’in en temel karakterlerinden biri olmuştur. Yargıçlar bile meclisin denetimine tabidir. Ancak işlevlerde bir farklılaşma başlamıştır.

Üyelerinin isimlerinin, prestiji dışında hiçbir yetkiye sahip olmayan Büyük Millet Meclisi Başkanı tarafından belirleneceğine dair rapor doğruysa, olağanüstü imtiyazlara sahip olacaktır. Başka bir farklılaşma, yürütme gücünü, toplu olarak Meclis’e karşı sorumlu olan bir Kabine’ye vermesidir. Şu anda bireysel Bakanlar doğrudan ve ayrı ayrı sorumludur. Bu en yeni cumhuriyet, her halükârda oldukça hızlı bir biçimsel evrim içinde Batılı prototipleri takip etmektedir.⁷⁹”

The New York Times’ın haberinden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de cumhuriyet fikrinin kökeni Timurlar Devleti’nin devlet düzeninde uyguladığı politikalar kadar dayanmaktadır. The New York Times’a göre Timurlardan Türkiye’ye kadar cumhuriyet fikri her zaman var olmuştur ve zaman ilerledikçe bu fikir daha da olgunlaşmış ve Saltanatın Kaldırılması ile de adeta ete kemiğe bürünmüştür.

The New York Times kadar geçmişe gitmemekle birlikte The Washington Post Gazetesi de 1919’dan 1923’e değin Türkiye’de cumhuriyet idaresine geçişin evrelerini adım adım okuyucularına aktarmıştır. Haberde, Mustafa Kemal Paşa’nın ilk olarak Meclis Başkanı olarak yürütme gücünü eline geçirdiği, devamında ordunun başkomutanlığını da üstlenerek elde ettiği yetkilerin sonucunda diktatörlüğünü ilan ettiği, fakat Mustafa Kemal Paşa’nın klasik diktatörlerden beklenen hareketleri sergilemeyip aksine iktidarı gönüllü olarak bırakabilecek kadar vatansever bir karaktere sahip olduğu aktarılmıştır. Gazete, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Despotizmin yıkıntılarından doğan cumhuriyet olgusu artık Türkiye’de gözlemlenebilmektedir. ... Türkiye’nin nihayetinde bir cumhuriyet olacağından kimsenin şüphesi yokken, mutlakiyetçiliğin bir halk hükümetine dönüşme sürecine

⁷⁹ “Another Republic”, **The New York Times**, 06.10.1923.

şiddetli ve öngörülemeyen çatışmaların eşlik etmesi muhtemel. Türkiye’de cumhuriyetçilik eğilimi bir süredir oldukça belirgin. Bu eğilim ilk olarak Sultan’a karşı olan isyanda ve sonrasında ise Ankara’daki ulusal meclisin oluşmasında belirginleşti. ... Mustafa Kemal Paşa, millet meclisinin ilk başkanıydı. Ayrıca Mareşal rütbesiyle Millî ordunun da başkomutanıydı. Bu iki makam onu yeni Türkiye’nin diktatörü yaptı. Şimdi cumhuriyetin gelişmesi için formüle edilen planlara göre ordunun komutasından azledilecek ya da başka bir deyişle artık diktatör olmayacak. Ancak diktatörleri devirmek zordur ve iktidarı gönüllü olarak bırakanların sayısı da çok azdır. Ancak Mustafa Kemal Paşa bu ender vatanseverlerden biri gibi görünüyor. Geçenlerde bir röportajda şöyle dediği aktarıldı: “Bu iki terimi tek kelime ile ifade edebilmek için arama yaptığınız herhangi bir sözlük “Cumhuriyet” kelimesini verecektir. Sonuç olarak, Türkiye’nin iç gelişimi henüz tamamlanmamıştır. ... Türkiye’de belki de şimdikinden daha belirgin bir demokratik Cumhuriyet olacaktır. İlkeleri, Batı Cumhuriyetlerinde elde edilenlerden hiçbir şekilde farklı olmayacaktır.” Bu son sözlerin Mustafa Kemal’in Batılı bir cumhuriyet öngördüğü, bu durumda da doğal bir sonuç olarak kendisinin Cumhurbaşkanı olarak seçilmesi olacağı anlamına geleceği için “şüphe uyandırdığı” bildiriliyor.⁸⁰”

Gazetede Mustafa Kemal Paşa’nın hangi iki terimi kastettiği belirtilmemiştir. Bu terimlerin ne olduğu bulmak adına yaptığımız araştırmada Mustafa Kemal Paşa’nın bu cümlelerde geçen terimleri 23 Eylül 1923 tarihinde Avusturyalı Neue Frei Presse gazetesinin Türkiye temsilcisi Hans Joseph Lazar ile yapılan röportajda sarf ettiğini tespit ettik⁸¹. Mustafa Kemal Paşa cümlelerin aslında şu ifadeleri kullanmıştır: “Teşkilat-ı Esasiyemizin maddelerinde hakimiyet bila kayd-ü şart milletindir. İcra kudreti, teşri salahiyeti milletin yegâne hakiki mümessili olan Meclis’te tecelli ve temerküz eder. Bu iki cümleyi bir kelimede izah edebilmek için, hangi lügatte aranırsa aransın mezkûr kelime Cumhuriyet olacaktır.” Buradan da anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa’nın iki terimden kastı 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun birinci ve ikinci maddesidir. Bu maddelerde ifade edilen “egemenliğin millete ait olması” ve “yürütme gücünün milletin tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi’nde toplandığı”

⁸⁰ “Another Republic”, **The Washington Post**, 07.10.1923.

⁸¹ “1923: „Seit Jahrhundert züchten Feinde Gefühle des Hasses gegen uns Türken“, **Die Presse**, <https://www.diepresse.com/1424462/1923-seit-jahrhundert-zuchten-feinde-gefuehle-des-hasses-gegen-uns-tuerken>, (Erişim Tarihi: 29.06.2021).

ifadeleri, Mustafa Kemal Paşa tarafından tek bir kelimeyle “Cumhuriyet” olarak tanımlanmıştır.

Amerikan basını, bir örneği 1923 Seçimleriyle alakalı 8 Temmuz’da yayınlanan Los Angeles Times’ın haberinde görülen “Türkiye’nin attığı neredeyse her adımın Amerikalılara aşina geldiği” görüşünü Cumhuriyetin ilanı hadisesinde de sürdürmüştür⁸². Haberlerden anlaşılacağı üzere; ABD ve basını, cumhuriyet ve demokrasi açısından kendilerini diğer milletlerden o kadar üstün görmüştür ki demokratikleşme yolunda adım atan her milletin, özellikle de Türkiye’nin adeta taklit edercesine Amerika’ya özenerek adımlar attığını düşünmüş ve bunu satırlarında işlemiştir. Bu hususla alakalı The Washington Post’un haberinde şu satırlar aktarılmıştır:

Ulusal meclisin yürütme ve yasama yetkilerinin kontrolünü elinde tutma arzusu, bir diktatörün iktidarı elinde tutma arzusu kadar doğaldır. ... Mustafa Kemal, ömür boyu diktatör olmayı istemekle suçlanıyor, ancak dili, ülkesinde özgür bir hükümet kurmaya çalışan bir cumhuriyetçi Amerikalıya benziyor. Mustafa Kemal’i yakından gören hevesli Amerikalılar, onu George Washington’a benzetmektedirler.⁸³

The Washington Post, haberin devamında diğer gazetelerden farklı olarak olaya ilk kez mevcut Hilafet makamının cumhuriyete karşı tutumunun ne olacağı açısından da yaklaşmıştır. Çünkü gazeteye göre cumhuriyete geçiş yolunda Saltanatın Kaldırılmasından daha büyük bir engel olarak Orta Çağ’dan bu yana Doğudaki milyonlarca insanın günlük alışkanlıkları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olan Hilafet makamı bulunmaktadır. Bu durum satırlarda şöyle ifade edilmiştir:

“... Cumhuriyetçi bir Türkiye’nin kurucularını rahatsız edebilecek bir soru var. Halifelik ne olacak? Yunanistan’ın Anadolu’yu fethetmeye kalkıştığı zamana kadar, halifelik Osman hanedanının saltanatına bağlıydı. Ama cumhuriyet rejiminde padişah olmayacak ve cumhuriyet eksiksiz bir şekilde ilan edilirse devletin dini olmayacak. Yine de Türkiye, manevi liderliğini bir kenara bırakarak Müslüman dünyası üzerindeki başlıca etkisini bilinçli olarak feda etmiş olacak ve dahası Türk nüfusunun güçlü bir unsurunun muhalefetini davet etmiş olacaktır. Yeni rejimin çok

⁸² “Moslems: Handbill Issued By Kemal Party Has Familiar Ring To American Ears”, **Los Angeles Times**, 08.07.1923.

⁸³ “Another Republic”, **The Washington Post**, 07.10.1923.

*hızlı ilerlediğini ilan eden muhafazakâr Türkler arasında şimdiden belirgin bir tepki var. Mustafa Kemal'in ortodoksiden yoksunluğu, pek çok heyecanlı tartışmanın konusu oldu. Eski şişelere yeni şarap dökmek her zaman tehlikeli bir deneydir.*⁸⁴”

The Washington Post, Hilafet makamıyla ilgili belirsizliği ifade ettikten sonra yine cevap olarak Türkiye'nin modern bir savaş verdiğini, tehlikeli bir düşmanı yurdundan kovup fevkalade başarılı bir barış antlaşması yaptığını ve askerlerinin yiğitliğiyle kendisini özgürleştiren bir ulus olarak kurulduğunu aktarmıştır. The Washington Post haberin devamında; böyle bir milletin yıkılan inançlara geri dönemeyeceğini, Türkiye'de Saltanatın kesin olarak kaldırıldığını ve Hilafet olgusunun Müslüman ülkelerin çoğunda etkisini yitirdiğini ifade etmiştir. Haberin sonunda ise Türkiye'deki cumhuriyet devriminin bu sebeple kalıcı olacağını okuyucularına aktararak kapanışı Amerika'nın Türkiye'ye yeni rejiminin hayırlı olmasını dilediğini ve Avrupa ülkelerinin de Türkiye'nin cumhuriyet rejimine geçişini örnek almalarını isteyerek yapmıştır.

Yukarıda biraz önce ifade edilen “Türkiye'nin adeta taklit edercesine Amerika'ya özenerek adımlar attığı” durumu 14 Ekim tarihli Los Angeles Times gazetesinde yeniden ve daha kapsamlı bir şekilde işlenmiştir. Haberde; Ankara'da ilan edilen Anayasa değişikliklerinin Amerikan fikirlerinin birer kopyası olduğu üzerinde durulmuştur. Gazete, haberin içeriğinde İstanbul'da artan muhalefete rağmen Ankara'nın açık ve net bir şekilde zaten uygulamada yürürlükte olan cumhuriyet rejimini resmen ilan etmeye kararlı olduğunu aktarmıştır. Haberin bu kısmından sonra Anayasada öngörülen değişikliklerin Amerikan modelini yakından takip ettiğine ve Cumhurbaşkanı olacak kişiye veto hakkı da dahil olmak üzere şu anda Meclis Başkanının sahip olduğundan daha fazla yetki verdiğine değinilmiştir. Los Angeles Times haberin neredeyse tamamında Cumhurbaşkanı sunulacak olan geniş yetkileri sütunlarına taşıırken Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ve davranışlarındaki imalardan onun Cumhurbaşkanlık makamını kabul etmeyeceği sonucunu çıkartmıştır⁸⁵.

Los Angeles Times'ın verdiği haberin sonunda sarf ettiği Mustafa Kemal Paşa'nın imalarından onun Cumhurbaşkanlığı makamını kabul etmeyeceği intibainin oluştuğunu belirtmesi oldukça dikkat çekicidir. Haberde, Gazi'nin hangi söylem ve

⁸⁴ A.g.h.

⁸⁵ “Turk Republic Planned”, **Los Angeles Times**, 14.10.1923.

hareketlerinden kıyasla onun böylesine bir makamı kabul etmeyeceği izlenimini uyandırdığı belirtilmemiştir. Oysa, Milli Mücadele'den TBMM'nin açılışına, oradan da Saltanatın Kaldırılmasından Cumhuriyetin ilanına kadarki süreçte hem Los Angeles Times gazetesi hem de o dönemde rejimle alakalı haberler yapan Amerikan basınının diğer temsilcileri, Mustafa Kemal Paşa'nın bu süreçlerdeki liderliğinin kesin olarak farkında olan basın kuruluşlarıdır. Bütün bu süreçler düşünüldüğünde Los Angeles Times'ın, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı makamını kabul etmesini beklenen bir gelişme olarak değerlendirmesi gerekirdi. O halde Los Angeles Times'ın Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı makamını kabul etmeyeceğini haberde okuyucularına aktarmasının arkasında asla aydınlatılamayacak başka bir nedenin yatma ihtimali yüksektir.

29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesi, Amerikan basınında sürpriz bir etki yaratmamıştır. Yukarıda da paylaşıldığı gibi Amerikan basını, halihazırda Eylül 1922'den itibaren yaşanan gelişmelerin, Türkiye'de rejimi Cumhuriyete doğru götürdüğünü haber sütunlarında okuyucularına aktarmıştı. Buna rağmen basın, yeni rejimin ilanını okuyucularına bütün ayrıntılarıyla vermeye çalışmıştır. Haberlerin genelinde bu hususla alakalı olarak, Ankara'daki meclisin cumhuriyeti ilan ettiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın oy birliğiyle ilk Cumhurbaşkanı seçildiği gibi kısa ve detaysız bilgiler bulunurken⁸⁶, bazı haberlerde de ilan sürecinde meclisteki ve ülkedeki durum ile muhalefetin bu durumu nasıl karşıladığı adeta dakika dakika okuyuculara aktarılmıştır.

Cumhuriyetin ilanının meclisteki ve ülkedeki yansıması ile muhalefetin tepkisine dair göze çarpan ilk haber 31 Ekim'de The New York Times gazetesinde yayınlanmıştır. The New York Times, habere ilk olarak İsmet Paşa'nın Başbakan olarak atanıp kabine kurma görevini kabul ettiğini ve mecliste bulunan Saray destekçisi birkaç milletvekilinin meclise sundukları bazı değişikliklerle yeniden hükümdarları tahta geçirmeye çalıştıklarını aktararak başlamıştır. The New York Times, haberin devamında ise cumhuriyetin ülkede nasıl duyurulduğuna ve ilk tepkilerin ne olduğuna değinmiştir. Bununla ilgili olarak, İstanbul gazetelerinin sayfalarında Cumhurbaşkanı verilen yetkilerin aşırı olduğunu yazdıklarını aktarmış ve ilanın sokaklarda halk gösterileriyle karşılanıp 101 pare top atışıyla kutlandığı ifade

⁸⁶ “Turkey Turns Into Republic; Kemal Is Chief”, **Chicago Tribune**, 30.10.1923.; “Angora Vote Makes Turkey a Republic; Kemal Pasha Is Elected First President”, **The New York Times**, 30.10.1923.

edilmiştir. İstanbul'daki eleştiriler konusunda ise, Tevhid-i Efkâr gazetesinin bu eleştirilerin sözcülüğünü yaptığına dikkat çekilmiştir. Gazeteye göre Tevhid-i Efkâr, Fethi Bey'in istifasını boş bir eylem olarak değerlendirmek suretiyle eleştiride ilk fitili ateşlemiş ve eleştirinin devamında mevcut Meclisin Anayasayı değiştirme hakkının bulunmadığını, bu hakkın yalnız Kurucu Meclisin hakkı olduğuna değinerek ilan edilen cumhuriyet biçiminin dünyadaki tüm cumhuriyet ilkelerine aykırı olduğu ileri sürmüştür⁸⁷.

Aynı gün yine The New York Times gazetesinde yayınlanan ve “*Anadolu Cumhuriyeti*” başlığını taşıyan bir başka haber, içeriği itibariyle artık bilindik olan “Türkiye'nin Amerika'yı taklit ettiği” tezinin temel alınarak işlendiği bir kıyaslama haber niteliği taşımıştır. Haberdeki şu satırlar ABD'nin Türkiye üzerindeki kompleksini adeta gözler önüne sermektedir:

“Ankara Hükümeti, (yeni rejiminin) ilk günlerinde kendisini Amerika ile kıyaslamayı seviyor. Genç Türk liderler, kendilerini Washington'lu, Hamilton'lu veya Jefferson'lu olarak görüyorlar. Siyasi olarak Osman'da, Kanuni Sultan Süleyman'da veya Abdülhamid'de kendilerine örnek alacakları bir şey bulamıyorlar. Bu liderler, özellikle şu anda katlandıkları türden bir çileden önceden geçmiş olan Amerika'nın sempatisini arıyorlar. Onlar, Anadolu'nun göbeğinde, en basit tipte bir cumhuriyetin bütün işaretlerini taşıyan bir Hükümet meydana getirdiler.

Büyük Millet Meclisi, Washington'un yasama, yürütme ve yargı organları arasında yetki dağılımı konusunda söylediklerini dikkate almalıdır, aksi takdirde baskıcı bir hükümet biçiminde belirli bir yozlaşma olacaktır.

Finansla ilgisi olanlar ise, ABD Hazinesi neredeyse boşken ve devletin menkul kıymetleri neredeyse değersizken “kamu kredisi” hakkında bir rapor hazırlayarak (mali düzeni) komuta eden genç Maliye Bakanı Alexander Hamilton örneğine dikkat etmelidir. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin işi, “geçmişini sırtında yüklü olduğundan” dolayı Amerikanunkinden daha zordur.”⁸⁸

Haberin içeriğinden de anlaşılacağı üzere The New York Times, neredeyse her alanda Türkiye'yi bir şekilde Amerika'ya ilişkilendirmiş veya iki ülke arasında bir sebepten bağlantı kurmaya çalışmıştır. Bunu başaramadığı zamanlarda da yeri

⁸⁷ “Turks Are Criticizing Their New Republic”, **The New York Times**, 31.10.1923.

⁸⁸ “The Anatolian Republic”, **The New York Times**, 31.10.1923.

geldiğinde Türkiye'ye Amerika üzerinden nasihat vermekten geri durmamıştır. Haberde göze çarpan bir diğer nokta ise gazetenin, Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fethi Bey vb. liderlerin kendilerine Osmanlı'nın eski padişahları Sultan Osman, Sultan Süleyman veya Sultan Abdülhamit'i değil, Amerika'nın Kurucu Babaları olarak bilinen George Washington, Alexander Hamilton veya Thomas Jefferson'u örnek aldıklarını ifade etmesidir. Gazete bu ifadesini temellendireceği bir dayanak sunmamakla beraber, her iki devletin bağımsızlık mücadelesini Avrupalı güçlere karşı verdiğini hatırlamak suretiyle ve her iki taraftaki kişilerin “devlet kurucuları” sıfatı taşımaları sebebiyle örnek alma açısından değil fakat her iki tarafından da benzerlik taşınması açısından gazetedeki ifadenin doğru olduğunu kabul edilebilir.

Cumhuriyetin ilanı meselesi, Amerikan basınında neredeyse her açıdan ele alınıp değerlendirilen bir gelişme olmuştur. Basının bir kısmı hilafetin geleceği açısından, bir kısmı Doğu-Batı ekseninden, bir diğer kısmı monarşinin tamamen çökmesi kısmından, bir başka kısmı da Amerika'nın bu ilandaki etkisi yönünden olmak üzere konu, basın tarafından çeşitli açılardan en ince ayrıntısına kadar irdelenmiştir. The Washington Post gazetesinin olaya “bir diktatörün idaresindeki” Türkiye’de cumhuriyetin ilanının gerçek bir ilan değil de sahte bir ilan olduğuna yönelik değerlendirmesi ise bu açılara yeni bir tanesini kazandırmıştır. Haberde bu sahte ilan durumu “etiket değiştirme” olarak ifade edilirken Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu yetkilerin neredeyse aynen devam ettiği belirtilmiştir. Gazete ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın ülkeyi birlikte yöneteceği hükümetin içerisinde pek çok yüksek rütbeli askerin bulunmasının da gazete olarak kendilerinin Türkiye’deki ilanının sahte bir ilan olduğu tezini ispatladığını savunmuştur.

The Washington Post, Avrupa’da normal hükümetlerin yerine diktatörlüklerin iktidara gelmesi yönündeki eğilimin aksi yönündeki ilk hareketin Türkiye gibi oldukça geri kalmış bir ülkeden gelmesinin biraz tuhaf bulunduğunu aktararak mezkûr haberine giriş yapmıştır. Haberin devamında The Washington Post, görünürde padişah tarafından yönetilen bir imparatorluk olmasına rağmen Türkiye’nin son zamanlarda Mustafa Kemal Paşa adında bir diktatör tarafından yönetildiğine ve mevcut yönetim biçiminin yine başında Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu bir cumhuriyetle değiştirildiğine temas etmiştir. Gazete, yalnızca etiketin değiştirilmesinin, Küçük Asya’da gerçek bir cumhuriyet idaresi yaratmayacağını savunmuştur. The Washington Post ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı olmasının yetkilerinde önemli

bir değişiklik yaratmayacağını da savunarak bu hususu; pek çok bakanın general olduğu yeni yönetimde askeri unsurun büyük ölçüde temsil edilmesinin Mustafa Kemal'in diktatörlük yetkilerinin çok az kısıtlandığı şüphesini uyandırdığını ifade ederek açıklamıştır⁸⁹.

İlk kez Los Angeles Times gazetesi 7 Kasım 1923 tarihli haberinde Türkiye'de belli bir süre vakit geçirmiş bir Amerikalı yetkilinin görüşlerine yer vererek durumu bir Amerikalının gözünden gazete sütunlarına taşımıştır. Los Angeles Times'ın görüşlerine yer verdiği kişi Amerika Birleşik Devletleri Ticaret Komiseri olarak İstanbul'da üç yıl görev yapan Julian E. Gillespie'dir. Los Angeles Times, Gillespie'nin 1908'den 1923'e kadar Türkiye'deki duruma ait görüşlerini haberde aktarırken; Gillespie'nin Türklerin hükümet şeklini cumhuriyet olarak belirlemesinden sonra cumhurbaşkanı olan Kemal Paşa'nın yeteneğine ve dürüstlüğüne duyduğu güveni ifade ettiğini sayfalarında aktararak habere başlamıştır. Haberin devamında Los Angeles Times, Gillespie'nin *"Kemal Paşa; Napolyon, Cromwell, Washington ve Lincoln'ün niteliklerini birleştiren biri olarak tanımlanmaktadır"* dediğini ve *"başarılarının incelenmesi, ona bu tanımın verilmesini haklı çıkaracak eylemleri gözler önüne sermektedir. (Bu eylemler) onun askeri operasyonları, orduları yönetme konusunda bir deha olduğunu gösteriyor ve liderliği altında Türkiye'de mükemmelleşen devlet teşkilatı, onun bir devlet adamı olarak eşit derecede yetenekli olduğunu kanıtlıyor."* diyerek cümlesini bitirdiğini aktarmıştır.

Habere göre Gillespie, Türkiye hakkındaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: *"Yeni cumhuriyetin gelecekteki başarısı, büyük ölçüde liderlerin nüfusu oluşturan çeşitli unsurların birliğini sağlama yeteneğine bağlı olacaktır. (Cumhuriyet) Türklere neler yapabileceklerini gösterme şansı verecek. ... Türklerin her şeyden çok ihtiyacı olan şey ülkelerinin kalkınmasıdır. Ulaşım için endüstrileri veya tesisleri yoktur. İnsanlar esas olarak ilkel tarım ve sınırlı bir hayvancılık biçimiyle uğraşırlar."*

Gillespie görüşlerine, Türklerin asırlık uyuşukluğundan kurtulmanın ve modern uygarlığın yollarını benimsemenin önemini kavradıklarını belirterek devam etmiş ve bu kavramayı *"başka bir sebep olmasa bile, kendi varlıklarını korumak için bu türden bir politika izlemek zorunda kalacaklarını biliyorlar"* diyerek açıklamıştır. Gillespie ayrıca, yaygın görüşün aksine Türklerin dini inançlar konusunda dünyadaki

⁸⁹ "The Turkish Republic", **The Washington Post**, 01.11.1923.

en hoşgörölü insanlar arasında yer aldığını da aktararak Amerikan basını tarafından Türk halkının hiç dillendirilmeyen bir özelliğini kendi kamuoyuna açıklamıştır.

Los Angeles Times, Gillespie'nin Türklerin Amerikalılara benzediğine yönelik ifadeleri atlamamış ve satırlarında bu hususa yeniden, bu sefer Türkiye'de yaşamış birinin de aynı düşüncelere sahip olduğunu özellikle okuyucuya göstermek istercesine yer vermiştir. Los Angeles Times bu benzerlik hakkında Gillespie'nin, *“Türklerin de Amerikalılara karşı olumlu baktığını ve Amerikalıların Türk milletini sömürmeye çalışmamış az sayıdaki millettten biri olduğunu Türklerin kendisine hissettirdiğini”* ifade ettiğini aktarmıştır. Bu olumlu havaya rağmen gazete Gillespie'nin *“Ancak Türkiye'de iş yapmak isteyen bir Amerikalı, girişimini başlatmadan önce Türkleri ve ırksal özelliklerini incelemeye çok zaman ayırsa iyi eder”* dediğini de aktararak potansiyel Amerikalı tüccarları uyardıktan da geri kalmamıştır⁹⁰.

Amerikan basını, Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra Halifenin bu gelişmeye karşı nasıl bir tepki verdiğine de değinmiş, böylelikle Türkiye'deki bütün muhalefet görüşlerini sütunlarına taşımıştır. 11 Kasım günü Chicago Tribune gazetesinde çıkan habere göre; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında Halife'nin kendi konumunun bozulmasına asla izin vermeyeceğine yönelik tavrına dikkat çekilmiştir. Haberin devamında; cumhuriyetin ilanının bir sonucu olarak Türkiye'de Halife'nin istifa etmesi beklentilerinin oluştuğu fakat Halife'nin beklentilere kulak asmayarak istifa etmeyi reddettiği belirtilirken Ankara basınının da Osmanlı hanedanının bütün üyelerinin Türkiye'den sınır dışı edilmesini talep etmeye devam ettiği okuyucularla paylaşılmıştır⁹¹.

Amerikan basınında, Türkiye'deki Cumhuriyetin ilanı meselesine dair çıkan son kapsamlı haber Los Angeles Times gazetesinde isimsiz bir şekilde kaleme alınan ve *“Müslüman Kamufajı”* başlığını taşıyan bir eleştiri makalesidir. Mezkûr makalede Türkiye'deki Müslümanların cumhuriyet rejimini bir kamufaj malzemesi olarak kullandığı ifade edilirken bir ülkenin isminde cumhuriyet ifadesinin geçmesinin o ülkeyi gerçekten cumhuriyet değerlerine sahip kılmayacağına değinilmiştir.

Los Angeles Times'daki makale, içeriği itibarıyla The Washington Post gazetesinde 1 Kasım 1923 tarihinde yayınlanan ve *“The Turkish Republic”* başlığını

⁹⁰ “Views On Turks By Visitor Here”, **Los Angeles Times**, 07.11.1923.

⁹¹ “Caliph Refuses to Let New Turk Republic Spoil Job”, **Chicago Tribune**, 11.11.1923.

taşıyan habere oldukça benzer nitelikler taşımaktadır. The Washington Post'un haberinde cumhuriyetin ilan durumu "etiket değiştirme" olarak ifade edilirken Los Angeles Times makalesinde ise cumhuriyetin ilan durumu "kamuflej giyilmesi" olarak ifade edilmiştir. Makalede şu eleştirilere yer verilmektedir:

"Dünyanın herhangi bir yerinde yeni bir cumhuriyetin kurulmasının bu ülkedeki insani ilerleme yolunda önemli bir gelişme olarak görüldüğü zamanlar vardı. Bizler samimiydik, ateşliydik, hükümet biçimlerinin etkinliğine inanıyorduk. Bir monarşi doğru (bir şey) ve bir cumhuriyet yanlış (bir şey) yapamaz. ...

Vicdansız diktatörlerin kendi bencil amaçlarına daha iyi hizmet etmek amacıyla cumhuriyetçi kurumların kılığına girebilecekleri (daha önceden) kanıtlanmıştır. (Bu zamana dek) Üç ya da dört Çin Cumhuriyeti olmuştur. Ama bunlar sadece ismen var olmuştur. ... Şimdi ise başında silahlı bir diktatörle cumhuriyetler listesinin sonuncusu Türkiye geliyor.

Kemal Paşa, ulusal seçim olmamasına rağmen, Türkiye Cumhuriyeti'nin "oybirliğiyle seçilmiş" Cumhurbaşkanı olmuştur. (O), başarılı bir ayaklanma yoluyla iktidarı gasp etmiş bir organ olan Ulusal Meclis (Büyük Millet Meclisi) tarafından atanmıştı. Türk seçiminin (dünyada) eşi benzerinin olmadığı olduğu söylenir; (çünkü) sadece hükümet destekçisi olduğu bilinenlerin katılmasına izin verilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde benzer bir durumu düşünün. Cumhuriyetçi Parti iktidarda. Federal hükümet, tüm seçim görevlilerini atasaydı ve onlara Demokratlara ait oyların sayılmaması talimatını verseydi, (böylelikle) bir sonraki ulusal seçimin sonucu hakkında (kafalarda) fazla da soru olmazdı. Buna benzer bir şey Müslüman seçimlerinde yaşanıyor. (Bu durum), Kemal Paşa'nın iktidarını elinde tutma sürecidir. Batılı yayınların muhabirleri bilgileri olmadan⁹² bu "oybirliğiyle seçim" hakkında yazılar yazıyorlar. Kemal Paşa bütün oyları aldı; ama silahlı bir muhafız, Kemal'in programına sempati duymayan herkesi (seçim sürecinden) uzak durmaları konusunda uyardı. Ve (bunun yanında) Millet Meclisi üyelerinin yarısının fiilen hazır olmadığı (dahi) iddia ediliyor. Türkiye'nin artık cumhuriyet kurumlarına dayalı bir anayasası

⁹² "Bilgileri olmadan" çevirisi asıl metinde "out of school" söz öbeğiyle ifade edilmiştir. Bu söz öbeği en genel tabirle "konuşmacının kendisini ilgilendirmeyen konularda hakkı olmadan, bilmeden yorumlar yapması" olarak tanımlanabilir. Biz de bu sebeple bu anlamda bir çeviri kullandık.

var; fakat Kemal'in (anayasayı) şu anda yürürlüğe sokmayacağını, "kademeli olarak (anayasanın halka) tanıtılacağını" söylediği aktarılıyor. ...

Türkiye Cumhuriyeti kendi sınırları içinde üstün bir konumdadır. Müttefik birlikleri İstanbul'dan ve Çanakkale Boğazı'ndan çekildi ve Türkler, bir neslin herhangi bir zamanında olduğundan daha sağlam bir şekilde Avrupa'ya yerleşti. İstanbul'da Müttefik bayrakları indirilirken ... 1918'deki ateşkesin hemen ardından, bizim ve müttefiklerimizin uğrunda savaştığımız şeylerin bu kadar çabuk terkedilebileceğine kim inanırdı?⁹³

Sonuç olarak, Amerikan basını, Türkiye'de cumhuriyetin ilanı hadisesine daha ilk söylentilerin ortaya çıktığı Eylül 1922'den itibaren yer vermeye başlamıştır. Bu duyumlarda Türkiye'de cumhuriyetin mutlaka ilan edileceği belirtilmiş ve ilk Cumhurbaşkanının Mustafa Kemal Paşa'nın olacağı üzerine senaryolar haber sütunlarında kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Amerikan basınının beklentileri 29 Ekim 1923'te resmileşince, basın bu sefer yukarıda ayrıntılarıyla açıklanan birbirinden farklı bakış açılarıyla cumhuriyetin ilan edilmesi gelişmesini irdelemeye çalışmıştır.

1.1.3. Hilafetin Kaldırılması

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde önemli bir yer işgal eden Hilafetin Kaldırılması hadisesi, Amerikan basınında da aynı önem derecesinde kendisine yer edinmiş ve bu hadise basın tarafından genel hatlarıyla üç başlık altında incelenerek okuyuculara aktarılmıştır.

Bu başlıklardan ilki; 1 Kasım 1922'deki Saltanatın Kaldırılması ve 29 Ekim 1923'teki Cumhuriyet Rejiminin İlan Edilmesi gelişmelerinin temel alınarak Hilafet makamının geleceğine dair basında yapılan değerlendirmelerdir. İkinci başlıkta; Hilafet makamının 3 Mart 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kaldırılması olayı haberleştirilmiş, devrik Halife ile Osmanlı Hanedanı'nın bütün üyelerinin sürgün edilmesi ile Halife'nin bütün Müslümanları bu karara karşı çıkmaya çağıran ifadeleri üzerine yaşanan gelişmeler basında ele alınmıştır. Son olarak üçüncü fakat konu içerisinde ilk iki başlığa nazaran daha ağırlık teşkil eden esas başlık ise; Hilafetin kaldırılması akabinde dünyanın en büyük Müslüman sömürgelerine sahip

⁹³ "Moslem Camouflage", **Los Angeles Times**, 20.11.1923.

olan İngiltere ve Fransa gibi devletlerin başını çektiği yeni Halife'nin kim olacağına dair Amerikan basınında yer edinen tartışmalardır.

Amerikan basını yukarıda da ifade edildiği üzere yeni Halife'nin kim olacağına dair dünyada başlayan tartışmalara Türkiye'de yaşanan diğer bütün gelişmelere kıyasla daha fazla önem vermiştir. Öyle ki; Amerikan basını, İngiltere ve Fransa'nın yeni Halife'nin belirlenmesi hususunda giriştikleri yarışa Amerika'nın da bir aday belirleyerek katılması fikrinin ortaya atmış ve ancak bu yolla Amerika'nın bölgedeki etkinliğini tam anlamıyla sağlam bir şekilde tesis edebileceğini kamuoyuna ifade etmeye çalışmıştır.

Amerikan basınında Hilafet makamının geleceğine dair çıkan haberlere 1923 yılının Nisan ayından itibaren yoğun bir şekilde yer vermeye başlanmıştır. Saltanatın, Hilafet makamından ayrılmasının akabinde Halifeliğin dünyevi güçlerinden mahrum bırakılarak yalnız dini bir makamın başı olması durumu tıpkı Türk basınında olduğu gibi Amerikan basınında da sıklıkla irdelenmiştir. İrdelenmelerdeki temel nokta Doğu milletlerinin dünyevi ile ilahi yetkileri birbirinden ayrılmış bir devlet düzeninde yaşayamayacaklarına dair Batı dünyasındaki yaygın görüş etrafında şekillenmiştir.

2 Nisan 1923 tarihli Los Angeles Times gazetesinde yayınlanan ve “*Artık (Osmanlı) Türk İmparatorluğu’nun geçtiği, Halife’nin dünyevi gücünden alındığı ve bir temsili hükümet biçiminin kurulduğu açıktır. Jön Türkler, Kemal yönetiminde bir cumhuriyet kurmuşlardır.*” cümleleriyle irdelenmeye başlanan bir makalede yukarıda ifade edilen konuya ufak da olsa değinilmiştir. Makalede, İslam teolojisine göre cumhuriyetçi bir hükümet biçiminin her daim Müslüman devlet yönetimiyle uyumsuzluk içerisinde çatışma yaratacağına inanıldığına, bu sebeple Hintli Cemaat’ül-ulema ile Ankara Hükümeti arasında, Halife’nin tüm dünyevi yetkilerden mahrum bırakıldığı eylemin geçerliliği konusunda bir fikir çatışması yaşandığına temas edilmiştir⁹⁴.

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin aldığı, Hilafet makamının dünyevi (siyasi) yetkilerine son veren karara karşı muhalefet edenler Amerikan basını tarafından çok kez sütunlara taşınmıştır. Los Angeles Times’ın Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin aldığı karara karşı dış dünyadaki tepkiyi duyurmasının yanında The New York Times

⁹⁴ “The Turk Revolution”, **Los Angeles Times**, 02.04.1923.

gazetesi ise iç siyasetteki muhalefeti ve bu muhalefete karşı hükümetin gösterdiği reaksiyonu okuyucularına aktarmaya çalışmıştır.

Örneğin, 11 Nisan 1923 tarihli haberde; Meclis'in yakın bir zamanda seçime gideceği bilgisi öncelikli olarak okuyuculara aktarılmıştır. Gazetenin konuyla alakasız gibi gözükken bir bilgiyi neden ön bilgi olarak okuyuculara aktardığı ilk başta anlamsız gözükse de gazete bu bilginin hemen akabinde birkaç ay önce muhalefetin önemli liderlerinden Ali Şükrü Bey'in Ankara'daki mecliste bir tartışma sırasında öldürüldüğünü belirterek konuyu başka bir noktaya bağlaması önemlidir. Çünkü gazete, haberin devamında; muhalefet açısından durumun göz korkutuculuğuna rağmen meclisin içerisinde halen muhalefet liderlerinin bulunduğu ve bu liderlerden bazılarının Halife'ye yeniden siyasi yetkiler vermek için meclise bir teklif sunmaya hazırlandıklarından bahsetmiştir⁹⁵.

Gazete'nin değindiği bu son nokta, üzerine düşünülmesi değer önemli bir noktadır. Çünkü Türk siyasi hayatında pek bilinmeyen bu olayı The New York Times'ın değinmesi ilgi çekicidir. Gazete, Saltanatın Kaldırılmasının akabinde hem de Mustafa Kemal Paşa'nın böylesine güçlü bir figür olmasına ve hükümet üzerindeki baskın ağırlığına rağmen bazı muhalefet milletvekillerinin Halife'ye yeniden siyasi yetkiler vermeye çalıştıkları bilgisini neye dayanarak verdiği veya hangi kaynaktan aldığına dair bir bilgi maalesef paylaşmamıştır. Gazete, bilginin kaynağını paylaşmadığı gibi Halife'ye yönelik bu türden hazırlık içerisinde olan milletvekillerinin kim olabileceklerine dair ufak bir imada da bulunmamıştır. Buna rağmen gazetenin verdiği bu istihbarat bilgisinin doğru olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bilginin doğruluğuna dair teyit olarak şöyle kuvvetli bir çıkarımda bulunulabilir. Bilindiği gibi Millî Mücadele döneminde öncelikli olarak asker kaçaklarını yargılamak daha sonra ise neredeyse her türlü asayiş olaylarına bakmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclis'i tarafından üyeleri meclisteki milletvekillerinden oluşan İstiklal Mahkemeleri adında bir tür yargılama organı kurulmuştu.

Asıl görevleri asker kaçaklarını yargılamak olan bu mahkemelerin görev yetkileri 15 Nisan 1923 tarihli Büyük Millet Meclisi oturumunda Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin değiştirilmesi suretiyle genişletilmiştir. Genişletilen birinci maddede *"1 Kasım 1922 tarihli Saltanatın Kaldırılması kararına muhalefet*

⁹⁵ "Dissent In Turkey", **The New York Times**, 11.04.1923.

edenlerin vatan hainliğı ile suçlanacaklarına ve İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanacaklarına dair hüküm" de bulunmaktadır⁹⁶. Sonuç olarak; Büyük Millet Meclisi'nin, The New York Times'ın da temas ettiği muhaliflerin Halife'ye yönelik planlarını öğrenmiş olduğu ve şüphelenerek hemen akabinde Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde değişiklikler yaparak Halife'ye bir daha yeniden siyasi yetkiler verilmesinin önüne kanuni olarak geçmeye çalıştığı ve böylelikle mecliste Halife'ye yeniden siyasi yetkiler verme hazırlığında olan muhalefeti caydırmaya çalıştığı kesin denilebilecek kadar kuvvetle ihtimaldir. Gazetenin daha Türkiye Büyük Millet Meclis'i önlem almadan muhalefetin böylesine bir girişimi olduğunu duyurması da bu bakımdan haberi bir kat daha önemli kılmıştır.

Böylelikle The New York Times, "siyasi suikastla" dahi tamamen bertaraf edilemeyen Hilafet taraftarı muhalefetin, Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki hükümet tarafından seçimle yok edilmeye çalışılacağını olaylar arasında bağlantı kurarak okuyucularına aktarmaya çalışmıştır. The New York Times haberin sonunda, Türkiye'deki bütün bu gelişmelere rağmen tek eşli olduğuna ve ressam kimliğine özellikle vurgu yaptığı Halife Abdülmecit'in kendi taraftarlarının aksine herhangi bir siyasi yetki iddiasında olmadığını da aktararak haberini sonlandırmıştır.

The New York Times beş gün sonra bu sefer sabık Sultan ve Halife VI. Mehmet Vahdettin'in İslam dünyasına bir bildiri yayınlarak 300.000.000'den fazla Müslümanı Ankara'nın Halifeliği Saltanattan ayırma kararını görmezden gelmeye çağırıldığına dair ifadelerini sütunlarına taşıyarak konunun başka bir yönünü okuyucularına aktarmıştır. Gazete, haberin devamında; Vahdettin'in kendisi hakkında ifade ettiği "*Türkiye'nin İttifak Devletleri ile ittifakını önlemek için büyük çaba sarf ettiğini, ancak etkisinin İttihat ve Terakki'deki aşırılık yanlılarının etkisinden daha az olduğundan İtilaflarla ayrı bir barış yapma çabalarının boşa çıktığına*" dair sözlerini alıntılararak sabık Sultan'ın; Türkiye'nin savaşta yenilmesi, Sevr Antlaşması'nın imzalanması, İzmir'in işgal edilmesi ve "İstanbul'un Bolşeviklere teslim edilmesi" gibi bütün talihsizliklerin sorumlusu olarak mevcut Başbakan Rauf Bey'i ve Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa'yı gördüğüne dair bir görüşe sahip olduğunu aktarmıştır. Gazete, Vahdettin'in Hilafet ile Saltanatın ayrılmasına dair görüşlerini de aktarmış ve Vahdettin'in kendisine verilen sürgün cezasının yalnızca geçici olduğunu belirtip

⁹⁶ Cengizhan Halaçlı, *İstiklal Mahkemeleri ve Cumhuriyet Rejimi*, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 86.

Halifelik'in konumunun Ankara Meclisi'ne ve hatta Türk halkına bağılı olmadığını, alınan bu kararın İslam hukukuna aykırı olmasından dolayı Ankara'nın Halifelik'i Saltanattan ayırma kararını kabul edemeyeceğini ifade ettiğini haberinde işlemiştir⁹⁷.

Yukarıda örnekleri görülen Hilafet ile Saltanatın ayırlamayacağına dair 1923 yılı boyunca süren tartışmaların ardından, 1924 yılı Mart'ıyla birlikte bu sefer Hilafet makamının kesin olarak kaldırılacağı görüşü ağırlık kazanmaya başlayınca Amerikan basını da bu görüş çerçevesinde haberler yapmaya başlamıştır.

1 Mart 1924 tarihli The New York Times gazetesi Hilafet makamının Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yakında kaldırılacağına dair ilk ciddi haberi yapmıştır. Haberde, Halife Abdülmecit'in büyük ihtimalle son kez Selamlığa çıktığından bahsedilerek Halife de dahil olmak üzere Osmanlı Hanedanı'nın bütün üyelerinin ülkeden ihraç edileceğine dair toplumda inancın giderek arttığı belirtilmiştir⁹⁸.

Osmanlı Hanedanı'nın ülkeden sürgün edilmesiyle birlikte hanedan üyelerine ait mülklerin geleceğine dair Türkiye kamuoyundaki bilinmezlik Amerikan basınında da merak edilmiş, konu The New York Times'ın haberiyle aydınlatılmaya çalışılmıştır. Haberde, mecliste hazırlanan kanun tasarısında Halife'nin meclise 300.000 Türk lirasını geçmeyecek bir toplu ödeme yapılmasının da bulunduğunu belirtildikten sonra meclis tarafından Halife veya ailesi tarafından işgal edilen tüm saraylara el konulmasının istendiği belirtilmiştir. Haberin devamında, sınır dışı edilenlerin özel mülklerini yasal temsilcileri aracılığıyla tasfiye etmeleri için bir yıl süre tahsis edileceği fakat tasarının Meclis'ten geçmesi beklentisiyle Halife'nin akrabalarının kişisel eşyalarını çoktan paketledikleri aktarılmıştır⁹⁹.

Osmanlı Hanedanın üyelerine ait mülklerin geleceğine dair bilinmezlikle alakalı bir başka haber de The Washington Post'ta yayınlanmıştır. Haberin içeriğinde; Halife'nin Mısır'a kaçmak niyetinde olduğu istihbaratının alındığı aktarıldıktan sonra, Türk polisinin bu amaçla değerli eşyaların kaçırılmasını önlemek ve Halife'nin hanesini ve imparatorluk şehzadelerinin ikametgahlarını denetlemek için Ankara'dan talimat aldığına temas edilmiştir. Haberde ayrıca, bunun üzerine harem kadınlarının

⁹⁷ "Ex-Sultan Appeals To Moslem World", **The New York Times**, 16.04.1923.

⁹⁸ "Caliph's Fate In Balance", **The New York Times**, 01.03.1924.

⁹⁹ "Angora Moves to Drive Caliph Into Exile; Police Act to Prevent His Taking Treasures", **The New York Times**, 03.03.1924.

yaşanan olaylardan çok rahatsız olmalarından dolayı Halife'nin de üç gün boyunca yemek yemeyi reddettiğine temas edilmiştir¹⁰⁰.

3 Mart 1924'te mecliste alınan karar gereği Hilafetin Kaldırılması kesinlik kazanınca bu kararın İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet eden Halife Abdülmecit'e tebliğ edilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu maksatla Ankara'dan görevlendirilen yetkililer tarafından yapılacak böylesi önemli bir tebliğin nasıl yerine getirildiği Amerikan basını tarafından doğal olarak merak edilmiştir. Basına yansıyan haberlere göre; İstanbul Valisi¹⁰¹ ile İstanbul Emniyet Müdürü¹⁰² kanunun kabul edilmesinin akabinde Dolmabahçe Sarayı'na gitmiştir. Yetkililer daha sonra Halife Abdülmecit'ten tahtına oturmasını istemiş, Halife bunun üzerine tahtına oturunca da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hilafetin lağvedildiğine dair aldığı karar yetkililer tarafından Halife'nin yüzüne okunmuştur. Bunu takiben yetkililer tarafından Halife'ye tahtından inmesi ve İstanbul'dan bir an evvel ayrılması için gerekli hazırlıkları yapması emredilmiştir. Tebliğden yaklaşık bir saat sonra Halife, iki eşi ve oğluyla birlikte, kendisi için özel olarak hazırlanan bir arabayla Çatalca'ya nakledilmiştir¹⁰³.

Üstteki habere ek olarak Los Angeles Times gazetesi ayrıca Hilafetin kaldırılması ve Halifenin tahttan indirilmesi müzakereleri sırasında İsmet Paşa'nın sarf ettiği *"Hilafet kaldırılrsa da dinimiz değişmeyecektir. İdeallerimiz o kadar yüce ilkelere dayanmaktadır ki, izlediğimiz gayeleri halka, subay ve askerlere açıkça söylemekten asla çekinmeyiz. Hilafeti bastırma kararlılığımızı sonuna kadar sürdürmek niyetindeyiz. Gerekli tüm önlemleri aldık. Yunanlılar ve Halife ile savaştığımız için Konstantinopolis bizim elimizde. Aynı enerjiyi göstermeye devam edersek, Konstantinopolis asla elimizden çıkmayacak. Diğer Müslümanlar bize dostluk gösterdiyse, bu Halife bizimle olduğu için değil, bizim gücümüzden dolayıdır."* sözlerine de yer vererek İsmet Paşa'nın minvalinde Türkiye Büyük Millet Meclisinin alınan bu kararın sonuna kadar arkasında olduğunu ve hiçbir koşulda bu husustan geri adım atmayacağını okuyuculara aktarmıştır¹⁰⁴.

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 3 Mart 1924'te lağvedilen Hilafet makamı sonrasında, başını dünyanın en büyük Müslüman sömürge nüfuslarına sahip

¹⁰⁰ "Caliph Must Abandon Treasure If He Flees", **The Washington Post**, 03.03.1924.

¹⁰¹ Araştırmalara göre Haydar Bey olması gerekir.

¹⁰² Araştırmalara göre Saadettin Bey olması gerekir.

¹⁰³ "Turkey Sends Head Of Moslem Church To Exile", **Chicago Tribune**, 05.03.1924.

¹⁰⁴ "Turks Abolish Caliphate", **Los Angeles Times**, 05.03.1924.

İngiltere ve Fransa gibi devletlerin çektiği yeni bir tartışma bütün dünya kamuoyunu etkisi altına almıştır. Bahse konu olan tartışma yeni Halife'nin kim olacağı üzerine cereyan etmiştir. Türkiye'nin, Hilafet makamını kaldırıp sabık Halife Abdülmecit ile birlikte bütün Osmanlı Hanedanı üyelerini sürgüne göndermesinin hemen akabinde dünya genelinde Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlerde birden fazla isim kendisini Halifelğe aday olarak göstermiştir.

İngiltere ve Fransa özellikle bu hususta kıyasıya yarışmış, her ülke kendisinin kolayca kontrol altına alabileceği birini yeni Halife olarak seçtirmeye çalışarak bu yolda politikalar gütmüştür. Mısır, Arap toprakları ve Hindistan üzerindeki egemenliğinden dolayı İngiltere, bu hususa Fransa'ya kıyasla daha fazla ağırlık vermiş ve Halifelik iddiasında bulunan Hicaz Kralı Şerif Hüseyin ile Mısır Kralı Fuat'ın Halifelik iddialarını destekleme siyaseti izlemiştir. Fransa ise Fas, Cezayir ve Tunus üzerindeki egemenliğine zarar vereceği düşüncesinden hareketle İngiltere'nin etkisi altındaki bir Halife'ye sıcak bakmamış ve bu sebeple kendi siyasi çıkarı ekseninde Fas Sultanı Mevlay Yusuf'un Halifelik iddiasını destekleme yoluna gitmiştir.

4 Mart 1924 tarihli Chicago Tribune makalesi, Hilafetin Kaldırılması noktasında yukarıda bahsedilen yeni Halife'nin kim olacağına dair dünya kamuoyundaki tartışmalara ilk kez değinmesi bakımından önemlidir. Konuyla alakalı olarak makalede; kutsal Mekke şehrini kontrol eden Hicaz Kralı Hüseyin'in tüm Müslümanların halifesi olmaya yönelik bir isteği olduğunun İngiliz hükümetince de bilindiği fakat buna rağmen kulislerde siyasi ve diğer nedenlerden dolayı Hüseyin'in seçilmesinin olası olmadığına dair yorumların yapıldığı aktarılmıştır. Makalede ayrıca Türkiye'yle alakalı olarak ise, bazı kesimlerin sabık Sultan Vahdettin'in görevine iade edilmesini desteklediği aktarılmıştır. Makalede son olarak Türkiye'de Hilafetin kaldırılmasını kabul eden yasanın ardından bu kararın diğer Müslüman ülkeler ile Hindistan'daki etkisinin ne olacağı konusunda İngiliz yetkililerin birçok spekülasyona maruz kaldıkları aktarılmıştır. Yazıda bununla alakalı olarak, Halife'ye yönelik alınacak herhangi bir kararın Hindistan'daki 70 milyon Müslüman tebaasını etkilediği, bundan dolayı da İngilizlerin Türkiye'nin Halifeliği kaldırma kararına kesin bir şekilde karşı çıktıkları aktarılmıştır¹⁰⁵.

¹⁰⁵ "Turkey Votes To Depose Caliph; Harem Packs Up", **Chicago Tribune**, 04.03.1924.

Türkiye'nin Halifeliği kaldırma kararının Batılı devletleri özellikle de dünyanın en büyük Müslüman sömürge nüfusunu barındıran İngiltere ve Fransa'ya nasıl etkileyeceği konusu da Amerikan basınında az da olsa tartışılmıştır. 4 Mart 1924 tarihli Chicago Tribune gazetesinin bu hususa ilk kez değinmesi önemli olsa da yazıların içeriğine bakıldığında bu konuda yapılan ilk değerlendirmelerin herhangi bir derinlik içermeden, üstünkörü bir şekilde yapıldığı hemen anlaşılmaktadır.

Bu hususla alakalı ilk kapsamlı analizler üst üste iki gün boyunca The New York Times gazetesinde çıkmıştır. İlki 5 Mart 1924 tarihli The New York Times gazetesinde kaleme alınan ve “*Büyük Britanya ve Hilafet*” başlığını taşıyan makalede, Ankara Hükümeti'nin Hilafeti kaldırma noktasındaki kararlığının altında yatan sebeplerden İngiliz kamuoyunun bu olaydan neden rahatsız olduğuna değin oldukça değerli tespitler yapılmıştır. Makale, Hilafetin kaldırılması durumuyla alakalı birçok açıdan tespitlerle doludur. Öncelikle makalede, Türkiye açısından Halife'nin konumu; Millî Mücadele'nin askeri safhasında Halife'den dini gücünden faydalandığı fakat işin nihayete ermesi sonrasında Halife'ye artık gerek kalınmadığı türden bir görüşe indirgenmiştir. Ayrıca makalede; Hilafetin kaldırılması durumunun Türkiye'den daha çok İngiltere'yi ilgilendirdiği tespiti de yapılmış, akabinde bu tespit İngiltere'nin Irak, Mısır, Sudan ve Hindistan gibi her biri kendi Halife adayına sahip olan ülkeler arasında kalmasından dolayı İngiltere hangi tarafın yanında yer alırsa diğerleriyle sorun yaşayacağı görüşüyle desteklenmiştir. Makale şu tespitle sona erdirilmiştir:

“Mekkeli Hüseyin, Hicaz, Transüdü'n ve Irak'tan oluşan bir Arap Konfederasyonu kurmak için hırslı bir planla meşgulken, İngiliz Hükümeti'nin karşısında çözmesi gereken bir de düğümlü Filistin sorunu var. Eğer Büyük Britanya kendisini, kendilerini aynı anda halife ilan eden Hicaz Kralı ile Mısır Kralı arasında tartışırken bulursa, bu elinde aynı zamanda Hint Müslümanların utancı da olacaktır anlamına gelmektedir.”¹⁰⁶

Ertesi gün, Edwin L. James tarafından kaleme alınan “*Fas Sultanı Halife Olarak Çağrıldı*” başlığını taşıyan ikinci makale ise ilkinin aksine bu sefer yeni Halife açısından Fransa'nın bakışını yansıtmaya bakımından doyurucu tespit ve bilgilerle doludur. Makalede; sabık Halife Abdülmecit Efendi'nin sürgüne gönderilmesinin hemen akabinde “Müminlerin Komutanı” olarak biri Fas Sultanı ve diğeri Hicaz Kralı

¹⁰⁶ “Great Britain And The Caliphate”, **The New York Times**, 05.03.1924.

Hüseyin olmak üzere iki adaydan bahsedildiği, birinin Fransa'nın himayesinde, diğzerinin ise İngiltere'nin himayesinde olmasının salt bir tesadüf olarak düşünölemeyeceğı belirtilmiştir. Haberin devamında, bu iki adayın dışında Afganistan Emirinden de söz edildiğı lakin diplomatların onun şansını pek iyi görmediğı, bu tartışmalarda Fransızların dikkatinin doğal olarak, halkının ruhani lideri olan Fas Sultanına çevrildiğı de ifade edilmiştir.

The New York Times gazetesi, Fransız basınının yeni Halife'nin seçiminde Fransız Hükümeti'ni yönlendirdiğini ve Hükümeti seçim sürecinde İngiltere'ye karşı daha ciddi politikaların izlenmesi hususunda baskı altına aldığını aktarmıştır. The New York Times'a göre, İngiliz Dışışleri Bakanlığı'nın Kral Hüseyin'i Halife makamına yükseltmeye çalışacağına dair iddialardan dolayı Paris'teki pek çok gazete Fas Sultan'ın tüm Müslümanların başı olarak tanınması için Fransız Hükümeti'ni bir an önce adım atmaya davet etmiştir. Yine The New York Times'a göre Fransız basınının bu daveti, aynı gün basında yer alan Fas'ta görevli Fransız General Mareşal Lyautey'in Fas Sultan'ını ziyaret ettiğı haberinin hemen akabinde gelmiştir.

Makalede Türkiye'yle alakalı olarak ise; Fransız gözlemcilerin Mustafa Kemal'in Hilafet'i kendi onuruna katmak istediğini düşündüğü, ancak basının Mustafa Kemal'le aynı görüşte olmadığı aktarılmıştır. Makale bununla birlikte; Fransız Liberte gazetesinin bu öğleden sonra Claude Farrer'in kalemiyle ilginç bir öneride bulunduğı, bu öneride gazetenin Fransa'dan Abdölmecid Efendi'yi bir zamanlar Papaların şehri olan Avignon'da Müslümanların başı olarak kabul edilmesini talep ettiğı belirtilmiştir. Makalede bütün bu gelişmelerin sonucunda, devrik Halife'nin Fransa'nın konukseverliğine karşı oldukça hevesli olduğı fakat bu tarz bir gelişmenin uygulamaya geçmesinin pek olası olmadığı aktarılmış ve yazı bu şekilde noktalanmıştır¹⁰⁷.

Türkiye'nin Hilafet makamını kaldırmasının dünyada yaratacağı etkiler yukarıda bazı örneklerde de göröleceğı üzere Amerikan basınında sıklıkla tartışılmaya devam etmiştir. Bu noktada bazı gazeteler, Türkiye'nin aldığı kararın büyüklüğünün okuyucularca daha iyi anlaşılması adına İslam tarihinin eskiliğı ile kararı alan Türk hükümetinin yeniliğine vurgu yapan yazılar kaleme almışlardır. Örneğın, Los Angeles Times gazetesi Türkiye'nin, kendisinden çok daha eski olan dini çatışma ateşlerini

¹⁰⁷ "Sultan Of Morocco Urged As Caliph", **The New York Times**, 06.03.1924.

yeniden yaktığı ve bir Sultan'ı tahttan indirmenin, Müslüman inancının “başını kesmekle” karşılaştırıldığında küçük bir operasyon olduğu yorumunu yapmıştır. Gazete makalenin devamında; önce Hilafet makamının, çoğunluğu Türkiye'yle hiçbir bağı olmayan 175 milyon Müslümanın başını temsil ettiğine değinmiş, akabinde Türkiye'nin aldığı kararın büyüklüğü ve öneminin ancak İtalyan hükümetinin Vatikan'ı feshedip mevcut Papa'yı sürgüne gönderirse Katolik çevrelerde doğuracağı sonuçlar ekseninde anlaşılabileceğini vurgulamıştır¹⁰⁸.

Türkiye'nin Hilafeti kaldırma kararı yalnız Müslüman ülkelerdeki halk tarafından düzenlenen mitinglerle ve gösterilerle protesto edilmemiş, birçok Batı ülkesinde yaşamlarını sürdüren Müslümanlar da Türkiye'nin kararına karşı hem sosyal hem de ticari bir boykot kararı almak suretiyle kararı protesto etmek istemiştir. Hatta bu maksatla Berlin'de kırk bir ülkeden gelen Müslümanların katıldığı bir toplantı dahi ayarlanmıştır. Toplantıya katılım gösterenler arasında bulunan ve bir zamanlar İstanbul Üniversitesi'nde de görev yapmış olan Profesör Mohammed Jabbar Khairs'in başkanlığındaki bir heyet bu toplantıda yaptığı açıklamada; Ankara Hükümetinin Turancı ve Turan görüşü istikametinde bir devlet inşa etme çabasında olduğunu ve Ankara'nın kararının “bütün Müslümanlara ve Allah'ın sevgili elçisine doğrudan bir hakaret” içerdiğini ilan etmiştir. Heyet, Ankara Hükümeti'nin hayalindeki Turan devletinin “yabancı propagandacılar, özellikle de Kemalistleri Halifeliği kaldırmaya ikna eden Bolşevikler tarafından yaratılmış bir hayalet” olduğunu da ekleyerek toplantılarını sona erdirmişlerdir¹⁰⁹.

Sonuç olarak; Amerikan basını, Türkiye'nin Hilafet makamını kaldırması gelişmesini, 1 Kasım 1922 tarihli Saltanatın Kaldırılması gelişmesinden itibaren Hilafetin durumunun ne olacağı üzerinden irdelemeye başlamış, bu hususla alakalı olarak Kasım 1922-Nisan 1923 arasında yayınlanan haber ve makalelerle Hilafet makamının geleceğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu değerlendirmelerde Türkiye'de Hilafet makamının kaldırılacağına neredeyse kesin olduğu belirtilmiş ve böyle bir olası gelişmenin yalnız Müslüman dünyasını değil Batı dünyasını da kökten etkileyeceği haber sütunlarında kapsamlı bir şekilde işlenmiştir.

¹⁰⁸ “A Religious Bombshell”, **Los Angeles Times**, 07.03.1924.

¹⁰⁹ “Berlin Moslems Call For Boycott Of Turks”, **The New York Times**, 07.03.1924.

Amerikan basınının 1923 yılı boyunca kritiğini yaptığı gelişme 3 Mart 1924'te resmi hale gelince, basın bu sefer yukarıda ayrıntılarıyla ile açıklanan Halife'nin bütün Müslümanları TBMM'nin kararına karşı çıkmaya çağıran ifadeleri ile İngiltere ve Fransa gibi devletlerin başını çektiği yeni Halife'nin kim olacağına dair tartışmalarını sütunlarına taşımıştır. Özellikle yeni Halifenin kim olacağı tartışmalarına Amerikan basını oldukça önem vermiş, hatta Amerikan Hükümetinin de bir aday belirleyerek yarışa girmesi noktasında kamuoyu nezdinde baskı oluşturmaya dahi çalışmıştır. Bu hususta özetle ifade edilebilir ki; Amerikan basını, Hilafet makamının kaldırılması gelişmesine bütün dünya kamuoyunu etkilemesinden dolayı derin bir ilgi ve alaka göstermiştir.

1.1.4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kurulması ve Kapatılması

Cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatında ilk muhalefet partisi olması nedeniyle önemli bir yer işgal eden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması gelişmesi, Amerikan basını tarafından parti kurucularının Mustafa Kemal Paşa'yı saf dışı bırakabilecek güçteki askeri ve siyasi kimlikleri sebebiyle ilgiyle takip edilmiştir. Basında Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele Hareketi'nin kesin liderliği sıklıkla ifade edilmiş, bununla birlikte şimdi kurulacağına dair söylentileri ayyuka çıkan muhalefet partisinin liderlerinin bir zamanlar bu mücadelede Mustafa Kemal Paşa'nın yanında, ona en büyük desteği veren kişiler olduğuna da dikkat çekilmiştir.

Amerikan basınında, Türkiye'de bir muhalefet partisinin kurulmasına yönelik girişilen hazırlıklara dair haberlere 1924 yılı Kasım ayıyla birlikte rastlanmaya başlanmıştır. Bu hususta öncelikli olarak 3 Kasım 1924 tarihli Chicago Tribune gazetesinde Raymond Fendrick tarafından kaleme alınan ve "*Muhalipler Kemal'i Ezmek İçin Mecliste Bir Araya Geliyor*" başlığını taşıyan yazıda kurulacak muhalefet partisinin kimlerden oluşacağına dair bir isim listesi yayınlamıştır.

Fendrick, Mustafa Kemal Paşa'yı devirmek için amansız bir mücadelenin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla başladığı bilgisini paylaştıktan sonra muhalefet liderlerinin arasında, eski Başbakan Rauf Bey'in, I. Dünya Savaşı'nda Süveyş kanalına yönelik taarruzu yöneten Ali Fuat Paşa'nın, 1920 yılındaki Ermeni ayaklanmasını bastıran Kazım Karabekir Paşa'nın, Müttefik işgali sırasında Trakya'daki Türk birliklerine komuta eden Refet Paşa'nın, I. Dünya Savaşı sırasında İçişleri Bakanı olan İsmail Canbulat Bey'in ve Eski Londra Büyükelçisi Bekir Sami

Bey'in bulunduğunu belirterek, bu kişilerin Millî Mücadele'nin başlangıcından bu yana hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa'ya koşulsuz destek verdiklerine fakat artık muhalefet kanadına geçtiklerine dikkat çekmiştir¹¹⁰.

Aynı gün Los Angeles Times gazetesinde yayınlanan bir başka haber ise Ankara'da gelişen muhalefet hareketine karşı hükümetin aldığı tedbirlerden birini yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir. Haberde; Ankara Hükümeti'nin, önce Cevat Paşa'yı ve daha sonra ise muhalefete sempati duyduğu iddiasıyla Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'yı askerlik görevlerden aldığı aktarılmıştır¹¹¹. Ankara Hükümeti'nin Cafer Tayyar Paşa'yı görevden alma sebebini "muhalefeti sempati duyması" olarak açıklayan gazete bu sebebi herhangi bir resmi kaynağa dayandırmadan okuyucularına ulaştırmıştır.

Yine aynı gün yayınlanan The New York Times gazetesi ise, konunun başka bir yönüne dikkat çekerek kurulacak olan muhalefet partisinin Halk Partisi'nden ayrılış sürecine değinmiş ve Millî Mücadele boyunca birlikte hareket eden isimlerin yaşanan hangi gelişmelerin ardından ayrı düştüklerini okuyucuya aktarmaya çalışmıştır. Yazıda muhaliflerin iktidar partisinden kopuş sebepleri olarak; Trakyalı mübadillere yerleşimiyle alakalı yolsuzluklar, yabancı sermayenin Türkiye'ye getirilememesi, ekonomik koşulların yetersiz olması ile yol ve okulların yetersizliği gösterilmiştir. Bu sebepler nedeniyle de muhalefet görünüşte İsmet Paşa'nın kabinesini devirmek fakat gerçekte Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in etkin gücünü kırmak üzere örgütlenmiştir¹¹².

Yine Raymond Fendrick tarafından bu sefer Los Angeles Times adına kaleme alınan bir başka makalede ise; kurulacak muhalefet partisinin amacının yalnızca mecliste İsmet Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı devirmek olmadığı dile getirilmiş, makalede ayrıca muhaliflerin siyasi açıdan örgütlenmelerinin ardında yatan sebep olarak muhaliflerin Türkiye'de Hilafet makamını yeniden hayata geçirmek istemeleri gösterilmiştir. Fendrick'e göre; muhalefetin eylem planı, İsmet Paşa Hükümeti'ni devirerek Mustafa Kemal taraftarlarını Meclis'te azınlıkta bırakmak, bu yolla da Meclis'in kendi kendini feshederek ya da Mustafa Kemal'in görev süresini sona erdirerek yeni seçimlerin yapılmasını sağlamaktır. Muhalefetin seçimi kazanması

¹¹⁰ "Foes Unite In Turk Assembly To Crush Kemal", **Chicago Tribune**, 03.11.1924.

¹¹¹ "Turkish Officers Ousted As Disloyal", **Los Angeles Times**, 03.11.1924.

¹¹² "Seek To Overthrow Turkey's President", **The New York Times**, 03.11.1924.

durumunda ise Hilafet makamı yeniden İstanbul'da yeniden hayata geçirilecektir. Yazar, bu noktada yeniden kurulacak Hilafet makamının Osmanlı Hanedanı üyelerinden oluşmayan bir Hilafet kurumu olacağını ifade etmiştir¹¹³.

Fendrick'in Ankara Hükümeti'nden gelen herhangi bir duyuma sahip olmadan ortaya koyduğu görüşler üzerine düşünölmeye değerdir. Fendrick'in Türk siyasi gelişmelerini yakından takip ettiğı ve haber kaynaklarının oldukça güvenilir olduğı konusu yukarıda da aktarılan 3 Kasım 1924 tarihli "*Muhalifler Kemal'i Ezmek İçin Mecliste Bir Araya Geldi*" başlığındaki yazısından da anlaşılmaktadır. Çünkü Amerikan basınının hiçbir gazetesinde Türkiye'de bir muhalefet partisinin kurulacağına dair habere rastlanmazken, Fendrick hem partinin kurulacağı bilgisini vermiş hem de bu partide yer alacak kişilerin isimleri ve görevlerini tek tek açıklamıştır. 17 Kasım 1924 resmi olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularına ve üyelerine bakıldığında iki hafta önce Fendrick'in verdiği listenin çoğunlukla doğru olduğı göröldüğünden, muhaliflerin Hilafet ile alakalı planlarına dair yazarın verdiği bilgiler dikkate değer olarak görölmelidir.

1924 yılı Kasım'ın ilk günlerinden bu yana Amerikan basınında kendine yer edinen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulacağı iddiaları, 3/4 Kasım'daki haberlerden sonra adeta sessizliğe bürünmüş, yaklaşık 10 gün boyunca bu konuyla alakalı herhangi bir haber basında çıkmamıştır. Muhalefet partisiyle alakalı sessizliği Kasım ayı başında partinin kuruluşu, amacını ve üyelerini gibi bilgileri de bildiren Raymond Fendrick bozmuş ve muhalefet partisinin kuruluşu yolunda önemli bir adımı haberleştirmiştir. Fendrick, yukarıda da isimleri belirtilen partinin kuruluşunda yer alacak kişilerin halihazırda bağılı bulundukları Halk Fırkasından resmen istifa ettiklerini aktarmış ve özellikle Kazım Karabekir, Ali Fuat ve Cafer Tayyar Paşaların gibi ordu mensuplarının yeni partiye milletvekilleri olarak katılmalarının orduda gücün ve temsilin iktidar partisinden muhalefet partisine kayması olarak görölebileceğini dillendirmiştir.

Yazar yazısının devamında, yeni partinin önde gelen iki liderinin modern zamanların en büyük Türk deniz kahramanı olarak nitelenen Rauf Bey ile 1920'deki Ermeni isyanını bastıran Kazım Karabekir olduğunu, bu nüfuzlu liderlerin, Sevr Antlaşması'na karşı çıkan Milliyetçi ayaklanmada Mustafa Kemal Paşa'nın aktif bir

¹¹³ "Bitter Fight On Turk President", **Los Angeles Times**, 04.11.1924.

şekilde yanında saf tuttuklarını, ancak bu isimlerin şimdi Mustafa Kemal'in bir despot olduğu suçlamasıyla onun liderliğine isyan ettiklerini okuyucularına aktarmıştır. Sonuç olarak yazar, Türkiye Cumhuriyeti'nde dengelerin, askeri sınıfın saf değiştirmesinden dolayı değişime uğrayacağını, bunun bir sonucu olarak da muhalifler tarafından Mustafa Kemal'in hem siyasi hem de askerî açıdan devrilmeye çalışılacağını paylaşmıştır¹¹⁴.

Chicago Tribune gazetesi, bir benzerine yukarıda aktarılan 3 Kasım tarihli haberde rastlanan Ankara'da gelişen muhalefet hareketine karşı hükümetin aldığı tedbirlerden bir diğerini 12 Aralık 1924 tarihli sayısında sütunlarına taşımıştır. Yazıda, hükümetin henüz bir aylık olan muhalefet partisinin kurucularından Bekir Sami Bey'i itibarsızlaştırmak amacıyla kendisine yakın Cumhuriyet gazetesini kullandığı, bu amaçla yapılan bir haberde Bekir Sami Bey'in 1919 Temmuz'unda Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir raporun kötü bir intiba yaratmak adına gazetede yayımlandığı aktarılmıştır.

Habere göre; gönderilen raporda Bekir Sami Bey, ülkenin toprak bütünlüğünü garanti edecek, tüm Türk topraklarında Türk anayasasını koruyacak ve Türkiye'nin yurtdışındaki diplomatik temsilciliklerine müdahale etmeyecek bir şekilde tüm Türkiye'yi kapsayacak bir Amerikan mandasının Türkiye için daha iyi olacağı görüşünü savunduğunu Mustafa Kemal Paşa'ya ifade etmiştir. Bekir Sami Bey, bu hususla alakalı olarak kendisinin Amiral Bristol ile görüşüğünü ve Amiralin kendisine (Bekir Sami Bey'e) tüm ulusun temsilcisi olarak Amerikan Başkanına ve Amerikan Kongresine hitap etmesini tavsiye ettiğini de bildirmiştir¹¹⁵. Gazete böylelikle hükümetin, henüz kurulmuş muhalefet partisinin önemli bir üyesi üzerinden bütün muhalefet partisini gayr-ı Millî bir tutum içinde Amerikan mandası taraftarları gibi göstererek itibar suikastı düzenlediğini ima etmiş ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile onu iktidardan uzaklaştırmak isteyen muhalifleri arasındaki amansız mücadelenin giderek sertleştiğini sütunlarından okuyucularına iletmiştir.

Gelecekte Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına sebep olacak olan Şeyh Sait İsyanı ile isyan sırasındaki iktidar-muhalefet ilişkilerine de değinen Amerikan basını, bu isyan hadisesi sırasında hükümetin, ayaklanmada suç ortağı

¹¹⁴ “Turk Leaders Desert Banner Of Kemal Pasha”, **Chicago Tribune**, 12.11.1924.

¹¹⁵ “Drags U. S. Into Bitter Political War In Turkey”, **Chicago Tribune**, 12.12.1924.

olmakla suçladığı meclisteki muhalefet partisine yönelik olarak kapsamlı bir saldırı başlattığı yorumlarında bulunmuştur. Basın, bu saldırının Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Nurettin Paşa ve Ali İhsan Paşa gibi siyasette olduğu kadar orduda da büyük bir takipçi kitlesine sahip liderlerin etkisiyle muhalefetçe bertaraf edildiğine¹¹⁶, hatta bu karşı koyma gücünden etkilenen iktidarın muhalefetle birlikte hareket etme politikası gütmeye başladığına vurgu yapmıştır. Basın, bunun göstergesi olarak da Kürt isyanını bastırmak için asker gönderme konusunda muhalefetin hükümetin yanında yer almasına dikkat çekmiştir¹¹⁷.

1925 yılı Mart itibariyle Şeyh Sait İsyanı bastırılınca hükümetin bu sefer bir başka sorunu halletmeye yönelik girişimlerde bulunduğu Amerikan basınına yansımıştır. Bu girişimlerin ilki II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki, Mütareke ve Cumhuriyet devrinin şüphesiz en etkili kalemlerinden Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in, İstiklal Mahkemesi tarafından Çorum'a süresiz sürgüne gönderilmesi olmuştur. Basında sürgünün gerekçesi olarak Hüseyin Cahit Bey'in gazetesi Tanin'in haber sütunlarında, polisin son zamanlarda muhalefetteki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası genel merkezine yönelik gelişlerini anlatırken "baskın" kelimesinin kullanılması gösterilmiştir. Yine basında, sürgünün asıl nedeni olarak ise Mustafa Kemal Paşa'nın, Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa'nın liderliğindeki muhalefetteki Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını ezmeyi istemesinden dolayı Hüseyin Cahit Bey'in de bu partiyi desteklemesi sonucu Mustafa Kemal'in ondan "kurtulmak istemesi" gösterilmiştir¹¹⁸.

Son olarak, tıpkı kurulması gibi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması meselesi de yine Raymond Fendrick tarafından kaleme alınmış ve Türk siyasi hayatındaki bu önemli gelişme böylelikle dış dünyaya aktarılmıştır. Fendrick tarafından kaleme alınan "*Türk Diktatörü Tek Muhalefet Partisini Ezip Geçti*" başlığıyla okuyuculara duyurulan haberde; hükümetin, liderliğini Rauf Bey, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa gibi önemli isimlerin üstlendiği Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını, dini siyasi bir araç olarak kullanmakla, yani halkı hükümetin din karşıtı politikasına karşı kıskırtmakla suçladığını aktarmıştır. Bununla birlikte Raymond Fendrick tarafından muhalefet partisinin kapatılmasının ardında yatan asıl sebep; bazı ordu subaylarının Mustafa Kemal'e karşı yeni partiyi

¹¹⁶ "Kurdish Revolt Adds To Turk's Home Troubles", **Chicago Tribune**, 07.04.1925.

¹¹⁷ "Old Turks War On New, Aiding Kurdish Revolt", **The New York Times**, 19.04.1925.

¹¹⁸ "Turkish Editor is Banished for Life by Pasha", **Los Angeles Times**, 10.05.1925.

desteklemesi ile Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın anayasal bir örtü altında Türkiye'nin diktatörü haline gelmesi ve İsmet Paşa gibi bir iki kişi dışında Türk Milliyetçi hareketindeki başlıca işbirlikçilerinin ona sırt çevirmesi olarak gösterilmiştir¹¹⁹.

1.1.5. Şeyh Sait İsyanı

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı ilk büyük iç sorun olarak görülen Şeyh Sait İsyanı, Amerikan basınına hem isyanın Türkiye'deki rejimi değiştirebileceği ihtimalinden hem de yakın ilişkilerinin bulunduğu İngiltere'nin Musul politikasını etkileyebileceğinden hareketle sıkı şekilde takip edilmiş, isyan sürecinde yaşanan her gelişme an be an okuyuculara aktarılmıştır.

Amerikan basını isyanı genel hatlarıyla dört başlıkta incelemiş ve sütunlarına taşımıştır. Bu başlıkların ilki; Doğu'da bir Kürt isyanının başladığı ve isyanın yayılması ile amacına dair haberleri, ikinci başlık; hükümetin isyanı haber alması, buna reaksiyonu ve isyanın bastırılmasına dair haberleri, üçüncü başlık; isyanın çıkmasında ve büyümesinde dış devletlerin desteği ile tutumuna dair haberleri, dördüncü başlık ise; isyanın bastırılması ile sorumluların cezalandırılmasına dair haberleri kapsamıştır.

Amerikan basınında Şeyh Sait İsyanı ile alakalı ilk bilgiler isyanın çıkmasından yaklaşık iki hafta sonra vermeye başlamıştır. İlk bilgiler, Kürt aşiret reisi olarak kabul edilen Şeyh Sait adında biri tarafından Ankara'ya karşı açık bir isyan niteliği taşıyan bir ayaklanmanın çıkartılıp yönetildiğine dair genel geçer bilgilerden ibarettir. Yine isyanla alakalı basında ilk olarak aktarılan bilgiler arasında; Şeyh Sait'in İran, Hive ve Buhara'da etkinliği olan önemli bir derviş birliğinin lideri olduğu ve yandaşları arasında Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye'ye dönmelerine izin verilmeyen çok sayıda Türk subayının olduğu gibi bilgiler de bulunmaktadır¹²⁰.

Amerikan basınında isyanla alakalı ilk haberler genel olarak verildikten sonra ilerleyen günlerde hadiseyle alakalı daha ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. İlk ayrıntılı bilgiler The New York Times'ın 25 Şubat 1925 tarihli sayısında verilmiş, haberde dönemin başbakanı Fethi Bey'in meclise isyanla alakalı bir yazılı tebliğ gönderdiği,

¹¹⁹ "Turk Dictator Crushes Only Enemy Party", **Chicago Tribune**, 05.06.1925.

¹²⁰ "Siege Proclaimed In Turkish Kurdistan", **Los Angeles Times**, 25.02.1925.; "Article 9", **The New York Times**, 25.02.1925.

bu tebliğde Ergani’de çıkan isyanın Diyarbakır ve Elazığ’a kadar yayıldığı, bu sebeple isyanın yayıldığı bölgelerde bir ay süreyle sıkı yönetim ilan edildiğine karar verildiğinin yazıldığı aktarılmıştır. Haberin devamında, İçişleri Bakanı Cemil Bey’in isyanın Mart ayının sonunda başlamasının hazırlandığının tespit edildiği ancak Şeyh Sait’in iki takipçisinin tutuklanması sebebiyle panik olan isyancılar tarafından isyan tarihinin öne çekildiğini hükümete bildirdiği ifade edilmiştir. İsyana destek verenler ile katılıma dair rakamlar hakkında da bilgiler verilen haberde; isyancılara karşı gönderilen bazı jandarma birliklerinin de isyancılara katıldığı ve isyancılara Sultan Abdülhamid’in oğlu ile Kürt Mustafa Paşa gibi resmiyette Türkiye’ye girmeleri yasaklı olan kişilerce de yardım edildiği belirtilmiştir. Haberde ayrıca isyancıların sayısının 7.000 olduğu ve Şeyh Sait’in bir Kürt Hükümetinin kurulması ile yeni bir Halife adaylığı lehinde manifestolar yayınladığı da aktarılmıştır¹²¹.

26 Şubat 1925 tarihli Los Angeles Times gazetesinin haberinde ise; hükümetin seferberlik emri verdiği, Kürt isyancıların Elâzığ, Urfa ve Malatya’da kontrolü tamamen ele aldığı ve Kürt aşiretlerin çoğunun isyana katılma noktasında karar verdikleri aktarılmıştır. Haberin devamında, bölgede yaşayan iki milyon Kürt’ün bölgedeki Türk yönetimi tam bir kaos içinde bıraktıkları, bu sebeple de Türk ordusunun durumunun tam olarak bilinemediğine de vurgu yapılmıştır. Yine haberin devamında isyanın amacı, “laik politikaları nedeniyle Cumhuriyet rejiminin devrilmesi ile eski rejimin yeniden kurulması” olarak tanımlanmıştır. Şeyh Sait’in kendisini Hilafet ordusunun yönetmede Hz. Muhammed’in vekili olarak ilan ettiğine de değinilen yazıda isyancıların süngülerine Kuran-ı Kerimden yapraklar takarak ilerledikleri okuyuculara aktarılmıştır. Aynı günlerde yayınlanan bu ve benzeri birçok haberde Amerikan basınında isyanın gidişatı hakkında çeşitli yorumlar yapılmış ve Türk hükümeti için durumun kötüye gittiği ima edilmiştir¹²².

Amerikan basınında isyan hadisesi ile İngiltere arasındaki bağlantıya da sıklıkla dikkat çekilmiştir. Örneğin, The New York Times gazetesinin 26 Şubat 1925 tarihli sayısında çıkan habere göre; Londra’nın isyana fazlaca ilgi göstermesinin nedeni olarak isyan hareketinin sınırı tartışmalı olan İngiliz mandası altındaki Irak topraklarının kuzey sınırında yaşanması gösterilmiş, İngiltere’nin bu sebeple konuyla

¹²¹ “Turkish Kurdistan Rises In Revolt”, **The New York Times**, 25.02.1925.

¹²² “Turk Forces Mobilized”, **Los Angeles Times**, 26.02.1925.

yakından ilgilendiği yorumu yapılmıştır¹²³. Los Angeles Times gazetesinde yayınlanan bir diğer haberde ise, Türkiye'nin isyancılara boyun eğdirme bahanesiyle büyük askeri kuvvetleri doğuya doğru hareket ettirdiği konusunda ciddi şüphelerin olduğu, bu hususla alakalı bir raporun Milletler Cemiyeti Konseyi'nin bir sonraki toplantısında sunulmasının beklendiği aktarılmıştır. Bununla birlikte haberde, Türkiye'nin güçlerini Irak sınırı yakınlarına yoğunlaştırma düşüncesinin altında İngilizlerin gözünü korkutarak zengin petrol yataklarına sahip Musul çevresindeki tüm bölgeyi kontrol etmesi olduğu belirtilerek İngiliz gözlemcilerin, Irak topraklarına iki yıl önce gerçekleştirilenlere benzer bir dizi baskın bekledikleri aktarılmıştır¹²⁴.

Amerikan basınında, İngiltere'nin dışında Rusya'nın da isyan hadisesiyle bağlantılı olduğuna dair haberler çıkmıştır. Bu haberlerin birinde; mevcut ayaklanmanın Karadeniz'e özellikle de Trabzon'a doğru yayılmasının dikkat çekici olduğu, ayaklanmanın Rus entrikalarından kaynaklanan devrimci bir hareketin bütün izlerini taşıdığı ifade edilmiştir. Bunların dışında, isyan bölgesinde zaten komünistlerin aktif olarak çalıştıklarının bilindiği de belirtilmiş ve böylelikle de bölgedeki isyanla ilişkili olarak yalnız İngiltere'nin değil Rusya'nın da etkisi olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Yine aynı haberde; Türkiye tarafından yapılan bu asker yığınının İngiliz askeri uzmanlar tarafından Irak'a karşı yürütülen örtülü bir hareket olarak görüldüğüne değinilerek İngiliz askeri yetkililerin, Kürt isyancılara karşı hareket etme bahanesiyle Türkiye'nin önce kilit mevkiileri ele geçirmek daha sonra Milletler Cemiyeti'nden elindeki sınırın genişletilmesini talep etmek suretiyle Musul petrol sahalarının kontrolünü ele geçirmeye çalışacağından şüphelendiği ifade edilmiştir¹²⁵.

İsyanın gidişatı hakkındaki haberler vermeye devam eden Amerikan basını, Şeyh Said'in isyan bölgelerinde dağıttığı bildirisini doğrudan sütunlarına taşımış, bunun yanında isyanın içeriği ve kapsamı hakkında daha ayrıntılı bilgileri okuyucularıyla paylaşmaktan da geri durmamıştır. Amerikan basınının birçok gazetesi tarafından tek bir cümlesi dahi değiştirilmeden olduğu gibi yayınlanan Şeyh Said'in bildirisinde şu ifadeler yer almıştır: *"Hilafeti yeniden tesis edeceğiz. İslam, manevi reisi Halife olmadan var olamaz. Türkiye Cumhuriyeti dışında hiçbir hükümet bir*

¹²³ "British Watch Kurd Uprising", **The New York Times**, 26.02.1925.

¹²⁴ "English Fear Turk Offensive", **Los Angeles Times**, 27.02.1925.

¹²⁵ "Turkey's Rebellion", **The Washington Post**, 27.02.1925.

Halife sürgün etmemiştir. Bizi güçlü yapan ve korkutan dinimizdir. Hilafeti, Kuran hükümlerini, medreseleri ve kadınlar için peçeyi geri getirmeliyiz. Mevcut Türk hükümeti sürekli olarak dinimize saldırıyor. Türk kadınlarının hepsi başıboş bir şekilde. Ateizm okullarda ilerliyor. Rejim mutlaka devrilmeli.”

Basında ayrıca isyanın, ülkeden kovulan ve cumhuriyeti devirmeyi planlayan önde gelen 150 Türk monarşistinden oluşan bir komite tarafından yönetildiği ve bu komitenin Konya, Bursa, Erzurum, Trabzon ve İstanbul gibi muhafazakâr nüfusları fazla olan merkezlerde aktif propaganda takip ettikleri ifade edilmiştir. Bunun yanında Ankara’nın Halifeyi sürgüne yollaması, dini okulları kapatması ile dini mülklere el koymaya başlamasının ülkede derin bir his uyandırdığına da değinilmiş ve bu durumun isyanın etkisinin bu denli büyük olmasının bir sebebi olarak görülebileceği belirtilmiştir¹²⁶.

3 Mart 1925 tarihli Chicago Tribune gazetesi, isyan hadisesinden dolayı İngiltere-Fransa ilişkilerinin gerildiğine dair bir haber vererek konunun Türkiye dışındaki tezahürlerine de temas etmiştir. Henry Wales imzasını taşıyan habere göre, Kürt isyanının bastırılması amacıyla Fransa’nın kendisine ait demiryolunu Türkiye’nin kullanmasına izin vermiş olması Fransa ile İngiltere arasını bozmuştur. Konuyla alakalı İngiltere’nin Paris Büyükelçisi Lord Crew, Fransa Başbakanı Edouard Herriot’a müracaat etmiş, Fransa’nın tutumunun ardında yatan sebepleri sormuştur. Chicago Tribune’ne göre böyle bir müracaata oldukça şaşırان Başbakan Herriot, Lord Crewe’a Türklerin kendi iç idareleri ve kendi topraklarında düzeni korumak amacıyla demiryolunu kullanmalarına Fransız hükümetinin karşı çıkması gibi bir durumun olamayacağını söylemiştir. Herriot, İngiliz büyükelçinin tepkisini çekmemek ve İngiltere ile olası bir kriz yaşanmaması adına cümlesinin devamında eğer Fransa İngiltere’yi Küçük Asya’daki savaşta taraf olarak görmüş olsaydı, demiryollarının kullanılmasına asla izin verilmemiş olacağını ifade etmiştir. Lord Crewe bunun üzerine, İngiliz hükümetinin Türk savaşıyla hiçbir şekilde ilgilenmediğini, ancak Türklerin Kürtler üzerinden İngiltere ve Musul’u vurmaya niyetli olduğu bilgisini aldıklarını aktarmıştır. Herriot buna cevaben Fransızların böyle bir ihtimalde

¹²⁶ “Turkey Calls Five Classes Of Men To Colors”, **Chicago Tribune**, 28.02.1925.; “Turks Called To Colors”, **Los Angeles Times**, 28.02.1925.

demiryollarını Türklere kapatarak İngiltere ile dostluğunu sürdüreceğini ifade etmiştir¹²⁷.

Şeyh Sait İsyanının Türk iç siyasetinde ne denli büyük sıkıntılar yarattığının belki de en büyük tezahürü olarak kabul edilebilecek gelişme; isyanın bastırılmasında gereken önlemleri almamakla eleştirilen ve bu nedenle kısa zamanda bastırılacak bir isyanın giderek büyümesine sebebiyet vermekle suçlanan Fethi Bey Hükümeti'nin mecliste güvenoyu alamayarak düşürülmesi gelişmesidir. Amerikan basını da Türk siyasi dinamiğinde şok etkisi yaratan bu gelişmeyi an be an okuyucularına aktarmakta gecikmemiştir. 4 Mart 1925 tarihli Chicago Tribune gazetesinde tecrübeli muhabir Raymond Fendrick tarafından "*Kürt İsyanı Büyürken Türk Kabinesi İstifa Etti*" başlığıyla kaleme alınan haberde; Kürt isyanının yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini sarstığına vurgu yapılarak Şeyh Said'e bağlı aşiretlerin her gün daha fazla toprak işgal etmesi hasebiyle Ankara'daki kabinenin bugün parlamentoda istifa ettiği bildirilmiştir¹²⁸.

Konuyla alakalı bir başka haberde ise; Cumhurbaşkanı'nın özel olarak hazır bulunduğu ve Başbakan Fethi Bey'in kendisine yöneltilen sorulara cevaben görüşlerini bildirdiği Halk Fırkasının on saatten fazla süren toplantısından sonra, Hükümetin 60'a karşı 93 oyla güven oyu alamaması üzerine istifa ettiği belirtilmiştir. Haberin devamında, hükümetin düşürülmesine sebep olan olayın ayaklanmanın Başbakan Fethi Bey tarafından gereksiz yere küçümsenmesi olduğu ifade edilmiştir. Yine haberin devamında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in, Başbakan Fethi Bey'den yeni bir başbakan seçilene kadar görevine devam etmesini istediği belirtilirken Başbakan olarak İsmet Paşa'nın yeniden iktidara gelmesinin beklendiği ifade edilmiştir. Haberde ayrıca, İsmet Paşa'nın iktidara gelmesinin Mustafa Kemal'e karşı olan muhalefetin ezilmesi için mecliste yeni kanunların çıkartılabileceği anlamına da gelebileceği dipnot olarak okuyuculara aktarılmıştır¹²⁹.

İsyanın bastırılması hususunda 155'e karşı 23 oyla güven oyu alıp 3 Mart'ta göreve başlayan İsmet Paşa Hükümeti'nin aldığı önlemlere de değinen gazeteler, alınan tedbirlerin arasında en göze çarpanının İstiklal Mahkemelerinin yeniden kurulması olduğunu, bu mahkemelerin yeniden kurulmasını isyanın büyüklüğüne dair

¹²⁷ "Kurdish Rebels Renew War On Three Fronts", **Chicago Tribune**, 03.03.1925.

¹²⁸ "Turk Cabinet Resigns As Kurd Revolt Gains", **Chicago Tribune**, 04.03.1925.

¹²⁹ "Turkish Cabinet, Defeated, Resigns", **The New York Times**, 04.03.1925.

hükümetin görüşünü yansıtan bir eylem olarak görülebileceğini ifade etmişlerdir. Mahkemelerin yeniden kurulmasıyla alakalı olarak basında, yeni kabinenin Kürt isyancıları ve halkın dini duygularını harekete geçirdiğinden şüphelenilen tüm örgüt ve yayınları bastırmaya ve şüphelileri Ankara’da özel yetkilerle donanmış bir mahkemenin önüne çıkarmaya karar verdiği ifade edilmiştir¹³⁰. Basında ayrıca mahkemenin ölüm cezası verme yetkisine sahip olacağı ancak cezanın uygulanmasında meclis onayının aranacağı da duyurulmuştur. İsyancıları meclis onayı almadan cezalandırmak için isyan bölgesine bir mahkemenin daha gönderileceği yine haberde vurgulanmıştır¹³¹. Meclisin hem önlemlerin finanse edilmesi maksadıyla hem de isyanın bastırılması için 10 milyon Türk lirası değerinde bir bütçeyi onayladığı da yine haberlerde okuyuculara aktarılmıştır¹³².

İsyanın bastırılmasıyla alakalı ilan edilen seferberlik hazırlıkları Mart ayının son günlerinde tamamlanmış ve 70 bin civarında kuvvetiyle Türk ordusu, Kemalettin Sami Paşa’nın emri altında taarruza hazır hale gelmiştir. Bu denli büyük bir askeri kuvvetin toplanmasının yanında Rusya’nın da Türkiye’ye yönelik silah, mühimmat, uçak ve yakıt konularında destek sözü vermesi başta İngiltere olmak üzere Milletler Cemiyeti’ni rahatsız etmiştir¹³³.

Basına yansıdığına göre; isyanın bastırılması hususunda Türk ordusu harekete geçmeden önce, bölge sakinlerine yönelik son bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiride; Türk ordusunun hazırlıklarını tamamladığı ve isyanın bastırılma sürecinin yakında başlayacağı, bu sürecin hızlı ve şiddetli bir şekilde tamamlanacağından bölgede yaşayan sakinlerin, en yakın sivil veya askeri yetkililere müracaat ederek isyana karşı sempati duymadıklarını ve gönüllü olarak orduya katılmaya hazır olduklarını ilan etmelerinin gerektiği belirtilmiştir. Amerikan basını, bildirinin amacını; isyancı liderlerinin önerisiyle yoldan çıkan veya “düşman parasıyla satın alınan” nüfusun, isyancıları ve kışkırtıcıları hükümete teslim etmesiyle isyanın kısa bir sürede bastırılması olarak duyurmuştur¹³⁴.

¹³⁰ “Admits Loss Of Arghana”, **The New York Times**, 06.03.1925.; “İsmet Is Upheld, 155 To 23”, **The New York Times**, 07.03.1925.

¹³¹ “Kurdish Rebels Gain As Turks Rush In Troops”, **Chicago Tribune**, 06.03.1925.

¹³² “Kurdish Revolt Admitted to be on Large Scale”, **Los Angeles Times**, 16.03.1925.; “\$44,000,000 for Turks’ War”, **The New York Times**, 16.03.1925.; “Turks Admit Revolt In Kurdistan Grows”, **The Washington Post**, 16.03.1925.

¹³³ “Turk War Clouds Above Mosul Grow Blacker”, **Chicago Tribune**, 22.03.1925.

¹³⁴ “Call Kurd Villages To Declare Loyalty”, **The New York Times**, 25.03.1925.

İsyanın bastırılmasına yönelik başlatılan hareketle birlikte Türk ordusunun zaman içerisinde öncelikle Muş, Varto, Ergani, Palu, Hani'yi, takip eden günlerde Elazığ ve Diyarbakır'ı, Nisan'ın ikinci haftasından itibaren de isyanın başladığı yer olan Genç gibi yerleşimleri isyancıların elinden geri aldığı, buna karşılık isyanın başında bulunan Şeyh Sait ve yandaşlarının yakalanmamak adına doğuya kaçmak için ellerinden geleni yaptıkları aktarılmıştır.¹³⁵ Haberlerde ayrıca, hükümetin Şeyh Sait'in canlı yakalanması için 1000 sterlin, ölüsü içinse 700 sterlin teklif ettiği de ifade edilmiştir¹³⁶.

İsyanın tamamen bastırılmasına yakın bir süreçte The New York Times gazetesi, 9 Nisan 1925 tarihli haberinde Başbakan İsmet Paşa'nın isyanla alakalı mecliste yaptığı uzun konuşmadan önemli satır aralıklarını sütunlarına taşımıştır. Habere göre; İsmet Paşa mecliste Kürt isyanıyla alakalı yaptığı konuşmada çeşitli kasaba ve köylerin kademeli olarak geri alındığını anlattıktan sonra, isyancıların artık dağlara çekildiğini ifade etmiş, akabinde de isyancıların er ya da geç kaçtıkları dağların kendilerine yalnız mezar yerleri olacağını anlayacaklarını söylemiştir. İsmet Paşa ayrıca askeri operasyonların bitmediğini de sözlerine ekleyerek gerici fikirlere karşı başka tedbirlerin alınacağını da belirtmiştir¹³⁷.

İsmet Paşa'nın beyanatından sonra isyana bastırılmasına yönelik askerî harekât hızlanmış ve nihayetinde İsmet Paşa'nın beyanatını takip eden günlerde isyan tamamen bastırılmıştır. Bu önemli gelişmeyi Amerikan basını son dakika haberi olarak okuyucularına duyurmuştur. Konuyla alakalı ilk haberi, 16 Nisan 1925 tarihli The New York Times gazetesi "*Şeyh Sait'in Türkler Tarafından Yakalandığı Bildiriliyor*" başlığıyla okuyucularına duyurmuştur. Haberin içeriğinde; Kürt ayaklanmasının başlıca lideri Şeyh Sait ve Şeyh Abdullah'ın yandaşlarıyla birlikte Varto ile Muş arasındaki Çarpuh köyünde yakalandığı bilgisi Türkiye'deki Akşam gazetesi kaynak verilerek okuyuculara duyurulmuştur. Haberde ayrıca, isyana karıştıkları belirlenen Albay Halit Bey'le beraber hareket eden üç kişi ile otuz kadar kişinin idam edildiği de bildirilmiştir¹³⁸.

¹³⁵ "Say Kurds' Line Is Cut", **The New York Times**, 01.04.1925.; "Report Progress Against Kurds", **The New York Times**, 04.04.1925.

¹³⁶ "Kurdish Revolt Adds To Turk's Home Troubles", **Chicago Tribune**, 07.04.1925.; "Kurds Retake Two Towns", **Los Angeles Times**, 07.04.1925.

¹³⁷ "Turkey Mobilizes To Crush The Kurds", **The New York Times**, 09.04.1925.

¹³⁸ "Report Sheik Said Captured By Turks", **The New York Times**, 16.04.1925.

Yine The New York Times gazetesi tarafından isyancıların cezalandırılmaları da okuyucularla paylaşılmıştır. Yayınlanan haberde; eski Şura-yı Devlet Reisi Seyyit Abdulkadir ile oğlu Seyyit Mehmet'in Kürt devleti bağımsızlığı için Türk hükümetine komplo kurmak suçlamasıyla, Abdulkadir'in sekreteri Kör Sadi'nin ise komploda payı olmak suçlamasıyla Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından ölüm cezasına çarptırıldıkları aktarılmıştır¹³⁹.

Sonuç olarak, isyancıların İstiklal Mahkemelerinde cezalandırılmalarıyla sonuçlanan Şeyh Sait İsyanı, Amerikan basınınca Türkiye'nin iç meselesi olmasından daha çok başta İngiltere olmak üzere, Fransa ve Rusya gibi devletleri de etkilemesi sebebiyle önem görmüştür. Yapılan haberlerde ilk başlarda isyanın niteliğine önem verilmemiş, fakat isyanın büyümesi üzerine Türkiye'de rejimin tehlikeye girebileceği yorumları yapılmıştır. İngiltere'nin bölgeyle bağlantılı olması hasebiyle de İngiltere'yi ilgilendiren konular Amerikan basınında ilgiyle takip edilmiş ve neredeyse ilgili her haber gazete sütunlarında yer edinmiştir.

1.1.6. İzmir Suikast Girişimi

14 Haziran 1926 tarihinde İzmir'de gerçekleştirilmesi planlanan fakat komplocular arasında bulunan Giritli Şevki'nin ihbarı sonucunda yetkililerin haberdar olmasıyla başarıya ulaşamadan engellenen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişimi hadisesi, Amerikan basınınca yalnız olayın Cumhurbaşkanı'na yönelik yapılması bakımından önemli olması sebebiyle ilgi görmüştür.

Amerikan basınında suikast girişimiyle ilgili ilk haberler, olayın ortaya çıkışından dört beş gün sonra basında yer almıştır. İlk haberlerde, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın, İzmir'e varmadan hemen önce yetkililerin kendisine yönelik planlanan bir komployu açığa çıkarttıkları, aralarında iki tanınmış Türk'ün de bulunduğu duyurulmuştur. Haberin devamında, çok sayıda kişinin tutuklanıp polisin silah ve bombalara el koyduğu belirtilirken İstiklal Mahkemesinin de İzmir'e ulaşip ön soruşturmalara başladığı da aktarılmıştır. Yapılan ön soruşturmalar sonucunda komplocuların suçlarını itiraf ettikleri de yine ilk haberlerde okuyuculara paylaşılmıştır¹⁴⁰.

¹³⁹ "Three Kurds Sentenced to Death", *The New York Times*, 26.05.1925.

¹⁴⁰ "Plot To Kill Kemal Thwarted In Smyrna", *The New York Times*, 19.06.1926.

Suikast girişimiyle alakalı ilk bilgileri paylaşan “*Türk Cumhurbaşkanını Öldürme Planı Bozguna Uğratıldı*” ile “*Türkler Cumhurbaşkanı İçin Suikast Planı Yaptı*” başlıklı haberlerde ise; tutuklananlar arasında iki önemli şahsın bulunduğu, bu kişilerin eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit ile yine eski Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey olduğu belirtilerek bunlardan Ziya Hurşit’in Türkiye’deki modernist reformlara karşı hareketin en önemli temsilcilerinden biri olduğuna dikkat çekilmiştir. Haberin devamında, olay zamanında Musul yakınlarında teftiş yapmakta olan İçişleri Bakanı’nın komplo haberini öğrenir öğrenmez programını yarıda kestiği ve hemen bir uçağa binerek Ankara’ya hareket ettiği aktarılmıřtır¹⁴¹.

1.1.6.1. İstiklal Mahkemesi İzmir Yargılamaları

Suikast girişimiyle alakalı tutuklananlara dair ilk kapsamlı haber, 20 Haziran 1926 tarihli The New York Times gazetesinde yayınlanmıştır. Haberde, mevcut Türkiye Büyük Millet Meclisinin iki üyesi ve dört eski Milletvekili ile yaklaşık kırk kişinin, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa’ya suikast düzenlemeye yönelik bir komploda yer aldıkları iddiasıyla tutuklandıkları bilgisi verilirken İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey’in yaptığı açıklamada tutukluların çoğunun kapatılan muhalefet partisinin¹⁴² mensubu olduğunu belirttiğine yer verilmiştir. Haberde sütunlarında yine, Ali Bey’in suikast girişimin büyük ölçüde sorumlusu olarak İzmir’de gizlice toplanan siyasi bir grubun görüldüğünü belirten sözlerine de yer verilirken, aynı sütunlarda tutuklanan Ziya Hurşit Bey ile emekli bir jandarma subayı olan Edip Bey’in, komployu yürütmekle suçlandığı ve İzmit Milletvekili Şükrü Bey’in yurtdışında iş birliği sağlamak üzere örgütler kurmakla görevlendirildiği iddiası da okuyucularla paylařılmıřtır¹⁴³.

Bir gün sonra yine The New York Times’ta yayınlanan bir başka haberde ise; bir önceki günde bahsedilen tutuklanmalar, İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Bey’in açıklamaları ile suikast planına dair detaylar daha ayrıntılı bir şekilde okuyuculara sunulmuştur. Haberin içeriğinde sayısız tebrik telgrafına cevaben Cumhurbaşkanlığı mesajında Mustafa Kemal’in, komplonun şahsından çok “kutsal cumhuriyete ve onun dayandığı ilkelere” yönelik olduğu görüşünü dile getirdiği ifade edilirken İstiklal

¹⁴¹ “Plot To Kill Turk President Defeated”, **The Washington Post**, 19.06.1926.; “Turks Plot Death For President”, **Los Angeles Times**, 19.06.1926.

¹⁴² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

¹⁴³ “Over 40 Arrested As Kemal Plotters”, **The New York Times**, 20.06.1926.

Mahkemesi Başkanı Ali Bey'in yaptığı açıklamada sarf ettiği kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının İstanbul'da toplantılar yaparak yurtdışında örgütler kurmaya çalıştığına ve geçen kışa kadar suikastı hazırlayan kişilerin planlarını Ankara'da gerçekleştirmeyi düşündüklerini ancak planlarının hüsrana uğradığına dair sözlerine yer verilmiştir¹⁴⁴.

İstiklal Mahkemesince yürütülen soruşturma kapsamında suikast komplosuna karıştıkları tespit edilenlerin arasında Türk siyasetinde önde gelen kişilerin de bulunması Amerikan basınının bir hayli ilgisini çekmiştir. Örneğin, konuyla alakalı yapılan The Washington Post ve The New York Times haberlerinde Cumhurbaşkanı'na yönelik komployla bağlantılı olarak tutuklandığı bildirilen önde gelen isimler arasında eski Başbakan Rauf Bey'in¹⁴⁵ dışında muhalefetin lideri konumunda bulunan Refet Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Cafer Tayyar Bey ve Ali Fuat Paşa'nın da bulunduğu belirtilmiştir¹⁴⁶.

İzmir suikast girişimiyle alakalı Haziran 1926'da çıkan haberlerden sonra yaklaşık bir ay süresince Amerikan basını adeta sessizliğe bürünmüş ve konuyla alakalı tek bir haber dahi yayınlanmamıştır. İstiklal Mahkemesi tarafından İzmir Elhamra Sinemasında görülen duruşmalar sonucunda verilen cezalar konunun Amerikan basınında yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur.

Verilen cezalar hakkında ilk bilgileri aktaranlardan Chicago Tribune gazetesi; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yönelik suikast planında yer alan 13 komplocunun mahkûm edildiği ve ertesi gün şafak vaktinde İzmir'de idam edilecekleri bilgisini vermiştir¹⁴⁷. The New York Times gazetesi ise savcının sanıklardan 8'i için on yıldan az olmamak kaydıyla hapis cezası, 20'si için beraat ve 11 kişi için de idam cezası istemesine karşın mahkemenin 15 kişiyi ölüme mahkûm ettiğini, ayrıca 3 sanığın yargılanmasına Ankara'da devam edileceği bilgisinin paylaşıldığını aktarmıştır. Gazete haberin devamında, idama mahkûm edilenler arasında bulunan Ziya Hurşit'in suçunu inkâr etmeye çalışmadığını ancak suçun fiilen gerçekleşmediği için asılmaması

¹⁴⁴ "Suspects in Conspiracy Against Kemal Are Already on Trial - Arrests Continue", **The New York Times**, 21.06.1926.

¹⁴⁵ The New York Times tarafından tutuklandığı belirtilen Rauf Bey'in gazetenin belirttiği gibi tutuklanmış olması mümkün değildir. Rauf Bey, suikast girişiminin olduğu ve tutuklamaların yapıldığı dönemde sağlık sorunlarından dolayı Avusturya ve İngiltere'de tedavi görmekteydi.

¹⁴⁶ "Gen. Rafet Pasha Held As a Turkish Plotter", **The Washington Post**, 22.06.1926.; "Turks Arrest Ex-Prime Minister", **The New York Times**, 22.06.1926.

¹⁴⁷ "13 Hang Today For Plot To Kill Turk Dictator", **Chicago Tribune**, 14.07.1926.

gerektiğini savunduğunu aktarmış, bunun yanında yine savcının on yıl ceza talep ettiği Rüştü Paşa'nın mahkeme başkanına hitaben yazdığı mektupla on yıl boyunca ağır işlerde çalışmaktansa ölümü tercih edeceğini bildirdiğini, mahkemenin de bunu dikkate alarak onu ölüme mahkûm ettiğini belirtmiştir¹⁴⁸.

Aynı gün yine The New York Times gazetesindeki bir başka haberde ise mahkeme üyelerinin İzmir'den Ankara'ya hareket edeceği ve Cumhurbaşkanı Kemal Paşa'nın hayatına kasteden suikastçılarla birlikte tutuklanan İttihat ve Terakki'nin 12 eski üyesinin yargılanmak üzere Ankara'ya götürüldüğü bilgisi paylaşılmıştır¹⁴⁹.

İstiklal Mahkemesinin İzmir'deki duruşmalar sonunda verdiği 13 idam kararının uygulanması sonrasında idam anında yaşananlar ile mahkumların ölmeden önce söyledikleri son sözler Amerikan basınında geniş yer bulmuştur. Gerek durumun barındırdığı dramatik boyut gerekse de asılan kişilerin önemli şahıslar olması hasebiyle haberler *“Rıhtımda Hüzünlü Manzara”* ve *“Birkaç Tanıklı Korkunç Gösteri”* gibi ilgi çekici ara başlıklarla okuyucuya aktarılmıştır¹⁵⁰.

İdamlar hakkında aralarında Milletvekillerinin de olduğu on üç kişinin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemek maksadıyla komplo kurdukları suçlamalarından dolayı şafak vaktinde sokak köşelerinde asıldığı bilgisi paylaşılırken, asılanlar arasında Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa, İzmit Milletvekili Şükrü Bey ile Eski Lazistan Milletvekili Ziya Hurşit Bey'in de bulunduğu belirtilmiştir. Mahkumların son anlarıyla alakalı olarak ise; idamına karar verilenler arasında bulunan İttihat ve Terakki liderlerinden eski İçişleri Bakanı İsmail Canbulat Bey'in idam sehpasında toptan idamların yeni Türkiye'ye talihsizlik getireceği konusunda cellatları uyaran konuşmasının ilmek tarafından yarıda kesildiği, Sivas Milletvekili Turgut Bey'in *“Allah'ım, kurtar beni”* diyerek ağladığı, 57 yaşındaki Erzurum Milletvekili Rüştü Paşa'nın otuz beş yıllık askerliğini geride bırakarak kaderini sessiz, sakın bir askeri tavırla karşıladığı, Laz İsmail'in cellatlara direnmeye çalışarak gözyaşları içinde Kemal Paşa'yı görmek istediğini belirttiği ve İzmit

¹⁴⁸ “Convict 15 In Plot To Kill Kemal Pasha”, **The New York Times**, 14.07.1926.

¹⁴⁹ “Face Trial In Kemal Plot”, **The New York Times**, 14.07.1926.

¹⁵⁰ “13 Hang for Plot to Kill Turk Ruler”, **Chicago Tribune**, 15.07.1926.

Milletvekili Şükrü Bey'in ise ilk seferinde halatın ağırlığı kaldıramayarak kopmasından dolayı iki kez asılmak zorunda kaldığı aktarılmıştır¹⁵¹.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yönelik düzenlenmek istenen suikast girişiminin düzenlenme şekli ve tarihçesiyle alakalı Amerikan basınında önemli ve ayrıntılı bilgiler de verilmiştir. Gazetelere göre; mahkeme duruşmasında komplonun geçen Aralık ayında, muhalefet partisiyle¹⁵² yakından ilişkili bir grup kişi tarafından tasarlandığını gösteren kanıtlar sunulmuştur. Devamında, bu kişiler tarafından İstanbul'da gizli toplantılar yapıp bir eylem planının hazırlandığı belirtilmiş ve bu plana göre dört kişinin Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenlemek maksadıyla Bursa'ya gittiği, ancak fırsat bulamayınca İstanbul'a geri döndükleri ve suikastın burada Mustafa Kemal Paşa'nın şehre girişinde gerçekleşmesine karar verildiği aktarılmıştır. Suikastın nasıl yapılacağı ise; küçük el bombalarının hazırlanıp bunlardan birinin bir kadın tarafından bir buket çiçeğin içerisinde Cumhurbaşkanı'na verilmesi şeklinde açıklanmıştır. Suikast planının gerçekleştirilmesi bu şekilde karara bağlanmışken Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretini iptal etmesi üzerine bu sefer de İzmir'e yapmayı planladığı bir gezi sırasında kendisine saldırılmasının planlandığı, cinayet mahalli olarak da Gazi Paşa'nın otomobilinin arazinin yapısı gereği yavaş ilerlemeye zorlanacağı ıssız bir yolun seçildiği haberde yine ifade edilmiştir¹⁵³.

The New York Times gazetesinde 16 Temmuz 1926 tarihinde yayınlanan bir makale, İzmir Suikast Girişimi davası sonucunda idam edilen on üç kişiden yola çıkarak İzmir'in felaketlerle dolu tarihi kimliğine vurgu yapması bakımında oldukça dikkat çekmiştir. *"Smyrna'nın Yeni Felaketi"* başlığını taşıyan makalede; Kilise Babalarından biri olarak kabul edilen Antik İzmir'in tanınmış Piskoposu Polycarp'ın, İ.S. 155 yılında Roma'lı askerlerce canlı canlı yakılması trajedisi İzmir Suikast Girişimi davası sonucunda idam cezası verilen on üç kişinin darağacındaki trajedisine benzetilmiş ve bu vesileyle idam edilenler tıpkı Piskopos Polycarp gibi şehit olarak tanımlanmıştır. Makalenin oldukça dikkat çeken bir kısmı şu şekildedir:

"Smyrna rıhtımları o kadar çok trajediye sahne oldu ki, bir zamanlar 'İyonya'nın tacı' ve 'Asya'nın süsü' olan şehrin adı ... artık bir utanç haline geldi.

¹⁵¹ "Hang Thirteen Plotters", **Los Angeles Times**, 15.07.1926.; "Chukri Bey Hanged Twice", **The New York Times**, 16.07.1926.

¹⁵² Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.

¹⁵³ "Thirteen Hanged In Anti-Kemal Plot", **The New York Times**, 15.07.1926.

Mustafa Kemal'e suikast tertip etmekle suçlanan on üç kişinin idam edilmesi, bu kuşağın unutamayacakları dehşete birini daha ekledi. Batı dünyasının hemen karşısında su kenarında asılı duran on üç darağacı bize, Smyrna'nın yaptıklarından ... utanmadığını söylüyor. Smyrna limanına doğru bakan iki uzun boylu kederli selvi, şehit Polycarp'ın sözde mezarının yerini adeta işaretler ve bize Kralı hakkında kötü konuşmayı reddeden birinin kaderinin ne olduğunu hatırlatır. Kentin dört yıl önce yanan bölümünün kalıntıları ise hala "Smyrna faciasını" hatırlatıyor.

... Ancak darağacı, Türklerin henüz eski yöntemlerinin tümünü bir kenara bırakmadığı gerçeğini ilan ediyor. ... Darağacı, 17. yüzyılın sonlarında hızlı adaletin simgesiydi ama genç Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, siyasi bir misilleme veya zulüm aracı değildi. Smyrna rıhtımındaki manzara, tüm Hristiyan aleminin gözünde bir suçtur ve Türklerin Batı ideallerine yöneldiğinin işaretlerini memnuniyetle karşılayanlar için bir hakaret niteliği taşımaktadır.

... Ya mevcut hükümet kendisini son derece tehlikeli bir durumda görüyor ya da liderleri, cumhuriyetçi bir hükümet biçiminin en temel ilkelerinden ve uygulamalarından bazılarını henüz öğrenmedi. Polycarp'ın mezarını koruyan selviler, şimdi bir Roma prokonsülünün yerine yönetimi elinde bulunduran hükümete, şehitleri çoğaltmanın boşuna bir uğraş olduğunu öğretmeliydi.¹⁵⁴

1.1.6.2. İstiklal Mahkemesi Ankara Yargılamaları

İzmir'deki duruşmaların tamamlanması akabinde Ankara'da görülecek olan ve ismini İttihat ve Terakki liderlerinden Kara Kemal'den alan, bu sebeple de Türk basınında "Kara Çete Davası" olarak anılan duruşmalar başlamıştır. Bu davada İzmir Suikast Girişimine katıldıkları iddia edilen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski yöneticileri yargılanmıştır. Dava her ne kadar suikast girişimiyle alakalı olarak Ankara İstiklal Mahkemesi'nde görülse de duruşmalar boyunca İttihatçı yöneticiler suikast suçlamasının dışında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na gereksiz olarak sokulması ile savaşa Almanya'nın yanında girilmesi suçlamalarından da yargılanmışlardır. Bu yapısı nedeniyle Ankara duruşmaları tarihçilerce sıklıkla eski rejim yöneticileri ile bir hesaplaşma davası olarak görülmüştür. Amerikan basını da konuya Ankara yargılamaları ile İzmir yargılamalarının yapısı itibarıyla birbirine benzemediği tezinden yaklaşmış ve yapılan haberlerde bu durum yukarıda ifade

¹⁵⁴ "Smyrna's New Disaster", *The New York Times*, 16.07.1926.

edildiği gibi suikast girişimi davası olarak değil cumhuriyetin muhalifleriyle hesaplaşması olarak işlenmiştir.

Ankara duruşmaları hakkında The New York Times'ta yapılan haberde¹⁵⁵; İzmir duruşmalarında yargılananların dışında yirmi kişinin daha benzer suçlamalarla Ankara'da yargılanacağı belirtilmiş, sanıklar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yöneten ve daha sonra yerlerini şimdiki hükümet üyelerine bırakanların da bulunacağı, bununla birlikte yargılanacak olanlar arasında eski Maliye Bakanı Cavit Bey ile partinin liderlerinden Enver, Talat ve Cemal Paşa'nın da yer aldığı duyurulmuştur¹⁵⁶.

Aynı gazetenin 24 Temmuz'daki haberinde ise; suikast planı için oluşturulan maddi kaynağın 1909'da tahttan indirilen Sultan Abdülhamid'in Jön Türkler tarafından ele geçirilen ünlü Yıldız Sarayı mücevherleri olduğu belirtilerek bu mücevherlerin hükümete karşı komplo kurmakla suçlanan Ankara'daki tutuklu siyasi liderler tarafından Avrupa'da 2 milyon dolara satıldığına ve buradan elde edilen gelirin suikast planı için kaynak olarak kullanıldığına temas edilmiştir. Haberde yine ayrıca İzmir duruşmaları sonucunda diğer on üç komplocuyla birlikte ölüme mahkûm edilen ancak firari durumunda olan eski İaşe Bakanı Kara Kemal ile eski Ankara Valisi Abdulkadir'in ülkeyi terk etmesinden korkan hükümetin, onları koruyanlara ölüm cezası, saklandıkları yeri ihbar edenlere ise güzel ödüller vaat eden bir kararname çıkardığına değinilmiştir¹⁵⁷.

Ankara İstiklal Mahkemesinde görülmeye başlanan Kara Çete Davası, sanık olarak yargılanan kırk dokuz kişiye ait müdafaaların dinlemesiyle başlamıştır. The New York Times'ın konu hakkındaki haberine göre; Savcı, duruşma başında görülecek davanın Cumhurbaşkanı'na yönelik komplonun bir intikamı olmadığını, bu komplonun Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile İttihat ve Terakki milletvekillerinden oluşan gizli bir komite tarafından organize edilen bir darbenin başlangıç noktası olduğunu ve komplonun liderinin de Kara Kemal Bey olduğunu ileri sürmüştür. Savcı, iddianamesinin devamında aralarında eski Maliye Bakanı Cavit Bey'in, İstanbul eski Emniyet Müdürü Azmi Bey'in, Tanin'in editörü Hüseyin Cahit Bey'in ve eski Başbakan Rauf Bey'in de bulunduğu kişilerin İttihat ve Terakki idaresi

¹⁵⁵ "Will Try 20 More For Turkish Plot", **The New York Times**, 16.07.1926.

¹⁵⁶ Gazete burada gıyabi yargılamadan bahsetmektedir.

¹⁵⁷ "Sultan's Gems Sold To Aid Anti-Kemal Plot", **The New York Times**, 24.07.1926.

altında Türkiye'yi Dünya Savaşı'na dahil etmekle suçlayarak sanıklardan on altısı için ömür boyu ağır çalışma cezası istemiştir.

Savcının mütalaası sonrasında Küçük Talat Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaptığı faaliyetlerle ilgili olarak çapraz sorguya tabi tutulmuştur. Buna karşılık Küçük Talat Bey sorgusunda, savaşın sonuna doğru Başkumandan Vekili Damat Enver Paşa'nın her ne pahasına olursa olsun savaşı devam ettirmek istediğini, ancak Sadrazam Talat Paşa'nın ona teslim olmayı tavsiye ettiğini ifade etmiştir¹⁵⁸.

Amerikan basınında, İzmir Suikast Girişimi davasının İttihat ve Terakki yöneticilerine yönelik kısmını oluşturan Ankara yargılamalarına dair yukarıdaki haberler dışında kayda değer hiçbir haber yayınlanmamıştır. Bu duruma sebep olarak Amerikan basınının İzmir'deki duruşmalara daha fazla önem vermesi, İzmir duruşmaları sonrasında verilen idam cezalarının Ankara duruşmaları sonucunda verilecek kararın ne olacağına dair Amerikan basınında bir fikir yaratmış olması ihtimali ile Ankara duruşmalarının İzmir duruşmalarına kıyasla daha kısa sürmesi gösterilebilir.

Ankara'da görülen Kara Çete Davası'nın sonucunda, tıpkı İzmir yargılamaları gibi kimliği önemli veya önemsiz fark etmeksizin komployla bağlantılı görülen herkese idam dahil çeşitli cezalar verilmiştir. Verilen cezalar, duruşma süreçlerindeki sessizliğin aksine Amerikan basınının bu kez ilgisini çekmiş ve İstiklal Mahkemesince verilen cezalar en geniş detaylarıyla gazete sütunlarında yer edinmiştir.

Mahkemenin kararı sonrasında eski Maliye Bakanı Cavit Bey, eski Millî Eğitim Bakanı Nazım Bey, Eski Milletvekili Hilmi Bey ile İttihat ve Terakki'nin eski sekreteri Nail Bey'e verilen idam cezaları, Amerikan basınında özel bir ilgi çekmiştir¹⁵⁹. Bu minvalde 27 Ağustos 1926 tarihinde yayınlanan "*Kemal'in Son Rakipleri Ölüme Mahkûm Edildi*" başlıklı dikkate değer The New York Times makalesinde; bu kişilerin özellikle 1908 İhtilali'yle padişahın despotik rejimine son veren İttihat ve Terakki'nin son ve güçlü kalıntılarını oluşturduğuna vurgu yapılmıştır. Yapılan bu vurgunun hemen ardından mahkemece verilen idam cezaları neticesinde İttihat ve Terakki'nin bu son kalıntılarının da tarihe gömüldüğü ifade edilmiş ve

¹⁵⁸ "49 Turks Accused Of Plotting Revolt", *The New York Times*, 04.08.1926.

¹⁵⁹ "Four Turkish Plotters Sentenced to Death", *The Washington Post*, 27.08.1926.

Ankara yargılamalarında verilen cezaların eski rejim ve yöneticilere yönelik bir iç hesaplaşmanın sonucunda verildiğine dikkat çekilmiştir. Makalenin devamında yine ilgi çekici satırlar bulunmaktadır. Örneğin yazıda; Cemiyet'in iki liderinden Cemal Bey ve Talat Bey'in Ermeni suikastçıların elinde can verdiğine değinilmiş, "Kayzer'in pohpohlamasıyla ülkesini büyük bir yanılgıya sürükleyen" kişi olarak tanımlanan Cemiyet'in diğer lideri Enver Paşa'nın ise Türkistan'da öldürüldüğüne dikkat çekilmiştir.

Makalenin son kısmında ise Ankara Hükümeti'ne karşı bir muhalefet partisi örgütlemekle suçlanan Cavit Bey'in mahkeme heyetine yaptığı son savunmasından bazı parçalar yer almıştır. Cavit Bey'in yargılama sonucunda alacağı cezayı tahmin ederek kendi akıbeti hakkında da fikir sahibi olan Kara Kemal'in, kararın açıklanmasından birkaç gün öncesinde kendisini vurarak intihar etmesine de atıfta bulunan makaleye, İttihat ve Terakki'nin sonunun artık kesin olarak geldiğine değinilen şu sözlerle son verilmiştir: *"Ortaya çıkışı yirmi yıldan kısa bir süre önce tüm Avrupa'da Türkiye'nin kurtuluşunun başlangıcı olarak selamlanan ünlü İttihat ve Terakki Partisi böylelikle sona eriyor."*¹⁶⁰

İstiklal Mahkemesince verilen idam cezalarının uygulanmasına dair de Amerikan basınında çok sayıda haber yayınlanmıştır. Basında çıkan haberlerde; idama mahkûm edilen Dr. Nazım Bey, Cavit Bey, Nail Bey ve Hilmi Bey'in birbirlerinin ölümlerini görebilecekleri bir şekilde, gece vakti cezaevinin karşısında kurulan idam sehparlarında asılarak idam edildiği bilgisi verilirken mahkumların dördünün de ölümü cesurca karşıladığı aktarılmıştır¹⁶¹. İdam sırasında yaşananlar hakkında ise; İttihat ve Terakki'nin eski sekreteri Nail Bey'in darağacına çıktıktan sonra yere çömelmesi üzerine görevliler tarafından ayağa kalkması emredildiğinde özür dileyerek mizahi bir şekilde kendisini ilk kez böyle bir durumda bulduğunu söylediği belirtilmiş, diğer mahkumlardan Cavit Bey'in iskeleye çıkararak bir şiir okuduğu, Hilmi Bey'in ise idamında kullanılan ipin darağacından çıkması üzerine ikinci kez asıldığı aktarılmıştır¹⁶².

¹⁶⁰ "Kemal's Last Foes Condemned To Die", **The New York Times**, 27.08.1926.

¹⁶¹ "Turk Gallows Takes 4 More Of Kemal's Foes", **Chicago Tribune**, 28.08.1926.; "Four Turk Leaders Hanged In Angora", **The New York Times**, 28.08.1926.

¹⁶² "Holy Day Hurries Death For 4 Turkish Plotters", **The Washington Post**, 28.08.1926.; "Ottoman Atavism", **The New York Times**, 28.08.1926.

Değerlendirme yapmak gerekirse, Amerikan basınında İzmir Suikast Girişimi davaları, komplonun Cumhurbaşkanı'na yapılması sebebiyle önemli bir hadise olarak görülmesi ve yargılananlar arasında Millî Mücadele kumandanları ile eski İttihat ve Terakki liderlerinin olması sebeplerinden dolayı haber niteliği taşımıştır. Kaleme alınan neredeyse bütün yazılarda, Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki iktidarın bu türden yargılamalarla bütün siyasi ve askeri muhaliflerini ortadan kaldırdığı yönünde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Değerlendirmelerin birinde mevcut iktidarın muhaliflerinden kurtulma şekli Osmanlı devrinde padişahların muhaliflerini bir çuval içerisine koyup Boğaz'a atmasına benzetilmiş ve bu hususta sert eleştirilerde bulunulmuştur¹⁶³. Yine bu değerlendirmelerin bir diğerinde ise Mustafa Kemal Paşa'nın III. Selim'den bu yana hüküm süren herhangi bir padişahdan daha sert ve daha güçlü bir konuma geldiği belirtilerek Mustafa Kemal Paşa'nın mutlak otoritesine vurgu yapılmıştır¹⁶⁴.

Sonuç olarak, İzmir Suikast Girişimi yargılamalarına dair Amerikan basınında yapılan değerlendirmeler, eleştiriler ve yorumlar; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in siyasi rakiplerini ölümle cezalandırma politikasının, iç siyasetteki etkisi ne olursa olsun bu politikanın hem Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına hem de genç cumhuriyetin yurtdışındaki itibarına ciddi şekilde zarar verdiği görüşünde birleşmiştir.

1.1.7. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Kurulması ve Kapatılması

Bilindiği üzere 17 Kasım 1924'te kuruluşunu takiben ömrü bir yıldan daha az sürerek 5 Haziran 1925'te kapatılan ilk muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının (TCF) ardından geçen beş yıllık süreçte, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin de etkisiyle Türkiye'de gittikçe hissedilen ekonomik buhran, yeni bir muhalefet partisinin kurularak ülkedeki iktisadi sorunların aşılması noktasında çözüm aranmasını zaruri kılmıştır¹⁶⁵.

Türkiye'nin hem siyasi hem de iktisadi açıdan sıkışmışlık yaşadığı bir sırada Türkiye'ye gelen Paris Büyükelçisi Fethi Bey'in Gazi'nin yoğun ısrarının akabinde nihayet bir muhalefet partisi kuracağını Cumhurbaşkanı'na beyan etmesi ve Cumhurbaşkanı'nın da buna onay vermesi Amerikan basınında oldukça geniş yer

¹⁶³ “Kemal’s Last Foes Condemned To Die”, *The New York Times*, 27.08.1926.

¹⁶⁴ “Once Helped Rule Turkey”, *The New York Times*, 27.08.1926.

¹⁶⁵ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*, 3. Kitap, 1. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s.s. 292-293.

bulmuştur. Türkiye’de beş yıl sonra yeni bir muhalefet partisinin ortaya çıkacak olmasının haber değeri taşımasının yanında, bu partinin Fethi Bey’in liderliği altında şekillenecek olması da Amerikan basınınca bu konuya daha titizlikle yaklaşılmasına neden olmuştur.

Amerikan basınında Serbest Cumhuriyet Fırkasıyla ilgili çıkan haberler; çoğunlukla partinin, uzun bir süredir tek partiyle yönetilen Türkiye’de “halkın yükselen şikayetlerinin meclisteki sesi” olacağı tanımlamalarıyla ilgili olmuştur. Bununla birlikte basında Fethi Bey’in parti programında değindiği maddelere çok defa atıfta bulunulmuş, bunun neticesinde de Fethi Bey’in Liberal kimliği basın tarafından sıklıkla öne çıkartılmıştır.

Yeni muhalefet partisinin parti programında yer alan maddelerle alakalı olarak ilk bilgileri The New York Times gazetesi, 14 Ağustos 1930 tarihli haberinde okuyucularına aktarmıştır. Haberde, kendisini cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik olarak tanımlayan yeni muhalefet partisinin on bir maddeden oluşan parti programında yer alan; Türk parasının istikrara kavuşturulması suretiyle yabancı sermayenin ülkeye girmesine izin verilmesi, milletvekillerinin halihazırda seçildiği mevcut seçim sistemi (iki dereceli seçim) yerine yeni seçim sisteminin (tek dereceli seçim) kabul edilmesi, kadınların oy hakkının genişletilmesi, yolsuzluğa karşı güçlü bir kampanya yürütülmesi ve adaletin işleyişini hızlandıracak adımlar atılması gibi politikaları esas ilkeler olarak belirlediğine dikkat çekilmiştir¹⁶⁶.

Bir siyasi ve iktisadi anlayış biçimi olan Liberalizmin parti tarafından resmiyette benimsendiğinin bir delili olarak, parti isminde “serbest” ifadesinin tercih edilmesi, Amerikan basınınca Fethi Bey’in gizlemeye çalışmadığı Liberal kimliğinin açık bir tezahürü olarak görülmüş, bu sebeple de Fethi Bey’in liberal görüşteki açıklamaları sıklıkla Amerikan basınınca haberleştirilmiştir. 1923’ten bu yana devam eden Cumhuriyet Halk Fırkası yönetiminin son yıllarda giderek otoriter bir idare biçimine evrilmesi dikkate alındığında Fethi Bey’in, iktidarın tam zıttı bir politika benimseyip bunu kurduğu partinin ideolojisi olarak da resmiyetleştirmesi 1930’ların Türkiye’si için dikkat değer bir demokratikleşme hamlesi olarak görülmelidir.

Amerikan basını da yukarıda bahsedilen gelişmenin Türkiye için önemini ve büyüklüğünü idrak etmiş olmalı ki, Fethi Bey’in Türkiye’de yaşayan her kesime

¹⁶⁶ “New Turk Party Sets Aims”, **The New York Times**, 14.08.1930.

yönelik vaat ettiği geniş özgürlükleri sütunlarına taşımakta gecikmemiştir. Bir örnek olarak, 15 Ağustos 1930 tarihli The New York Times gazetesi, partinin kurulduğu günlerde Fethi Bey'in bir Ermeni gazeteciye ifade ettiği, dini görüşleri ne olursa olsun azınlıkların aday gösterilmemesiyle alakalı olarak ortada hiçbir neden göremediğine yönelik sözlerini manşetten vermiştir. Yine gazeteye göre Fethi Bey bu demeçte; terk edilmiş mülklerle ilgili olarak da Ermenilerin, usulüne uygun olarak sağlanan bir kanunla kaybedilen topraklardan yararlanmalarına izin verilmesinin gerekli olduğunu ifade etmiştir. Fethi Bey'in bir Ermeni gazeteciye yaptığı yukarıdaki açıklamalar kamuoyunda büyük ilgi çekmiş, Amerikan basınına Fethi Bey'in açıklamaları geçmişten bu yana Türkiye'de uygulanan "Türkler için Türkiye" politikasından radikal bir kopuşun temsili olarak yorumlanmıştır¹⁶⁷.

Fethi Bey'in, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya danışarak ve onayına alarak iktidarın mevcut yönetimine muhalif olarak kurduğu partiyi eski bir arkadaşı Başbakan İsmet Paşa'nın nasıl karşıladığı Amerikan kamuoyunda da merak edilmiş, bunun üzerine basın bu merakı giderecek haberler yayınlamaya başlamıştır. Başbakan'ın tepkisine dair çıkan haberlere göre; 1930 Ağustos'unda Yalova'da bir araya gelen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Başbakan İsmet Paşa ve muhalefet partisi lideri Fethi Bey ülkenin içinde bulunduğu durum hakkında görüşmelerde bulunmuştur. Haberin içeriğine göre; bu görüşmelerde Fethi Bey, iktidarın iktisadi politikasını sert bir şekilde eleştirerek hükümeti Türkiye'nin yargı sistemini mahvetmekle suçlamış ve İsmet Paşa yönetimini Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e şikâyet etmiştir. İsmet Paşa ise buna karşılık, yeni partinin kurulmasından doğal olarak memnun olmadığını Cumhurbaşkanı'na bildirmekle yetinmiştir¹⁶⁸.

Fethi Bey'in liderliğinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, yalnız iç siyasette taşları yerinden oynatmakla kalmamış, Türkiye dışında özellikle Avrupa ülkelerinde de çeşitli yankılar yaratmıştır. Amerikan basınında bu konuya dair kaleme alınan haberlere göz atıldığında Türkiye'de halihazırdaki hükümete benzeyen bir otokratik yönetim anlayışıyla yönetilen Rusya ve İtalya'nın, Türkiye'de Liberal bir partinin kuruluşuna karşı ortak bir politika izledikleri ve her iki devletin de otokrat bir hükümet biçimine inanmasından dolayı yeni partinin Türkiye'de başarılı olmasını istemedikleri ifade edilmiştir. Bu hususla alakalı olarak basında Sovyet elçisi M.

¹⁶⁷ "Backs Turkish Minorities", *The New York Times*, 15.08.1930.

¹⁶⁸ "Future Uncertain For New Turk Party", *The New York Times*, 24.08.1930.

Suritch'in Ankara'da güçlü temasalar yaptığı belirtilirken bir diğer otokrat yönetime sahip Almanya ise basın tarafından Rusya ve İtalya'yla aynı düşünce tarzını benimsemekle itham edilmiştir. Diğer taraftan son beş yılını Paris'te geçiren Fethi Bey'in Avrupa ile çok daha yakın iş birliğinden yana olduğu bilindiğinden, Türkiye'yi yeniden inşa etme görevinde Fransız finansörlerin yardımını güvence altına alma imkanına daha fazla sahip olduğu yorumları da yapılmıştır. Buradan hareketle de Fethi Bey'i Avrupa'da kesin olarak destekleyen tek ülkenin Fransa olduğu, İngiltere'nin ise tarafsız bir tavır benimsemesinin etkisiyle diğer ülkelerin gelişmeleri şu anlık izlemekle yetindiği haberlerde belirtilmiştir¹⁶⁹.

7 Eylül 1930 tarihinde düzenlenen Serbest Cumhuriyet Fırkasının İzmir mitingi, Cumhuriyet Halk Fırkasının halkın sıkıntısına derman olamamasının neticesinde bir ay gibi kısa bir sürede muhalefetin halktan aldığı güçlü desteği göstermesi bakımından kayda değer bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Basına göre; Fethi Bey miting için deniz yoluyla 4 Eylül günü İzmir'e geldiğinde eşi görülmemiş muazzam bir kalabalıkla karşılaşmış, karaya ayak basmasının hemen akabinde başta Vali General Kazım Dirik olmak üzere gerek CHF'li yöneticilerin mitingin yapılmasını engellemeye yönelik hareketleri gerekse de SCF'yi destekleyen vatandaşların galeyana gelmesi neticesinde çıkan olaylarda tansiyon iyiden iyiye yükselmiştir. Fethi Bey'in mitingini üç gün ertelemesine sebep olan bu gelişmeler Amerikan basınında da yoğun ilgiyle takip edilmiştir.

Fethi Bey'in İzmir mitingiyle alakalı ilk ve en kapsamlı bilgileri veren 8 Eylül 1930 tarihli The New York Times'ın haberine göre, Fethi Bey şehre vardığında halktan yoğun bir ilgi görmüştür. Bunun akabinde bölgede gelişmeleri takip eden hükümet taraftarı gazete temsilcileri Fethi Bey'e yönelik sözlü saldırıya geçmiş, buna karşılık toplanan büyük bir kalabalık gazetenin ofisini yağmalamaya çalışmışsa da bu kalabalık polis tarafından engellenmiştir. Olayların daha fazla büyümemesi adına polis kuvvetlerine destek olmak üzere askeri birlikler takviye edilmişse de silahların atışıldığı olaylarda can kayıpları ve yaralanmalar olmuştur. Haberin devamında çıkan olaylar için kimin suçlanacağı konusunda her iki tarafın da kesin bir görüş ayrılığına bölünmüş oldukları aktarılmıştır. Hükümet çevreleri yeni partiyi terör örgütü taraftarı olmakla ve kalabalığı kasten şiddete teşvik etmekle suçlarken, Fethi

¹⁶⁹ "New Party And Fez Are Turkish Topics", **The New York Times**, 05.10.1930.; "Future Uncertain For New Turk Party", **The New York Times**, 24.08.1930.

Bey'in destekçileri ise İzmirli yetkililerin kendilerine vaat edilen özgürlükleri sağlamadığını ifade ederek bunun tamamen hükümetin suçu olduğunu belirtmiştir¹⁷⁰.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının 7 Eylül 1930 tarihinde düzenlenen mitinginde yaşanan olayların yıkıcı etkisi yalnız İzmir'le sınırlı kalmamış, gelişmeler Ankara'da da deprem etkisi yaratmıştır. Yaşanan durumdan rahatsızlık duyan fakat aynı zamanda İzmir'deki muhalif kalabalıktan da etkilenen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, derhal Başbakan İsmet Paşa ile görüşerek kabinede değişiklik yapmasını istemiş ve hemen akabinde de hükümetin istifa ederek tekrardan güvenoyu almasının gerekli olduğunu belirtmiştir¹⁷¹. Mustafa Kemal Paşa bu hamlesiyle halkın taleplerinin mecliste duyulduğu izlenimini vermek istemişse de meclis kürsüsünden birbirine sert sözlerle yüklenen İsmet Paşa ve Fethi Bey tansiyonun daha da artmasına neden olmuştur.

İktidar ile muhalefet arasındaki tansiyonun bu denli yüksek olduğu bir ortamda 14 Ekim 1930 tarihinde gerçekleştirilecek olan Belediye Seçimleri, Türkiye'de çok partili hayatın 1950'ye kadar gecikmesine sebep olacak olayların fitilinin ateşlenmesine neden olmuştur. Amerikan basını da hem ülkedeki tansiyonun yüksekliğinden hem de İzmir'de kısa bir sürede çok sayıda taraftar toplayarak iktidarın koltuğunu sallar hale gelen SCF'nin belediye seçimlerinde alacağı oy oranını merak ettiğinden seçim hazırlıkları ile gelişmeleri dikkatle takip etmiştir.

Seçim hazırlıkları sürecinde Liberal kimliğinin etkisiyle hareket eden Fethi Bey, partisiyle birlikte adaylarını da bu minvalde belirlemeye özen göstermiştir. 26 Eylül 1930 tarihli The New York Times haberinde bu durum *"Fethi Bey'in uğruna Paris Büyükelçiliği'nden vazgeçtiği yeni Liberal Parti, bugün "Türk azınlıklara siyasi özgürlük" sloganını başlattı. Üç Rum, üç Ermeni ve biri kadın olan üç Yahudi, İstanbul'daki belediye seçimleri için Liberal Parti'nin adaylar listesinde yer alıyor."* cümleleriyle ifade edilmiştir¹⁷². Yine The New York Times gazetesinin adaylarla alakalı bir başka haberinde ise; Serbest Fırkanın listesinde bulunan Rum, Ermeni ve Yahudi azınlığa vurgu yapılırken bir diğer yenilik olarak ise kadınların ilk kez seçmen ve aday olarak seçimlere katıldığına dikkat çekilmiştir. Haberde, muhalefetin adayları arasında Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım, önde gelen romancı Suat Derviş ve Türkiye'nin tek kadın hakları savunucusu Nezihe Muhiddin'in yanında eski

¹⁷⁰ "New Party's Backers Killed In Smyrna Riot", **The New York Times**, 08.09.1930.

¹⁷¹ "İsmet Pasha To Resign Today As Turkish Premier", **Chicago Tribune**, 25.09.1930.

¹⁷² "İsmet Pasha Quits As Turkish Premier", **The New York Times**, 26.09.1930.

Washington Büyükelçisi Rüstem Bey ve eski Samos Prensi Rum Grigorios Vegleris Efendi gibi eski rejimde öne çıkan isimlerin de yer aldığı ifade edilmiştir¹⁷³.

Ülkede bir süredir birikmekte olan gerilim, seçmen listelerinin belirlenmesinin hemen akabinde 14 Ekim 1930 tarihinde gerçekleştirilen Belediye Seçimleriyle doruk noktasına ulaşmıştır. Amerikan basını da böylesine bir ortamda, yukarıda da ifade edildiği üzere hem ülkedeki gerilimin doruk noktasına ulaşmasından hem de kısa bir zamanda toplumdan aldığı destekle halkın “kurtuluş umudu” olarak öne çıkan SCF’nin, alacağı oy oranıyla bu umuda bir karşılık verip veremeyeceği sorusuna cevap bulmak adına Belediye Seçimlerini yakından takip etmiştir.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının katılımıyla Türkiye’de ilk kez çok partili olarak düzenlenen seçimlerin sonucuna dair ilk haberler seçimden birkaç gün sonra Amerikan basınında yer bulmaya başlamıştır. Seçim sonucuyla ilgili ilk haberi yapan 16 Ekim 1930 tarihli The Washington Post gazetesi yaptığı haberde; Antalya’daki belediye seçimlerini ön plana çıkartarak SCF ile CHF taraftarları arasında çıkan çatışmada iki kişinin öldüğünü, otuz kişinin ise ağır yaralandığını, olayların büyümesi üzerine jandarma ve polisin müdahale ederek Fethi Bey’in partisinin Antalya’daki tüm temsilcilerinin tutuklandığını okuyucularına aktarmıştır¹⁷⁴.

J. W. Collins tarafından The New York Times için kaleme alınan 19 Ekim 1930 tarihli “*Türk Şehri Gözünü Azınlıklara Çevirdi*” başlıklı makale, Belediye Seçimleri ekseninde İstanbul’daki azınlıkların durumuna değinen bir yazı olarak oldukça dikkat çekicidir. Makalede özet olarak, İstanbul’da en az çeyrek milyon Rum, Ermeni ve Yahudi’nin yaşadığına, bu çeyrek milyonun içerisinde Yunanların sayısının yaklaşık 175.000 olduğuna, Yunanların ardından önce Yahudilerin ve son olarak da Ermenilerin geldiğine, buradan hareketle de 1927 nüfus sayımına göre o zamanlar 800.000 olan İstanbul’un nüfusunda azınlıkların bütünü yaklaşık yüzde 30’unu oluşturduğuna değinilmiştir. Yazının devamında, teorik olarak azınlıkların Türklerle eşit haklara sahip olduğuna ancak gerçekte durumun pek de böyle olmadığına, Türkiye Milletler Cemiyeti’ne üye olmadığı için de azınlıkların şikayetlerini dile getirmelerinde zorluklarla karşılaştığına değinilerek son zamanlarda Türk makamlarının azınlıklara karşı daha hoşgörülü davrandığına ancak bugün bile

¹⁷³ “Turks Flock To Polls In First Real Contest”, **The New York Times**, 06.10.1930.

¹⁷⁴ “Two Killed in Turkey During Election Riot”, **The Washington Post**, 16.10.1930.

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmediklerine temas edilmiştir. Yazının son kısmında ise; 14 Ekim'de düzenlenen seçimlerin mevzubahis azınlıklara seslerini duyurma fırsatı verdiğiğİne değİnilerek azınlıkların neredeyse tamamının seçimde Serbest Fırkayı desteklediğİ, kuşkusuz bunun nedeninin partinin lideri Fethi Bey'in birkaç hafta önce azınlıkların iş birliğİni memnuniyetle karşılayacağına dair açıklaması olduğı belirtilmiştir. Sonuç olarak, azınlıkların kendi adaylarını seçmenin yanı sıra Serbest Fırka adaylarına da oy verdiği ve eğer parti başarıya ulaşırsa bunun nedeninin büyük ölçüde azınlıkların desteğİ olduğı okuyuculara aktarılmıştır¹⁷⁵.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının katılımıyla ilk kez çok partili olarak düzenlenen seçimin sonucu, Fethi Bey'in İzmir'de yarattığı etkiye kıyasla beklenen oy oranını yakalayamamasından dolayı Serbest Fırka için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Sonuçlar, Türk basını için olduğı kadar Amerikan basını için de sürpriz olarak nitelendirilmiştir. Seçimleri, Halk Fırkası için ezici bir zafer olarak yorumlayan 20 Ekim 1930 tarihli The New York Times haberi, Halk Fırkasının aldığı oya karşılık yeni kurulan muhalefet partisinin oyların yaklaşık %25'ini aldığına değİnerek Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez örgütlü bir muhalefetin siyasi arenaya girme cüretini gösterdiği dikkate alındığında, bu sonuçların SCF'nin sıkı bir takipçi kitlesine sahip olduğunun göstergesi olarak kabul edilmesinin gerekli olduğı yorumunda bulunmuştur¹⁷⁶.

Seçim sonuçlarının akabinde seçimlere dair başlayan tartışmalar Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendi kendini fes etmesiyle sonuçlanmıştır. Tartışmalar süresince iktidar ve muhalefet liderinin birbirlerine yönelik sert ithamlarına sahne olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde seçim sonrasında soğuk rüzgarlar esmeye başlamıştır. Tartışmaları sütunlarına taşıyan Amerikan basınına göre; muhalefet partisi lideri Fethi Bey, meclis kürsüsünden hükümetin son belediye seçimlerinde vatandaşların özgürce oy kullanmasına izin vermediğini söylemiş ve hükümetin sicilinden memnun olmayan halkın, hoşnutsuzluklarını duyurmak için sandıklara akın etmesi üzerine ülke genelindeki CHP yanlısı yetkililerin seçimleri kazanmak adına hukuka aykırı yöntemlere başvurdıklarını iddia etmiştir. Haberin devamına göre Fethi Bey, kütükte 4.652 seçmenin kayıtlı olmasına rağmen 4.730 oyun kullanıldığı

¹⁷⁵ "Turkish City Turns Gaze On Minorities", **The New York Times**, 19.10.1930.

¹⁷⁶ "Liberals Lose In Turkey", **The New York Times**, 20.10.1930.

Adana'daki seçimleri iddiasına ispat olarak sunarken, sözlerini seçimlerin yeniden yapılması isteği ve hükümete yönelik gensoru teklifiyle tamamlamıştır¹⁷⁷.

Fethi Bey'in hükümete yönelik eleştirilerine cevaben kürsüye çıkan İçişleri Bakanı Şükrü Bey'in konuşması bir gün sonra The New York Times ve The Washington Post gazetelerinin haberlerinde okuyuculara sunulmuştur. Haberlerde aktarılanlara göre, İçişleri Bakanı Şükrü Bey, hükümet adına Fethi Bey'in tüm suçlamalarını reddederek, yetkililerin anarşist unsurların ülke huzurunu bozmasına izin vermemekte kararlı olduklarını belirtmiştir. Fethi Bey'in hükümete yönelik gensoru teklifinin oylamasında ise teklif 214'e karşı 10 oyla reddedilmiştir.

Meclisin bu denli büyük bir çoğunlukla hükümetin yanında saf tutması üzerine bu gelişmeyi bir yenilgi olarak değerlendiren Fethi Bey, partiyi feshetme kararı almıştır. Haberin sonunda, Fethi Bey'in aldığı kararı bildirmek üzere Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'i ziyaret edeceği bildirilmiştir. Gazete bu hususla ilgili olarak muhalefetin çözülmesinin Türkiye'deki iki partili sistemin sonunu mu getireceği yoksa yeni bir muhalefet grubunun ortaya çıkmasına zemin mi hazırlayacağı belirsizliğine zamanın cevap vereceği değerlendirmesinde bulunmuştur¹⁷⁸.

Fethi Bey'in partiyi feshetmesinin ardından Amerikan basını, Türk siyasetinde bundan sonraki gelişmelerin neler olabileceğine dair çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin, J. W. Collins tarafından kaleme alınan bir değerlendirmede; kısa ama çalkantılı bir süreçte varlığını halk için cazibeli hale getiren Serbest Cumhuriyet Fırkasının, parti programındaki maddeleri uygulamaya geçirme imkânı bulması durumunda programın yoksulluk çeken nüfusu rahatlatacak birçok reform içermesinden dolayı kitleleri daha sıkı bir şekilde peşinden sürükleyebileceği yorumunda bulunulmuştur¹⁷⁹.

Özetle, Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ve kapatılması gelişmesi Amerikan basınında iki noktadan değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmelerin ilki, muhalefet partisinin kurulması girişiminin Türkiye'de yeniden hayata geçirilmeye çalışılan demokratikleşme uygulamalarından biri olarak görülmesi ekseninde yapılan

¹⁷⁷ "Fethi Bey Demands New Turkish Elections", **The New York Times**, 16.11.1930.; "Confidence Voted Kemal In Turkey", **The Washington Post**, 17.11.1930.

¹⁷⁸ "Confidence Voted Kemal In Turkey", **The Washington Post**, 17.11.1930.; "Turkish Liberals To Quit", **The New York Times**, 17.11.1930.

¹⁷⁹ "New Turkish Party Ends Brief Career", **The New York Times**, 30.11.1930.

değerlendirmelerdir. Diğer değerlendirme ise, 1923'ten bu yana süregelen CHP'nin mutlak iktidarına karşı "baş kaldıran" kişinin, bu sefer hem cumhuriyetçi kimliğe sahip hem de Gazi'nin yakın arkadaşlarından olan Liberal görüşlü biri olması sebebiyle yapılan değerlendirmelerdir. Her iki noktada da partinin kendisini feshederek siyaset sahnesinden çekilmesi, Amerikan basını tarafından sonucun Türkiye için hayal kırıklığı olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

1.1.8. Menemen Olayı

23 Aralık 1930 tarihinde İzmir'in Menemen ilçesinde meydana gelerek hem Cumhuriyet rejimine hem insanlığa karşı işlenen en korkunç ve çağ dışı eylemlerden biri olarak Türk siyasi hafızasında kötü bir yer edinen Menemen Olayı, Türkiye'de bağnaz dini fanatikliğin ne boyutlara varabileceğinin en büyük kanıtı olarak görülmüştür. Türkiye'de eski rejimin yeniden tesis edilmesine yönelik Şeyh Sait İsyanından sonraki ikinci büyük irtica girişimi olarak kabul edilen Menemen Olayı, içerisinde barındırdığı vahşet sebebiyle yalnız Türk kamuoyunda büyük tepkiler yaratmakla kalmamış, yankısı Türkiye'yi de aşarak sınırların dışına çıkmıştır¹⁸⁰.

Amerikan basınında Menemen Olayı, olayın basına yansımalarından itibaren açık bir gericilik hadisesi olarak görülmüş ve olayın gerçekleşme şekli Amerikan basınının tamamını etkilemiştir. Basında olayla ilgili ilk bilgiler; İzmir yakınlarındaki Menemen'de altı dini fanatiğin, şapkanın ve yeni alfabenin kötülüklerini anlatarak halkı cumhuriyet rejimini devirmeye ve Halifeliği yeniden kurmaya teşvik etmeye çalışan bir isyan girişimi başlattığı, bu girişime karşı isyancılara karşı koymaya gelen bir Jandarma kumandanının isyancılarca kafasının kesilmesinin ardından çıkan çatışmalarda iki jandarma erinin öldüğü, dört sivilin yaralandığı, isyancılardan ise üç kişinin öldüğü ve liderlerinin kaçtığına dair olayla ilgili verilen genel bilgilerden oluşmuştur¹⁸¹.

Gericilik hadiseyle ilgili ilk bilgilerin verilmesine ardından olayla alakalı meydana gelen gelişmeler an be an basında kendine yer bulmuştur. Buna göre, olayın hemen ardından Başbakan İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş, görüşmeden hemen sonra da devletin eski dini rejim taraftarlarını

¹⁸⁰ Osman Selim Kocahanoğlu, **Menemen ve Kubilay Olayı**, Temel Yayınları, İstanbul, 2018, s.s. 154-195.

¹⁸¹ "Turkish Revolt Effort Fails", **Los Angeles Times**, 25.12.1930.; "Dervish Revolt Fails In Fight Near Smyrna", **The New York Times**, 25.12.1930.

dizginlemek için hükümete ciddi yetkiler verecek bir yasayı meclise sunmak üzere Ankara'ya gitmiştir¹⁸². Hukuki tedbirlerin alınmasının yanı sıra olaya karışmış faillerin tutuklanmalarına da başlanmıştır. Basında, Türkiye genelinde başta çok sayıda derviş ve şeyh olmak üzere aralarında Fethi Bey'in kapanan partisinden bazı yetkili isimlerin de olduğu yaklaşık 500 kişinin tutuklandığı bilgisi paylaşılmıştır¹⁸³. Haberlerin devamında, hükümete göre Menemen'deki son dini isyanın, sayıları yüz binlerle ifade edilen eski rejimin tüm yandaşlarının ortadan kaldırılmasını gerektirdiğinden verilecek cezalarda Türkiye'deki her türlü dini tepki olasılığının sonsuza dek ezilmesinin amaçlandığı belirtilmiştir¹⁸⁴.

Amerikan basınında gerici hadiseye dair ayrıntılar zaman ilerledikçe sütunlarda yer almış, böylelikle okuyucular olayın meydana gelişi hakkında bilgilendirilmeye çalışılmıştır. Olayın meydana gelişi basında şu şekilde işlenmiştir: Çevre köylerde fanatik duygular uyandırmak ve mevcut rejime karşı düşmanlığı teşvik etmek için Derviş Mehmet adında birinin önderliğinde yola çıkan gericiler, İzmir yakınlarındaki Menemen'e gelerek bir camiye girmişler ve burada üzerinde Arapça harfler bulunan bir sancağı ele geçirmişlerdir. Gericiler daha sonra etraflarına toplanan kalabalıkla beraber Menemendeki hükümet yetkilisinin evine gitmişler ve sancağı oraya dikerek Mehdi'nin dünyaya geldiğini duyurmuşlardır. Halkın bir kısmının gericilere katılması üzerine askeri bir müfreze olaya müdahale etmek üzere bölgeye gönderilmiş ve hemen akabinde gönderilen askeri müfreze gericilere ateş açarak dağılmalarını sağlamaya çalışmıştır. Bu kargaşa sırasında müfrezenin başındaki Türk subayı Kubilay gericiler tarafından açılan ateşle yaralanmış, ağır bir şekilde yaralanan subay yarasına rağmen gericilerin elinden kurtulmaya çalışmışsa da gericiler onu oracıkta yakalayıp başını vücudundan ayırarak bir direğe saplamıştır. Bunun üzerine bölgeye gönderilen takviye kuvvetlerin desteğiyle gericiler bozguna uğramışsa da liderleri kaçmayı başararak gözden kaybolmuştur¹⁸⁵.

Menemen olayı ve akabinde gelen çok sayıdaki tutuklanmanın da etkisiyle basın tarafından Rus Çeka Mahkemeleri'ne benzetilen İstiklal Mahkemeleri'nin Türkiye'de yeniden kurulabileceği ihtimali, Amerikan basınında sıklıkla tartışılmaya başlamıştır. Bu minvalde bazı basın organları "İstiklal Mahkemeleri" olarak

¹⁸² "Turkey Plans Drastic Steps to Crush Revolt", **The Washington Post**, 29.12.1930.

¹⁸³ "Turkey Acts To Crush Revolt Embers Of Islam", **Chicago Tribune**, 29.12.1930.

¹⁸⁴ "Islam Rebels' Death Slated", **Los Angeles Times**, 29.12.1930.

¹⁸⁵ "3 Battles Fought By Kurds And Turks", **The New York Times**, 29.12.1930.

adlandırılan bu mahkemelerin, 1925'te Şeyh Sait liderliğindeki son dini isyanın bastırılmasındaki etkilerine vurgu yaparak benzer bir isyan girişimi olarak kabul edilen Menemen olayında da kurulacak mahkemelerin aynı etkiyi sağlayabileceği yorumunda bulunmuş, bazı basın organları da bu mahkemelerin yeniden kurulması olasılığının Türkiye Cumhuriyeti'nin ufkunu yeniden karartabilecek bir gelişme olduğu yorumunda bulunmuştur¹⁸⁶.

Amerikan basınında olayla ilgili ayrıntılar kan dondurucu bir şekilde sütunlarda yer almaya devam ederken 30 Aralık 1930 tarihli Chicago Tribune'de yayınlanan "*Türkiye'de Ayaklanma*" başlıklı yazıda; gericilik hadisesinin Türkiye'de yarattığı umutsuz ve olumsuz havaya rağmen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın aydınlanmacı kişiliğiyle bu olumsuzlukları kısa sürede bertaraf edeceği düşüncesine dayalı bir görüş paylaşılmıştır. Yazıda, başka yerlerde olduğu gibi Türkiye'de de yaşanan ekonomik bunalımın, ayaklanmanın en büyük sebebi olduğuna değinilerek altta yatan faktörler halledilemediğinde siyasi ve dini tepkilerin kötü ekonomik durumdan yararlandığına dikkat çekilmiştir. Yazının devamında Mustafa Kemal Paşa'nın isyanı mutlak surette bastıracağı, çünkü onun sağlam bir iradeyi büyük cesaret ve inisiyatifle birleştiren, çağdaş devlet adamlarının en sıra dışılarından biri olduğu ifade edilmiş ve aydınlanmacı kimliğinin yakın zamanda parlamentoda bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verme deneyiyle bir kez daha ispatlandığına değinilmiştir. Yazının kalan kısmında da Mustafa Kemal Paşa'nın ülkede çokça ihtiyaç duyulan demiryollarını inşa ettiği, düzeni sağlayarak Türkiye'nin mali durumunu ve eğitimini güçlendirdiğine değinilerek, şu anda dünyadaki ekonomik koşullar nedeniyle yeni bir baskının altında olmasına rağmen dünya barışı ve ilerlemesinde halen kilit adamlardan biri olduğuna temas edilmiş ve yazı böylece sonlandırılmıştır¹⁸⁷. Amerikan basınında nadir olarak görülen Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik olumlu değerlendirmelerden biri olan bu mevzubahis yazı Türk halkının Mustafa Kemal Paşa'ya olan inancının Amerikan basınına da paylaşıldığını göstermesi bakımından oldukça dikkate değerdir.

¹⁸⁶ "Turks Offered Reform Or Rope", **Los Angeles Times**, 30.12.1930.; "Turkey Plans Drastic Steps to Crush Revolt", **The Washington Post**, 29.12.1930.; "Turkey Acts To Crush Revolt Embers Of Islam", **Chicago Tribune**, 29.12.1930.; "Islam Rebels' Death Slated", **Los Angeles Times**, 29.12.1930.; "3 Battles Fought By Kurds And Turks", **The New York Times**, 29.12.1930.

¹⁸⁷ "Revolt In Turkey", **Chicago Tribune**, 30.12.1930.

Menemen’de meydana gelen ayaklanmanın yalnız tek bir nedenle açıklanamayacağı görüşü Türk kamuoyunda olduğu gibi Amerikan basınında da taraftar bulmuştur. Basına göre isyanın kökenleri dini, siyasi ve ekonomik olarak sıralanmakla birlikte ayaklanmanın çıktığı her semtte sebep farklılık göstermiştir. Örneğin, İzmir bölgesinde sebep esas olarak ekonomik iken, Menemen ve Manisa gibi diğer yerlerde dini sebeplerin baskın olduğunun görüldüğü belirtilmiş ve ülkenin iç kesimlerinde ekonomik ve tarımsal durumun son derece kötü olduğu ve fiili bir sefalet halinin mevcut olduğu ifade edilmiştir. Yine basında yer alan haberlere göre; Türkiye’yi takip eden muhabirler, mevcut ekonomik durumun arkasında iki temel nedenin yattığını ifade etmişlerdir. Muhabirlere göre bu nedenlerin birincisi, daha önce ülkenin tüm ticari işlerini yürüten Rum ve Ermenilerin Türk Devleti’nden göç etmesi iken diğeri de çiftçilerin karşılaştığı maddi imkânsızlıktır. Her iki nedenin 1929’ta bütün dünyada patlak veren ekonomik krizle birleşmesi Türk ekonomisinin buhran geçirmesinin asıl nedeni olarak gösterilmiştir¹⁸⁸.

Menemen olayının yaşanmasının üstünden bir hafta geçtikten sonra Ankara’nın bölgede düzenin yeniden tesisine yönelik aldığı tedbirler kamuoyuna yansımıştır. Ertesi gün bütün Amerikan basınında manşetlere konu olan mezkûr tedbirlere göre; Menemen bölgesinde sıkıyönetim ilan edilmekle birlikte Ordu Müfettişi Fahrettin Paşa (Altay), Menemen, Manisa ve Balıkesir’i içine alan ayaklanma bölgesinin sıkıyönetim komutanlığına atanmış, bunun yanı sıra Menemen bölgesindeki faillerin yakalanıp yargılanması için General Mustafa Paşa’nın (Muğlalı) başkanlığında bir divan-ı harp (askeri mahkeme) kurulmuştur¹⁸⁹.

15 Ocak 1931 tarihi itibarıyla olaya karışan sanıkların divan-ı harpte yargılanmalarına başlanmıştır. Çok sayıda molla, derviş ve şeyhin yanında ihmalkarlıkları bulunan bazı hükümet yetkililerinin de yargılandığı duruşmalar Amerikan basınına da büyük ilgiyle takip edilmiştir¹⁹⁰. Yargılamalarla alakalı ilk ve en kapsamlı bilgiler, 18 Ocak 1931 tarihli Los Angeles Times haberinde yer almıştır. Savcı’nın mahkemeye sunduğu iddianameden kesitler sunulan haberde yargılanan 214 din gericisinden kırk birine ölüm cezası istenmesinin yanında aralarında dördü kadın

¹⁸⁸ “Widespread Revolt Reported In Turkey”, **The New York Times**, 30.12.1930.

¹⁸⁹ “Martial Law Rules In Smyrna Province” **The New York Times**, 31.12.1930.; “Turks Continue Arrests”, **The New York Times**, 02.01.1931.; “Menemen Revolt Quickly Put Down”, **The New York Times**, 11.01.1931.

¹⁹⁰ “214 Face Death In Turkey For Religious Revolt”, **Chicago Tribune**, 16.01.1931.

olan yirmi dört kişi için de ömür boyu hapis cezası istendiği belirtilmiştir. Mahkemedeki duruşmalarda gerici ayaklanmanın başarıya ulaşması durumunda hem Türkiye'yi hem de Dünya'yı derinden etkileyecek bir başka kanlı plan da açığa çıkartılmıştır. Los Angeles Times'ın aktardığı bu plana göre; Menemendeki isyanın başarıya ulaşması durumunda 96 yaşındaki Şeyh Essat'ın önderliğindeki gericilerin öncelikle Ankara'ya yürümesi, daha sonra da eşlerinin başlarını açmasına izin veren bütün yetkililerinin başlarının boyunlarından ayrılması planlanmıştır. Bunun yanı sıra cumhuriyetle birlikte başkentlik vazifesini Ankara'ya kaybeden İstanbul'un yeniden başkent olarak kabul edilmesine ve Sultan Abdülhamid'in oğullarından birinin Halife olarak seçilmesine de yine gericiler tarafından karar verilmiştir. Gericilerin yapmayı planladıkları bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Daha sonraki süreçte günün tamamında sadece zikir kitabının okunması için bütün hükümet faaliyetlerinin iki ay süreyle askıya alınması kararlaştırılmıştır. Gericiler Türkiye'de yapmayı planladıklarını gerçekleştirdikten sonra planlarına dünya ekseninde devam etmeyi tasarlamışlardır. Buna göre; gericiler Suriye ve Filistin'e yürüyerek önce Yahudileri daha sonra da Amerika dahil tüm dünya milletlerini İslam dinini benimsemeye davet etmeyi planlamışlardır¹⁹¹.

Duruşmaların tamamlanmasının ardından 29 Ocak 1931 tarihinde mahkeme heyeti sanıklar hakkındaki kararı açıklamıştır. Verilecek cezalar tahmin edildiğinden açıklanan mahkeme kararları Amerikan basınının genelinde büyük bir şaşkınlık yaratmamıştır. Mahkemenin verdiği cezalar konusunda basında yapılan haberlerden The Washington Post gazetesine ait haberde; Türkiye'de dini nitelikli ayaklanma çıkarmaya teşebbüs etmekle suçlanan 37 kişinin idama mahkum edildiğine, ancak 65 yaş üstü 6 kişinin cezasının 24 yıl ağır çalışmaya çevrildiğine değinildikten sonra, geride kalan 32 kişinin ertesi gün Menemen'deki halk meydanında asılacağı, bunun yanı sıra idam cezasının dışında 41 kişinin de ağır hapis cezasına çarptırıldığı, toplamda ise 78 kişiye çeşitli cezalar verildiğı haberleştirilmiştir¹⁹². The New York Times gazetesi ise idama mahkûm edilen 37 kişiden altısının cezasının hapse çevrildiğini, geride kalan 31 kişinin idam edileceğini, 41 kişinin ise hapisle cezalandırıldığını aktarmıştır¹⁹³. Bu noktada The Washington Post ile The New York

¹⁹¹ "Death For 'Crusaders' Demanded", **Los Angeles Times**, 18.01.1931.

¹⁹² "Turkish Tribunal Gives Death To 32", **The Washington Post**, 01.02.1931.

¹⁹³ "Turkish Press Links Lawrence In Revolt", **The New York Times**, 02.02.1931.

Times arasında idam cezaları hapse çevrilen mahkumların sayısında ufak bir tutarsızlık göze çarpmaktadır.

İdam hükümleri gecikmeden ertesi gün hemen uygulanmıştır. Basında yayınlanan idam haberlerine göz atıldığında; idam edilenlerin sayısında yine bir tutarsızlık olduğu görülmüştür. Örneğin, The Washington Post gibi idam edileceklerin sayısını 32 olarak duyuran Chicago Tribune¹⁹⁴ ve Los Angeles Times¹⁹⁵ gazeteleri, idam kararlarının uygulanmasıyla ilgili haberlerinde 32 kişi yerine 28 kişinin asıldığını aktarmışlardır. Gazetelere göre bu tutarsızlığın sebebi; Ankara'daki meclisin 2 kişinin idam cezasını daha hapis cezasına çevirmesi ile hücrelerinde asılmayı bekleyen 2 kişinin infazdan önce kalp krizinden vefat etmesidir. Böylelikle 32 kişi yerine anlatılan sebeplerden ötürü 28 kişinin infazı gerçekleşmiştir.

Fakat bu ikinci tutarsızlık da kendi içerisinde üçüncü bir tutarsızlığı doğurmuştur. Çünkü mevzu bahis gazetelerin aktardığı gibi 28 kişinin o gün idam edilmesi mümkün değildir. İdama çaptırılan 28 kişi, cezalarının uygulanması amacıyla darağacına götürüldükleri vakit, hükümlülerden İsmail Hüseyin adında bir kişi infaz görevlilerinin elinden kurtularak kaçmayı başarmıştır. Kolluk kuvvetleri her ne kadar kaçağı yakalamak amacıyla hemen çalışmalara başlamışsa da hükümlü kırsal alanda izini kaybettirmiştir¹⁹⁶. Kaçak durumdaki hükümlü ancak iki hafta sonra yakalanmış ve akabinde infazı derhal sağlanmıştır. Bu sebeple yukarıda aktarılan 3 Şubat 1931 tarihli Chicago Tribune ve Los Angeles Times haberlerinde ifade edildiği gibi o gün darağacında idam edilenlerin sayısının 28 değil 27 olması gerekmektedir¹⁹⁷.

İdamların uygulanmasından sonra dini gericiyle yönelik ülkede geniş çaplı olarak başlatılan soruşturma kapsamında Gelibolu'da "Yeni İnanç Cemiyeti" adında gerici bir dini örgüt daha ortaya çıkartılmıştır. Amerikan basınına yansıyan bilgilere göre; bu örgüte yönelik yapılan baskınlarda aralarında örgüt lideri olarak kabul edilen Şeyh Ali adındaki bir gericinin de olduğu 14 kişi ele geçirilmiş ve askeri mahkemede yargılanmak üzere Menemen'e gönderilmiştir¹⁹⁸.

¹⁹⁴ "Turkey Stages Grim Drama Of Life And Death", **Chicago Tribune**, 03.02.1931.

¹⁹⁵ "Turks Build Death Row", **Los Angeles Times**, 03.02.1931.

¹⁹⁶ "New Revolt Trial Starts", **The New York Times**, 13.02.1931.; "Fears Religious Uprising", **The New York Times**, 15.02.1931.

¹⁹⁷ "Turk Who Fled Noose 2 Weeks Ago Is Caught; Cold and Hunger Force Him Out of Mountains", **The New York Times**, 18.02.1931.; "Turk Who Fled Is Hanged", **The New York Times**, 19.02.1931.

¹⁹⁸ "Turkey May Hang 14 More Fanatics", **The Washington Post**, 16.02.1931.; "Turks Crowd Mosques On 'Night Of Power'", **The New York Times**, 16.02.1931.

Sonuç olarak, 23 Aralık 1930 tarihinde meydana gelen meşum Menemen Olayı, Amerikan basınında dini, siyasi ve ekonomik etkilerin tetiklediği gerici bir dini ayaklanma olarak görülmüş ve bu görüş minvalinde olaylar gazetelerin sütunlarına taşınmıştır. Tıpkı Türk basınında olduğu gibi Amerikan basınında da hadisenin ilk başta dini temelli olduğu sanılmışsa da gün geçtikçe olayın planlı ve daha büyük bir eylemin parçası olduğu anlaşılmıştır.

Menemen olayının sonucunda divan-ı harp tarafından faillere verilen idam cezalarına yönelik Amerikan basınında çeşitli değerlendirmeler yapılmışsa da bu değerlendirmelerin uzlaştığı ortak nokta; hilafet günlerinin tamamen sona erip sonsuza dek cumhuriyete geçildiği üzerinedir. Basına göre Halifeliğin yeniden kurulmasıyla dini yönetimin geri dönüşünü arzulayan gerici zihniyetin kökü verilen ağır cezalarla tamamen kurutulmuştur.

1.1.9. Dersim İsyanı

1937 yılı Mart ayında Dersim bölgesinde bölgenin idaresi konusunda yaşanan anlaşmazlıktan dolayı bölge aşiretlerince hükümete karşı başlatılan ve yer yer yeniden filizlenmesiyle nihai olarak ancak 1938 yılı Aralık ayında bastırılabilen Dersim İsyanı, gerek isyanın yaşandığı dönem gerekse de isyanın ilerleyen dönemlere etkisi ve sebep olduğu tartışmalarla günümüzde dahi cumhuriyet dönemine dair tartışılan konuların başında gelmektedir. İsyan hadisesine dair gelişmeler, hükümetin basın üzerindeki sansür uygulamalarından dolayı uzunca bir süre gizli tutulmuş, detaylar ancak isyanın bastırılmasıyla alakalı meclise bilgi veren Başbakan İsmet İnönü'nün açıklamasıyla gün yüzüne çıkmıştır¹⁹⁹.

Tahmin edilebileceği üzere sansür uygulamalarının büyük etkisiyle Amerikan basınında Dersim İsyanı'yla alakalı haberler oldukça kısır kalmış, bunun bir sonucu olarak da Amerikan basınında da isyan hadisesine dair haberler ancak üç ay sonra okuyucularla paylaşılmıştır. Basının kullanabileceği tek kaynağın Başbakan İsmet İnönü'nün meclisteki açıklamaları olması, bu hususta yapılan haberlerin olayların derinine inilmeden yapılan yüzeysel haberler olarak kalmasına sebep olmuştur.

Amerikan basınında yukarıda da bahsedildiği üzere Dersim İsyanı'yla ilgili haberler oldukça sınırlıdır. Bu minvalde yapılan ilk haberler 17 Haziran 1937 tarihinde

¹⁹⁹ Bilal N. Şimşir, **Kürtçülük II (1924-1999)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020, s.s. 374-412.

The New York Times²⁰⁰ ve The Washington Post²⁰¹ gazetelerinde çıkmıştır. The New York Times'ın haberinde; hükümetin neredeyse ulaşılmaz bir bölge olan Dersim bölgesinde çıkan ayaklanmayı bastırmak için 30.000 asker ile uçak filosu kullandığı ve bunun sonucunda 5000 dolaylarında isyancının öldürüldüğü bilgisi paylaşılrken ayaklanmanın bastırılmasında uçaklardan yapılan keşif ve bombalamalarının önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. İsyanın çıkışı hakkında da bilgiler veren yazıda, isyanın aşiretlerin üç ay önce bir askeri karakola saldırıp bir köprüyü yıkmaları sonucunda patlak verdiği, aşiretlerin bununla yetinmeyip hükümete bölgede hiçbir askeri garnizonun kurulmaması, köprülerin inşa edilmemesi ile aşiretlerin silahlarını muhafaza etmelerine izin verilmesi taleplerini içeren bir ültimatoma verdikleri, hükümetin bu ültimatoma karşılık yanıtının gecikmediği ve hemen seferberlik ilan edilerek isyanın bastırılması çalışmalarına başlandığı bilgisi okuyucularla paylaşılmıştır.

İsyanın bastırılması hususunda Amerikan basınında yapılan haberlere göz atıldığında ise; isyanın sona ermesi sürecinin neredeyse tek bir kişi üzerinden ele alınarak işlendiği görülmüştür. Basının isyanın bastırılması noktasında diğer tüm unsurları göz ardı ederek sürecin merkezine koyduğu kişi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün evlatlık kızlarından Sabiha Gökçen'dir. Amerikan basınının neredeyse hemen hepsinde isyanı sona erdiren gelişme olarak dünyanın ilk kadın savaş pilotu olan Sabiha Gökçen'in isyancıların lideri Seyyid Rıza'nın evini doğrudan vurarak onu ve başlıca destekçilerinden birkaçını öldürmesi gösterilmiştir. Bu görüşün akabinde Amerikan basınında Sabiha Gökçen'e yönelik ilgi ve alaka o denli artmıştır ki; hükümet tarafından Sabiha Gökçen'e onur madalyası takdim edildiği bilgisi ile Sabiha Gökçen'in Eskişehir Askeri Havacılık Okulu'na ilk resmi kız öğrenci olarak alındığı ve mezun olur olmaz İngiliz Kraliyet Uçuş Kolordusu subayı olarak görevlendirildiği²⁰² haberleri sıklıkla gazete sütunlarını süslemiştir.

²⁰⁰ "Turkey Combats Uprising Of Kurds", **The New York Times**, 17.06.1937.

²⁰¹ "Kurds Lose 5,000 As Revolt Fails", **The Washington Post**, 17.06.1937.

²⁰² Bu noktada belirtilmesi gerekir ki; The New York Times'ın ilgili haberinde bahsedilen olayın gerçek olması kronolojik açıdan mümkün değildir. Haberde bahsedilen İngiliz Kraliyet Uçuş Kolordusu (İngilizcesi: Royal Flying Corps) 13 Nisan 1912 ile 1 Nisan 1918 tarihleri arasında faaliyette kalmıştır. Birlik, 1 Nisan 1918'de faaliyetten çekilerek aynı gün kurulan Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin temelini oluşturmuştur. Bu sebeple haberde ifade edildiği gibi Sabiha Gökçen Hanım'ın resmîyette artık faaliyette olmayan İngiliz Kraliyet Uçuş Kolordusu'nda subay olarak görevlendirilmesi tarihi gerçeklikle bağdaşmamaktadır. Yine ayrıca, Sabiha Gökçen'in bir Türk savaş pilotu olarak yabancı bir devletin askeri birliği içerisinde emir komuta zinciri altında görev yapması da o dönemki siyasi ve askeri konjonktür düşünüldüğünde mantıklı görünmemektedir.

Dersim İsyanı'nın bastırılmasının ardından böylesine büyüklükte bir isyan hadisesinin nasıl olup da hiçbir sızıntı olmadan kamuoyundan gizlediği ve ancak hükümetin isyan bastırıldıktan sonra meclise yaptığı açıklamalardan öğrenildiği, kısacası hükümetin bu olayı gizlemedeki olağanüstü başarısı Amerikan basınında üzerine değerlendirmeler yapılan konuların başında gelmiştir. Bu hususla alakalı 20 Haziran 1937 tarihinde The New York Times'da kaleme alınan “*Türk Tezatlığı*” başlıklı makale, isyan hadisesi ekseninde Türkiye'nin geçirdiği değişimi isyanın bastırılmasıyla ilişkilendiren dikkate değer bir yazı olarak ilgi çekicidir. Yazıda üç ay süren ve yaklaşık 5000 kişinin canına mal olan bir isyan hadisesinin çağdaş dünyadan tamamen gizli tutulabilmesinin oldukça şaşırtıcı bir gelişme olduğu belirtilmiştir. Yazının devamında, isyanın bastırılması sırasında modern haberleşme teknikleri kullanılmadan savaş uçakları gibi modern askeri silahların kullanılmasının, kendi içerisinde barındırdığı tezatlığa dikkat çekilmiş ve yukarıda da ifade edilen Sabiha Gökçen'in isyanın bastırılmasındaki simgesel konumuna atıfta bulunulduktan sonra durum şu cümlelerle özetlenmiştir: “*Bir kadın askeri pilotun ortaya çıkmasının sarsılmış durumdaki Kürtler üzerindeki etkisi başlı başına bir bomba etkisi yaratsa gerek. Peçe ve haremden, hava pilotunun miğferine, oradan da savaş alanına kadar on yıldan biraz daha uzun bir süre içinde gerçekleşen bu ilerleme, Batılı hayal gücünü bile sarsacak bir sıçramadır*”²⁰³.

İsyanın bastırılması sürecinde, devam ettirilen yoğun askeri hareketler yanında isyanı sona erdirecek asıl ve en büyük gelişme, ayaklanmanın lideri Seyyid Rıza'nın yakalanması olmuştur. 14 Eylül 1937 tarihli The New York Times haberinde; Seyyid Rıza'nın Erzincan'da yetkililere teslim olduğunu ifade edilirken yine aynı sütunlarda Seyyid Rıza'dan “*Geçen baharda Dersim bölgesinde çıkan ve Türk Hükümeti tarafından bastırılması için gereken küçük çaplı savaşın tamamlanmasına kadar halk tarafından pek tanınmayan Kürt ayaklanmasının lideri*” olarak bahsedilmiştir. Haberin sonunda ise, Sabiha Gökçen tarafından evi bombalanıp darmadağın edilen Seyyid Rıza'nın Mamuret-ul-Aziz'de²⁰⁴ mahkemeye çıkartılacağı aktarılmıştır²⁰⁵.

Askeri hareketin tamamlanmasının hemen ardından yargılamalar başlamış ve iki aylık bir sürecin sonunda 15 Kasım 1937 tarihinde tamamlanmıştır. Mahkemenin

²⁰³ “Turkish Paradox”, **The New York Times**, 20.06.1937.

²⁰⁴ Elâzığ.

²⁰⁵ “Kurd Rebel Surrenders”, **The New York Times**, 14.09.1937.

açıkladığı kararlar Amerikan basınında pek ilgi çekmemiştir. Ne idamlarla alakalı ne de isyan hadisesinin etkisine dair herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Basında cezalarla alakalı tek bilgi 16 Kasım 1937 tarihli The New York Times haberinde yer almıştır. Haberde, Seyyid Rıza'ya birlikte isyana karışan diğer elli yedi isyancının yargılandığı davanın Mamuret-ul-Aziz'de sona erdiği ve on bir tanesine ölüm cezası verildiği belirtilirken Seyyid Rıza, oğlu ve diğer beş kişinin idam cezalarının hemen uygulandığı, geri kalan dördünün idam cezalarının ileri yaşları nedeniyle ömür boyu hapse çevrildiği okuyuculara aktarılmıştır²⁰⁶.

Sonuç olarak Dersim İsyanı, Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Olayı gibi cumhuriyet rejimine karşı çıkan diğer isyanlar kadar Amerikan basınının nezdinde büyük etki yaratamamış, isyan hadisesi tabiri caize basın tarafından neredeyse hiç kâle alınmamıştır. Bu durumun başlıca sebebi; 1937 Mart'ında patlak veren fakat hükümetin basın üzerindeki sansürüne maruz kalan isyan hadisesinin, kamuoyu tarafından ancak bastırılmasından sonra öğrenilmesidir. Bu sebeple sığağı sığağına yaşanan gelişmeleri kamuoyuna haber verme ve bilgilendirme misyonuyla hareket eden basın sektöründe olayın geç öğrenilmesi durumu haber niteliği taşımasına engel olmuştur.

1.2. Milli Şef Dönemi İç Politika Gelişmeleri

Amerikan basını, Atatürk'ün vefatıyla Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü döneminde, devam eden “Tek Parti Dönemi'nin” izlerini sürmek istemiş, bu vesileyle Atatürk'ten İnönü'ye geçen iktidardaki meydana gelen değişiklikleri okuyucularına göstermeyi hedeflemiştir. Fakat, Atatürk döneminde olduğu kadar okuyucularını yoğun bir şekilde Türkiye gündemine maruz bırakmayan Amerikan basını, çoğunlukla İnönü döneminin başat olayı olan II. Dünya Savaşı ve bunun eksenindeki Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerine ağırlık vermiş, yaptığı haberlerle okuyucularını gelişmelerden haberdar etmeyi amaçlamıştır.

İsmet İnönü'nün iktidara gelmesini takip eden dönem, Türkiye tarihinde önemli iç politik olaylara sahne olmuştur. Mezkûr olaylar arasında; 26 Aralık 1938 tarihinde düzenlenen ve İsmet İnönü'ye “Milli Şef” ve “Değişmez Genel Başkan”

²⁰⁶ “7 Hanged In Turkish Rising”, **The New York Times**, 16.11.1937.

ünvanlarının verildiği 1. Cumhuriyet Halk Partisi Olağanüstü Kurultayı²⁰⁷, tek parti dönemi olması münasebetiyle iktidarı denetleyecek “muhalefet kimliğinde” bir oluşum olan “Müstakil Grup”²⁰⁸, 17 Nisan 1940’ta kırsal kesime öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan “Köy Enstitüleri”²⁰⁹, Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından CHP grubuna sunulan “parti içi özgür tartışma ortamının istendiği” önerge “Dörtlü Takrir”²¹⁰, Zekeriya Sertel’in sol eğilimli Tan gazetesinin yağmalanması olayı olarak tarihe geçen “Tan Olayı”²¹¹, Celal Bayar liderliğinde 7 Ocak 1946’da kurulan “Demokrat Parti”²¹², 21 Temmuz 1946’da yapılan şaibeli seçimler “1946 Genel Seçimleri”, Demokrat Parti’nin 7 Ocak 1947’deki ilk kongresinde dile getirdiği isteklerden teşekkül eden “Hürriyet Misakı”, iktidar-muhalefet gerginliğinin bir tezahürü olarak duyurulan “12 Temmuz Beyannamesi”, ilk kez tek dereceli olarak, vb. sayılabilir.

Amerikan basını, İnönü devrini etkileyen her siyasi ve iktisadi gelişmeyi yakından takip etmiştir. Söz konusu mezkûr takibin içerisinde özellikle Atatürk’ün Ölümü, Demokrat Parti’nin Kuruluşu, 1946 ve 1950 Seçimleri ile Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi gelişmelere diğer olaylardan daha fazla önem verilmiştir. Bunların arasından da özellikle Atatürk’ün Ölümü ve “Tek Parti Dönemini” sona erdirmesi bakımında bir hayli önemli olan 1950 Seçimlerinin basında ilgiyle takip edildiği ifade edilebilir.

²⁰⁷ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.s. 154-173.; Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 4. Cilt, 10. Baskı, Cem Yayınevi, Ed. Sina Akşin, İstanbul, 2008, s.s. 164-165.

²⁰⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Cumhuriyet Halk Partisi, **C.H.P. Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan C.H.P. Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1946.; Volkan Payaslı, “Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 28 (2014), s.s. 175-197.

²⁰⁹ Fay Kirby, **Türkiye’de Köy Enstitüleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2019, s.s. 277-339.; Lütfi Arslan, “Türk Siyasetinde Köy Enstitüleri Tartışmaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2021, s.s. 56-153.

²¹⁰ Cemil Koçak, **İkinci Parti**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.s. 313-330.; Osman Akandere, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takrir’in” Amacı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 09 (2003), s.s. 5-28.

²¹¹ Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 20. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.s. 243-244.; Tevfik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s.s. 445-446.

²¹² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük/Demokrat Parti’nin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.s. 36-49.; Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s.s. 7-229.; Tanel Demirel, **Türkiye’nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021, s.s. 49-69.; Mustafa Albayrak, “Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 1992.

1.2.1. Atatürk Sonrası Türkiye

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'deki vefatı sonrasında Türkiye kamuoyunda; Türkiye'yi ilerleyen süreçte nelerin beklediği, yeni cumhurbaşkanının kim olacağı, devrim hareketlerinin devam edip etmeyeceği ve ayak sesleri yaklaşan yeni bir dünya savaşında Türkiye'nin konumunun ne olacağı gibi belirsizlikler hüküm sürmeye başlamıştır.

1.2.1.1. Atatürk'ün Vefatı

Amerikan basınında Atatürk'ün ölümüne giden süreçte yapılan ilk ciddi haberler; Gazi'nin vefatından hemen önce girdiği son büyük komanın akabinde yayınlanmaya başlamıştır. 9 Kasım 1938 tarihli The New York Times ve 10 Kasım 1938 tarihli The Washington Post haberlerinde; sekiz doktorun sürekli gözetimi altında bulunan 57 yaşındaki Atatürk'ün durumunun 8 Kasım akşamı saat 18:30'da ani bir şekilde kötüye gittiği ve ciddiyetini koruduğunun resmen açıklandığı aktarılarak Atatürk'ün uzun zamandır devam eden ve 17 Ekim'de nükseden ciddi bir karaciğer sirozu hastalığından mustarip olduğu ifade edilmiştir²¹³.

Atatürk'ün bir anda ağırlaşan durumunun resmen açıklanması ülkenin dört bir yanında şaşkınlığa sebep olmuşsa da olası kötü sonuçlara karşı devlet erkani gereken tedbirleri almaya başlamıştır. Mezkûr hazırlıkları sütununa taşıyan The New York Times haberinde; Başbakan Celal Bayar'ın, Ankara'dan ayrılıp bütün bir gece süren yolculuğun ardından İstanbul'a geldiği, Gazi'nin son durumu hakkında bilgiler almasının ardından öğleden sonra Dolmabahçe Sarayı'ndan ayrılarak geri Ankara'ya döndüğü ifade edilmiştir. Haberde ayrıca hükümetin herhangi bir istenmeyen gösterişe karşı önlem almak adına Ankara'da bulunmayan tüm milletvekillerinin derhal Ankara'ya dönmelerini istediği de aktarılmıştır. Gazete bu durumu, hükümetin Cumhurbaşkanı'nın ölümü durumunda halefini seçmek için vakit kaybetme niyetinde olmadığını bir işareti olarak yorumlamıştır²¹⁴.

Ne yazık ki bütün bir milletin karşılaşmaktan en çok korktuğu süreç nihayet vuku bulmuş, tarihler 10 Kasım 1938'i gösterdiğinde büyük kurtarıcı Atatürk, saat 09:05'te hayata gözlerini yummuştur. Basın, Atatürk'ün ölüm haberini hayat

²¹³ "Turkey's Dictator, In Coma, Weaker; Death Is Denied", **The Washington Post**, 10.11.1938.; "Ataturk Has A Relapse After A Critical Illness", **The New York Times**, 09.11.1938.

²¹⁴ "Ataturk Weaker; Little Hope Held", **The New York Times**, 10.11.1938.

hikayesiyle harmanlayarak vermiş, Hedley Donovan ve William Gilman gibi usta kalemler ise Atatürk'ün Türk tarihindeki önemi ile Türkiye Cumhuriyeti için ifade ettiği değeri okuyucularına aktarmaya çalışmıştır²¹⁵. Örneğin, Atatürk'ün ölümünden bir gün sonra yayınlanan The New York Times makalesinde şu satırlara yer verilmiştir: *“Kemal Atatürk, asker ve devlet adamı olarak ülkesinin tarihinde üst sıralarda yer almaktadır. Hiç şüphesiz savaş sonrası dönemin en yetenekli ulusal liderlerinden biriydi. Eserlerinin onun adına konuşmasına izin veren tek diktatör, aynı zamanda yönettiği devleti fiilen yaratan da tek kişiydi. “Avrupa'nın Hasta Adamı” kemiğe kadar kesildikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarını aldı ve onları kendine güvenen ve saygı duyulan modern bir devlet haline getirdi. Onun hükümdarlığının bir sonucu olarak bugünün küçülen Türkiye'si sadece daha sağlıklı değil, aynı zamanda padişahların geniş hükümdarlığından çok daha güçlü ve istikrarlı bir millettir.*

Atatürk, “Versay sistemine” zorla meydan okuyan ilk kişi ve aynı zamanda savaş antlaşmalarını müzakere yoluyla revize eden ilk kişi oldu. Hayranlık duymadan veya dünyayı sarsan konuşmalar yapmadan çarpıcı askeri ve diplomatik zaferler kazandı. Ancak en büyük başarısı, Türkiye’de gerçekleştirdiği dönüşüm oldu. Atatürk’ün irade ve öngörüsünün dikte ettirdiği ve eşlik ettiği inkılâpların çağdaş bir benzeri yoktur. Arkasında bıraktığı millet, tam anlamıyla alışkanlıklarında, ruhunda, ekonomik yapısında ve kültürel gelişmesinde devrim yaratan yeni bir Türkiye’dir. Gazi, geri kalmış bir Doğu imparatorluğunu ilerici bir devlete dönüştürürken, dış dünyaya karşı barışçıl bir politika izlemiştir.”²¹⁶

Atatürk'ün şahsına dair yapılan bir başka değerlendirme ise aynı gün William Gilman tarafından kaleme alınmış ve *“Atatürk'ün Türkiye'si”* başlığıyla The Washington Post'ta çıkmıştır. Gilman makalesinde; Arnavutların, Arapların ve Mısırlıların yönetilmesinin bir baş belası olarak görülmesinden dolayı Atatürk'ün halkına İmparatorluklarını kaybetmelerinin *“çöpten kurtulmak için iyi bir kurtuluş”* olduğunu öğütlediğine değinmiş, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte Mustafa Kemal'in, radikal reformları hayata geçirmek üzere halkına yöneldiğini, bunun sonucunda Hilafeti kaldırdığını, haremi ve fesi yasakladığını, Arapça kelimelerin yozlaştırıcı etkisini kınayarak fonetik bir Türk alfabesinin kullanılmasını vaaz ettiğini,

²¹⁵ “Turkish Chief Dies In Illness”, **Los Angeles Times**, 11.11.1938.; “Kemal Ataturk Never Lost His Confidence”, **The Washington Post**, 13.11.1938.

²¹⁶ “Ataturk”, **The New York Times**, 11.11.1938.

bazı gericiilerin haremın kaldırılmasına karşı ses çıkarmalarına cevaben ise Mustafa Kemal'in kadınlara siyasi oy hakkı vererek onları küçümsediğine temas etmiştir²¹⁷.

1.2.1.2. İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Atatürk'ün vefatının hemen ardından halefi olarak yerine seçilecek Cumhurbaşkanı'nın kim olabileceğine dair tahminler basında yer almaya başlamıştır. Bu hususta İsmet İnönü, Fevzi Çakmak ve Fethi Okyar olmak üç adayın adı öne çıkmış, basında mezkûr adaylar hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Adaylar nezdinde yapılan değerlendirmelerde; İsmet İnönü'nün yanı sıra Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve Fethi Okyar'ın da Cumhurbaşkanlığı için yarıştığı, bunlardan Mareşal Fevzi Çakmak'ın, Genelkurmay Başkanı olarak yeni Türkiye'de büyük bir otorite konumuna sahip ve ordunun babası olarak evrensel olarak saygı gördüğü ancak özünde bir asker olmasından dolayı siyasi bir rol oynamaya gönülsüz olduğunun bilindiği; bir zamanlar Türkiye'nin Başbakanı ve son olarak Londra Büyükelçisi olan Fethi Okyar'ın ise Atatürk'ün en yakın dostlarından biri olduğu, 1930'da lideri olduğu kısa ömürlü Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bastırılmasından bu yana Cumhuriyet Halk Partisi'ne hiç katılmadığı, bu sebeple TBMM'nin parti dışından bir adamı Cumhurbaşkanı olarak seçmesinin pek olası görünmediğine değinilmiştir. Basın, bu değerlendirmelerin ardından TBMM'nin tercihinin İsmet İnönü'den yana olacağı gibi görüldüğünü, uzun yıllar Cumhurbaşkanı Atatürk'ün yakın işbirlikçisi ve yardımcısı olan İnönü'nün on iki yıl aralıksız Başbakanlık yapmasından dolayı Türkiye'de hiç kimsenin onun deneyimine sahip olmadığından popülaritesinin oldukça fazla olduğuna vurgu yapmıştır²¹⁸.

Adaylar hakkında değerlendirmelerde bulunan bir başka gazete The Washington Post ise; Anayasa'nın Cumhurbaşkanı seçiminin TBMM'deki milletvekilleri arasından yapılmasını şart koşmasından hareketle Cumhurbaşkanlığı adaylığı için adı geçenlerden Mareşal Fevzi Çakmak ve Fethi Okyar'ın TBMM üyesi olmamalarından dolayı Cumhurbaşkanı seçilmelerinin imkânsız olduğunu ifade etmiş, ayrıca adaylardan kim seçilirse seçilsin Türkiye'nin dış politikasının değişmeyeceğine yönelik bir tutumun Ankara'da hakim olduğuna temas etmiştir²¹⁹.

²¹⁷ "Ataturk's Turkey", **The Washington Post**, 11.11.1938.

²¹⁸ "Ataturk Dies At 58; Turks Will Elect A Successor Today", **The New York Times**, 11.11.1938.

²¹⁹ "Ataturk Dies; Builder Of Modern Turkey", **The Washington Post**, 11.11.1938.

Türkiye kamuoyu gibi Amerikan basınının da büyük bir ilgiyle beklediği seçim Gazi'nin vefatının ertesi günü gerçekleşmiş, 11 Kasım günü TBMM'de yapılan oturumda İsmet İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Amerikan basını, 12 Kasım günü çıkan haberlerde; İnönü'nün, TBMM tarafından yapılan seçimde oybirliğiyle Atatürk'ün yerine Cumhurbaşkanı seçildiğini, bunun üzerine yeni Cumhurbaşkanı'nı halka duyurmak ve şahsında onu selamlamak amacıyla 101 pare top atışının yapıldığını okuyucularına duyurmuştur. Haberlerin ayrıntısında, TBMM'nin 11 Kasım sabahı saat 11'de seçim amacıyla toplandığında meclis salonunun yabancı diplomatlarla dolu olduğuna ve hasta olanlar hariç tüm milletvekilleri yerlerini aldığına vurgu yapılmıştır. Daha sonra ilk olarak TBMM Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili Abdülhalik Renda'nın, Başbakan Celal Bayar tarafından kaleme alınan Atatürk'ün vefatını bildiren mesajını okuduğu, mesajın bitiminden sonra derinden etkilenen milletvekillerinin, beş dakika saygı duruşunda bulundukları aktarılmıştır. Haberin devamında, saygı duruşunun bitişinden birkaç dakika sonra 348 milletvekilinin tamamın İsmet İnönü lehine oy kullandığı, bunun üzerine Meclis'in ara verdiği, bu sırada Abdülhalik Renda'nın İnönü'nün evini ziyaret edip onunla birlikte TBMM'ye geri döndüğü ifade edilmiştir. İnönü'nün meclise gelişiyile birlikte milletvekilleri onu büyük bir tezahüratla karşılamış, İnönü ise buna karşılık yaptığı konuşmada Atatürk'ün devrimlerini devam ettirmek için elinden gelen her şeyi yapacağına dair söz vermiş ve Türkiye'nin anarşi ve zulme düşmemesini sağlamanın kendisinin asli görevi olacağını ifade etmiştir²²⁰.

İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesini takip eden günlerde Amerikan basınında, Batı'da fazla tanınmayan İnönü'nün diplomat devlet adamı ile devrimlerin "iki numaralı uygulayıcısı" kimliğine vurgu yapan haberler yapılmıştır. Mezkûr haberlerde; Atatürk'ün başlattığı devrim hareketlerinin sürekliliğini sağlayabilecek en iyi adayın İnönü olduğuna vurgu yapılmış, bu sebeple Cumhurbaşkanı seçilmesinin en doğru tercih olduğu ve halkın da bu seçimden memnuniyet duyduğuna atıf yapılmıştır.

Şahsında yayınladığı makalelerle İnönü'nün oldukça başarılı bir biyografik tahlilini yayınlayan The New York Times yazısına; İnönü'nün asker ve devlet adamı olarak uzun bir sicile sahip olduğunu öne çıkartarak başlamış, devamında önce 1923'te Lozan Barış Konferansı'nda baş delege olarak ve daha sonra on iki yıl boyunca

²²⁰ "Inonu Is Elected Turkish President", **The New York Times**, 12.11.1938.

Başbakan olarak Atatürk'ün başlattığı kapsamlı reformları yürürlüğe koyduğunu, 1937'de Başbakanlık'tan ayrılana kadar da onun Atatürk'ün sadık dostu ve köhnemiş Osmanlı İmparatorluğu'nu modern ve güçlü bir Batı devletine dönüştürme görevindeki “demir yumruklu işbirlikçisi” olarak bilindiğine temas etmiştir. Yazının devamında, İnönü'nün Lozan'daki diplomatlık başarısına da vurgu yapılmış, bu durum; *“Yumuşak sesi ve sağırlığı Avrupalı diplomatları o kadar çileden çıkardı ki, diplomatlar defalarca konsey salonlarını terk ettiler. Ama nihayetinde İnönü, Türkiye'nin bağımsızlığını ve kapitülasyonların kaldırılmasını, yeni Türkiye'nin prestijini ölçülemeyecek kadar artıran bir anlaşmayla elde etti.”* ifadeleriyle okuyucularla paylaşılmıştır²²¹.

İnönü, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk iş olarak hükümeti kurma görevini Celal Bayar'a vermiş fakat bu görevi verirken Celal Bayar'dan mevcut Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras yerine Şükrü Saraçoğlu'nun, mevcut İçişleri Bakanı Şükrü Kaya yerine de Refik Saydam'ın kabinede görevlendirilmesini istemiştir²²². İnönü'nün hükümetin kurulmasına yönelik yaptığı görevlendirmenin akabinde Cumhurbaşkanı seçilmesine yönelik dünyadan ilk tebrik mesajları da gelmeye başlamıştır. Amerikan basınının da yakından takip ettiği bu tebriklerin en dikkat çekenini Sovyetler Birliği'nden gelmiş; Sovyet gazeteleri, İnönü'nün geçmişteki Moskova ziyaretlerinden hareketle Moskova'da iyi tanındığına atıfta bulunarak, İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinin Ankara'nın Moskova'yla daha iyi ilişkiler kurma arzusunun bir göstergesi olabileceğini ifade etmiştir. Basına göre; Pravda ve Izvestia gazeteleri ise hem merhum Atatürk'ün hem de yeni Cumhurbaşkanı'nın uzun övgülerle dolu biyografilerini yayınlamıştır²²³.

1.2.2. Muhalefet ile İlişkiler

Amerikan basınında İnönü dönemi iktidar-muhalefet ilişkileri temel olarak Celal Bayar liderliğinde 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti'yle ilişkilendirilerek okuyuculara aktarılmıştır. Bu noktada basın, partinin kuruluşu, 1946 Yerel ve Genel Seçimleri, seçimlerde kayda geçen şaibeler ve Hürriyet Misakı gibi İnönü dönemi Türk siyasi hayatına damga vurmuş her türlü siyasi gelişmeye ayna tutmaya çalışmıştır.

²²¹ A.g.h.

²²² “New President Shifts Turkish Cabinet Posts”, *The Washington Post*, 12.11.1938.

²²³ “Russians Hail İnönü As Turkish President”, *The New York Times*, 13.11.1938.

1.2.2.1. Demokrat Parti'nin Kuruluşu

Amerikan basınında Demokrat Parti'nin kuruluşuyla alakalı olarak yapılan haberlerde; Türkiye'de, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi muhalefet partilerinin kurulmuş olmalarına rağmen bu partilerinin ömürlerinin uzun soluklu olmamalarından dolayı Türkiye'nin kuruluşundan boyuna tek bir parti tarafından yönetildiği, bu tek parti idaresinin Atatürk döneminin tamamı için Batı'da yanlış bir şekilde “diktatörlük” olarak adlandırıldığı, kendi dönemi için bu tür ithamlara maruz kalmaktan kendini kurtarmak isteyen İnönü'nün ise II. Dünya Savaşı biter bitmez 18 Temmuz 1945'te muhalefet liderlerinden Nuri Demirağ'a Millî Kalkınma Partisi'ni kurması için izin verdiği aktarılmıştır.

Demokrat Parti'nin kuruluşuna yönelik basındaki ilk ve tek kayda değer tezahürü 14 Ocak 1946 tarihinde “*Türk Deneyi*” başlığıyla The Washington Post'ta kaleme alınmıştır. Yazıda, Ankara radyosu tarafından yapılan bir yayınlı tek parti sisteminden vazgeçildiğinin duyurulduğu aktarılmış, akabinde eski Başbakan Celal Bayar liderliğinde “Demokrat Parti” adı altında bir muhalefet partisinin kurulduğu, fakat bu partinin kuruluşunun, Atatürk tarafından kurulan ve halefi İsmet İnönü tarafından hafifletilmiş bir biçimde de olsa sürdürülen “diktatörlük sisteminin” nihai sonu anlamına gelip gelmediğini zamanın göstereceği ifade edilmiştir. Yazının devamında, Atatürk'ün rakiplerine karşı zaman zaman acımasız olabilme yeteneğine sahip olmasına rağmen yine de Türkiye'yi nihayetinde demokrasi yoluna sokmak niyeti taşıdığından bunun önemsiz olduğu aktarıldıktan sonra, başarısız son denemelerden bu yana Türk insanının modernleşme yönünde kaydettiği büyük ilerleme göz önüne alındığında, bu sefer Demokrat Parti'nin kurulması deneyinin iyi sonuç verebileceği ifade edilmiştir. Yazıda ayrıca, totaliter güçlerin önlerindeki her şeyi silip süpürdüğü günlerde, hükümetlerdeki modaların Alman ve İtalyan modellerini taklit etme eğiliminde olmasına rağmen İnönü'nün çok partili hayata geçiş deneyinin sönmüş gibi görünen o demokratik itici gücü yeniden canlandırdığına temas edilmiştir²²⁴.

1.2.2.2. 1946 Seçimleri

The Washington Post'un “*Türk Deneyi*” olarak tanımladığı çok partili hayata geçiş denemesi ilk ciddi sınavını Demokrat Parti'nin kuruluşundan dört ay sonra

²²⁴ “Turkish Experiment”, *The Washington Post*, 14.01.1946.

vermiştir. En son 28 Şubat 1943 tarihinde yapılan ve bu sebeple normal zamanda 1947 yılı içerisinde yapılması gereken genel seçimler, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından 26 Mayıs 1946'da yapılması kararlaştırılmıştır. İnönü'nün seçim tarihini öne çekmesi Demokrat Parti çevrelerince tepkiyle karşılanmış, amacın Demokrat Parti yeterince teşkilatlanamadan yapılacak bir baskın seçimle CHP'nin seçimleri kazanmasını sağlamak olduğu düşünülmüştür. DP tarafından bu duruma karşı gösterilecek tepki seçimleri boykot etmek olarak kararlaştırılmıştır.

Amerikan basınında bu hususta çıkan haberlerin birinde, Demokrat Parti'nin, Hükümetin belediye seçimlerinin tarihini öne alma kararını “demokratik olmayan” olarak nitelendirdiği, buna karşılık Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün seçimleri boykot etme kararı vermesinden dolayı Demokrat Parti'yi kınadığı aktarılırken İnönü'nün konuşmasının devamında basın özgürlüğünün kötüye kullanıldığını ve gazetelerin CHP'yi devirmek için blok oluşturduğunu söylediği ve “dışarıdan esinlenen ve yabancı enstrüman olarak hareket eden” siyasi parti veya derneklerin kurulmasına Türkiye'nin asla izin vermeyeceğini ilan ettiğine değinilmiştir²²⁵.

Demokrat Parti'nin seçimin öne alınmasına yönelik gösterdiği tepkilerden bir diğeri de partinin kurucularından Ord. Prof. Dr. Mehmet Fuat Köprülü'den gelmiştir. Köprülü basına verdiği demeçte; hükümetin ordu mensuplarının DP'ye karşı olumlu bir bakış edinmelerinin önüne geçmek amacıyla muhalefet parti kadrolarının askere gitmesini engellemek ve geciktirmek için yasadışı ve demokratik olmayan yöntemler kullandığını iddia etmiştir. Köprülü devamında, sivil idarecilerin yanı sıra emniyeti de Anadolu'nun birçok ilçesinde Demokrat Parti'nin faaliyetlerine müdahale etmekle suçlamış, bu iddiasına kanıt olarak da Sivas'ın Koyulhisar ilçesinde bir vatandaşın Demokrat Parti için bir parti teşkilatı kurmak istemesinden dolayı jandarmalar tarafından dövülmesini göstermiştir. Köprülü ayrıca, Adana'da Vali tarafından Emniyet Müdürüne Demokrat Parti'nin yeni binası için açılış töreni düzenlemesine izin vermeme talimatı verildiğini de ileri sürmüştür²²⁶.

Amerikan basını, seçim tarihi yaklaştıkça DP'nin seçim programını masaya yatırmış, muhalefetin seçmene iktidardan farklı olarak neleri vaat ettiğini, seçim programında ne gibi değişikliklerin barındığını okuyucularına duyurmaya çalışmıştır.

²²⁵ “Election Boycott Hit By Turkish President”, **The New York Times**, 12.05.1946.

²²⁶ “Turkish Democrat Accuses Officials”, **The New York Times**, 14.05.1946.

Bu hususta John G. Norris tarafından kaleme alınan bir haberde; Demokratların Atatürkçü hedefleri desteklediği ancak bununla birlikte hükümeti dış ticaret, enflasyon ve ulusal kalkınmayı kötü yönetmekle suçladıkları belirtilerek Cumhuriyet Halk Partisi’ni yaygın yolsuzlukla itham ettikleri ve milletin üzerinde inşa ettikleri “patron yönetimini” kınadıkları aktarılmıştır. Norris ayrıca, Demokratların İnönü’nün muhalefet basınına yönelik saldırılarının aksine, basın yasalarında köklü reformlardan yana olduklarını, iki ana parti arasındaki asıl temel farkın ise, Demokratların özel teşebbüsün üretime ve ticarete daha geniş bir şekilde girmesine izin verilmesini yönelik destekleri olduğunu yazmıştır²²⁷.

Ana muhalefet partisi DP’nin boykot ettiği ve yurt genelinde 26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan yerel (belediye) seçimlere yönelik olarak dış basında seçimlerin düzenlenme şekline dair çeşitli değerlendirmeler çıkmıştır. Bu değerlendirmelerin dozajı en sert ve dikkat çekici olanı Sovyetlerden gelmiş, Sovyet radyoları seçim zamanı yapılan yayınlarda; Türkiye’de basın özgürlüğü veya benzer hiçbir özgürlüğün olmadığını ifade etmiş ve belediye seçimlerine halkın yalnızca yüzde 20’sinin katıldığını bildiren radyo haberleri yapmıştır²²⁸. İleride de ayrıntılı bir şekilde aktarılacağı üzere Sovyet radyolarından yanlı bir biçimde bu denli Türkiye karşıtı propaganda yayınlarının yapılmasının başlıca sebebi; Sovyetlerin 1936’dan bu yana sürdürdüğü “Boğazların ortak idaresini üstlenme” ve “Doğu Anadolu’dan toprak taleplerinde bulunma” politikalarına yönelik dünya kamuoyu üzerinde Türkiye’nin antidemokratik bir ülke olduğu algısı yaratarak haklılık zemini oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir.

Amerikan basınında çıkan haberlerden anlaşıldığına göre Ankara, Sovyetlerin kara propagandasına karşı oldukça sert bir yanıt vermiştir. Ankara’nın tepkilerini sütunlarına taşıyan 3 Haziran 1946 tarihli The Washington Post, Türkiye’nin resmi haber ajansı Anadolu Ajansı’nın 2 Haziran günü yaptığı yayında, Sovyet radyosunun son belediye seçimlerini dair haber yaparken “yalan söyleme rekorunu kırdığını” iddia ettiğini belirterek ajansın mezkûr yalan haberlere ilişkin, *“Dost bir komşuyla ilgili yanlış veya abartılı haberler yayıldığında duyulan acıyı Ruslara bildirebilecek hiçbir kaynak yok. Moskova radyosunun Türkiye ile ilgili verdiği asılsız haberlerin burada*

²²⁷ “Democracy Is Coming Hard For Turkey, As It Courts The West”, **The Washington Post**, 19.05.1946.

²²⁸ “Soviet Report Of Turk Vote Branded A Lie”, **The Washington Post**, 03.06.1946.

yayınlanıyor olması, Türkiye’de şiddetin değil özgürlüğün hüküm sürdüğünün en açık kanıtıdır. Sovyet radyosu Türkiye’de basın özgürlüğü veya diğer özgürlüklerin olmadığını söylüyor. Türkiye belki bu konuda İngiltere, Amerika veya İsviçre kadar özgür değil ama başta Rusya olmak üzere birçok ülkede var olandan çok daha üstün bir özgürlüğe sahip” açıklamasını yaptığını okuyucularına aktarmıştır²²⁹.

1946 yerel seçimlerinin 26 Mayıs 1946’da tamamlanmasının ardından sıra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından 21 Temmuz 1946’da yapılması planlanan 1946 genel seçimlerine gelmiştir. Amerikan basını, genel seçimleri İnönü’nün “tahtının sallanabileceği” bir seçim olarak görmüş, bu sebeple seçimlerin düzenlenmesinden bir ay öncesinden başlayarak iktidar-muhalefet ilişkilerindeki en küçük gelişmenin bile haber değeri taşıdığına hükmedip sütunlarında haberleştirmiştir. Bu hususta özellikle muhalefet kadrolarına yönelik yurt içinde cereyan gelen şiddet olayları, çıkan haberlerin başlıca konularından olmuştur.

Seçim sürecinde meydana gelen şiddet olaylarına dair kayda değer ilk haber 10 Temmuz günü “*Türkiye’deki Seçim Kampanyası Organize Terörizmle Suçlanıyor*” başlığıyla yapılmış, haberin içeriğinde Türkiye’deki seçim kampanyasına artan şiddet olaylarının eşlik ettiği, ülkenin dört bir yanından gelen raporların, ülkede organize terörizmin başladığını ve hükümet partisi ile devlet görevlilerinin yetkilerini kötüye kullandığını gösterdiği ifade edilmiştir. Haberin devamında, daha sonra Batı Anadolu bölgelerinden gelen raporlarda, CHP tarafından silahlı gangsterlerin tutulduğuna dair iddiaların bulunduğu, bu kişilerin özellikle DP’li seçmenlerin çoğunluğunu oluşturduğu İzmir’de sistematik olarak vatandaşlara terör estirdiğine değinilmiştir²³⁰.

15 Temmuz 1946’da “*Türkiye’de Seçim Öncesi Terörün Arttığı Bildirildi*” başlıklı bir başka haberde ise; İzmir, Bursa ve Anadolu’nun çeşitli şehirlerden artan şiddet haberleri geldiği ve muhalefeti destekleyen Vatan gazetesinin hükümet polisinin muhalefeti destekleyen köylüleri dövdüğünü iddia ettiğine değinildikten sonra hükümet yanlısı Tanin gazetesinin ise bu iddialara karşılık olarak, muhalefetin “iftira propagandası” yaptığını bildirdiğine temas edilmiştir²³¹.

²²⁹ A.g.h.

²³⁰ “Organized Terrorism Is Charged In Turkey’s Electoral Campaign”, **The New York Times**, 10.07.1946.

²³¹ “Pre-Election Terrorism Reported Rising In Turkey”, **The Washington Post**, 15.07.1946.

İktidar-muhalefet çatışmasının bir diğer başlığı da tıpkı yerel seçimlerde olduğu gibi Sovyetlerin bir kez daha kara propagandaya başvurusu, fakat bu sefer propagandanın DP'ye açıktan destek vermiş olmasıdır. Türkiye'nin Sovyetlerin yoğun diplomatik tacizine uğradığı bir süreçte düşmanca davranışlarda bulunan Sovyetlerin, DP'yi destekler açıklamalarda bulunmaları CHP'nin seçim çalışmalarında kullanabileceği bir argüman oluşturmuş, bunun neticesinde de CHP rakibi DP'yi Sovyetlerin desteğiyle iktidarı ele geçirme planları yapmakla suçlamıştır. Konuya yaptığı bir haberle değinen The New York Times; Moskova'nın Türkiye'deki seçim kampanyasına olan yoğun ilgisinin, hükümete bağlı radyo yayınlarıyla sürekli canlı tutulmaya çalışıldığını, hükümetin böylelikle DP'nin olası iktidarı durumunda Sovyetlerle kurmayı planladıkları ilişkilerinin temelini daha şimdiden attıklarını ima ettiğini dile getirmiştir. Bu hususla ilgili olarak örneğin, Sağlık Bakanı Sadi Konuk'un Demokrat Parti emelleriyle komünizm emellerini ilişkilendirdiğine dair gelişmelere yine basında yer verilmiştir. Hükümetin yanı sıra hükümet taraftarı yayın yapan gazeteler de DP'ye Sovyetlerle ilişkileri üzerinden hücum etmiştir. Amerikan basınına yansıyan haberlere göre; örneğin Cumhuriyet gazetesi, Demokrat Parti lideri Celal Bayar'a, partisi ile komünizm arasındaki sözde bağlantıyı, şüpheleri ortadan kaldıracak kadar açık bir şekilde kınamadığı için saldırmıştır²³².

İktidarla muhalefet arasında oldukça gerilimli geçen ve ölümlü sonuçlanan şiddet olaylarına sahne olan seçim kampanyası, seçimin son gününde bile aynı oranda devam etmiştir. 21 Temmuz 1946 tarihinde yayınlanan "*Oylama Arifesinde Türkiye'de 4 Kişi Öldürüldü*" başlıklı The New York Times haberinde, Türkiye'nin ertesi gün Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün kaderini belirlemek için oylamaya gitmeye hazırlandığı okuyucularla paylaşılmıştır. Haberin devamında, muhalefet raporlarına göre 20 Temmuz gününde dört kişinin vurularak öldürüldüğü ve yükselen bir gerilim dalgasında şiddet eylemlerinin arttığı belirtilerek, muhaliflerin ülke çapında artan şiddet ve terör olaylarına yönelik raporlar almaya devam ettiklerini söyledikleri belirtilmiştir. Haberde buna karşılık İstanbul'daki ordu komutanının ise hiçbir seçim hilesine müsamaha gösterilmeyeceğine dair bir direktif uyarısı yayınladığı aktarılmıştır. Haberin içeriğinde ayrıca, hayatını kaybettiği bildirilen dört kişiden üçünün İzmir'deki bir köy kahvesinde otururken çıkan tartışma sonucunda

²³² "Opposition Turks Deplore Soviet Aid", **The New York Times**, 20.07.1946.; "Turkey Votes Tomorrow In Free Election", **The Washington Post**, 20.07.1946.

öldürüldüğü ifade edilirken bunlardan birinin ana muhalefet lideri Celal Bayar'ın genel başkanlığını üstlendiği Demokrat Parti'nin bir köy başkanı olduğunun da kolluk kuvvetlerince tespit edildiğine temas edilmiştir²³³.

21 Temmuz günü yapılan seçime dair kısıtlı ilk bilgiler, hemen basında yer almaya başlamıştır. Çıkan haberlere göre; Ankara'daki DP sözcüleri, partilerinin Meclis'teki 460 sandalyesinin 120 ila 150'sini ele geçireceğini iddia etmiş, buna karşılık CHP üyeler ise DP'lilerin elliden fazla sandalye kazanamayacağını ve muhtemelen yirmi sandalyenin de bağımsız adaylarca kazanılabileceğini düşündüklerini ifade etmiştir. Bununla birlikte seçimi takip eden yabancı gözlemciler, muhalefetteki DP'nin adayı Mareşal Fevzi Çakmak'ın, DP'nin Sovyetler ile ilişkileri hakkında yaptığı ve birçok Türk'ün yeterince inandırıcı bulmadığı son açıklamalarıyla zaten oldukça zayıf olan şansını zayıflattığına inandıklarını dile getirmişlerdir²³⁴.

21 Temmuz'daki seçimin belli olan ilk sonuçları iki gün sonra Amerikan basınında yer almaya başlamıştır. The New York Times'ın Ankara Radyosu'na dayandırarak yaptığı haberinde, seçim sonuçlarının kırsal bölgelerde CHP için büyük bir zafer niteliği taşıdığı, fakat buna karşılık DP'nin de Ankara, İstanbul ve diğer büyükşehirlerde iktidara karşı üstünlük kurarak 465 sandalyenin yaklaşık altmışının kazanacağını muhtemel görüldüğü dile getirilmiştir. Haberde bununla birlikte, yine Ankara Radyosu'nun, CHP'nin on altı vilayette zafer ilan ettiğini ve son rakamların geri kalan kırk yedi vilayetin en az yirmi beşinde de kesin zafere işaret ettiğini duyurduğu aktarılmıştır²³⁵.

Seçim sonuçlarıyla birlikte seçimde usulsüzlüklerine dair de ilk haberler basında yer almaya başlamıştır. Örneğin, Ankara'dan gelen talimatlar üzerine hareket eden İstanbul Valisi Lütfi Kırdar, 22 Temmuz sabahı erken saatlerde, şehir genelindeki tüm sandıklarda oy sayımının durdurulmasını ve bazı durumlarda oy pusulalarıyla birlikte bütün oy kayıtlarının gün boyunca CHP üyesi olan sandık başkanlarının evlerinde kalmasını emretmiştir. Buna karşılık DP'liler, Valinin de rol aldığı bu usulsüzlüğün ezici bir muhalefet zaferini örtbas etmek için pusulaların hileli bir şekilde düzenlenmesini sağlamak amacıyla tasarlandığını iddia etmişlerdir. Demokratlar saflarında bir infial dalgasına yol açan Valinin, yasayı ihlal ettiği iddiasına karşılık bir

²³³ "4 Slain In Turkey On Eve Of Voting", **The New York Times**, 21.07.1946.

²³⁴ **A.g.h.**

²³⁵ "Opposition Scores In Turkish Voting", **The New York Times**, 23.07.1946.

tepki de Demokratların kazanması halinde Cumhurbaşkanı olacağına inanılan Mareşal Fevzi Çakmak'tan gelmiştir. Mareşal Çakmak; İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ın emrinin hükümetin “millet iradesini ezme” niyetini gösterdiğini ifade etmiştir²³⁶.

Seçim sonuçlarıyla ilgili haber yapan bir başka gazete The Washington Post ise “*Demokratlar Türkiye’deki Oylamada Güç Gösterdi*” başlığıyla sütunlarına taşıdığı seçim sonuçlarıyla alakalı olarak; CHP parti sözcüsünün 22 Temmuz akşamı yaptığı açıklamada, muhalefetteki DP’nin pazar günü yapılan genel seçimlerde büyük bir başarı elde ettiğini kabul ettiğine dikkatleri çekmiştir. The Washington Post, hükümetin DP’lilere ve diğer muhalefet partisi üyeleriyle birlikte seçmenler üzerinde büyük baskı uyguladığını duyurmuş ve oyları tahrif ettiği yönündeki suçlamalarına rağmen Demokratların kayda değer bir güç gösterdiğine temas etmiştir. The Washington Post ayrıca, DP’li bir yetkilinin Ankara’da yapılan seçimle olarak, meclise gitmesi kesinleşen 17 milletvekilinin arasında mevcut Cumhurbaşkanı İnönü’nün altıncı sırada kaldığını açıkladığını okuyucularına duyurmuştur. Bununla birlikte The Washington Post yine, eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın, kendisine verilen oyların rakibine kaydırıldığını ifade ederek İstanbul’daki Seçim Kurumu’nu protesto ettiğine de değinmiştir²³⁷.

Seçimle ilgili sonuçlar 24 Temmuz itibariyle resmen ilan edilmeye başlanmıştır. The New York Times’ın 24 Temmuz günü yayınladığı habere göre; toplam altmış üç vilayetten elli yedisinde Cumhuriyet Halk Partisi kazanarak 359, muhalefetteki Demokrat Parti 35 ve seçime bağımsız olarak giren adaylar ise 3 sandalye kazanmıştır. Bu sandalye dağılımlarına İstanbul sonuçlarının henüz belli olmamasından dolayı dahil edilmediği fakat Ankara Radyosu’nun, CHP’nin TBMM’deki 465 sandalyenin 365’ini kazandığını bildirdiği belirtilmiştir. Seçim sonuçlarındaki ezici CHP üstünlüğüne karşı olarak DP’nin Ankara’daki karargahına yakın kaynaklar, DP’lilerin CHP’lilerin ilan ettiği ezici seçim sonuçlarına ikna olmadıklarını ve iptal talebinde bulunacaklarını beyan etmişlerdir. Bununla birlikte Associated Press’in bildirdiğine göre ise DP, çoğu büyükşehirde yarışı CHP’nin önünde bitirmiştir²³⁸.

²³⁶ A.g.h.

²³⁷ “Democrats Show Strength In Turkish Vote”, **The Washington Post**, 23.07.1946.

²³⁸ “Turks Give Regime 359 Of 465 Seats”, **The New York Times**, 24.07.1946.

Aynı gün “*Türk Seçimlerini İktidar Partisi Kazandı*” başlığıyla yayınlanan The Washington Post haberinde ise, 63 ilin 57’sinden alınan resmi verilere göre, 21 Temmuz’daki seçimlerden CHP’nin galip çıktığı ve TBMM’deki 455 sandalyeden en az 353’ünü kazandığı, buna karşılık bağımsızların üç, DP’lilerin ise 35 sandalyeyle yetindiği ve seçimlerde CHP’nin ezici çoğunluğuna rağmen Ankara, İzmir, Afyon, Eskişehir, Mersin ve İstanbul gibi büyük kentlerde bulunan 23 sandalyenin 19’unda DP’li adayların daha fazla oy aldığı da yine sütunlardan okuyuculara aktarılmıştır²³⁹.

1.2.2.3. Hürriyet Misakı

1946 genel seçimleriyle iyiden iyiye gün yüzüne çıkan iktidar-muhalefet çatışması, seçim zamanı raporlara yansıyan usulsüzlüklerle adeta arşa çıkmış, bu süreçle birlikte yükselen gerilim ortamında Türk siyasi tarihinde “Hürriyet Misakı” adı verilen bir rapor 7 Ocak 1947’de DP lideri Celal Bayar tarafından ilan edilmiştir. Tek parti döneminin usulsüzlükleri ile seçim kanunundaki antidemokratik uygulamalara karşı bir eleştiri niteliği taşıyan rapor, Türk siyasi hayatında bomba etkisi yaratmıştır²⁴⁰.

Amerikan basını, Türk siyasi tarihi için önemli bir gelişme olarak görülen rapora Türkiye’nin iç işleriyle alakalı olmasından dolayı pek önem vermemiştir. Konuyla alakalı olarak haber yapan tek gazete olan The New York Times gazetesi, DP lideri Celal Bayar’ın, bir yaşına yeni basan partisi DP’nin ilk genel kurul toplantısında, polis dahil olmak üzere bütün hükümet güçlerinin muhalefete karşı kullanıldığını iddia ettiğini ifade etmiştir. Gazete bununla birlikte, Bayar’ın ayrıca, ülkenin dört bir yanından 800’den fazla delegeye yaptığı konuşmada, başta polis ve basın yasaları olmak üzere anayasaya aykırı yasaların kaldırılıp seçim yasasının değiştirilmesini ve Türkiye’de aynı zamanda iktidardaki partinin genel başkanı olan Cumhurbaşkanı’nın tarafsızlığının sağlanmasını talep ettiğine değinmiştir. Haberde son olarak, Bayar’ın “*bu değişiklikler yapılmadan Türkiye’de demokrasiden söz etmenin bir anlamı yok*” dediği de ifade edilmiştir²⁴¹.

Demokrat Parti’nin 7 Ocak’ta kamuoyuyla paylaştığı “Hürriyet Misakı” adını taşıyan rapor kamuoyunda oldukça büyük ses getirmişse de aynı etki CHP

²³⁹ “Government Party Wins Turk Election”, **The Washington Post**, 24.07.1946.

²⁴⁰ Mustafa Albayrak, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Yılları ve Demokratikleşme Sürecinin İlk On Yılı”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 01, Ankara, 2014, s. 299.

²⁴¹ “Turk Charges Regime Curbs The Opposition”, **The New York Times**, 08.01.1947.

yönetiminde görülmemiştir. Hatta seçimlerden sonra İnönü tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Recep Peker, muhalefete yönelik baskı dozajını daha da artırmıştır. Nihayetinde, gelişmeleri takip eden Cumhurbaşkanı İnönü her iki tarafla da görüşmelerde bulunduktan sonra, Recep Peker ile Celal Bayar arasında giderek artan siyasi tansiyonu düşürmek ve demokrasiyi korumak amacıyla tarihe “12 Temmuz Beyannamesi” olarak geçen, her iki tarafa da itidal çağrısında bulunduğu bildirgeyi yayınlamıştır²⁴².

Başbakan Recep Peker’in muhalefete yönelik baskına sütunlarında değinen The New York Times “*Türkiye Başbakanı İstifa Etmeyi Reddediyor*” başlığıyla yayınladığı yazıda; Başbakan Recep Peker’in yaptığı açıklamayla istifa etmeyeceğini, meclis oylamasıyla devrilene kadar iktidarda kalacağını açıkça belirttiğini aktararak Peker’in “*Parlamento bizi görevde tuttuğu sürece eskisi gibi devam edeceğiz.*” dediğini ifade etmiştir. Yazının devamında, Başbakanın muhalefetin devrimci eğilimlerle dolu olduğunu iddia ettiği ve “*Muhalefette devrimci ruh hala yaşıyor*” diyerek bu eğilimin hükümetin iç düzeni korumaya daha fazla önem vermesine neden olacağını da sözlerine eklediği özellikle belirtilmiştir²⁴³. Peker’in konuşmalarına atıfta bulunan The Washington Post ise; Başbakan’ın, DP’lilerin iktidarı bir darbeye ele geçirmek istediğini söyleyerek DP’yi, ülke güvenliğinin tehdit edildiği bir dönemde Türkiye’de isyan çıkarmaya çalışmakla suçladığını okuyucularına duyurmuştur²⁴⁴.

1.2.3. Truman Doktrini

12 Mart 1947 tarihinde Amerika Birleşik Devleti Başkanı Henry Truman tarafından Kongre’de yapılan bir konuşmayla kamuoyuna duyurulan ve özü itibarıyla Sovyetler Birliği’nin başlattığı “psikolojik harp” sonucunda buhranlı günler geçiren Türkiye ve Yunanistan’ın, ABD tarafından yapılan askeri ve ekonomik yardımlarla Sovyet baskısından kurtarılması olarak ifade edilen Truman Doktrini, Batı ile Doğu

²⁴² Fehmi Akın, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 07, Sayı: 02 (2005), s.s. 92-105.; Hüseyin Şeyhanlıoğlu, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Siyasal Etkileri ve Önemi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16 (2012), s.s. 77-100.

²⁴³ “Turkey’s Premier Refuses To Resign”, **The New York Times**, 12.07.1947.

²⁴⁴ “Turkish Revolt Plot Charged To Opposition”, **The Washington Post**, 12.07.1947.

blokları arasında sıkışmış ve çareyi tarafsız kalmakta bulmuş olan İnönü dönemi Türk dış politikasında keskin bir kırılmanın başlangıcı olarak görülmüştür²⁴⁵.

Doktrininin, Türkiye için ifade ettiğin önemin anlaşılması bakımından Türkiye'nin o şartlar altında bulunduğu siyasi durumun özetlenmesi gerekirse; 1936 yılında imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, boğazlar üzerindeki tam denetim ve idare yetkisini Lozan'da kurulması kararlaştırılan Uluslararası Boğazlar Komisyon'undan alarak tek başına Türkiye Cumhuriyeti'ne vermiştir. Bu durum daha sözleşmenin imzalandığı 1936 yılından itibaren boğazlar üzerinde ortak idare hakkı talep eden SSCB'yi rahatsız etmiş, Sovyetler mezkûr rahatsızlığın bir tezahürü olarak Türkiye üzerinde boğazlar ortak idaresi hususunda baskı oluşturmaya başlamıştır. Sovyetlerin dahil olması sebebiyle 2. Dünya Savaşı arifesinde etkisi bir nebze hafifleyen bu politik baskı, savaşın nihayete erdiği 1945 yılı itibariyle yeniden gün yüzüne çıkmıştır. Türkiye'yi askeri ve politik açıdan kısaç altına almayı amaçlayan Sovyet baskısı, Sovyetler tarafından 1945 yılında iki ülke arasında imzalanması planlanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilemeyeceğinin duyurulmasıyla had safhaya ulaşmıştır.

Uyguladığı yoğun baskıya rağmen boğazlar hususundaki taleplerine yönelik Türkiye'den hiçbir şekilde olumlu bir dönüş alamayan SSCB, çözümü baskıyı bir kat daha artırmakta bulmuştur. SSCB böylelikle 1945 yılı itibariyle Gürcistan adına Doğu Anadolu'dan başta Kars, Ardahan ve Artvin şehirleri üzerinde toprak taleplerinde bulunmaya başlayarak Türkiye üzerindeki ablukasını iki koldan devam ettirmeyi amaçlamıştır. Mezkûr şartlar altında aldığı tehditlere karşılık Türkiye, sürekli olarak ordusunu teyakkuzda tutmaya başlamış, bunun sonucunda da ekonomisine ağır bir yük yüklenmiştir. Sonuç olarak, Truman Doktrini ilan edildiğinde Türkiye'nin içerisinde bulunduğu politik ve askeri burhan durumu bu şekilde şekillenmiştir.

Amerikan basınında, doktrinle alakalı ilk haberler, Başkan Truman'ın Kongre'de yapmış olduğu konuşmanın birkaç gün öncesinde çıkmıştır. Bu noktada The New York Times bir hükümet yetkilisine dayandırarak yaptığı 9 Mart tarihli haberinde; İngiltere'nin Akdeniz'deki taahhütleriyle ilgili olarak Amerikalı yetkilerle yakın zamanda bir görüşme yapmayı planladığını duyurmuştur. The New York Times

²⁴⁵ Barış Ertem, "Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 21 (2009), s.s. 377-397.; Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 26. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2016, s.s. 257-259.

haberinde, bunu İngiltere'nin mezkûr taahhütlerini artık yerine getiremeyeceğini müttefikine resmi olarak beyan edeceği bir gelişme olarak görmüştür. Haberin içeriğinde, İngiltere'nin halihazırda Yunanistan'a yönelik sürdürdüğü yükümlülüklerden dolayı derin bir ekonomik krizin kıyısında olduğu belirtilerek bu sebeple Türkiye'ye yönelik yükümlülüklerin yerine getirilmesi noktasında ABD'nin İngiltere'nin yükümlülüklerini ne dereceye kadar üstlenebileceğinin yapılacak ikili görüşmede belirleneceği aktarılmıştır. Bahsedilen bu gerekçeyle ABD Dışişleri Bakanı George Marshall ile İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin arasında yapılması planlanan görüşmenin yakın zamanda gerçekleşmesinin umulduğu, bunun yanında Türkiye'nin mali bir yardımdan daha fazlasını isteyerek olağanüstü bir durumda ABD'nin askeri ve politik desteğini de talep ettiği yine basında yer almıştır²⁴⁶.

Başkan Truman'ın Kongre'den talep edeceği mali yardıma dair ilk bilgiler basında yer almaya başladıktan sonra Kongre'de grubu bulunan iki ana parti konumundaki Cumhuriyetçi ve Demokrat partinin önemli simaları, Başkan Truman'dan Türkiye'ye ve Yunanistan'a yapılması planlanan yardım paketinin içeriğine dair bazı ayrıntılarını kendileriyle paylaşmalarını talep etmiştir. Bu noktada The Wall Street Journal gazetesinin 10 Mart günü yaptığı haberdan anlaşıldığı kadarıyla her iki partinin önde gelenleri, Başkan'la bir toplantının yapılmasını ve bu toplantıda yardımın içeriğiyle alakalı kafalarda oluşan bazı soru işaretlerinin Başkan tarafından giderilmesini talep etmişlerdir²⁴⁷.

Amerikan basını, Başkan Truman ve parti önde gelenleri arasında bir gün sonra 10 Mart'ta gerçekleşen toplantının ardından Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak ekonomik yardımın miktarına ve amacına dair çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin, 11 Mart'ta James Reston imzasıyla çıkan bir The New York Times makalesinde, Sovyet yayılmasını engellemek amacıyla Başkan Truman'ın Kongre'den istediği bütçenin 400 milyon \$ olduğu, Türkiye için talep ettiği yardımın değerinin ise 150 milyon \$ olduğu ifade edilerek bu yardımın yalnızca Türkiye'ye yapılacak salt bir yardım olarak görülmemesi aksine komünizmin yayılmasına karşı verilen bir savaşın mali gideri olarak kabul edilmesinin gerektiği belirtilmiştir²⁴⁸.

²⁴⁶ "British Bid To U.S. On Turks Foreseen", **The New York Times**, 09.03.1947.

²⁴⁷ "Congress Leaders Hope Truman Will Explain Plans to Aid Greece", **The Wall Street Journal**, 10.03.1947.

²⁴⁸ "Truman Plans Dual Policy To Meet Russian Expansion", **The New York Times**, 11.03.1947.

Konuyla ilgili olarak sıcağı sıcağına bir başka haber ise The Washington Post'ta çıkmıştır. Mezkûr haberin içeriğinde; Sovyetlerin VE-Day gününden²⁴⁹ bu yana Türkiye'ye yönelik bir sınır harbi yürüttüğü, neticesinde de Türkiye'nin askeri birliklerini sürekli teyakkuzda tutmak mecburiyetinde kaldığından bu durumun Türk ekonomisine ağır bir külfet getirdiği aktarılmıştır. Haberin devamında, Türkiye gibi Sovyet tehlikesi altındaki ülkelere yardım yapılmaması durumunda birtakım Amerikalı gözlemcinin Sovyetlerin nüfuzlarını Akdeniz üzerinden K. Afrika'ya, oradan da Atlantik'e kadar genişleteceğine dair bir kaygı taşıdıklarına vurgu yapılmıştır²⁵⁰.

Amerikan basını, Truman Doktrinini ABD'nin güvenliğine yardımcı olacak bir teşebbüs olarak görüp bu yönde değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu görüşün etkisiyle Başkan Truman açıklanan yardım paketi, basın tarafından Türkiye ve Yunanistan'ın güvenliğinin tesis edilmesinden çok ABD'nin gelecekte karşılaşması muhtemel tehditlere karşı şimdiden önlem alması olarak lanse edilmiştir. Basında bu husus üzerinde tam bir görüş birliği olmasına rağmen yapılacak yardımın gelecekte birtakım sorunlara sebep olabileceğine dair belirsizlikler barındırması, görüş ayrılıklarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Basında en büyük görüş ayrılığı; ABD'nin Türkiye'ye ve Yunanistan'a yönelik yapacağı yardımın gelecekte aynı tehditten mustarip olabilecek ülkelere de yardım yapılması konusunda emsal oluşturabileceği hususunda yaşanmıştır. Yayınlanan haberlerde, Türkiye'ye ve Yunanistan'a yapılacak yardımlarla ABD'nin mezkûr ülkelerin hamiliğini üstlenmediğine ısrarla vurgu yapılmış, yardımın tek seferlik olduğu, bu sebeple benzer tehditlerle karşılaşmaları olası olan ülkelerin ABD'den aynı türden bir beklenti içerisine girmemeleri hususunda uyarılar yapılmıştır.

Söz konusu emsal oluşturma olayına yönelik gazete tarafından dile getirilen her iki tarafa ait fikirler günlerce basın organları tarafından enine boyuna tartışılmıştır. Bu hususta ortaya çıkan çekinceler basın tarafından kamuoyuyla paylaşılmış ve ortak bir görüş üzerinde mutabık kalınmaya çalışılmıştır. Örneğin, 11 Mart günü çıkan The Wall Street Journal'ın ilgili haberinde; çoğu Demokrat parti temsilcinin Komünizmin engellenmesi hususunda Başkan Truman'la aynı düşünmelerine rağmen liderliğini

²⁴⁹ Almanya'da Hitler rejiminin Müttefiklere 8 Mayıs 1945'te kayıtsız şartsız teslim olmasının ardından, bu günün Avrupa'da "Zafer Günü" olarak kutlanması.

²⁵⁰ "Loan Appeal To Include Turk Plight", **The Washington Post**, 11.03.1947.

Connecticut Senatörü Brien McMahon'un üstlendiği bir kısım Demokrat partilinin, sırf başka ülkelere emsal oluşturma çekincesinden dolayı Başkan'a destek vermek noktasında kararsızlık yaşadıkları paylaşılmıştır. Haberin içeriğinde bahsedildiğine göre; Senatör McMahon, ABD'nin Türkiye'ye vermeyi planladığı taahhütlerin ardında neler olduğunu daha net bir şekilde öğrenmek istemiş, ayrıca kendisiyle aynı fikirde olan kararsız temsilcilerinin çoğunun doktrinin Rusya'nın totaliter baskısı altında bulunan diğer ülkeler için emsal teşkil etmesinden korktuklarından dolayı çekincede kaldıklarını dile getirmiştir²⁵¹. Bununla birlikte "emsal teşkil etme" durumuna duyulan çekince yalnız Kongre temsilcileriyle veya senatörlerle sınırlı olmamış, planı Kongre'ye teklif eden Başkan Truman'ın danışmalarının da bu hususta çekinceleri olduğu basına yansımıştır²⁵².

Nihayet, takvimler 12 Mart 1947'yi gösterdiğinde Başkan Truman, Monroe Doktrininin kesin bir kopuşu simgeleyip yeni bir dış politikanın ana çizgilerini belirleyecek konuşmasını her iki partinin temsilcilerinin de katıldığı bir Kongre oturumunda dile getirmiştir. Başkan'ın konuşmasıyla alakalı olarak basında yapılan haberlerin içeriğinde; Başkan'ın Kongre'de dile getirdiği mesajında, özgür ülkelerin vatandaşlarının baskıcı Sovyet rejiminin tehditlerine boyun eğdirilmesini önlemek amacıyla ABD'nin, dünyanın dört bir yanında aynı sorundan mustarip yerlerine gerektiği zaman müdahalede bulunmasını teklif ettiğine değinilmiştir. Haberlerin devamında, Başkan'ın Türkiye ve Yunanistan gibi ülkelerin haklarının totaliter bir şekilde kıskaç altına alınmasının dünya barışını baltalanmasına zemin hazırladığını ifade ettiğine de temas edilmiştir. Truman, demecinin içerisinde Sovyetleri doğrudan işaret etmekten kaçınmışsa da, komünizmi dünya çapındaki kargaşanın temel kaynağı olarak tanımlayarak konuşmasına son vermiştir²⁵³.

Başkan Truman'ın konuşmasında Sovyetlerin adı her ne kadar aleni bir şekilde konuşmanın içerisinde geçmemişse de, konuşma metninde yer alan sert ifadeler müttefik devletlerin temsilcilerinde dahi şaşkınlığa sebep olmuştur. Başkanın demecine yönelik tepkiler ise daha Başkan konuşmasını yapmadan önce içeriğiyle alakalı basında yer alan söylentiler üzerine gazetelerde yer almaya başlamıştır. Buna

²⁵¹ "Truman to Ask \$250 Million Loan To Greece, \$150 Million to Turkey", **The Wall Street Journal**, 11.03.1947.

²⁵² "Implications of Greek Aid Worry Truman's Advisers", **The New York Times**, 12.03.1947.

²⁵³ "New Policy Set Up", **The New York Times**, 13.03.1947.; "All Governments Face 2 Choices On Way of Life, He Tells Congress", **The Washington Post**, 13.03.1947.

örnek olarak; 13 Mart 1947’de The Washington Post gazetesinde yayınlanan “Sovyetler, ABD ve İngiltere Elçilerini Yurda Çağırıldı” başlıklı yazıda, Başkan Truman’ın konuşmasından birkaç saat evvel Sovyetlerin, ABD ve İngiltere’deki elçilerini ivedilikle Moskova’ya çağırdığı aktarılmıştır. Basına göre bu çağrıyla birlikte Moskova’ya giden Washington Büyükelçisi Nikolai V. Novikov ile Londra Büyükelçisi Georgi Zarubin, doktrinle alakalı olarak yaşanan son gelişmelere dair Moskova’da brifing vermişlerdir²⁵⁴.

Başkan Truman’ın konuşmasına dair bir diğer tepki de Avrupa’daki en yakın müttefiki İngiltere’den gelmiştir. İngilizler, Başkan Truman’ın demecinin daha az kışkırtıcı ve daha çok diplomatik bir üslupta olması gerektiği konusunda görüş birliğine varmışlardır. İngiltere’deki tepkileri sütunlarına taşıyan The New York Times gazetesinden Mallory Browne; Başkan Truman’ın Kongre’deki demecinde bahsettiği Türkiye ve Yunanistan’a yönelik yapılması planlanan yardımların İngiltere Hükümeti tarafından olumlu karşılandığını ifade etmekle birlikte Başkan’ın Sovyetlere karşı takındığı sert tutumun karşısında İngilizlerin Moskova’dan gelebilecek tepkileri düşünerek bir miktar korkuya kapıldıklarına temas etmiştir. Browne, iddiasına temel olarak İngiliz basınında yayınlanan haberlerden alıntılar yapmış, böylelikle Başkan’ın demecine yönelik İngiliz tepkilerini basın üzerinden okuyucularına aktarmayı hedeflemiştir. Örneğin, Browne’un aktardığına göre İngiliz The Times of London gazetesi Başkan Truman’ın konuşmasının ertesi günü çıkan baskısında “*Bay Truman’ın girişimi, Amerikan çıkar alanını belirleyerek, uluslararası siyasetin gerilimini artırmak şöyle dursun, sonunda bir fırsat doğurmuş olabilir. Çünkü Ruslar gerçek terimlerle konuşmayı tercih ediyor.*” ifadelerini kullanmıştır. Bir başka basın organı The Times’ta ise; Başkan’ın demecinin Ruslar tarafından reddedilmesinin kesin olarak savaş anlamına geleceğine dair görüşlerin gerçeği yansıtmadığına vurgu yapılırken diğer bir basın organı The Manchester Guardian’ın konuyla alakalı yorumu ise Amerikan yardımlarının olumlu karşılanmasının yanında Sovyetler Birliği’ne yapılacak bir meydan okumanın Avrupa’yı bloklara bölmekle sonuçlanabileceği şeklinde olmuştur²⁵⁵.

Truman’ın demecine yönelik, Türkiye’den gelen tepkiler konuşmayı takip eden günlerde Amerikan basınında yer almaya başlamıştır. Türkiye’den gelen ilk tepkiler

²⁵⁴ “Soviet Calls U.S., Britain Envoys Home”, **The Washington Post**, 13.03.1947.

²⁵⁵ “Dismay In London Tempered By Hope”, **The New York Times**, 14.03.1947.

halkta Amerikalılara yönelik oldukça pozitif bir intibanın olduğu şeklinde basına yansımıştır. Başkan Truman'ın konuşmasına yönelik basına açıklamalarda bulunan Başbakan Recep Peker, ABD tarafından Türkiye'ye yapılması planlanan yardım programını överek, *“Başkan Truman kendisini yalnız dünya çapında bir strateji anlayışıyla sınırlamamış, konuşması da aynı zamanda hem tamamen gerçekçi hem de tamamen insani bir bakış açısından ilham almıştır”* ifadelerini kullanmış ve Truman'ın demecini *“Gerçek bir Amerikalı konuşmasıydı”* şeklinde tanımlamıştır. Başbakan, basın açıklamasının akabinde Türkiye'nin ivedilikle askeri ve iktisadi bir yardıma muhtaç olduğunu ifade etmiş ve ülke bütçesinin yarısının Sovyet tehdidinden dolayı savunma harcamalarına ayrıldığına dikkat çekerek *“Tarihi bir kaderin tesirleri altındaki vatanımız, medeniyetin ihtiyaçlarını karşılama imkanlarından mahrumdur. Sanayi ve ekonomik görevlerimizi enerjik adımlarla karşılamaya, yollarımızı, ulaşım araçlarımızı ve özellikle sosyal kurumlarımızı yeniden inşa etmeye mecburuz. Anavatanımızın bu ihtiyaçlarının geniş taleplerini karşılayacak olan Amerikan yardımı bizi çok minnettar bırakacaktır. Bütün Türk milleti, yeri geldiğinde vatanın şerefini, hakkını, sınırlarını savunmasını bilecektir.”* ifadelerini kullanmış ve böylelikle konuşmasını sonlandırmıştır²⁵⁶.

Başbakan Recep Peker'in Amerikalılara yönelik sarfettiği son derece pozitif görüşler içeren açıklaması Türk basınında da enine boyuna değerlendirilmiştir. Türk basınındaki bu değerlendirmeler Amerikan basınında da anbean izlenmiş, Türklerin Amerikalılar hakkındaki pozitif düşünceleri Amerikalılarca ilgiyle karşılanmıştır. Türk basınında çıkan haberleri okuyucularına sütunlarından aktaran The New York Times gazetesi, *“Türk Basını Sevinçli”* başlığını taşıyan haberinde; Başkan Truman'ın Kongre'den destek talep eden konuşmasının Türk basınında *“dünya tarihinin dönüm noktası”* olarak adlandırıldığını okuyucularına aktardıktan sonra, bu hususta Tanin gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın'ın köşesinde ifade ettiği *“Artık Rusların kendi sınırları içinde sessiz kalmalarını umabiliriz, çünkü Truman'ın konuşmasından sonra savaş onlar için ancak felaket anlamına gelebilir. Rusya'nın Boğazlar'daki tehditlerinin yabancı yatırımları korkuttuğu bir anda Amerikan sermayesinin Türkiye*

²⁵⁶ “Thanks Of Turkey Voiced By Premier”, **The New York Times**, 14.03.1947.; “The Premier's Statement”, **The New York Times**, 14.03.1947.

ve Yunanistan'a gelmesi, Ortadoğu'ya duyulan büyük güven ve sempatinin işaretidir.” sözlerine yer vermiştir²⁵⁷.

Nihayet, Başkan Truman'ın 12 Mart'taki Kongre konuşmasının üstünden geçen iki aylık bir süre sonrasında ABD Kongresi, 250 milyon \$'ı Yunanistan'a ve 150 milyon \$'ı Türkiye'ye ait olmak üzere Başkan'ın talep ettiği 400 milyon \$'lık yardım paketini onaylamış ve böylelikle yardımlar takip eden aylarda mezkûr ülkelere peyderpey gönderilmeye başlanmıştır²⁵⁸. Yardım paketinin ABD Kongresi tarafından onaylanmasına takiben konuyla ilgili olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de basına bir demeçte bulunarak dünyada yaşanan son gelişmeler dair görüşlerini paylaşmıştır. İnönü, açıklamasının içeriğinde; dünyadaki gelişmelerin Türkiye'deki gençleri “ideolojik akım” görünüşü altında etkileyerek tehlikelerle karşı karşıya getirdiğini söyleyerek, bu tehlikelerin savaş sonrası dönemde hızlı bir şekilde ortadan kaldırılacağını, akabinde hakiki bir demokratik rejimin kurulmasına yönelik çabaların hız kesmeden devam edeceğini dile getirmiştir²⁵⁹.

1.2.4. Marshall Planı

Kökenleri Amerikan Başkanı Henry S. Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde Kongre salonunda yaptığı konuşma neticesinde şekillenen Truman Doktrini'ne dayanan ve resmi adı “*Avrupa Kurtarma Programı*” olan Marshall Planı; 2. Dünya Savaşı'nın başta Avrupa olmak üzere savaşın bütün taraflarında ağır tahribatlar yaratması sonucunda kıtanın iktisadi anlamda çökmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Plan ayrıca, tıpkı Yunanistan ve Türkiye'de olduğu gibi Sovyet tehlikesinin bu sefer kıtanın tamamında etkili olabilme ihtimaline karşı ABD'nin duruma hâkim olma çabası olarak da tanımlanmıştır.

Marshall Planı'nın temelleri, adını aldığı ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 1947 yılı Haziran'ında Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada sarf ettiği “*savaş sonrası Avrupa'nın toparlanması için acilen yardım edilmesi gerektiğiyle*” alakalı sözleriyle birlikte atılmıştır. Marshall'ın açıklaması sonrasında halihazırda yürürlükte olan Truman Doktrini'nde birkaç değişiklik yapılmış ve nihayetinde 16 milyar 731 milyon \$'lık bir iyileştirme paketi 16 ülkeyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Genişletilmiş yardım planı ilk olarak 2 Nisan 1948'de

²⁵⁷ “Turkish Press Is Jubilant”, *The New York Times*, 15.03.1947.

²⁵⁸ “Near East Aid Bill After Final Vote”, *The New York Times*, 16.05.1947.

²⁵⁹ “Inonu Cites Turks' Perils”, *The New York Times*, 20.05.1947.

Senato’da kabul edilmiş, sonrasında 3 Nisan günü Başkan Truman’ın imzasıyla yürürlüğe girmiştir²⁶⁰.

Amerikan basını, Marshall Planı’nın Türkiye’ye etkisine oldukça ilgisiz kalmıştır. Basının, planın Türkiye’ye tezahürlerine ilgi göstermemesinin başlıca sebebi; 16 milyar \$’lık yardım paketinden Türkiye’ye ayrılacak miktarın 137 milyon \$ gibi oldukça düşük bir tutarda kalması olmuştur. Basında, Marshall Planı’nın Türkiye’yle ilişkisine yönelik ilk haber; Dışişleri Bakanı Marshall’ın yukarıda aktarılan 1947 Haziran’ındaki konuşmasının hemen akabinde yayınlanmıştır. Haberin içeriğinde, Truman Doktrini kapsamında verilen yardımların kullanımını denetlemekle görevlendirilen ABD’nin Ankara Büyükelçisi Edwin Wilson’un, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye yapılacak yardımların yönetilmesinden de sorumlu olacağı bildirilmiştir²⁶¹.

Basında, Marshall Planı’yla ilgili olarak yayınlanan diğer haber, Felix Belair Jr. tarafından yardım planının Senato’da oylanmasından iki gün önce 31 Mart’ta Temsilciler Meclisi’nde yapılan oylamayla ilgili yapılmıştır. Mezkûr haberin içeriğinde; Marshall Planı olarak adlandırılan Avrupa Kurtarma Programı’nın dış yardım tasarısının 74 hayır oyuna karşılık 329 evet oyuyla kabul edildiği belirtilerek, 1948 ila 1951 yıllarını kapsayacak şekilde dört yıllık bir kurtarma planı için Çin, Yunanistan ve Türkiye’ye ekonomik ve askeri yardım için Avrupa’ya nazaran daha az miktarda pay verilmesinin kararlaştırıldığına değinilmiştir. Haberin devamında, halihazırda Senato tarafından onaylanan Avrupa Kurtarma Programına ek olarak, totaliter Sovyet saldırganlığına karşı cephelerini güçlendirmek amacıyla Çin, Yunanistan ve Türkiye’ye de toplamda 425 milyon \$’lık bir doğrudan askeri yardımın sağlanmasında anlaşmaya varıldığı aktarılmıştır²⁶². Çin, Yunanistan ve Türkiye’ye verilecek 425 milyon \$’lık askeri yardımın içerisinde Türkiye ve Yunanistan’a verilecek payın 275 milyon \$ olduğu ve bu payın Truman Doktrini kapsamında 1947’de verilen 400 milyon \$’lık pakete ek olarak verilmesinin kararlaştırıldığı da yine

²⁶⁰ Yavuz Güler, “Marshall Planı ve Türkiye’de Marshall Planı’nın Uygulanışı”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2009, s.s. 64-207.; Refü Şükrü Suvla, “Türkiye ve Marshall Planı (1)”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı: 10 (1951), s.s. 145-165.

²⁶¹ “Griswold, Allen Get Key Posts In Foreign Aid”, **The Washington Post**, 06.06.1947.

²⁶² “All Curbs Beaten”, **The New York Times**, 01.04.1948.

The New York Times muhabiri Felix Belair Jr. tarafından yapılan haberle basında yer almıştır²⁶³.

Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye gönderilen askeri yardımın ilk partisi, yardım tasarısının Mart ayında Temsilciler Meclisi'nde görüşülmesi ve onaylanacağını kesinleşmesi üzerine takip eden birkaç gün sonra yola çıkmıştır. İlk parti paketin içerisinde yer alan kuşatma topları, ağır ve hafif tanklar, nakliye araçları, radar teçhizatı ve her türden mühimmat dahil olmak üzere 3 bin tonluk askeri teçhizat 5 Nisan sabahı ABD Ordusu'nun nakliye gemisi USS Stevens tarafından İstanbul Limanı'na indirilmiştir. Böylelikle 5 Nisan günkü kargoyla birlikte son on beş gün içerisinde yardım programı kapsamında Türkiye'ye gelen beş ABD nakliye gemisi toplamda yaklaşık 9.900 ton askeri malzemeyi Türkiye'ye getirmiştir²⁶⁴. Türkiye'ye gönderilen diğer parti yardım paketi ise Haziran ayı içerisinde Türkiye'ye ulaşmıştır. Haziran ayında gelecek paketle birlikte Norfolk Donanma İstasyonu'ndan hareket eden sekiz mayın tarama gemisi, ağ döşeme gemisi, benzin taşıma gemisi ve tamir gemisinden oluşan on bir gemi Türk donanmasına katılmıştır²⁶⁵. Bu pakete daha sonraları 115'ten fazla Amerikan tank motoru, çeşitli türlerde 388 periskop ve tanklar için çeşitli yedek parçalar ile 600 tank palet tertibatı da eklenmiştir²⁶⁶.

Marshall Planı'nın Türkiye'ye yönelik en gözle görülebilir etkisi; Truman Doktrini'yle başlayan Batı'yla yakın müttefiklik ilişkilerinin artık daha somut bir forma girmesi ve böylelikle Batı'yla daha uyumlu politik adımların atılması olmuştur. Bu kapsamda Ankara, aşırı sol eğilimleri bulunan ve Komünist sempatzanı olduklarından şüphelenilen yabancıların Türkiye'yi terk etmelerini istemiştir.

Bu hususta Türkiye'de çıkan haberlere değinen 14 Nisan 1948 tarihli The New York Times, "*Türkler Yabancı Uyruklu Kızılıarı Defedecek*" başlığıyla okuyucularına duyurduğu haberde; Ankara gazetelerinin ve resmi hükümet çevrelerinin bu tedbirin Komünist faaliyetleri önlemek için düzenlenen bir dizi düzenlemeden sonra 1 Nisan'da yürürlüğe girdiğini söyledikleri ifade edilmiştir. Haberin devamında, Ankara'da yayınlanan bir gazetenin bu tedbirler kapsamında biri profesör olmak üzere dört yabancıнын sınır dışı edildiğini, ülkelerine geri gönderilemeyen yabancıların ise

²⁶³ "Aid Voted Swiftly", **The New York Times**, 03.04.1948.

²⁶⁴ "Turkey Gets Arms Cargo", **The New York Times**, 06.04.1948.

²⁶⁵ "Turks to Receive 11 Vessels At Norfolk", **The Washington Post**, 08.06.1948.

²⁶⁶ "115 Surplus Tanks Sold Turks In May", **The Washington Post**, 23.06.1948.

tutuklanacağını belirttiğine dikkat çekilmiştir²⁶⁷. Konuyla alakalı yayınlanan bir başka haberde ise; Türkiye’de komünist ajanı oldukları iddia edilenlere karşı ülke çapında bir yakalama operasyonunun başlatıldığı ve bu hususta Anadolu Ajansı’nın üç şüphelinin İzmir yakınlarında tutuklandığını duyurduğu aktarılmıştır. Haberin devamında, İçişleri Bakanlığı sözcüsünün operasyonla alakalı olarak, yabancı ajanların faaliyetlerinin ülkenin diğer bölgelerinde takip edildiğini söylediğine de temas edilmiştir²⁶⁸.

Marshall Planı kapsamında Türkiye’ye hibe edilen askeri teçhizatların Türkiye’nin bağımsızlığını ve uluslararası antlaşmaların hukuki statüsünü tehlikeye atıp atmadığına yönelik kamuoyunda tartışmalar yaşanmış, bu tartışmalar basın aracılığıyla Amerikan kamuoyunda da ilgiyle takip edilmiştir. Örneğin, “*Türkiye Denizaltılara Kavuşuyor*” başlığıyla verilen bir haberde; üst düzey Türk ve Amerikalı yetkililer ile İzmir Limanı’nı dolduran büyük bir kalabalığın, Amerikan yardım programı kapsamında Türkiye’ye verilen dört denizaltı üzerinden Amerikan bayrağının indirilip yerine Türk bayrağının çekilmesine tanık oldukları paylaşılmıştır. Haberin devamında, devir teslim töreninin başlangıçta İstanbul Limanı’nda yapılmasının planlandığı ancak Türk Dışişleri Bakanlığı’nın son dakikada Türk boğazlarının kullanımını düzenleyen Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nin yabancı denizaltıların İstanbul’daki boğazlardan geçmesini yasakladığını hatırlatarak sözleşmenin hukuki statüsünün niteliğine zarar gelmemesi bakımından törenin İzmir Limanı’nda düzenlenmesine karar verildiğine değinilmiştir²⁶⁹.

Yapılan yardımların Türkiye’nin bağımsızlığı, uluslararası antlaşmaların hukuki statüsüne etkisi ve yardımların kullanılış biçimleriyle alakalı kamuoyunda oluşan soru işaretlerini gidermek adına Türk-Birleşik Devletler Ordu Grubu Başkanı Tümgeneral Horace L. McBride bir basın toplantısı düzenlemiş ve verdiği cevaplarla soru işaretlerini gidermeye çalışmıştır. McBride konuyla alakalı verdiği yanıtlarda özetle; Türk Genelkurmay Başkanlığı’nın yardımın kullanılışıyla alakalı olarak tek yetkili olduğunu ve bunun Türk politikasının bir meselesi olarak siyasi koşullara

²⁶⁷ “Turks To Oust Red Aliens”, **The New York Times**, 14.04.1948.

²⁶⁸ “Turks Said To Hunt Reds”, **The New York Times**, 07.06.1948.

²⁶⁹ “Turkey Gets Submarines”, **The New York Times**, 24.05.1948.

bakılmak suretiyle yardımların kullanılmasına izin verilip verilmeyeceğine Türk yetkililerin karar vereceğini dile getirmiştir²⁷⁰.

1.2.5. Tek Parti Döneminin Sonu

14 Mayıs 1950 genel seçimleri; 16 Şubat 1950’de değiştirilen seçim kanunuyla birlikte yürürlüğe koyulan tek dereceli, eşit ve gizli oy, açık tasnif ve her ilin bir seçim çevresi kabul edildiği liste usulü çoğunluk sisteminin ilk kez denenecek olmasından dolayı Türk kamuoyunda ilk demokratik seçim olarak kabul edilmiştir²⁷¹.

1.2.5.1. 1950 Seçimleri

Amerikan basını, mezkûr sebeplerden dolayı Türk seçim ve demokrasi tarihinde bir dönüm noktasını temsil eden 1950 seçimlerini büyük bir ilgiyle takip etmiştir. Basın, seçime katılan her partinin (CHP, DP ve MP) vaatlerini, seçim programını, kazanmayı planladıkları sandalye sayılarını, hatta adayların seçim bölgelerine varıncaya kadar 1946 seçimleriyle mukayese ederek ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

14 Mayıs seçimleriyle alakalı kayda değer ilk haberler, seçimden birkaç gün öncesinde basında yer almaya başlamıştır. Haberlerde; seçimin hemen öncesinde alınan tedbirler hakkında bilgiler verilmiş, akabinde 1946’da olduğu gibi seçim usulsüzlükleriyle ilgili gelişmeler okuyucuların bilgisine sunulmuştur. “*Türkiye Genel Seçim Arifesinde Sakin*” başlığıyla Türkiye’de son dakika gelişmelerini okuyucularına duyuran The New York Times, seçimden önce vatandaşların karar vermelerine imkân sağlamak için verilen üç günlük parti propagandası yasağı sırasında, çoğu seçmen okuma yazma bilmediğinden, oy kabınınin mahremiyetinin sağlanması adına parti görevlilerince doğru oy pusulasının adaya önceden verdiğine değinilmiştir. Haberin devamında, sonra seçim öncesi yaşanan usulsüzlüklerin tıpkı 1946’da olduğu gibi tekrarlandığına dikkat çekilerek bazı köylerde, seçim zamanında sandık güvenliğinde önemli bir rol oynayan Belediye Başkanlarının, CHP’ye karşı çıkan partilerin oy pusulalarını toplayıp imha ettiğine dair dağınık haberlerin olduğunu aktarılmıştır. Haberde ayrıca, Çanakkale’de CHP’li iki yetkilinin, bir DP üyesini dövmele

²⁷⁰ “December Is Goal For Aid To Turkey”, **The New York Times**, 26.05.1948.

²⁷¹ Kenan Olgun, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 79 (2011), s.s. 1-36.; Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 64, İstanbul, 1999, s.s. 21-31.; Ensar Yılmaz, “1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları”, **Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (2010), s.s. 31-43.

suçlandığına da dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte, DP'den ayrılarak kurulan ve Genel Başkanlığını Yusuf Hikmet Bayur'un üstlendiği Millet Partisi (MP) hakkında da bilgiler veren gazetenin aktardığına göre; Türkiye'nin üçüncü partisi olarak görülen MP'nin lideri Yusuf Hikmet Bayur, partisinin Ankara'daki oyları silip süpüreceğini ve böylelikle Ankara'da çoğunluğu elde edeceğini söylemiştir²⁷².

Seçimden bir gün önce 13 Mayıs günü tecrübeli köşe yazarı Farnsworth Fowle tarafından The New York Times için kaleme alınan bir makale; 1950 seçimlerinin Türkiye için önemini, iktidar-muhalefet partilerindeki son durumları, partilerin güçlü oldukları yerleri ve seçmenlerin nitelikleri gibi birçok noktaya temas etmesiyle birlikte Türkiye'nin 1950 seçimlerine girerken ki toplamsal durumunu, seçim atmosferini ve politik havasını gözler önüne sermesi bakımından hayli kayda değerdir. Fowle yazısının içeriğinde; Türkiye'nin hem Cumhurbaşkanı ve önümüzdeki dört yıl boyunca ülkeyi yönetecek olan TBMM'deki 487 sandalyeyi seçmek için ertesi gün sandık başına gideceğini aktararak bu seçimin, Temmuz 1946'da yapılan ilk doğrudan rekabete dayalı genel seçimden bu yana "tek parti diktatörlüğünden Batı tarzı demokrasiye" giden uzun yolda ne derece ilerleme kaydedildiğinin bir sınavı olarak görüleceğine dikkat çekmiştir.

Fowle, yazısının devamında bu sefer ana muhalefet partisi DP üzerine eğilerek çıkarımlarda bulunmuştur. Yazıda; 1946'dan CHP'den ayrılarak Celal Bayar başkanlığında kurulan DP'nin birtakım usulsüzlüklerin gölgesi altında gerçekleşen 1946 seçimlerinde, meclisteki sandalyelerin yüzde 13'ünü ele geçirdiğine temas edilmiştir. Haberin devamında, DP'nin Mareşal Fevzi Çakmak ve bir zamanlar Atatürk'ün özel sekreteri olan Yusuf Hikmet Bayur liderliğindeki bir grubun Millet Partisini kurmasıyla bölünme yaşadığı da aktarılmıştır.

DP'nin seçim hazırlıkları hakkında da bilgiler verilen yazıda; DP'lilerin TBMM'deki bir avuç temsilcisiyle hükümete karşı çıkmak yerine, 1946'dan beri her ilde kendi parti örgütlenmelerini inşa etmeye odaklandıkları, hatta başarı olarak sayılabilecek bir gelişme olarak seçim yasasında değişiklik yapılması hususunda iktidara yönelik başlattıkları baskılardan dolayı kamuoyundan takdir dahi gördükleri dile getirilmiştir. Haberde yine, DP'nin her ilde aday çıkartarak CHP'ye meydan

²⁷² "Turkey Calm On Eve Of National Election", **The New York Times**, 13.05.1950.

okuduğu fakat MP'nin ise 63 ilden sadece 22'sinde aday çıkartabildiği de okuyucularla paylaşılmıştır.

Yazıda son olarak, seçim bölgelerindeki seçmen davranışları ile adayların aday gösterildikleri yerlere dair bilgiler aktarılmıştır. Buna göre; 22 yaşını doldurmuş erkek ve kadın, asker ve polis memurları hariç tüm Türk vatandaşları oy kullanabileceği ifade edildikten sonra değişen seçim yasasıyla birlikte bir adayın iki ilden adaylığını koyabileceği, her ikisinde de kazanması halinde ise bir sandalyeden istifa ederek TBMM'ye girebileceği belirtilmiştir. Günümüzde yürürlükte olan tek bir ilden aday gösterilmeye kıyasla oldukça ilginç olan bu uygulamanın neticesinde CHP'den yalnızca iki liderin; Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ankara ve Malatya'dan, Başbakan Şemsettin Günaltay'ın ise Sivas ve Erzincan'dan adaylıklarının bulunduğu, buna karşılık DP'den ise Celal Bayar'la birlikte dokuz DP'linin çifte adaylığının bulunduğu okuyucularla paylaşılmıştır²⁷³.

Seçim propagandasına dair basında çıkan haberlerin neredeyse tamamında DP'nin seçimlerde asıl olarak CHP'nin sıkı denetimi altındaki ekonomi idaresine karşı çıkarak meydan okuduğu görüşü dile getirilmiştir. Bununla birlikte, her iki partinin dış politika konusunda ise Batı temelli bir politika gütmek hususunda hemfikir oldukları aktarılmıştır. Haberlerde yine, DP'nin CHP'ye yönelik ekonomi üzerinden politika geliştirmesine karşılık CHP'nin, hükümette bir değişiklik olursa her ikisinin de kesileceği veya tamamen durdurulacağı üzerinden hareket ederek, Marshall yardımını ve Amerikan askeri yardımını bir kampanya konusu haline getirmeye çalıştığı okuyucularla paylaşılmıştır²⁷⁴.

14 Mayıs günü seçimler tüm yurt genelinde yapılmış ve seçim sonuçlarına dair ilk veriler ertesi gün Amerikan basınında yer almaya başlamıştır. Basında yer alan ilk haberlerde; seçim bölgelerinden gelen raporların İnönü hükümetinin iktidardan indirdiğini gösterdiğine, fakat bu raporları destekleyecek resmi bir verinin halen olmadığına değinilmiştir. Haberlerde, buna rağmen Türkiye'de yayınlanan neredeyse bütün sabah gazetelerinin iktidara gelmeleri halinde büyük ölçüde serbest girişim sözü veren Celal Bayar'ın DP'sinin TBMM'deki toplam 487 sandalyenin çoğunluğunu kazandığını yazdığına değinilmiştir.

²⁷³ "Turkey To Elect Assembly Today", **The New York Times**, 14.05.1950.

²⁷⁴ "Troops Stand By As Turks Hold Election Today", **The Washington Post**, 14.05.1950.

8 milyon kayıtlı seçme olmasından dolayı seçim sonuçlarının nihai sonuçlarının öğrenilmesinin zaman alabileceğinin dile getirildiği haberlerde, oy sayımının yüzde 80'inin tamamlandığı, halihazırdaki sonuçlar neticesinde 27 yılı aşkın süredir iktidarda olan Cumhurbaşkanı İnönü'nün iktidardaki CHP'sinin seçimleri kaybettiğinin anlaşıldığı aktarılmıştır. Bu bilgilerin yanında, seçim sonuçlarıyla alakalı olarak parti genel merkezinden herhangi bir açıklamanın gelmediği, DP'li bir yetkilinin ise mecliste 350 sandalye kazandıklarını ifade ettiği de yine okuyucularla paylaşılmıştır. Haberlerde ayrıca, DP Genel Merkezi'nin elindeki raporlardan yola çıkarak seçim bölgelerinde yarışan kabinenin birçok bakanının DP'li adaylar karşısında hezimetle uğradıklarını dile getirilmiş ve bu bakanların; Devlet Bakanı ve Marshall Planı Türkiye Koordinatörü Cemil Sait Barlas; Ticaret Bakanı Cemal Sater²⁷⁵, Tarım Bakanı Ali Cavit Oral, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal ve Gümrük ve Tekel Bakanı Fazıl Şerafettin Bürge oldukları kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Haberlerde son olarak; Başbakan Şemsettin Günaltay'ın da seçilmek için adaylığını koyduğu Sivas'ta DP'li adaya karşı mağlup olduğu fakat adaylığını koyduğu diğer seçim bölgesi Erzincan'da ise seçilme şansının yüksek olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte, tıpkı Günaltay gibi iki seçim bölgesinden adaylığını koyan İnönü'nün de benzer bir kaderi paylaştığı; adaylığını koyduğu Ankara'da altıncı sırada kalarak meclise seçilemediği fakat diğer seçim bölgesi Malatya'da ise yeterli oy oranını yakalayarak buradan milletvekili seçildiği bilgisi okuyucularla paylaşılmıştır²⁷⁶.

Seçim sonuçlarını takip eden günlerde Amerikan basınında sığağı sığağına peşi sıra değerlendirmeler yayınlanmıştır. *“Türkiye Demokrasi İçin Oy Veriyor”* başlığıyla The New York Times'ta çıkan kayda değer bir makalede şu ifadeler kullanılmıştır: *“Muhalefetteki Demokrat Parti'nin etkileyici bir zafer kazandığı Türkiye seçimlerindeki şaşırtıcı tablo, sadece Türkiye'nin değil, Batı demokrasisinin de gurur duyabileceği bir sonuçtur. Bir zamanlar “Avrupa'nın Hasta Adamı” olarak bilinen bu eski ülke, bugün inandığımız ve görmek istediğimiz türden bir dünyaya yeni katılan*

²⁷⁵ Haberde Ticaret Bakanı'nın ismi Cemal Sater olarak ifade edilmişse de o tarihlerde bu isimle bir ticaret bakanı bulunmadığı gibi haberde bahsedilen bu ismin o tarihlerde Ekonomi ve Ticaret Bakanı olarak görev yapan Vedat Dicleli olması gerekir.

²⁷⁶ “Inonu Government Party Leads In Turkey's First Free Election”, **The Washington Post**, 15.05.1950.; “Upset In Turkey In Election Seen”, **The New York Times**, 15.05.1950.

*dinç bir genç gibi görünüyor. Türkiye uzun bir mutlak ve askeri yönetim geleneğine sahiptir. Halk yukarıdan emir almaya alışmıştı. Üstelik Müslüman bir ülkedir. İslam, Tanrı ve insan hukuku önünde gerçek bireysel eşitlik anlamında demokratiktir, ancak daha yeni anayasal hükümet biçimlerinde değil. Bu, Fransız Devrimi'nden fikirlerin yayılmasıyla başlayan bir sürecin doruk noktasıdır. Meşrutiyet tedrici ama istikrarlı bir büyüme idi ve şimdi onun güzel meyvelerini görüyoruz. Bu yüzyılda Jön Türkler ve ardından Kemal Atatürk gelişmeye ivme kazandırdı, ancak şimdi mağlup olmasına rağmen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ülkesini demokrasi yolunda uzun bir adıma götürdüğü için en büyük övgüyü hak ediyor. Bu anlamda bu seçim, onun için bir zaferdi.*²⁷⁷”

14 Mayıs seçimleri sonucunda yaşanan iktidar değişikliği Amerikan siyasetinde de ilgiyle takip edilmiş, seçim sonuçlarına yönelik değerlendirmelerde çoğunlukla “demokrasi” vurgusu öne çıkartılmıştır. “*İktidar Değişikliğinin Komünistlerle Mücadeleyi Etkilemesi Beklenmiyor*” başlığını taşıyan The Washington Post haberinde; Amerikalı yetkililerin, DP'nin seçimleri kazanması sonrasında Türkiye'nin Komünizme karşı direncinin zerre kadar zayıflamayacağına inandıkları aktarılacak iç meselelerde CHP ile DP arasında bazı politik farklılıkların bulunduğu fakat dış meselelerde DP ile Türkiye'yi 27 yıldır yöneten Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP'si arasında yüzde 100'lük bir görüş birliğinin bulunduğu ifade edilmiştir.

Seçimlere dair değerlendirmelerde bulunan ABD Dışişleri Bakanlığı basın sözcüsü Lincoln White, seçim sonuçları hakkında yorum yapmak için “erken” olduğunu söylemişse de kamuoyu yoklamalarının sorunsuz bir seçim yapıldığını göstermesinden dolayı bu seçimin “*Türkiye'nin daha dolu bir demokrasiye doğru istikrarlı yürüyüşünde bir kilometre taşı*” olarak kabul edilmesi gerektiğini dile getirmiştir²⁷⁸.

Aynı gazetede çıkan bir başka değerlendirmede ise; ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Türkiye'deki son seçimleri “*demokrasi için ilham verici bir zafer*” olarak nitelendirdiği ifade edildikten sonra Bakanlıktan yapılan açıklamada, İnönü'nün partisini deviren oylamanın “Türk halkının hür iradesini” temsil ettiği belirtilmiştir. Bakanlık'ın yaptığı açıklamada İnönü için, “*Cumhurbaşkanı İnönü'nün,*

²⁷⁷ “Turkey Votes For Democracy”, **The New York Times**, 16.05.1950.

²⁷⁸ “Change Of Government Not Expected To Affect Fight On Communists”, **The Washington Post**, 16.05.1950.

hemşerilerinin özgürlük ve sükûnet ortamında demokratik hükümete yönlendirilmesinde oynadığı rol, kendisine dünya demokratik halklarının saygısını kazandırmıştır ABD, Türkiye’deki yeni hükümetin, onun yönetimi sırasında geliştirilen demokratik geleneği sürdüreceğinden emin.” denilmiştir²⁷⁹.

Benzer bir değerlendirmede bulunan The Washington Post ise “ABD Demokratik Oylama İçin Türkiye’yi Övüyor” başlığıyla okuyucularına aktardığı haberde; ABD Dışişleri Bakanlığı’nın 600 yıllık mutlakiyetçilik ve uzun bir tek parti iktidarı döneminden sonra halkına “seçme özgürlüğü” verdikleri için CHP yönetim kadrosunu övdüğünü duyurmuştur²⁸⁰.

1.2.5.2. Demokrat Parti İktidarı ve Bayar’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Seçimin nihayete ermesinin hemen ardından kabine kurma hazırlıkları başlamıştır. Bu noktada iktidarın ülke tarihinde ilk kez el değiştirmesinden dolayı yaşanan kargaşanın ve zaman darlığının da etkisiyle kabinenin kurulmasında birtakım sorunlar yaşanmıştır.

Amerikan basınından The New York Times’ın ve The Washington Post’un konuya değinen haberlerinde; Cumhurbaşkanlığından yapılan açıklamada, DP lideri Celal Bayar’ın 16 Mayıs sabahı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü ziyaret ettiği ve zamanın darlığını bahane ederek, yeni Meclis’in toplanmadan kabine kurmayı reddettiğinin duyurulduğu paylaşılmıştır. Habere göre bu gelişmenin üzerine Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün, derhal istifa ederek hükümeti DP’lilerin eline bırakmak isteyen Başbakan Şemsettin Günaltay’dan DP’liler tarafından hükümet kuruluncaya kadar görevde kalmasını talep ettiği dile getirilmiştir. Gazeteler, Başbakan Günaltay’ın iktidarı DP’lilerin eline tevdi etmekteki acelesini “*seçimlerde mağlup olan CHP’nin yetki devri için aldığı inisiyatif, seçmenin kararına derhal itaat etmeyi amaçlıyordu.*” cümleleriyle değerlendirmiştir²⁸¹.

22 Mayıs’ta toplanan TBMM’de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimi sonucunda DP lideri Celal Bayar için 387, CHP lideri İsmet İnönü için 64 ve diğer adaylar için 2 oy çıkmış ve bu sonuçla Demokrat Parti’nin kurucusu ve lideri Celal Bayar, Türkiye Cumhuriyeti’nin üçüncü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Celal Bayar’ın Cumhurbaşkanı

²⁷⁹ “New Government Delayed In Turkey”, **The New York Times**, 17.05.1950.

²⁸⁰ “U.S. Praises Turkey For Democratic Ballot”, **The Washington Post**, 17.05.1950.

²⁸¹ “Inonu’s Party Concedes Loss In Election”, **The Washington Post**, 17.05.1950.; “New Government Delayed In Turkey”, **The New York Times**, 17.05.1950.

seçilmesinin akabinde meclis salonuna girmesiyle CHP milletvekilleri bir saygı göstergesi olarak yalnızca ayağa kalkmakla yetinmişlerdir. Buna karşılık DP milletvekilleri ise ayağa kalkmayarak yalnızca oturdukları yerden yeni Cumhurbaşkanı'na alkışlamışlardır.

The New York Times'ın da temas ettiği bu benzeri görülmemiş gelişme, gazete tarafından halkın doğrudan seçilmiş temsilcilerinin Devlet Başkanı'na boyun eğmediklerini göstermek için düzenledikleri bir eylem şeklinde yorumlanmıştır. Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin akabinde yeni kabinenin isimleri de belli olmuştur. Böylelikle yirmi yıldır aktif siyasette olan Adnan Menderes'in Başbakan; ünlü bir tarihçi ve 17. yüzyıl Sadrazamlarından ünlü Köprülüler ailesinin kuşaktan torunu olan Fuat Köprülü'nün Dışişleri Bakanı; Refik Koraltan'ın Meclis Başkanı; Refik Şevket İnce'nin ise Millî Savunma Bakanı olduğu bilgisi basına yansımıştır. Böylelikle 28 Haziran 1923'te başlayan ve kesintisiz 27 yıl süren Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde yerini Demokrat Parti'ye bırakmasıyla nihayete ermiştir²⁸².

²⁸² “Bayar Elected Turkish President; Names Premier”, **The Washington Post**, 23.05.1950.; “Bayar Takes Oath As Turkey's Chief”, **The New York Times**, 23.05.1950.

İKİNCİ BÖLÜM

AMERİKAN BASININDA TEK PARTİ DÖNEMİ

DEVRİMSSEL GELİŞMELER

2.1. Devrimsel Gelişmeler

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 23 Ağustos 1923'teki oturumda görüşülen ve kabul edilip onaylanan²⁸³ Lozan Barış Antlaşması'nın ardından sıra Türkiye için yeni bir hayatın temellerinin bu sefer hukuki, iktisadi, sosyal ve eğitim alanlarında atılmasına gelmişti. Ülke, dört uzun yıl boyunca çileli ve oldukça çetin bir askeri mücadelenin ardından bağımsızlığını yeniden elde etmiş lakin askeri başarının kazanılmasıyla bütün işler tamamlanmamıştı. Yapılması gereken şey ülkeyi yalnız askerî açıdan değil bütün alanlarda eskisinden daha güçlü bir şekilde yeniden inşa etmektir.

Atatürk'ün liderliğinde Türkiye'nin birer birer uygulamaya koyduğu devrimler, her türlü iç ve dış olumsuz gelişmeye rağmen durmaksızın devam etmiş, kısa zamanda olumlu yönde yakalanan büyük ivme ve değişim, yalnız Avrupa kamuoyunun değil Amerikan kamuoyunun da dikkatlerini çekmiştir. Kamuoyunun etkisiyle birlikte basın yayın organları da gelişmelere daha fazla kayıtsız kalamamış; ve hukuki, iktisadi, sosyal ile eğitim alanlarında uygulamaya konan her devrim hareketi basın tarafından büyük ilgiyle takip edilmiştir.

2.1.1. Hukuki Alanda

“Adalet mülkün temelidir” görüşü ekseninde genç Türkiye Cumhuriyeti için öncelikli olarak uygulamaya koyulan ilk devrimler hukuki alanda olmuştur. Batıyla yakın ilişkilerin tesis edilmesinden ve çağdaş dünyanın gerektirdiği hukuk kurallarının benimsenmesinin gerekliliğinden hareketle hazırlanan hukuki devrimler, Türkiye'nin modern dünya toplumlarıyla bütünleşmesi için oldukça önem haiz etmiştir. Bunu sağlamak için; önce yeni bir anayasa hazırlanmış, sonrasında ise bu anayasayı takiben medeni kanun, ceza kanunu, borçlar kanunu ve ticaret kanunları kabul edilmiştir.

²⁸³ Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima: 4, 23.08.1923, s.s. 264-285.

2.1.1.1. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

20 Ocak 1921’de I. İnönü Savaşı’nın arifesinde kabul edilen ve 23 madde ile 1 ek maddeden (madde-i münferide) oluşan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (1921 Anayasası), hem yapısı itibariyle hem de barındırdığı madde sayısından dolayı tam ve kapsamlı bir anayasa olarak görülmemiştir. Yetersizliğinden dolayı, 1908 Osmanlı Anayasası’yla birlikte kullanılan 1921 Anayasası; Osmanlı Devleti’nin 1 Kasım 1922’de resmen sona ermesinden dolayı anayasasının kullanılmasının gelecekte siyasi ve hukuki açıdan sorunlara neden olması olasılığının belirmesi, yeni bir anayasaya duyulan ihtiyacın giderek artması ve devlet olma şartlarından biri olarak görülen devletin kendisine ait bir anayasası olması gibi görüş ve gelişmelerden dolayı yerini 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na bırakmıştır²⁸⁴.

Amerikan basınında yeni anayasa çalışmalarına ilişkin haberler yok denecek kadar azdır. Konuyla alakalı Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde süregelen hazırlıklara ve yeni anayasanın kabul edilmesini takiben anayasanın içeriğine dair The New York Times tarafından biri 1 Nisan 1924’te diğeri de 23 Haziran 1924’te olmak üzere iki haber yayınlanmıştır. Yayınlanan haberlerde; Cumhurbaşkanının yedi yıllık bir süre için seçilmesi ile Cumhurbaşkanlığı makamının Milletvekili sıfatını taşıyan herkese açık olması önerisinin reddedildiği belirtilerek Cumhurbaşkanının Meclis tarafından ve kendi üyeleri arasından yedi yıl için seçilmesini öngören bir maddenin kabul edildiği belirtilmiştir. The New York Times ayrıca, meclis tarafından kabul edilen tüm yasaları on gün içinde onaylaması gereken Cumhurbaşkanı’na veto hakkının tanındığını, Cumhurbaşkanı veto ettikten sonra yasanın meclise yeniden gönderildiğini, meclis tarafından yasanın ikinci kez kabul edilmesi durumunda Cumhurbaşkanının bu kez yasayı onaylamaktan başka çaresinin olmadığını da sütunlarına taşımıştır. Gazete son olarak, Başkomutanlık yetkisini Cumhurbaşkanıya veren yasa tasarının mecliste okunduğunu lakin bu tasarının meclisten yeterli çoğunluğu alamadığına değinmiş ve bu durumu mevzubahis hakkın meclis tarafından korunacağına açık bir işareti olarak değerlendirmiştir²⁸⁵.

²⁸⁴ Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, s.s. 19-75.; İhsan Güneş, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 20, Sayı, 2 (2020), s.s. 233-256.

²⁸⁵ “Angora Assembly Asserts Its Power”, **The New York Times**, 01.04.1924.; “Changing Turkey”, **The New York Times**, 23.06.1924.

2.1.1.2. Türk Medeni Kanunu

17 Şubat 1926'da Mecelle yerine kabul edilen Medeni Kanun, yalnız Türk toplumsal yaşamını kökünden değiştirmekle kalmamış, dış devletlerin kamuoylarında Türkiye denilince akıllara gelen kemikleşmiş köhne imajın da derinden sarsılmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'de cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra hız kazanan ve uygulamaya konan peşi sıra devrim hareketleri neticesinde, Türkiye'de kadının toplumsal alandaki konumu da tartışılmaya başlanmıştır. Bu minvalde 1908 Meşrutiyetinin de etkisiyle kadınların toplumsal yaşama aktif bir şekilde katılmasıyla birlikte, cumhuriyetin ilanı sonrasında kadın haklarının daha da genişletilmesi konusu gündeme gelmiştir. Gündeme gelen öncelikli konular, kadın ve erkeğin hem toplumsal hem de hukuksal alanda eşit sayılması, çok eşliliğin kanunen yasaklanması, resmi nikahın zorunlu kılınması ve boşanma süreçlerinde kadınlara erkeklerle aynı hakların tanınması olmuştur²⁸⁶.

Cumhuriyetin ilanından sonra Türk kadınlarının toplumsal ve hukuki konumlarının nasıl ve ne yönde şekilleneceği konusu Amerikan basınında 1924 yılından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. Bu minvalde başta Halide Edip Hanım olmak üzere Nezihe Muhiddin gibi önde gelen kadın hakları savunucularının cumhuriyet rejiminden taleplerini bildiren istekleri ve bu istekleri sağlamak için Kadınlar Halk Fırkası gibi siyasi girişimlerde bulunmaları sıklıkla sütunlarda yer almıştır.

Yapılan haberlerde; bütün İslam ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de kadının konumunun toplumun dayandığı temel taşlardan biri olduğu belirtilerek bu konumu geliştirmek için savunulan veya yapılan her şeyin toplumsal dönüşümü derinden etkileyeceği belirtilmiştir. Yazıların devamında, Halide Edip Hanım'ın başkanlığında toplanan bir komisyonun, hazırlanmakta olan kanun tasarısında kadınların menfaatlerini koruyacak esasları belirlemek üzere görevlendirildiği okuyuculara aktarılmıştır. Komisyonun, bir Türk kadının başkanlığında toplandığı bilgisi, okuyucuların zihinlerindeki "Ortadoğulu Türk kadını" imajını haber içeriğiyle bağdaştıramamalarına sebebiyet vermiştir. Okuyucuların zihinlerinde yaşadıkları karışıklığını fark eden gazeteler, Türk kadınlarının toplumsal konumları hakkında

²⁸⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 23. Baskı, İstanbul, 2016, s.s. 527-532.

birtakım bilgileri okuyucularla paylaşma yoluna gitmişlerdir. Gazetelerin bu yolda tanıttıkları kişi ise genellikle Halide Edip Hanım olmuştur.

Basın, Halide Edip Hanım'ın Amerikan Kız Koleji mezunu olarak, Batı medeniyetinin ruhu ve idealleriyle dolup taşıdığını, birçok kişi tarafından Türkiye'nin en parlak kadını olarak kabul edildiğini, tüm ülke tarafından saygı gördüğünü ve kadınları ilgilendiren konularda hükümet tarafından kendisine sık sık danışıldığını belirterek Halide Edip Hanım'ın ekseninde Türk kadınlarının bütün İslam ülkelerindeki hemcinslerinden tamamen farklı bir konumda olduklarını okuyuculara aktarmıştır. Yazılarda yine Türkiye'de çok eşliliğin İslam ülkelerindeki kaidelere göre belirlenmediği, Türkiye'deki çok eşliliğin hiçbir zaman Doğu'nun diğer ülkelerindeki kadar yaygın olmadığı, hatta son yirmi yılda çok eşliliğin fiilen terk edilmesinden dolayı çok eşli evliliklerin toplam nüfusa oranının artık binde birin altında olduğu bilgisi de paylaşılmıştır²⁸⁷.

17 Şubat 1926'da kabul edilen Medeni Kanun'a dair Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde başlayan hazırlıklar 1925 yılının son ayları itibariyle hızlanmıştır. Hazırlıklara dair ilk bilgiler ise, 1925 Aralık'ı itibariyle gazete sütunlarda yer edinmeye başlamıştır. Bu hususta basında, erkeğin karısını istediği zaman mahkeme kararı olmadan boşamasına Medeni Kanunu'nda yer alacak bir maddeyle son verileceği belirtilmiş ve boşanmaların bundan böyle ancak mahkeme kararıyla ve sadakatsizlik gibi sebeplerden dolayı yapılacağı ifade edilmiştir²⁸⁸.

1926 Ocak ayı itibariyle basında yeni Medeni Kanun'un içeriğine dair daha çok bilgi yer almaya başlamıştır. Bu bilgilere göre; resmi nikah zorunluluğundan dolayı evliliklerin Vali tarafından atanan bir belediye görevlisi tarafından yapılacağı, yasal evlilik yaşının kadınlar için 17, erkekler için ise 18 olarak belirleneceği ve kabul edilecek kanunun İsviçre Medeni Kanununu temel alınarak hazırlanacağı okuyucularla paylaşılmıştır²⁸⁹. Yine kaleme alınan makalelerde; İsviçre Medeni Kanunu'nun, azınlıkları Türk vatandaşlarıyla aynı yasal zemine yerleştirmesinden dolayı Lozan Antlaşması'nın Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların korunmasına ilişkin hükmünün

²⁸⁷ "Turkish Women Seek Freedom", *The New York Times*, 24.02.1924.

²⁸⁸ "Turkish Women Win Equal Divorce Rights", *The New York Times*, 27.12.1925.

²⁸⁹ "Civil Weddings For Turks", *The New York Times*, 01.01.1926.

kendiliğinden yürürlükten kalkacağına dikkat çekilmiş ve alınan kararın Türkiye lehine önemli bir sonuca hizmet edeceği belirtilmiştir²⁹⁰.

16 Şubat günü Türk aile yaşamının bütün evrelerini değiştiren ve mecliste oy birliğiyle kabul edilip yürürlüğe konulan Türk Kanun Medenisi (Medeni Kanun)'yle birlikte çok eşlilik resmen ortadan kalkmış, boşanma süreci yeniden düzenlenmiş, özgür bir şekilde din seçimine izin verilerek miras hukuku yeniden belirlenmiştir.²⁹¹ Yürürlüğe konulan Türk Kanun Medenisi alakalı açıklamalarda bulunan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey şu ifadeleri kullanmıştır: “*Tarihin en hüznü, merhamete lâyık şahsiyeti, şimdiye kadar köle muamelesi gören Türk kadını artık hak ettiği yeri almıştır. Türk annesine olması gereken konumun verilmesiyle yeni yasa Türk toplumuna taze bir canlılık ve tutarlılık kazandıracaktır.*”²⁹²

Medeni Kanun'un kabul edilmesinin ardından kanunun ön gördüğü şekliyle kadınların siyasi partilere girebilmesi yolunda müracaatlar yapılmaya başlanmıştır. Bununla ilgili ilk teşebbüs, Türk Kadınlar Birliği'nin kurucularından olan Nezihe Muhiddin'den gelmiştir. Nezihe Muhiddin, kanunun yürürlüğe girmesini takip eden günlerde Cumhuriyet Halk Fırkasına kadınların da üye olabilmeleri için dilekçe vermiştir. Basına göre; Nezihe Muhiddin, kadınlara hemen oy hakkı verilmesini talep etmemekle birlikte oy hakkı tanınmadan önce aydın Türk kadınlarının ilk olarak siyasi işlere katılımını istemiştir. Haberlerin içeriğinde, Nezihe Muhiddin'in “*Seçme fırsatımız olmadan önce bile seçilme fırsatını istiyoruz.*” şeklindeki açıklaması okuyuculara aktarılmışsa da Türk kadınının özgürleşmesine yönelik önyargının, özellikle Anadolu'nun iç kesimlerinde varlığını hâlâ sürdürdüğüne de dikkat çekilmiştir²⁹³.

Medeni Kanun her ne kadar yürürlüğe girmiş olsa da kanunun kadınlara sağladığı haklara yönelik siyasi kesimlerden çeşitli tepkiler gelmeye devam etmiştir. Örneğin, ismi açıklanmayan bir yetkilinin “*Kadınlar erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu kabul ediyoruz. Ancak kadınları siyasi hayatımıza kabul etmek için henüz çok erken.*” dediği basında yer almıştır²⁹⁴. Yine konuyla ilgili olarak; Medeni Kanun'la alakalı ABD'nin İstanbul Başkonsolosu Gabriel Bie Ravndal'ın yeni bir araştırma

²⁹⁰ “Turkey Adopts The Entire Swiss Civil Code”, **The New York Times**, 16.01.1926.

²⁹¹ “Turks Erase Old Marriage Law”, **Chicago Tribune**, 19.02.1926.

²⁹² “Turkey Adopts New Code”, **The New York Times**, 19.02.1926.

²⁹³ “Women To Seek Place In Politics”, **Los Angeles Times**, 20.02.1926.

²⁹⁴ “Turks Still Oppose Suffrage For Women”, **The Washington Post**, 22.02.1926.

yaptırdığı, bu araştırmanın hayırsever, sosyal, entelektüel ve hatta siyasi amaçlara adanmış birçok örgütün tamamen kadınlar tarafından kurulduğunu ve yönetildiğini gösterdiğine değinilmiştir²⁹⁵.

Amerikan basını, ilerleyen dönemlerde Türk kadınlarının girmeye hazırlandıkları yeni mesleklere dair haberlerle dolmuştur. Örneğin, “*Türkiye’nin Yeni Kadınları*” başlığını taşıyan 14 Mart 1926 tarihli The New York Times haberinde; Türk kadınlarının mahkemelerde, hastanelerde ve diğer başka mesleklerde işe girmeye hazırlandıkları belirtilerek günümüzde kadınların iş hayatına aktif bir biçimde katıldıkları, hatta iş hayatına katılmakla kalmayıp kocalarının birer iş ortakları haline geldiklerine temas edilmiştir²⁹⁶. 19 Mart günü yayınlanan bir başka haberde ise; Türk modernleşmesinin, kadınların kürsüde ve avukat olarak görev yapmasının yolunu açtığına değinilerek yeni yayınlanan yönetmeliğin gerekli sınavları geçen ve hukuk fakültelerinden mezun olan herkesin cinsiyete bakılmaksızın atanabilmesini mümkün kıldığına değinmiştir. Haberin devamında, 1925 yılında İstanbul Hukuk Fakültesi’nden mezun olan ilk dört kız öğrencinin Ankara ve İstanbul’da avukat kâtabi olarak çalışmaya başladıkları belirtilmiştir²⁹⁷.

Medeni Kanun’la birlikte Türk kadınlarının modernleşme sürecinde gözle görülür bir değişim süreci başlamıştır. Bu süreç dönemin Türk basınında ve edebiyatında sıklıkla yer edindiği kadar Amerikan basınında da aynı sıklıkla ve şaşkınlıkla takip edilmiştir. Örneğin bu minvalde basında, Ankaralı Türk kadınlarının, modern fikirlerin benimsenmesinde hızlı bir ilerleme kaydettiği ve bazı açılardan modernleşme yarışında İstanbullu kadınları şimdiden geride bırakmış durumda olduklarına temas edilmiştir. Yine basında, sadece birkaç ay önce Ankara’da açılışı yapılmış olan dans kulüplerinin artık son derece popüler olduklarına ve hükümete ait kulüp binalarının haftalık çay toplantılarının ve balolarının merkezi olarak görüldüğüne değinilerek bu mekanlara girmek için izdihamların yaşandığı bu sebeple kulüplerin girişine “damsız girilmez” tabelalarının asıldığı yazılmıştır²⁹⁸.

Kadınlara erkeklerle eşit haklar tanıyan Medeni Kanun’un kabul edilmesi, Türkiye’de yine kadınların başını çektiği bazı kesimlerce hoş karşılanmamış, bu

²⁹⁵ “Turkish Women, Freed, Enlist In Professions”, **The Washington Post**, 28.02.1926.

²⁹⁶ “Turkey’s New Women”, **The New York Times**, 14.03.1926.

²⁹⁷ “Turkey To Have Portias”, **The New York Times**, 19.03.1926.

²⁹⁸ “Turkish Capital Takes To Dancing”, **The New York Times**, 17.03.1926.

durum kanunun yürürlüğe girdiği andan itibaren protesto edilmesine sebep olmuştur. Bu kesimlerin toplumun huzurunu bozması sonucunda, İstanbul Emniyet Müdürü'nün yeni reformları eleştiren veya hükümete olan güveni zayıflatmak için propaganda amaçlı olaylara karışan bütün kadınların tutuklanmasını emrettiği, emre takiben beş kadının tutuklandığı bilgisi 26 Mart 1926 tarihli Los Angeles Times haberinde yer edinmiştir²⁹⁹.

Sonuç olarak, 17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen ve Mecelle Kanunu'nun yerini alan Medeni Kanun, Türk kadınına sosyal ve hukuki hayatta erkeklerle eşitlik fırsatı sağlamış, iş yaşamına katılmalarının önünü açarak Türk modernleşmesinin taşıyıcılığı rolünü vermiştir. Amerikan basını ise Türk kadınının konumunu Medeni Kanun'dan bağımsız bir şekilde ele almış ve Türk kadınına dair Batı kamuoyundaki yanlış imajı verdiği bilgilerle düzeltmeye çalışmıştır.

2.1.1.3. Ceza, Borçlar ve Ticaret Hukukları

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri farklı milletlerin cemaatlerine göre oluşturulmuş yargılama usullerinin varlığından dolayı ortaya çıkan hukuk düzenindeki çeşitlilik, devleti, içerisinden çıkılması güç bir noktaya getirmiştir. Bu durum, kapitülasyonların da etkisiyle Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına giden süreçte en büyük etkenlerden biri olarak görülmüştür. Lozan Barış Antlaşması'yla birlikte kapitülasyonların hukukî niteliğinin de tamamen lağvedilmesiyle Türkiye'nin uzun zamandır modern bir adalet sistemine duyduğu ihtiyaç yeniden gün yüzüne çıkmış, bu ihtiyaca binaen dünyadaki belli başlı hukuk metinleri incelenmeye başlanmıştır. Bu noktada Türkiye'nin Batı'yla kurmayı planladığı yakın ilişkilerin de büyük etkisiyle Türkiye, mezkûr hukuk normları için yüzünü Avrupa devletlerine çevirmiştir. İlk olarak İsviçre Medeni Kanun'unun kabulüyle yürürlüğe konan modern bir hukuk sisteminin inşasına daha sonraları sırasıyla Ceza, Borçlar ve Ticaret Kanunlarının kabul edilmeleriyle devam edilmiştir³⁰⁰.

Türkiye'nin modern bir hukuk sistemi inşa etme iradesi, Batı kamuoyunda beklendiği üzere büyük şaşkınlık yaratmıştır. Şaşkınlığın altında yatan gerekçe ise; Batı kamuoyunda Türkiye'nin Osmanlı'dan kalan şariat hukuku sistemini devam

²⁹⁹ "Imprisonment Among Turkish Women Grows", **Los Angeles Times**, 26.03.1926.

³⁰⁰ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.s. 199-209.; Gülnihal Bozkurt, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 22 (1999), s.s. 45-54.

ettireceğine dair duyulan inançtır. Tıpkı Avrupa kamuoyu gibi Amerikan kamuoyu da, anayasada dahi resmi dini İslam olarak belirlenen Türkiye'nin şeriat düzenine son vererek yerine Batılı bir sistemi getirebileceğine ihtimal vermemiştir. Bu sebeple Türkiye'nin böyle bir girişimde bulunması basın tarafından şaşkınlıkla izlenmiştir.

Ceza Kanunu'yla alakalı yapılan çalışmalar hakkında The New York Times gazetesi yaptığı haberlerde; İtalyan Ceza Kanunu'ndan 700 kanunun alındığına dikkat çekerek bir ulusun yabancı bir devlete ait kanunları ilk kez bu denli büyük ölçüde benimseyerek gerçek bir hukuk devrimi yapmaya çalıştığı değerlendirmesinde bulunmuştur. Haberin devamında, Türkiye'nin geçmişten miras aldığı hukuk sistemine dair bilgilere yer verilmiştir. Mevzubahis bilgilerde; cumhuriyetin ilanından sonra, önce modern hukuk kurallarına göre tadil edilmeye çalışılan fakat başarı sağlanamayınca 8 Nisan 1924'te kaldırılan Şeriye Mahkemelerinin yapısına değinilmiştir. Devamında ise halihazırda Türkiye'de hukuk alanında 15.000 kişinin çalıştığı, bunlardan 600'ünün ise savcı olduğu paylaşılarak yine Türkiye'de halihazırda 600 mahkemenin bulunduğu dikkat çekilmiştir³⁰¹.

Türkiye'nin modern bir hukuk sistemi yaratma çabası yalnız yazılı kanunlar çıkartmak veya hâkim, savcı, avukat gibi yeni mahkeme üyeleri atamakla sınırlı kalmamış, hukuk sisteminin diğer bir tarafı olan mahkumlar için de düzenlemeler yapılmıştır. Bu minvalde 19 Eylül 1926 tarihinde The New York Times gazetesinde yer alan bir haber oldukça ilgi çekicidir. Gazete, Türkiye'nin ceza hukuku alanındaki reformlarının “cezaevi reformu” ile yeni boyuta geçtiğini okuyucularına aktararak bu hususta meydana gelen reform hareketleri hakkında bilgiler vererek değerlendirmelerde bulunmuştur. Haberin aktardığına göre; Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey, Türkiye'nin modern bir hukuk devleti olma ilkesinden hareketle bir süre önce büyük masraflarla inşasına başlanılanlarla birlikte eski sistemden kalma 400'e yakın cezaevinin yerini alacak olan beş bölge cezaevinin en kısa sürede bitirileceğini duyurmuştur. Mahmut Esat Bey konuşmasının devamında, cezaevlerinin yapılacağı yerleri ise Ankara, İzmir, İstanbul, Doğu Anadolu ve Adana olarak açıklamıştır. Mahmut Esat Bey yine konuşmasının devamında, yapılacak modern cezaevleri için

³⁰¹ “New Judicial Era Dawns In Turkey”, **The New York Times**, 17.01.1926.

Fransız Cezaevleri sisteminin model alınacağını ve maliyetin yaklaşık 375.000 dolar olmasının tahmin edildiğini belirtmiştir³⁰².

Ceza Hukuku'na ait devrimlerin ardından sıra borçlular ile alacaklıların arasındaki ilişkinin kanuni olarak düzenlenmesine gelmiştir. The New York Times, 1926 Ocak'ında yaptığı haberlerde; bu hususta da Medeni Kanun'da olduğu gibi 1881'de ve 1911'de olmak üzere iki kısımda şekillenen İsviçre Borçlar Kanunu'nun Türkiye tarafından örnek alındığını, böylelikle özellikle ev sahibi ile kiracı arasındaki, borçlu ile alacaklı arasındaki ve aynı şirketin ortakları veya üyeleri arasındaki ilişkilerin belirli hukuk kurallarıyla yeniden belirlendiğini okuyucularına aktarmıştır³⁰³. Bu hususta basında, ABD'ye resmi ziyarette bulunan Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'in *"Avrupa uygarlığına tek pencereden bakmamak gerektiğine inanıyoruz. Bunun için İsviçre Medeni Kanununu, İtalyan Ceza Kanununu ve Alman Ticaret Kanununu benimsedik, ülkemiz için en iyisini elde etmek için çaba sarf ettik."*³⁰⁴ cümlesini ön plana çıkartılarak Mahmut Esat Bey'in coşkusundan cumhuriyet Türkiye'sinin modernleşme temellerinin artık kesin bir şekilde atıldığının anlaşıldığı yorumlarında bulunulmuştur.

Yeni hukuk sisteminin son büyük adımı ise Ticaret Hukuk'u alanında atılmıştır. Ticaret Hukuk'unun kabul edilmesi kapsamının arkasında birden fazla devrim hareketi bulunmaktadır. Ticaret Hukuk'unun Avrupa esaslarına göre düzenlenmesinin temel nedeni Türk ekonomisinin yaşadığı ticari olumsuzluklar ve kaygılar olmuştur. Bu eksenle Los Angeles Times gazetesinde kaleme alınan bir makale, 1926 yılında Türkiye'nin yaşadığı kimlik bunalımını gözler önüne sermesi bakımından hayli önemlidir. *"Türk'ü Hristiyanlaştırmak"* başlığını taşıyan makale, Türkiye'nin bir zamanlar hiçbir koşulda ve şartta kabul etmeyeceği Hristiyan medeniyetinin şekillerini ve ilkelerini artık kabul ettiğini, hatta son değişikliğin 26 Aralık 1925'te kabul edilen ve İsa'nın doğuşunu temel alan Miladi Takvimin kabul edilmesiyle yapıldığını aktarmıştır. Makale, Türkiye'nin Miladi Takvimi resmi olarak kabul etmesini hayatta kalmak için Batının ilerlemesine ayak uydurmanın gerekli olduğunu idrak ettiğinin açık bir tezahürü olarak görmüştür³⁰⁵.

³⁰² "Five New Turkish Prisons To Replace 400 Old Ones", **The New York Times**, 19.09.1926.

³⁰³ "Turkey Adopts the Entire Swiss Civil Code", **The New York Times**, 16.01.1926.; "New Judicial Era Dawns In Turkey", **The New York Times**, 17.01.1926.

³⁰⁴ "Turkey Builds Legal Code On 3 Nations' Laws", **Chicago Tribune**, 26.10.1926.

³⁰⁵ "Christianizing The Turk", **Los Angeles Times**, 07.01.1926.

Ticaret Kanunu'nun kabulünde yine Avrupa ülkelerinin kanunları araştırılmış ve Türkiye'ye en yakın kanunların Alman Ticaret Kanunu olduğu saptanmıştır. Saptamanın ardından 700 maddeden oluşan Alman Ticaret Kanunu'nun Türkiye'ye uyarlanmasına başlanmıştır³⁰⁶. Nihayetinde de 26 Mayıs 1926 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilerek yasalaşmıştır.

2.1.2. Eğitim Alanında

Cumhuriyet'in modernleşme yolunda adım attığı alanların en başında eğitim alanında yapılan adımlar olmuştur. Bu ekseninde peşi sıra uygulamaya konan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Yeni Türk Alfabesinin Kabulü ve 1933 Üniversite reformu gibi devrim hareketleri içerisinde Amerikan basınınca en büyük ilgiyi “Yeni Türk Alfabesinin Kabulü” çekmiştir. Türkiye'nin dini inanışla birlikte Doğu dünyasıyla arasındaki en büyük iki bağdan biri olan Arap harfleri temelli Türk alfabesinin yerine Batı'yla tam bir uyumluluk içerisinde olunması amacıyla kabul ettiği Latin harfleri temelli yeni Türk alfabesi, Türkiye'nin yeni siyasi düzende takip edeceği yolu bir kez daha Doğu veya Batı fark etmeksizin bütün dünyanın gözleri önüne sermesi bakımından öneme haizdir.

2.1.2.1. Yeni Türk Alfabesinin Kabulü

Arap harflerinin yetersizliğine ve bir değişim gerekliliğine yönelik görüşlerin geçmişi 17. yüzyılı kadar uzanmaktadır. Bu konuda ilk görüş belirtenlerin başında gelen Kâtip Çelebi'yle birlikte, kamusal alanda iyiden iyiye dile getirilmeye başlanan dilde modernleşme istekleri, Tanzimat döneminde daha da fazla taraftar bulsa da değişiklik önerileri büyük çapta uygulamaya geçmeye asla fırsat bulamamıştır³⁰⁷.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Yeni Türk Alfabesinin Kabulü devrimi, modernleşme uygulamaları içerisinde Amerikan basınında en büyük ilgi gören devrim hareketi olmuştur. Gazeteler, yeni Türk alfabesinin kabulünü 3 Mart 1924 tarihli Hilafet'in Kaldırılması gelişmesiyle başlayan “Doğuyla bağların koparılması” hamlelerinin nihai adımı olarak görmüşler ve bu hamleyi Türkiye'nin Doğu dünyasından kesin bir şekilde kopuşunun kanıtı olarak yorumlamışlardır.

³⁰⁶ “Turkey Builds Legal Code On 3 Nations' Laws”, **Chicago Tribune**, 26.10.1926.; “New Judicial Era Dawns In Turkey”, **The New York Times**, 17.01.1926.

³⁰⁷ Mustafa Albayrak, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 04 (1989), s.s. 471-472.

Türkiye’de cumhuriyetin ilanıyla birlikte yeniden üzerine eğilinen konuların başında gelen Arap harfleri yerine modern dünyanın benimsediği Latin harfleri temelli bir alfabenin kabulüne dair çalışmalar 1927 yılı sonu itibariyle başlamıştır. Amerikan basını, mevzubahis çalışmaları daha ilk günden itibaren yoğun ilgiyle takip etmiştir. Basında, konuyla ilgili ilk haberler 1928 yılının ilk ayları itibariyle sütunlardaki yerlerini almaya başlamıştır.

Latin temelli yeni alfabenin kabulünden önce hükümet, kamusal ve iş hayatında Türkçeyi yaygınlaştırmak istemiş ve bu minvalde çalışmalar yapmıştır. Bu politikanın arkasında yatan ana sebep; Türk vatandaşların modern çağın ticaret ve iş hayatına yabancı olmalarından dolayı hükümetin bu eksikliği kapatmak istemesi olmuştur. Buna yönelik hükümetin çıkarttığı bir yasayı haber yapan 22 Ocak 1928 tarihli The New York Times yazısı, yabancı menşeli ticari ve endüstriyel firmalarda çalışanların büyük bir yüzdesinin Türk olması gerektiği ile bu tür firmaların tüm defterlerini ve yazışmalarını Türkçe tutmalarının zorunlu tutulduğuna dair hükümetin çıkarttığı bir yasaya atıfta bulunmuştur. Yazıda hükümetin böylesi bir yasa çıkartmasının arkasında yatan sebep olarak devletin genç kuşağı modern iş makineleriyle tanıştırmayı umması olarak gösterilmişse de mevzubahis politikanın Türkiye’nin Batı dünyasına adım atmak için aldığı ilerici tedbirlerle bağdaşmadığı sitem mahiyetinde okuyuculara aktarılmıştır³⁰⁸.

Latin esaslı yeni alfabeye geçişin gerekli olup olmadığıyla alakalı hükümete tavsiyede bulunmak üzere kurulan “Dil Komisyonu”, 1928 Şubat’ı itibariyle çalışmalarına başlamıştır³⁰⁹. Amerikan basınına yansıyan haberlere göre; Dil Komisyonu çalışmalara başlarken ülkenin dört bir yanında özellikle üniversite öğrencilerinin ağırlıkta olduğu genç nesil, Türkiye’de yaşamlarını sürdüren yabancı kökenli bütün uyrukların toplumsal yaşamda Türkçeyi kullanmalarını talep eden gösterilerde bulunmuşlardır. Yerel yetkililerin de destek verdiği gösterilerde vatandaşlar, ellerinde Türkçe konuşulmasını teşvik eden pankartlarla yürümüşlerdir. Edirne’de bu amaçla düzenlenen gösterilerde Yahudi kökenli vatandaşlara ait bazı fırınlar basılmış, Türkçe konuşmayan yabancılar birer suçlu olarak lanse edilerek sınır dışı edilmekle tehdit edilmiştir. Gösterilerin dozu sertleşmeye başlayınca başlarda gösterilere destek veren yetkililer olayları yatıştırmaya çalışmış, Edirne Valisi derhal

³⁰⁸ “Official Turkey Hastens To Forget Its French”, **The New York Times**, 22.01.1928.

³⁰⁹ “Turkey May Scrap Arabic For The Latin Alphabet”, **Chicago Tribune**, 05.02.1928.

harekete geçerek polisler göstericilerin afişlerini yırtmalarını ve huzuru bozan herkesin cezalandırılmasını emretmiştir. Valinin emirleri göstericilerce hoş karşılanmasa da hükümet, olaylara zamanında müdahalesi için Vali'ye övgüde bulunmuştur³¹⁰.

Yurt çapında gösteriler devam ederken Dil Komisyonu, çalışmalarına dair ilk raporunu tamamlamış ve meclise sunduğu kararında Arap harfleri temelli alfabenin terk edilip yerine Macar alfabesi örnek alınmak kaydıyla Latin harflerini esas alan yeni bir alfabenin kabul edilmesini tavsiye etmiştir. Dil Komisyonunun, kararını meclise sunmasının ardından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yeni alfabenin öğretilmesine yönelik çalışmalara daha karar yasalaşmadan başlanmıştır. İlk etapta yeni alfabenin okullarda okutulması için yeni bir sözlük hazırlanması kararlaştırılmıştır. İlk etabı takiben kararlaştırılan geçiş sürecine göre; gazetelerin bir kısmının Arapça, diğer kısmının da Latin harfleriyle basılması ve yeni alfabenin zorunlu hale gelmeden önce on beş yıllık bir sürenin tanınması kararlaştırılmıştır³¹¹.

Amerikan basınının aktardığına göre; hükümetin değişim lehinde kullandığı ana argüman, Türkiye'deki cehaletin büyük ölçüde Arapçanın öğrenilmesindeki zorluktan kaynaklandığına yönelik tezdur. Bu hususla ilgili Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Sarayburnu'nda düzenlenen CHP şenliğinde şu ifadeleri kullanmıştır: *"İki yıl içinde, Türkiye'de Latin alfabesi evrensel olarak kullanılacak ve Türk cehaletinin yüzde 80'inden sorumlu olan anlaşılmaz Arap karakterlerini ortadan kaldırarak, zekamızın medeni dünyayla eşit olduğunu kanıtlayacağız. Artık konuşma zamanı değil, eylem zamanı ve sonumuz olmayan bu önemli reformu başlatacağız."*³¹²

Hükümet kanadından bu hususa dair yapılan bir başka açıklama ise Hükümet Radyosu'ndan yapılmıştır. Yapılan açıklamada; Osmanlı dilinin Osmanlı İmparatorluğu'yla birlikte öldüğüne, Arapça karakterlerin dilin bağımsızlığını ve gelişmesini engellediğine, Arapça harflerin benimsenmesinin tarihi bir tesadüften ibaret olduğuna, Arapçayı değiştirmek için yürütülen mücadelede Türk dilinin ve edebiyatının güç kaybettiğine temas edilmiştir. Açıklamanın devamında, bütün bu sebeplerden dolayı da bankacılıkta, ticaretle, bilimde, modern felsefede, psikolojide, tıpta teknik terimlerin kullanıldığı her yerde yeni karakterlerin kabulünün birer

³¹⁰ "Turkey Curbs Move To Force Language", **The New York Times**, 29.04.1928.

³¹¹ "Turkish Script On Way Out", **Los Angeles Times**, 30.04.1928.

³¹² "Kemal Says Latin Alphabet Will Oust Arabic In Turkey", **The New York Times**, 11.08.1928.

zorunluluk olduğuna değinilmiş, böylelikle de dinleyicilere harf devriminin gerekçeleri izah edilmeye çalışılmıştır³¹³.

Türkiye'nin dilde modernleşme hamleleri yukarıda bahsedildiği üzere 17. yüzyıl gibi oldukça eski bir tarihte başlamıştır. 30 Nisan 1928 tarihli The New York Times haberinde de bu konuya temas edilerek Türkiye'nin dilde yenileşme konusundaki değişim süreci okuyuculara aktarılmaya çalışılmıştır. The New York Times, hayata geçirilmeye çalışılan dil reformunun Jön Türklerin 1908'de iktidara gelmesiyle çok küçük bir şekilde başlayan bir hareketin sonucu olduğunu ifade etmiştir. The New York Times devamında, İstanbul'da yayınlanan Tanin gazetesi editörü Hüseyin Cahit Bey'in Latin alfabesinin en güçlü destekçilerinden biri olarak Latin alfabesini yaymak için birkaç yıl önce gazetede yazılarından bir kısmını Arap alfabesi yerine Latince olarak basmaya başladığından bahsederek Türkiye'nin şu anki reform hamlelerinin temelini Jön Türkler tarafından atıldığına dikkat çekmiştir³¹⁴.

Dil Komisyonunun kararıyla başlayan hazırlıklar tüm hızıyla devam ederken Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, bütün devrim süreçlerinde olduğu gibi yeni alfabenin öğrenilmesinde de vatandaşları teşvik amacıyla öncü rol üstlenmiştir. Bu minvalde Mustafa Kemal Paşa'nın Afganistan'a Büyükelçi olarak atanan Hamit Bey'e fotoğrafını Latin karakterle imzalayıp hediye etmesi, bu durumun Mustafa Kemal'in fesi kaldıran yasa çıkmadan hemen önce şapka giymesini anımsatmasından dolayı, basında Latin alfabesinin kullanımıyla alakalı olarak kanunun yakın zamanda meclisten çıkacağı şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur³¹⁵.

Ağustos ayına gelindiğinde Dil Komisyonu'nun tavsiye kararı üzerinden geçen 3,5-4 aylık süre içerisinde açılan mektepler, basılan sözlükler ve geniş bir eğitim-öğretim faaliyetiyle birlikte yeni alfabenin öğrenilmesinde gözle görülür artışlar yaşanmıştır. Fakat her ne kadar toplumun büyük bir kesimi yeni alfabeyi öğrenme konusunda isteklilik göstermişse de toplumun her kesiminden aynı oranda destek görülememiş, hatta yer yer toplumsal tepkilerle de karşılaşmıştır. Basında yer alan haberlere göre; Kuran'ın Arap harfleriyle yazılmasından dolayı toplum nezdinde bu harflere atfedilen kutsiyet ve alfabenin geçmiş dönemlerden bu yana nesiller boyunca

³¹³ "Turkey Expects A Literature To Flower From New Alphabet", **The New York Times**, 18.11.1928.

³¹⁴ "Turks Drop Arabic For Our Alphabet", **The New York Times**, 30.04.1928.

³¹⁵ "Kemal Uses Latin Letters", **The New York Times**, 11.06.1928.

kullanılmasından dolayı oluşan hissi bağıllık yeni alfabenin öğrenilmesine yönelik karşılaşılan en büyük engeller olmuştur³¹⁶.

Toplumun bir kesimi tarafından gösterilen tepki bazı durumlarda alakasız başka gelişmelerle ilişkilendirilmiş, böylelikle de harf devrimine yönelik gösterilen tepkiye meşruiyet ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu hususa dair 23 Ağustos 1928 tarihinde “*Olağanüstü Kar Yağışı Trabzon’u Dehşete Düşürüyor*” başlığıyla The New York Times’da yayınlanan ilginç haberde, Trabzon şehrine yaz aylarında kar yağması gelişmesi “*Türkiye’de fes yerine şapka giyilmesine aktif şekilde direnen tek halk olan, fanatik batıl inançlara sahip Trabzon sakinleri, bu buzlu ziyareti Allah’ın gazabının bir tecellisi olarak görüyorlar. İnsanlar, Kuran’ın her zaman yazıldığı Arap alfabesinin hurdaya çıkarılmasından dolayı Tanrılarının kızgın olduğuna inanıyorlar.*” cümleleriyle okuyuculara aktarılacak bütün ülkenin kavurucu sıcaklardan kavrulduğu bir anda Trabzon’a kar yağması durumunu yöre halkının kendilerine has görüşleriyle aktarmıştır³¹⁷.

Harf Devrimiyle alakalı uzun bir süredir devam eden çalışmalar Ekim ayında nihayete ermiş ve meclisteki ilgili komisyondan geçerek 1 Kasım 1928 tarihinde “*Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun*” başlığıyla genel kurulda kabul edilerek yasalaşmıştır. 1 Kasım’da kabul edilen kanun, toplumun büyük çoğunluğunda memnuniyet yaratsa da Latin harflerinin zorunlu tutulmasından dolayı satışlarında oluşabilecek muhtemel kayıplardan dolayı basın-yayın sektöründe gözle görülür bir hoşnutsuzluk gözlenmiştir³¹⁸. Basın-yayın sektörünün içine düştüğü durum hakkında köşesinden tespitlerde bulunan döneminin ünlü yazarı Yakup Kadri Bey (Karaosmanoğlu), sektörün karşı karşıya kaldığı vahameti şu çarpıcı cümlelerle gündeme taşımıştır: “*Hükümet derhal radikal tedbirler almazsa alfabe reformu düşecek ve Türk milletinin aklı, tarihinin en karanlık günlerinde bile dokunamadığı bir uçurumun derinliklerine inecektir. O kara kıyamete bir devin adımlarıyla yaklaşıyoruz.*”³¹⁹ Yakup Kadri Bey’in hükümete yönelik böylesine sitemkâr bir serzenişte bulunması elbette temelsiz değildir. The Washington Post gazetesinin aktardığına göre; İstanbul’da yayınlanan on dergi harf devriminden hemen önce 20.000 ila 30.000 arasında tiraja sahipken harf devriminin hemen akabinde dergilerin

³¹⁶ “Allah’s Ire Snow-White”, **Los Angeles Times**, 23.08.1928.

³¹⁷ “Phenomenal Snowfall Terrorizes Trebizond”, **The New York Times**, 23.08.1928.

³¹⁸ “Turkey Goes In For Reading”, **Chicago Tribune**, 15.09.1928.

³¹⁹ “Turk Mentally Ill From A B C Reform”, **The Washington Post**, 12.05.1929.

tirajları 2.000, 1.000 ve hatta 500 kopyaya kadar düşmüştür. Yine gazeteye göre; tirajlardaki büyük düşüşten dolayı mali açıdan mahvolanların çoğu istifa etmiştir. Günlük gazetelerin ortalama tirajı da aynı şekilde yüzde 50'den fazla düşmüştür. Yaşanan bu gelişmelerden sonra konuyu gündemine alan hükümet, halkın okuryazar olana kadar satışlarındaki kayıplarını telafi etmek adına basın-yayın sektörüne sübvansiyonlar ayarlamak, Anadolu'nun her yerine dağıtılmak üzere hazırlanan baskıları satın almak, yayıncı bulamayan yazarların eserlerini devlet matbaasından yayınlamak gibi birçok farklı yoldan yayıncıları desteklemeye çalışmıştır³²⁰.

1929 Ocak'ıyla birlikte zorunlu hale gelen Latin esaslı yeni alfabenin kullanımına karşı protesto düzenleyip zararlı propagandalar yayanlar hakkında anında tahkikatlar başlatılmış ve suçlu görülen kişiler tutuklanmıştır. The Washington Post ve The New York Times gazetelerinin aktardığına göre; İstanbul'da yeni harflerin kabulüne yönelik halkı galeyana getirmeye çalışan bir grup tutuklanırken Bursa'da da dinlerinin yeni alfabeden olumsuz etkilendiği söylentisini yayıp halkı açıktan devrime karşı muhalefet etmeye davet eden otuz beş kişi tutuklanmıştır. Yine Sivas'ta bir komplo tertip edilmek istenmişse de uygulamaya geçmeden bastırılmış ve son olarak İstanbul'daki Fatih Sultan Mehmet Camii'nde kanunen yasaklanmış olmasına rağmen Arap alfabesinin öğretilmesine devam eden üç camii hocasının tutuklu yargılandığı bilgisi okuyucularla paylaşılmıştır³²¹.

Özetlenecek olursa; Amerikan basını Arap esaslı alfabe yerine hem okuma yazmanın kolaylaştırılması hem de Batıyla uyumun sağlanması amacıyla kabul edilen Latin esaslı yeni Türk alfabesinin kabulünü Türkiye'nin Doğuyla arasında kalan son ve en kuvvetli bağlarından birinin kopması olarak yorumlamış ve bu hususu ilk anından itibaren büyük bir ilgi ve alakayla takip etmiştir.

2.1.2.2. Üniversite Reformu

Eğitim alanında uygulamaya koyulan ve görece en az ilgiyi görmesine rağmen genç neslin cumhuriyet değerleriyle, bilimin ve aklın ışığında yetiştirilmesinin önemine binaen eğitim alanında atılan gelmiş geçmiş en büyük devrimlerden biri olarak görülmesi gereken “Üniversite Reformu”, Türkiye'nin eğitimde modernleşme

³²⁰ “Turkish Papers Appear In New Characters”, **The New York Times**, 01.12.1928.

³²¹ “Moslems In Revolt At Latin Alphabet”, **The Washington Post**, 08.06.1929.; “Turks Hunt A B C Foes”, **The New York Times**, 07.01.1929.; “Three Accused In Turkey Of ‘Bootlegging’ Old Alphabet”, **The New York Times**, 28.09.1929.

ekseninde uygulamaya koyduğu son büyük devrim olmuştur. Üniversite reformunun gerekli olarak görülmesinin arkasındaki temel motivasyon yüksek öğretim verebilecek modern bir eğitim kurumunun eksikliğini gidermek olmuştur. O zamana dek varlığını devam ettiren tek yüksek öğretim kurumu olan ve temelleri 1453'te atılan Sahn-ı Seman Medreselerine kadar dayanan İstanbul Darülfünun'u, 1933 yılına gelindiğinde modern çağın gerekliliklere uygun bir müfredat ve öğretim kadrosunu muhteviyatında bulundurmadiğından dolayı modern dünyayla bilim alanında yarışabilecek bir kurum olarak görülmemeye başlanmıştır³²².

Yukarıda aktarılan sebeplerden dolayı Darülfünun'un reformize edilmesine karar verilmiş ve karar hemen uygulamaya konulmuştur. Amerikan basınında üniversite reformu; Türkiye'nin yüksek öğretim alanında attığı adımın önemli olarak görülmesinden dolayı değil bu reformun neticesinde Türkiye'ye gelen alanlarında tanınmış ünlü üniversite hocalarının mevcudiyetlerinden dolayı haber niteliği taşımıştır. Mevzubahis hocaların büyük bir çoğunluğunun Nazi baskından kaçarak gelen Yahudi hocalar olması, Amerikan basınında konuya olan ilgiyi daha da arttırmıştır. 30 Haziran 1933 tarihinde ilk olarak Amerikan basınına yansıyan Alman üniversitelerinden bir dizi Yahudi profesörün görevlendirilmek üzere başvuruda bulundukları gelişmesi, İçişleri Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan başvuruların olumlu değerlendirilmesiyle sonuçlanmış ve mezkûr profesörlerin Türkiye'ye gelişlerinin önünde hiçbir yasal engel kalmamıştır³²³.

Yasal engellerin kalkmasının ardından hazırlıklarını tamamlayan profesörlerin gelişi Temmuz ayıyla birlikte başlamış ve ayın sonuna doğru birçoğunun Türkiye'ye gelişi tamamlanmıştır. Gelişlerin büyük oranda tamamlanmasının ardından The Washington Post gazetesinin 30 Temmuz 1933 tarihli sayısında yayınlanan bir makale Türkiye'nin modernize edilmiş bir Türk zihninin yaratılması hamlesini irdelleyerek sürece dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Makalede, “yorulmak bilmeyen reformcu” olarak resmedilen Mustafa Kemal Paşa'nın bir gün arayla Darülfünun'u kapatarak yerine İstanbul Üniversitesi'ni kurması gelişmesi, Mustafa Kemal'in kararlarını hızlıca ve birden uygulayan devrimci kimliğiyle ilişkilendirmiştir.

³²² Albert Malche, **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s.s. 4-59.; Ersoy Taşdemirci, “Atatürk'ün Önderliğinde 1933 Üniversite Reformu”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 05 (1994), s.s. 135-153.; Yücel Namal ve Tunay Karakök, “Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt: 01, Sayı: 01 (2012) s.s. 22-35.

³²³ “Reich Jews May Teach In Turkey”, **The New York Times**, 30.06.1933.

Makalenin devamında; Cenevre Üniversitesi'nden Prof. Albert Malche'nin Türkiye'nin tek yüksek öğretim kurumunda "Ortaçağcılığın" izlerini araştırıp buradaki bulgularından hareketle Türkiye'de kurulacak yeni eğitim kurumları için planlar hazırladığına değinilerek Almanya'daki Nazi politikasının, Türkiye'nin entelektüel yeniden doğuşuna hizmet ettiği yorumunda bulunulmuştur. Türkiye'ye gelmesi beklenen profesörler hakkında da bilgiler veren makale, görevlerinden alınan Türk profesörlerin yerlerine İstanbul Üniversitesi'nde görevlendirilecek 20 yabancı profesör arasında, Alman üniversitelerindeki işlerini kaybeden çok sayıda Yahudi bilginin de olduğunu aktararak hükümetin müzakere ettiği Yahudi profesörlerin arasında iki Nobel ödüllü profesörün de bulunduğuna dikkat çekmiştir. Makale, Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey'in desteklediği Prof. Malche'nin, Darülfünun'daki "Karanlık Çağ"a ait bütün izleri süpürdüğüne temas ederek noktalanmıştır³²⁴.

Reform hareketlerinin İstanbul Üniversitesi'nin yapısına sirayet ederek değişime hızlı bir şekilde etki etmesi, Amerikan basınının konuyu hayretle ve büyük ilgiyle takip etmesine neden olmuştur. Göze çarpan en önemli değişim İstanbul Üniversitesi'nin yeniden tesis edilen eğitim yapısında olmuştur. Basının aktardığına göre; üniversitenin yeni yapılanması uyarınca Edebiyat, Bilim, Hukuk ve Tıp alanlarından oluşan dört fakülte ve bunların yanında İslami Araştırmalar Enstitüsü, Türk İnkılabı Enstitüsü, Millî İktisat ve Sosyoloji Enstitüsü, Türkçülük Enstitüsü, Coğrafya Enstitüsü, Morfoloji Enstitüsü, Kimya Enstitüsü ve Elektromekanik Enstitüleri kurulmuştur. Lisans öğrencilerinden İngilizce ve Almanca başta olmak üzere iki yabancı dilde de yetkin olmaları istenerek bunların yanında Latince ve Yunancanın da eğitim müfredatı içerisinde ilk kez öğretilmesine de yine üniversite reformu uyarınca karar verilmiştir³²⁵.

Modern İstanbul Üniversitesi'nin yeniden şekillenen teşkilat yapısı birkaç ay içerisinde meyvelerini vermiş, İstanbul Üniversitesi eğitim programıyla Batı kamuoyunun dikkatini çeken bir eğitim kurumu olarak görülmeye başlanmıştır. İstanbul Üniversitesi'nin ekseninde Türkiye'nin yüksek öğretim alanında geçirdiği

³²⁴ "Kemal Orders Modernization Of University", **The Washington Post**, 30.07.1933.; Klaus-Detlev Grothusen, "1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye'ye Göçü", **Belleten**, Cilt: 45, Sayı: 180, Ankara, 1981, s.s. 537-550.; Ersoy Taşdemirci, "1933 Üniversite Reformu", **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1933-universite-reformu/>, Erişim Tarihi: 30.12.2021.; Yücel Namal, "Türkiye'de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt: 02, Sayı: 01 (2012), s.s. 14-19.

³²⁵ "Turkey's New University", **The New York Times**, 02.09.1933.

değişim o denli hızlı ve etkili olmuştur ki; bu durum basın tarafından Batı'nın 16. yüzyılda geçirdiği Rönesans dönemine benzetilmiştir. Bu hususta Edward Tyler Perry tarafından The New York Times için kaleme alınan ve “*Türkiye’de Rönesans*” başlığıyla 5 Kasım 1933 tarihinde yayınlanan makalede; son yıllarda hiçbir ülkenin Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa döneminde Türkiye’nin yaptığı gibi, tüm siyasi ve sosyal yaşamına etki edecek radikal ve geniş kapsamlı değişiklikler yapmadığına temas etmiştir. Makalenin devamında; siyasî ve iktisadî idaredeki daha bariz reformlar ile din ve devletin ayrılmasını somutlaştıran hukuki düzenlemelerle yetinmeyen Gazi’nin, ulusun bütün entelektüel hayatına derinden nüfuz ederek halkı eğitmek için tasarlanan reformları birer birer uygulamaya koyduğuna değinilmiştir.

“*Türkiye’de Rönesans*” başlıklı makalenin devamında Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip Bey’in Türkiye’deki üniversite reformu hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Makalede doğrudan Reşit Galip Bey’in ağzından şu ifadeler aktarılmıştır: “*Ülkede büyük siyasi ve toplumsal devrimler yaşanmış, üniversite bunlara karşı tarafsız bir gözlemci olarak kalmıştır. Yeni bir tarihsel teori ulusal bir hareket şeklinde tüm ülkeyi sardı, üniversitede buna olan ilgiyi uyandırabilmek için üç yıl beklemek ve çalışmak gerekiyordu. İstanbul Üniversitesi durmuştu, kendi içine kapanmıştı, bir manastır inzivasında dış dünyadan elini ayağını çekmişti. Bugün kurulmakta olan İstanbul Üniversitesi’nin dünün üniversitesiyle hiçbir ilgisi yoktur.*” Perry, Reşit Galip Bey’in bu sözlerine hararetle destek vererek yeni kurumun adının bile değiştiğini, yeni kurumun Arapça kökenli Darülfünun ismini kullanmayı bırakıp İstanbul Üniversitesi adıyla kurulduğuna temas ederek yazısına son vermiştir³²⁶.

Sonuç olarak, eğitim alanında atılan son büyük devrim olarak görülen 1933 Üniversite Reformu, Amerikan basınında çoğunlukla reform neticesinde Türkiye’ye gelen tanınmış Yahudi profesörlerden dolayı haber niteliği taşımıştır. Fakat, Amerikan basınının ilgisi bir süre sonra Türkiye’ye gelen profesörlerden üniversitenin yeniden teşkilatlanma biçimine kaymış ve Türkiye’nin yüksek öğretim alanında kısa zamanda kat ettiği büyük değişim Rönesans olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Basın bu noktadan sonra üniversite bünyesinde açılan yeni eğitim kurumları ile verilecek olan derslerin muhteviyatına dikkatini vermiş ve bu süreçleri okuyucularıyla paylaşmıştır.

³²⁶ “Renascence In Turkey”, **The New York Times**, 05.11.1933.

2.1.3. Toplumsal Yaşam Alanında

Türk siyasi tarihinde “Atatürk Devrimleri” denilince toplumun ilk aklına gelen devrimlerin neredeyse tamamının toplumsal yaşamda uygulamaya koyulmuş olan devrim hareketleri olması tesadüf eseri değildir. Toplum yaşamını derinden etkileyen ve bu yönüyle yeri geldiğinde eleştirilerin de merkezi olan bu devrimler tıpkı Türkiye’de olduğu gibi dış basında da yoğun ilgiyle takip edilmiş, eleştirilmiş, desteklenmiş ya da derin değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Mezkûr devrimlerin arasında sayılabilecek onlarca devrim hareketi olmasına rağmen bu devrimleri kabaca Şapka Kanunu, Takvim, Saat ve Ölçülerde Değişiklik, Kadınlara Seçme-Seçilme Hakkının Verilmesi, Soyadı Kanunu ve Türkçe Ezan olarak sınırlayabiliriz. Amerikan basınının devrim hareketlerine olan ilgisine bakıldığında bu devrimlerin arasında en çok Şapka Kanunu ile Kadınlara Seçme-Seçilme Hakkının Verilmesinin basında ilgi uyandırdığı ifade edilebilir³²⁷.

2.1.3.1. Şapka Kanunu

Modern uygarlığın en büyük emarelerinden biri olan bütün gelişmiş toplumlarca benimsenen şapka cumhuriyet Türkiye’si için de uygar dünyayla birlikteliğin bir koşulu olarak görülmüştür. Fakat bu noktada yeri gelmişken belirtilmelidir ki; şapkanın benimsenmesinin tek sebebi Batı dünyasıyla iyi ilişkiler kurma gayesi olmamıştır. Şapkanın benimsenmesine giden yolda belki de en büyük neden, o zamana dek kullanılan fesin Türkiye dışındaki bütün dünyada geri kalmışlığın bir sembolü olarak görülmesiydi. Son dönem Osmanlı subay ve politikacılarının Avrupa’ya yaptıkları ziyaretler sonrasında kaleme aldıkları hatırat ve izlenimlerinde çok defa fesin geri kalmışlığın bir alameti olarak görüldüğüne dair anekdotlar yer almıştır³²⁸.

Türk basınında olduğu gibi Amerikan basınında da Atatürk’ün Kastamonu gezisiyle birlikte şapka devrime yönelik haberler yapılmaya başlamıştır. Konuyla alakalı ilk haber, Gazi’nin Kastamonu gezisinden yaklaşık 1 hafta sonra The New York Times’da yayınlanmıştır. Haberin içeriğinde; Türk gazete muhabirlerinin, geziye

³²⁷ Cengizhan Halaçlı, “Amerikan Basınının Toplumsal Alandaki Atatürk Devrimlerine Bakışı”, 7. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı, Korint Yayıncılık, Muğla, 2023, s.s. 165-176.

³²⁸ Uluğ İğdemir, Atatürk’ün Yaşamı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980, s.s. 21-22.; Falih Rıfkı Atay, Çankaya, 1. Cilt, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999, s. 81-82.

başlamadan önce herkesin üzerinde fes, sarık veya kalpak bulunuyorken geziden dönüşte herkesin Panama şapkası aldıklarını bildirdiklerini aktarmıştır³²⁹. The New York Times'ın mezkûr haberi dışında Amerikan basınında Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu gezisiyle alakalı hiçbir haber yayınlanmamıştır.

Şapkayla alakalı takip eden diğer haber yaklaşık 2 hafta sonra yine The New York Times tarafından yayınlanmıştır. The New York Times haberde, Mustafa Kemal Paşa'nın İnebolu'da yaptığı *“Uygur bir halk olduğumuzu dünyaya göstermemiz, uygar dünyanın biçimlerini benimsememiz gerekir. Giydiğimiz fes, ulusal kostümümüzün parçası bile değil, Yunan kökenli. Onu atacağız ve yerine uluslararası başlık olan şapkayı takacağız”* konuşmasından satır aralarını sütunlarına taşımış ve Mustafa Kemal'in bir önceki ziyaretinde istisnasız fes, kalpak veya sarık giyen tüm erkek vatandaşların şimdi hasır şapka taktığını aktarmıştır.³³⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın Kastamonu ve İnebolu'da yaptığı şapka devrimiyle alakalı yaptığı konuşma sonrasında halk Gazi'nin çağrısına uyarak fesleri yerine tercih edecekleri şapkalarını almak üzere dükkanlara hücum etmiştir. Fakat bu durum bazı tatsız ve istenmeyen olayların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Gazi'nin şapka konusundaki tutumunu takip eden ve halkın Gazi'nin çağrısına uyarak şapka almak amacıyla dükkanlara koştuğunu gören bazı fırsatçılar piyasada bulunan halihazırdaki şapkalara fahiş zamlar uygulayarak vurgunculuğa soyunmuş ve bu yolla kazançlarına kazanç katmışlardır. Şapkalara yapılan zamlarla birlikte elde edilen haksız kazançtaki olağanüstü artışı gören yetkililer çareyi olaya müdahale etmekte bulmuşlardır. Bu minvalde yetkili makamlardan yapılan açıklamalarla sıradan şapkalara %15, süslü şapkalara ise %25'ten fazla olmamak kaydıyla kâr payı sınırlamaları getirilmiştir³³¹. Her ne kadar şapkalara fahiş oranda zam uygulanmış olsa da Ankara'da şapka mağazalarında bulunan şapkaların tükendiği, stoklarının ise tamamen boşaldığı bilgisi yine basında yer edinmiş, 1925'in yazı boyunca Türkiye'de hasır şapka son derece popüler olmuştur³³².

Türkiye'de fesin yerine şapkanın kabul edilmesinin arkasında yatan süreci, her iki giysiye yüklenen anlamları ve giysilerin temsil ettiği toplumsal tarafları Batılı bir

³²⁹ “Turks Obey Kemal On Hats”, **The New York Times**, 31.08.1925.

³³⁰ “Kemal Upholds Freedom For Turkish Women, Although Divorced From His ‘Modern’ Wife”, **The New York Times**, 14.09.1925.

³³¹ “Hat, Not Fez, Becomes Official Turk Headgear”, **The Washington Post**, 18.09.1925.

³³² “Modernizing Turkey”, **The Washington Post**, 18.09.1925.

okuyucunun kolayca anlaması ve kavraması Amerikan basınınca güç olarak görüldüğünden, gazeteler ilerleyen günlerde fesin tarihsel arka planına yoğunlaşan haberler yayınlanmış ve böylelikle fesin Türk toplumu için ifade ettiği anlamlar okuyuculara açıklanmaya çalışılmışlardır.

Fesin tarihsel geçmişine yönelik 19 Eylül 1925 tarihinde “*Genç Türkler İçin Yeni Gelenekler*” başlığıyla yayınlanan makale bu bakımdan bir hayli önemlidir. Makalede şu ifadeler yer verilmiştir: “*Türkler 100 yıldan daha az bir süredir fes takıyor olsa da, siyasi ve dini birçok cemiyetin fes etrafında toplanması zaman aldı. Bu nedenle, ulusal giysinin bir parçası olarak onu terk etmeye zorlama ile buna izin verme arasında bir şey yapma kararlılığı, “Batı uygarlıklarında” bilindiği gibi salt bir üslup değişikliğinden çok daha önemlidir. Mustafa Kemal ve arkadaşları, Türklerin giyim kuşam ya da alışkanlıklar açısından tuhaf bir halk olmaktan çıkmalarını istiyorlar. Henüz Müslümanlığa sıkı sıkıya bağlılar, ama artık hayatın idaresi için onun küçük düzenlemelerini bağlayıcı olarak kabul etmiyorlar. Fes, yani siperliksiz başlık, (dini açıdan) farz olduğu gibi, başı kapatmasına rağmen namazda alnın yere değdirilmesine izin verdiği için teorik olarak giyilirdi. Aynı değere sahip olan Sarık ise çok daha eskidir, ancak uzun yıllar boyunca Türkler arasında onun takılması yalnız özel görevli kişilerle sınırlandırılmıştır. ... Artık sıradan şapkaların takılmasıyla birlikte Müslüman ve Hristiyan arasındaki en kolay ayrım kaybolacaktır. Bunların kaybı, insanlığın standardizasyonundan hoşlanmayanlar tarafından hoşnut karşılanmayacaktır. Ama zaten Türk insanı, en azından şehirlerde, fesi dışında herkes gibi giyinmeye zaten çok önceden başlamıştı.*”³³³

Şapka devriminin yasal olarak yürürlüğe girmesinden hemen önce konunun ileride suiistimal edilmesini önlemek için bazı tedbirler alınmaya başlanmıştır. İlk olarak imam sarığının giyilmesi için ruhsat alınması şartı koyulmuştur. Böylelikle eski dönemde dervişlerin, hacıların, tacirlerin ve hatta dilencilerin bile giydiği sarığın kullanımı izin almış yetkili imamlarla sınırlandırılmıştır. Bu uygulamaya karşı hareket edip izinsiz sarık takanların ise hemen tutuklanması kararlaştırılmıştır³³⁴.

Şapka devrimiyle alakalı günümüzde dahi sıklıkla tartışılan konuların başında gelen şapka giyilmesinin sivil veya resmi herkes için zorunlu tutulduğuna dair

³³³ “New Customs For Young Turks”, *The New York Times*, 19.09.1925.

³³⁴ “Licensing Of Turbans Compelled In Turkey”, *The New York Times*, 18.10.1925.

rivayetler 1925 yılında da üzerinde tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu hususta Los Angeles Times gazetesi yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için yaptığı haberde; bazı Batılı gazetelerin ısrarla yanlış aktardığı gibi şapkayla alakalı çıkarılan yeni nizamnamenin şapka takmanın ulusun tamamına farz kılındığı anlamına gelmediğini savunarak şimdiye kadar çıkarılan kararnamelerin sadece kamu görevlilerini kapsadığını, halkın fes, kalpak veya şapkadan dilediğini takmak hususunda özgür olduğunu belirtmiştir³³⁵.

Şapka devrimiyle alakalı aylardır süren hazırlıklar 25 Kasım 1925'te tamamlanmış ve hazırlanan kanun "*Şapka İktisası Hakkında Kanun*" başlığıyla TBMM'de kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Kanunun kabul edilmesini takip eden günlerde mevzubahis devrim hareketine karşı birtakım din bezirganları tarafından bazı bölgelerde isyan tertiplenmiştir. Basına yansıyan haberlere göre; devrime yönelik ilk isyan girişimi Sivas'ta başlamış, bir köyün duvarına asılan afişte şapka devrimi yerden yere vurulunca afişi duvara asan kişi yakalanıp mahkemeye sevk edilmiştir. Mahkemenin yargılaması sonucunda afiş sahibi idamla cezalandırılmıştır. Sivas'taki isyanın hemen ardından Ankara'ya ulaşan istihbarat raporlarında Doğu illerinde de bir isyan hazırlığının planlandığı haberi verilmiş, Maraş'ta ise Vali'nin evinin önünde toplanan kalabalık "*Şapka istemiyoruz!*" sloganları atarak yürüyüş yapmışlardır. Bunun üzerine olay yerine kolluk kuvvetleri gelmiş ve toplanan kalabalığı dağıtarak halkı galeyana getiren kırk kişiyi tutuklamıştır³³⁶.

Toparlanacak olursa toplumsal yaşam alanında uygulamaya konan ve aynı zamanda en büyük tepkiyi çeken devrimlerin başında gelen Şapka Kanunu devrimi, Amerikan basınında Türkiye'nin geçmiş dönemin en tanıtık simgesi olan fesi kaldırarak Osmanlı dönemine nihai bir son vermesi olarak görülmüş ve haberlerinde, makalelerinde bu imge üzerinden konuya eğilmiştir. Basın bazı durumlarda fesin yalnız Osmanlı'nın değil bütün İslamiyet'in simgesi haline gelmiş olduğunu belirterek Türkiye'nin fesi kaldırarak aslında İslamiyet'in simgesinden de "yüz çevirdiğini" ima etmeye çalışmıştır. Fakat bazı durumlarda da Ankara'nın uygulamaya koyduğu devrimi hararetle savunan değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmelerde fesin bütün dünyada geri kalmışlığın ve köhneliğin timsali olarak görüldüğü

³³⁵ "May Choose Headgear", **Los Angeles Times**, 09.11.1925.

³³⁶ "Turks Who Wear Fez Court Death", **Los Angeles Times**, 01.02.1926.; "Hanged For Anti-Fez Talk", **The New York Times**, 03.12.1925.

aktarılarak Türkiye'nin modern toplumların yolundan gitmesi, yeniliğe açık olarak hareket etmesi övgü toplamıştır.

2.1.3.2. Takvim, Saat ve Ölçülerde Değişiklik

Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı Devleti'nden intikal eden saat, takvim, uzunluk, ağırlık vb. ölçüm araçlarının kullanımı 20. yüzyıla girildiğinde modern ihtiyaçlarına cevap verebilecek ölçüde değildi. Bu sebeple cumhuriyetin ilanının hemen akabinde Batı'yla yeniden başlayacak olan ticari ilişkiler göz önüne alınarak birtakım değişiklikler planlanmıştır. İlk olarak 26 Aralık 1925 tarihinde saat ve takvim sisteminde değişiklik yapılmıştır³³⁷.

Amerikan basını, Türkiye'nin benimsediği yeni ölçü sistemleriyle ilgili yaptığı değerlendirmelerde çoğunlukla Türkiye'nin Romanya ve Bulgaristan gibi Balkan ülkelerini takip ederek Gregoryen Takvimi benimsemesini haber konusunu yapmıştır. Bu hususa dair yapılan değerlendirmelerde; Türkiye'nin bu zamana dek Hz. Muhammet'in Mekke'den Medine'ye hicretini temel alan İslami kökenli Hicri Takvimi bırakarak yerine Hristiyan kökenli Gregoryen (Miladi) Takvimi kabul ettiği, bunun da ancak Türkiye'deki dini kuralların toplumsal ve idari sistem üzerindeki etkisinin zayıflamasıyla mümkün olduğu yorumlarında bulunulmuştur³³⁸.

7 Ocak 1926 tarihinde Los Angeles Times gazetesinde "*Türk'ü Hristiyanlaştırmak*" başlığıyla yayınlanan makalede, Türkiye'nin bir süre önce hiçbir durumda kabul etmeye yanaşmayacağını ilan ettiği Hristiyan medeniyetinin ölçülerini ve ilkelerini 26 Aralık 1925'te kabul edilen Miladi Takviminin kabulüyle artık resmen kabul ettiği aktarılmıştır. Haberin devamında, Türkiye'nin Miladi Takvimi resmen benimsemesi, hem siyasi hem de ekonomik olarak ayakta kalmak için Batı toplumlarının modernleşmesine ayak uydurmanın elzem olduğunu anladığının açık bir sonucu olarak kabul edilmiştir³³⁹.

Türkiye'de her ne kadar Miladi Takvim resmen kabul edilip yürürlüğe girmişse de Hicri Takvimin kullanılmasına da devam edilmiştir. Bu hususta çıkan yazılarda; tüm resmi işlemler için Türkiye'de Batı takvimi artık geçerli olsa da eski takvimin dini bayramların belirlenmesinde kullanılacağını, bunun da Hicri Takvimin tamamen

³³⁷ İsmet Giritli, "Atatürk Cumhuriyeti'nin Laiklik İlkesi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 04 (1985), s.s. 61-62.

³³⁸ "Turkey Plans Soon To Adopt Calendar Of Christian Era", *The New York Times*, 06.12.1925.

³³⁹ "Christianizing The Turk", *Los Angeles Times*, 07.01.1926.

yürürlükten kalkmadığı anlamına geldiğine değinilmiştir. Yine basında çıkan diğer haberler; Türkiye'nin Batı takvimini kabul ederken, aynı zamanda Avrupa'daki mevcut yirmi dört saatlik gün esasını benimsediğine³⁴⁰, posta pullarında kullanılan Arap rakamlarının genel kullanım için kabul edildiğine³⁴¹ ve haftalık dinlenme gününün Cuma yerine Pazar olarak değiştirildiğine dikkat çekmiştir³⁴². Özetle, Amerikan basını mezkûr devrim hareketlerini, çoğunluğu Müslüman olan bir ülkenin hayatta kalabilmek için Hristiyan geleneklerini benimsemek zorunda kalması olarak yorumlamıştır.

2.1.3.3. Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Kazanması

Türk kadınlarına seçme ve seçilme hakkının verilmesi Türk siyasi tarihinde Türkiye'nin uygulamaya koyduğu devrimsel süreç içerisinde en önemlisi olarak görülmüştür. Özellikle birçok Batı toplumundan daha evvel Türk kadınına hak ettiği eşit ve insani değerin verilmesini sağlayan Türkiye, birçok Batı ülkesinin ve doğal olarak Amerikan kamuoyunun da takdirini ve alakasını kazanmakta gecikmemiştir³⁴³.

Türk kadınına belediye seçimlerine katılma hakkını sağlayan 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Kanunu'na dair haberler, 1929 yılının ortalarından itibaren Amerikan basınında yer almaya başlamıştır. Bu hususa dair 9 Haziran 1929'da The New York Times'da çıkan ilk haberde; Büyük Millet Meclisi'nin belediye tüzüğünde yapılması planlanan değişiklikle ileride yapılacak belediye seçimlerinde kadınlara oy kullanma hakkının verilmesinin planlandığı aktarılmıştır³⁴⁴.

Belediye Kanunu'nda yapılan değişiklik 3 Nisan 1930 tarihinde TBMM'de kabul edilerek yasalaştıktan sonra kadınlara sırada hangi hakların verileceği konusu gündeme gelmiş ve doğal olarak bu hakkın genel seçimlerde milletvekili olarak seçme ve seçilme hakkı olması üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Bu hususa dair Belediye Kanunu'nun kabul edilmesi üzerinden yaklaşık bir hafta sonra yayınlanan bir The New York Times haberinde; Türkiye'de bir sonraki aşama olarak kadınlara milletvekili olarak seçilme hakkının da verilmesinin değerlendirildiği hususu ilk kez dile

³⁴⁰ “Western Calendar In Turkey Moves Year From 1344 To 1926”, **The New York Times**, 18.01.1926.

³⁴¹ “Turks Adopt Arabic Numerals”, **The New York Times**, 22.05.1928.

³⁴² “Turkey Breaks Tradition; Makes Sunday Day Of Rest”, **Chicago Tribune**, 29.05.1935.

³⁴³ Feroz Ahmad, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London, 2003, p.p. 84-90.; Sezen Karabulut, “Çağdaşlaşma Sürecinde Türk Kadını ve Amerikan Basını (1923-1938)”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 32 (2018), s.s. 287-295.

³⁴⁴ “Turkish Women Get A Vote”, **The New York Times**, 09.06.1929.

getirilmiştir. Haberde, milletvekilliği seçilme hakkı için bir anayasa değişikliğinin gerektiği ve bu değişiklik için de en az iki yıl sürecek bir çalışmanın yapılması gerektiği aktarılmıştır. Haberde ayrıca, Ankara’da bir okul öğretmeni olan Afet Hanım’ın bu hafta bir Türk siyasi partisine üye kabul edilen ilk kadın olarak kayıtlara geçtiği bilgisi de okuyucularla paylaşılmıştır³⁴⁵.

Kadınlara tanınan belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı, asırlar boyunca hakir görülen vefakâr Türk kadınları arasında büyük sevinç yaratmıştır. Bu sevincin bir tezahürü olarak Türk Kadınlar Birliği, Sultan Ahmet Camii’nden Taksim Parkı’na kadar süren bir yürüyüş düzenlemiş, akabinde belediye seçimlerinde yeni kazanılan eşit oy hakkını kutlamak için Cumhuriyet Anıtı’nın dibine çiçekli bir çelenk bırakmıştır³⁴⁶.

Türk kadınları bir yandan belediye kanununda yapılan değişiklikle seçme seçilme hakkı kazanırken bir yandan da toplumsal yaşamdaki diğer mesleklerde görevleri icra etmeye başlamışlardır. Basında aktarılanlara göre; bu hususta gerekli yeterlilikleri sağlayıp hukuk diplomasına sahip olan iki kadın, Hâkim Yardımcısı olarak Ankara ve İstanbul’daki Adliye Mahkemelerine atanmıştır. Mezkûr hakimlerin yanında diğer kadınların da atandıkları yerlerde görevlerine başlamasıyla birlikte Türkiye, Avrupa’da en çok kadın hakimlere sahip ikinci ülke olmuştur³⁴⁷.

1934 yılına gelindiğinde Türk kadınlarına milletvekili seçme ve seçilme hakkının verilmesine iki yıldır süren çalışmalarının sonuna gelinmiş ve meclis kadınlara yasama seçimlerinde oy kullanma ve milletvekili seçilme hakkının verilmesi amacıyla anayasa değişikliği önerisini görüşmeye başlamıştır³⁴⁸. Nihayetinde de TBMM coşkuyla ve oybirliğiyle, bundan böyle 22 yaşını doldurmuş her kadına seçme³⁴⁹, 30 yaşını doldurmuş her kadına da milletvekili olarak seçilebilme hakkı tanımıştır³⁵⁰.

³⁴⁵ “Turkish Women Keen For Vote Instruction”, **The New York Times**, 10.04.1930.

³⁴⁶ “Turkish Women Hail Franchise With Parade In Constantinople”, **The New York Times**, 12.04.1930.

³⁴⁷ “Turks Name 2 Women Judges; Emancipation Has Been Rapid”, **The New York Times**, 30.04.1930.

³⁴⁸ “Turkish Women’s Rights Bill”, **The Washington Post**, 05.12.1934.; “Turkish Women To Get Vote”, **The New York Times**, 03.12.1934.

³⁴⁹ Konuyla ilgili Los Angeles Times haberinde seçme yaşı 32 olarak belirtilmişse de bunun 22 yerine 32 olarak yazılması suretiyle sehven yapılmış bir hata olduğu açıktır. “Turkish Women Given Rights”, **Los Angeles Times**, 06.12.1934.

³⁵⁰ “Turkey Makes Women Over 30 Eligible To Office; Can Vote At 22”, **Chicago Tribune**, 06.12.1934.; “Women’ Rights Voted By Turkish Assembly”, **The Washington Post**, 06.12.1934.

Türk kadınlarına beş yıl içerisinde tanınan sayısız haklar Amerikan basınında modernleşme açısından o denli büyük yankılar yaratmıştır ki; The Washington Post muhabiri Hope Ridings Miller, gelecekte Türkiye-ABD ilişkilerinin gelişmesindeki rolüyle tanınacak olan Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün ile bir röportaj yapmıştır. Türk kadınının tarihsel süreçteki konumundan İslamiyet'te kadının rolüne değin oldukça değerli değerlendirmelerde bulunan Münir Bey röportajda şu ifadeleri kullanmıştır: *“Türk kadınları birkaç yıldır kamu yaşamına önemli katkılarda bulundu. Türk kadını, ırkının uzun tarihi boyunca, belki de tüm geçmiş uygarlıklarda cinsiyetinin maruz kaldığı bazı sınırlamalardan kurtulmamıştır. Ama eski zamanlarda bile Türk kadınlarının hukuki engelleri diğer milletlerde var olanlardan daha azdı. Örneğin, Roma hukukuna göre kadının ya babasının, ya kocasının ya da bir erkek akrabasının sürekli vesayeti altında olduğu yaygın olarak biliniyor. Ancak Türk kadını, Muhammedi dinin yaygın bir şekilde benimsenmesinden önce bile, miras hakkına sahipti ve bir öğretmen olmaya uygun niteliklere sahipti. İslam dininin kabulüyle birlikte kadın, hem yeni dinin ilkelerinin hem de yerel adetlerin kendisine biçtiği kadar paylaştı. (Yeni şekillenen) Sistemin öne çıkan özelliklerinden biri de kadının inzivaya çekilmesiydi. (Kadın) Ayrı mahallelerde yaşıyordu ve kocası ve erkek akrabaları dışında erkeklerin toplumuna erişimi yoktu. Şu anda harem olarak adlandırılan bu inziva sistemi, her zaman dış dünyanın merakını çekmiş ve Binbir Gece Masalları'nı oluşturan hikayelerle aynı tatta, çoğu zaman hayali olan sayısız rivayete yol açmıştır. Türk halkının çoğunluğu o zaman bile tek eşliydi. Çok eşlilik ya bazı zenginlerle ya da köylülükle sınırlıydı, ikincisi bazen ekonomik nedenlerle buna zorlandı. Çok eşlilik uygulaması Türk kadınının önüne birçok engel koydu, ancak edebiyatta ve sanatta erkeklerle rekabet etmelerine kesinlikle engel olmadı. Bugün elbette Türk kadınları hemen hemen her sektörde, işte ve meslekte temsil ediliyor. Modern Türkiye'nin gelişmesinde kadınların önemi, Türk bağımsızlık savaşından bu yana güçlü bir şekilde kanıtlanmıştır.*³⁵¹”

Türk kadınlarının kazandığı haklar yalnız Amerikan kamuoyunda değil Avrupa toplumlarındaki kadınlarla da benzer isteklerin istenmesine yol açmıştır. Birçok Avrupa ülkesinde kadınlar yürüyüşler düzenleyerek hükümetlerinden Türk kadınlarının sahip oldukları haklara benzer haklar talep etmişlerdir. Basına yansıyan bu hususa bir örnek olarak; Bulgar Kadınları Derneği, erkeklerle kendileri arasında

³⁵¹ “Role Of Turkish Women Hailed By Ambassador”, **The Washington Post**, 12.12.1934.

tam bir eşitliğin sağlanması yolunda hükümetlerini ikna etmek amacıyla bir eylem hazırlayarak her yönden ilerici olarak gördükleri mevcut hükümetlerinin Türkiye’deki kadınların halihazırda sahip olduğu hakları kendilerinden esirgemeyeceğine dair inançlarını kamuoyuyla paylaşmışlardır³⁵².

Bütün bu süreçlerin sonucunda yapılacak genel seçim için CHP’den adaylıklarını koyan on yedi kadın, kadınların ilk kez oy kullanmaları ve seçilmeye hak kazanmaları nedeniyle yeni Türkiye’nin evriminde önemli bir adım olarak görülen 8 Şubat 1935 tarihli seçimlerin sonucunda parlamentoya seçilerek milletvekili olma sıfatı kazanmıştır. Seçilen on yedi kadından on altısı yüksek eğitimiyle göze çarparken içlerin biri hepsinden fazla ilgi çekmiştir. Bu kişi Millî Mücadele yıllarında Sakarya Meydan Muharebesi’nde gazi olan bir askerin eşi ve aynı zamanda beş çocuk annesi olan Satı Kadın olarak da bilinen Hatı Çırpan olarak kayıtlara geçmiştir. Milletvekilliği adaylığını koyması bizzat Atatürk tarafından istenen Satı Kadın, asil köylü kadınlarının meclisteki temsilcisi olarak müstesna bir konuma yükselmiş ve bu vesileyle Türk siyasi tarihindeki yerini almıştır³⁵³.

2.1.3.4. Soyadı Kanunu

28 Ekim 1927 tarihinde yapılan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk nüfus sayımı, ülke nüfusunun yaklaşık 14 milyon olarak tespit edilmesini sağlamasının yanında Osmanlı’dan Türkiye’ye miras kalan en büyük toplumsal sorunlardan birinin daha açığa çıkarılmasında aracı olmuştur. Bu toplumsal sorun; nüfus sayımıyla birlikte ortaya çıkan, yüzbinlerce kişinin tıpatıp aynı ismi taşımasının beraberinde getirdiği kargaşa durumudur³⁵⁴. Osmanlılar, hem Avrupa’da Kilise tarafından tutulan vaftiz kayıtları gibi benzeri bir şecere sistemine sahip olmadığından ve hem de baba adının bir ek yardımıyla yeni doğana aktarılması esasına dayanan Arap şecere geleneğini devam ettirmelerinden dolayı kendilerine has bir soy kütüğü sistemine tarih boyunca sahip olamamışlardır. Bu şartlar altında yapılan 1927 Nüfus Sayımı, mezkûr sorunu gün yüzüne çıkartınca ortaya çıkan bu sorunun halledilmesi ve modern devletlerdeki

³⁵² “Women Seek Equality”, *The New York Times*, 20.01.1935.

³⁵³ “Turkey Takes Step To More Freedom”, *The New York Times*, 17.02.1935.

³⁵⁴ Örneğin, “Mehmet oğlu Ali” ya da “Mustafa kızı Hatice” gibi.

gibi sistemli ve düzenli bir soy kütüğüne geçilmesi amacıyla çalışmalara vakit kaybedilmeden başlanmıştır³⁵⁵.

Amerikan basını, Türkiye'nin Batılı devletler gibi ad-soyad temeline dayanan bir isimlendirme sistemine geçmesini, yüzyıllardır süregelen bir başka Arap geleneğinin daha bırakılması olarak değerlendirmiştir. Soyadı Kanunu'na dair hazırlıklar her ne kadar 1928 yılının ilk ayları itibariyle resmen başlamışsa da ilgili kanuna son şeklinin verilip mecliste kanunlaşması ancak 21 Haziran 1934 tarihi itibariyle mümkün olabilmıştır. Bu sebeple Amerikan basınında da haberler hazırlıkların ilk başladığı 1928 yılı itibariyle aşama aşama okuyuculara aktarılmaya başlamıştır. Soyadı Kanunu çalışmalarına dair 9 Mayıs 1928 tarihinde The New York Times tarafından yayınlanan ilk haberde; 1927'deki nüfus sayımında aynı isimle kaydedilen vatandaşların sayıca fazla olmasından dolayı Ankara Hükümeti'nin hayati istatistiklerin tutulması noktasında ciddi engellerle karşılaştığı aktarılmış ve hükümetin gelecek yıllarda bu denli önemli istatistiklere artık sorunsuz ulaşmak istemesinden dolayı yasal hazırlıklara başladığına dikkat çekilmiştir³⁵⁶. Ankara'nın hazırlıklarına başladığı yeni devrim kararını Araplara atılan bir "tokat" olarak nitelendiren The Washington Post haberinde ise; hükümetin çalışmalara resmen başlamasıyla birlikte nüfusun tamamının yoğun bir uğraşıyla kendilerine bir soy adı belirlemeye çalıştığı okuyuculara aktarılmıştır³⁵⁷.

1934 yılına gelindiğinde Soyadı Kanunu çalışmaları büyük ölçüde tamamlanmış, bunun yanında toplumsal yaşamda kargaşaya sebep olabilecek diğer sorunların da çözümüne yönelik harekete geçilmiştir. Harekete geçilen konuların başında Ağa, Efendi, Paşa, Hacı, Hoca, Hazret gibi ünvan ve lakapların kullanımının yasaklanması gelmiştir. 18 Kasım 1934 tarihli The New York Times'ın ilgili haberinde; Türkiye'de yaşayanlar için, Soyadı Kanunu'nun resmen yürürlüğe gireceği 1 Ocak'ta halihazırda kullanılmaya devam edilen Ağa, Efendi ve Paşa gibi ünvanların kaldırılacağı ifade edilerek yalnızca Bay ünvanının korunacağı, bunun da ancak ad ile soyadından sonra eklenebileceği belirtilmiştir. Haberin devamında kendilerine soy adı belirleyen bazı politikacılarının soy adları okuyuculara aktarılmıştır. Buna göre İktisat

³⁵⁵ Sabit Dokuyan, "Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 01 (2016), s.s. 129-166.; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3. Kitap, 2. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.s. 115-116.

³⁵⁶ "Turkish Family Names To Be Established By Law", **The New York Times**, 09.05.1928.

³⁵⁷ "14,000,000 Turks Seek Names To Meet Law", **The Washington Post**, 13.05.1928.

Bakanı Celal Bey'in büyük anlamına gelene "Bayar"ı, Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in ise mutlu anlamına gelen "Aras" soyadını seçtiği aktarılmıştır³⁵⁸.

Başbakan İsmet Paşa'nın önerisiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e "Atatürk" soyadının verildiği ile İsmet Paşa'nın "İnönü" soyadını aldığını haberleştiren 26 Kasım 1934 tarihli The New York Times haberinde konunun başka bir tarafına da dikkat çekilmiş, Türk gazetelerinin bile şimdiki isimlerini tamamen Türkçe isimler lehine terk ettiklerini, örneğin Vakit gazetesinin şimdiden ismini Kurun olarak değiştirdiği aktararak Soyadı Kanunu'nun basın-yayın sektörüne dahi uzanan geniş etkisi sütunlara taşınmıştır³⁵⁹.

Konuya dair 2 Aralık 1934 tarihinde J. W. Kernick tarafından kaleme alınan yeni The New York Times haberinde ise; Soyadı Kanunu'nun toplumsal kullanımdaki etkisine dair daha fazla bilgi verilmiştir. Buna göre; erkekler için belirlenen Bay ünvanının karşılığı olarak kadınlar için Bayan ünvanının kullanılması kararlaştırılmış, askeri kullanımda ise yalnızca kıdemli subaylara resmi olarak rütbe ile hitap edilme hakkı tanınmıştır. Böylelikle, şimdiye kadar rütbesinden dolayı kendisine İsmet Paşa olarak hitap edilen Başbakan İsmet Bey'e, bundan böyle Orgeneral İsmet İnönü olarak hitap edilmesine karar verilmiştir³⁶⁰.

Türkiye'de herkesin bir soyadı seçmesini gerekli kılan Soyadı devriminin etkisi yalnız Türkiye hududuyla sınırlı kalmamış, Türkiye dışındaki Müslümanlar da devrimin etkisine kapılarak kendilerine birer aile adı (soyadı) seçmeye başlamışlardır. Bu hususa dair 30 Aralık'ta The New York Times'da yayınlanan bir haberde; Türkiye'de kabul edilen Soyadı Kanunu'nun etkisiyle kanunun meclisten çıkmasının hemen akabinde Doğu'daki Müslüman toplumlar arasında başlayan soyadı edinme çabası açıkça gözler önüne serilmiştir. Haberde, Türkiye dışında yaşayan Türklerin, Mısırlıların, Hintlilerin kendilerine birer soyadı seçmeye başladıkları ifade edilmiş, özellikle de eğitim kurumları içerisinde çok sayıda Ahmet veya Muhammet gibi aynı adı taşıyan kişilerin olmasının ülkelerde karışıklığa yol açtığı ifade edilmiştir³⁶¹.

³⁵⁸ "Turkey Will Permit Only Title Of Bey", **The New York Times**, 18.11.1934.

³⁵⁹ "Kemal Gets Name Ataturk, Which Means 'Chief Turk'", **The New York Times**, 26.11.1934.

³⁶⁰ "Turks Are Hunting For Family Names", **The New York Times**, 02.12.1934.

³⁶¹ "People Of The East Turning To The Use Of Family Names", **The New York Times**, 30.12.1934.

Özetlenecek olursa; Amerikan basını Türkiye'nin soy kütüğü devrimini Araplar özelinde İslami şecere sisteminden³⁶² kopuşu olarak görmüşler ve gelişmeleri Türkiye'nin yüzünü Doğu'dan Batı'ya çevirmesinin bir başka aşaması olarak değerlendirerek okuyuculara aktarmışlardır.

2.1.3.5. Türkçe Ezan

Geçmiş Sultan Abdülaziz'e kadar dayanan ezanın Türkçe okunmasına dair tartışmalar tarihsel süreç içerisinde Türkçülüğün bir düşünce akımı olarak oluşmaya başladığı 19. yüzyılda ivme kazanmaya başlamıştır. Fakat her ne kadar kökenleri 1800'lere kadar uzansa da Osmanlı padişahlarının aynı zamanda İslam halifeleri olmaları nedeniyle ezanın ve Kuran'ın Arapça dışında başka bir dilde okunmasına ulema sınıfı tarafından sıcak bakılmamıştır. Türkiye'de cumhuriyetle birlikte yürürlüğe koyulan ve dini uygulamaların toplumsal yaşamdaki sınırlarını belirleyen devrimlerden bir diğeri, sadece halkı namaza çağırma hususunda bir araç niteliği taşıyan ve Kuran'da yer almadığı için ilahi bir yönü de bulunmayan ezanın Türkçe okunması hususunda yapılmıştır. Bu amaca yönelik olarak ezan ile hutbenin Türkçe okunmasına dair ilk çalışmalar 1931 yılı itibariyle başlamıştır³⁶³.

Amerikan basınında, ezanın Türkçe okunmasına dair haberlere 1932 yılının ilk ayları itibariyle rastlanmaya başlanmıştır. Bu hususta tarihte ilk kez Yerebatan Camii'nde³⁶⁴ Arapça yerine Kur'an Türkçe tercümesi okunması haberleştirilmiş ve bu uygulama basın tarafından Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in Türkiye'yi millileştirme ve Arap etkisinden kurtulma programının bir devamı olarak görülmüştür³⁶⁵. Kuran'ın Yerebatan Camii'nde ilk kez Türkçe olarak okunmasıyla birlikte halkı Türkçe Kuran'a ısındırmak için çeşitli politikalar uygulamaya koyulmuştur. Bunlardan biri Ayasofya Camii'ne bir radyo vericisi kurularak bu işle görevlendirilen yirmi beş müezzinin aracılığıyla mikrofondan Türkçe Kuran'ın okunmaya başlanmasıdır. Camilerde Türkçe Kuran'ın okunmasından sonra bunun camilerin içiyle yetinilmeyerek dışına çıkılması ve megafonla daha geniş topluluklara duyurulması yine basın tarafından bu

³⁶² Bin-Binti/Oğlu-Kızı.

³⁶³ Seçil Akgün, "Türkçe Ezan", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 24 (1980), s.s. 105-106.; Halis Ayhan ve Mustafa Uzun, "Ezanın Türkçeleştirilmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 12, İstanbul, 1995, s.s. 38-42.; Yusuf Ziya Çağlı, "Ezan Meselesi Hakkında", **Sebilürreşad**, Cilt: 13, Sayı: 320 (1961), s.s. 307-308.

³⁶⁴ Yapılan araştırmalar neticesinde haberde Yerebatan Camii olarak bahsedilen caminin Üskübi İbrahim Ağa Camii olması gerektiği tespit edilmiştir.

³⁶⁵ "Koran Is Chanted In Turkish, Replacing Arabic, At Istanbul", **The New York Times**, 23.01.1932.

kez Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından bu yıl gerçekleştirilen dini hizmette eski geleneklerden ikinci kayda değer ayrılış olarak görülmüştür³⁶⁶. 3 Şubat gecesine denk gelen Kadir Gecesi'nde yine bir ilk yaşanarak Kuran'ın yanı sıra tekbir ve kamet de Türkçe söylenmiştir³⁶⁷.

14 Şubat 1932 tarihinde J. W. Kernick tarafından The New York Times için kaleme alınan makalede; Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye çevrilmesi ve okunmasının, Kudüs'te düzenlenen İslam Konferansı'nın hemen ardından gerçekleştiğine dikkat çekilmiştir. Makalede, Kudüs Müftüsü tarafından, diğer İslami liderlerin manevi ve aktif desteğiyle, İslam dünyasını ilgilendiren tüm konuları incelemek ve Hilafet sorununu çözmek için tertip edilen konferansın başarısızlıkla sonuçlandığı ifade edilmiştir. Kernick, Hilafet meselesinin görüşülmesinin Ankara tarafından hoş karşılanmadığını ve bu sebeple karşı hamle olarak Kuran'ın Türkçe tercümesinin yapılarak camilerde okutulmasına girişildiğini iddia etmiştir. Yine Kenrick'e göre; Ankara bu hamlesiyle yeni Türkiye'nin artık köhne geleneklere bağlı olmadığını ve tüm engellere ve dış etkilere rağmen Millîyetçi politikasını sürdürme kararlılığında olduğunu bütün dünyaya ilan etmiştir. Yazar bu noktada Kuran'ın başka dillere çevrilmesi devriminin İran ve Afganistan gibi Arapça konuşmayan diğer İslam ülkelerinde de yansımaları olabileceğini, bu ülkelerin Türkiye'yi takip etmesiyle reform hareketinin İslam dünyasının geri kalanına hızla yayılabileceğini ifade etmiştir. Yazar son olarak Türkiye'nin başlattığı devrimi Protestanların, Papalığındaki Latin üstünlüğüne karşı başlattığı Reform hareketine benzeterek yazına son vermiştir³⁶⁸.

Konuyla alakalı bir başka gazetede, The Washington Post'ta yayınlanan makalede; Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in, dini hizmetlerde kullanılmak üzere Kuran'ın bir çevirisini emrettiği aktarılırken Kahire'de bulunan en önemli İslam Üniversitesi El-Ezher'de görevli bir şeyhin Kuran'ın ruhunun Arapçadan başka herhangi bir dilde tercüme edilebileceğine inanmadığını belirttiği açıklamasından sonra Türkiye'nin Kuran'ı Türkçeye çevirme kararı aldığını belirtilmiştir. Haberde, Mustafa Kemal'in, Kuran'ın tercümesiyle kutsal kitabın anlaşılması ve yorumlanmasında bir kazanım sağlanacağı kanaatini taşıdığı aktarılmıştır³⁶⁹.

³⁶⁶ "New Koran To Be Broadcast From Sancta Sophia Mosque", **The New York Times**, 02.02.1932.

³⁶⁷ "Turkish Koran Read In Mosques", **The New York Times**, 04.02.1932.

³⁶⁸ "New Turkish Koran Stirs The Moslems", **The New York Times**, 14.02.1932.

³⁶⁹ "The Turkish Koran", **The Washington Post**, 29.02.1932.

1932 yılı Aralık ayına gelindiğinde hükümetin namazda, ezanda ve cami içerisindeki her türlü duada Arapça yerine Türkçe kullanılmasını zorunlu kılan kararı yayınlanmıştır. Yine bu kararla birlikte namazda duaları Türkçe okumaya hazır olmayan din adamlarına karara uymaya hazır olmaları için mühlet tanınmıştır³⁷⁰.

Ezanın Türkçe okunmasına yönelik hükümet kararının hemen akabinde yurt çapında birtakım devrim karşıtı olaylar düzenlenmiştir. Bu olayların en büyük çaplı olanı Bursa'da tertiplenmiş olmakla birlikte bu protestolar neticesinde şehre gelen ve olayları bizzat tetkik eden Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından yaşanan hadiseye yönelik söylenen sözler tarihe "Bursa Nutku" olarak geçmiştir. Amerikan basını, Bursa'daki karşı devrim hareketlerine oldukça ilgi göstermiş, hükümetin atacağı adımlara dair tahminlerde bulunarak olayların gidişatını adım adım okuyucularıyla paylaşmıştır.

6 Şubat 1933 tarihli Chicago Tribune ve The Washington Post haberlerinde aktarıldığına göre; ülke çapında bir dizi teftişlerde bulunmak yurt gezinde bulunan Cumhurbaşkanı, Bursa'da ezanın Türkçe okunmasına yönelik düzenlenen gerici olayı haber almasının hemen akabinde Başbakan İsmet Paşa ile birlikte derhal Bursa'ya giderek durumu bizzat eline almıştır. Basına yansıyan haberlere göre; olaylar bir takım muhafazakâr vatandaşın, ezanı Arapça yerine Türkçe okuyan müezzine saldırmasıyla başlamıştır. Olayların bir anda büyümesi üzerine bölgeye gönderilen kolluk kuvvetleriyle isyan girişimi daha fazla büyümeden bastırılmıştır. Olayın meydana geldiği caminin baş imamı da dahil olmak üzere çok sayıda imamla birlikte müezzine saldıran altmışa yakın saldırgan olayların neticesinde tutuklanmıştır. Ayrıca olayların yaşandığı sırada yeteri kadar sorumluluk almamakla itham edilen Bursa müftüsü de görevden alınmıştır. Basında hükümetin, hareketin elebaşlarına karşı, bazılarının asılması ihtimaliyle sert bir adım atmasının beklendiği de aktarılmıştır³⁷¹.

Özetle, Amerikan basınında ezanın Türkçe okunması hadisesi daha önceki devrim hareketlerinde olduğu gibi Türkiye'de asırlardır süregelen dini geleneğin yıkılması hususunda atılmış bir adım olarak görülmüş ve bu minvalde yorumlamalarda bulunulmuştur.

³⁷⁰ "Turkish Clergy Get Respite", **The Wall Street Journal**, 30.12.1932.; "Clergy Must Speak Turkish", **The Washington Post**, 04.01.1933.

³⁷¹ "Kemal Goes To End Turkish City Revolt", **The Washington Post**, 06.02.1933.; "Turkish Revolt Flares; Prayer Language Issue", **Chicago Tribune**, 06.02.1933.

2.1.4. İktisadi Alanda

Türkiye, iktisadi alandaki ilk devrim hareketini 1923 Lozan Konferansı'nın birinci evresinin dağılması akabinde 17 Şubat 1923'te düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'yle atmış, bu kongrede Batı'yla uyumlu bir iktisadi politikanın izleneceği mesajının verilmesi, kamuoyunda Türkiye'nin gelecekteki takip edeceği istikametini de gösteren önemli bir işaret olarak algılanmıştır³⁷². Bu vesileyle Atatürk döneminde çerçevesi belirlenen yapılacak iktisadi devrimler, 1929 yılındaki ekonomik buhrana kadar düzenli bir şekilde yürürlüğe teker teker koyulmuştur. Lakin Türkiye'nin takip ettiği bu yeni iktisadi model, 1929 yılının Ekim ayında başta ABD olmak üzere büyük devletlerin ekonomilerinde başlayan krizle birlikte savrulmaya başlamış, Türkiye ekonomisi girdiği bu iktisadi krizin etkilerinden ancak beş yıl sonra kurtulmayı başaramıştır³⁷³.

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan 2. Dünya Savaşı'yla birlikte savaşta tarafsız olan Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ve Doğu'daki toprak taleplerinin de etkisiyle askerî açıdan her an teyakkuzda bulunma ihtiyacı hissetmiş, bu sebeple ordusunu güçlendirmek ve her an hazırda tutmak adına bir takım iktisadi önlemler almaya mecbur kalmıştır. İnönü döneminin ekonomi politikaları temel ekseninde bu ihtiyacın karşılanması ve savaşta haksız kazanç elde edenlerle mücadele etrafında şekillenmiştir.

Amerikan basınına göre; bu hususta atılan adımlardan; 1940'ta çıkartılan Millî Korunma Kanunu ile Refik Saydam Hükümeti'ne piyasa ürünlerine ayar çekme, ekonomiyi düzenleme yetkisi³⁷⁴; 1942'de çıkartılan Varlık Vergisi Kanunu ile Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'ne savaş yıllarında haksız kazanç elde edenlerin servetlerini bir defaya mahsus vergilendirme yetkisi³⁷⁵; 1943'te çıkartılan Toprak Mahsulleri Vergisi ile Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'ne toprak ürünlerinden %10 nakden veya aynen vergi

³⁷² Afet İnan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, ss. 9-90.

³⁷³ Özlem Kırılı Baydur ve Cem Mehmet Baydur, "1929 Ekonomik Buhranı", **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1929-ekonomik-buhrani/>, Erişim Tarihi: 20.05.2022.

³⁷⁴ Alev Özbil, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)", **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s.s. 50-144.; Mehmet Korkud Aydın, "Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 01 (2019), s.s. 413-428.

³⁷⁵ Cahit Kayra, **Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018, s.s. 47-111.; Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.s. 11-99.

alınması yetkisi verilmiştir³⁷⁶. Bunların dışında 1945'te çıkartılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile Şükrü Saraçoğlu Hükümeti'ne ayrıca toprağı olmayan ailelere toprak tahsis edilmesi hususunda yetki verilmiştir³⁷⁷. Savaşın iktisadi açıdan sebep olduğu buhranlarla ile Sovyetlerin uyguladığı psikolojik harbinin bir sonucu olarak önce 1947'de Truman Doktrini, akabinde doktrinin etkisiyle de aynı yıl Marshall Yardımı yapılmıştır.

2.1.4.1. İzmir İktisat Kongresi

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinin 4 Şubat 1923'te kesilmesinin hemen akabinde düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nde esas olarak iki temel gaye hedef alınmıştır. Bunlardan; ilki dağılan konferansın ardından Türkiye'nin takip edeceği iktisadi sistem konusunda Batı kamuoyunda oluşan kaygıları gidermek olarak belirlenmiş iken diğer gaye ise temelleri yeniden atılan bir devletin nasıl bir iktisadi modelle devam edeceğini toplumun her kesiminden insana göstermek olarak tayin edilmiştir.

Amerikan basınında İzmir İktisat Kongresi'yle alakalı oldukça sınırlı sayıda haberler yapılmıştır. Yapılan haberlerde de kongrenin yalnız iktisadi yanına ağırlık verilmeyerek kongre vesilesiyle İzmir'de bulunan askeri ve sivil erkandan dolayı kongrenin siyasi bir yönünün olduğuna da sıklıkla atıf yapılmıştır. Bu hususta basında; çıkan ilk haber "*Türkler Yakın Doğu'yu Görüşmek Üzere Bir Konsey Topluyor*" başlığıyla The Wall Street Journal tarafından kongreden üç gün önce yapılmıştır. Haberde gazete, İstanbul'dan gelen bir haberin önemli bir askeri ve sivil erkanın katılımıyla yapılacak bir konseyin Yakın Doğu'daki durumun çeşitli aşamalarını görüşmek üzere İzmir'de toplanacağını bildirdiğini ifade etmiştir. Haberin devamında, Lozan Barış Konferansında Türk heyetinin başı olan İsmet Paşa'nın, planladığı gibi Ankara'ya gitmek yerine hemen İzmir'e gideceği, bunun da Mustafa Kemal Paşa

³⁷⁶ Cahit Kayra, **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950**, 1. Cilt, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018, s.s. 297-303.

³⁷⁷ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s.s. 90-91.; M. Asım Karaömerlioğlu, "Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi", **Birikim Dergisi**, Sayı: 107, (1998), s.s. 31-47.; Erdal İnce, "Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 13 (2006), s.s. 59-78.; Mehmet Kayıran ve Mustafa Yahya Metintaş, "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 19 (2018), s.s. 647-666.

tarafından İsmet Paşa'yı meclisteki Müttefiklere karşı olduğunu "haykıran" aşırı muhaliflerden uzak tutmak maksadıyla planlandığı okuyuculara aktarılmıştır³⁷⁸.

Tarihler 17 Şubat 1923'ü gösterdiğinde İzmir İktisat Kongresi açılışını gerçekleştirmiş, yaklaşık iki hafta boyunca hayli önemli konuların tartışılmasından dolayı Türkiye için büyük önem taşıyan kongreye Amerikan basını gereken ilgiyi göstermemiştir. Yapılan haberlerin sayısının azlığından da anlaşılacağı üzere, Amerikan basını kongreye o derece ilgisiz kalmıştır ki; kongrenin açılışıyla ilgili ilk ve tek haberi yapan The Wall Street Journal gazetesi, kongrenin Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi sorunlarının görüşüldüğü bir kongre olduğunu belirtmek yerine kongreyi bir "*Türk-Rus Ekonomik Konferansı*" tanımlayarak okuyucularına duyurmuştur³⁷⁹.

İzmir İktisat Kongresi'nin açılışına Türkiye'den sanayi, tüccar, çiftçi ve işçi sınıfından temsilciler katılırken dünyadan da kongreye katılım gösteren devletler ve temsilcileri olmuştur. Kongrenin açılışında Mustafa Kemal Paşa, aralarında Rus Sovyet Hükümeti ve Asya Devletleri temsilcilerinin de aralarında bulunduğu delegelerin huzurunda bir nutuk söyleyerek kongrenin açılışını gerçekleştirmiştir. Amerikan basınında yer aldığına göre; Mustafa Kemal Paşa nutukta şunları söylemiştir: "*Avrupa'nın yalnızca üç veya dört yıllık değil, üç veya dört asırlık hesaplarıyla hesaplaşmak zorundayız. İtilaf Devletleri, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun sona erdiğini, hayat ve enerji dolu millet tarafından yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunu henüz anlayamadılar. Türkiye'nin mutlak bağımsızlığı güvence altına alınmalı ve tanınmalıdır.*"³⁸⁰

İzmir İktisat Kongresi sırasında Türk-Fransız ilişkilerini geren ufak bir olay da vuku bulmuştur. 27 Şubat 1923 tarihli Chicago Tribune gazetesine yansıyan olaya göre; bazı Amerikalı yetkililerin Fransızların Lozan konferansının dağılmasına neden olduğu ve barışı engellediği yönündeki açıklamaları sonrasında Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı Fevkalâde Mümessili Adnan Bey'in (Adıvar) bu açıklamadan hareketle Fransızlara karşı bir takım öfkeli sözler sarfetmiştir. Bunun üzerine Fransa Başbakanı Raymond Poincare, Ankara'daki Fransız temsilcisi Albay Mourgen'e telgraf çekerek, Türk basınında ve devlet adamlarının söylemlerinde yer alan Fransız

³⁷⁸ "Turks Call A Council To Discuss Near East", **The Wall Street Journal**, 14.02.1923.

³⁷⁹ "Near East Outlook Brighter", **The Wall Street Journal**, 17.02.1923.

³⁸⁰ "Kemal Says Allies Don't Know Turks Yet", **The New York Times**, 19.02.1923.

karşıtı ifadelerden dolayı üzüntü duyduğunu belirtmiş, Fransa'nın Türkiye'ye karşı dostane duygularına dair teminat verdiğini ifade etmiştir³⁸¹.

2.1.4.2. 1929 Ekonomik Buhranı

New York Menkul Kıymetler Borsası'nın "Kara Perşembe" olarak anılan 24 Ekim 1929 Perşembe günü çökmesiyle başlaması tetiklenen 1929 Ekonomik Buhranı, birkaç ay içerisinde etkisini Amerika'nın dışında da hissettirmeye başlamış, Türkiye'deki etkisi ise Aralık ayı itibarıyla hissedilmeye başlamıştır. Amerikan basını, krizin dünyada en çok etkilediği ülkelerden biri olan Türkiye'deki gelişmeleri dikkatle takip etmiştir. Bu hususta ilk haber; 5 Aralık 1929 tarihli The New York Times gazetesinde yayınlanmıştır. Mezkûr haberde İngiliz sterlininin Türk lirası karşısındaki değerinin 997 kuruştan 1110 kuruşa yükselmesinden dolayı borsanın her zamankinden açılış saatinden kırk beş dakika kadar daha geç açıldığı belirtilmiştir. Haberin devamında, dönemin Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun hükümetin durumla başa çıkmak adına önlemler aldığını belirten açıklamasına yer verilerek açıklamaları sütunlardan okuyucularla paylaşılmıştır.

Habere göre; Saraçoğlu krize yönelik olarak şu açıklamalarda bulunmuştur *"Kriz, maalesef tüccarların ihtiyaçlarının ötesinde sipariş vermeleri ve borç planlarının da çoğunlukla aynı ödeme döneme denk gelmesi nedeniyle hızlandı. Artan döviz talebinden dolayı bir tür kriz yaşıyor, bazı insanlar ihtiyaç duymadan sterlin alıyorlar ki bunu spekülasyon ve devlete karşı suç olarak görüyoruz. Bu (krizde) hükümetin yurt dışından büyük inşaat malzemesi alımları da etkili oldu ama asıl sebep ithalattaki suni enflasyondur. Kasım'dan önceki dört ayda, normalin üzerinde 100.000.000 Türk Lirası (440.000.000\$) değerinde mal ithal ettik. (Fakat) o zamandan beri birçok hatta ithalatı durdurduk."*³⁸² Haberin son kısmında, hükümetin kamu bankalarının krize çare olarak her gün bir miktar sterlin satmasını sağlayacağını belirtilerek yazı sonlandırılmıştır.

Hükümet krizin etkisinin hissedilmeye başladığı ilk günlerden itibaren mali krizin daha fazla büyümemesine yönelik sert tedbirler almaya başlamıştır. Mezkûr tedbirler kapsamında ilk olarak bütün devlet memurlarına iç pazarın desteklenmesi amacıyla satıştaki bütün yerli malı ürünlerin satın alınması talimatı verilmiştir.

³⁸¹ "French Protest Turk Attacks", **Chicago Tribune**, 27.02.1923.

³⁸² "Turkish Currency At New Low Mark", **The New York Times**, 05.12.1929.

Amerikan basınına göre; bu tedbirleri bir sonraki aşamada ithalatın zorunlu haller dışında yasaklanması, her döviz alımının amacının belirlenmesi için soruşturmalar yapılması, bankaların döviz alımı için Maliye Bakanlığı'ndan iznine tabi tutulması, paniğe yol açan yazılar yazanlar hakkında kovuşturmaların yapılması, kargaşa durumunun oluşmaması için borsa binasının önünde trafik polisinin düzeni sağlaması gibi tedbirler takip etmiştir³⁸³.

Hükümet, bahsedilen geçici tedbirlerin ardından ülkenin gelecekte bir daha böyle mali krizlerle boğuşmamasını temin etmek amacıyla yeni bir iktisadi politikaya geçildiğini ilan etmiştir. Amerikan basınına yansıdığı kadarıyla; Başbakan İsmet Paşa, bugün yaşanan mali krizlerin tekrarını önlemek için hükümetin gelecekteki politikasının ithalat ve ihracattan oluşan dengeli bir bütçe olacağını söylemiş, akabinde de vatandaşlardan mümkün olduğu kadar hükümeti örnek almalarını ve kutsal bir vatan görevi olarak satın alınacak ürünlerde yalnız Türk üreticilerinin ürünleriyle ilgilenmelerini istemiştir. Paşa konuşmasının devamında, yurt dışında Türk ürünlerine talep yaratmaya yönelik başlatılacak bir kampanyayı hükümetin destekleyeceğini de ifade etmiştir. Paşa'nın konuşması ve duyurulan tedbirler sonrasında piyasalar az da olsa sakinleşmiş, halkın Türk lirasına olan güvenini yeniden kazanmaya başlamasıyla da İngiliz sterlini Türk lirası karşısında 50 kuruş değer kaybetmiştir. The New York Times'a göre dövizin durumunu borsanın önünde takip eden halk bu düşüşü "yaşasın Cumhuriyet" nidalarıyla kutlamıştır³⁸⁴.

15 Aralık günü Lucille Saunders tarafından "*Türkiye Mali Krizden Ağır Darbe Aldı*" başlığıyla The New York Times için kaleme alınan bir makalede hükümetin duyurduğu tedbirlerin geçici etkisine temas edilmiştir. Saunders kaleme aldığı yazısında; İngiliz sterlininin yükselişine doların da eşlik etmesiyle toplumda yine bir panik havasının başladığını, bu panik havasının etkisiyle de insanların yine ellerindeki Türk lirasını yeniden sterlinle değiştirmeye başladığını yazmıştır. Saunders bununla birlikte, gelişmelerden habersiz bir şekilde tatil poliçeleri ile diğer türden ihtiyaçları için döviz almak üzere bankalara giden birçok kişinin döviz cinsinden ödeme talep eden bir senet ibraz edemedikleri için eli boş bir şekilde bankalardan ayrıldıklarını duyurmuştur³⁸⁵.

³⁸³ "Turkey Bans Trade In Money In Crisis", **The New York Times**, 06.12.1929.

³⁸⁴ "Turkey To Control Its Foreign Trade", **The New York Times**, 07.12.1929.

³⁸⁵ "Turkey Is Hard Hit By Financial Crisis", **The New York Times**, 15.12.1929.

Türkiye her ne kadar krizin etkilerini aşamalı bir şekilde hissetmeye başlamışsa da durumun ciddiyetini tam olarak kavramadığı 1930 yılı bütçe görüşmeleriyle gün yüzüne çıkmıştır. Öyle ki; bütçenin görüşüldüğü 1930 yılının ilk günlerinde bütçe ödeneği 1929 yılına kıyasla artış göstererek 222 milyon lira olarak tespit edilmiştir. Amerikan basınında çıkan haberlere göre; mezkûr bütçenin dörtte biri halk sağlığı, eğitim, kamu kurumları ve sosyal hizmetlere ayrılırken kalan dörtte birlik kısmı da yine savunma harcamalarına ayrılmıştır³⁸⁶.

Amerikan basınında Türkiye'nin içerisinde bulunduğu kriz ortamına yönelik birçok değerlendirme yazısı yayınlanmıştır. Bunlardan en kayda değerlerinden biri yine Lucille Saunders tarafından kaleme alınmıştır. Mezkûr yazıda; Türkiye'nin içerisinde bulunduğu mali krizi ilk aşamada atlatamamasından dolayı duruma Atatürk'ün el koymaya karar verdiği, bu maksatla mali krize rasyonel metotlarla çözüm bulmak adına aralıksız otuz altı saat boyunca ekonomi kitapları okuduğu aktarılmıştır. Yazının devamında, bu durumun Atatürk'ü tanıyanlar için şaşırtıcı olmadığını çünkü onun bir sorunun çözümünde her daim sorumluluk alarak en ön safta yerini aldığına vurgu yapılmıştır. Yazıda ayrıca, hükümetin başlattığı iç üretimin desteklenmesi kampanyaları karşısında Avrupa'yla iş ilişkilerine sahip olan iş adamlarının Avrupa'dan ithalat yapma noktasında cesaret gösteremedikleri, çünkü hükümetin bu konuda iş adamlarına ne türden bir yaptırım uygulayabileceğinin henüz net bir şekilde bilinmediği de ifade edilmiştir. Saunders yazısında bu süreçlere değindikten sonra hükümetin bu konudaki desteğine rağmen iç pazardaki yerel üretimin ülkedeki toplam talebi karşılamaya yeterli olup olmayacağının şüpheli gözüktüğünü, fakat yine de hükümetin teşvikine inanan bazı fabrikaların üretim kapasitesini artırmak için tesislerini büyötmeye giriştiklerine değinmiştir. Saunders makalesinde son olarak, Ankara'nın ısrarlı inkarlarına rağmen Türkiye'nin mali krizden ancak dış kredi kabul ederek çıkış bulabileceğine dair söylentilerin giderek arttığına temas ederek bu kredinin Fransız ve Rus bankalarından temin edilmesinin olası olduğunu duyurmuştur³⁸⁷.

1930 yılının Şubat ayıyla birlikte mali krizin etkileri Türkiye'de en üst perdeden hissedilmeye başlanmıştır. Bu noktada Amerikan basınında Türkiye'nin mali durumunu istikrara kavuşturmanın bir aracı olarak kamu borcu konusunda bir

³⁸⁶ "Turkey Allocates Budget Funds", *The New York Times*, 19.01.1930.

³⁸⁷ "Turkish President Seeks Trade Spur", *The New York Times*, 09.02.1930.

moratoryum düşünebileceğine dair haberler çıkmaya başlamış, dış basında yer alan bu haberler Akşam gazetesi tarafından yapılan bir haberler de teyit edilmiştir. Amerikan basınının bu gelişmeye yönelik değerlendirmesi “*Hükümetin, mali statüsünü korumak için sözleşmeler tarafından tanınan hakları kullanmaktan çekinmeyeceği anlaşılmıştır.*” şeklinde olmuştur³⁸⁸.

Dış basında çıkan Türk hükümetinin moratoryuma başvuracağı söylentilerinin hemen ardından Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Paris’teki Osmanlı Borçlar Komisyonu’na gönderdiği bir yazıyla hükümetin moratoryumu tamamen göz ardı etmediğini ilk kez resmi ağızdan beyan etmiştir. Amerikan basınının aktardığına göre; Saraçoğlu tarafından Osmanlı Borçlar Komisyonu’na ithafen kalıma alınan yazıda; “*Mevcut durum, bir sonraki ödeme tarihinde ağırlaşabileceğinden, ülkenin ekonomik durumuna ve borç sahiplerinin çıkarlarına zarar verebilecek bir krizi önlemek için, komisyonun bir çözüm düşünmesinin ve hükümete önermesinin uygun olacağını söylemeye hazırım.*” ifadelerini kullanmıştır³⁸⁹. Bu gelişmeden hareketle “Kara Perşembe”nin Türkiye’deki en yıkıcı etkisine 1930 yılının Şubat ayı itibariyle ulaştığı ifade edilebilir.

Maliye Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun Osmanlı Borçlar Komisyonu’na ithafen kaleme aldığı bildiriye komisyondan cevap bir hafta sonra gelmiştir. Amerikan basınının son dakika haberi olarak okuyucularına duyurduğuna göre; komisyon temsilcileri Bakan’ın talebi üzerine Türkiye’nin mali durumuyla ilgili yaptıkları incelemelerin raporunu yine Bakan’ın kendisine sunmuştur. The New York Times, Akşam gazetesine atıfta bulunarak yaptığı haberinde, komisyon temsilcilerinin iktisadi durumu sanılandan daha kötü bulduklarını ve yine komisyonun durumu iyileştirmek hükümete yabancı bir finans uzmanıyla çalışılmasını önereceğini yazmıştır³⁹⁰.

Osmanlı Borçlar Komisyonu’nun raporunun iç ve dış basına sızması hükümet tarafından hoş karşılanmamış, raporun muhteviyatındaki olumsuz iktisadi tablonun toplumdaki panik durumunu daha arttıracığından endişe edilmeye başlanmıştır. Amerikan basınına göre; hükümet bunu önlemek amacıyla bir dizi önlemleri hayata geçirmiş, öncelikle mezkûr raporu haber yapan iç ve dış basın yayın kuruluşlarına devletin resmi ajansı Anadolu Ajansı aracılığıyla bilgilendirme yazısı gönderilmiştir.

³⁸⁸ “Urge Turkish Moratorium”, **The New York Times**, 09.02.1930.

³⁸⁹ “Debt Still Worries Turks”, **The New York Times**, 12.02.1930.

³⁹⁰ “Finds Fiscal Outlook Gloomy In Turkey”, **The New York Times**, 18.03.1930.

Basına göre Anadolu Ajansı, basın-yayın kuruluşlarına gönderdiği bilgilendirme yazısıyla birlikte Türkiye'nin maliyesinin sanıldığından daha kötü durumda olduğu ve ülkenin borçlarını ödeyemeyeceği yönündeki haberleri yalanlayarak bu hususta dünya kamuoyunda Türkiye'nin borçlarını ödeyemeyecek algısının yaratılmasına engel olmaya çalışmıştır³⁹¹.

Fakat Anadolu Ajansı'nın bilgilendirme yazısı üzerinden henüz birkaç gün geçmişken komisyon raporunun içerik bakımından doğru olduğu, gelir-gider açığının 300 bin dolar düzeyinde olması beklenirken bu rakamın yapılan son mali soruşturmayla 1 milyon dolar olduğunun tespit edilmesi üzerine hükümetin “Kamu Borç Komisyonu³⁹²” hakkında dava açılması istemiyle suç duyurusunda bulunacağını kamuoyuna açıklamasıyla resmiyete dökülmüştür³⁹³.

Osmanlı Borçlar Komisyonu'nun gönderdiği rapor kanalıyla hükümet eylem planlarını derhal uygulamaya koymuş, buna göre Paris'te bulunan komisyonun tavsiyeleri dikkate alınarak yeni bir mali anlaşma metni üzerine mutabık kalınmıştır. Bu hususta The New York Times gazetesinden J.W. Collins tarafından kaleme alınan “*Türkiye'nin Maliyesini İnceleyecek Uzman*” başlıklı habere göre; anlaşmaya uyarınca hükümet savaştan bu yana birçok Avrupa ülkesinin mali açıdan yeniden inşasıyla ilgili olarak iyi işler yapmış olmasıyla tanınan Fransız finansçı Charles Rist'in iktisadi danışman sıfatıyla görevlendirilmesini kabul etmiştir. Yine Collins'e göre, Ankara'nın bu “iktisadi tavizine” karşılık komisyon tarafından Türkiye'nin vadesi gelen taksitlerin ödenmesinden bir yıllığına muaf tutulmasına karar verilmiştir, bununla birlikte Türkiye'ye ek kredi verilmesinin de önü açılmıştır³⁹⁴.

Osmanlı Borçları Komisyonu'yla yapılan yeni mali antlaşmaya rağmen 1929 ekonomik krizinin etkileri Türkiye'de her alanda derinden hissedilmeye devam etmiştir. Borç ödemeleri ve ithalat alanlarında hissedilen ilk etkilerin ardından 1930 yılının sonuna doğru kriz bu sefer Türkiye'nin en önemli gelir kalemlerinden olan tarım ürünlerine vurmaya başlamıştır. Amerikan basınına yansıdığı kadarıyla; bu hususta örneğin İzmir'den 1930 yılı itibarıyla 30 bin ton kuru meyve ihraç edilmiş, bu rakamın geçen seneki rakamın üçte ikisi oranında kalması meyve üreticilerinin dış

³⁹¹ “Deny Turkey Is Insolvent”, **The New York Times**, 19.03.1930.

³⁹² Günümüzde Hazine ve Maliye Bakanlığına bağlı olarak görev yapan Borçlanma Genel Müdürlüğü ile Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü'nün görev ve yetkilerini üstlenen kamu kurumu.

³⁹³ “Turkey To Sue Own Debt Board”, **The New York Times**, 21.03.1930.

³⁹⁴ “Expert To Examine Turkey's Finances”, **The New York Times**, 18.05.1930.

pazarların ilgisinin artık azalacağı noktası endişe duymalarına yol açmıştır. Konuya dair değerlendirmelerde bulunan The New York Times'ın tecrübeli Türkiye muhabiri J. W. Kernick, “*Yakın Doğu Ekonomik Krizden Ağır Darbe Aldı*” başlığıyla görüşlerini paylaştığını yazısında; bu durumun öncelikle dünya ekonomik krizinden kaynaklandığına, çünkü kaçınılmaz olarak azalan tüketimle birlikte, ana alıcıların her kriz zamanında gelenek olduğu üzere bir kez daha ileriye dönük satın almalar konusunda isteksizlikler gösterdiklerine dikkat çekmiştir. Kernick yazısında ayrıca, normalde yılın bu zamanında ürünlerin büyük bir kısmının satıldığını fakat şimdiki durumda İngiltere ile Kıta Avrupası'ndaki alıcıların yalnızca acil ihtiyaçları karşılamaya yetecek kadar satın alımlar yaptığını aktarmıştır³⁹⁵.

1930 yılının son aylarına gelindiğinde Türkiye, durgunlaşan ekonomisini yeniden canlandırmak amacıyla bir dış kredi temin etmenin yollarını aramış, bu amaçla Türkiye'nin Amerika ile ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkilerini güçlendirme arzusu birleşince kredi için ABD'li temsilcilerle iletişime geçilmiştir. Basına yansıdığına kadarıyla; ABD, Türkiye'nin bu başvurusu üzerine Ticaret Müsteşarı Julius Klein'i Ankara'ya yollamış, Kasım ayının sonlarına doğru Türkiye'ye gelen Klein, birkaç günlük resmi ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilerek Türkiye'nin ihtiyacı olan finansal kredi temini için temaslarda bulunmuştur³⁹⁶.

1931 yılına gelindiğinde ise ekonomik krizin etkisi daha da hissedilmeye başlanmış, bu durum 1931 yılı merkezi bütçesindeki rakamlarıyla yeni tedbir uygulamalarına da yansımıştır. Öyle ki; 1930 yılı bütçesi 222 milyon lira belirlenmişken bu bütçe 1931 yılı için önce 221 milyon olarak belirlenmiş, daha sonradan yapılan tadil ile bütçe bu sefer 185 milyon liraya düşürülmüştür³⁹⁷. Yeni uygulamaya koyulan tedbirlerin içeriği ise durumun Türkiye için vahametini gözler önüne sermiştir. Basına yansıyan tedbirlerden bazıları şu şekildedir: memurların hem sayılarının hem de maaşlarının azaltılması, otuz yıllık hizmetini tamamlanmış olanların doğrudan emekliye sevk edilmesi, birçok diplomatik ve konsolosluk görevlisinin ya geri çağırılması ya da temsilcilik misyonlarında küçülmeye gidilmesi suretiyle Dışişleri Bakanlığı bütçesinde tasarrufa gidilmesi, kriz vergisinin yürürlüğe

³⁹⁵ “Near East Hit Hard By Economic Crisis”, **The New York Times**, 19.10.1930.

³⁹⁶ “Turks Hope To Raise Loan In America”, **The New York Times**, 23.11.1930.

³⁹⁷ “Turkey Decides On Strict Economy”, **The New York Times**, 15.02.1931.

girmesi, yerli ve yabancı bütün resmi/özel kurum ve kuruluşlarda çalışanların maaşlarında yüzde %10 kesinti yapılarak Hazine'ye aktarılması, gümrük vergilerinin önce iki katına sonra üç katına ve daha sonra da dört katına çıkartılması, azalan ihracatın dengelenmesi maksadıyla ithalatın daha da kısıtlanması³⁹⁸.

1932 yılı itibariyle krizin etkileri Türkiye'de hafiflemeye başlamış, bu da Amerikan basınının Türkiye'yle ilgili olarak yaptığı haber sayılarında gözle görülür azalma yaşanmasına neden olmuştur. Krizin etkisinin tamamen geçerek reel gayri safi yurtiçi hasıla, ihracat ve ithalat rakamlarının krizden önceki haline gelmesi ise ancak 1934 yılı itibariyle mümkün olabilmıştır.

2.1.4.3. Merkez Bankasının Kurulması

1929 Dünya Ekonomik Buhranının Türkiye'de en yoğun hissedildiği yıl olan 1930 yılında hükümet asıl olarak merkezi idare için banknot basımının sağlanması ile ülkedeki para ve kredi politikasının Avrupa'daki emsalleri gibi bir banka tarafından yürütülmesi amacıyla 30 Haziran 1930 tarihinde bankanın kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Türkiye açısından ulusal düzeydeki bu gelişme Amerikan basınında hiçbir karşılık bulmamıştır. Bankanın kuruluşuyla alakalı ilk ve tek haber; 13 Haziran 1930 tarihinde okuyucularla paylaşılmıştır. Haberin içeriğinde; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, para basımını yapmak, bankalara sağlanacak faiz oranlarını düzenlemek ve devletin kamusal mevduat kuruluşu olmasını sağlayacak bir merkez bankasının kuruluşuna izin veren bir tedbiri kabul ettiği ifade edilmiştir. Haberde yine, bankanın kuruluşuyla birlikte hazineye Türk lirası ve frank değerinden karşılığı bulunan altın rezervleri ile kıymetli evrakın yeni kurulan bankayı devredileceği bilgisi de aktarılmıştır³⁹⁹.

2.1.4.4. Milli Korunma Kanunu

Amerikan basınında, İnönü dönemi iktisadi politikalarına dair yalnızca Millî Korunma Kanunu'yla alakalı haberler yapılmış, yapılan haberlerde oldukça kısır kalmıştır. Bu hususta ilk olarak "*Türkler Ekonomik Savunma Planlıyor*" başlığıyla 3

³⁹⁸ "Turkey Decides On Strict Economy", **The New York Times**, 15.02.1931.; "Turkish Economy Meets Opposition", **The New York Times**, 21.06.1931.; "Turks Impose "Crisis Tax"", **The New York Times**, 15.11.1931.

³⁹⁹ "State Bank For Turkey", **The New York Times**, 13.06.1930.

Ocak 1940 tarihinde The New York Times'ta bir haber yayınlanmıştır. Yapılan haberin içeriğinde; CHP meclis grubunun parti meclisinde Türkiye'nin ekonomik savunmasını ele alan bir yasa tasarısını onayladığı ve bu tasarının son şeklini alması akabinde Meclis'e sunulacak olan yasal tedbirle spekülâtlörlere verilecek cezaların tespit edildiğı belirtilmiştir. Bununla birlikte; yasanın kabulüyle 'genel seferberlik veya savaş tehdidi' durumunda hükümete geniş yetkiler verileceğı bilgisi de okuyuculara aktarılmıştır⁴⁰⁰.

Millî Korunma Kanunu'yla alakalı Amerikan basınında yayınlanan diğör bir haberde ise; Ankara'daki meclisin, kriz veya savaş durumunda tüm ekonomik konularda hükümete olağanüstü yetkiler tanıyan olağanüstü hâl yasa tasarısının görüşmelerini tamamladığı aktarılırken yeni yasanın etkilerinin çok geniş olduğı ve olağanüstü hâl durumunda hükümete "diktatörce" yetkiler verdiğı belirtilmiştir. Haberin devamında, kanunun sadece ülkenin tüm ekonomik faaliyet alanını kapsamakla kalmayacağı, aynı zamanda ulusal çıkarların etkin bir şekilde korunmasını engelleyebilecek grev veya sabotaj gibi girişimlerle mücadele etmekte de kullanılabileceğı, bu hususta işlenecek suçların ise askeri mahkemelerde veya olağanüstü hâl mahkemelerinde göröleceğı ifade edilmiştir⁴⁰¹.

⁴⁰⁰ "Turks Plan Economic Defense", **The New York Times**, 03.01.1940.

⁴⁰¹ "Law For Emergency Adopted In Turkey", **The New York Times**, 19.01.1940.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AMERİKAN BASININDA TEK PARTİ DÖNEMİ

DIŞ POLİTİKA GELİŞMELERİ

3.1. Atatürk Dönemi Dış Politika Gelişmeleri

1923 senesi itibariyle Türkiye'nin dış politikası belli etmenler ekseninde şekillenmeye başladığı ifade edilebilir. Etmenlerden ilki; ülke içinde hayata geçirilen devrimlerden bazılarının başta Batı olmak üzere dış dünyayla kurulacak ilişkilerde yeni bir pencere açılmasını gerekli kılmış olmasıdır. Bu devrimlerden örneğin, Miladi Takvimi'n kabul edilmesi, Latin harflerine geçilmesi ve hafta tatilinin Pazar gününe alınması gibi devrimler, hem yeni bir devlet olarak Türkiye'nin yönünü Batı'ya çevirdiğini hem de bu vesileyle dış politikada Batı'yla uyumlu bir siyaset izleneceğini işaret etmesi bakımından önemli belirtiler olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin yeni bir dış politika benimsenmesini tetikleyen diğer önemli etmen ise; Osmanlı Devleti tarafından son zamanlarda uygulanan ve adına "Denge Siyaseti" denilen dış politika tutumunun devleti yıkılmaktan kurtaramamasından dolayı fayda sağlamayan bir politikanın devam ettirilemeyeceğinin anlaşılmasıdır. Türkiye'yi uzun bir askeri ve politik mücadele sonucunda adeta yoktan var eden idari kadro, Osmanlı Devleti'nin hatalarından ders çıkararak yalnız Batı ile Doğu arasında bir denge siyasetine dayalı dış politika yerine gerçekçi, politik gücünün farkında ve 20. yüzyılın gerekliliklerine uygun bir dış politika inşa etmenin zorunluluğunu anlamışlardır⁴⁰².

3.1.1. Lozan Barış Konferansı Süreci

Yukarıda bahsedilen bu iki temel etmenin dışında gelişen diğer birtakım süreçlerin bir sonucu olarak Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir dış politikanın takip edilmesi adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu zorunluluğun neticesinde yeni dış politikanın temellerinin atıldığı yer ise Lozan Barış Konferansı olmuştur. Türkiye'yi temsil eden baş delege İsmet Paşa'nın konferansın daha açılış gününden

⁴⁰² Gülnihal Bozkurt, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 02 (2003), s.s. 917-924.; Mehmet Gönübol ve Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 01, Sayı: 02 (1985), s.s. 451-474.

itibaren takındığı mütakabiliyet esasına dayanan politik girişimleri başta Avrupa devletlerinin delegelerinde olmak üzere konferansta bulunan diğer bütün yabancı delegeler üzerinde şaşkınlık yaratmıştır. Karşılarında bulmaya alışmış oldukları sinmiş ve ezilmiş bir Doğu milletinin temsilcisi yerine İsmet Paşa gibi yeni bir devletin dış politikasında benimsemiş olduğu mütakabiliyet esasını uygulamakla görevlendirilmiş birini bulan Avrupalı delegeler, Türkiye'nin Osmanlı'dan farklı yepyeni bir politik kimlik inşa ettiğini ilk defa Lozan Barış Konferansında gözlemlemişlerdir. Lozan Barış Konferansında ele alınan iki başlık konferansın sonuçlanması aşamasında diğerlerinden daha kritik öneme sahip olmuştur. Bu başlıklar: boğazların İtilaf Devletlerince tahliyesi⁴⁰³ ile Osmanlı borçlarının ödenmesi usulü üzerinedir⁴⁰⁴. Bu noktada konferansın aylarca süren oturumlarından ziyade diplomatik ve politik bakımdan çalışmanın kapsamına daha yakın olan konferansın sonuçlanma ve imza süreçlerine değinilecektir.

Amerikan basınında Lozan Barış Konferansının sonuçlanma sürecine dair haberler yukarıda bahsedilen başlıklar etrafında şekillenmiştir. Basında çıkan haberler 1923 Temmuz ayı itibariyle artış gösterirken, çıkan ilk haberler konferansta meydana gelen olayların okuyuculara aktarılması gibi sıradan haberlerken, daha sonraları kaleme alınan tek tük yazılarda ise Amerika'nın Lozan'da kabul edilmesi için uğraş verdiği "Açık Kapı Politikası"na değinilmiştir. Bu hususa dair basında çıkan 1 Temmuz 1923 tarihli Chicago Tribune haberinde Osmanlı borç sorununun çözüme kavuşmasının birkaç yıl sürebileceğine temas edilmiştir. Haberin devamında borçlarla alakalı müzakerelerin bu sebeple konferans takviminden çıkartılmış olduğuna değinilerek müzakerelere barış antlaşmasının imzalanmasından sonra devam edileceği belirtilmiştir. Yine haberde bu sebeple Fransızların Osmanlı borçlarıyla ilgili müzakereler tamamlanana kadar İngilizlerden boğazların tahliye edilmesinin ertelenmesini istediği de aktarılmıştır⁴⁰⁵.

⁴⁰³ Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s.s. 904-929.; Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, Muğla, 2009, s.s. 13-58.

⁴⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 8 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.; Ali Naci Karacan, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 1993, s.s. 243-267.; Hatice Bahar Aşçı, "Lozan Barış Antlaşmasında Osmanlı Borçları Meselesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 05, Sayı: 06 (2016), s.s. 1649-1666.

⁴⁰⁵ "Delay Again Giving Turk Allied Plan", **Los Angeles Times**, 02.07.1923; "Allies Again At Odds On Terms Of Turk Treaty", **Chicago Tribune**, 01.07.1923.

3.1.1.1. Osmanlı Borçları Sorunu

Osmanlı borçları konusu görüşülmeye devam ederken Lozan Konferansı'na katılan müttefik devletler kendi aralarında bir anlaşmaya vararak taleplerini ertesi gün İsmet Paşa'ya sunmuşlardır. Müttefiklerin belirledikleri taleplere dair The New York Times'da yayınlanan habere göre müttefikler, İsmet Paşa'ya sunmak üzere hazırladıkları talepte üç madde üzerinde anlaşmışlardır. İlk madde; Türk heyetinin savaşta zarara uğramış imtiyaz sahiplerinin tazminat talep etme hakkına sahip olduğunu kabul etmesi üzerineyken, ikinci maddede; Türk heyetinden antlaşmanın imzalanmasından sonra gerçekleştirilecek fiili müzakerelerde Osmanlı borcunun altın olarak ödenmesi ilkesini kabul etmesi istenmiştir. Üçüncü ve son madde ise; eğer ilk iki madde Türkler tarafından reddedilecek olursa konferansın erteleneceği ve müttefik kuvvetlerin İstanbul ile Boğazları işgal etmeye devam edeceği hususundadır⁴⁰⁶.

Konferans süreci devam ederken İsmet Paşa, Avrupalı güçlere karşı elini güçlendirmek adına bir yandan da ABD'yle ayrı bir antlaşma yapmaya çalışmış, bu vesileyle de Lozan'da müttefik isteklerine karşı ABD'nin desteğini kazanmayı planlamıştır. Türk heyeti bunu gerçekleştirebilmek adına ABD'li yetkililerle temas kurarak görüşmelerin bir an önce başlamasına çalışmıştır. Amerikan basınında oldukça ilgiyle karşılanan bu gelişmede yaşananlar sıklıkla ulusal basında kendine yer bulmuştur. Konuya dair The Washington Post gazetesinin verdiği haberde, üzerinde mutabık kalınacak antlaşma maddelerinin derlenmesi adına Türk ve Amerikalı delegelerden teşekkül edilen bir komitenin oluşturulduğu belirtilmiştir. Haberde imzalanacak antlaşmanın ABD ile Türkiye arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden başlaması anlamına da geldiğine dikkat çekilerek tesis edilecek diplomatik misyon için Washington'a atanması düşünülen yeni büyükelçinin Dr. Nihat Reşat Bey (Belger) olmasının beklendiği okuyuculara aktarılmıştır⁴⁰⁷.

Türkiye ile ABD arasındaki görüşmeler Amerikan basınında yer almaya devam ederken 3 Temmuz 1923 tarihinde kaleme alınan ve "*İsmet Gecikmeden Şikayetçi*" başlığını taşıyan bir The New York Times haberi, konferanstaki sorunların müzakere edilmesinde yaşanan gecikmeleri protesto etmek için Türk heyeti adına İsmet Paşa'nın müttefik delegelerine protesto notası gönderdiğini bildirerek konferanstaki tıkanıklığa

⁴⁰⁶ "Final Allied Terms Before Turks Today", **The New York Times**, 02.07.1923.

⁴⁰⁷ "Rechad Nisud Bey May Be Envoy Here", **The Washington Post**, 02.07.1923.

dikkat çekmiştir. Haberin devamında Türk heyetinin Osmanlı borcu, boğazların tahliyesi ve imtiyaz hakkı gibi başlıkların müzakerelerine derhal başlanılmasını talep ettiklerine değinilmiş ve aksi halde heyetin yabancı askeri birliklerin tahliyesi için bir zaman belirtmeyen hiçbir anlaşmayı imzalamayacaklarını ifade ettikleri bildirilmiştir. Yine ayrıca heyetin borçlar konusunda da Fransız frangıyla ödeme yapılmasını müttefiklere önerdiklerini okuyucularıyla paylaşmıştır⁴⁰⁸.

Osmanlı borçlarının ödenmesine dair yapılan müzakerelerde borcun hesaplanması ve ödeme yönteminin belirlenmesi üzerinde en çok tartışılan alt başlıklar olmuştur. Bu hususta İsmet Paşa, Osmanlı'ya ait olduğu belirtilen borcun tamamının tek başına Türkiye tarafından ödenmesine karşı çıkmıştır. İsmet Paşa bu hususta Osmanlı Devleti tarafından alınan borcun yalnız Türk toprakları için değil o zamanlarda Osmanlı himayesinde bulunan ve şimdi her biri müstakil devlet olan bölgeler için de harcandığına dikkat çekerek borcun Osmanlı'dan ayrılmış olan mezkûr ülkeleri de kapsayacak şekilde pay edilmesini teklif etmiştir.

Osmanlı borçlarının Osmanlı'dan ayrılan ülkelere pay edilmesi meselesine dair Amerikan basınında oldukça fazla haber yayınlanmıştır. Konuya değinen ilk haber 4 Temmuz 1923 tarihinde The New York Times tarafından yapılmıştır. Haberin içeriğinde; İsmet Paşa'nın borçların pay edilmesine teklifine, Yunan bağımsızlığının tescil edildiği antlaşmalarda⁴⁰⁹ Osmanlı borçlarından Yunanistan'a bir pay düşeceğinin belirtilmemesinden dolayı eski Yunanistan Başbakanı Venizelos'un şiddetle karşı çıkarak Yunanistan'ın borç konusunda herhangi bir sorumluluğunun bulunmadığını ifade ettiği aktarılmıştır. Haberde ayrıca, Yunan ordusunun Anadolu'da verdiği zararın Yunanistan tarafından tanınması meselesinde Venizelos ve İsmet Paşa'nın özel olarak müzakerede bulunduklarına da değinilmiştir⁴¹⁰.

Osmanlı borçları meselesinde, borç ödemelerinin hangi para birimiyle yapılacağı hususunda Türk heyetiyle müttefikler arasında çıkan tartışmalar Amerikan basınında sıklıkla kendisine yer bulmuştur. Yaşanan tartışmalarda her iki tarafın tekliflerinde direnmesi üzerine konferansın sonuçsuz bir şekilde dağılması ihtimali gün yüzüne çıkmıştır. Basının aktardığına göre; böyle bir noktada, geç saatlere kadar süren müzakereler neticesinde Fransız delegeler İsmet Paşa'nın teklifine yakın bir

⁴⁰⁸ "İsmet Complains Of Delay", **The New York Times**, 03.07.1923.

⁴⁰⁹ 1829 Edirne Antlaşması ve 1832 İstanbul Antlaşması.

⁴¹⁰ "Allies Will Debate All Turkish Issues", **The New York Times**, 04.07.1923.

teklif sunarak borçların altınla ödenmesi hususundaki ısrarlarından vazgeçtiklerini belirtmişler, böylelikle de tıkanan konferansın önünü açarak konferansın nihai olarak dağılmasını engellemeye çalışmışlardır. Fransızlar sundukları yeni teklifte İtilaf devletlerince boğazların ve İstanbul'un tahliyesini ise antlaşmanın imzalanması ve Ankara tarafından onaylanması akabinde gerçekleşmesi şartına bağlamışlardır⁴¹¹.

Fransızların teklifine cevaben İsmet Paşa'nın bazı yeni isteklerde bulunduğu basına yansımıştır. Los Angeles Times'ın aktardığına göre; İsmet Paşa, antlaşma metninde borçların Fransız frangıyla ödeneceğinin yer almasını talep etmişse de bu durum zaten altın yerine kâğıt parayla ödenmesini kabul ederek taviz verdiklerini düşünen müttefik delegelerce hoş karşılanmamıştır. İsmet Paşa'nın isteğine İngiliz baş delegesi Sir Horace Rumbold "*Türkler beni hasta ediyor*" diyerek tepki göstermiş ve müzakereden ayrılmıştır⁴¹².

3.1.1.2. Antlaşmanın İmzalanması

Görüşmelerin yeniden sekteye uğraması konferansın bir kez daha ertelenmesi riskini ortaya çıkarınca, bu durum Türk ve müttefik heyetlerinin yapılacak görüşmelerde tavizler vermeye hazır olduklarını karşılıklı bildirmelerine yol açmıştır. Bu görüş birliğinin çerçevesinde antlaşmanın bir an önce imzalanması konusunda mutabık kalan Türk ve müttefik heyetleri saatlerce süren müzakerelerden sonra küçük pürüzler dışında anlaşmaya varmıştır⁴¹³.

Yaklaşık sekiz ay süren Lozan Barış Konferansı'nda tarafların anlaşmaya varmasıyla birlikte Amerikan basınında konferansa dair değerlendirmeler yer almaya başlamıştır. Bu değerlendirmelerde genel olarak hangi tarafın isteklerini elde ederek konferanstan kazançlı çıktığı ile hangi tarafın daha fazla taviz vermek zorunda kalarak kaybeden olduğu tartışılmıştır. Türkiye'nin konferanstaki tutumuna dair basında yapılan değerlendirmelerde ağırlıklı olarak Türkiye'nin konferanstan zaferle döndüğüne vurgu yapılmıştır. Türkiye'nin konferans boyunca talep ettiği her şeyi elde ettiğine değinilen yorumlarda konferansın kesin kazananının Türkiye olduğu ifade edilmiştir.

⁴¹¹ "Allies To Sign Peace Pact With Turk Next Week", **Chicago Tribune**, 07.07.1923.

⁴¹² "New Turk Demands", **Los Angeles Times**, 08.07.1923.

⁴¹³ "Allies And Turks Reach Agreement On Last Problems", **The Washington Post**, 09.07.1923.; "Allies Are United At Lausanne Parley", **The New York Times**, 08.07.1923.

Bu hususta ödüllü bir gazete muhabiri olan Vincent Sheean tarafından Chicago Tribune için kaleme alınan ve “*Türk Artık Hasta Adam Değil; Avrupa Tamamen Teslim Oluyor*” başlığıyla 10 Temmuz 1923 tarihinde yayınlanan dikkat çekici bir makalede, Anadolu’dan gelen bir avuç Türk Millîyetçisinin taleplerini dünyanın en büyük güçlerine dayattığı belirtilerek konferansın sonucunda tam anlamıyla bir Türk zaferinin yaşandığı ifade edilmiştir. Yazının devamında “*Türk zaferi o kadar tam ve ezici olmuştur ki, büyük bir sevinç içinde olan Türkler bile bu mucizenin nasıl gerçekleştiğini idrak edemezler.*” denilerek Türk heyetinin olağanüstü başarısı göklere çıkartılmış ve İngiltere, Fransa ve İtalya’nın en yetenekli devlet adamlarının, büyük bir gurur ve kararlılıkla aldıkları görevlerden adım adım çekilmek zorunda kaldıklarına vurgu yapılmıştır. Oldukça fazla sayıda çıkarım ve gözleme yer verilen yazının sonunda Sheean, bütün konferans sürecini tek bir cümleyle, Rus Çarı I. Nikolay’ın Osmanlı Devleti’ne hitaben 1853’te söylediği “hasta adam” ifadesine atıfla “*Türkiye Avrupa’nın hasta adamı olmaktan çıktı*” şeklinde özetleyerek yazısına nokta koymuştur⁴¹⁴.

Amerikan basınında konferansa dair değerlendirmelere bir diğer örnek, 19 Temmuz 1923 tarihli The Washington Post gazetesinde çıkmıştır. “*Türkiye ile Antlaşma*” başlığını taşıyan ve içeriği kayda değer tespitlerle dolu olan değerlendirmede; Türkiye’nin konferans boyunca müttefikleri sürekli köşeye sıkıştırmasından dolayı imzalanacak barış antlaşmasıyla müttefik güçlerin artık rahat bir nefes alacağına vurgu yapılmıştır. Değerlendirmede göze çarpan diğer bir tespit ise şu cümlelere yer verilmiştir: “*Lozan Konferansı’nın tuhaf özelliklerinden biri de aşama aşama Türklere teslim olunmasıydı. Öyle ki, konferans devam etseydi, Müttefik güçler 1918’de Türk imparatorluğunu yendikleri için kendilerini özür dilerken bulabilirlerdi.*”⁴¹⁵

Bu konuyla alakalı “*Lozan’da Son*” başlığıyla The New York Times’da yayınlanan son haberde ise konferansa dair “*Lozan Antlaşması, Büyük Güçler’in Türkler tarafından dövüldüklerini tarihe yazmaktadır.*” yorumunda bulunulmuştur⁴¹⁶. Amerikan basını, konferansa dair peşi sıra değerlendirme yazıları yayınlarken aynı zamanda konferansa katılan ülkelerin önde gelen devlet adamlarının konferansa dair

⁴¹⁴ “Turk No Longer Sick Man; Europe Surrenders All”, **Chicago Tribune**, 10.07.1923.

⁴¹⁵ “The Treaty With Turkey”, **The Washington Post**, 19.07.1923.

⁴¹⁶ “The End At Lausanne”, **The New York Times**, 25.07.1923.

görüşlerine de sütunlarında yer vermiştir. En göze çarpan yorumlar, konferansta Türkiye'yi başta Musul konusu olmak üzere birçok başlıkta en çok zorlayan İngiltere'den gelmiştir. Bu değerlendirmelerin basına yansıyan bazı kısımlarında örneğin “*Bedel Ödemek*” başlığıyla Los Angeles Times'ta yayınlanan haberde; İngiltere Başbakanı Lloyd George'un, Lozan Barış Anlaşmasını İngiltere'nin imzaladığı en utanç verici anlaşma olarak ilan ettiği aktarılırken⁴¹⁷ yine İngiltere'de Liberal Parti'nin önde gelenlerinden Edward Grigg'in antlaşmayı onur kırıcı ve aşağılayıcı olarak nitelendirdiği belirtilmiştir. Grigg'in bu antlaşmayla beraber İngiltere'nin dünya siyasetinin piyonu haline geldiğini ifade etmesi ise The Washington Post tarafından “*Sir Edward Grigg, Lozan Anlaşması'nın “Aşağılayıcı” Olduğunu Söylüyor*” başlığıyla okuyucularla paylaşılmıştır⁴¹⁸. Yine The Washington Post tarafından yayınlanan “*Lozan'ın Teslimiyeti*” başlıklı bir başka değerlendirmede de konferansın Türklerin taleplerine göre sonuçlanması “*Uzun yıllar süren mücadeleden sonra Avrupa'nın Hristiyan güçleri, Lozan'da peş peşe Türklere teslim oldular.*” şeklinde yorumlanmıştır⁴¹⁹.

Antlaşma maddelerinin belirlenmesi akabinde sıra ülkelerin delegelerine antlaşmayı imzalamaları için yetki vermesine gelmiştir. Bu hususta Ankara Hükümeti, antlaşma maddelerinin kesinleşmesinin hemen ardından İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetine üzerinde anlaşmaya varılan şartlarda barış antlaşmasını imzalaması için yetki vermiştir⁴²⁰.

Ülke delegelerinin yetkilendirilme işlemleri tamamlandıktan sonra Amerikan basınında antlaşmanın yakın bir zamanda imzalanacağı beklentisi oluşmuştur. Basının bu beklentisi çok geçmeden gerçekleşmiştir. Basındaki haberlere göre; Yunanistan ile Türkiye arasındaki savaşı sona erdirmesinin yanında Türkiye ile Müttefikler arasındaki ekonomik ve askeri meselelere ilişkin önemli anlaşmaları da içeren Lozan Antlaşması'nın 24 Temmuz'daki genel kurulda imzalanacağı duyurulmuştur⁴²¹.

Antlaşmanın maddeleri ile imzalanacağı günün kesinleşmesinden sonra müttefik devletler Türkiye topraklarında bulunan askeri kuvvetlerinin tahliyesi için

⁴¹⁷ “Paying The Price”, **Los Angeles Times**, 31.07.1923.

⁴¹⁸ “Pact Of Lausanne “Degrading,” Says Sir Edward Grigg”, **The Washington Post**, 05.08.1923.

⁴¹⁹ “The Surrender of Lausanne.”, **The Washington Post**, 25.08.1923.

⁴²⁰ “Angora Authorizes Signing Of Peace”, **The New York Times**, 10.07.1923.; “İsmet Authorized To Sign Peace Pact”, **The Washington Post**, 10.07.1923.

⁴²¹ “Lausanne Treaty To Be Signed July 24”, **The Wall Street Journal**, 18.07.1923.

alışmalara başlamıştır. Bu konuyla alakalı The Wall Street Journal gazetesinde çıkan habere göre bu amaçla hareket eden ilk lke İngiltere olmuştur. Haberin içeriğinde Türk yetkililerin Lozan'da imzalanacak anlaşmaya titizlikle riayet edeceklerini ifade etmesi zerine Türkiye'deki İngiliz Yüksek Komisyonu'nun İngiliz askeri ve deniz kuvvetlerinin tahliyesi için hazırlıklara başladığı bilgisi okuyuculara aktarılmıřtır⁴²².

Tahliye hazırlıklarına ilişkin Los Angeles Times gazetesinde Larry Rue tarafından kaleme alınan bir başka haberde ise; barışın pratikte güvence altına alınmasıyla Mttetiklerin 1918'den beri işgal altında olan İstanbul ve Çanakkale'nin tahliyesi için hazırlıklara başladıkları aktarılmıştır. Haberin devamında, General Harington'un⁴²³ İstanbul'daki Türk ordusunun komutanı Selahattin Pařa⁴²⁴ ile bir araya gelerek 12.000 civarındaki Mttetik askerini İstanbul'dan çıkarmak için bir tahliye planı hazırladığı aktarılırken buna karşılık Selahattin Paşa'nın da şehirdeki Türkler tarafından Mttetik birliklere veya yabancılara karşı düzenlenmesi muhtemel herhangi bir gösteriye izin vermeyeceğine dair General Harington'a güvence verdiği bildirilmiřtir⁴²⁵.

Takvimler 24 Temmuz 1923'e gösterdiğinde aylarca süren müzakerelerden sonra antlaşmanın taraf ülkelerce imzalanması adına İsviçre tarafından Lozan niversitesi'nin ana salonunda saat 15.00'te bir imza töreni tertip edilmiştir. Amerikan basınının yoğun ilgi gösterdiği imza töreniyle alakalı yapılan haberlerde; İsviçreli yetkililerin hem konferansın bitişi hem de antlaşmanın imzalanması şerefine bir gece önce yemek ziyafeti verdiğine değinilirken trene Amerikalı delegelerin de katılacağı belirtilmiřtir⁴²⁶.

Bütün hazırlıkların tamamlanmasından sonra Lozan Barış Antlaşması, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Türkiye tarafından Lozan niversitesi'nin ana salonu Palais de Lumitere'de saat 15.00'te imzalanmıştır. Amerikan basınına yansıyan detaylara göre, Yugoslavya, Osmanlı borçlarının paylaştırılmasına ilişkin maddelerin ulusal çıkarlarına zarar vereceği için; Sırbistan, bazı ekonomik ve mali maddeleri kabul edilemez bulduğu için; Amerika Birleşik

⁴²² "Turk Government Approves Treaty", **The Wall Street Journal**, 19.07.1923.

⁴²³ 1920-1923 yılları arasında İtilaf Devletleri adına İstanbul İşgal Orduları Başkomutanı olarak görev yapan Britanyalı general.

⁴²⁴ İstanbul Ordusu kumandanı Miriliva Selahattin (Adil) Paşa.

⁴²⁵ "Allies Will Evacuate: Powers Ready To Quit", **Los Angeles Times**, 22.07.1923.

⁴²⁶ "Lausanne Celebrates Advent Of Turk Peace", **The Washington Post**, 24.07.1923.

Devletleri; Türkiye ile ayrı bir antlaşma metni üzerinde müzakerelerde bulunduğu için; Polonya ise, Türkiye ile antlaşmanın imzalandığı gün yeni bir diplomatik ilişki tesis etmek amacıyla görüşmelere başladığı için antlaşmaya imza koymamıştır⁴²⁷.

Antlaşmanın imzalanmasından yaklaşık bir ay sonra 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından antlaşma onaylanmış ve böylelikle yürürlüğe girmiştir⁴²⁸. Lozan Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmasının ardından The Wall Street Journal, İngilizlerin Türk topraklarını boşaltmaya başladığını yazarken Müttefiklere ait ağır silahların tahliye gemilerine yüklenmesinin devam ettiği bilgisi yine okuyucularla paylaşılmıştır⁴²⁹.

3.1.2. Yunanistan ile İlişkiler

Atatürk dönemi Türkiye dış politikasını Yunanistan'la ilişkiler ekseninde iki döneme ayırmak mümkündür. 1920'li yıllar iki taraf arasında gerilimli ilişkilere sahne olurken 1930'lu yıllarda ise iki taraf arasında barış ve dostluk rüzgarları esmiştir⁴³⁰.

Amerikan basını, Türk Kurtuluş Savaşı'nın iki tarafı olan bu ülkelerin birbiriyle olan ilişkilerine hem siyasi hem de dini açıdan oldukça ilgi göstermiştir. Basında çıkan haber ve değerlendirmeler genel olarak değerlendirildiğinde basının bu konu üzerine üç başlıkta eğildiği ifade edilebilir. İlk başlık; Lozan Barış Konferansı müzakereleri sırasında gündeme gelen ve 30 Ocak 1923'te imzalanarak uygulamaya konulan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesidir. İkinci başlık; Rum Ortodoks Patrikhanesi Patriği VI. Constantin'in Türkiye'den sınır dışı edilmesi üzerine çıkan iki taraf arasında ilişkileri geren "Patrikhane Meselesi"dir. Son başlık ise; 1930'lardan sonra barış ve dostluk havası üzerinde gelişen Türkiye-Yunanistan ilişkileri ve bu ekseninde her iki ülke devlet adamlarının birbirlerine yaptıkları resmi ziyaretleri kapsamaktadır.

Yukarıda aktarılan üç başlık içerisinde Patrikhane Meselesi, Amerikan basınında diğerlerinden daha fazla ilgi çekmiştir. Konunun siyasi tarafının yanında

⁴²⁷ "Seven Powers Sign Near East Treaty In Simple Ceremony", *The New York Times*, 25.07.1923.; "Lausanne Celebrates Advent Of Turk Peace", *The Washington Post*, 24.07.1923.

⁴²⁸ "Treaty Of Lausanne Ratified At Angora", *The New York Times*, 24.08.1923.

⁴²⁹ "British Evacuating Turkey", *The Wall Street Journal*, 25.08.1923.

⁴³⁰ Nilüfer Erdem, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri", *Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021, s.s. 31-62.; Esra Değerli Sarıkoyuncu, "Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15 (2006), s.s. 239-258.; Çağla D. Tağmat, "Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri (1923-1938)", *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemi-turkiye-yunanistan-iliskileri-1923-1938>, Erişim Tarihi: 20.05.2022.

dini bir yanının da bulunması basının ilgisini canlı tutmaya yetmiştir. Yapılan haberlerde patriğin sınır dışı edilmesi hadisesi, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili bir siyasi krizden daha çok Hristiyanlığın aşağılandığı bir dini kriz gibi gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu hususa dair Amerikan basınında birbirinden farklı isimlendirilmeler kullanılmasından dolayı patriğin ve patrikhanenin tanımlanmasıyla alakalı karışıklıklar yaşanmıştır. Örneğin gazetelerin neredeyse büyük çoğunluğu “Yunan Katolik Kilisesi” veya “Rum Katolik Kilisesi Ekümenik Patrikliği” isimlerini sıklıkla kullanmıştır. Oysa Amerikan basınının kullandığı bu tür tanımlarının aksine mezhepsel açıdan 1920’lerde İstanbul’da bir Yunan Katolik Kilisesi mevcut değildir. Gazetelerin atıf yaptığı kilise Doğu Ortodoks kiliselerinin başı konumunda olan İstanbul Rum Ortodoks Kilisesi veya Türkiye’de yaygın adlandırıldığı şekliyle Fener Rum Patrikhanesidir.

Gazetelerin Ortodoksluğun merkezi sayılan bir kiliseyi ısrarla Katolik kilisesi olarak yansıtmalarının birkaç sebebi olduğu düşünülebilir. İlk olarak basın, patriğin sınır dışı edilmesinin ABD’de siyasi olarak fazla bir yankı oluşturmayacağını tahmin ederek bir kamuoyu desteği yaratmak adına Amerika’da daha çok inananı bulunan Katolikliği bu vesileyle öne çıkartmış olabilir. Böylelikle sınır dışı olayının mezhepsel olarak kendisine karşı yapılmış bir hareket olduğu intibasına kapılabilecek Katolik Amerikan vatandaşları bu hususa ayrı bir ilgi ve alaka gösterebilirdi. Diğer bir sebep olarak ise “Büyük Skizma” olarak adlandırılan İstanbul’daki Ortodoks Patrikliği ile Batı Roma’daki Katolik Papalığının birbirini aforoz etmesi ve birbirini reddetmesi sonucunda 1054’te meydana gelen Doğu ve Batı kiliselerinin birbirinden ayrılması görülebilir. Her iki kilisenin birbirini tanımamasından dolayı İstanbul’da Ortodoks mezhepli bir Rum Kilisesinin varlığını kabul etmeyen gazetelerin kiliseyi Rum Katolik Kilisesi olarak tanımlaması ihtimal dahilindedir.

3.1.2.1. Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi

Türkiye ve Yunanistan tarafından 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Barış Konferansı’nda imzalanan “*Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi’ne İlişkin Sözleşme ve Protokol*” antlaşması, savaş sonrası düzende yeniden inşa edilecek her iki devlet için de oldukça büyük anlamlar taşımıştır. Her iki tarafça da büyük bir istek ve kararlılıkla imza altına alınan mezkûr antlaşma sadece nüfussal değişime yol açmakla kalmamış,

devamında politik, ekonomik ve toplumsal akisleri ve problemleri de yanında getirmiştir⁴³¹.

Amerikan basınında Türk-Yunan ilişkilerine dair ilk haberler Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi'ne dair müzakerelerin yapıldığı Ocak 1923 itibariyle yer almaya başlamıştır. İlk günlerde yayınlanan haberlerde nüfus mübadelesi sonucunda Türkiye ve Yunanistan'da yaşayıp çiftliklerini, evlerini veya iş yerlerini bırakarak başka yerlerde çiftlikler, evler ve meslekler bulmak için göç edecek 400 bini Müslüman ve 600 bini de Hristiyan olmak üzere bir milyona yakın insanın alınan karardan hayati derecede etkileneceği aktarılmıştır. Aynı haberlerin içeriğinde Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'da bulunan Rumların mübadeleden muaf tutulduklarına değinilirken Ortodoks kilisesinin baş piskoposu olan Rum patriğinin tüm siyasi ve idari faaliyetlerden vazgeçmesi şartıyla İstanbul'da kalabileceğinin Türk makamlarınca duyurulduğuna da yer verilmiştir⁴³².

13 Ocak 1923 tarihli The Washington Post'ta yayınlanan "*Hristiyan Azınlıklar*" başlıklı bir makale mübadeleye tabi olan Anadolu Rumlarının tarihsel kökenine dair oldukça ilginç tespit ve değerlendirmelerle dolu olması bakımında hayli ilgi çekicidir. Makalede yer alan tespitlerde, Anadolu'da yaşayan Rumların, şimdiki Yunanistan'dan daha eski bir uygarlık olan Bizans İmparatorluğunun torunları oldukları, atalarının Türklerden daha önce Anadolu'ya gelmesinden hareketle Anadolu'da zaten kendilerine ait bir ülkede yaşadıkları, bu sebeple de böyle bir halk için Yunanistan'ın anavatan sayılamayacağı ifade edilmiştir. Oldukça sert bir dil kullanılan makalenin devamında; göç edecek mübadillerin Yunanistan'da aynı ırktan ve dilden insanlar bulacaklarının doğru olduğu ancak bu durumun mübadillerin Yunanistan'da kendilerini evlerinde hissedecekleri anlamına gelmediği belirtilerek mübadillerin modern zamanların Yunanistan'ı ile çok az bağlantısı olan bir soydan gelmelerinden dolayı Yunanistan'da yaşayan Yunanlara kıyasla kültür ve zihniyet açısından farklı olduklarına temas edilmiştir⁴³³.

⁴³¹ Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, 6. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s.s. 6-173.

⁴³² "Peace Looms At Lausanne", **Los Angeles Times**, 11.01.1923.; "Turkish Peace Takes Homes Of Million People", **Chicago Tribune**, 11.01.1923.

⁴³³ "Christian Minorities", **The Washington Post**, 13.01.1923.

3.1.2.2. Rum Ortodoks Patriği'nin Sınır Dışı Edilmesi

Amerikan basını, 1924 yılı itibariyle Türkiye'nin Rum Ortodoks Patriğine yaptığı siyasi faaliyetlerini durdurmasına yönelik uyarıları sütunlarına taşımaya başlamıştır. Basında, Türkiye'nin yaptığı bu uyarıların zemininde bir zamanlar Rusya'nın Ortodoksları bahane ederek Osmanlı'nın iç işlerine karışmasının Türkiye'de yarattığı tedirginliğin yattığı aktarılmıştır. Bazı basın organlarında ise; Türkiye'nin Halifenin sınır dışı edilmesiyle başlattığı din ve devletin işlerinin birbirinden ayrılması prensibini Rum Ortodoks Patriğini sınır dışı ederek devam ettireceği öne sürülmüşse de böylesi bir duruma karşı hissedilecek kızgınlığın sadece İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi üyeleriyle sınırlı kalmayacağı, Türkiye sınırları dışında Ortodoks inancına sahip olanların, Papa'nın Roma'dan kovulması durumunda dünyanın dört bir yanındaki Katoliklerin Roma'ya karşı hissedecekleriyle eşit düzeyde Türkiye'ye kızgınlık besleyecekleri ifade edilmiştir⁴³⁴.

1925 yılına gelindiğinde Türk-Yunan ilişkilerini kopma noktasına getirerek her iki ülkeyi yeniden savaş pozisyonuna sokan Rum Ortodoks Kilisesi Patriğinin sınır edilmesi hadisesi cereyan etmiştir. Yukarıda da kısaca temas edildiği üzere Türkiye, Lozan Konferansı müzakereleri süresince İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Millî Mücadeledeki zararlı davranışlarından dolayı Türkiye sınırlarının dışına çıkartılmasını talep etmekteydi. Müzakereler süresince Türkiye, patrikhanenin sınır dışına çıkartılması için yoğun bir diplomasi yürüttüyse de başarılı olamadı ve yalnızca dini yetkilere sahip olması koşuluyla patrikhanenin İstanbul'da kalmasına izin vermiştir. Fakat patrikhanenin antlaşma koşullarına uymayacağı hemen anlaşıldı. 1924'ün Aralık ayında Rum Ortodoks Kilisesi Patrikliğine seçilen VI. Konstantin, kendisini dini yetkilerinin yanında siyasi bir yetkiye de sahipmiş gibi gösteren Ekümenik Patrik ünvanıyla tanıtmıştır⁴³⁵. Bunun üzerine Türkiye kamuoyunda patriğin konumu tartışılmaya başlamıştır. Patriğin siyasi ünvanlarını kullanmayı bırakması için yetkililerce patriğin mübadele sözleşmesi uyarınca mübadele edilebilir bir şahıs olduğu şeklinde uyarılar yapılmasına rağmen patriğin siyasi ünvanlarını kullanmaya devam etmesi üzerine 30 Ocak 1925 tarihinde Türk

⁴³⁴ "The Ecumenical Patriarchate", *The Washington Post*, 10.05.1924.

⁴³⁵ "Mgr. Constantine Elected Patriarch", *The New York Times*, 18.12.1924.

makamları polis eşliğinde Rum Ortodoks Patriği VI. Konstantin'i sınır dışı ettiğini ilan etmiştir.

Patrik VI. Konstantin'in sınır dışı edilmesi Amerikan basınında bir hayli ses getirmiştir. Basın, patriğin sınır dışı edilmesiyle alakalı yaptığı haberlerde; patriğin, saat 06.30 sıralarında polis komiseri ve dört memurla birlikte tren istasyonuna getirildiğini, buradan trene bindirilerek patriğin isteği doğrultusunda Selanik'e gönderilmek üzere sabah saatlerinde sınır dışı edildiğini aktarmıştır⁴³⁶.

Basının aktardığına göre, patriğin sınır dışı edilmesi üzerine başta Yunanistan olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde durum protesto edilmiştir. Protestoların en büyüğü beklendiği üzere Yunanistan'da olmuş, Yunan halkı Türkiye'nin bu tavrına karşı ülkenin dört bir yanında düzenlediği mitinglerde intikam sloganları atarken hükümetlerinden de Türkiye'ye sert bir karşılık verilmesini, yeterli görülmezse savaş ilanının dahi yapılmasını talep etmiştir⁴³⁷. Halkın taleplerine karşılık Yunan hükümeti durumu sadece Lahey Adalet Divanına havale etmekle yetinmiştir. Bununla birlikte konuyla alakalı konuşan Başbakan Andreas Michalakopoulos da halkın tepkisini dindirmek adına Yunanistan'ın birincil arzusunun barışı korumak olduğunu, ancak anlaşmaların yırtılmasına tahammül edemeyeceğini söylemiştir⁴³⁸.

"Yakın Doğu'da Savaş Bulutları" başlıklı Los Angeles Times haberi ve takip eden günlerde basında çıkan diğer haberlerde ise; Rum patriğin sınır dışı edilmesine İngiltere'nin şimdilik bir ses çıkarmayıp gidişatı izlemekle yetineceği belirtilmiştir. Haberin devamında, Yunanlıların, Türklerin Lozan'da patrikhaneye müdahale etmemeyi kabul ettiği iddiasına karşılık Türklerin yanıtının, patriğin sınır dışı edilmesinin patrikhaneye müdahale içermediği şeklinde olduğu da aktarılmıştır⁴³⁹. Ayrıca siyasi açıdan, Yunan Ulusal Meclisi'nin sınır dışı hadisesine karşı Ankara hükümetine durumu protesto eden güçlü bir nota göndermesinin yanında dünya parlamentolarına da bir protesto gönderdiği, dini açıdan ise Atina'daki başpiskoposluğunun tüm Hristiyan kiliselerine çağrıda bulunacağı bildirilmiştir⁴⁴⁰.

⁴³⁶ "Head Of Greek Church Deported By Turkey", **The New York Times**, 31.01.1925.

⁴³⁷ "Anger Is Spreading In Greece", **Los Angeles Times**, 02.02.1925.

⁴³⁸ "Greece Angry At Turks; May Recall Envoy", **Chicago Tribune**, 01.02.1925.

⁴³⁹ "War Clouds In Near East", **Los Angeles Times**, 01.02.1925.

⁴⁴⁰ "Expulsion Is Hostile Act, Greek Note Tells Turkey", **The Washington Post**, 01.02.1925.; "Strong Greek Note Will Go To Turkey", **The New York Times**, 01.02.1925.

Yunanistan'dan gelen tepkilere karşılık Ankara'da toplanan Bakanlar Kurulu, patriğin sınır edilmesine imkân veren hukuki dayanakları derlemiş, toplantı sonrası basına demeç veren Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya, hükümetin Lozan Antlaşması uyarınca mübadele sözleşmesinin işleyişine tabi olan herkesi sınır dışı etmeyi amaçladığını söylemiştir. Kaya konuşmasının devamında Yunanların mübadele sözleşmesine göre sınır dışı edilemeyecek birini patrik olarak seçebilecekken bunu bilerek yapmadıklarını ayrıca patriğin ateşkesten sonra İstanbul'a geldiğini, etabli sayılmadığını, bu nedenle de sınır dışı edilmeye karşı korunan kişiler listesinde yer almadığı için mübadele sözleşmesinin ihlal edilmediğini belirterek Türkiye'nin bu hususta bir kabahatinin bulunmadığını dile getirmiştir. Bakan Kaya, Rusya'nın bir zamanlar patrikhaneyi Türkiye'de siyasi amaçlar için bir kaldıraç olarak kullandığını anımsatarak mevcut hükümetin dini bir kurumun siyasi amaçlar için kullanılmasına artık bir daha asla izin vermeyeceğini belirterek konuşmasını noktalamıştır⁴⁴¹.

Türkiye'nin patriğin sınır dışı edilmesi sonrasında takındığı kararlı tutum Yunan tarafında siyasi krizlerin yaşanmasına yol açmıştır. Basında yer alan haberler, mezkûr hadiseden dolayı Yunanistan genelinde bir karışıklığın hüküm sürdüğüne bu sebeple de Yunan kabinesinin düşmesinin neredeyse kesin olduğuna değinirken yoğun halk heyecanı ve dinsel şevkler nedeniyle Yunanistan'ın aldığı tavırdan geri adım atamayacağından dolayı Başbakan Michalakopoulos'un devrilip yerine General Condylis başkanlığında bir hükümetin kurulacağına işaret etmiştir⁴⁴².

Yunanistan'da hükümet bunalımları yaşandığı günlerde Türk makamları yaptıkları peşi sıra açıklamalarda Yunanistan'ın dini bir anlaşmazlığı siyasi amaçlarla kullanma çabasını kınamıştır. Bu hususta, 4 Şubat 1925 tarihli The New York Times'da yayınlanan haberde Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Cevat Bey'in (Ezine) Fransa Dışişleri Bakanlığı'na giderek temaslarda bulunduğu bilgisi paylaşılmıştır. Haberde aktarılanlara göre, Cevat Bey, Yunanistan'ın önerdiği gibi Ankara Hükümeti'nin sorunu hiçbir şekilde Lahey Adalet Divanına teslim etmeyeceğini, anlaşmazlığın savaş tehlikesi içermediği için de Milletler Cemiyeti'nin müdahale edecek durumda olmadığını açıklayarak Yunan tarafının bu tür taktiklerini, dini Türk işlerine müdahale için bir bahane haline getiren eski Çarlık politikasına

⁴⁴¹ “Turks Refuse To Recede On Ban On Greek Pope”, **Chicago Tribune**, 03.02.1925.; “The Greek Patriarch”, **The Washington Post**, 03.02.1925.

⁴⁴² “5 Die As Greeks Riot Against War With Turk”, **Chicago Tribune**, 04.02.1925.

benzetmiştir⁴⁴³. Cevat Bey'in dışında Başbakan Fethi Bey ise, Yunanistan'ın Türklerin tüm Ortodoks Kilisesi'ne saldırdığı şeklinde suçlamasını şiddetle protesto ederek Hristiyanlık dininin Türkiye'ye karşı kışkırtılması girişimlerini kınamış ve eğer Yunanistan tarafından Türkiye'nin bağımsızlığını ihlal etmek için herhangi bir girişimde bulunulursa, tüm ulusun saldırganı püskürtmek için birleşeceğini, ancak şimdilik Yunan ajitasyonunun yakında sona ereceğini umduğunu söyleyerek sözlerini tamamlamıştır⁴⁴⁴.

İki ülke arasındaki ilişkilerin oldukça gerildiği bir ortamda Türkiye tarafından sınır dışı edilen Rum Ortodoks Kilisesi Patriği VI. Konstantin'in hem kendisinin sınır dışı edilmesinden kaynaklı giderek büyüyen Türk-Yunan ihtilafını dindirmek hem de sorunun çözümünü her iki taraf adına kolaylaştırmak amacıyla patrikhanedeki görevinden istifa etmeye hazır olduğu haberi basına yansımıştır⁴⁴⁵. Patriğin istifasını takiben etabli konumunda bulunan Üsküdar doğumlu İznik Metropolitisi Georgiadis'in Yunan başpiskoposları tarafından 13 Temmuz 1925'te III. Basil adıyla yeni patrik olarak seçilmesiyle Türkiye ile Yunanistan arasında aylarca gerilime sebebiyet veren "Patrikhane Meselesi" gündemden düşmüş ve böylelikle konu basında haber değerini kaybetmiştir⁴⁴⁶.

3.1.2.3. Venizelos'un Türkiye Ziyareti

1930'lu yıllara gelindiğinde Türkiye-Yunanistan ilişkileri, 1920'li yıllardaki negatif havanın tersine tam bir dostluk havası içerisinde gelişmeye başlamıştır. Bu pozitif ortamın oluşmasında nüfus mübadelesi sonucunda her iki ülke nüfusun daha homojen olmasının yadsınamaz katkısı olmuştur. Homojen nüfusla birlikte iki ülke daha az sorunlu bir geleceğin inşası için birlikte çalışmaya başlamıştır. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un bir Balkan Kongresi'nin düzenlenmesi yolunda girişimlerde bulunmasıyla 1930'un haziran ayında başlayan pozitif ikili ilişkiler⁴⁴⁷, bu girişimi takip eden beş ay sonra 27 Ekim 1930 tarihinde Venizelos'un İstanbul'a gelmesiyle kısa zamanda başka bir seviyeye evrilmiştir.

⁴⁴³ "Turkey To Refuse Demand By Greece", **The New York Times**, 04.02.1925.

⁴⁴⁴ "Fethi Denies Turkey Assails Greek Church", **The New York Times**, 06.02.1925.

⁴⁴⁵ "Patriarch Would Resign", **The New York Times**, 14.02.1925.

⁴⁴⁶ "Attack On Prelate Stirs Ire Of Greeks", **The Washington Post**, 14.07.1925.

⁴⁴⁷ "Greek And Turk", **The New York Times**, 12.06.1930.

Yaklaşık on yıllık bir zaman içerisinde önce İzmir daha sonra da İstanbul dahil bütün Batı Anadolu'yu işgal etme hayaliyle Türk topraklarına ayak basan fikrin baş mimarı olan Venizelos'un şimdi dostane ilişkilerin tesisi adına Türkiye'ye resmi ziyaret düzenlenmesi ve bu vesileyle İstanbul'a gelmesi, yakın tarihe şahit olan bütün herkesi derin bir şaşkınlığa uğratmıştır. Amerikan basını da mevzubahis şaşkınlıktan nasibi almıştır. Yayınlanan haberlere göz atıldığında basının on yıllık bir süre içerisinde Türk-Yunan ilişkilerinin geldiği durumu izah etmek noktasında kafa karışıklığı yaşadığı görülebilmektedir. Bu hususta 27-29 Ekim 1930 tarihleri arasında The New York Times ve The Washington Post gazetelerinde çıkan haberlerde, on yıl önce de Başbakan olan Venizelos'un İstanbul başta olmak üzere Anadolu'nun çoğu yerini fethetmeyi hayal ettiği ve bu uğurda dünyanın büyük güçleri arasında Türkiye karşıtı bir propaganda yürüttüğü okuyuculara hatırlatılmıştır. Haberlerin devamında; Venizelos'un, başarısız olmasının ileri görüşlülüğünü etkilemesine izin vermediğine, aksine şimdi Yunanlar ile Türkleri sıkı birer dost yapmak adına bir politika izlediğine değinilerek Başbakanın Ankara'da bulunduğu süre içinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edileceği ve Türkiye ile Yunanistan arasında akdedilecek bir ticaret anlaşmasını imzalayacağı aktarılmıştır⁴⁴⁸. Basın ayrıca her iki ülke başbakanının birbirine oldukça sıcak ve samimi davrandığına temas ederek, ev sahibi İsmet Paşa'nın Venizelos'a zarif iltifatlarla bulunduğunu, buna karşılık Venizelos'un da İsmet Paşa'nın politikasının iki komşu arasında bir yakınlaşmayı mümkün kıldığına yönelik ifadelerle karşılık verdiğini yazmıştır⁴⁴⁹.

Venizelos'un temelini attığı dostane ilişkiler Başbakan Tsaldaris zamanında iyiden iyiye ilerlemiştir. Başbakan Tsaldaris'in 1933 Eylül'ünde Ankara'ya yaptığı ziyaret iki ülke arasında bir dönüm noktası olmuş, Türkiye ile Yunanistan arasında on yıllık bir Türk-Yunan Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye adına Tevfik Rüştü Bey'in, Yunanistan adına da Dimitrios Maximos'un imza attığı antlaşma, basın tarafından bir zamanlar Balkanların en azılı düşmanlarından olan Türkiye ve Yunanistan'ın yarımadanın en güçlü dostları haline gelmesi şeklinde yorumlanmıştır⁴⁵⁰.

⁴⁴⁸ "Premier Of Greece Hailed In Turkey", **The Washington Post**, 27.10.1930.; "Venizelos Hailed Joyusly In Turkey", **The New York Times**, 27.10.1930.

⁴⁴⁹ "Two Premiers Agree On Near East Policy", **The New York Times**, 29.10.1930.

⁴⁵⁰ "Turkey Signs 10 Year Amity Pact With Greece", **Chicago Tribune**, 13.09.1933.; "Turko-Greek Pact Signed", **The New York Times**, 13.09.1933.; "Greeks And Turks Sign Amity Treaty", **The New**

3.1.3. İngiltere ile İlişkiler

Tarihsel düzlemde Türk-İngiliz ilişkileri çoğunlukla diplomatik alanla sınırlı kalmıştır. Öyle ki mezkûr iki ülke arasında siyasi ya da iktisadi ilişkilere kıyasla askeri ilişkiler oldukça kısır kalmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerin 16. yüzyılda başladığı göz önüne alındığında ve I. Dünya Savaşı bu listenin Dışında tutulduğunda, her iki taraf arasında karşılıklı olarak ateşli silahlarla yapılan yalnızca tek bir savaşın olduğu ifade edilebilir. Yapılan o tek savaş da Napolyon Savaşları'nın bir parçası olarak cereyan eden 1807 Osmanlı-İngiltere Savaşı'dır⁴⁵¹. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında ise Türkiye-İngiltere ilişkileri gelişmeye ve değişmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ekseninde başta Maltız Olayı'nın etkisiyle Mısır⁴⁵² ve Kıbrıs⁴⁵³ olmak üzere Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki güvenliği sağlayan iki jeopolitik öneme sahip yerin İngiltere tarafından işgal edilmesiyle Osmanlı-İngiltere ilişkileri oldukça gerilmiştir.

1908 Meşrutiyeti ile başlayan ve 1918'e kadar on yıl süren İttihat ve Terakki iktidarı döneminde de İngiltere ile Türkiye ilişkileri aynı olumsuz havada devam etmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İtilaf bloğunda savaşa giren İngiltere, savaştan sonra Osmanlı topraklarının işgali sürecinde de başat rol üstlenmiştir. Millî Mücadele dönemine gelindiğinde ise Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanistan'ın arkasındaki asıl güç olarak bulunan İngiltere, aynı zamanda Musul ile Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının da denetimi elinde tutması noktasında Türkiye ile sıklıkla karşı karşıya gelmiştir. Kurtuluş Savaşı sonunda düzenlenen Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ile İngiltere arasında yaşanan çekişmelerin ana noktası Musul yerleşimine ait idarenin İngiltere mandası altındaki Irak'a mı yoksa Türkiye'ye mi bırakılacağı üzerine olmuştur. İki ülke arasındaki Musul çekişmesi o denli çetin geçmiştir ki Musul'u diğerinin idaresine bırakmak istemeyen iki ülke de anlaşmaya yanaşmayınca

York Times, 15.09.1933.; "Greece And Turkey Seek Further Ties", **The New York Times**, 17.09.1933.

⁴⁵¹ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 1.Cilt, Der Yayınları, İstanbul, 2019, s.s. 62-65, 112-119.; Enver Ziya Karal, **Selim III.'ün Hat-tı Humayunları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1942, s.s. 97-113. Süheyla Yenidünya, "Kale-i Sultaniye Anlaşmasının Gizli Görüşmeleri", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 01 (2009), 309-325.

⁴⁵² Süleyman Kızıltoprak, "Mısır'ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti'nin Diplomasi Mücadelesi: 1882-1887", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2001, s.s. 88-260.; Sevda Özkaya Özer, "Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Elâzığ, 2007, s.s. 231-249.

⁴⁵³ Salâhi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs İngilizlere Nasıl Kiraladı", **Bellekten**, Cilt: 42, Sayı: 168 (1978), 725-741.

konferansın ilk evresi 4 Şubat 1923'te sona ermiş ve konferans dağılmıştır. İkinci evrenin başlamasından sonra her iki devlet konferansın önünü tıkamamak adına Musul sorununun konferans görüşmelerinin dışını çıkartılmasında anlaşmıştır. Buna göre Musul meselesinin konferansın bitimini takip eden dokuz ay içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında yapılacak ikili görüşmelerle çözümlenmesine, fakat eğer anlaşma sağlanamazsa konunun Milletler Cemiyetine intikal etmesine karar verilmiştir⁴⁵⁴.

3.1.3.1. Musul Sorunu

Amerikan basınında Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler İkinci Dünya Savaşına kadarki süreçte tamamen Lozan sonrasına bırakılan Musul meselesi üzerinden işlenmiştir. Konferansın bitimini takip eden aylarda iki ülke temsilcisinin bir araya gelerek görüşmelerde bulunması, iki ülkenin de Musul'u kendi idareleri altına almak için çaba göstermesi Amerikan basınında yayınlanan haberlerin ana başlıklarını oluşturmuştur. Basında Musul meselesiyle alakalı ilk haberler, antlaşmanın imzalanmasını takip eden onuncu ayda çıkmaya başlamıştır. “*Musul İmtiyazı*” başlığını taşıyan 17 Mayıs 1924 tarihli The Wall Street Journal haberinde, Musul konusunda Türklerle müzakere etmek adına eski İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Zachariah Cox'un İstanbul'a gittiği aktarılmıştır⁴⁵⁵. Böylelikle Musul sorununun çözümü adına 27 Mayıs günü İstanbul'da Haliç Konferansı toplanmış ve müzakerelere başlanmıştır. Fakat müzakereler başlar başlamaz iki ülkenin de Lozan'daki görüşlerinde direneceğinin belli olması üzerine konferans sonuçsuz kalarak Temmuz ayının ortasında dağılmıştır. Konferansın dağılması üzerine konunun İngiltere tarafından Milletler Cemiyeti'ne havale edildiği haberleri basında yer almaya başlamıştır⁴⁵⁶.

Merkezi Cenevre'de bulunan Milletler Cemiyeti, gündemine aldığı Musul sorununun çözümü adına ilk olarak Türkiye ile Musul Eyaleti arasındaki sınırı tespit etmek istemiştir⁴⁵⁷. Cemiyet'in bu isteğine karşılık Türkiye'nin Musul'un geleceğini

⁴⁵⁴ Sevtap Demirci, **Belgelerle Lozan**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s.s. 73-127, 161-195.; Bilal N. Şimşir, “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 63 (2005), s.s. 859-916.; Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Lozan Barış Konferansı'nda Musul”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 18 (2007), s.s. 127-140. Semih Yalçın, “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası'nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, Ankara 1998, s.s. 155-173.

⁴⁵⁵ “Mosul Concession”, **The Wall Street Journal**, 17.05.1924.

⁴⁵⁶ “Mosul Question To League”, **The New York Times**, 12.08.1924.

⁴⁵⁷ “Mosul Territory Claimed By Husein”, **The New York Times**, 31.08.1924.

belirlemek için Musul vilayetinde bir plebisit önermeye karar verdiği bilgisi basında yer almıştır. Konuyla alakalı konuşan TBMM Başkanı Fethi Bey “*Musul halkının istisnasız olarak Kral Faysal’ın yerine Türkiye’nin kalkanı altında yaşamak istediğinde ısrar ediyoruz ve bu gerçeği ortaya koyacağız. Bunun için sadece özgür bir plebisite başvurmak gerekiyor ve Türkiye buna sadece rıza göstermekle kalmıyor, talep de ediyor.*” diyerek Türkiye’nin isteğini Cemiyet’e iletmış, böylelikle de Musul’u almak için Türkiye’nin askeri güç kullanma niyetinde olmadığını bunu demokratik yollarla başarmak arzusunda olduğunu dünya kamuoyuna göstermek istemiştir⁴⁵⁸.

Türkiye’nin Milletler Cemiyeti nezdindeki demokratik “*self determinasyon*” isteğine karşı İngiltere, Milletler Cemiyeti’ni etkilemek için bazı diplomatik manevralarda bulunmaya çalışmıştır. Mevzubahis manevraların birini haber yapan The New York Times’a göre; İngiltere’nin Musul sorunundaki Milletler Cemiyeti temsilcisi Lord Parmoor, Türk askerlerinin sınır anlaşmazlığı Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından çözülene kadar her iki ülkece kabul edilen mevcut statükoyu ihlal ettiğini iddia etmiş, Türkiye’yi hem Lozan Antlaşması’nı ihlal etmekle hem de Musul bölgesini haksız yere işgal etmeye çalışmakla suçlayarak Musul ihtilafına yeni bir boyut getirmiştir⁴⁵⁹. Lord Parmoor’un ifade ettiği Türk askerlerinin Musul’daki askeri harekâtına dair ayrıntılar ertesi gün The Washington Post tarafından paylaşmıştır. Gazeteye göre, sayı olarak 2500 ila 3000 civarındaki Türk askeri sınırı geçerek Irak’a bağlı Amadiye’ye girmiş, buna karşılık Amadiye’de bulunan İngiliz komutanın isteğiyle Musul’dan kalkan on iki savaş uçağı Türk askerlerini ateşle dağıtmıştır. İngilizlerin ateşli karşılığında Türk tarafının kaybının 200 olduğu belirtilirken Londra’nın olayı büyütmemek adına meseleyi bazı yerel Türk komutanlarının bir hatası olarak ele aldığı da yine aktarılmıştır⁴⁶⁰.

Milletler Cemiyeti Konseyi’nde Musul ihtilafının çözümüne yönelik kayda değer ilk ilerleme, hem Türkiye hem de İngiltere temsilcilerinin, mevcut tüm bilgileri toplayacak üç kişilik özel bir komisyonun atanmasını kabul etmesiyle kaydedilmiştir. Basında yer alan haberlerin aktardığına göre; mezkûr komisyonun Musul’daki

⁴⁵⁸ “Turkey To Ask Plebiscite By Mosul Tribes”, **Chicago Tribune**, 09.09.1924.

⁴⁵⁹ “Ask League Council To Stop Reds’ War”, **The New York Times**, 26.09.1924.

⁴⁶⁰ “British Shoot 200 Turk Raiders In Irak”, **The Washington Post**, 27.09.1924.

gelişmeleri izleyeceği ve daha sonraki bir tarihte sorunun çözümüne dair önerilerini Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunacağı belirtilmiştir⁴⁶¹.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin atadığı komisyon çalışmalarına başlarken muhabir John Steele tarafından Chicago Tribune ve Los Angeles Times'da dile getirilen bir gelişmeye göre İngiltere, Milletler Cemiyeti'nden çıkabilecek herhangi bir olumsuz karara karşı bazı tedbirleri hayat geçirmiştir. Alınan tedbirlerin en göze çarpanı İngiltere'nin Akdeniz filosunun Cebelitarık'tan Malta'ya taşınması ve Queen Elizabeth kruvazörünün de bu filoya dahil edilmesi olmuştur. Steele yazısının devamında İngilizlerin, sorunun çözümü için bir güç gösterisinin yeterli olacağını ve böylelikle Türklerin savaşımadan teslim olacağını umduklarını belirtmiştir⁴⁶².

İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul sorununun çözümünde yaşanan çatışma; temelde her iki devletin statüko sınırını neyin oluşturduğu konusunda anlaşmaya varamamasından kaynaklanmıştır. İngiltere, statüko çizgisinin Lozan Antlaşması tarafından belirlenen çizgi olduğunu iddia ederken Türkiye, statükonun Konsey'in 30 Eylül tarihinde sınırın tespiti konusunda harekete geçtiği sırada var olan çizgi olduğunu savunmuştur⁴⁶³. İki devlet arasında statükonun belirlenmesindeki keskin farklılık ilişkileri iyice gerip iki devleti savaşın eşiğine getirince İngiliz hükümeti, Milletler Cemiyeti sekreteryasından Irak sınırına ilişkin İngiliz-Türk anlaşmazlığını çözmek için derhal özel bir toplantının düzenlenmesini talep etmiştir. Toplantının düzenleneceği zamana kadarki geçecek süreçte hem İngilizlerin hem de Türklerin daha fazla askeri hamle yapmayacaklarına dair birbirine söz verdikleri yine ek bir bilgi olarak The Washington Post tarafından okuyuculara verilmiştir⁴⁶⁴. İngiltere'nin talebi Türkiye tarafından da desteklenince Irak sınırı konusunda İngiltere ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için Konsey tarafından 27 Ekim'de Brüksel'de özel bir toplantının yapılması karara bağlanmış ve toplantıya Fransa adına eski Başbakan Aristide Briand'ın, İsveç adına Başbakan Branting'in, Çekoslovakya adına Dışişleri Bakanı Benes'in ve İtalya adına da Brüksel Büyükelçisi Signor Orsini'nin iştirak edeceği ifade edilmiştir⁴⁶⁵.

⁴⁶¹ "League To End Mosul Snarl", **The New York Times**, 01.10.1924.

⁴⁶² "British-Turk War Looms", **Los Angeles Times**, 12.10.1924.; "British Planes And Navy Mass For War On Turk", **Chicago Tribune**, 12.10.1924.

⁴⁶³ "Turks Warn League Of British In Iraq", **The New York Times**, 14.10.1924.

⁴⁶⁴ "British Ask League To End Irak Clash", **The Washington Post**, 16.10.1924.

⁴⁶⁵ "League To Act On Irak At Brussels Oct. 27", **The New York Times**, 21.10.1924.; "Iraq Crisis Goes To League Monday", **The New York Times**, 22.10.1924.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Irak sınırı konusunda İngiltere ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için düzenlediği toplantı 27 Ekim günü başlamıştır. Toplantıyı Brüksel'e yolladıkları muhabirlerle özel olarak takip eden Amerikan basını, toplantının ilk gününde Lord Parmoor ile Fethi Bey'in karşılıklı konuşmalar yaptıklarını aktararak, bu konuşmalar arasında özellikle Fethi Bey'in statüko sınırına dair yaptığı konuşmaya sütunlarında ağırlık vermiştir. Gazetelerin yaptıkları özel haberlere göre; Fethi Bey, Türkiye'nin Lozan Antlaşması dönemindeki statükoyu kabul edeceğini ve uyacağını belirten yeni bir tavır almış, fakat Türkiye'nin kabul etmeye istekli olduğu sınır hattının hiçbir şekilde İngiltere'nin savunduğu sınır olmadığını da belirtmiştir. Fethi Bey devamla, savaşın sona ermesinden bu yana Musul bölgesindeki sınırın İngiltere tarafından ilki Mondros'ta ikincisi Sevr'de ve üçüncüsü de Sevr'den sonra olmak üzere üç kez değiştirildiğini ifade etmiş ve bu yolla Türkiye ile İngiltere arasındaki Musul sorununun aslında İngiltere'nin tutarsız ve güven vermeyen politikalarından kaynaklandığını Konsey üyelerine göstermeye çalışmıştır⁴⁶⁶.

Brüksel toplantısının ardından her iki temsilciyi de dinleyen Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Musul Raportörü Karl Hjalmar Branting, her iki tarafın da kabul edebileceğini düşündüğü geçici bir teklifi kamuoyuna açıklamıştır. Branting'e göre sınır çizgisi Sevr Antlaşmasında kabul edilen sınıra göre belirlenirse, Sevr Antlaşması'nda belirlenen sınırın Amadiye'nin güneyinden geçecek şekilde değiştirilen Musul Vilayeti'nin kuzey sınırı olmasından dolayı sonuç olarak Türkiye'nin Amadiye'ye İngiltere'nin de petrol sahalarına sahip olacağı ifade edilmiş, böylelikle her iki ülkenin de sınır değişiklikleri konusunda memnun olacağı planlanmıştır. Nihayetinde Branting'in sunduğu plan her iki ülke tarafından kabul edilmiş, hem İngiliz hem de Türk delegeler yeni sınırı ihlal ederek işgal edilen veya yönetilen herhangi bir yerin 15 Kasım'a kadar boşaltılacağını öngören kararın şartlarını yerine getireceklerini Konsey'e bildirmiştir⁴⁶⁷.

Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Musul'daki gelişmeleri izlemek ve akabinde çözüm önerileri hazırlayarak Konseye sunmakla üzere görevlendirilen üç

⁴⁶⁶ "Turks And English Conciliatory Over Frontier Of Irak", **The Washington Post**, 28.10.1924.; "Anglo-Turk Crisis Taken Up By League", **The New York Times**, 28.10.1924.

⁴⁶⁷ "Mosul Boundary Dispute Is Settled", **The Washington Post**, 30.10.1924.; "League Is Solving Near East Tangles", **The New York Times**, 29.10.1924.; "League Scatters Iraq War Clouds", **The New York Times**, 30.10.1924.

kişilik özel komisyon 1 Ocak 1925'te Musul bölgesine hareket etmiş ve yaklaşık altı aylık bir süre içerisinde hem Türk hem de İngiliz iddialarını yerinde incelemiş, ayrıca sınır tespiti konusunda bölge yerlileriyle de görüşerek Konsey'e sunacakları rapor hakkında fikir edinmeye çalışmışlardır.

Takvimler Temmuz ayının ortasını gösterdiğinde özel komisyonun çalışmaları sona ermiş ve hazırlanan 150 sayfalık rapor Milletler Cemiyeti Konseyi Musul Sınır Komisyonu'na sunulmuştur. Basında yer alan haberlere göre özel komisyonun sunduğu raporun, sanılanın aksine görüş veya tavsiye içermediği belirtilerek sadece özel komisyonun araştırmaları sonucunda öğrenilenlere dair bilgiler içerdiği ifade edilmiştir. Yine ayrıca raporu teslim alan Konseyin raporu dikkate inceleyeceğinden dolayı sorunu Eylül oturumunda ele almayacağı, bu sebeple de çözümün Aralık ayına kadar sürebileceği basında çıkan haberlere yansımıştır⁴⁶⁸.

Temmuz ayında çıkan haberlerde her ne kadar raporun görüş veya tavsiye içermediği belirtilmişse de 8 Ağustos 1925 tarihli "*Musul Anlaşmazlığına 3 Çözüm Önerisi*" başlığını taşıyan The New York Times haberinden de anlaşılacağı üzere özel komisyon, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunduğu raporda Musul sorununa dair üç çözüm önerisi teklif etmiştir. Basında yer alan haberlere göre; ilk öneri, Musul bölgesindeki tartışmalı bölgenin yaklaşık yirmi beş yıl boyunca Milletler Cemiyeti mandası haline gelmesini önerirken; ikinci öneri, Irak üzerindeki İngiliz mandasının dört yıl sonra sona ermesini; üçüncü öneri ise bölgenin Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından bölünmesini önermiştir. Bunların dışında, komisyon önerileriyle alakalı yapılan haberlerde dikkat çekici bir bilgi de yine okuyucularla paylaşılmıştır. Buna göre raporu hazırlayan özel komisyonun Musul'u, Türkiye egemenlik hakkından vazgeçene kadar yasal açıdan Türkiye'nin ayrılmaz bir parçası olarak kabul ettiği okuyuculara aktarılmıştır⁴⁶⁹. Böylelikle Musul'un Türkiye'ye ait olduğu tezi dolaylı olarak da olsa Milletler Cemiyeti Konseyi'nce ilk kez resmen kabul görmüştür.

Musul Özel Komisyonu tarafından Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulan raporun içeriğinde İngiltere'nin Musul'daki mandaterliğine dair olumlu hiçbir önerinin bulunmaması İngiltere'de adeta deprem etkisi yaratmıştır. Rapordaki önerileri değerlendiren Londra gazetelerinden alıntılar yapan The New York Times

⁴⁶⁸ "Mosul Report Received", **The New York Times**, 16.07.1925.

⁴⁶⁹ "Offer 3 Solutions Of Mosul Dispute", **The New York Times**, 08.08.1925.; "War Over Mosul Feared In Britain", **The New York Times**, 01.09.1925.

muhabiri Thomas Russell Ybarra durumu “İngiltere’de Musul Savaşından Korkuluyor” başlığıyla köşesine taşımıştır. Ybarra’nın aktardığı göre Londra gazeteleri raporda İngiltere lehine tek bir önerinin dahi olmamasını “savaşın keskin ucunda” oldukları şeklinde yorumlamıştır. Gazeteler yine ayrıca Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain ile birlikte Cenevre’de bulunan diğer İngiliz delegelerin öneriyi kabul edip etmeme noktasında utanç verici bir ikilemde kaldıklarına vurgu yaparak Musul konusundaki tutumundan dolayı muhalefetin hükümete öfkeyle hücum ettiğine değinmiştir⁴⁷⁰.

Mezkûr raporun içeriğine dair İngiltere Hükümeti’nin tepkisi de oldukça sert olmuştur. Henry Wales tarafından kaleme alınan haber yazısından anlaşıldığına göre Hükümet, Sömürge Bakanı Leopold Stennett Amery aracılığıyla Milletler Cemiyeti Konseyi’ne yaptığı protestoda; Konsey’in hazırladığı raporla Yakın Doğu’da yeni bir krizi hızlandırdığına dikkat çekmiş ve İngiltere’yi yeniden Türk topraklarının içine sokmakla tehdit etmiştir. Amery ayrıca Türkiye’nin bölgede plebisit yapılmasına dair talebine bölgedeki birçok kabilenin referandumu anlayamayacak kadar cahil olduğuna dikkat çekerek karşı çıkmıştır⁴⁷¹.

Konsey’in açıkladığı rapor üzerine aralarındaki ikili ilişki iyiden iyiye gerilen Türkiye ve İngiltere çareyi, Konsey’i siyasi ve askeri baskı altına almakta bulmuştur. Bu hususta ilk olarak İngiltere, Musul sorununda Konsey’in kendi aleyhinde bir karar vermesi ihtimalinin giderek artmasından dolayı aylar önce başladığı askeri hazırlıklarını hızlandırmış, bu kapsamda Irak’taki kuvvetlerine takviye olarak bir İngiliz ile bir Hint taburunu ihtiyaten göndermiş, ayrıca tamamı Hristiyanlardan oluşan 5000 dolaylarında yerel savaşçının yanında 96 savaş uçağıyla da bu kuvvetlerini desteklemiştir⁴⁷². Basının aktardığına göre Türkiye, İngiltere’nin bu hamlesine cevaben Milletler Cemiyeti’ni, Musul vilayetinin Türkiye’den alınıp İngiltere’ye verilmesi durumunda savaş çıkartmakla tehdit etmiştir⁴⁷³. Basın ayrıca Türkiye’de yayınlanan Cumhuriyet gazetesindeki bir habere atıfta bulunarak Türkiye’nin tehdidini desteklemek ve söyleminde ciddi olduğunu göstermek adına kısmi

⁴⁷⁰ “War Over Mosul Feared In Britain”, **The New York Times**, 01.09.1925.; “England And Mosul”, **The New York Times**, 05.09.1925.

⁴⁷¹ “Britain, Turkey In Mosul Fight Before League”, **Chicago Tribune**, 04.09.1925.; “Mosul Arguments Given To League”, **The New York Times**, 05.09.1925.

⁴⁷² “British In Mosul Have 96 Planes And 15,500 Men”, **Chicago Tribune**, 08.09.1925.

⁴⁷³ “Turks Voice War Threat Over Mosul”, **Los Angeles Times**, 10.09.1925.; “Turks Threaten War If Britain Is Given Mosul”, **Chicago Tribune**, 09.09.1925.

seferberlik ilan ettiğini, bu vesileyle de ikinci, on ikinci, on yedinci ve kırk birinci tümenlerini Musul sınırına sevk ettiğini sütunlarına taşımıştır⁴⁷⁴. Raymond Fendrick tarafından kaleme alınan bir başka haberde ise Türkiye'nin Musul sınırında 75.000 ila 100.000 arasında asker topladığına değinilerek bu derece kuvvetin İngiltere'nin kuklası olarak bilinen Kral Faysal'ın nihai olarak devrilmesi anlamına geldiği belirtilmiş ve Türkiye'nin sınırdaki yoğunlaşan birliklerinin üçte biriyle bile Musul'u alabileceğine dikkat çekilmiştir⁴⁷⁵.

Musul sorunun çözümüne dair Milletler Cemiyeti Konseyi Musul Sınır Komisyonu'nun 1924 yılının Ağustos ayında başlayan mesaisi 1925 yılının sonuna kadar sürmüş, yaklaşık bir buçuk yıl süren müzakerelerde her iki ülkenin de tezini dinleyen Konsey, 15 Aralık 1925 tarihinde nihai bir karara varmıştır. Milletler Cemiyeti Konseyi'nin aldığı kararla Musul bölgesinin idaresi, İngiltere'nin 25 yıl boyunca manda yönetimini sürdürmeyi kabul etmesi ile Türklere Musul'da ticari ayrıcalıklar tanıyan bir Türk-İngiliz Ekonomik Anlaşmasını müzakere etmeyi taahhüt etmesi şartıyla Irak Krallığı'na bırakılmıştır⁴⁷⁶.

Musul'un idaresinin Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından Irak Krallığı'na bırakılması Türkiye'de sert tepkilerle karşılanmıştır. İlk tepkiyi dile getiren Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Bey, İngiltere'yi asılsız söylentilerle Konsey'i etkilemekle suçlayarak Konsey'e resmi bir protesto gönderirken basına verdiği demeçte de Konsey'in verdiği kararı kötü bir karar olarak nitelendirmiş ve Musul'daki insanların yarısı İngiltere'den yanaysa, diğer yarısının da şiddetle Türkiye'den yana olduğuna değinmiştir⁴⁷⁷. Kararın hemen akabinde Los Angeles Times'ın okuyucularına ilettiği son dakika gelişmesinde ise Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın kabineyi derhal toplantıya çağırdığı, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında ve Genelkurmay Başkanı'nın da katılımıyla toplanan kabinenin gece geç saatlere kadar oturup durumu tüm yönleriyle inceledikleri aktarılmıştır. Los Angeles Times haberin devamında Cumhuriyet gazetesinin toplantıdan sonraki gün "*İzmir'i, Adana'yı,*

⁴⁷⁴ "Warlike Moves By Turks", **The New York Times**, 11.09.1925.

⁴⁷⁵ "Britain Attacks Turks' Seizure Of Christians", **Chicago Tribune**, 16.09.1925.

⁴⁷⁶ "Britain Favored In Mosul Decision", **The Wall Street Journal**, 16.12.1925.

⁴⁷⁷ "War Over Mosul Scouted", **Los Angeles Times**, 17.12.1925.; "War Over Decision On Mosul Scouted By League Council", **The Washington Post**, 17.12.1925.; "Mosul Awarded To British; More Turk Killings Alleged", **The Washington Post**, 16.12.1925.

Bursa'ya kurtardığımız gibi Musul'u da kurtaracağız." başlığını attığını da ifade ederek Türkiye'deki havayı okuyucularıyla paylaşmaya çalışmıştır⁴⁷⁸.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nin Musul kararına yönelik tepkiler yalnız Türkiye'yle sınırlı kalmamıştır. Kararın ilan edildiği günlerde toplanan yıllık Hilafet Konferansı, Musul sorununa dair Türk-İngiliz anlaşmazlığında Milletler Cemiyeti Konseyi'nin aldığı kararın Lozan Antlaşması'na aykırı olduğunu kabul etmiş ve Türklerin "savaşa sürüklenmesi" durumunda Hintli Müslümanların Türklere yardım edeceğini ilan etmiştir. Konferans ayrıca, Irak'taki gayrimüslim kontrolün kaldırılmasını istemiş ve Arap Hicaz Krallığı'na yönelik herhangi bir İngiliz müdahalesine de karşı olduğunu ilan etmiştir⁴⁷⁹.

Türk ve İslam dünyasının her türlü tepki ve protestosuna rağmen kararın değişmeyeceği anlaşıncı 5 Haziran gecesine Türkiye adına Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile İngiltere adına Büyükelçi Sir Ronald Lindsay arasında üç bölüm ve on sekiz maddeden oluşan Musul Antlaşması imzalanmıştır. Yine basında çıkan haberlerde, anlaşmaya göre Türkiye'nin, Musul petrol sahalarından Irak'a tahakkuk eden gelirin yüzde 10'unu alacağı da belirtilmiştir⁴⁸⁰.

3.1.4. Fransa ile İlişkiler

Cumhuriyet döneminde Türkiye-Fransa ilişkilerini Fransız Okulları, Türkiye-Suriye Sınırının Tespiti ve Bozkurt-Lotus Davası olmak üzerine üç başlık altında toplamak mümkündür⁴⁸¹. Amerikan basını da yukarıda bahsedilen üç başlık ekseninde Türk-Fransız ilişkilerine ilgi göstermiş, yayınladıkları haberlerle okuyucularını bilgilendirmeye çalışmıştır.

3.1.4.1. Fransız Okulları Sorunu

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye ile Fransa arasındaki ilk siyasi temas; Türkiye'de 3 Mart 1924'te kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla birlikte ülkede bulunan yabancı okullara ait müfredata müdahale edilmesi neticesinde olmuştur. Görünüşte öğrenci gizliden ise dini misyoner yetiştiren ve Osmanlı'dan kazandıkları

⁴⁷⁸ "Turks Hope To Regain Mosul", **Los Angeles Times**, 19.12.1925.

⁴⁷⁹ "Indians Pledge Aid To Turkey", **Los Angeles Times**, 27.12.1925.; "Moslems In India Pledge Turkey Aid", **The New York Times**, 27.12.1925.

⁴⁸⁰ "Signatures Affixed To Mosul Pact", **Los Angeles Times**, 06.06.1926.; "Explains Mosul Compact", **The New York Times**, 07.07.1926.

⁴⁸¹ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Fransa'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009, s.s. 277-292.

kapitülasyon ayrıcalıklarının Türkiye Cumhuriyeti'yle birlikte devam edeceğini düşünen bu okullar arasında müfredatlarının dini eğitim ağırlıklı olması bakımından Fransız okulları diğer yabancı okullara kıyasla daha çok dikkat çekmiştir. Tevhid-i Tedrisat Kanunuyla birlikte ülkedeki yerli-yabancı bütün okulların Maarif Vekâletine bağlanmasıyla bütün okullarda aynı tip müfredatın okutulması zaruri tutulmuştur. Bu mecburiyete uymamakta direnen ve normal eğitim yerine dini ağırlıklı bir eğitim vermekte ısrar eden yabancı okullara, özellikle de Fransız okullarına karşı devlet bir süre sonra harekete geçmiştir⁴⁸².

Amerikan basınının yaptığı haberlere göre; Maarif Vekaleti işe ilk olarak mezkûr okullara emir göndererek başlamış, böylelikle emre uymadıkları hallerde bir sonraki adımda yapılacaklara dair okullara uyarılarda bulunulmuştur. 6 Nisan 1924 tarihli The Washington Post haberi, Vekaletin gönderdiği emrin tamamını yayımlayarak okulların bundan böyle yapmaları yasak olan faaliyetler hakkında okuyucuları bilgilendirmiştir. Haberde aktarılan göre Vekaletin okullara gönderdiği emir şu şekildedir: *“Bazı yabancı okulların normal öğretimden daha çok dini alıştırmalara zaman ayırdıkları, öğrencileri Hristiyan ayinlerine katılmaya mecbur ettikleri, derslik ve avlu duvarlarına dini meselelerle ilgili yazılar ve pankartlar astıkları öğrenilmiştir. Şu anda yukarıdaki nitelikte dini faaliyetlerde bulunan okullar derhal kapatılacaktır. Sonuç olarak, bu tür faaliyetlerde bulunan okullara kesinlikle uyması gereken aşağıdaki düzenlemeler getirilmiştir: ‘Türk öğrencilerin Hristiyanlık ayinlerine nispetle veya gönüllü olarak katılmalarına izin verilmesi kesinlikle yasaktır. Hristiyan okul müdürleri hiçbir Türk öğrencinin kendi ibadetlerine katılmasına izin vermeyecektir. Yabancı okullar ayrı bir şapelde din eğitimi verebilirler, ancak başka yerlerde namaz kılamazlar, heykel dikemezler veya dini nitelikteki metinleri sınıflarda veya avlularda askıya asamazlar’.*⁴⁸³”

⁴⁸² Ayten Sezer, “Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 1994, s.s. 29-91, 129-146.; Mustafa Serhan Yücel, “Türkiye’de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Bilecik, 2016, s.s. 20-28, 34-83.; Ersoy Taşdemirci, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık okulları ve Yabancı Okullar”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10 (2001), s.s. 13-30.; Sezen Kılıç, “Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 61 (2005), s.s. 259-280.; Engin Deniz Tanır, “Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Türk Basınında Fransız Okulları Sorunu (1923-1924)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 56 (2015), s.s. 177-208.

⁴⁸³ “Turks Ban Christian Services In Schools”, **The Washington Post**, 06.04.1924.

Maarif Vekâletinin gönderdiği emir yabancı okullara ulaştıktan sonra okul yöneticilerine emri uygulamaları için 48 saat müddet tanınmıştır. Geçen süre içerisinde Vekalet emirlerinin uygulanmaması üzerine İstanbul'da bulunan bazı okullar Vekaletin emriyle polis tarafından kapatılmıştır. The New York Times'ın aktardığına göre Vekaletin emriyle harekete geçen İstanbul polisi 7 Nisan günü okul yetkililerinin okullardan dini amblemleri kaldırmaması nedeniyle İstanbul'daki Fransız ve İtalyan okullarını kapatmıştır⁴⁸⁴.

10 Nisan günü The New York Times'da yayınlanan haberde İstanbul'da ve Anadolu'da faaliyet gösteren yabancı okullar hakkında bazı bilgiler paylaşılmıştır. Gazeteye göre, duvarlarından dini amblemlerini kaldırmayan Fransız ve İtalyan okullarının kapanmasıyla eğitime büyük darbe vurulmuştur. Gazete, bu okulların eğitimde üstlendikleri büyük rolleri göstermek adına İstanbul'da faaliyette bulunan otuz altı Fransız okulunda 13.000 yabancı öğrencinin, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde faaliyette bulunan yirmi beş Fransız okulunda ise yaklaşık 3.000 yabancı öğrencinin açıkta kaldığını, böylelikle de toplamda 16.000 öğrencinin alınan bu karardan etkilendiğine temas etmiştir. Haberde ayrıca mezkûr Fransız okullarında 1.500'den fazla Müslüman öğrenci bulunduğu ve yüzden fazla Türk öğretmenin de istihdam edildiğine dikkat çekilerek bu okulların kapatılmasıyla yerli-yabancı birçok öğrenci ve öğretmenin mağduriyet yaşadığı dile getirilmiştir⁴⁸⁵.

Ankara'nın kanuna uymayan yabancı okulları birer birer kapatması Avrupa'da geniş yankı uyandırmıştır. Bu hususa dair 13 Nisan'da Chicago Tribune ve The New York Times'da yayınlanan haberlerde, Türkiye'deki müttefik hükümet temsilciliklerinin, TBMM'den geçtiğimiz günlerde çıkan yasa uyarınca hükümete toplu bir protesto notası sundukları belirtilerek temsilcilerin Türk hükümetinden tutumunu dikkatle yeniden gözden geçirmesini istedikleri aktarılmıştır⁴⁸⁶. Amerikan basını bu hususa dair yaptığı haberlerde yürürlükteki kanuna uymadıkları için kapatılan Fransız ve İtalyan okullarını suçlar pozisyonunda bir tavır almış, Türk hükümetinin koyduğu kurallara riayet edildiği takdirde böylesi bir akıbetle karşılaşılmayacağına temas etmiştir. Basın bu noktada, her ülkenin demokratik düzeni ile kanunlarına saygılı olarak hareket eden ve kurallara uyduğu için okullarına

⁴⁸⁴ "Turks Close Foreign Schools", **The New York Times**, 08.04.1924.

⁴⁸⁵ "Schools In Turkey Close", **The New York Times**, 10.04.1924.

⁴⁸⁶ "Allies Protest Turks Closing Foreign Schools", **Chicago Tribune**, 13.04.1924.; "Allies Protest To Turkey On Closing Of Foreign Schools", **The New York Times**, 13.04.1924.

dokunulmayan kendi ülkelerini ön plana çıkartmaya çalışmıştır. 15 Nisan tarihli The New York Times haberinde Amerikan Yakın Doğu Kolejlere Direktörü A. W. Staub'un Türk hükümetinin uygulamaya koyduğu yasaya dair yaptığı açıklamaya yer verilmiştir. Haberde Staub'un *“Türk Hükümeti'nin bizi herhangi bir şekilde engelleyeceğini düşünmek için ortada hiçbir sebep yok, çünkü biz Türk Hükümeti'nin koyduğu düzenlemelere uymaya çalıştık ve sonuç olarak herhangi bir zorluk yaşamadık.”* dediği aktararak Türkiye ile ABD'nin ikili ilişkilerdeki pozitif duruma atıf yapılmıştır⁴⁸⁷.

3.1.4.2. Türkiye-Suriye Sınır Sorunu

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile Türkiye arasında imzalanan ve Türkiye'nin güney sınırını büyük oranda belirleyen Ankara Antlaşması, Sakarya Meydan Muharebesi'nin hemen akabinde imzalanmasından dolayı kapsamlı bir şekilde ele alınıp hazırlanamamıştı. Bu sebeple her iki tarafın, başta Türkiye-Suriye sınırının kesin olarak belirlenmesi gibi birçok hususta eksiklikleri yeniden ele alıp tadil etmesinin gerekliliği çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Mezkûr durumdaki belirsizlikleri nihayete erdirmek adına bir araya gelen Türkiye ile Fransa, görüşmelere 1925 yılının Mart ayı itibariyle başlamıştır⁴⁸⁸.

Amerikan basını, Türkiye ile Fransa arasında başlayan ikili görüşmeleri, Türkiye-Suriye sınırının tadili üzerine yapılan bir müzakereden daha çok iki devletin de birbirine duyduğu ihtiyaçlar neticesinde düzenlenen müttefiklik görüşmeleri olarak görmüştür. Basına göre Fransa'nın görüşmeler boyunca Türkiye'den destek beklediği başlıklar; Kuzey Afrika ve Orta Doğu'daki Türk etkisinin desteklenmesiyle Türkiye'nin Rusya'ya karşı bir güvenlik bariyeri oluşturması ile Rus-Alman ittifakına karşı bir Türk-Fransız ittifakının kurulmasıdır. Aynı basın, Türkiye'nin Fransa'dan beklediği desteklerin ise; Musul sorununda İngiltere'ye karşı Fransız desteği, Bağdat demiryolu ile mühimmat ve kredilerin sınırsız kullanımı ile Osmanlı borcunun ödenmesinde kolaylık sağlanması başlıklarından oluştuğunu aktarmıştır⁴⁸⁹.

⁴⁸⁷ “14,000 Out Of Schools By Turkish Order”, **The New York Times**, 15.04.1924.; “American Schools In Turkey”, **The New York Times**, 04.05.1924.

⁴⁸⁸ Müzehher Yamaç, “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)”, **Belleten**, Cilt: 82, Sayı: 295 (2018), s.s. 1153-1174.

⁴⁸⁹ “France Flirts With Turk For New Alliance”, **Chicago Tribune**, 25.03.1925.

Türkiye ile Fransa arasındaki müzakereler yaklaşık bir yıl sürmüş, müzakerelere katılan Frank Boullion ile Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Henry de Jouvenel, müzakereler boyunca Türkiye'nin talep ettiği isteklerin büyük çoğunluğunu kabul ederek Amerikan basınının temas ettiği Türkiye ile bir ittifaklık kurmanın yollarını aramış ve nihayetinde 18 Şubat 1926 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın içeriği Amerikan basınına yansıdığı kadarıyla; tarafsızlığın korunması, askeri ve ticari ulaşım, suçluların mübadelesi, kaçakçılığın önlenmesi ve Türk-Suriye sınırının düzeltilmesi gibi konuları ele alan on altı madde, bir sözleşme ve beş protokolden oluşmuştur. Antlaşmanın imzalanmasını takiben basına açıklamalarda bulunan Fransız başmüzakereci Henry Jouvenel, antlaşmanın 1921 Ankara Antlaşması'yla temeli atılan Türkiye-Fransa ilişkilerini tamamlamak maksadıyla yapıldığını ifade etmiş, ayrıca İskenderun bölgesinin talepte bulunması halinde, bir tür yerel meclis kurabileceklerini, böylelikle de bölgenin özerk bir yapıya sahip olabileceğini açıklamıştır⁴⁹⁰.

Türkiye ile Fransa arasında imzalanan antlaşma, her ne kadar Türk gazeteleri tarafından sıcak bir şekilde karşılanmışsa da⁴⁹¹ aynı günlerde Türkiye ile Musul konusunda ihtilafa düşen İngiltere'yi, antlaşmanın Türk birliklerinin Musul sınırına serbestçe girip çıkmasına ve Türkiye ile İngiltere arasında bir savaşın patlak vermesi durumunda Türk kuvvetlerinin hızlı bir şekilde toplanmasına izin vermesinden dolayı memnun etmemiştir.

Bu hususta Amerikan basınına yansıyan haberlerden anlaşıldığına göre; İngiliz basınında çıkan yazılarda Fransa'ya şiddetle hücum edilmiş, Türkiye ile imzalanan antlaşmanın İngiliz-Fransız müttefikliğine yakışmadığı yorumları yapılmıştır. İngiltere'den yükselen tepkiler üzerine Fransa Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yayınlarak Türkiye üzerinde anlaşmaya varılan yeni sınırın Berlin-Bağdat demiryolu bölümünü etkilemediğini, sınırdaki tek düzeltmenin İskenderun'un hemen kuzeyi ile Musul'un 120 mil⁴⁹² batısında bulunan bir tren istasyonunun Türkiye'ye verilmesinden ibaret olduğunu açıklamıştır⁴⁹³.

⁴⁹⁰ "Sign Turco-French Treaty", **The New York Times**, 20.02.1926.

⁴⁹¹ "Turks Welcome Accord With France", **The New York Times**, 22.02.1926.

⁴⁹² 193 kilometre.

⁴⁹³ "Franco-Turk Pact", **Chicago Tribune**, 21.02.1926.; "French Deny Change In Bagdad Railway", **The New York Times**, 21.02.1926.

3.1.4.3. Bozkurt-Lotus Olayı

Türkiye ile Fransa arasında 1920’li yılların başlarında tesis edilen iyi ilişkiler 1926 yılının sonlarında meydana gelen uluslararası bir olayla bozulmuştur. Olay, 2 Ağustos 1926 tarihinde Türkiye bandıralı Bozkurt vapuru ile Fransa bandıralı Lotus ticaret gemisinin Midilli civarında çarpışması ve akabinde iki geminin de batması sonucunda sekiz Türkün hayatını kaybetmesi üzerine Bozkurt kaptanı ile Lotus kaptanlarından Teğmen Desmons’un Türk makamlarınca tutuklanması neticesinde meydana gelmiştir⁴⁹⁴.

Olayın meydana geldiği günlerde hukuki bir vaka-i adiyе olarak kabul edilen olay, Fransa’nın Türk makamlarına başvurarak Fransız kaptan Desmons’un Türk polisi tarafından tutuklanmasının hukuka aykırı olduğunu beyan etmesiyle uluslararası bir boyuta taşınmıştır. Konuya dair Amerikan basınında çıkan haberler sayıca hayli kısır kalmıştır. Bu hususta “*Fransa Türkiye’ye Sert Bir Protesto Gönderdi*” başlığıyla The New York Times’ta çıkan haberde olaya dair ilk bilgiler okuyucularla paylaşılmıştır. Haberin içeriğinde, Fransız ticaret gemisi Lotus’tan Teğmen Desmons’un Türk yetkililer tarafından tutuklanması üzerine Fransız Hükümeti’nin hissettiği derin kızgınlığın Fransız Maslahatgüzarı tarafından Türk Hükümeti’ne yapılan protestoyla resmi bir biçim aldığı ve buna büyük bir tazminat talebinin de eşlik ettiği aktarılmıştır. Haberin devamında Fransa’nın protesto ve taleplerine karşılık Türkiye’nin Fransa’ya; Türk Ceza Kanunu’nun 6. maddesi uyarınca, Türk topraklarında Türk vatandaşlarına karşı işlenen fiillerden dolayı Türk mahkemelerinin yabancıları yargılamaya hakkı olduğu şeklinde yanıt verdiği ifade edilmiştir. Buna karşılık Fransa’nın; bunun uluslararası içtihat temellerine doğrudan aykırı olduğunu ve Türkiye’nin mevcut koşullar altında Fransızları yargılamaya hakkı olmadığını iddia ettiği cevabı basında yer almıştır⁴⁹⁵.

Amerikan basınında konuyu takiben ilk çıkan 3 Eylül tarihli haberden tam bir hafta sonra yine The New York Times’ta yayınlanan başka bir haberde; Ağustos ayının ortasından bu yana Fransa ve Türkiye ilişkilerinde en tedirgin edici etkiyi yaratan “Bozkurt-Lotus Olayı”nın daha da rahatsız edici boyutlara ulaştığı ifade edilmiştir.

⁴⁹⁴ Gülseren Akalın, “Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: 2, Ankara, 2005, s.s. 1555-1565.; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mustafa Balcıoğlu, Enver Bozkurt, M. Akif Kütükçü ve Yasin Poyraz (Yay. Haz.), **Bozkurt Lotus Davası**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2003.

⁴⁹⁵ “France Sends Stern Protest To Turkey”, **The New York Times**, 03.09.1926.

Haberde, Fransa Başbakanı Raymond Poincare'nin Fransız denizcilere hitaben söylediği *“Türkler, eğer Cumartesi gününe kadar Teğmen Demons'u serbest bırakmazsa, Fransa, Ankara Hükümeti'ni uluslararası hukukun daha akılcı bir anlayışına getirmenin uygun önlemlerini alacaktır.”* sözlerine yer verilmiş, akabinde başbakanın sözlerine karşılık Türk tarafının bir tür uzlaşma hamlesi olarak, Fransa'nın da prensipte kabul ettiği davayı Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'na götürmeyi kabul ettiği, ancak Teğmen Demons'un serbest bırakılması için tekrarlanan talepleri reddettiği aktarılmıştır⁴⁹⁶.

Türk-Fransız ilişkilerini iyiden iyiye geren karşılıklı açıklamalardan dört gün sonra yapılan duruşmada Türk makamları, Fransız ticaret gemisi Lotus'un kaptanlarından Teğmen Demons'u 30.000 Türk lirası kefaletle geçici olarak serbest bırakmışsa da Teğmen Desmons'un kesin olarak beraat edip etmeyeceğinin ertesi gün görülecek duruşmada yerel mahkemenin kararıyla nihai olarak belli olacağı açıklanmıştır⁴⁹⁷. Ertesi gün yapılan karar duruşmasının ardından mahkeme heyeti alınan kararı sanıkların yüzüne okumuştur. Amerikan basınının aktardığına göre mahkeme, Fransız ticaret gemisi Lotus'un birinci kaptanı Yüzbaşı DeBoze'u dört ay, aynı geminin kaptanlarından Teğmen Desmons'u da iki ay hapis cezasına çarptırırken Türk vapuru Bozkurt'un kaptanını ise daha büyük ihmalden suçlu bularak dört ay hapis cezasına çarptırmıştır. Mahkeme ayrıca Lotus'un birinci kaptanı Yüzbaşı DeBoze ile Bozkurt'un Türk kaptanına 33 Türk lirası, Teğmen Desmons'a ise 22 Türk lirası ilaveten para cezası verirken, hayatlarını kaybeden sekiz Türk denizcisinin ailelerine tazminat olarak da hem Bozkurt'un sahibi Türk şirketine hem de Lotus'un sahibi olan Fransız vapur şirketine 5 bin Türk lirası para cezası vermiştir⁴⁹⁸.

3.1.5. İtalya ile İlişkiler

Atatürk dönemi Türkiye-İtalya ilişkilerini Millî Mücadele ve sonrası olarak iki dönemde ele almak mümkündür. Millî Mücadele döneminde İtalya her ne kadar Batı Anadolu'da fiili işgallerde bulunmuşsa da bu işgallerin muhteviyatındaki hafifletici uygulamalar iki ülke arasında iyi ilişkilerin kurulması için yeterli olmuştur. Böylesi bir ortamda temelleri atılan Türk-İtalyan ilişkileri, 31 Ekim 1922 tarihinde İtalya Kralı

⁴⁹⁶ “France Threatens Turkey On Demons”, **The New York Times**, 10.09.1926.

⁴⁹⁷ “Turkey Releases Demons On Bail”, **The New York Times**, 14.09.1926.

⁴⁹⁸ “Turks Sentence French Officer For Ship Crash”, **Los Angeles Times**, 16.09.1926.; “Desmons And Captain Sentenced In Turkey”, **The New York Times**, 16.09.1926.; “Paris Stand On Demons Roils Turks”, **Los Angeles Times**, 17.09.1926.

III. Vittorio Emanuele'nin, Ulusal Faşist Parti'nin lideri Benito Mussolini'yi başbakan olarak atamasıyla olumsuz bir yöne doğru şekillenmeye başlamıştır. Mussolini iktidarının hemen öncesinde İtalya, I. Dünya Savaşı'ndan istediği kazanımları elde edememiş, bu sebeple hayal kırıklığı içerisinde müttefikleri tarafından ihanete uğratılmış hissedilen bir ülkedir. Böylesi bir dönemde İtalyan halkının siyasi ve iktisadi buhranlar içerisinde bulunan durumundan yararlanmak isteyen Mussolini, İtalya'yı eski günlerine; Roma İmparatorluğu'nun ihtişamlı günlerine döndürme sözü vermiş, böylelikle halkın desteğini almıştır. Mussolini iktidara gelir gelmez ülkeyi faşist bir yönetim altına sokarak basına sansür getirmiş ve Faşist Parti dışında ülkedeki diğer bütün partileri kapatmıştır. Mussolini daha sonra ise Türkiye'yle ilişkilerini de derinden etkileyecek Mare Nostrum⁴⁹⁹ ve Batı Anadolu'dan toprak talebi gibi bazı siyasi politikaları hayata geçirmeye çalışmıştır⁵⁰⁰.

3.1.5.1. Mussolini'nin Akdeniz Politikası

Amerikan basınında Türk-İtalyan ilişkileri, Türkiye'nin bir Akdeniz ülkesi olarak Mussolini'nin hayata geçirmeyi planladığı politikaların önündeki en büyük engel olmasından dolayı haber niteliği taşımıştır. Basında çıkan ilk haberlerin konusu; İtalyan Deniz Kuvvetleri'ne bağlı askeri birliklerinin Sicilya ve Rodos adalarında toplanması üzerine bu durumun diğer bütün Akdeniz ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de uyandırdığı infial üzerinedir. Konuya dair kamuoyunu aydınlatan ilk yazı, 3 Haziran 1924 tarihinde Los Angeles Times gazetesinde çıkmıştır. Yazıda İtalyan birliklerinin Sicilya'da toplandığı iddiası üzerine Türk yetkililerin Roma'dan yaşanan gelişmelere dair izahat verilmesini talep ettiği, ayrıca İzmir'deki askeri yetkililere de gereken tüm ihtiyati tedbirleri almalarının emredildiği aktarılmıştır⁵⁰¹.

Ankara'nın Roma'dan talep ettiği izahata Rodos Valisi Mario Lago'dan cevap yaklaşık bir hafta sonra gelmiştir. Valinin açıklamalarına yer veren 12 Haziran 1924 tarihli Chicago Tribune ve The Washington Post haberlerinde; Valinin Sicilya'ya 2.000 İtalyan askerinin daha çıkarılacağını ve sevkiyatın bununla da son

⁴⁹⁹ Roma İmparatorluğu döneminde Akdeniz için kullanılan terim. Terim, daha sonraları İtalya'yı Roma İmparatorluğu'nun halefi devleti olarak gören başta Benito Mussolini olmak üzere İtalyan Milliyetçileri ve İtalyan faşistleri tarafından yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır.

⁵⁰⁰ Mevlüt Çelebi, "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 91 (2015), s.s. 96-115.; Türkan Cantemur, "Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950)", **38. Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt: 2 (2012), s.s. 779-814.

⁵⁰¹ "Turkish-Italian Crisis Worries Constantinople", **Los Angeles Times**, 03.06.1924.

bulmayacağını belirterek Akdeniz’de İtalya hakimiyetinde bulunan adalara özellikle de Rodos’a asker sevkiyatının devam edeceğini ifade ettiği aktarılmıştır. Yazıların devamında, hem Türk hem de Avrupa siyasetine oldukça hakim olan tecrübeli diplomatların, Sicilya’da 2.000 asker ile başta Rodos olmak üzere diğer adalarda da asker toplanacağını bildiren Valinin açıklamalarına inanmak istemedikleri aktarılmış ve eğer Vali, Mussolini hükümetinin ağırlığını arkasına alarak bu açıklamaları yapıyorsa, yaptığı açıklamanın savaş ilanına eşdeğer olduğu ifade edilmiştir⁵⁰². Türkiye tarafından yapılan ve İtalya’nın Türkiye sınırına yakın On İki Ada’ya asker yığmasının bir Türk-İtalyan savaşına sebep olabileceğine dair uyarılar etkisini hemen göstermiş ve İtalya’nın asker yığınaklarına ara vermesi sonrasında konuya dair çıkan mezkûr haberler aniden kesilmiştir.

Takvimler 1926 yılının Nisan ayını gösterdiğinde Başbakan Mussolini’nin yaptığı İtalya’nın Akdeniz’e hâkim olmasını ve İtalyan nüfuzunun Afrika ile Anadolu’da genişletilmesini hedefleyen açıklaması Türkiye’yi yeniden alarm durumuna geçirmiştir. Basında çıkan haberlere göre, Mussolini’nin açıklamaları karşısında Türkiye, o günlerde Musul’un hakimiyeti hususunda ihtilafa düştüğü İngiltere’yle masaya oturmak istemiş, böylelikle de Mussolini konusunda İngiltere’nin desteğini elde etmeyi hedeflemiştir⁵⁰³. Mussolini’nin açıklamalarına bir tepki de dönemin ünlü New York doktorlarından antifaşist lider Dr. Charles Fama’dan gelmiştir. Fama, Mussolini rejiminin İtalya’nın mali durumunu alaşağı ettiğini söyleyerek Mussolini’ye göre durumu örtbas etmenin tek yolunun bir savaş çıkması olduğunu açıklamış ve eğer Yunanistan İtalya’yı desteklerse, İtalya’nın 6-7 ay içerisinde Türkiye’ye savaş açacağını iddia etmiştir⁵⁰⁴. Dr. Charles Fama’nın açıklamaları, Mussolini’nin açıklamalarından sonra teyakkuzda bekleyen Türkiye’yi tamamen harekete geçirmiş ve böylelikle Türkiye’de görülen askeri hareketliliğe dair ilk haberler basında yer almaya başlamıştır⁵⁰⁵. Buna göre Türkiye, 1926 yılında silah altına alınacak tüm erler ile geçmiş yıllarda askerlikten terhis olarak yedek sınıfa geçen erkekleri derhal askere çağırmıştır⁵⁰⁶.

⁵⁰² “Italo-Turk War Feared As Army Lands In Rhodes”, **Chicago Tribune**, 12.06.1924.; “Threat To Turkey As Italy Increases Garrison In Rhodes”, **The Washington Post**, 12.06.1924.

⁵⁰³ “Turkish Fear Of Italy Aids Britain In Mosul”, **The Washington Post**, 11.04.1926.

⁵⁰⁴ “Italo-Turk War Predicted Here”, **The New York Times**, 19.04.1926.

⁵⁰⁵ “Turks Call Troops From Fear Of Italy”, **The New York Times**, 19.04.1926.

⁵⁰⁶ “Turks Watch Mussolini Closely”, **The New York Times**, 19.04.1926.

Mussolini'nin açıklamalarını takip eden günlerde ajanslara düşen başka bir haber Türkiye'de yakında bir savaşın çıkacağına dair inancı daha da pekiştirmiştir. İlk olarak 20 Nisan 1926 tarihli The New York Times'ta dile getirilen iddiaya göre, İtalya Başbakanı Mussolini'nin Trablus gezisi sırasında bir Yunan-İtalyan anlaşmasını imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmayı İtalya'nın Türkiye'ye karşı yapacağı saldırı öncesinde kendini sağlama alma hamlesi olarak gören gazeteler bu durumu *"Mussolini'de (karakterinde) hesaplanamaz bir miktarın olduğu unutulmamalıdır"* deyişiyle açıklamaya çalışmıştır. Fakat bu gelişmeleri takip eden saatlerde önce Yunanistan Dışişleri Bakanı Loukas Kanakaris-Roufos, daha sonra da İtalya'nın Washington Büyükelçisi Giacomo De Martino birer açıklama yayınlayarak, İtalya ile Yunanistan arasında Türkiye aleyhine bir antlaşmanın imzalandığını yalanlamıştır⁵⁰⁷.

İtalya ve Yunanistan tarafından yapılan açıklamada Türkiye aleyhine imzalanan bir ittifak antlaşmanın varlığının yalanlanması, Türkiye ile İtalya arasındaki ilişkileri de eski seviyesine getirmiştir. Bu ilişkiler birkaç ay sonra 19 Haziran 1926'da imzalanan suçluların iadesi antlaşmasıyla taçlanmış, her iki devlet arasındaki gergin ilişkiler böylelikle tabii düzeye inmiştir⁵⁰⁸.

3.1.5.2. Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması'nın İmzalanması

Türkiye ile İtalya arasındaki pozitif ilişkilerin temelini atan 1926 Antlaşması sonrasında Türkiye'nin İtalya'yla bir dostluk antlaşması imzalamak adına gösterdiği çaba, 1927 yılı başlarından itibaren hem Türk hem Amerikan basınında sıklıkla yer almaya başlamıştır. Türkiye'nin bu uğurda gösterdiği gayretlerin neticesinde 1928 yılının Mayıs ayıyla birlikte her iki ülke arasında bir dostluk antlaşmasının imzalanacağı haberleri çıkmaya başlamıştır. Amerikan basınında iki ülke arasında bir antlaşmanın imzalanacağına dair ilk haberler 4 Mayıs 1928 tarihinde The Washington Post ve The New York Times gazetelerinde yer almıştır. Haberlerin içeriğinde, bir Türk-İtalyan dostluk anlaşmasının birkaç gün içerisinde Roma'da imzalanacağı belirtilirken İtalya Başbakanı Mussolini ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in Milano'ya yaptıkları bir ziyarette karşılıklı olarak devlet meselelerini

⁵⁰⁷ "Italo-Greek Pact Denied At Athens", **The Washington Post**, 20.04.1926.; "British Discount Italo-Turk Scare", **The New York Times**, 20.04.1926.; "Italy Denies War Rumor", **The Washington Post**, 23.04.1926.

⁵⁰⁸ "Italy-Turkey Treaty Is Signed", **The New York Times**, 20.06.1926.

görüşüklerine değinilmiştir⁵⁰⁹. Hulâsaten, 30 Mayıs 1928 tarihinde Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması adını taşıyan dostluk antlaşması, İtalya adına Başbakan Mussolini ve Türkiye adına da Roma Büyükelçisi Suat Bey tarafından İtalya Başbakanı'nın resmî ikametgâhı Chigi Sarayı'nda imzalanmıştır⁵¹⁰.

3.1.5.3. Türk Heyeti'nin İtalya Ziyareti

1930'lu yıllar Türk-İtalyan ilişkilerinde resmi ziyaretlerin yapılmaya başladığı yıllar olmuştur. Bu kapsamda Türk heyetleri, birkaç kez İtalyan yetkililerle temasta bulunmak adına Roma'ya resmi ziyaretler düzenlemişlerdir. Bu ziyaretlerin ilkinin 1931 yılında olması planlanmıştır. Bu hususta Amerikan basınında; Başbakan İsmet Paşa ile Dışışleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in, Yunanistan Başbakanı Venizelos'un geçen yıl Ankara'ya yaptığı ziyarete karşılık Yunanistan'a yapacağı ziyaret sonrasında Venedik'e geçecekleri, burada İtalyan bakanlarla bir görüşme fırsatı bulabileceklerine dair haberler çıkmıştır⁵¹¹. 1932 yılında ise Başbakan İsmet Paşa ve Dışışleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in, İtalyan Hükümeti'nin resmi konuğu olarak dört gün geçirmek üzere İtalya'ya hareket ettikleri bildirilirken Türkiye kamuoyunda ziyaretin komşu güçlerle dostane ilişkileri geliştirmeye yönelik Türk dış politikasının doğal bir adımı olarak nitelendirildiği ifade edilmiştir⁵¹². Böylelikle 24 Mayıs'ta İtalya'ya ulaşan Türk heyeti, İtalyan heyetiyle diplomatik görüşmelere başlamış ve sonuç olarak her iki ülke 1928'te imzalanan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması'nın yenilenmesine karar vermiştir. Alınan karar neticesinde Mussolini ve İsmet Paşa, birkaç yıl önce imzalanan Türk-İtalyan Dostluk Antlaşması'nın beş yıllığına yenilenmesine imza koymuşlardır⁵¹³.

3.1.5.4. Türkiye'nin İtalyan Ambargosuna Katılması

Atatürk dönemi Türkiye-İtalya ilişkilerini geren son büyük olay İtalya'nın, 3 Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması sonucunda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti nezdinde katıldığı ambargo esnasında yaşanmıştır. İtalya'nın yukarıda da bahsedilen Mare Nostrum politikası ekseninde Habeşistan'a saldırması üzerine içerisinde

⁵⁰⁹ "Turco-Italian Pact Approved At Angora", **The Washington Post**, 04.05.1928.; "Predict Italian Accord", **The New York Times**, 04.05.1928.

⁵¹⁰ "Turkey-Italy Treaty Signed", **Los Angeles Times**, 31.05.1928.; "Italo-Turk Treaty Signed", **The New York Times**, 31.05.1928.

⁵¹¹ "Turkish Premier Off On A Visit To Greece", **The New York Times**, 02.10.1931.

⁵¹² "Premier Of Turkey Making Visit To Italy", **The New York Times**, 23.05.1932.

⁵¹³ "Turkey Renews Pact Of Amity With Italy", **The New York Times**, 26.05.1932.

Türkiye'nin de bulunduğu Akdeniz ülkeleri çeşitli tedbirleri hayata geçirmiştir. Basına yansıyan haberlere göre, Türkiye bu kapsamda ilk olarak İzmir'de bulunan İtalyan bankasına ait bütün kredi işlemlerini askıya almış⁵¹⁴, daha sonradan Türk ihracatının yaklaşık yüzde 20'sini oluşturan kömür, tahıl ve tütünün İtalya'ya ihracatını yasaklamıştır⁵¹⁵. Türkiye, İtalya'ya karşı aldığı bu iktisadi tedbirlere ilaveten İtalyan bombardıman uçaklarının yoğunlaştığı Oniki Adalar'ın karşısındaki Akdeniz kıyılarını askerî açıdan güçlendirip aynı kıyılarda askeri tatbikatlar düzenlemiş, ayrıca Milletler Cemiyeti'nin planına uygun olarak İtalya'ya silah ambargosu uygulamıştır⁵¹⁶.

3.1.6. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

Millî Mücadele döneminde yaptığı silah ve cephane yardımlarıyla savaşın kazanılmasında büyük katkıları görülen Sovyet Birliği'yle ilişkiler cumhuriyetin ilanı sonrasında Atatürk döneminde de oldukça pozitif yönde seyretmiştir⁵¹⁷. Amerikan basını, iki ülkenin Millî Mücadele döneminden bu yana içerisinde olduğu yakın ilişkiler dolayısıyla mezkûr ülkelerin arasındaki ilişkilere dair pek fazla haber yayınlamamıştır.

3.1.6.1. Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın İmzalanması

Türkiye ile Sovyet Birliği arasında Millî Mücadele'den sonra kurulan ilk kayda değer temas 17 Aralık 1925'te gerçekleşmiş, böylece bu her iki ülkenin de bir süredir karşılıklı dillendirdiği bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın imzalanması hususundaki isteği bu tarihte uygulamaya geçmiştir. Konuya dair Amerikan basınında haberler yapan göre; her iki ülke adına dışişleri bakanları Tefik Rüşti Bey ile Georgi Çiçerin tarafından imza konulan antlaşmayla birlikte her iki taraf, üç yıllık bir süre için diğer taraf ülkeye saldırmayacağını, birine karşı yapılacak askeri veya deniz harekâtında diğerinin tarafsız kalacağını, taraflardan birine karşı oluşturulan bir veya

⁵¹⁴ "Italian Banks In Smyrna Suspend", **The New York Times**, 15.09.1935.

⁵¹⁵ "Turkey Will Follow Geneva", **The New York Times**, 17.10.1935.

⁵¹⁶ "Greece Recalls Navy; Turkey Is Reported Fortifying Coast", **Chicago Tribune**, 22.09.1935.; "Italy Adds Forces In Dodecanese Isles", **The New York Times**, 29.09.1935.

⁵¹⁷ Raşid Tacibayev, "Sovyet Kaynaklarına Göre Türk-Sovyet Münasebetleri (1925-1945)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2002, s.s. 1-127.; Erel Tellal, "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009, s.s. 314-324.

daha fazla siyasi, iktisadi veya mali nitelikteki herhangi bir birliğe veya anlaşmaya diğerinin katılmayacağını kabul etmiştir⁵¹⁸.

Antlaşmanın imzalanması sonrası Amerikan basınında antlaşmaya dair bazı değerlendirmeler çıkmaya başlamıştır. Basında yer alan dikkat çekici değerlendirmelerden biri Edwin L. James tarafından The New York Times için kaleme alınmıştır. 24 Aralık 1925'te yayınlanan ve “*Rus-Türk Anlaşması Paris'in Ruhunu Bunaltıyor*” başlığını taşıyan makalede James, Rusya ile Türkiye arasında imzalandığı duyurulan dostluk ve karşılıklı iyiliksever tarafsızlık antlaşmasının, Rapallo Antlaşması⁵¹⁹ hatırlattığına değinerek Rusya'nın Locarno Antlaşmalarıyla, Türkiye'nin ise Milletler Cemiyeti'nin Musul tavrından dolayı dışlanmış hissettiklerini, bu sebeple Ruslar ile Türkler'in diğerlerine karşı bir kin beslediklerinden kendi aralarında bir anlaşma yaptıklarına temas etmiştir⁵²⁰.

Aynı gün çıkan Los Angeles Times gazetesindeki değerlendirmede de; Edwin L. James'in tezine yakın bir görüş öne sürülmüştür. Makalede, Rusya ile Türkiye arasındaki anlaşmanın her iki ülke basınında Locarno Antlaşmalarına bir yanıt olarak değerlendirildiği belirtilerek antlaşmayı imzalayanların ise aynı basın tarafından kahraman olarak selamlandığı aktarılmıştır⁵²¹. Antlaşmaya dair bir diğer açıklama ise Sovyet Dışişleri Bakanı Georgi Çiçerin'in yardımcısı Litvinov'dan gelmiştir. Litvinoff, basına verdiği demeçte, savaşların Milletler Cemiyeti veya Locarno entrikalarıyla değil Sovyet-Türkiye Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması gibi anlaşmalarla önleneceğini savunarak, Sovyetler Birliği'nin diğer güçlerle de Türkiye'yle imzaladığı türden antlaşmalar imzalamaya hazır olduğunu açıklamıştır⁵²².

Antlaşmaya dair Batı Avrupa kamuoyunda da değerlendirmeler yapılmıştır. Mezkûr değerlendirmeleri sayfasına taşıyan The New York Gazetesi'nin aktardığına göre Batı Avrupa kamuoyu; Türkiye'nin Rusya'yla imzaladığı antlaşmayı

⁵¹⁸ “Turks And Reds Sign New Pact For Neutrality”, **Los Angeles Times**, 23.12.1925.; “Turkey And Russia In Neutrality Pact”, **The Washington Post**, 23.12.1925.; “Russia And Turkey Make Peace Compact”, **The New York Times**, 23.12.1925.

⁵¹⁹ I. Dünya Savaşı'ndan sonra imzaladığı Versay Antlaşması'yla Avrupa bürokrasisinden tecrit edilen Almanya ile 1917'deki Ekim Devrimi sonrası imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması'yla savaştan çekilen ve rejimi yüzünden Avrupa'dan dışlanan Sovyetler Birliği'nin, birbiriyle dostluk ve iş birliğini yeniden başlatmak adına 16 Nisan 1922 tarihinde imzalanan antlaşma. Fakat antlaşma Locarno Antlaşmaları neticesinde Almanya'nın yeniden Avrupa bürokrasına kabul edilmesiyle üç yıl içinde geçerliliği yitirmiştir.

⁵²⁰ “Russo-Turkish Deal Leaves Paris Cold”, **The New York Times**, 24.12.1925.

⁵²¹ “Turk-Russ Pact Hailed By Editors”, **Los Angeles Times**, 24.12.1925.

⁵²² “Litvinoff Explains The Treaty”, **The New York Times**, 24.12.1925.

Almanya'nın önce Rusya'yla Rapallo Antlaşmasını imzalayıp daha sonra yüzünü Avrupa'ya dönmesine benzeterek Türkiye'nin, "Moskova ile kaldırımında olmaksızın Avrupa'nın geri kalanıyla aynı evde olmayı" daha rahat bulacağı şeklinde yorumlamıştır⁵²³.

3.1.6.2. Türk Heyeti'nin Sovyetler Birliği Ziyaretleri

1926 yılına gelindiğinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin ilerleme kaydederek ticari boyuta geçmesi yolunda görüşmeler yapılmaya başlamıştır. Bu hususta Kasım ayında Odessa'da bir araya gelmek üzere yola çıkan Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey ile Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Georgi Çiçerin'in yaptıkları görüşmelerde hem iki ülke arasındaki ticari ilişkileri ele aldıkları hem de Milletler Cemiyeti ile Locarno Antlaşmalarına karşı bir tür denge aracı olarak Türkiye, Sovyetler Birliği, Afganistan ve İran'dan teşekkül "Asya Milletler Cemiyeti" veya "Asya Birliği" adı verilen bir ittifakın kurulması konusunda fikir alışverişi yaptıklarına dair söylentiler basın organlarında dile getirilmiştir⁵²⁴. Amerikan basını tarafından duyurulan bu iddiaya yalanlama Sovyetler Birliği'nin Paris Büyükelçiliğinden gelmiştir. Büyükelçilikten yapılan bildiride; basında yer alan Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin "Asya Milletler Cemiyeti" veya "Asya Birliği" adı verilen bir ittifakın kurulması hususunda görüşmede bulundukları yalanlamış, Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in Odessa'ya yaptığı gezisinin de iki devlet adamını birleştiren dostane ilişkilerden hareketle Sovyet Dışişleri Bakanı Georgi Çiçerin'e yapılan bir nezaket ziyareti olduğu ifade edilmiştir⁵²⁵.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Odessa'da yapılan görüşmenin başta Avrupa ve Amerika olmak üzere dünya geri kalanında uyandırdığı büyük yankının etkisiyle, görüşmenin yapıldığı günden üç gün sonra Sovyetler Birliği ve Türkiye Dışişleri Bakanları Georgi Çiçerin ile Tefik Rüşti Bey, konferansla ilgili ortak bir bildiri yayınlamıştır. Basında yer alan bilgilere göre bildiride; Tefik Rüşti Bey ile Georgi Çiçerin'in, her iki hükümeti ilgilendiren sorunları birlikte inceledikten sonra, iki devletin politikasını değiştirebilecek veya aralarındaki ilişkileri bozabilecek herhangi bir sorunun bulunmadığını tespit ettikleri belirtilmiş, devamında her iki

⁵²³ "The Russo-Turkish Treaty", **The New York Times**, 25.12.1925.

⁵²⁴ "Asia League Signs Seen In Meeting", **Los Angeles Times**, 12.11.1926.; "Russo-Turkish Alliance Peril Worries British", **Chicago Tribune**, 13.11.1926.;

⁵²⁵ "Paris Believes Alliance Is Sought", **The New York Times**, 13.11.1926.

devlet adamının bu ilişkileri daha samimi bir hale getirmeyi arzu ettiğinden bu ilişkilerin sağlamlaştırılmasının dünya barışı için en büyük öneme sahip olacağını söyledikleri aktarılmıştır⁵²⁶.

Türkiye, 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkisiyle geçen birkaç yıldan sonra zarar gören ekonomisini onarmak ve böylelikle de yeniden üretime başlayabilmek adına kredi arayışına girmiştir. Bu sebeple başta sanayi maddeleri ve makine ithalatı gibi girişimleri sübvans etmek amacıyla Türkiye tarafından çeşitli devletlere kredi başvuruları yapılmış ve uygun bir kredi ortamı sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'nin bu arayışına olumlu cevap Sovyetler Birliği'nden gelmiş, bunun üzerine Nisan 1932'de Başbakan İsmet Paşa ile Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey, Moskova'ya bir ziyaret düzenlemişlerdir.

İsmet Paşa ile Tefik Rüşti Bey'in Moskova'ya yaptıkları ziyaret Amerikan basınında da ilgiyle takip edilmiştir. Amerikan basınının tecrübeli kalemlerinden Walter Duranty, Türk heyetinin Moskova'ya gidişinin Bolşevik Devrimi'nden bu yana eski imparatorluk başkentine yapılacak ilk ziyaret olduğuna dikkat çekerek Türkiye'nin ziyaretinde bu hususun önemi vurgulamıştır. Duranty yazısının devamında, Sovyet Hükümeti'nin, Türk yetkililer için muazzam hazırlıklar yaptıklarını aktardıktan sonra bu hazırlıkların; büyük opera galası, özel bir at yarışı ve tabii ki Kızıl Meydan'da 1 Mayıs geçit töreninden oluştuğunu aktarmıştır⁵²⁷. Türkiye'nin ziyaretine dair bir başka haberde ise Türkiye Başbakanı İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Bey'in, Türkiye'nin en önemli dış dostlarından biri olan Sovyet Hükümetini ziyaret etmek üzere Ankara'dan ayrıldığı yazarken Türkiye'nin komünist değil ama devrimci olmasından dolayı önde gelen iki devlet adamını olağanüstü bir Sovyet yıldönümüne katılmaları için gönderdiğine dikkat çekilmiştir⁵²⁸.

25 Nisan'da yayınlanan *“Türk Devlet Adamları Sovyet Ziyareti İçin Yola Çıktı”* başlıklı bir başka The New York Times haberinde ise; Sovyet Hükümeti'nin misafiri olarak on yedi gün kalacakları Rusya'ya hareket eden kafileye Sovyet yönetim düzenini inceleyecek çok sayıda Milletvekili, gazeteci, eğitim ve sanayi kuruluşu

⁵²⁶ “Russo-Turkish Pact Indicated”, **Los Angeles Times**, 15.11.1926.; “Russia And Turkey Plan New Entente”, **The Washington Post**, 15.11.1926.; “Odessa Conference Ends In Agreement”, **The New York Times**, 15.11.1926.

⁵²⁷ “Soviet To Entertain Turks In Old Throne Room, Setting Precedent On the Visit Of Ismet Pasha”, **The New York Times**, 24.04.1932.

⁵²⁸ “Turkish Leaders On Way To Attend Fete In Soviet”, **The Washington Post**, 24.04.1932.

temsilcisinin eşlik ettiğine değinilmiştir. Haberde bununla beraber, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye bağımsızlık mücadelesi verirken dostluk elini uzatan ilk güç olduğunu hatırlatan yazılarla ziyaretin önemi ve değerini vurgulayan Türk basınından da örnekler verilmiştir⁵²⁹.

Türk heyetinin 25 Nisan'da vapurla Türkiye'den ayrılmalarıyla başlayan birkaç günlük yolculuğu vapurun Rus limanına ulaşılmasıyla sona ermiş, akabinde karayoluyla Moskova'ya geçen otuz dört Türk yetkiliden mütevellit heyet, Rus halkı ve siyasetçileri tarafından -Amerikan basınının tanımladığı şekliyle “*Muzaffer bir Romalı generalin dönüşünün kutlanması gibi*”- büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Basınının da yakından takip ettiği ziyarette heyetine yapılan karşılamanın samimi karakterinden çok etkilenen İsmet Paşa sıcağı sıcağına bir röportaj vererek Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluğun, iki ulusun ortak çıkarlarının ve özlemlerinin bir sonucu olarak oluştuğunu söylemiştir. Paşa, konuşmasının devamında şu cümleleri kurmuştur: “*Bu dostluk güvendedir, çünkü evrensel barışı teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Dışışleri Bakanı Litvinov ve Dışışleri Bakan Yardımcısı Karakhan'ın Türkiye ziyareti ile Türk Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in SSCB Merkez Bankası'na yaptığı ziyaretin gösterdiği gibi, iki ülkenin liderleri arasındaki temas, iki ülkenin ilişkilerinde silinmez bir iz bırakmıştır. Ben ve arkadaşlarım, Odessa ve Kiev'de bize verilen muhteşem karşılama hakkında unutulmaz bir izlenime sahibiz. Bu iki büyük şehirde daha önce gördüklerimiz, bize şu anda SSCB'de yürütülen devasa yeniden yapılanma çalışması hakkında bir fikir verdi*”⁵³⁰.

Büyük bir gösterişe ve şaşıya sahne olan Türk heyetinin 1932 yılındaki Moskova ziyareti sonrasında her iki ülke arasında tam bir yakınlık kurulmuş ve böylelikle Türkiye'nin talep ettiği kredi, Sovyetler Birliği'yle 21 Ocak 1934'te Ankara'da imzalanan protokol neticesinde alınmıştır. Protokole dair The New York Times'da görüşlerini aktaran duayen gazeteci Walter Duranty köşe yazısında; Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin sanayileşme programının gerektirdiği makinelerin alımı için Türkiye'ye 8.000.000 dolarlık altın kredi verdiğini aktarırken verilen bu kredinin Sovyet Hükümeti'nin kapitalist borç-finans yöntemiyle dünya ticaretini ele

⁵²⁹ “Turkish Statesmen Off For Soviet Visit”, **The New York Times**, 25.04.1932.

⁵³⁰ “Says Friendship Is Secure”, **The New York Times**, 29.04.1932.

geçirmek adına attığı ilk ciddi iktisadi adım olarak kayda değer bir gelişme olduğuna da dikkat çekmiştir⁵³¹.

3.1.7. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

Atatürk dönemi Türkiye dış politikasında Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkileri, her iki ülkenin birbirine coğrafi açıdan uzak olması, Osmanlı devrinde sağlam bir ilişki temellerinin atılamaması ve Türkiye'nin esas itibarıyla ilişkilerini Avrupa'yla kurmuş olması sebebiyle yeterince gelişmemiş, kısır kalmıştır. Mezkûr ilişkilerin, Amerikan basınında kabaca iki başlık altında incelendiği ifade edilebilir. İlk başlık, Lozan'da yürütülen müzakereler neticesinde Türkiye ile ABD arasında 1923'te imzalanan ikili antlaşmayken; ikinci başlık, Türkiye'nin Hristiyan misyonerlik öğretileri yapan okulları kapatması üzerine suça karışan öğretmen ve öğrencileri yargılamasının ABD basınında yarattığı tepkidir. Yukarıda bahsedilen iki ana başlığın dışında Türkiye ile ABD arasında meydana gelen daha birçok gelişme olmakla birlikte Amerikan basınının üzerine eğildiği konular mezkûr iki başlıktan ibaret kalmıştır. "Lozan Barış Konferansı Süreci" başlığında da bahsedildiği üzere ABD, Lozan Barış Konferansı'nda imzacı taraf devlet statüsüyle katılmamış yalnızca gözlemci statüsüyle bir temsilci yollayarak gelişmeleri takip etmiştir. Bu sebeple Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu yedi devlet tarafından 24 Temmuz 1923'te imzalanırken ABD bu antlaşmanın dışında kalmıştır. ABD, resmîyetle antlaşmanın dışında kalmış gibi görünmüşse de hem Avrupalı müttefiklerin elde ettiği imtiyazlardan kendisine de pay verilmesini istediğinden hem de Avrupalı şirketlerin Osmanlı zamanında elde edip Lozan'da tasdik ettirdiği bazı imtiyazların Amerikan şirketlerinin çıkarlarıyla çatışmasından dolayı Lozan Antlaşması imzalanmadan evvel Türkiye ile ikili bir antlaşma yapmanın yollarını aramıştır⁵³².

3.1.7.1. Lozan'da Türkiye-ABD Müzakereleri ve Chester İmtiyazı

Amerikan basınında 1923 yılının Temmuz ayıyla birlikte yer almaya başlayan müzakere görüşmelerinde, temsilci sıfatıyla görevlendirilen Amerika'nın İsviçre Büyükelçisi J. Grew, Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa'yı hem Avrupalı şirketlere verilen ve bu sebeple Amerikan şirketlerinin çıkarlarına ters düşen imtiyazlardan vazgeçirtmeye çalışmış hem de Türk topraklarında yaşayan Amerikan vatandaşları

⁵³¹ "Turkey Gets Loan From Soviet Union", *The New York Times*, 26.01.1934.

⁵³² Semih Bulut, "Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, Doktora Tezi, Ankara, 2008, s.s. 26-76, 141-159.;

için bazı hususi ayrıcalıklar koparmaya çaba sarfetmiştir. Konuyla alakalı 7 Temmuz 1923 tarihinde The Washington Post'ta çıkan haber, Grew'un Amerikan vatandaşları için İsmet Paşa'dan istediği hukuki güvenceler karşısında verdiği mücadeleye değinmiştir. Habere göre Grew, tıpkı müttefik devletlerin Lozan'da talep ettiği gibi Türk polisinin herhangi bir sebepten dolayı Türkiye'de yaşayan yabancılara karşı harekete geçmeden önce izin alınmasını şarta bağlamak istemişse de İsmet Paşa'nın kararlı duruşundan dolayı yine tıpkı müttefiklerin boyun eğdiği gibi bu talebinden vazgeçmek ve müttefiklerin kabul ettiği garantilerin aynılarını kabul etmek zorunda kalmıştır⁵³³.

9 Temmuz günü yine The Washington Post'ta çıkan ve "*Müttefikler ve Türkler Son Sorunlarda Anlaştı*" başlığı taşıyan bir başka haber, ABD ile Avrupalı devletler arasında Lozan'da başlayacak imtiyaz savaşına ilk kez değinilmesi bakımından bir hayli önemlidir. Haberde, savaştan önce imzalanmış ve gerekli formaliteleri tamamlayamamış olan sözleşmelerin Lozan Barış Antlaşması'nda onaylanmasına ABD'nin itiraz ettiği aktarılmıştır⁵³⁴.

Basının açıklamadığı ve ABD'nin de açıktan adını ifade etmeden onaylanmasını karşı çıktığı sözleşmeler İngiliz Vickers-Armstrong ve Turkish Petroleum Company ile Fransız Régie Générale şirketlerine ait sözleşmelerdir. Mezkûr şirketlerden Vickers-Armstrong, dok ve tersane gibi deniz ticaretine dair tesislerin yapımı konusunda; Turkish Petroleum Company, Mezopotamya bölgesinde petrol arama ve çıkarma konusunda; Régie Générale ise, Samsun-Sivas Demiryolu ile Samsun Limanı'nın inşaları konusunda Osmanlı Devleti'yle 1912 ila 1914 yılları arasında imtiyaz sözleşmeleri imzalamıştır. Fakat bu sözleşmeler, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve aynı yılda Osmanlı Devleti'yle Amerikan Ottoman-American Development Company (Chester Company) arasında demiryolu ve maden işletmeciliğine dair bir sözleşmenin imzalanmasıyla sonuçsuz kalmış ve konu böylelikle Osmanlı Devleti'nin 1922'de mülga olmasından dolayı Lozan'da Türkiye'nin karşısına çıkmıştır.

Özetle, Amerikan Chester Company'in Doğu Anadolu'da Samsun'dan başlanarak bir demiryolu hattı kurulmasına dair elde ettiği imtiyazın aynı bölgede aynı

⁵³³ "Turks Refuse U. S. Juridicial Rights", **The Washington Post**, 07.07.1923.

⁵³⁴ "Allies And Turks Reach Agreement On Last Problems", **The Washington Post**, 09.07.1923.

amaçla daha önceden imtiyaz elde eden Fransız Régie Générale'nin imtiyaz haklarıyla çatışması ve Mezopotamya bölgesinde petrol arama ve çıkarma konusunda tek yetkilinin İngiliz Turkish Petroleum Company olmasından dolayı ABD'nin petrol ticareti konusunda saf dışı kalması üzerine ABD, kendi şirketi Chester Company'in haklarını korumak adına mezkûr sözleşmelerin Lozan Barış Antlaşması'yla kabul edilmesine karşı çıkmıştır.

Yaşanan gelişmeler üzerine antlaşmanın ABD'ye rağmen imzalanamayacağını bütün taraflarca bilinmesi, önceden karara varılan maddelerin yeniden ele alınması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Durum bu hale gelince Avrupalı müttefikler, konferansın sona erip savaşın yeniden başlayacağı telkinleriyle Türkiye'yi tehdit etmeye başlamıştır. Konferansın nihai olarak dağılması ve akabinde savaşın yeniden başlaması ihtimallerinin belirmesi üzerine Ankara, İsmet Paşa'ya Avrupalı devletlerin imtiyaz iddialarını destekleme talimatı vermiş, fakat İsmet Paşa ABD'nin desteğini almak adına Ankara'nın talimatı aksine hareket ederek müttefiklerle yapılan antlaşmadaki taviz protokolünü geri çekmiştir⁵³⁵.

ABD'nin İngiliz ve Fransız şirketlerine verilen imtiyazlara karşı çıkması ve akabinde İsmet Paşa'nın taviz protokolünü geri çekmesi müttefik devletler tarafında büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Basında yer alan haberlere göre; bu hususta Lozan'daki müttefik delegeleri Amerikalıları suçlamış, Fransız ve İngiliz dışişleri büroları ise Amerika'nın müdahalesine karşı nota yollamıştır⁵³⁶. Fakat, müttefiklerin protestolarına rağmen ABD'nin itirazı devam edince gece geç saatlere kadar süren müzakereler sonucunda taraflar bir anlaşmaya varmıştır. Chicago Tribune'den Raymond Fendrick'in aktardığına göre; Musul'daki Turkish Petroleum Company imtiyazlarının İngilizlerin talep ettiği gibi Lozan Antlaşması tarafından onaylanmasını önlemek için Amerikan delegesi Grew'un mücadelesini yoğunlaştırdığı müzakerelerde tartışmalı son nokta olan bu imtiyazın, antlaşma metninde veya eklerinde yer almaması karara bağlanmıştır⁵³⁷.

Amerikan delegesi Grew, müttefik imtiyazlarını engelledikten sonra İsmet Paşa ile yaptığı ikili müzakerelerde Amerikan vatandaşları için çeşitli ayrıcalıklar talep

⁵³⁵ "Turks Talk Of Peace: May Compromise On Grants", **Los Angeles Times**, 14.07.1923.

⁵³⁶ "Yanks Split Turk Meet", **Los Angeles Times**, 15.07.1923.; "Allies May Leave Lausanne Rather Than Yield To U.S.", **The Washington Post**, 15.07.1923.

⁵³⁷ "U. S. Wins Open Door As Allies And Turk Agree", **Chicago Tribune**, 17.07.1923.

etmeye başlamıştır. İstenilen ayrıcalıklar arasında; Amerikalı doktor ve avukatların Türkiye’de mesleklerini icra etmesine izin verilmesi, ticaretle uğraşan Amerikalıların ithalat vergisinden muaf tutulmaları, hakkında tatbikat başlatılacak Amerikan vatandaşları için öncelikle Amerikan elçiliğinden izin alınması, Amerikan vatandaşların sahip olduğu haklardan Türkiye’de yaşayan Rum ve Ermenilerin de faydalanması, Amerikan okullarına ve eğitim kurumlarına kısıtlama getirilmemesi, misyonerlik statüsünde olan Amerikalıların statülerinin muhafaza edilmesi ve Lozan’da kurulması kararlaştırılan Boğazlar Komisyonu’nda müttefiklere tanınan tüm imtiyazlara ABD’nin de sahip olması gibi isteklerin olduğu basına yansımıştır⁵³⁸.

Joseph Grew tarafından 1923 yılının Temmuz ayında İsmet Paşa’ya sunulan Amerikan imtiyaz taleplerine karşılık İsmet Paşa’nın cevabı; Türkiye’de Osmanlı tebaası sayılan Hristiyan nüfusa ait hakların korunması konusunda Türkiye’nin ABD için ayrıca hiçbir şey yapamayacağı olmuştur. İsmet Paşa’nın imtiyaz taleplerine dair Grew’a verdiği bu olumsuz cevap karşısında Amerikan basını, Türk-Amerikan müzakerelerinin olumsuz bir durumda olduğunu belirterek Lozan’da bir Türk-Amerikan antlaşmasının imzalanıp imzalanmayacağını Washington’un kararına bağlı olduğunu aktarmıştır⁵³⁹.

Türkiye’nin ABD’nin imtiyaz taleplerine karşılık verdiği olumsuz cevap sonrasında müzakerelerin tıkanması ve 23 Temmuz’da imzalanan Lozan Barış Antlaşmasıyla Avrupalı müttefiklerin bazı imtiyazlardan faydalanmaya başlaması, yapılacak müzakerelerle daha fazla vakit kaybetmek istemeyen ABD delegesi Grew’un, tavizler konusunda geri adım atmasına sebep olmuştur. Grew’un imtiyazlar konusunda geri adım atması, iki ülke arasında imzalanması planlanan Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşmasının önünü açmış, bunun üzerine The Washington Post mezkûr antlaşmanın 5-6 Ağustos tarihlerinde imzalanmasının beklendiğini fakat aynı günlerde vefat eden ABD Başkanı Harding’in cenazesi nedeniyle İsmet Paşa’nın duyduğu üzüntüyü ifade etmek istemesinin bir tezahürü olarak imza töreni yapılmasını istemediğini okuyucularına duyurmuştur⁵⁴⁰.

⁵³⁸ “Status Of U. S. Missionaries Halts Turk Pact”, **Chicago Tribune**, 23.07.1923.; “Turks’ Terms To Allies Accepted For U. S. Treaty”, **Chicago Tribune**, 26.07.1923.; “Turkey Insists U. S. Should List Claims”, **The Washington Post**, 27.07.1923.;

⁵³⁹ “Turks Balk At Demand Of America”, **Los Angeles Times**, 31.07.1923.

⁵⁴⁰ “Turks May Sign Today; Ismet Expresses Grief”, **The Washington Post**, 04.08.1923.

Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşmasının böylelikle imzalanmasının önünde hiçbir engel kalmamışken ve artık sadece tarafların hazırlanan antlaşma metnine 4 Ağustos akşamı imza atması beklenirken 5 Ağustos'ta yayınlanan Amerikan gazeteleri, son dakika haberi olarak Türk heyetinin antlaşmayı imzalamayı reddettiklerini ilan etmiştir⁵⁴¹. Basına ve kamuoyuna yansıyan bilgilere göre İsmet Paşa, Türk çıkarlarının yeterince korunmadığını düşündüğü için Amerikan vatandaşlarının imtiyaz taleplerine ilişkin geçici antlaşma metnini kabul edemeyeceğini Grew'e bildirmiştir⁵⁴². İsmet Paşa devamında Türkiye'nin Avrupalı müttefiklere karşı uyguladığı politikanın aynısını artık Amerikalılara karşı da benimsediğini belirterek Grew'e yeni politikanın ayrıntılarını Washington'a sunması için zaman tanımış ve antlaşmanın Türkiye açısından önemi nedeniyle, Lozan'dan ayrılışını müzakereler sonuçlanıncaya kadar erteleyeceğini ifade etmiştir⁵⁴³.

İsmet Paşa'nın imtiyaz taleplerine karşı takındığı son tutum üzerine Grew, aynı günün gecesinde İsmet Paşa'nın teklifini kabul ettiğini bildirmiş, Amerikan basını bu gelişme üzerine Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşmasının 6 Ağustos günü imzalanacağını duyurmuştur⁵⁴⁴. Türk heyeti ile Amerikan heyeti arasında antlaşmanın imzalanıp imzalanmamasına yönelik birkaç gün içerisinde meydana gelen gelgitli süreç, The New York Times tarafından İsmet Paşa'nın 12 saatlik serüveni şeklinde okuyuculara aktarılmıştır. Gazetenin aktardığı İsmet Paşa'nın bir gününden 12 saatlik kesitler şu şekilde cereyan etmiştir: *"10:00 - İsmet antlaşmayı imzalayacak. 11:00 - İsmet imza atmayacak. 12:00 - İsmet imzalamak istiyor ama Ankara'dan son talimatları bekliyor. Öğle yemeği arası. 14:30 - İsmet için Doğu Ekspresi'nde yataklı vagonun rezerve edildiği söylentisi dolaşıyor. 15:00 - Söylenti doğrulandı ancak hatalı. Vagon, hizmetlerine artık ihtiyaç kalmayan uzmanlar için. 16:00 - İsmet'in saat 17:00'de imza atacağı bildirildi. Türk otomobillerinin Lozan Sarayı'ndan Beaurivage Oteli'ne alalecele hareket etmesi. Bay Grew ile uzun bir konferans. 18:00 - İsmet yola çıkıyor. Antlaşma hala imzalanmadı. Akşam yemeği arası. 20:00 - Bay Grew, İsmet'i kabul etti, imzanın saat 23:00 veya 23:55'te atılmasını önerdi. 21:00 - Bay Grew ayrılıyor. İsmet yatmaya gidiyor."*⁵⁴⁵

⁵⁴¹ "Yank Pact Is Refused By Turkey", **Los Angeles Times**, 05.08.1923.

⁵⁴² "Turks Now Refuse To Sign U. S. Treaty", **The Washington Post**, 05.08.1923.

⁵⁴³ "Turks Won't Sign Our Treaty; Offer New Terms Instead", **The New York Times**, 05.08.1923.

⁵⁴⁴ "U. S. And Turks Reach Final Agreement On Pact, Report", **Chicago Tribune**, 06.08.1923.; "Expect Turk Treaty To Be Signed Today", **The New York Times**, 06.08.1923.

⁵⁴⁵ "Article 1 -- No Title", **The New York Times**, 06.08.1923.

Uzun süren müzakerelerin sonunda Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması, ABD adına Joseph Grew ve Türkiye adına İsmet Paşa tarafından 6 Ağustos 1923 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşmayla alakalı köşesinde değerlendirmelerde bulunan Raymond Fendrick, antlaşmanın Ağustos ayında TBMM ve Aralık ayında da ABD Senatosu tarafından onaylanmasıyla, iki ülke arasında Büyükelçi Henry Morgenthau'nun 1917'de İstanbul'dan ayrılmasıyla bozulan dostane ilişkileri yeniden tesis edileceğini yazmıştır. Fendrick yazısının devamında, imzalanan antlaşmayla ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin yeni bir döneme girdiğini belirterek antlaşmanın 1830 yılında Osmanlı ile ABD arasında imzalanan antlaşmanın yerini aldığını açıklamış, imtiyazlar hakkında ise ABD'ye Boğazlar'ı müttefiklerle aynı şekilde kullanma hakkının verildiğini fakat gümrüksüz malzeme ithal etmeleri için Amerikan vatandaşlarına özel hakların tanınmadığını aktarmıştır⁵⁴⁶. Basının dışında imzacı taraflardan Grew, antlaşmanın “iki ülke arasında yakın ve yararlı bir iş birliğine” izin verdiğini açıklarken; İsmet Paşa, antlaşmanın ABD ile Türkiye'yi birbirine bağlayan demokratik bağlarına vurgu yapmıştır⁵⁴⁷.

6 Ağustos 1923'te uzun süren müzakerelerin ardından imzalanan Türk-Amerikan Dostluk ve Ticaret Antlaşması, dört yıl boyunca kongrede onaylanıp yürürlüğe girmeyi beklerken 18 Ocak 1927 tarihli Senato oturumunda yapılan oylama neticesinde antlaşmanın senatörler tarafından 34 evet oyuna karşılık 50 hayır oyuyla reddedilmesi Amerikan kamuoyunda adeta deprem etkisi yaratmıştır. Basın, antlaşmanın onaylanmamasına sebep olan senatörlere ateş püskürmüş, onları idari güçlerini keyfi olarak kullanmak ve ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini bozmakla suçlamıştır⁵⁴⁸. Yine ertesi gün çıkan yazılarda antlaşmanın Senato tarafından reddedilmesinin Türkiye ile ilişkilerde yaratacağı olası ihtimaller üzerine durulmuş, Türkiye'de yaşayan Amerikan vatandaşlarının durumları hakkında değerlendirilmelerde bulunulmuştur. Bu hususta 20 Ocak'ta Los Angeles Times'ta yayınlanan makalede; Başkan'ın onaylanması için antlaşmayı Senato'ya gönderdiği, çünkü kendisi ve Dışişleri Bakanlığı'ndaki danışmanlarının, bunun hiç antlaşma

⁵⁴⁶ “United States and Turkey Sign 2 New Treaties”, **Chicago Tribune**, 07.08.1923.

⁵⁴⁷ “Turkey Now Accepted”, **Los Angeles Times**, 07.08.1923.; “American Treaties Signed By Turks; Terms Made Public”, **The New York Times**, 07.08.1923.; “America And Turk Enter New Era By Signing 2 Treaties”, **The Washington Post**, 07.08.1923.

⁵⁴⁸ “Senate Rejects Lausanne Pact; 6 Votes Needed”, **Chicago Tribune**, 19.01.1927.; “Slap Given To Turkey: Senate Rejects Lausanne Pact”, **Los Angeles Times**, 19.01.1927.; “Senate Rejects Lausanne Treaty”, **The New York Times**, 19.01.1927.; “Treaty Of Lausanne Rejected In Senate After Long Debate”, **The Washington Post**, 19.01.1927.

olmamasından daha iyi olduğunu düşündükleri belirtilmiş ve anlaşmanın reddedilmesinin Türkiye’de doğal olarak bir kırınglık uyandıracağına, bunun da Hristiyan Amerikalılar üzerinde ciddi bir tehlike yaratacağından Türkiye’nin artık Amerikalıların yaşaması için mantıklı bir yer olmayacağı ifade edilmiştir⁵⁴⁹.

Aynı gün The New York Times’ta çıkan haberde ise Amerikan Dışışleri Bakanlığı’nda Türkiye ile imzalanan Lozan Antlaşması’nın Senato tarafından reddedilmesinden duyulan üzüntünün dile getirildiğı belirtilirken⁵⁵⁰, The Washington Post’ta yayınlanan haberde antlaşmanın reddedilmesinin sebebi olarak Amerikan Başkanı Wilson tarafından ana hatları çizilen Ermenistan’ın antlaşma metninde tanınmaması gösterilmiştir⁵⁵¹.

Olaya iktisadi açıdan yaklaşan ve olası sonuçları üzerine değerdendirmelerde bulunan The Wall Street Journal ise Türkiye’de çeşitli alanlarda ticari girişimlerde bulunan Standard Oil, General Motors, Ford ve American Express Co. gibi Amerikan şirketleri olduğunu ifade ederek bu şirketlerin çeşitli menfaatlere sahip olduğunu, Türkiye ile ABD arasında bir antlaşma olmadığı sürece Türkiye’nin Amerikan menfaatlerini, kazançları vergilendirebilecek bir konuma geleceğini belirtmiş ve Türkiye’deki büyük Amerikan çıkarlarının yeterince korunup korunmayacağı konusunda bir belirsizliğin olmasından dolayı mevcut durumdan ciddi şekilde endişe duyulduğunu aktarmıştır⁵⁵².

3.1.7.2. Bursa Amerikan Kız Misyonerlik Okulu Davası

1927 yılının Nisan ayında Türkiye’de kabul edilen bir hükümet kararnamesiyle Türkiye’deki okullarda eski tarihi Yunan kahramanlarından söz edilmesi, Türkiye’nin tarihinden olumsuz bir şekilde bahsedilmesi ve yabancı din propagandasının yapılması yasaklanmıştır⁵⁵³. Kararname yürürlüğe girdikten sonraki ilk soruşturma Bursa’da meydana gelen bir olay neticesinde 1928 yılı Ocak’ında olmuş ve yapılan soruşturmalar neticesinde haklarında davalar açılan Amerikan vatandaşları, Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde yeni bir kriz yaratmıştır⁵⁵⁴.

⁵⁴⁹ “More Foreign Complications”, **Los Angeles Times**, 20.01.1927.

⁵⁵⁰ “In Quandary Over Turkey”, **The New York Times**, 20.01.1927.

⁵⁵¹ “Turkish Treaty Rejected”, **The Washington Post**, 20.01.1927.

⁵⁵² “Turkish Situation Brings New Problem”, **The Wall Street Journal**, 22.01.1927.

⁵⁵³ “Turks Bar Greek Heroes”, **The New York Times**, 03.04.1927.

⁵⁵⁴ İdris Yücel, “Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)”, **Belleten**, Cilt: 80, Sayı: 287 (2016), s.s. 307-328.

The New York Times'ın 23 Ocak 1928 tarihli sayısında temas ettiğine göre; Hükümet, okullarda dini propagandanın yapılmasını kararnameyle yasakladığından, Bursa'daki Amerikan Okulu'nda öğrenci olan dört Müslüman kızın Hristiyanlığa geçtiği iddiasını soruşturmak üzere okula müfettişler göndermiştir. İddia üzerine Bursa'ya gelen ve hemen tahkikata başlayan müfettişlerin hazırladıkları rapor üzerine Hristiyanlığın öğretilerini Türk kızlarına anlattıkları gerekçesiyle Edith Sanderson, Lucille Day ve Jennie Jilson adlarındaki üç Amerikalı kadın öğretmen, dini propaganda yapmakla suçlanmış ve akabinde okulları da Türk öğrencileri Hristiyanlaştırmaya çalışarak Türk yasalarını çiğnediği gerekçesiyle kapatılmıştır⁵⁵⁵.

Türkiye'de dini propaganda yasasının ihlal edildiği iddiasını içeren ilk dava olacak olan ve Amerikan basını tarafından *“Hilal ile Haç arasındaki tarihi savaşa karışan üç Amerikalı kadın”*⁵⁵⁶ olarak nitelendirilen mezkûr Amerikalı öğretmenlerin davası birkaç hafta içerisinde görülmeye başlanmıştır⁵⁵⁷. Fakat 13 Şubat'taki duruşmayla başlayan yargılamaların ilk gününde mahkemeye çıkarılan üç sanık, Medeni Kanun'u ihlal etmekle değil, yalnızca Maarif Vekâletinin kurallarına itaatsizlikle suçlanmışlardır. Amerikalılara yöneltilen suçlamadaki değişikliği haber yapan gazeteler, bu durumu “hoş bir sürpriz” olarak değerlendirmiş ve bu suça verilecek cezanın üst sınırının bir ay hapis ile 50 Türk lirası para cezası olduğunu okuyucularına duyurmuştur⁵⁵⁸.

Yaklaşık dört ay süren ve Amerikan basını tarafından oldukça ilgi gösterilen davanın karar duruşmasında son savunması için söz alan Edith Sanderson, mahkemeye akıcı bir Türkçeyle hitap ederek özgürlüğü için ateşli bir savunma yapmıştır⁵⁵⁹. Gazeteler, Sanderson'un müdafaasına başlarken mahkemedeki mırıldanmaların kesildiğini ve akıcı Türkçesiyle konuşmaya başladığında salonun sessizliğe büründüğünü aktararak, Sanderson'un Bursa'daki Amerikan Kız Okulu'nda öğretmenlik yaparken iki kız öğrenciyle Yeni Ahit üzerine konuştuklarını kabul ettiğini, fakat konuşmaların okul saatleri dışında gerçekleşmesi nedeniyle bunun Türk

⁵⁵⁵ “Looks Into Conversion Of Moslem Students”, **The New York Times**, 23.01.1928.

⁵⁵⁶ “Crescent Tries Cross In Court”, **Los Angeles Times**, 07.03.1928.; “American Teachers On Trial In Turkey”, **The New York Times**, 07.03.1928.

⁵⁵⁷ “Teachers Face Turkish Court”, **Los Angeles Times**, 12.02.1928.; “Turkey To Try Americans”, **The New York Times**, 12.02.1928.

⁵⁵⁸ “3 Yankee Women Teachers Go On Trial In Turkey”, **Chicago Tribune**, 14.02.1928.; “Teachers Find Turks Lenient”, **Los Angeles Times**, 15.02.1928.

⁵⁵⁹ “Girl Faces Turkish Court”, **Los Angeles Times**, 26.04.1928.

hukukuna aykırı olmadığını iddia ettiğini yazmışlardır. Sanderson'un müdafaasından basına yansıyan bazı kesitler şöyledir: *“Çocukluğumdan beri Türkiye'ye ilgi duydum. Annem evlenmeden, 40 yıl önce buraya öğretmen olarak geldi. Ben de kendimi bildim bileli hep bir gün bu topraklara gelmek istemişimdir. İki yıl önce 1926 baharında ben Bursa'dayken, bir gün okul saatleri dışında yanıma gelen iki kız bana bir süredir Yeni Ahit okuduklarını ve benimle ara sıra (bu konulara dair) bir şeyler konuşmak istediklerini söylediler. Onlarla sonraki yıllarda sadece birkaç kez görüştim. Geldiklerinde sorularını yanıtladım. Bu genellikle yürüyüşe çıktığımızda veya ben evimdeyken oluyordu. Bu benim için tamamen kişisel bir şeydi, okulla alakası yoktu. (Bu sebeple) herhangi bir yasayı çiğnemeye niyetim de yoktu. Dolayısıyla Türk dinine ve Milliyetçiliğine karşı hiçbir şey yapmadığımı hissettiğim için beraat edeceğime inanıyor ve kendimi Türk adaletine emanet ediyorum.”*

Bursa'daki Amerikan Kız Okulu'nda öğretmen olan Lucille Day ise son savunmasında *“Dini propaganda ile ilgili olarak, hiçbir zaman dini müzik öğretmedim veya derslerde dini tartışmalara izin vermedim. Türk yasalarına uymaya ve kız çocuklarını daha iyi Türk vatandaşı yapmaya her zaman özen gösterdik.”* demiş ve sözü daha sonra avukatı almış ve iki saat süren bir savunma yapmıştır. Avukat, konuşmasında Edith Sanderson'un ve Lucille Day'in okul dışında Hristiyanlık hakkında konuştuklarını kendilerinin de itiraf ettiklerini belirtmiş, ancak *“Devletin dini İslam'dır”* maddesinin anayasadan kaldırılmasıyla devlet tamamen laik hale geldiğinden öğretmenlerin bu eylemlerinin yeni Türk yasalarına göre bir suç teşkil edemeyeceğini söylemiştir.

Son olarak kürsüye gelen okul müdürünün avukatı ise, on altı yıldır okulun müdürlüğünü yapan 60 yaşındaki Jennie Jilson'un, okulundaki öğretmenlerin Hristiyanlık hakkında yaptığı özel tartışmalardan haberi olmadığını iddia etmiştir. Savunmasının devamında Jilson'un hizmetlerinin karşılığı olarak hükümet tarafından verilen üç madalyayı mahkeme salonuna getirerek mahkeme heyetine sunmuştur. Avukat böylelikle dini propaganda yapmakla suçlanan müdürün, bizzat hükümet tarafından ödüllendirilen biri olarak kötü niyetli biri olmadığını ispatlamaya çalışmıştır⁵⁶⁰. Amerikalı öğretmenler hakkında karar 30 Nisan'da açıklanmıştır. Karara göre mahkeme, yargılanan üç Amerikalı öğretmeni üçer gün hapis ve üç Türk

⁵⁶⁰ “3 U.S. Women Face Court On Religious Charge By Turkey”, **The Washington Post**, 26.04.1928.; “Turks End Trial Of American Women”, **The New York Times**, 26.04.1928.

lirası para cezasına çarptırmıştır⁵⁶¹. Mahkeme heyeti böylelikle sanıklara verdiği az cezalarla hem kanunu çiğneyenlerin istisnasız cezalandırılacağını bütün dünyaya ilan etmiştir hem de Türkiye ile ABD arasındaki tansiyonu düşürerek ilişkilerin normalleşmesine aracı olmuştur.

3.1.8. Milletler Cemiyeti'ne Üye Olunması

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girmesi fikri ilk kez 1922 yılının Kasım ayında Lozan Barış Konferansı sırasında İsmet Paşa tarafından dile getirilmişse de bu konunun ilk kez ciddi şekilde gündeme gelmesi Türkiye'nin Musul'un idaresi için İngiltere'yle müzakerelerde bulunduğu Haliç Konferansı'nda sırasında olmuştur. Fakat Milletler Cemiyeti'nin Musul'un idaresini İngiltere'ye veren 15 Aralık 1925 tarihli kararından sonra Milletler Cemiyeti'ne beslenen husumet sebebiyle konu hızlıca Türkiye gündeminden düşmüştür. 1925 yılından sonraki evrede ise Türkiye'nin Sovyetler Birliği'yle kurduğu iyi ilişkiler neticesinde Batı'ya karşı Doğu desteğini arkasına almasının bir tezahürü olarak Milletler Cemiyeti'ne girilmesi meselesi ne hükümet nezdinde ne de kamuoyu cihetinde kat'î surette dile getirilmemiştir⁵⁶².

Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girilmesi fikrini yeniden gündemine alması ancak 1932 yılı itibariyle mümkün olmuştur. Amerikan basınında çıkan haberlerden anlaşıldığına göre Türkiye'nin bu hususta yaptığı hazırlıklar Nisan ayı itibariyle somutlaşmış, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in 13 Nisan 1932'de Cenevre Silahsızlanma Konferansında yaptığı konuşmada Türkiye'nin Cemiyet'e katılmak isteğine dair bir ipucu vermesi üzerine 1932 yılı içerisinde Türkiye'ye Cemiyet'e katılması için bir davet yapılacağı basında yer almıştır⁵⁶³.

1932 yılının Haziran ayında Çin-Japon ihtilafıyla ilgili olarak toplanan Milletler Cemiyeti'nin asıl toplantı amacı Türkiye'nin Cemiyet'e girişini hızlandırmak olmuştur. Bu amaçla Cemiyet, İspanya'nın Milletler Cemiyeti'ndeki daimî delegesi Salvador de Madariaga'yı Ankara'yla müzakerelerde bulunması için resmi olarak görevlendirmiş, böylelikle Türkiye'nin Cemiyet'e katılmaya davet edilmesi yolunda

⁵⁶¹ "Turkey Convicts 3 U. S. Teachers Of Proselyting", **Chicago Tribune**, 01.05.1928.; "Turks Sentence Teachers", **Los Angeles Times**, 01.05.1928.

⁵⁶² Şayan Uluhan, "Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 16 (2008), s.s. 237-258.; Mehmet Gönlübol vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s.s. 95-99.

⁵⁶³ "Turkey To Join League", **Los Angeles Times**, 15.04.1932.; "Turkey Opens The Way To Enter The League; May Become Its 56th Member Next Month", **The New York Times**, 15.04.1932.

ilk adım atılarak Eylül ayında düzenlenecek Olağan Genel Kurul Toplantısı'nda Türkiye'nin Cemiyet'e üye olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır⁵⁶⁴. Böylelikle aralarında teklifi coşkuyla destekleyen Yunanistan'ın bulunduğu yirmi sekiz devletin önerisiyle resmi davet teklifi İspanya tarafından yapılmıştır⁵⁶⁵. Amerikan basınında yazılana göre, yapılan teklif 28 Haziran 1932'de ilk olarak Cumhuriyet Halk Fırkası toplantısında kabul edildikten sonra TBMM tarafından da 7 Temmuz günü resmen kabul edilmiştir⁵⁶⁶. Fakat Amerikan basınının 7 Temmuz günü olarak verdiği TBMM'nin resmi kabul tarihinde gazetelerin yaptığı bir yanlışlık dikkat çekmektedir. Bu yanlışlık Milletler Cemiyeti'nin davetinin TBMM tarafından resmen 7 Temmuz günü değil 9 Temmuz günü kabul edilmesidir. Ulusal basından Chicago Tribune, The New York Times ve The Wall Street Journal gazeteleri daha yaşanmamış bir gelişmeyi iki gün öncesinden yaşanmış gibi duyurmuş, böylelikle de anakronik bir hataya düşerek okuyucuları yanılgıya düşürmüşlerdir⁵⁶⁷.

Milletler Cemiyeti davetinin TBMM tarafından kabul edilmesi üzerine Türkiye'nin üyeliğiyle alakalı çeşitli değerlendirmeler kaleme alınmış, bunlardan “56. Üye” başlığıyla bir değerlendirme yazısı kaleme alan The New York Times; Türkiye'nin bazı tavizlerdeki ısrarı nedeniyle Cemiyet'e girmekte geciktiğini fakat yapılan davetle birlikte artık elli altıncı üye olarak Milletler Cemiyeti'ne girdiğine dikkat çekilmiştir. Yazının devamında, aralarında birkaç yıl önce Türkiye'ye kapıları kapatan ulusların da olduğu elli beş ulusun daveti üzerine Cemiyet'e giren Türkiye'nin dünyanın gözündeki itibarının kısa bir süre içerisinde değiştiği vurgulanmış, on yıl önce TBMM'nin ilk toplantısında insanlık yasalarını ihlal eden biri olarak suçlanan ve Lord Balfour tarafından “dağınık haydut çetelerinin lideri” olarak nitelendirilen Mustafa Kemal Paşa'nın şimdi, Cumhurbaşkanlığı döneminde Batı ideallerine doğru ilerlediği için övüldüğü ifade edilmiştir. Yazının sonunda yine Mustafa Kemal Paşa hakkında methiyeler dizilmiş, İngiliz Hükümeti'nce birkaç hafta önce kendisine Gelibolu seferine dair İngiliz resmi tarihinin bir nüshasının sunulduğu ve bu nüshanın üzerinde “*Tarihte ender olarak tek bir tümen komutanının çabaları, yalnızca bir*

⁵⁶⁴ “Likely To Invite Turkey”, **The New York Times**, 26.06.1932.

⁵⁶⁵ “Turkey Will Join League”, **The New York Times**, 29.06.1932.; “Action On Far East Delayed By League”, **The New York Times**, 02.07.1932.

⁵⁶⁶ “Turkey Invited To Join League”, **The Wall Street Journal**, 07.07.1932.; “League Opens Up Arms For Turks; Cheers Kellogg”, **Chicago Tribune**, 07.07.1932.

⁵⁶⁷ Milletler Cemiyeti'nden gelen davetin resmen kabul edildiği tarihi gösteren tutanak için: Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, Cilt: 9, s.s. 536-543.

muharebenin gidişatı üzerinde veya belki de bir seferin kaderi ve hatta bir ulusun kaderi üzerinde bu kadar derin bir etki bırakmış olabilir.” yazdığı okuyuculara aktarılmıştır⁵⁶⁸.

Tarihler 18 Temmuz 1932’yi gösterdiğinde Türkiye, Milletler Cemiyeti tarafından düzenlenen özel bir toplantıyla Cemiyet’in 56. üyesi olarak kabul edilmiştir⁵⁶⁹. Türkiye’nin kabul edilmesiyle birlikte Milletler Cemiyeti daimî heyetine atadığı isimler de belli olmuştur. Basında yazılara göre hükümet tarafından bu isimler; Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, Türkiye’nin Bern Büyükelçisi Cemal Hüsnü Bey ve Akşam Gazetesi Yazı İşleri Müdürü Necmeddin Sadak Bey olarak belirlenmiştir⁵⁷⁰.

3.1.9. Balkan Antantı

9 Şubat 1934 tarihinde Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında atılan imzalarla kurulan Balkan Antantının kökeni bir bakıma Türk basınında “Küçük İtilaf” olarak da adlandırılan “Küçük Antant” a dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra imzaladıkları antlaşmalardan memnun olmayan ve bu sebeple antlaşmanın değiştirilmesi için revizyonist politikalar üretmeye başlayan ülkelere karşı ortak iş birliği amacıyla Çekoslovakya, Romanya ve Yugoslavya arasında kurulan Küçük Antant’a, bölgesinde huzurun korunmasını isteyen Türkiye’nin bakışı oldukça olumlu olmuştur. Fakat Türkiye, her ne kadar Küçük Antant paktına olumlu bakmışsa da gelecekte kurulacak ve aynı coğrafyada görece benzer amaçları taşıyacak olan Balkan Antantı ile Küçük Antantın birleşmesine, üzerine yeni askeri yükümlülükler yüklemesi endişesinden dolayı şiddetle karşı çıkmıştır⁵⁷¹.

Amerikan basını, Hitler ve Mussolini’nin saldırgan revizyonist politikalarından kaynaklı olarak oluşan savaş bulutlarının daha çok Avrupa kıtası üzerinde belirmesinden dolayı, ilgisini Küçük Antant üzerinde yoğunlaştırmış, Balkanlardaki statükonun korunması ve devam etmesi maksadıyla kurulan Balkan Antantına pek önem atfetmemiştir. Balkan Antantının teşekkülüne giden yolda Amerikan basınında

⁵⁶⁸ “Number 56”, *The New York Times*, 08.07.1932.

⁵⁶⁹ “Turkey Joins League”, *The Wall Street Journal*, 19.07.1932.

⁵⁷⁰ “Names League Delegates”, *The New York Times*, 17.07.1932.

⁵⁷¹ Afet İnan, “Balkan Antantı (1934)”, *Belleten*, Cilt: 32: Sayı: 126 (1968), s.s. 285-292.; Melek Fırat, “Balkan Antantı”, *Türk Dış Politikası*, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009, s.s. 350-353.; İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. Cilt (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s.s. 447-463.

çıkan ilk haber, 21 Ocak 1934 tarihli The New York Times sayısında yayınlanmıştır. Haberde; bir Balkan paktının imzalanmasına dair Yugoslavya ve Romanya siyasetinde gündemin olduğu, bu hususta Çekoslovakya Dışişleri Bakanı Edvard Benes'in şimdiye kadar antlaşmaya yanaşmayan Bulgaristan'ı katılmaya ikna etmeye çalıştığı fakat Bulgar halkının, üye devletlerin toprak bütünlüğünü garanti altına alan ve böylece Bulgaristan'ın mevcut 'parçalanmasını' devam ettiren bir Balkan paktına kesinlikle karşı olduğu aktarılmış⁵⁷², Bulgarların bu tutumuna karşılık Yugoslavya'nın, paktın Bulgaristan olmadan imzalanacağı tehdidiyle Bulgaristan'ı etkilemeye çalışarak onları tamamen tecrit edilmiş durumda bırakmayı hedeflediği aktarılmıştır⁵⁷³.

Böylelikle Balkan devletleri arasında giderek filizlenen bir Balkan Antantının kurulması düşüncesi gittikçe daha fazla olgunlaşmaya başlamıştır. Konunun bir sonraki gündeme gelişi 23 Ocak 1934 tarihli Küçük Antant konferansında olmuştur. Konuyu takip eden The New York Times gazetesi, Yugoslavya'nın Zagreb şehrinde düzenlenen Küçük Antant konferansının en önemli sonucunun; Romanya Dışişleri Bakanı Nicolas Titulescu ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Dimitri Maximos tarafından geçen hafta Cenevre'de hazırlanan Balkan paktı taslağının kabul edilmesi olduğunu yazmıştır. Gazete yazının devamında, Yunanistan Dışişleri Dimitri Maximos'un bu konuda Türk Hükümeti adına da tam yetkiye sahibi olduğuna, antlaşmanın hiçbir şekilde kendisine karşı olmadığı ve pakta girişinin her zaman memnuniyetle karşılanacağı konusunda üyelerin Bulgaristan'a güvence verdiğine değinmiştir. Haberin devamında, antlaşmanın geçerliliğinin beş yıl olacağı ve Antantın, imzacıları etkileyen tüm uluslararası sorunların öncelikle karşılıklı müzakere yoluyla ele alınmasını ve devletlerin mümkün olduğunca birleşik bir cephe sergilemesi sağlayacağı da aktarılmıştır⁵⁷⁴. Antanta dair okuyucuları bilgilendiren bir diğer basın organı The Wall Street Journal ise; Yugoslavya, Romanya, Yunanistan ve Türkiye'nin, Balkanlar'daki sınırları garanti altına alacak olan anlaşmaya bağlı kalacaklarını

⁵⁷² Bulgar halkının Balkan Antantını "Bulgaristan'ın mevcut 'parçalanmasını' devam ettiren bir pakt" olarak değerlendirmesinin başlıca sebebi "Pirin Makedonyası" adı verilen bölgedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'dan alınarak Yugoslavya Krallığı'na devredilen bu bölge, Balkan Antantı görüşmeleri sırasında resmîyette Yugoslavya Krallığı'nın bir toprağı olarak görülse de Bulgaristan, bölgeyi kendi toprağı olarak kabul ediyordu. Antantın maddeleriyle üye devletlerin toprak bütünlüğü garanti altına alındığından, Bulgaristan'ın Balkan Antantına katılması "Pirin Makedonyası"nın kaybını kabul etmesi olarak yorumlanmıştır. Bu sebeple de Bulgar halkı bu bölgenin kaybını resmen onaylamamak için Balkan Antantına mesafeli kalmıştır.

⁵⁷³ "Vital Issues Faced By Little Entente", **The New York Times**, 21.01.1934.

⁵⁷⁴ "Little Entente Pact Accepted By Parley", **The New York Times**, 24.01.1934.

aktararak, Bulgaristan'ın da Antanta katılımını sağlamak amacıyla yürütülen müzakerelerin sürdüğünü duyurmuştur⁵⁷⁵.

Balkan Antantına dair siyasal irade zemini gözle görülür bir şekilde ortaya çıktıktan sonra atılan sıradaki adım mezkûr devletlerin temsilcilerinin bir araya gelerek işi resmiyete dökmesi olmuştur. Bu amaçla Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey'in Belgrad ve Bükreş ziyaretleri sebebiyle İstanbul'dan Zafer Destroyeri ile ayrılarak Romanya'nın Köstence limanına doğru hareket ettiği basına yansımıştır. Basında ayrıca Anadolu Ajansı'nın yaptığı bir açıklamayla, Belgrad'da bir Balkan paktının imzalandığı haberinin henüz erken olduğunu duyurduğu okuyuculara aktarılmıştır⁵⁷⁶.

1934 yılının Şubat ayına gelindiğinde Yugoslavya'nın Belgrad kentinde müzakerelerde bulunan imzacı devletlerin, on yıllık bir Balkan Saldırmazlık Paktı üzerinde nihai anlaşmaya varıldığını bildirilmiştir. Antlaşmanın Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya tarafından Yunanistan'ın başkenti Atina'da imzalanmasını takiben antlaşmanın mevcut Balkan sınırlarının korunmasını sağlayacağı duyurulmuş, ayrıca Bulgaristan ve Arnavutluk'un da istedikleri bir zamanda imzacılar arasına katılabilecekleri üye devletler tarafından bir kez daha ifade edilmiştir⁵⁷⁷.

Nihayetinde birkaç aylık hazırlığın ardından 9 Şubat günü Atina'da bir araya gelen dört devlet, on yıl geçerli olacak Balkan Saldırmazlık Paktı'nı imzalamıştır. Amerikan basınının müzakerelere kıyasla biraz daha fazla ilgi gösterdiği Balkan Antantının kurulması hadisesi, takip eden günlerde mezkûr basın organlarınca ardı ardına değerlendirmeye tabi tutulmuştur. *"Balkan Ülkeleri Saldırmazlık Anlaşması İmzaladı"* başlığıyla yaşanan gelişmeyi değerlendiren Los Angeles Times, bütün tarihi ya da bu fırtınalı yarımadayı değiştireceği umulan Balkan Saldırmazlık Paktı'nın, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dan gelen temsilciler tarafından resmen imzalandığı aktararak, antlaşmanın bu dört ülkenin uzun süredir iş birliği içerisinde bulunmayan 55 milyon sakini tarafından ekonomik iş birliği için bir fırsat olarak görüldüğünü ifade etmiştir⁵⁷⁸. Aynı gün yayınlanan The New York Times sayısında ise; antlaşmanın kaleme alındığı an ve sonrasında yaşananlar okuyuculara

⁵⁷⁵ "Balkan Peace Pact Near", **The Wall Street Journal**, 30.01.1934.

⁵⁷⁶ "Turkey In Balkan Parley", **The New York Times**, 31.01.1934.

⁵⁷⁷ "Balkan Nations Agree to Sign 10 Year Peace Pact", **Chicago Tribune**, 04.02.1934.; "Jugo-Slavia, Rumania, Turkey And Greece Initial Peace Pact", **Chicago Tribune**, 05.02.1934.; "4 Balkan Lands Unite To Fight Border Changes", **Chicago Tribune**, 07.02.1934.

⁵⁷⁸ "Balkan Nations Sign Treaty On Nonaggression", **Los Angeles Times**, 10.02.1934.

aktarılmıştır. Gazeteye göre, törenin yapıldığı Yunanistan'ın en eski araştırma kurumu olan Atina Akademisi'nin üzerinden yirmi beş Yunan savaş uçağı uçmuş, bununla birlikte Lycabettus Dağı'nda bulunan kaleden 101 pare top atışı yapılmış ve şehir, imzacıların ulusal renkleriyle süslendikten sonra imza töreninin hemen akabinde antlaşma metni Yunanistan Dışişleri Bakanı Dimitri Maximos tarafından yüksek sesle okunmuştur⁵⁷⁹. Son olarak antlaşmaya dair değerlendirme bulunan The Washington Post gazetesinde de Romanya Dışişleri Bakanı Nicolas Titulescu'nun yaptığı açıklamalara yer verilmiştir. Gazetenin aktardığına göre Titulescu; Romanya, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye'nin sınırlarını on yıl boyunca garanti altına alan Balkan Saldırmazlık Paketi'nin "bu ülkelerin kendilerine verebilecekleri en güçlü barış aracı" olduğunu söylemiştir⁵⁸⁰.

3.1.10. Montrö Boğazlar Sözleşmesi

I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşın mağluplarından biri olan Osmanlı Devleti'yle imzalanan 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Barış Antlaşması'yla belirlenen Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının idari statüsü, mezkûr her iki boğazın silahtan ve askerden arındırılarak Osmanlı Devleti'nin üyesi olmadığı on devletten müteşekkil Boğazlar Komisyonu adı verilen bir komisyon tarafından yönetilmesine karar verilmesi şeklinde belirlenmiştir. Sevr'in üzerinden çok geçmeden Millî Mücadele'nin başlaması ve akabinde bu mücadeleden zaferle çıkılması, boğazların idaresinin Boğazlar Komisyonu'ndan alınarak Türkiye'ye bırakılabileceği noktasında Türkiye'nin yeniden umut beslenmesine sebep olmuştur. Fakat savaşın hemen sonrasında düzenlenen Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye, savaşın galibi olmasının verdiği güç ve hakla boğazların idaresinin yeniden kendisine bırakılması için yoğun bir diplomasi mücadelesi yürütmüşse de boğazların idaresini alma hususunda başarılı olamamıştır. Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşması'yla birlikte boğazların statüsüne dair elde ettiği tek kazanım; boğazları yönetimini Milletler Cemiyeti adına üstlenen Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun başkanlığını üstlenmek olmuştur⁵⁸¹.

23 Temmuz 1923 tarihi itibarıyla Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın idari statüsü Lozan Barış Antlaşması'nda kararlaştırılan mezkûr şekliyle düzenlenmişken

⁵⁷⁹ "4 Balkan Nations Sign Amity Pact", **The New York Times**, 10.02.1934.

⁵⁸⁰ "New Balkan Pact Hailed As Triumph For Peace", **The Washington Post**, 12.02.1934.

⁵⁸¹ Abdurrahman Bozkurt, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)", **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Cilt: 37, Sayı: 01 (2017), s.s. 1-14.

Türkiye'nin boğazların idaresini tek başına ele alması ancak 1936 yılında meydana gelen gelişmeler neticesinde mümkün olmuş ve nihayet 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle birlikte Boğazlar Komisyonu'nun tasfiyesi yolunda adım atılmıştır⁵⁸². Almanya'nın 1 Aralık 1925'te imzaladığı ve bu vesileyle yeniden Avrupa bürokrasına kabul edilmesine imkân tanıyan Locarno Antlaşması'nı 7 Aralık 1936'da askerden arındırılmış Renanya bölgesine asker göndererek feshetmesi, Türkiye'ye ortaya çıkan güvenlik tehdidini öne sürerek boğazların idaresini yeniden eline alabilmesinin yolunu açmıştır.

Amerikan basını, Türkiye'nin boğazların her iki yakasının silahlandırmasını yasaklayan sözleşmenin düzenlenmesi amacıyla yaptığı başvuruları ve akabindeki gelişmeleri büyük ilgiyle takip etmiştir. Konuyla alakalı yapılan ilk haberlerde Almanya'nın Renanya bölgesine asker göndererek, İtalya'nın Etiyopya'ya işgal harekâtı başlatarak ve Avusturya'nın Saint Germain Antlaşmasıyla yasaklanan zorunlu askerlik yasasını yeniden yürürlüğe koyarak “kaba kuvvetle” yaptığı ihlallere karşılık Türkiye'nin barışçıl bir yolla Milletler Cemiyeti'ne başvurarak boğazların idari pozisyonunun değiştirilmesine yönelik talepte bulunması öne çıkartılmıştır. Fakat yine aynı basın daha sonraları, Türkiye'nin güvenliğinin iyiden iyiye tehdit edildiğini düşündüğü bir zamanda Milletler Cemiyeti'nin onayını almadan boğazları silahlandırmaya başlamasını bu kez yerden yere vurarak eleştirmiş, Türkiye'nin de artık Almanya, İtalya ve Avusturya gibi mevcut antlaşmaları silah gücüyle değiştiren ülkeler kervanına katıldığını ifade etmiştir. Türkiye'nin boğazlarla ilgili hükümleri Milletler Cemiyeti'nin gündemine getirmesine vesile olan olay yukarıda da bahsedildiği üzere Almanya'nın Renanya'ya asker sokarak bölgeyi yeniden askerileştirmesidir. Bu hususta Amerikan basınında, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısında İngiltere'nin barışı koruma çabalarına destek vermesinin beklendiği yazılırken aynı toplantıda Almanya'nın Locarno Antlaşmasını feshetmesine ilişkin Türkiye'nin çekingenliğini şimdilik muhafaza ettiği fakat Almanya'nın ihlalini Macaristan ve Bulgaristan'ın takip etmesi

⁵⁸² Ayrıntılı bilgi için bkz.: Seha L. Meray ve Osman Olcay, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.; Abdurrahman Bozkurt, **Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014, s.s. 238-264.

halinde, Türkiye'nin Boğazlar sorununu yeniden gündeme getireceği ifade edilmiştir⁵⁸³.

Türkiye, Milletler Cemiyeti nezdinde konuyu gündeme getirdiği ilk andan yaklaşık iki hafta sonra Milletler Cemiyeti'ndeki üye devletlere, Almanya'nın Renanya'yı yeniden işgal etmesine izin verildiği takdirde Çanakkale Boğazı'nı silahlandıracağını bildirmiştir. Basında aktarılanlara göre; Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile görüşerek kendisine Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam egemenliğini yeniden kazanma niyetinde olduğunu bildirdikten sonra Çanakkale Boğazı'nın yeniden silahlandırılması konusunda henüz bir adım atılmadığını, ancak adaletin tesis edilmesi hususunda Türkiye'nin Almanya kadar kararlı olduğunu ifade etmiş ve Türkiye'nin bu konuda Milletler Cemiyeti nezdinde müzakere etmeye hazır olduğunu söylemiştir. Amerikan basını, Tefik Rüşti Bey'in sözlerinden yola çıkarak Renanya'nın askerden arındırılmasını devam ettiren Locarno Antlaşması ile Türkiye'nin Boğazlar'ın askerden arındırılmasını sürdürmeyi kabul ettiği 1923 Lozan Antlaşması arasında yakın bir benzerlik olduğunu belirtmiş, bu suretle Tefik Rüşti Bey'in sözlerinde haklılık payı olduğunu okuyucularına aktarmaya çalışmıştır⁵⁸⁴.

Türkiye, uzun süredir güvenliğini tehdit etmeye devam eden Boğazlar sorununda nihayet 10 Nisan günü resmi bir adım atarak, Lozan Antlaşması'nın imzacılarından Boğazlar Sözleşmesi'nin maddelerini Çanakkale Boğazı'nı yeniden silahlandırılmasına izin verecek şekilde değiştirmelerini istemiş, Dışişleri Bakanı Tefik Rüşti Aras, imzacı güçlerin diplomatik temsilcisine Türk hükümetinin kararını belirten notayı göndermiştir⁵⁸⁵. Türkiye'nin aldığı ve The New York Times'ın "Ankara'nın Boğazlar Sözleşmesi hakkındaki görüşlerini sık sık dile getirmesinden dolayı şaşırtıcı bulmadığı" karar sonrasında The New York Times, Türkiye'nin Lozan Antlaşmasının revizyonunu sağlamak için yasal olarak uygun olan prosedürü benimsediğini, bunun da Türkiye'nin kendi güvenliği için gerçekten endişeli olduğunu bir ispatı olduğunu ifade etmiştir. Gazete devamında, İtalya eğer Etiyopya'ya savaş açmamış ve emperyalist emellerini geniş çapta ilan etmemiş

⁵⁸³ "Turkey Supports Britain", **The New York Times**, 12.03.1936.

⁵⁸⁴ "Turkey Files League Plea To Refortify Dardanelles", **The Washington Post**, 25.03.1936.; "Turkey Threatens To Fortify Straits", **The New York Times**, 25.03.1936.

⁵⁸⁵ "Turkey Asks Pact Change To Fortify Dardanelles", **Los Angeles Times**, 11.04.1936.; "Turkey Seeks Fortifications At Dardanelles", **The Washington Post**, 11.04.1936.

olsaydı, Türkiye'nin muhtemelen halen sözleşmeyle ilgili şikayetlerini dillendirmeye devam edeceğini ifade etmiş, daha sonra Türkiye'nin İtalya'nın uzun süredir Anadolu'ya yönelik planlarından şüphelendiğini ve temeli Oniki Adalar'a dayanan İtalyan saldırılarına karşı, Türkiye'nin Akdeniz kıyılarındaki tahkimatlara ek olarak hava kuvvetlerini de artırarak ihtiyati tedbirler aldığına dikkat çekmiştir⁵⁸⁶.

Tevfik Rüştü Aras, imzacı güçlerin diplomatik temsilcisine Türk hükümetinin kararını belirten notayı göndermesinden bir gün sonra basılan Amerikan gazetelerinde, Tevfik Rüştü Bey'in müttefiklere gönderdiği mezkûr notanın içeriğine yer verilmiştir. Basının aktardığına göre Tevfik Rüştü Bey'in notasında şu ifadeler yer almıştır: *“Lozan imzacılarının iradelerinden bağımsız gelişen koşullar, tamamen iyi niyetle hazırlanmış maddeleri geçersiz kılmıştır. Söz konusu meselede Cumhuriyet Hükümeti, mevcudiyeti ve topraklarının güvenliği mevzubahis olduğundan, koşulların gerekliliği tarafından kendisine dikte ettirilen tedbirleri benimseyerek ulusunun önünde üzerine düşen sorumluluğu almaya zorlanabilir. Yukarıdaki gelişmeler göz önüne alındığında Cumhuriyet Hükümeti haklı olarak, Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. Maddesinin dört büyük gücün ortak garantisine ilişkin hükümlerinin belirsiz ve işlevsiz hale geldiğini ve artık Türkiye'yi topraklarına yönelik dış tehlikeden koruyamayacağını savunarak, Türkiye topraklarının dokunulmazlığı için vazgeçilmez olan güvenlik koşulları altında ve Akdeniz ile Karadeniz arasında ticari seyrüseferin sürekli gelişmesi için en liberal ruhla, Boğazlar rejiminin düzenlenmesine yönelik anlaşmaların imzalanması amacıyla, yakın gelecekteki müzakerelere girmeye hazır olduğunu mezkûr güçlere bildirmekten onur duymaktadır.”*⁵⁸⁷

Amerikan basını, Tevfik Rüştü Bey'in notasında yer alan *“Cumhuriyet Hükümeti, mevcudiyeti ve topraklarının güvenliği mevzubahis olduğundan, koşulların gerekliliği tarafından kendisine dikte ettirilen tedbirleri benimseyerek ulusunun önünde üzerine düşen sorumluluğu almaya zorlanabilir.”* cümlesindeki tedbirlerden hareketle, Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesi halinde Türkiye'nin hangi savunma önlemlerini almayı planladığının belli olmadığı fakat askerden arındırılmış bölgede asker konuşlandırılmasıyla, burada ağır top ve mayınların bulundurulmasının

⁵⁸⁶ “Turkey Asks Leave To Fortify Straits”, **The New York Times**, 11.04.1936.

⁵⁸⁷ “Plea Of Turkey On Dardanelles Sent To League”, **The Washington Post**, 12.04.1936.; “League Receives Turkey's Appeal”, **The New York Times**, 12.04.1936.

beklendiği ifade edilerek kalıcı tahkimatların inşasının uzun ve maliyetli bir iş olmasından mütevellit, bu tedbirlerin çok daha sonra üstlenileceği belirtilmiştir⁵⁸⁸.

Türkiye, Milletler Cemiyeti üyelerine gönderilen nota sonrasında bir sonraki adıma geçmiş ve 13 Nisan günü, İtalya tarafından yoğun bir şekilde tahkim edilmiş durumda olan Oniki Adalar'ın yakınlarındaki Çanakkale Boğazı'nın girişinde bulunan adaları tahkim etmek için Milletler Cemiyeti'ne resmen müracaat etmiştir⁵⁸⁹. Türkiye tahkimat için Milletler Cemiyeti'ne resmen müracaat etmesinin hemen ardından bu müracaata potansiyel karşı çıkabilecek ülkelerin tutumlarını öğrenmek istemiştir. Amerikan basınının yaptığı haberlere göre, Türkiye bu konuda ilk olarak komşusu Yunanistan'a başvurmuş ve Yunan Hükümetinin Türkiye'nin boğazları askerileştirme kararına yönelik tutumu konusunda Yunanistan Dışişleri Bakanlığı'ndan görüş talep edilmiştir. Basın haberlerin devamında, Türkiye'nin talebine Yunanistan'ın karşı çıkmayacağını ancak kendi kıyılarındaki Limni, Sakız, Sisam ve Midilli adalarının güçlendirilmesine izin verecek değişiklikleri teklif etmesinin beklendiğini belirtmiştir⁵⁹⁰.

Türkiye'nin bu hususta ikinci olarak başvurduğu ülke Karadeniz'in diğer kıyısındaki Sovyetler Birliği olmuştur. Köşesinde bu başvuruyu kaleme alan ve değerlendirmelerde bulunan tecrübeli savaş muhabiri Harold Denny, Sovyetler Birliği'nin, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam egemenliğini yeniden tesis etmek amacıyla Milletler Cemiyeti nezdinde attığı her adımı destekleyeceğini resmi olarak ilan ettiğine değindikten sonra hem Sovyet Hükümetinin hem de Komünist Partinin iki ana yayın konumunda organı olan İzvestia ve Pravda gazetelerinin de Türkiye'nin bu davadaki usulüyle Almanya'nın Locarno Anlaşmasına ilişkin ve Avusturya'nın da St. Germain Antlaşmasına ilişkin usulü arasındaki zıtlığa dikkat çekerek Türkiye'nin Lozan Barış Antlaşmasını imzalayan ülkelere gönderdiği Boğazlar Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini isteyen notasını editoryal olarak onayladıklarını okuyucularına duyurmuştur⁵⁹¹.

Türkiye'nin talebine yönelik bir başka olumlu dönüş de İngiltere'den gelmiştir. İngiliz Hükümeti'nin, Türkiye'nin Lozan Antlaşması'nın gözden geçirilmesi ve

⁵⁸⁸ "Turks Plan No Forts", **The New York Times**, 13.04.1936.

⁵⁸⁹ "Turks Request Right To Fortify Aegean Island", **Chicago Tribune**, 14.04.1936.

⁵⁹⁰ "Turkey Asks Greece's View", **The New York Times**, 16.04.1936.

⁵⁹¹ "Turkish Rearming Backed By Soviet", **The New York Times**, 16.04.1936.

Çanakkale Boğazı'nın yeniden tahkimatına ilişkin talebini rekor bir hızla ve son derece kibar bir şekilde kabul ettiği ve İngiltere'nin bu yolla anlaşmaların barışçıl ve yasal bir şekilde gözden geçirilmesine yönelik müzakere tekliflerinin, Almanya'nın "çekiç darbesi" yöntemleri kadar hızlı bir şekilde başlatılabileceğini bütün dünyaya göstermek istediği haberleri basında yer almıştır⁵⁹².

Türkiye böylelikle Boğazlar Sözleşmesi'nin tadil edilmesi hususunda kendisine potansiyel olarak sorun çıkartabileceğini düşündüğü en kritik üç ülkeden; Yunanistan, Sovyetler Birliği ve İngiltere'den olumlu dönüşler alarak süreci kazasız bir şekilde nihayete erdirmiştir. Fakat Türkiye her ne kadar mezkûr ülkelerden olumlu dönüşler almış olsa da, talebi Milletler Cemiyeti'ndeki diğer güçler tarafından yanıtlanmamıştır. Türkiye bu sebeple durumun aciliyeti ve görülen lüzum üzerine 16 Nisan gecesinde Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün başkanlığında yapılan ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Paşa'nın iştirak ettiği kabine toplantısında Çanakkale Boğazı'nın askerden arındırılmış bölgesindeki stratejik mevzilere asker gönderilmesi kararı almış, alınan kararın ardından askerler sabaha karşı askerden arındırılmış bölgeye hareket etmiştir.

Amerikan basını tarafından "işgal" olarak nitelendirilen Türkiye'nin Çanakkale Boğazı'ndaki stratejik mevzilere asker gönderilmesi kararına tepkiler peşi sıra gelmiştir. Karar, Chicago Tribune tarafından Lozan Barış Antlaşması'nın ihlali olarak değerlendirilirken⁵⁹³; The New York Times, Türkiye'nin verdiği bu kararla adını savaş sonrası antlaşmaları ihlal eden ülkeler listesine eklediği belirterek kararı şiddetle eleştirmiştir⁵⁹⁴; The Washington Post ise Türk birliklerinin Çanakkale Boğazı'nı yeniden işgal ettiğini bildiren haberlerin, İngiliz makamlarında şaşkınlık yarattığına değinmiştir⁵⁹⁵. Türkiye, Amerikan basınında olduğu kadar dünya basınında da büyük tepkilere neden olan kararın hemen ertesinde, müttefik güçlere Lozan Antlaşması'nın onay alınmadan yenilenmesinin ardında yatan gerekçeleri anlatan bir açıklama yollamıştır. Türkiye'nin öne sürdüğü gerekçeler arasında; 1923 yılında boğazların güvenliğini garanti eden dört garantör güçten Japonya'nın artık Cemiyet'in bir üyesi olmaması, İtalya'nın Cemiyet'e meydan okuyarak Etiyopya'yı işgale kalkışması, Türkiye'nin sözleşmeyi imzaladığında, dünyada silahlanma her yönden azalırken

⁵⁹² "Britain Accepts Turk Plea Quickly", **The New York Times**, 17.04.1936.

⁵⁹³ "Dardanelles Armed Again", **Chicago Tribune**, 18.04.1936.

⁵⁹⁴ "Turks Send Army Into Straits Zone", **The New York Times**, 18.04.1936.

⁵⁹⁵ "Turkish Guns Again Rule Dardanelles", **The Washington Post**, 18.04.1936.

şimdi durumun tersi bir seyir alması ve Boğazlar'ın artık Rusya ile İngiltere arasında bir çekişme konusu olmaktan çıkması gibi gerekçelerin bulunması neticesinde Türkiye'ye yönelik gösterilen kısa süreli tepki ve protesto yerini Türkiye'nin aldığı kararda güçlü, hayati sebepleri gözettiği algısına bırakmıştır⁵⁹⁶.

Türkiye aldığı kararı hukuki bir zemine oturtturmak ve böylelikle dünya kamuoyunun gözünde kısa süreli düştüğü “işgalci” konumuna yeniden düşmemek için Lozan Barış Antlaşması'nda yer alan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki imzacı devletlere çağrıda bulunarak bu hususta bir konferans düzenlenmesini talep etmiştir⁵⁹⁷. Türkiye'nin konferans talebine imzacı devletlerden neredeyse bir ay hiç cevap gelmemiş, bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Numan Menemencioğlu yapılması planlanan konferansta Boğazlar Sözleşmesi'ne imza atan devletlere sunulacak taslağı hazırlamaya başlamıştır⁵⁹⁸. Türkiye'nin bir taslak hazırlamaya başladığı haberlerinin ortaya çıkmasından sonra İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin askerden arındırılmış bölgeleri silahlandırmasına izin verecek yeni bir Boğazlar Sözleşmesi'nin müzakeresi için İsviçre'nin Montrö kentinde düzenlenecek bir konferans davetini kabul ettiğini Ankara'ya bildirmiş, buna karşılık Ankara'dan konferansın 22 Haziran'da düzenlenmesinin uygun olduğu cevabı verilmiş ve bu tarih diğer imzacı devletlerce de kabul edilmiştir⁵⁹⁹.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın başkanlık edeceği ve Savunma, İktisat ve Sağlık Bakanlıklarından uzmanların danışman olarak görev yapacağı kırk bir kişilik Türk heyeti, 20 Haziran'da Montrö'ye ulaşmış ve takip eden iki gün sonra İtalya ve İspanya temsil edilmediği konferans Montrö'deki Palace Hotel'de başlamıştır⁶⁰⁰. Amerikan basının yoğun ilgiyle takip ettiği konferansın ilk gününde ajanslara düşen ilk haberlerde; Türkiye'nin İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndaki silahsızlandırılmış bölgenin yeniden silahlandırılmasını istediği, bununla birlikte Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adaları başta olmak üzere Marmara Denizi'ndeki adalara da asker yerleştirme hakkını talep ettiği okuyuculara aktarılmıştır⁶⁰¹.

⁵⁹⁶ “Great Powers Put To Test By Turkey”, **The New York Times**, 19.04.1936.

⁵⁹⁷ “Turkey Asks Parley On Straits”, **The New York Times**, 12.05.1936.

⁵⁹⁸ “Turkey Preparing Plea”, **The New York Times**, 04.06.1936.

⁵⁹⁹ “Accepts Turkey's Bid”, **The New York Times**, 05.06.1936.

⁶⁰⁰ “To Head Turkish Group”, **The New York Times**, 12.06.1936.; “Italy Is Involved In Straits Demand”, **The New York Times**, 22.06.1936.

⁶⁰¹ “Turkey Demands New Sea Power For Ally Russia”, **Chicago Tribune**, 23.06.1936.; “Turkey Tries Peaceful Method”, **The New York Times**, 22.06.1936.;

22 Haziran'da başlayan konferansın ilk günlerinde konferansa katılan devletler geçmiş yılların getirdiği alışkanlıktan dolayı halihazırda Milletler Cemiyeti aracılığıyla sahip oldukları haklardan vazgeçmek istememiş, bu durum İngiltere'yi temsilen konferansa katılan Earl Stanhope'un Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasına karşı çıkmasına ve Sovyet Dışişleri Komiseri Maxim Litvinov ile Fransız delege Joseph Paul-Boncour'un Cemiyet'in haklarının korunmasını teşvik etmesine yol açmışsa da birkaç gün içerisinde mezkûr devletlerin hepsi konferansın toplanma amacını hatırlayarak Türkiye'nin taleplerini kabul eder noktaya gelmiştir⁶⁰².

Hulasa, 22 Haziran günü toplanan konferans, İngiltere ile Rusya arasındaki Türkiye'nin tarafsız olması durumunda Karadeniz'e girebilecek gemilerin neler olabileceğine dair bir ufak çekişmenin dışında sorunsuz devam etmiş ve bunun sonucunda katılımcı devletler 20 Temmuz günü antlaşmanın imzalanması hususunda görüş birliğine varmışlardır. Böylelikle Türkiye'ye Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nı silahlandırma ile üzerinde tam hakimiyet kurma hakkı tanıyan Montrö Boğazlar Sözleşmesi, katılımcı dokuz ülke olan İngiltere, Fransa, Rusya, Japonya, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye tarafından 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanmıştır⁶⁰³.

Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanmasıyla birlikte Türkiye'nin 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr ile başlayan esareti bu şekilde sona ermiştir. Amerikan basınına yansıyan bilgilere göre; basın tarafından "Türk zaferi" olarak nitelendirilen antlaşmanın imzalanmasını takiben Türkiye'de resmî tatil ilan edilerek devlet daireleri kapatılmış ve Boğazlar'ın yeniden Türk hakimiyeti altına girmesini kutlamak amacıyla ülke genelinde bayrakların dalgalandırılması kararlaştırılmıştır⁶⁰⁴.

3.1.11. Sadabat Paktı

Özü itibariyle bir saldırmazlık paktı olan ve 8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan tarafından İran'ın başkenti Tahran'da imzalanmasıyla hayata geçen Sadabat Paktı, imzacı devletler arasındaki sınır sorunlarının kalıcı bir şekilde

⁶⁰² "8 Powers Attack Turkey's Demands", **The New York Times**, 24.06.1936.

⁶⁰³ "Turkey Accorded Right To Fortify Dardanelles", **Los Angeles Times**, 19.07.1936.; "8 Nations Grant Turkey Right To Rearm Straits", **Chicago Tribune**, 19.07.1936.

⁶⁰⁴ "Turkey's Victory", **The New York Times**, 20.07.1936.; "The Dardanelles Agreement", **The Washington Post**, 22.07.1936.; "Turkey To Have Celebration", **The New York Times**, 20.07.1936.; "Turks Celebrate Straits Victory", **The New York Times**, 22.07.1936.

çözülmesi amacıyla kurulmuştur. Paktın ortaya çıkmasında, imzacı devletlerin birbirleriyle yaşadıkları sınır sorunları kadar İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaşan ayak seslerine karşı mezkûr devletlerin bir tedbir alma isteği de etkili olmuştur⁶⁰⁵.

Amerikan basınında Sadabat Paktı'nın teşekkülüne dair, yok denecek kadar az sayıda haber çıkmıştır. Bunda bölgenin coğrafi açıdan ABD'ye oldukça uzak olmasıyla birlikte, SSCB etkisinde olmasından dolayı Amerikan basınının haber almakta zorluk yaşamasının da büyük etkisi olmuştur. Basında Sadabat Paktı'nın oluşumuna dair haberlere göz atıldığında; 19 Haziran 1937 tarihinde The New York Times'ta yayınlanan haber Sadabat Paktı'nın kurulmasına dair ilk görüşleri okuyuculara aktarması bakımında bir hayli önemlidir. Haberde, Yakın Doğu ve Orta Doğu'dan, uluslararası iş birliklerinde önemli bir gelişmenin yakın zamanda kaydedilebileceği ifade edilerek Dışişleri Bakanı Tefvîk Rüşdî Bey'in 18 Haziran günü Ankara'dan Irak'ın Bağdat ve İran'ın Tahran şehirlerine gitmek üzere yola çıktığı ve burada dört Müslüman ülke, Türkiye, İran, Afganistan ve Irak arasında bir anlaşmanın önünü açmayı umduğuna değinilmiştir. Haberin içeriğinde gazete tarafından “Asya paktı” olarak nitelendirilen paktın temellerinin 1935 yılında Cenevre’de atıldığı, ancak Türkiye ile İran, İran ile Afganistan ve İran ile Irak arasındaki sınır anlaşmazlıkların bir antlaşma yapılmasını her zaman engellediğine temas edilmiştir⁶⁰⁶.

Dışişleri Bakanı Tefvîk Rüştü Bey'in yaptığı ziyaret amacına ulaşmış ve 8 Temmuz 1937 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında "İş Birliği ve Saldırmazlık Antlaşması" imzalanmıştır. Antlaşmayla birlikte dört ülke, birbirlerinin iç işlerine karışmaktan kaçınmayı ve kendi topraklarında herhangi birinin huzurunu bozmaya çalışan çetelerin veya derneklerin oluşumunu önlemeyi kabul etmiştir. Amerikan basınından The New York Times 10 Temmuz günü çıkan sayısında antlaşmayı, Yakındoğu'nun güvenliğinin Milletler Cemiyeti ve Kellogg-Briand Pakti'nin çerçevesinde dört devlet tarafından sağlanması olarak tanımlarken⁶⁰⁷, 13 Temmuz günü çıkan sayısında Türk basınının antlaşma dair yaptığı haberlerden kesitler vermiştir. Haberin içeriğinde, bütün Türk gazetelerinin yaptıkları haberlerde, Türkiye ile Afganistan, İran ve Irak yöneticileri arasında Tahran'da Sadabat Pakti'nin

⁶⁰⁵ Temuçin Faik Ertan, “Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>, Erişim Tarihi: 02.08.2022.; Atay Akdevelioğlu ve Ömer Kürkcüoğlu, “Sadabad Paktı”, **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009, s.s. 365-369.

⁶⁰⁶ "Turks Press Pact Of Moslem States", **The New York Times**, 19.06.1937.

⁶⁰⁷ "Turkey In Amity Pact With Three Neighbors", *The New York Times*, 10.07.1937.

imzalanmasıyla dünya kamuoyuna verilen mesajlara önem atfettikleri ile Yakındoğu'da barış ve iyi niyetin teşvik edilmesinde yapılan yeni paktın önemini vurguladıkları aktarılmıştır⁶⁰⁸.

3.1.12. Hatay Sorunu

Türkiye ile Suriye arasındaki sınırı belirleyen 1921 tarihli Ankara Antlaşması uyarınca Suriye topraklarına dahil edilen, Antakya'nın da sınırları içerisinde bulunduğu İskenderun Sancağı, Lozan Antlaşması'nda da idari statüsünü sürdürmüş ve Fransa mandası altındaki Suriye'nin bir toprağı olmaya devam etmiştir. 20 Ekim 1921 tarihinden itibaren Türkiye için bir sorun teşkil etmeye başlayan İskenderun Sancağının Suriye toprağı olması durumu, Türkiye için asıl olarak Fransa ile Suriye arasında 9 Eylül 1936'da imzalanan ve Suriye'ye 1939 yılında bağımsızlık verilmesini kararlaştıran antlaşmadan sonra önemli bir hale gelmiştir. Türkiye, Fransa ile Suriye arasında imzalanan mezkûr antlaşmanın hemen akabinde Fransa'dan Antakya şehri dahil olmak üzere İskenderun Sancağının kendisine bırakılmasını istemişse de Fransa ilk zamanlarda Türkiye'nin talebine olumlu bir karşılık vermemiş, fakat Türkiye'nin ısrarlı tutumu ve askeri yığınak hazırlıkları karşısında konunun Milletler Cemiyeti'ne havale edilmesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde, devam eden müzakerelerin neticesinde Hatay Sorunu'nun çözümü ancak 1939 yılı sonlarında kalıcı olarak mümkün olmuştur⁶⁰⁹.

Amerikan basınında İskenderun Sancağı olarak nitelendirilen fakat Türk basınında kısaca Hatay Sorunu olarak ele alınan süreç; İtalya'nın Akdeniz'de sürdürdüğü saldırgan politikasının da etkisiyle yoğun bir ilgiyle takip edilmiştir. Konu hakkında ilk haberler; Fransa'nın konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini kabul etmesiyle birlikte sütunlarda yer almaya başlamıştır. Bu hususta 7 Ocak 1937'de çıkan konuyla bağlantılı The New York Times haberinde; olası bir Türk-Fransız krizine dair söylentilerin ayyuka çıktığı bir zamanda İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ün, erken saatlerde beklenmedik bir şekilde özel trenle Konya'ya hareket ettiği, treni Eskişehir'e ulaştığında burada kendisinin Ankara'dan gelen Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Dışişleri Bakanı ve İçişleri Bakanı'nın tarafından karşılandığı,

⁶⁰⁸ "Push Turkish Candidacy", **The New York Times**, 13.07.1937.

⁶⁰⁹ Serhan Ada, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s.s. 23-219.; İsmail Soysal, "Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)", **Belleten**, Cilt: 49, Sayı: 193 (1985), 79-110.

birkaç saat süren bir görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı'nın tek başına yolculuğuna devam edip diğerlerinin Ankara'ya döndüğü aktarılmıştır. Yazının devamında Cumhurbaşkanı'nın aceleyle 2. Ordu Komutanlığı'nın karargâhı olan Konya'ya gitmesinin, Türkiye'nin İskenderun Sancağının geleceğine ilişkin endişesiyle ilgili olduğunun neredeyse kesin olduğuna temas edilmiştir⁶¹⁰.

Chicago Tribune gazetesinde 8 Ocak'ta yayınlanan bir başka haberde ise Türkiye'nin, Antakya ile İskenderun şehirlerinin yönetimi konusunda Fransa ve Suriye'yle yaşadığı anlaşmazlıkta kendi lehinde bir çözüm olmadığı takdirde Milletler Cemiyeti'nden çıkabileceğine atıf yapılmıştır. Haberin devamında, Türkiye'nin bu çıkışına karşı Fransa'nın Antakya ve İskenderun'un idaresindeki anlaşmazlığa ilişkin olarak Türk basınında çıkan Fransız karşıtı “şiddet içerikli” haberler nedeniyle Türkiye'yi protesto ettiğine değinilmiş ve yazı böylelikle sonlanmıştır⁶¹¹.

Türkiye'nin hem Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Konya ziyaretiyle hem de Milletler Cemiyeti'nden çıkılması tehditleriyle başta Fransa olmak üzere Milletler Cemiyeti'nin diğer üyelerini korkutarak gözdağı vermeye çalışması Amerikan basınında Atatürk'ün şahsında soru işaretlerinin oluşmasına neden olmuştur. Örneğin, 8 Ocak günü The New York Times'ta kaleme alınan “*İskenderun Parlaması*” başlıklı makalede; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün, Fransa'yı bu stratejik bölgenin gelecekteki statüsü hakkındaki Türk görüşünü kabul etmeye zorlamak için bölgenin zorla veya bir darbe tehdidiyle ele geçirilmesi türünden düşüncelere sahip olduğuna yönelik kamuoyunda çıkan söylentilere yer verilmiştir. Makalenin devamında; bu durumun Atatürk'ün şimdiye kadar imrenilen barışçıl siciliyle kıyaslandığında ortada birbiriyle çelişen iki farklı kimliğin olduğuna temas edilmiştir. Makale de ayrıca, Türkiye'nin takip ettiği bu politikaya karşılık Fransa'nın bölgeye bağımsızlık vermek istemediği çünkü bölgenin uluslararası entrikaların avı olacağından korktuğu belirtilmiş, İngiltere'nin Yakın Doğu'daki herhangi bir düzenlemeye olan ilgisi nedeniyle Fransa'nın gelişmeler hakkında düzenli olarak İngiltere'ye danıştığı da aktarılmıştır⁶¹².

9 Ocak günü Chicago Tribune'de yayınlanan “*Türkiye, Suriye Bölgesine Özgürlük Verilmesi Gerektiğinde Israr Ediyor*” başlıklı başka bir haberde ise;

⁶¹⁰ “Turks Warn Paris Of War For Rights”, **The New York Times**, 07.01.1937.

⁶¹¹ “Turkey May Resign From League; Talks Of War With France”, **Chicago Tribune**, 08.01.1937.

⁶¹² “The Alexandretta Flare-Up”, **The New York Times**, 08.01.1937.

Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, Suriye'nin İskenderun Sancağı ile Antakya ilçesi sınırına yakın bir yerde askeri birliklere yaptığı teftişi yarıda keserek aceleyle Ankara'ya döndüğü duyurulmuştur. Haberin devamında, bölge nüfusunun yüzde 80'inin Türk olduğunu iddia eden Türkiye'nin, şu anda Fransa'nın manda yönetimi aracılığıyla elinde tuttuğu İskenderun Sancağının Suriye'nin geri kalanından bağımsız hale getirilmesini talep ettiği belirtilerek bölgede Fransızların orada yalnızca üç taburdan oluşan askeri kuvvetlerine karşılık Türklerin sınıra iki tümen yığdığı bildirilmiştir. Haberde ayrıca İtalyanlar'ın, İskenderiye ve Hayfa'daki İngiliz üslerini dengelemek için Doğu Akdeniz'de deniz üsleri aradıkları ve İskenderun limanının onların amaçlarına takdire şayan bir şekilde uymasından dolayı Türkiye'nin, bölgenin İtalyan işgaline uğrayacağına yönelik korku beslediği şeklinde oldukça dikkat çekici bir dipnot da okuyucularla paylaşılmıştır⁶¹³.

Türkiye'nin taleplerine karşılık hem Milletler Cemiyeti'nin hem de Fransız sessiz kalması sonucunda bölgedeki tansiyon giderek yükselmiş ve nihayetinde bölgede yaşayan Türkler ve Araplar arasında ölümle sonuçlanan bazı olaylar vuku bulmuştur. Olaylar hakkında bilgi veren haberlerde, İskenderun ve Antakya civarındaki Türk-Suriyeli çatışmalarına ilişkin raporları araştırmak üzere 16 Aralık'ta bölgeye gönderilen Milletler Cemiyeti gözlemcilerinin incelemelerde bulunduğu sırada Türkler ile Araplar arasında bir arbedenin başladığı, bu arbedenin neticesinde bir kişinin öldüğü ve sekiz kişinin de yaralandığı ifade edilerek düzenin yeniden sağlanması adına bölgeye askeri kuvvetlerin gönderildiği aktarılmıştır⁶¹⁴.

Milletler Cemiyeti gözlemcilerinin bölgede teftiş yaptığı sıralarda bazı olumlu olaylar da meydana gelmiştir. Örneğin The New York Times'ın 13 Ocak tarihli haberinde bölgenin Türkiye'ye bırakılmasını isteyen 15.000'den fazla kişi, sağanak yağmur altında bir geçit töreni yaparak Türk yanlısı duygularını, yüksek sesle alkışlayarak karşıladıkları Milletler Cemiyeti gözlemcilerine göstermeye çalışmıştır⁶¹⁵.

16 Aralık 1936 tarihinde bölgede teftişlerde bulunması için gönderilen Milletler Cemiyeti gözlemcileri, 1937 yılı Ocak'ının ikinci haftasında raporlarını

⁶¹³ "Turkey Insists Syrian District Must Be Given Its Freedom", **Chicago Tribune**, 09.01.1937.

⁶¹⁴ "Turks And Arabs Riot At Antioch; One Slain, 8 Hurt", **Chicago Tribune**, 11.01.1937.; "League Observers See Riot In Antioch", **The New York Times**, 11.01.1937.

⁶¹⁵ "Turks Hail League Group", **The New York Times**, 13.01.1937.

tamamlayarak Cenevre'ye dönmüş ve hemen akabinde İskenderun Özerk Bölgesi'nin statüsünün incelenmesi amacıyla bir Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısının yapılmasının kararlaştırıldığı bilgisi ajanslara düşmüştür⁶¹⁶. Amerikan basını toplanacak konsey toplantısıyla alakalı haberlerde; 20 Ocak 1937 tarihinde başlaması kararlaştırılan konsey toplantısının Milletler Cemiyeti Konseyi arabulucusu ve aynı zamanda İsveç Dışişleri Bakanı olan Rickard J. Sandler'in konuşmasıyla başlamasının planlandığını ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın bir gün öncesinden, Fransa Dışişleri Bakanı Yvon Delbos'un ise toplantı sabahı Cenevre'ye gelmesinin beklendiğini belirtmiştir⁶¹⁷.

20 Ocak günü itibarıyla Türkiye ile Fransa arasında büyük bir krize sebep olarak iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren İskenderun Sancağı idaresi için düzenlenen Milletler Cemiyeti Konseyi toplantısı başlamıştır. Toplantının daha ilk saatlerinde Fransa Dışişleri Bakanı Yvon Delbos'un İskenderun'un statüsüne ilişkin Türkiye'yle yapılacak müzakerelerde bazı tavizlerde bulunabileceği belli olmuştur. Amerikan basınından toplantıyı takip eden Clarence K. Street köşesinde, Fransızların Türklere karşı tavizlerde bulunabileceği konuların bölgenin yabancı askerlerden arındırılması ile İskenderun limanının bir kısmının Türkiye'ye kiralanması olduğunu öne sürmüştür⁶¹⁸.

Yaklaşık dokuz gün süren konferansın sonucunda Milletler Cemiyeti, Suriye, Fransa ile yaptığı antlaşmanın bir sonucu olarak üç yıl sonra bağımsızlığını kazandığında İskenderun Sancağı'nın özerk bir yapı olarak örgütlenmesine karar vermiştir. Özerklik kararının dışında Milletler Cemiyeti'nin veto hakkına tabi olarak sancağın dış işlerini kontrol etmesi ve Suriye Hükümeti'nin özerklik kararını ihlal etmesi durumunda Cemiyet adına müdahale etmek üzere İskenderun'da ikamet etmesi için Fransız uyruklu bir delegenin atanması da yine Cemiyet tarafından kararlaştırılmıştır. Amerikan basını, Milletler Cemiyeti'nin verdiği kararı "İskenderun uzlaşması" olarak nitelendirmiş ve sonucu Türkiye için bir zafer olarak görerek Cemiyet'in kararını Türkiye'nin Sancağı ilhakına yönelik gizli bir adım olarak yorumlamıştır⁶¹⁹. Cemiyet'in aldığı özerklik kararından beş ay sonra konuyu gündemine alan Suriye Parlamentosu, Milletler Cemiyeti'nin Sancağın özerk olmasına

⁶¹⁶ "Turks Leave For Geneva", **The New York Times**, 18.01.1937.

⁶¹⁷ "French And Turks Will Parley Today", **The New York Times**, 20.01.1937.

⁶¹⁸ "Paris Concessions Disappoint Angora", **The New York Times**, 21.01.1937.

⁶¹⁹ "Alexandretta And Danzig", **The New York Times**, 29.01.1937.

dair kararını onaylamayı reddederek Suriye'nin bağımsızlığını sağlayan 1936 Fransa-Suriye Antlaşması uyarınca Suriye'nin bölünmez olduğunu ilan etmiş ve ret kararnamesinde “Sancak’ı kanla tutacağız” denilmiştir⁶²⁰.

Suriye Parlamentosu’nun kararının hemen ardından İskenderun bölgesinde olaylar patlak vermiş, Türkler ve Araplar arasında Antakya ile İskenderun’da çıkan olaylar neticesinde Antakya’da bazıları ağır olmak üzere on beş kişinin ve İskenderun’da ise on yedi kişinin yaralanması üzerine İskenderun Sancağı’nda sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim gelişmesi üzerine İskenderun’a yakın bir noktada bekletilen Türk ordusuna ait iki tümenin sınıra sevk edildiği haberleri basında yer almaya başlamasını takiben Suriye Parlamentosu geri adım atarak İskenderun Sancağı’nın özerkliği tanımış ve böylelikle İskenderun Özerk Sancağı hükümeti göreve 29 Kasım itibariyle resmen başlamıştır⁶²¹.

İskenderun Sancağı, özerk olmasını takip eden yıllarda ilk olarak 2 Eylül 1938’de bağımsızlığını ilan etmiştir. Tayfur Sökmen’in Cumhurbaşkanı, Abdurrahman Melek’in de Başbakan olarak seçildiği yeni cumhuriyette, parlamentodaki ağırlık da yirmi iki Türk milletvekiliyle Türklerden yana olmuştur. Hatay Cumhuriyeti’nin kurulmasını takip günlerde Avrupa’da da yeni bir savaş ayak seslerin duyulmaya başlamış, Almanya’nın Hitler yönetimde saldırgan revizyonist politikalarını Avrupa’da artırması üzerine Akdeniz’de kendisine güvenilir bir müttefik arayan Fransa, Türkiye’yle arasındaki sorunları halletmeye çalışarak Türkiye’yle iyi ilişkiler kurmanın yollarını aramaya koyulmuştur⁶²². Bu hususta 23 Haziran 1939 tarihinde iki ülke arasında düzenlenen “*Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesinlikle Çözümüne İlişkin Antlaşma*” adını taşıyan antlaşma metni Türkiye adına Paris Büyükelçisi Suat Davaz ile Fransa adına Dışişleri Bakanı Georges Bonnet tarafından imzalanmıştır⁶²³.

Amerikan basınına göre, Fransa Dışişleri Bakanlığı konutu Quai d’Orsay’da imzalanan bu antlaşma neticesinde Fransa, Hatay’ın Türkiye’ye katılmasını dolaylı

⁶²⁰ “Syrian Parliament Threatens To Hold State With ‘Blood’”, **The Washington Post**, 03.06.1937.

⁶²¹ “Riots At Alexandretta”, **The New York Times**, 08.06.1937.; “France Grants Self-Rule To Part Of Syria”, **Chicago Tribune**, 30.11.1937.

⁶²² “The Pact Of Ankara”, **The Washington Post**, 24.06.1939.

⁶²³ “France Gives Up A Republic For Pact With Turks”, **Chicago Tribune**, 22.06.1939.; “France, Turkey Sign Agreement For Aid In War”, **Chicago Tribune**, 24.06.1939.; “Turkey Signs With France”, **Los Angeles Times**, 24.06.1939.

olarak kabul etmiştir⁶²⁴. Nihayetinde de Hatay Cumhuriyeti Parlamentosu'nun 29 Haziran 1939 tarihli toplantısında Türkiye'ye katılma kararı alınmış, bu kararın Türkiye tarafından kabul edilmesiyle 20 Ekim 1921'de başlayan Hatay Sorunu, 7 Temmuz 1939 tarihinde nihayete ermiştir.

3.2. Milli Şef Dönemi Dış Politika Gelişmeleri

İnönü dönemi Türk dış politikası büyük oranda 2. Dünya Savaşı ekseninde meydana gelen olaylar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu noktada 1938 yılından başlamak üzere cereyan eden bazı ciddi olaylar; örneğin, Mart 1938'de Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı (Anschluss), Eylül 1938'de Münih Antlaşması'yla Südet bölgesinin Almanya'ya verilmesi ve nihayet takip eden süreçte Mart 1939'da Çekoslovakya'nın tamamının Almanya tarafından işgali, bütün dünya kamuoyunda 1939 yılının sonlarına doğru mutlaka bir dünya savaşının çıkacağına dair beklenti doğurmuştur. Nihayetinde 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgal etme girişimiyle savaş başlamıştır⁶²⁵.

Türkiye daha savaşın başında tarafsızlığını ilan etmişse de özellikle İngiltere ve ABD tarafından savaş boyunca Müttefik Devletleri safına çekilmeye çalışılmış, bu hususta çeşitli görüşmeler yapılmıştır⁶²⁶. Amerikan basını da Türk dış politikasına dair yayınladığı haberlerde ağırlıklı olarak Türkiye'nin savaşa katılmasını yönünde politika gütmüş ve bu yönde basın organlarını Türkiye üzerinde baskı oluşturma aracı olarak kullanmıştır.

3.2.1. İngiltere ile İlişkiler

2. Dünya Savaşı'nın gittikçe belirginleşen ayak sesleri karşısında Türkiye'de bazı iktisadi ve askeri önlemler alınmaya başlanmış, alınan önlemler dış politikada kurulan ittifak görüşmeleri ve ikili antlaşmalarla desteklenmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin dış politikadaki hareketliliği, Nisan 1939'da İngiltere'nin Balkan devletleri üzerinde bir garantörlük ilişkisi kurulmasına yönelik Türkiye'ye talepte bulunması münasebetiyle hızlanmıştır. Müzakerelerin ilk günlerinde İngiltere Türkiye'den coğrafi yakınlığı sebebiyle, Almanya ve İtalya'nın Balkan ülkelerine

⁶²⁴ “France Signs Pact Giving Turks Hatay”, **The New York Times**, 24.06.1939.; “Alexandretta Formally Given To Turkey”, **The Washington Post**, 24.06.1939.

⁶²⁵ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s.s. 211-276.

⁶²⁶ N. Selcen Korkmazcan, “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2014, s.s. 261-385.

saldırması durumunda mezkûr ülkeleri savunmak üzere harekete geçmesini istemiş, karşılığında ise yine Almanya ve İtalya'nın Türkiye'ye saldırısı durumunda bu sefer kendisinin ve Fransa'nın Türkiye'nin yardımına koşacağını taahhüt etmiştir. Fakat ilerleyen dönemde bu fikirden vazgeçilerek İngiltere ile Türkiye arasındaki garantörlük ilişkisi yalnız iki ülkenin birbirlerine karşı sorumluluk üstleneceği ve yardımda bulunacağı bir teminat ve dayanışma formuna sokularak Mayıs ayında yayınlanan bir bildiriyle kamuoyuna duyurulmuştur⁶²⁷.

3.2.1.1. Türk-İngiliz Bildirisi

Amerikan basınında İnönü dönemi Türk dış politikasına yönelik ilgi, yakın müttefiki İngiltere'nin Türkiye'yle başlattığı garantörlük müzakereleriyle birlikte artış göstermiştir. Basında çıkan haberlerde, Türkiye'nin Asya ile Avrupa arasındaki jeopolitik konumu ön plana çıkartılarak Çanakkale ve İstanbul Boğazları üzerindeki mutlak hakimiyetinin Avrupa'nın emniyeti için ifade ettiği önem ifade edilmeye çalışılmıştır. Basın ayrıca, Türkiye'nin eski Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi oluşuna ve Balkan ülkeleri üstündeki yadsınamaz etkisine vurgu yaparak Avrupa'da oluşturulmaya çalışılan “savaş karşıtı bloğa” Türkiye'nin sağlayacağı katkıyı ön plana çıkartmaya çalışmıştır.

Basında Türkiye'nin müzakere ettiği garantörlük ilişkisine dair ilk dikkat çekici haber 10 Nisan 1939'da J.W. Kernick tarafından The New York Times için kaleme alınmıştır. Kernick yazısında, İstanbul'da bir araya gelen Romanya Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu ve Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun yaptıkları ikili görüşmenin neticelendiği ve görüşmenin sonucunda bir tebliğin yayınlandığını belirtmiştir. Tebliğde her iki ülkenin ortak çıkarlarını son olaylar ışığında inceledikleri ve Balkan Devletleri'nin amacının ilgili dost ve müttefik halkların güvenliği ve bağımsızlığının sağlanması olduğunu iki ülkenin bir kez daha beyan ettikleri ifade edilmiştir. Kernick'e göre, Romanya Dışişleri Bakanı Grigore Gafencu'nun Türkiye ziyaretinin ana amacı; Berlin, Paris ve Londra'ya gitmeden önce, Türkiye'nin sadece Balkan Paketi'nin bir üyesi olarak değil, Boğazların savunucusu olarak da Almanya ve İtalya'nın saldırgan tutumlarına dair görüşlerini tespit etmek olarak ifade edilmiştir. Kernick, Gafencu'nun bu çabasına rağmen Türkiye'nin Almanya ve İtalya

⁶²⁷ Begüm Yıldızeli, “Türk-İngiliz Bildirisi (12 Mayıs 1939)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-ingiliz-bildirisi-12-mayis-1939/>, Erişim Tarihi: 03.02.2023.

ile kişisel bir kavgası olmadığını hatırlatarak Almanya'nın Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin en az beşte üçü için bir pazar sağladığını ifade etmiş, bununla birlikte Türk Hükümeti'nin Şansölye Hitler'in ellinci doğum günü kutlamalarına katılmak üzere Genelkurmay Başkanı Yardımcısı'nın başkanlığında bir heyet gönderme kararıyla Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirme niyetinde olduğu belirtilmiştir⁶²⁸.

Ertesi gün 11 Nisan'da İngiltere, İtalya'nın olası saldırılarına karşı güçlendirmek amacıyla başta Yunanistan ve Romanya olmak üzere Akdeniz'deki stratejik noktalara hızlıca intikal edecek bir donanmayı görevlendirmiş, böylelikle Balkanların Almanya ve özellikle de İtalya tarafından işgal edilmesini verdiği caydırıcılık mesajıyla engellemeye çalışmıştır⁶²⁹. Aynı gün yayınlanan The Washington Post haberinde de bu durum ele alınarak; İngiliz Hükümeti'nin Yunanistan'a karşı yapılacak herhangi bir saldırı veya Yunanistan'ın herhangi bir kısmının işgali durumunda bu durumun İngiliz çıkarlarına doğrudan bir saldırı olarak “düşmanca bir eylem” olarak görüleceği konusunda İtalya'yı uyardığı aktarılmıştır. Haberin devamında The Washington Post, Fransız kabinesinin Alman, İtalyan veya Bulgar silahlı kuvvetlerinin saldırısı durumunda Fransa'nın Yunanistan, Romanya ve Türkiye'ye desteğini taahhüt etmek için toplandığı duyurduktan sonra bir diğer başka taahhüdün ise ertesi gün bu sefer İngiliz hükümeti tarafından yine mezkûr ülkeler için verilmesinin olası olduğu okuyucularla paylaşılmıştır⁶³⁰.

12 Nisan günü hem Fransız hem de İngiliz hükümetleri peşi sıra açıklamalar yapmışlar, ilk olarak İngiltere Başbakanı Chamberlain, Türkiye'nin İngiliz-Fransız İttifakı'na katılma yolunda olduğunu belirterek Türkiye'yi Roma-Berlin eksenine karşı Anglo-Fransız İttifakı'na katma girişiminde sona yaklaşıldığını duyurmuştur. Eş zamanlı olarak Paris'te açıklamalarda bulunan Fransa Başbakanı Daladier ise ülkesinin, daha küçük ulusları saldırganlığa karşı garanti etmek için İngiltere ile birlikte hareket etmeye hazır olduğunu beyan etmiştir⁶³¹.

Türkiye'nin savaş karşıtı İngiliz-Fransız İttifakı'na katılması yolunda adım atması üzerine ülke çapında savaş hazırlıkları yapılmaya başlanmıştır. Bu hususta kıyılardaki basit askeri işleri devralmak üzere Deniz Kuvvetleri Komutanlığı

⁶²⁸ “Balkans Awaiting Democracies' Lead”, **The New York Times**, 10.04.1939.

⁶²⁹ “British Ships Weigh Anchor”, **The New York Times**, 11.04.1939.

⁶³⁰ “British Guard Greece”, **The Washington Post**, 11.04.1939.

⁶³¹ “Anglo-Turkish Pact In Making, London Hears”, **The Washington Post**, 14.04.1939.; “Vow By Turks Seen”, **The New York Times**, 13.04.1939.

bünyesinde kadınlardan müteşekkil bir askeri birlik kurulmuş, böylelikle askeri eğitim almış erkeklerin savaş gemilerinde görev almalarının önü açılmıştır. Bununla birlikte orduda tatbika koyulan bu türden bir uygulamanın yine bir benzeri tarım sektöründe de planlanmış, Tarım Bakanlığı erkek tarım işçilerinin yerini almak ve işçi sayısını artırmak için bir “kadın ordusu” kurmayı dahi düşünmüştür. Bununla birlikte Türkiye, bir yandan savaş hazırlıkları yaparken bir yandan da İngiliz-Fransız İttifakına katılmak ve olası saldırıya karşı garanti almak için müzakereleri devam ettirmiştir. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri aynı günlerde yaptıkları açıklamada müzakerelerin Türkiye’ye bir İngiliz-Fransız garantisi sağlaması adına şartların elden geldiği ölçüde “zorlandığına” vurgu yapmışlardır⁶³².

18 Nisan günü The New York Times için kaleme alınan Robert P. Post imzalı “*Türkiye Bugün İngiliz Bloğuna Girebilir*” başlıklı makale, Türkiye’nin Müttefik Devletleri için ifade ettiği önemi ortaya koyması ve yine Türkiye’nin Müttefik Devletleri safına çekilmesi ne denli gerekli bir ülke olduğunu göstermesi bakımından hayli kritik öneme haizdir. Makalenin girişinde; Türkiye’nin Boğazlardaki mutlak hakimiyetinden dolayı Müttefiklerin Rusya ile sürdürdüğü diplomatik görüşmelerin anahtarını elinde tuttuğu vurgulanarak İngiltere’nin Rusya ile anlaşmadan önce Rusların Boğazlardan geçişine Türkiye tarafından izin verilmesini temin etmeye çalıştığı aktarılmıştır. İngiltere bunu sağlamak için Yunanistan’a verdiği garantinin bir benzerini Türkiye’ye de vermeyi taahhüt etmiş, böylelikle Rusların geçişi için Boğazların olası açılışı durumunda Almanya’nın “gazabından” çekinen Türkiye’ye Müttefikler devletler tarafından destek çıkılmasını sağlamıştır. Post, diplomatik etkinin yanı sıra Türkiye’nin Boğazlar üzerindeki etkisinin iktisadi tezahürlerine de vurgu yaparak Türkiye’nin, Rusya’nın buğday, petrol ve diğer emtialarının Batı’ya gelebileceği Çanakkale Boğazı’nı elinde tutmasından dolayı Rusya ile Batılı güçler arasındaki herhangi bir iş birliği için çok önemli olduğunu ifade etmiş ve yazısının devamında şu satırları kaleme almıştır: “*Ancak Türkiye, Balkanlar’daki prestiji ve diğer Balkan devletleri nezdindeki nüfuzu nedeniyle bugün daha da önemli bir konuma sahiptir. Başbakan’ın (Chamberlain) yarın Avam Kamarası’nda İngiltere’nin Yunanistan ve Romanya’ya verdiği İngiliz garantisinin bir benzerini Türkiye için açıklaması ihtimal dışı değil. Her halükârda İngilizler, Türkiye’nin diğer Balkan*

⁶³² “Britain, Paris Seek Use Of Soviet Planes”, **The Washington Post**, 15.04.1939.

*lkeleri zerindeki tüm diplomatik nüfuzunu kullandığını memnuniyetle not etmektedir.*⁶³³”

17-18 Nisan günleri İngiltere’nin Türkiye’yi savaş karşıtı bloğun bir yesi yapma yolunda yoğun çabalarına sahne olmuştur. Bu hususta İngiltere Başbakanı Chamberlain’in Avam Kamarası’nda yapacağı konuşmada Türkiye’nin “savaş karşıtı ittifakın” altıncı yesi olduğunu açıklamasının beklendiği bilgisi Amerikan basınında sıklıkla yer almış ve Başbakan Chamberlain’in oldukça yakın bir zamanda Türkiye’nin bağımsızlığının garanti edileceğine dair bir açıklama yapmaya hazırlandığı aktarılmıştır. Mzakerelerdeki nabzın tavan yaptığı böyle si bir anda Londra Büyükelçiliği görevinde bulunan Tevfik Rüştü Aras, Londra’daki Dışışleri Bakanlığı’nı ziyaret etmiştir. Bu görüşmede İngiltere, Türkiye’den nüfuzunu kullanarak Bulgaristan’ı İngiliz-Fransız İttifakı’na çekmesini talep etmiş, Aras ise Sovyetlerin İngiliz-Fransız İttifakı’na desteğini açıkça ilan etmeden Türkiye’nin bir adım atmayacağının önemle altını çizmiş ve durumun Türkiye için ifade ettiği önemi bir kez daha dile getirmiřtir⁶³⁴. Bu durum basında, Alman ve İtalyan saldırganlığına karşı kurulması planlanan “büyük ittifak” müzakerelerinin artık İngiltere, Fransa, Rusya ve Türkiye arasında dörtlü bir anlaşmaya doğru ynelidiğine yönelik yorumların çıkmasına sebep olmuřtur⁶³⁵.

İngiltere’nin Türkiye’yi kendi ittifakına çekme abaları Almanya’nın da dikkati çekmiş, bu durum her iki ülkenin Türkiye’yi kendi safına çekme adına kıyasıya bir mücadeleye girmesine sahne olmuştur. Her iki ülkenin Türkiye’yi kendi tarafına çekmek için giriştikleri bu “düello” ve stratejik olarak Türkiye’nin Avrupa mücadelesinde çok büyük bir öneme sahip olması durumu Amerikan basınında da sıklıkla yer almış ve işlenmiştir. Örneğin, bu “düelloyu” sayısında irdeleyen The New York Times, Türkiye’nin, bir tarım ülkesinden bir sanayi ülkesine geçiş durumunda olduğunu aktararak ayakları üstünde durma arzusuna atıf yapmış ve bu uğurda İngiltere’nin Türkiye’nin arzusundan yararlanmak suretiyle kendi safına çekme amacıyla bir yıldan kısa bir süre önce Türkiye’ye 75 milyon \$’lık bir kredi verdiğini belirtmiştir. Haberde buna karşılık Almanya’nın da birkaç ay önce askeri ve endüstriyel kalkınma için Türkiye’ye 60 milyon \$’lık bir kredi ayarlayarak meseleyi

⁶³³ “Turkey May Enter British Bloc Today”, **The New York Times**, 18.04.1939.

⁶³⁴ “Pledge To Turks Due Today”, **The Washington Post**, 18.04.1939.; “Turkish And Bulgarian Alliances To Britain Await Word Of Russian Pledge To Aid Bloc”, **The Washington Post**, 19.04.1939.

⁶³⁵ “Britain Negotiates For 4-Power Pact”, **The New York Times**, 27.04.1939.

dengelediği ifade edilmiştir. Gazete, Türkiye'nin Avrupa ile Asya arasındaki önemli anahtar konumunun, onun lehine güçlü bir mücadele verilmesini kaçınılmaz kıldığına vurgu yaparak İngiltere ile Almanya arasında Türkiye için yıllardır devam eden bir düellonun varlığına dikkat çekmiştir. Almanya bu düelloda İngiltere'ye karşı iktisadi kozlarının yanında politik kozlarını da kullanmıştır. Gazete, Almanya Şansölyesi Hitler'in en güvendiği diplomatlarından Franz Von Papen'i Ankara'ya göndermesini Von Papen'in Türkiye'yi ve Türk halkını yakından tanımasından dolayı düellodaki bir başka hamle olarak değerlendirmiştir⁶³⁶.

Nihayet Mayıs ayıyla birlikte İngiltere ve Türkiye arasındaki pürüzler büyük oranda giderilmiş, İngiltere ve Türkiye, bazı İngiliz veya Türk çıkarlarını tehlikeye atan herhangi bir saldırıya karşı karşılıklı yardımlaşma konusunda anlaşmaya varmıştır. Resmi duyurunun, Londra ve Ankara'da eş zamanlı olarak yayınlanacak tebliğlerle veya ilgili parlamentolarda yapılacak açıklamalarla ilan edileceği 6 Mayıs günü çıkan gazetelerle ilan edilmiş ve anlaşmanın Doğu Akdeniz'in güvenliğini kapsadığının ve Balkanlar ile Yakın Doğu'daki statükoyu bozmaya yönelik her türlü girişime karşı tam bir ittifak anlamına geldiğinin anlaşıldığı okuyucularla paylaşılmıştır. Antlaşmanın içeriğiyle alakalı Amerikan basınında çıkan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla; İngiltere'nin Romanya ve Yunanistan ile yaptığı tek taraflı anlaşmalardan farklı olarak, Türkiye ile İngiltere arasındaki anlaşmanın karşılıklı olduğu ve Türkiye'nin, İngiliz çıkarlarının belirli alanlarda tehlikeye girmesi durumunda İngiltere'ye yardım etmeyi taahhüt ettiği ifade edilmiştir. Buna ek olarak, anlaşmanın Türkiye'nin ekonomik çıkarlarının tehlikeye girmesi durumunda da yürürlüğe gireceği, yani Almanya'nın, Türkiye'ye ekonomik boykot uygulaması durumunda, İngiltere'nin Türk ürünlerini satın almayı taahhüt ettiği basında yer etmiştir⁶³⁷.

Ankara, İngiltere'yle yaptığı anlaşmanın mürekkebi kurumadan aynı günlerde bu sefer komşuluk ilişkisinden dolayı her koşulda desteğini sıklıkla talep ettiği Sovyetler Birliği'yle askeri ittifaka eşdeğer bir anlaşma yaptığını duyurmuştur. İngiltere ve Fransa tarafından da desteklenen, "barış zincirinde" yeni ve stratejik açıdan önemli bir halka oluşturan bu anlaşma, Dışişleri Bakanlığı tarafından Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Vladimir Potemkin ile Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü

⁶³⁶ "The Duel For Turkey", **The New York Times**, 22.04.1939.

⁶³⁷ "British And Turks In Mutual Aid Pact", **The New York Times**, 07.05.1939.

Saraçoğlu arasındaki görüşmelerin hemen akabinde kamuoyuna açıklanmış ve açıklamada *“Sovyetler Birliği ve Türkiye, iki devleti birbirine bağlayan ve bu iki devletin sıkı sıkıya bağlı olduğu barış davasına değerli bir taahhüt oluşturan sağlam bağları daha da güçlendirmeye karşılıklı olarak karar vermişlerdir.”* ifadeleri kullanılmıştır. Amerikan basını, ayrıntıları saklanan bu yeni Türk-Sovyet anlaşmasının hem Türkiye’yi hem de Rusya’yı İngiliz-Fransız İttifakına girme ihtimalini güçlendirdiğini ifade ederek birkaç gün önce mutabakata varılan Türk-İngiliz Bildirisi’nin de eş zamanlı olarak 8 Mayıs günü iki ülkenin parlamentolarında ilan edileceğini duyurmuştur⁶³⁸.

Nihayet 12 Mayıs günü, İngiltere’nin Mihver saldırganlığına karşı bir Avrupa ittifakı kurma çabalarında şimdiye kadar gösterdiği en geniş taahhüt olarak nitelendirilen Türk-İngiliz Anlaşması, Başbakan Neville Chamberlain tarafından Avam Kamarasında yapılan konuşmayla kamuoyuna açıklanmıştır. İngiltere Başbakanı Chamberlain, Avam Kamarası’nda yaptığı konuşmayla İngiltere’nin başını çektiği savaş karşıtı ittifak cephesine önemli bir üye olarak Türkiye’nin de katıldığını duyurarak, *“Kesin anlaşmanın tamamlanmasını beklerken Majestelerinin Hükümeti ve Türk Hükümeti, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açan bir saldırı durumunda, etkili bir şekilde iş birliği yapmaya ve birbirlerine her türlü yardım ve yardımı vermeye hazır olacaklarını beyan etmişlerdir”* ifadelerini kullanmıştır.

Anlaşmaya yönelik Türkiye’den de açıklamalar gelmiş, Başbakan Refik Saydam anlaşmanın onaylanması teklifinin TBMM’de görüşüldüğü sırada kürsüye çıkarak, Türkiye’nin artık tarafsız kalamayacağını ve *“barışı korumak için aynı oranda endişeli”* diğer ülkelerle iş birliğine hazır olduğunu açıklamıştır. Başbakan Refik Saydam, anlaşmanın yedi maddesini okumadan önce şu ifadeleri kullanmıştır: *“Biliyorsunuz son dönemde siyasi olaylar şimşek hızıyla cereyan etti ve devletin sorumluluğunu taşıyanların dikkatini ciddi şekilde meşgul etti. İlk başta bu hükümet Türkiye’nin en iyi yolunun tarafsız kalmak olduğuna karar verdi, ancak Balkan yarımadasındaki olaylar Doğu Akdeniz’de güvenlik sorununu gündeme getirdiğinde, tarafsız kalmamızı imkânsız kılan tehlikelerle dolu bir durumla karşı karşıya kaldık. Akdeniz’in eşitlik temelinde tüm uluslar için özgür olması gerektiğine inanıyoruz ve bu özgürlüğe müdahale etmeye yönelik herhangi bir girişim Türkiye’nin güvenliğini*

⁶³⁸ “Russia And Turkey Join In Military Accord; Anglo-Turkish Defense Pact Likely Today”, **The Washington Post**, 08.05.1939.

tehlikeye atacaktır. Bu tehlikenin şu anda var olduğuna inanarak, barışı korumak için aynı derecede istekli olanlarla iş birliği yapmaya ve gerekirse savaşımaya karar verdik.”

Saydam açıklamalarının devamında, Türkiye’nin herhangi bir ulusu tehdit etmediğini veya kuşatmaya çalışmadığını dile getirerek Türkiye’nin başkalarının haklarına daha fazla tecavüzü önlemeye çalışacağını ifade etmiş ve yine ayrıca Fransa ile benzer bir anlaşma için müzakerelerin sürdüğünü de duyurmuştur. Başbakanın açıklamaları sonrasında TBMM’de yapılan oylama neticesinde anlaşma oybirliğiyle onaylanarak yürürlüğe girmiştir⁶³⁹.

Türk-İngiliz Anlaşması’na yönelik hem Amerikan basınından hem de dış devletlerden peşi sıra muhtelif tepki ve değerlendirmeler gelmiştir. The Washington Post’un tecrübeli muhabiri Ralph W. Barnes, Türkiye’nin savaş karşıtı ittifaka katılmasını; *“bir zamanlar ‘Avrupa’nın hasta adamı’ olan, ancak şimdi iyileşmiş ve dinç olan Türkiye bugün, Büyük Britanya ve Fransa tarafından Şansölye Hitler ve Başbakan Mussolini’yi ‘durdurmak’ için kurulan ‘büyük barış ittifakına’ katıldı.”* olarak değerlendirirken anlaşmaya dış devletlerden de tepkiler ardı ardına gelmiştir⁶⁴⁰. Anlaşmaya yönelik tepki gösterenlerin başında Almanya gelmiş, Alman Dışişleri Bakanlığı Sözcülüğü *“Deutsch Diplomatische Politikal Korrespondenz”*, İngiliz-Türk savunma anlaşmasına güçlü bir saldırıda bulunarak *“Türkiye, görünüşe göre Güneydoğu Avrupa’daki eksen çıkarlarına karşı saldırgan planlar için bir köprübaşı haline geliyor. Dolayısıyla mevcut gerilimin artmasından o sorumlu olacaktır.”* açıklanmasında bulunmuştur⁶⁴¹. Anlaşmaya yönelik bir başka tepki de Yugoslavya Hükümeti’nden gelmiştir. Hükümet tarafından İngiliz-Türk anlaşmasının imzalanması hakkında Ankara’ya şikâyetle bulunulduğu Yugoslav makamlarınca doğrulandığı basına yansımıştır. Amerikan basınında yer alan habere göre; Yugoslav temsilci Türkiye’nin Balkan Antantındaki diğer üyelere önceden danışmadan böyle bir anlaşmaya girmiş olmasına şaşırıldığını ifade etmiştir⁶⁴².

⁶³⁹ “Article 1”, **The Washington Post**, 13.05.1939.; “British And Turks Proclaim Pledges To Aid Each Other”, **The New York Times**, 13.05.1939.

⁶⁴⁰ “Turks Pledge Britain Aid In Mediterranean”, **The Washington Post**, 13.05.1939.

⁶⁴¹ “Assail Anglo-Turkish Pact”, **The Washington Post**, 14.05.1939.

⁶⁴² “Yugoslavs Irked By Pact”, **The New York Times**, 15.05.1939.

3.2.2. Amerika Birleşik Devletleri ile İlişkiler

İnönü dönemi Türk-Amerikan ilişkileri, Müttefik Devletlerin bir üyesi olarak ABD'nin Türkiye'yi savaşa sokma çabalarının dışında çoğunlukla Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün görevi başında 11 Kasım 1944 tarihinde vefat etmesi ve akabinde birkaç yıl sonra meydana gelen naaşın bir saygı ifadesi olarak Amerikan donanmasının en görkemli savaş gemisi USS Missouri tarafından Türkiye'ye getirilmesi etrafında şekillenmiştir. Merhum Büyükelçi Ertegün'ün naaşının zamanının en ihtişamlı savaş gemisi olarak kabul edilen USS Missouri tarafından getirilmesi Türkiye açısından birkaç anlam taşımıştır. İlk olarak, Japonya'nın teslim anlaşmasının imzalandığı yer olması hasebiyle savaşın simge yerlerinden biri olarak önemli tarihsel bir anlam kazanan USS Missouri'nin naaşı getirmek adına onlarca gemi arasından özel olarak görevlendirilmesi, Türkiye kamuoyunda ABD'nin Türkiye'ye verdiği önem ve değerin bir göstergesi olarak algılanmıştır. USS Missouri'nin Türkiye için taşıdığı diğer bir anlam ise; Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik başlattığı hem Boğazlar'ın ortak idaresini hem de Doğu Anadolu'dan toprak taleplerini içeren totaliter sınır harbinin en şiddetli zamanlarında döneminin en modern ve güçlü gemisi USS Missouri'nin boğazlardan geçerek Türkiye karasularına demirlemesiyle ABD'nin Türkiye'ye destek çıkması hususunda olmuştur⁶⁴³.

3.2.2.1. Büyükelçi Ertegün'ün Vefatı ve USS Missouri'nin Ziyareti

Amerikan basınında Münir Ertegün'ün vefatıyla alakalı ilk haberler vefatını takip eden günlerde sütunlarda yer almaya başlamıştır. 12 Nisan'da "61 Yaşındaki Türk Elçi M. M. Ertegün Öldü" başlığıyla meşum vefat hadisesini okuyucularına duyuran The New York Times, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi ve Washington Diplomatik Topluluğu Duayeni⁶⁴⁴ Mehmet Münir Ertegün'ün, uzun bir hastalıktan sonra 61 yaşında kalp krizi geçirerek vefat ettiğini duyurmuştur. Türk hukukunda bir otorite olarak adlandırılan Münir Bey'in, kişisel çekiciliği ve uluslararası tahkim

⁶⁴³ İbrahim Bozkurt, "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 06, Sayı: 15 (2007), 251-274.; Cüneyt Akalın, "Missouri'nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 03, İstanbul, 2003, s.s. 1-11.; Jamil Hasanli, *Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War 1945-1953*, Lexington Books, 2011, p.p. 175-221.; Paul Stillwell, *Battleship Missouri: An Illustrated History*, Naval Institute Press, Annapolis, 1996, p.p. 99-104.

⁶⁴⁴ Deans of the Diplomatic Corps. ABD'de büyükelçilik görevinde bulunan ve "kordiplomatik" olarak isimlendirilen aktif diplomatlar topluluğu arasında başkent Washington D.C.'ye geliş tarihi bakımından en eski ve en kıdemli olana verilen ünvandır.

konusundaki ısrarlı savunuculuğuyla tanındığına dikkat çekilen haberde Başkan Roosevelt ve Dışişleri Bakan Vekili Edward R. Stettinius Jr.'ın kamuoyuna yaptıkları açıklamalarda, Münir Bey'in yüksek kişisel niteliklerine ve zorlu savaş döneminde Türkiye ile ABD arasında iyi ilişkileri teşvik eden girişimlerine övgüde bulundukları aktarılmıştır. Haberin devamında, Münir Bey'in vefatı dolayısıyla Türkiye'ye yönelik iletilen Amerikan resmi makamlarının taziyelerine yer verilerek ABD Başkanı Roosevelt ve Dışişleri Bakan Vekili Edward R. Stettinius Jr.'ın taziye mesajları paylaşılmıştır. *“Şahsi dostum, Türkiye Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün'ün ani ölüm haberinden derin üzüntü duyuyorum. Bugün erken saatlerde Türkiye Büyükelçiliği'ni ziyaret ettikten sonra, Dışişleri Bakanlığı'ndaki birçok arkadaşı adına konuşuyorum ki, ölümü bizi derin bir kayıp duygusuyla doldurdu.”* sözleriyle taziyesine başlayan Başkan Roosevelt, ABD'deki Türk çıkarlarının on yıldan uzun bir süredir merhum Münir Bey tarafından başarıyla temsil edildiğini ifade ederek her zamanki adil ilişkileri, büyük kişisel cazibesi ve şaşmaz iş birliğinin Münir Bey'e, Washington diplomatları arasında neredeyse eşsiz bir yer verdiğine değinmiş ve *“Bu ülkedeki görev süresi boyunca Amerikan-Türk ilişkilerinin son derece samimi olmasından büyük bir memnuniyet duymuş olmalı. Büyükelçi Ertegün'ün ölümüyle Türkiye Cumhuriyeti en yetkin kamu görevlilerinden birini kaybetmiştir.”* ifadeleriyle taziyesini sunmuştur⁶⁴⁵.

Savaş sonrası kurulacak yeni düzende ülkelerin kendi aralarındaki ilişkiler oldukça kritik bir rol üstlenmiştir. Bu minvalde bütün savaş boyunca her iki tarafın da sıkça kendi yanına çekmeye çalıştığı Türkiye'yle tesis edilecek ilişkiler bütün ülkeler için olduğu kadar ABD için büyük önem atfetmiştir. Bu sebeple, Münir Bey'in vefatı sonrasında takip eden günlerde Türkiye'nin yeni büyükelçisinin kim olacağı üzerine yapılan tahminler Washington'da gündem olmuş, The Washington Post muhabiri Marie McNair'e göre; siyasi çevrelerin bir kısmı o zamanlar Maslahatgüzar olan Büyükelçilik Müsteşarı Orhan Erol'un büyükelçi olacağına yönelik tahmin yürütürken diğer bir kısım ise Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'dan sonra Türkiye'nin üçüncü İcra Vekilleri Heyeti Reisi olan Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay'ın Washington büyükelçiliğine atanacağı yönünde fikir yürütmüştür. McNair'in aktardığına göre “bilgi sahibi çevrelerde” Rauf Orbay'ın olası seçimi *“Türkiye'nin eski İngiltere*

⁶⁴⁵ “M.M. Ertegün Dead; Turkish Envoy, 61”, **The New York Times**, 12.11.1944.

Büyükelçisi ve dışişleri hizmetinden kısa süre önce emekli olan Hüseyin Orbay akıllıca bir seçim olacaktır.” şeklinde değerlendirilmiştir⁶⁴⁶.

Münir Bey’in vefatı sonrası naaşın Türkiye’ye gönderilmesi savaş ortamı vesilesiyle mümkün olamamış ve bu sebeple naaş, ABD tarafından 1. ve 2. Dünya Savaşı, Kore, Vietnam ve Körfez Savaşı’nda hayatlarını kaybeden askerlerin anısını yaşatmak adına yapılan Arlington Ulusal Mezarlığı’ndaki özel bir mahzende tutulmuştur. Fakat aradan geçen iki yılın ardından savaşın nihayete ermesinin de etkisiyle cenazenin Türkiye’ye gönderilmesi gündeme gelmiş, söz konusu gündemin siyasi otoritelerce de dillendirilmesinin hemen akabinde yapılan hazırlıkların neticesinde Amerikalıların büyük bir saygıyla yad ettikleri Münir Bey’in naaşının kendisine gösterilen saygının ve nezaketin bir nişanesi olarak USS Missouri ile Türkiye’ye gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılan programa göre ilk olarak, naaşın USS Missouri ve ona refakat edecek USS Power eşliğinde 21 Mart 1944 tarihinde New York’tan yola çıkması ve 5 Nisan’da İstanbul’a varması planlanmıştır⁶⁴⁷. Daha sonra plan dahilinde, ABD’nin Avrupa’daki Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral H. K. Hewitt’in de İstanbul’a gitmek üzere Cebelitarık’ta USS Missouri’ye binmesi ve bununla birlikte Amiral Hewitt’in komutasındaki birkaç muhribin Akdeniz gezisi boyunca Missouri’ye eşlik etmesi de karara bağlanmıştır⁶⁴⁸.

Münir Bey’in naaşının Türkiye’ye özel bir Amerikan askeri donanması aracılığıyla gönderilmesi Amerikan kamuoyunda anında tartışmalara sebep olmuştur. Münir Bey’in naaşının sembolik bir tören gemisi yerine tahrip gücü yüksek böylesi bir savaş gemisi eşliğinde gönderilmesi kamuoyunda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Örneğin, The Washington Post yazarı Drew Pearson, naaşın teslim edilmesinde seçilen zamana dikkat çekmiş, hükümetin naaşın tahrip gücü yüksek USS Missouri aracılığıyla gönderilmesine karar vermesinin arkasında o zamanlar Sovyetlerin askeri baskısı altında olan Türkiye’ye askerî açıdan destek çıkma arzusunun yattığını ifade etmiştir. Pearson bu tartışmaların Amerikan kamuoyunda ses getirmesinden sonra ABD Dışişleri Bakanlığı’nın Doğu Akdeniz’e büyük bir Amerikan deniz kuvvetinin gönderilmemesine karar verdiğini fakat bu kararın Münir Bey’in naaşının USS Missouri ve USS Power tarafından taşınmasını etkilemeyeceğinin açıklandığını

⁶⁴⁶ “Guessing Game Continues As Rumors Link Two Names With Turkish Post”, **The Washington Post**, 15.11.1944.

⁶⁴⁷ “U.S. To Ship Turk’s Body”, **The New York Times**, 07.03.1946.

⁶⁴⁸ “Missouri’s Cruise Set For 5 Weeks”, **The New York Times**, 16.03.1946.

paylaşmıştır. Pearson bununla birlikte USS Missouri ve USS Power'ın Türkiye'ye yönelik seyahatlerinin Ruslar üzerinde ne denli caydırıcı olacağının da henüz belli olmadığı ifade ederek Rusların Türkiye'ye yönelik baskısının ne derece kırılabilceği sorusunu gündeme getirmiştir⁶⁴⁹.

ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Doğu Akdeniz'e büyük bir Amerikan deniz kuvvetinin gönderilmemesine yönelik kararının hemen ardından Amerikan kamuoyunda bu sefer bu kararın dış dünyada Amerikan askeri gücüne yönelik bir zaaf olarak algılanıp algılanmayacağı hususunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Köşesinde bu türden görüşlere yer veren Hanson W. Baldwin'in aktardığı kadarıyla birçok donanma yetkilisi bu denli küçük bir filonun ABD'nin Akdeniz'deki çıkarlarını gerektiği gibi temsil edemeyecek kadar küçük olduğunu düşünmüş ve bu nedenle bölgedeki Amerikan deniz gücünde kademeli olarak hafif bir artış olmasının şaşırtıcı olmayacağını ifade etmiştir. Yine Baldwin'in aktardığı bir başka görüşte ise Amerikan siyasi çevrenlerinden pek çok yetkili, Akdeniz'e bu denli büyük deniz kuvvetleri sevkياتının Sovyetler tarafından gereksiz yere kışkırtıcı olarak değerlendirilebileceğinden dolayı Dışişleri Bakanı James F. Byrnes'in Akdeniz'e yapılacağı öngörülen yolculuğu iptal etme kararını akıllıca bir hareket olarak yorumlamıştır⁶⁵⁰.

Takvimler 21 Mart 1946 tarihini gösterdiğinde aile üyeleri ile Türk ve Amerikan Hükümetlerinin temsilcilerinin eşlik ettiği Münir Bey'in tabutu Virginia'daki Arlington Ulusal Mezarlığı'ndan alınarak donanmaya ait bir cenaze arabasına yerleştirilmiş, oradan da yolculuğun yapılacağı New Jersey'deki Bayonne Donanma Kuru Havuzu'nda demirleyen USS Missouri'ye götürülmüştür. Nihayetinde Münir Bey'in naaşını taşıyan USS Missouri ve USS Power'dan müteşekkil Amerikan filosu 5 Nisan'da İstanbul'da olmak üzere saatler 11:30'u gösterdiğinde yola çıkmıştır⁶⁵¹.

21 Mart'ta yola çıkan USS Missouri filosuna Türkiye'de başka hiçbir yabancı filonun göremediği büyüklükte bir karşılama töreni hazırlanmış, bunun dünya kamuoyunda özellikle de Sovyet kamuoyunda Türk-Amerikan dostluğunun bir

⁶⁴⁹ "Merry-Go-Round", **The Washington Post**, 14.03.1946.

⁶⁵⁰ "U.S. Fleet Parade In Europe Dropped", **The New York Times**, 18.03.1946.

⁶⁵¹ "Body Of Ertegün Put On Missouri", **The New York Times**, 22.03.1946.; "The Mighty Missouri Casts Off And Heads For Turkey", **The New York Times**, 23.03.1946.

nişanesi olarak görülmesi istenmiştir. Yapılan hazırlıklar çerçevesinde Eylül 1930'da Chester kruvazörünün ziyaretinden bu yana Türkiye karasularına giren ilk Amerikan savaş gemisinin mürettebatı için “heybetli ve benzeri görülmemiş” üç günlük bir karşılama ve eğlence programı hazırlanmıştır. Karşılama töreninin devamında ise Münir Bey'in naaşı askeri törenle karaya çıkarıldıktan sonra ABD Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Henry K. Hewitt'in ve diğer üst düzey subayların Ankara'ya geçmesi planlanarak burada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından karşılanmalarına yönelik hazırlıklar yapılmış, ayrıca bu esnada Missouri'nin tüm mürettebatının da İstanbul'da ağırlanması karara bağlanmıştır⁶⁵².

5 Nisan günü USS Missouri gemisi, yanında USS Power ve Yavuz kruvazörüyle birlikte Dolmabahçe Sarayı açıklarından Haliç'e giriş yaparak demir atmış, böylelikle New Jersey'den başlayan ve yaklaşık iki hafta süren yolculuk İstanbul'da nihayete ermiştir. USS Missouri'nin İstanbul'a gelişiyle birlikte önceden hazırlığı yapılan resmi karşılama töreni uygulamaya koyulmuştur. Amerikan basınına yansıyan izlenimlere bakıldığında seremoni, Türk makamları tarafından öylesine ihtişamlı bir şekilde icra edilmiştir ki törenin şatafatı, ziyareti takip etmek üzere Türkiye'ye gelen Amerikan basınından temsilcileri bile büyük bir hayrete düşürmüştür. USS Missouri'yle birlikte Türkiye'ye gelen ve karşılama törenindeki izlenimlerini köşesinden aktaran The Washington Post'un tecrübeli muhabiri John G. Norris, 6 Nisan'daki yazısında şu satırları kaleme almıştır: *“Cenaze töreni sırasında toplanan kalabalıktan bir tezahürat yapılmadı, ancak USS Missouri'nin bugün buraya gelişini bu antik şehrin tarihinde büyük bir olay olarak kesinlikle kaydedebilirsiniz. Savaş gemisi Haliç'e girerken gördüğümüz ilk şey Boğaz'ın ortasındaki bir deniz fenerine sarılmış kocaman yazılı bir 'Hoş geldin, Missouri' pankartıydı. İstanbul gazeteleri, aynı şeyi söyleyen sekiz sütun boyutundaki yazıyı sayfalarına taşıdı ve ön sayfaların çoğu Amerikan gemisinin hikayelerine ve resimlerine ayrıldı. Hükümet bu olay için özel bir Missouri posta pulu çıkardı. Sokaklarda, üzerinde Amerikan ve Türk bayrakları, 48 yıldız ve “Kudretli Missouri” yazısı bulunan özel sigara paketlerinin yanı sıra hediyelik atkılar ve kitapçıklar da satışa çıkarıldı.”*

USS Missouri'nin ziyaretine karşılık limanda düzenlenen karşılama töreni Amerikalı yetkilileri tarafından da şaşkınlıkla karşılanmış, Amerikan Büyükelçiliği

⁶⁵² “Turks To Fete U.S. Ship”, **The New York Times**, 29.03.1946.

Basın Ataşesi Hunt Damon'un karşılama törenine tepkisi "*Geminin gelişine halkın tepkisi inanılmaz. Gazeteler haftalardır resimler, karikatürler, biyografiler ve yorumlarla dolu. Şehir çılgına döndü.*" şeklinde olmuştur. Bununla birlikte Amerikan basını, Türk gazetecilerin Amerikalı meslektaşlarına, merhum büyükelçi Münir Ertegün'ün bu sabahki cenazesinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ardından en gösterişli ikinci cenaze olduğunu söylediklerini aktarmıştır. Basında yer alan naaşın devir teslimine dair bilgilerde; Münir Bey'in tabutunun arkasında ABD'nin Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson, özel görevdeki Büyükelçi Alexander W. Weddell, ABD Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Henry K. Hewitt, ABD Akdeniz Deniz Kuvvetleri Komutanı Tuğamiral Jules James ve diğer üst düzey yetkililerin yürüdüğü bilgisi aktarıldıktan sonra mezkûr heyeti İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ile Donanma Komutanlığı Komutanı Koramiral Mehmet Ali Ülgen'in karşıladığı okuyucularla paylaşılmıştır.

Türkiye'ye gelen heyetin içerisinde askerî açıdan bu denli önemli görevlerde bulunan Amerikalıların olması Türk basını için bulunmaz nimet olmuş, basın Sovyetler'e karşı mesaj verme amacı taşıması gayretiyle USS Missouri'nin gelişinin ardındaki siyasi anlamı aralamaya yönelik girişimlere başlamıştır. Bu maksatla basın, ABD Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Henry K. Hewitt'e, Missouri'nin ziyaretinin herhangi bir siyasi önemi olup olmadığını sormuş, Hewitt'in buna yanıtı ise "*ABD'nin Türkiye'ye olan dostluğunun gösterilmesi dışında bildiğim hiçbir şey yok*" şeklinde olmuştur. Benzer bir soru heyette bulunan diğer bir büyükelçi Alexander W. Weddell'e de sorulmuş, o da bu soruyu "*Ben sadece iki ülke arasındaki dostluğun simgesi olarak geliyorum. Türkiye'ye en büyük uluslararası dostluk ve nezaket jestini yapmaya çalışıyoruz.*" şeklinde cevaplamıştır⁶⁵³.

5 Nisan'da başlayan USS Missouri'nin ziyareti dört gün sürmüş, heyet 9 Nisan günü İstanbul'a veda etmiştir. Basında çıkan haberlerde; heyetin ayrılması esnasında gemide bulunan orkestranın, İngilizce konuşan ülkelerde sıklıkla genellikle cenazelerde, mezuniyetlerde veya veda zamanlarında çalınan ve kökenleri eski bir İskoç halk şarkısına dayanan İskoç dilinde bir şiir olan "Auld Lang Syne" parçasını çaldığı aktarılmıştır. Basın, orkestranın bağ kurduğu Türk halkına karşı bir minnet ifadesi olarak bu parçayı defalarca çaldığını fakat aynı minnetin Amerikalı yetkililerce

⁶⁵³ "The Missouri's Arrival Puts A Question On Turkish Lips", **The Washington Post**, 06.04.1946.

gösterilmediğine de değinmiş ve askeri yetkilileri “*Türk halkının gösterdiği eşsiz misafirperverliğe minnet duymadılar.*” şeklinde eleştirmiştir.

Heyetin ayrılması sırasında Türk makamlarından bazı hediyeler Amerikalı yetkililere tevdi edilmiştir. Bu noktada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından ABD Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Henry K. Hewitt, ABD Akdeniz Deniz Kuvvetleri Komutanı Tuğamiral Jules James ve diğer kurmaylara anı değeri taşıyan kişisel hediyeler verilmiş, bununla birlikte heyetteki diğer subay ve erlere de Türk Halısı, hatıra Missouri sigarası ve Missouri pullarından hediye edilmiştir⁶⁵⁴.

USS Missouri heyetinin Türkiye’den ayrılışına yönelik Türkiye’den de çeşitli değerlendirmeler yapılmış, Ankara Radyosu, ziyaretin Türkiye ile ABD arasındaki dostluk bağlarını güçlendirdiğini ifade etmiş, imtiyaz sahipliğini CHP Bursa Milletvekili Atıf Akgüç’ün üstlendiği CHP’nin yarı-resmi yayın organı olarak bilinen Ulus gazetesi ise USS Missouri heyetinin ziyaretiyle alakalı olarak “*Amerika yardım edebilirse üçüncü bir dünya savaşı olmayacak. Bu büyük güç, kalıcı barışın teminatıdır ve kalıcı barış, savaşların ve köleliğin olmadığı bir dünyanın temel temelidir.*” değerlendirmesinde bulunmuştur⁶⁵⁵.

3.3.3. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

İnönü dönemi Türkiye dış politikasında ikili ilişkiler bağlamında en çok sorun yaşanan ülke, Millî Mücadele devrinde hem politik hem askerî açıdan büyük katkıları görülen Sovyetler Birliği olmuştur. Millî Mücadelede başlayan ve dostluk ekseninde gelişen bu ikili ilişkiler Millî Mücadele başarıyla neticelendikten sonra da devam etmiş ve Atatürk döneminin tamamında iyi komşuluk ilişkileri muttasıl olumlu bir yönde seyretmiştir. Bu hususta 17 Aralık 1925’te her iki ülke dışişleri bakanları tarafından imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması, Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesi bakımından müstesna bir yere haiz olmuştur.

Atatürk’ün vefatı sonrası kurulan İnönü hükümetleri döneminde ise Sovyetler Birliği’yle ilişkiler oldukça değişkenlik göstermiştir. İnönü dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri iki ana olay ekseninde şekillenmiştir. Bunların ilki; olumlu bir sonuç olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1941’de imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması iken, diğeri; Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili

⁶⁵⁴ “Turkey Hails U.S. As Missouri Sails”, **The New York Times**, 10.04.1946.

⁶⁵⁵ “Missouri Leaves; Turks Stress Ties”, **The Washington Post**, 10.04.1946.

ilişkileri tarihte eşi görülmemiş bir şekilde gerginleşen Sovyetlerin Boğazlar üzerinde Türkiye’den talep ettiği askeri üs ve ortak idare isteği ile yine Sovyetler tarafından Kars-Ardahan bölgelerini de içerecek şekilde Türkiye’den toprak talebinde bulunulması süreçleridir. Özellikle toprak talebi iddiası, Türk-Sovyet ilişkilerini temellerinden sarsmış ve Türkiye’nin NATO’ya katılmasının önünü açmıştır⁶⁵⁶.

Amerikan basını, İnönü dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerini yukarıda sözü edilen iki ana olay ekseninde irdeleyerek okuyucularıyla paylaşmıştır. İlk olarak Atatürk’ün vefatı sonrası patlak veren 2. Dünya Savaşı’nda takvimler Mart 1941’i gösterdiğinde önce Bulgaristan, Mihver Devletleri saflarına katılmış, daha sonra takip eden ay içerisinde de Yunanistan, Bulgaristan’ın desteğiyle Almanya tarafından işgale uğramıştır. Amerikan basınına göre; işgalin sonucunda başını Almanya’nın çektiği Mihver kuvvetlerinin Bulgaristan’da konuşlanmış olması özellikle bu ülkeyle bir kara sınırı olmasından dolayı Nazi birliklerinin olası bir sınır geçişinden korkan Türkiye’de ve yine kendisine yönelik bir Nazi saldırısından çekinen Sovyetler Birliği’nde tehlike çanlarının çalmasına vesile olmuştur.

Mezkûr durum neticesinde Almanya’nın bir sonraki hedefinin Türkiye olacağına dair haberler dış basında sıklıkla yer almaya başlamış, hatta bu haberlerin neredeyse tamamında Almanya’nın Türkiye’ye yönelik olası taarruzu sırasında Sovyetlerin de harekete geçerek Türkiye’yi işgale başlayacağı söylentisi dile getirilmiştir. Söylentilerin giderek ayyuka çıkması üzerine durumun yanlış ve taraflı bir şekilde aksettirilmesinden dolayı rahatsızlık duyan Sovyet Rusya çareyi söylentileri haksız çıkaracak adımlar atmakta bulmuştur. Bu minvalde; hem Sovyet Rusya, Doğu Avrupa’da bir Nazi genişlemesi görmeyi istemediğinden dolayı sınırlarını güvence altına almak istemesinden dolayı hem de Türkiye, Nazi birliklerinin Bulgaristan topraklarından bulunmasından dolayı tehlikenin sınırlarının dibine gelmesinden kaynaklı olarak Almanya ile harbe tutuşmak zorunda kalmak istememesinden dolayı karşılıklı olarak anlaşmanın yollarını aramışlardır. Nihayetinde

⁶⁵⁶ Kemal Karpat, **Türk Dış Politikası**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s.s. 257-264.; Barış Ertem, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 03, Sayı: 11 (2010) s.s. 252-271.; Nasrullah Uzman, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 11: Sayı: 22 (2018), s.s. 117-142.

iki ülke arasında 25 Mart 1941’de Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır⁶⁵⁷.

3.3.3.1. Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması’nın İmzalanması

Amerikan basınında 1941 Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması’yla alakalı ilk haberler antlaşmanın imza edilmesinden birkaç gün önce kamuoyuna yansımıştır. “*Yeni Sovyet Taahhüdü Türklere Bildirildi*” başlıklı The New York Times ve “*Sovyetler, Savaşması Durumunda Türkiye’nin Silahlanmasına Yardım Edecek*” başlıklı The Washington Post haberlerinde; Türklerin artık Bulgaristan sınırlarında konuşlanmış durumda olan Almanya ile savaşmak zorunda kalması durumunda Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye yardımda bulunacağını ilan ettiği aktarılarak diplomatik kaynakların bu yardımın iki ulus arasında tatbik edilecek ortak bir “Türk-Rus Deklarasyonunu” teyit ettiğini söyledikleri paylaşılmıştır.

Gazeteler, ilerleyen günlerde genel hatlarıyla duyurulması beklenen antlaşmanın Moskova’da Sovyet Başbakanı ve Dışişleri Komiseri Vyacheslav Molotov ile Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Ali Haydar Aktay tarafından müzakere edildiğini ve bununla birlikte Moskova’nın Alman birliklerinin girmesine izin verdiği için Sofya’ya azar çektiğini de yine okuyucularıyla paylaşmıştır. Haberlerde son olarak, diplomatik kaynakların Türk-Rus antlaşmasının Doğu Avrupa’daki savaşın geleceği için son derece önemli olarak kabul edilebileceğini ifade ettikleri ve yine antlaşmanın Moskova’nın kendi etki alanlarında daha fazla Nazi genişlemesine karşı çıktığının bir başka göstergesi olarak da değerlendirilebileceğini söyledikleri dile getirilmiştir⁶⁵⁸.

25 Mart 1941 tarihli Türk-Rus Tarafsızlık ve Saldırmazlık Deklarasyonu; esas itibariyle Almanya’nın Türkiye’ye yönelik olası saldırısı esnasında Sovyetlerin de çıkar sağlamak adına harekete geçerek Türkiye’yi işgale başlayacağı söylentisinin Sovyetler tarafından inkâr edilmesi temelinde inşa edilmiştir. Mezkûr söylentinin dış basında sıklıkla dillendirilmesine üzerine Sovyetler, bu hususta ortaya çıkan muğlaklığı gidermek adına Türkiye’yle mutabık kaldıkları deklarasyonu açıklamıştır.

⁶⁵⁷ Ömer Osman Umar, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 59 (2004), s.s. 383-384.

⁶⁵⁸ “New Soviet Pledge To Turks Reported”, **The New York Times**, 23.03.1941.; “Soviets To Help Arm Turkey If She Fights”, **The Washington Post**, 23.03.1941.

Amerikan basını, 25 Mart tarihinde yayınladığı haberlerde mezkûr deklarasyona dair ilk bilgileri kamuoyuyla paylaşmıştır.

Amerikan basınında çıkan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla deklarasyon metninde 17 Aralık 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması temel alınmak suretiyle; Sovyet ve Türk Hükümetleri, yabancı basında yer alan açıklamalar sonucunda, Rusya'nın Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalması durumunda kendisini içinde bulabileceği zorluklardan yararlanabileceği ve Türkiye'ye saldırılabileceği yönündeki açıklamalara ortak atıfta bulunmuş, akabinde Sovyet Hükümeti üzerinde mutabık kalınan deklarasyonun üç maddesini açıklamıştır.

Buna göre Sovyetler:

- 1) Bu tür söylentilerin Moskova'nın niyetleriyle hiçbir şekilde örtüşmediğini,
- 2) Saldırıya uğraması veya topraklarını savunmak amacıyla savaşa girmek zorunda kalması durumunda Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin tarafsızlığına güvenebileceğini,
- 3) Türk Hükümeti'nin tarafsız duruşu için kendilerine teşekkür ettiğini ve Türkiye'nin de kendisi adına, Sovyetler Birliği'ne saldırılması veya benzer bir eylemde bulunmak zorunda kalması durumunda, tarafsızlığına güvenebileceğini ilan ettiğini beyan etmiştir⁶⁵⁹.

25 Mart 1941 tarihli Türk-Rus Tarafsızlık ve Saldırmazlık Deklarasyonu, yalnız Türk-Sovyet ilişkilerini geliştirmekle kalmamış, 12 Mayıs 1939'da imza altına alınan Türk-İngiliz Karşılıklı Taahhüt Antlaşması'nın uygulanması bakımından Türk-İngiliz ilişkilerinin de önünü açmıştır. Şöyle ki; 12 Mayıs tarihli Türk-İngiliz Karşılıklı Taahhüt Antlaşması'nda Türkiye'nin kendisini Sovyet Rusya ile savaşa sokabilecek herhangi bir şey yapması gerektiği durumunda antlaşmanın işlemeyeceğine dair bir madde koydurmasından dolayı Türk-İngiliz Antlaşması'nın uygulanmasında birtakım sorunlar yaşanmıştır. Bu sebeple son durumda yapılan deklarasyonla Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın saldırısına uğramayacağına dair güvence alması sonucunda mezkûr Türk-İngiliz Antlaşması'nın uygulanmasındaki pürüzler de ortadan kalkmış, bu durum da hem Türk-İngiliz ilişkilerine hem de İngiliz-Sovyet ilişkilerine olumlu anlamda

⁶⁵⁹ “Yugoslavs Join Axis Today; Reds To Aid Turkey”, *The Washington Post*, 25.03.1941.; “Soviet-Turkish Exchange”, *The New York Times*, 25.03.1941.

katkı sağlamıştır. Amerikan basını da benzer bir görüşü paylaşmış ve deklarasyonun, hem Türkiye'nin hem de İngiltere'nin zihninde büyük bir ağırlık kaldırmasının yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin İngiltere'ye karşı tutumundaki köklü bir değişikliğin açık bir tezahürü olarak da görülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Amerikan basınında yapılan yorumlarda deklarasyonun, Moskova'da bu sonuca engel olmak için her türlü çabayı sarf eden Alman diplomasisi için büyük bir yenilgi olarak değerlendirildiğine de atıf yapılmıştır⁶⁶⁰.

Deklarasyona yönelik Türkiye kamuoyundan da çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin, Türk basının deklarasyona yönelik tepkilerini haber yapan The New York Times, usta gazeteci Ahmet Emin Yalman'ın Vatan gazetesindeki köşesinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün politikasının, Türkiye'yi katılmama sorumluluğunu üstlenebileceğini hissettiği sürece savaşın dışında tutmak olduğunu yazdığını aktarmıştır. The New York Times bu durumu *“Türklerin savaşı korkusuzca tasavvur etmelerinin nedeni, onurlu bir barışa ulaşmanın tek yolunun kendilerini savaş fikrine alıştırmak ve buna hazırlanmak olduğunu fark etmeleridir.”* şeklinde açıklarken aynı günlerde Vakit gazetesinin de Türkiye'nin savaşa nihai katılımının artık kaçınılmaz olduğunu yazdığını okuyucularıyla paylaşmış ve gazetenin *“Bütün millet, Cumhurbaşkanı İnönü'nün idaresindeki kurtuluş savaşında olduğu gibi savaştacak ve Milli Şef bize yürüyüş işaretini verdiğinde nihai zaferi elde edecek.”* cümlesini kurarak Türkiye'nin savaşımaya hazır olduğunu bütün dünyaya duyurduğunu aktarmıştır⁶⁶¹.

3.3.3.2. SSCB'nin Türkiye'den Toprak Talepleri ve Boğazlar Sorunu

İnönü dönemi Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri için dönüm noktası olan olay 1945 yılının Haziran ayında meydana gelmiş, mezkûr olayın etkisiyle her iki ülke savaşın eşiğinden dönmüştür. Türk-Sovyet ilişkilerini darmadağın eden kriz; Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Sergey Vinogradov'un ülkesiyle Türkiye arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve geçerliliği 17 Aralık 1945'te bitecek olan Saldırmazlık ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yenilenmesi için ülkesi adına dört koşul öne sürmesiyle ortaya çıkmıştır. Türkiye kamuoyunda olduğu kadar Batı kamuoyunda da deprem etkisi yaratan bu koşullar, büyükelçinin açıklamasını takip eden ertesi günde Amerikan

⁶⁶⁰ “Russia Gives Turks Neutrality Pledge”, *The New York Times*, 25.03.1941.

⁶⁶¹ A.g.h.

basınında yer almıştır. Vinogradov'un ülkesi adına anlaşmanın yenilenmesi için öne sürdüğü şartlar şu şekilde basına yansımıştır:

1) Kars ve Ardahan bölgesindeki Türk toprakları Rusya'nın idaresine bırakılmalı.

2) Rusya'ya, Boğaziçi ve Çanakkale Boğazlarında askeri üsler tesis edilmeli ve bu bölgeler yalnız Türkiye tarafından değil ortaklaşa savunulmalı.

3) Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Rusya'nın lehinde değişiklikler içerecek şekilde tadil edilmeli.

4) Türkiye, Bulgaristan ve Yunanistan gibi Balkanlar'daki bazı devletler lehine yapılacak sınır değişikliklerini kabul etmeli.

Türkiye kamuoyunda deprem etkisi yaratan şartlara Türk basınından anında sert tepkiler gelmiştir. Bu tepkilerin en sertlerinden birini kaleme alan Tanin gazetesinin usta kalemi Hüseyin Cahit Yalçın'a yönelik Sovyet Ordusu'nun gazetesi Kızıl Yıldız'dan da aynı sertlik cevap gelmiştir. The New York Times haberleştirdiği karşılık atışmada Kızıl Yıldız gazetesi, Hüseyin Cahit Yalçın'ın bu "basın çizgisinde" devam etmesi halinde Türkiye için "en tatsız sonuçların" yakında geleceğini ima ederek *"Bazı önde gelen Türk şahsiyetleri acınası bir durumda olabilirler fakat bu şahsiyetler yine de böylesine çılgın bir kibrin en tatsız sonuçlara yol açabileceği konusunda uyarılmalıdırlar"* demiş ve bu yolla basın üzerinden Türkiye'ye yönelik tehditler savurmuştur⁶⁶².

Sovyetlerin kamuoyuna yansıyan taleplerine yönelik ilk değerlendirme, taleplerin hem Türkiye hem de İngiltere tarafından kabul edilip edilmeyeceği hususunda The Washington Post'ta çıkmıştır. *"Rus-Türk Paktı"* başlığıyla kaleme alınan değerlendirme yazısında; Türkiye ve Sovyetlerin dışındaki dünyanın geri kalanında sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesi noktasında bir görüş birliği olduğu belirtilerek bu bağlamda Rusya'nın Türkiye'ye gönderdiği notada koşulların yerine getirilmesi noktasında süre sınırlaması içermemesinin barışçıl çözüm için cesaret verici olduğu dile getirilmiştir. The Washington Post, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ile bağlantılı olmasından dolayı bu nedenle kesinlikle bir revizyonun yapılması gerektiğini savunarak asıl sorunun

⁶⁶² "Turks Said To Get 4 Soviet Demands", **The New York Times**, 28.06.1945.

revizyonun iki taraflı mı yoksa çok taraflı mı olması gerektiği konusunda yaşandığına dikkat çekmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde mevcut statüsünden daha fazlasını talep eden Rusya için revizyonun yarar sağladığı ifade edilirken bununla birlikte, İngilizlerin herhangi bir değişiklikte söz sahibi olmak isteyecek olmalarından dolayı bu durumun sorun yaratma potansiyeli taşıdığı okuyucularla paylaşılmıştır⁶⁶³.

Sovyetlerin, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nın yenilenmesi için Türkiye'den talepte bulunduğu şartlar iki büyük Batı gücünü, ABD ve İngiltere'yi harekete geçirmiş, mezkûr ülkeler Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında arabulucu rolü üstlenme noktasında oldukça heveskâr davranmışlardır. The Washington Post muhabiri Andre Visson tarafından paylaşılan bilgilere göre hem Londra'nın hem Washington'un ortak tavrı, çözümün Sovyetler ve Türkler tarafından bulunması yönünde olmuştur. Ayrıca her iki ülke, hem meşru Sovyet çıkarlarını tatmin edecek hem de aynı zamanda Türkler için kabul edilebilecek bir çözümü görmek istediklerini de yine dile getirmiştir. Bu noktada mezkûr güçlerin sorunun çözümüne yönelik takındığı tavrı değerlendiren Visson, Amerikalı ve İngiliz liderlerin ilk meşguliyetinin Türkiye ile ilgili Sovyet niyetlerinin tam olarak ne olduğunu belirlemek olacağını, çünkü basında yer alan tüm haberlerin aksine Sovyet yetkililerinin henüz Türklere somut bir talepte bulunmadıklarına dikkat çekmiş ve Türkiye ile Sovyetler arasındaki meselenin arka planını Washington'daki diplomatik kaynaklarına dayandırarak açıklamaya çalışmıştır. Buna göre; Sovyetlerin, Sovyet-Türkiye ilişkilerinin statüsünü belirleyen tüm anlaşmaları gözden geçirme yönündeki kararı ilk olarak Yalta Konferansında, Sovyet Dışişleri Komiseri Vyacheslav Mihayloviç Molotov tarafından ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill'e bildirilmiştir. Bunun neticesinde de 20 Mart günü Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e, Sovyetlerin 7 Kasım 1945'te sona erecek olan 1925 tarihli Türk-Sovyet Antlaşması'nı büyük ölçüde revize etmek istediğini ifade etmiştir⁶⁶⁴.

Sovyetlerin diplomatik nezakete hiç yakışmayacak bir üslupla Türkiye'den kabul edilmesi imkânsız birtakım talepler bulunması karşısında, Türkiye'nin kendisinden yana taraf olmasını beklediği ABD ve İngiltere'nin tam tersi bir tavır göstererek sorunun Sovyet çıkarlarını da tatmin edecek bir şekilde çözülmesine yönelik tutum takınmış olmaları Türkiye'de hayal kırıklığı ve şaşkınlık yaratmıştır.

⁶⁶³ “Russo-Turkish Pact”, **The Washington Post**, 28.06.1945.

⁶⁶⁴ “Moscow And Turkey: United Nations' Inside Front”, **The Washington Post**, 15.07.1945.

Türkiye tarafında hissedilen bu hayal kırıklığı ve şaşkınlığı “iki yüzlülük” olarak niteleyen Dışişleri Bakanı Hasan Saka, iki ay önce Mayıs ayının ilk haftasında toplanan San Francisco Konferansı’nda “Büyük Dörtlü” olarak adlandırılan ABD, İngiltere, Rusya ve Çin’den Boğazların idaresi konusunda hiçbir şikayet gelmediğine dikkatleri çekerek aksine bunlardan Moskova ve Londra’nın Boğazlar’daki Türk yönetiminden memnun olduklarına ve bu yönde hiçbir emelleri olmadığına dair Türkiye’ye güvence verdiklerini Müttefiklere hatırlatmış, bu yolla Batılı devletleri iki yüzlü davranmakla itham etmiştir. Köşesinde bu konuya da değinen The Washington Post muhabiri Andre Visson, İngilizlerin her ne kadar sorunun Sovyet çıkarlarını da tatmin edecek bir şekilde çözülmesine tarafmış gibi gözükseler de esasında Türkiye’nin dostluğunu sürdürmek için içten içe hassasiyet beslediklerini ifade etmiştir. Visson’a göre İngiltere’nin Türkiye’nin dostluğunu sürdürmek istemesinin ardında Balkanlar’da Sovyet kontrolündeki Slav bloğuna karşı bir Balkan kalkanı oluşturmak adına Türk-Yunan dayanışmasını güçlendirmek istemesinin yatmıştır⁶⁶⁵.

Sovyetler Birliği’nin Boğazlar’daki idarenin ortaklaşa yapılması noktasında Türkiye’ye üzerinde kurmak istediği baskı her ne kadar başlarda İngiltere tarafından mantıklı bir istek olarak karşılanmışsa da ilerleyen günlerde özellikle İngiliz basınında Sovyetlerin mezkûr taleplerine yönelik oldukça sert yazılar kaleme alınmıştır. İngiliz basınındaki tepkileri sütunlarına taşıyan Amerikan basını da bu yolla kendi kamuoyunda bir tepki uyandırmayı amaçlayarak kendi yönetimlerini müttefikleri İngiltere’yle benzer bir politik çizgiye sokmaya çalışmıştır.

“İngilizler Çanakkale Konusunda Söz Hakkı İstiyor” başlığıyla The New York Times’ta çıkan haberde; Çanakkale Boğazı’nın kaderinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ikili bir anlaşmayla değil, Üç Büyükler’den başlayarak uluslararası bir anlaşmayla belirlenmesi gerektiği şeklinde şekillenen İngiliz tezinin, The Times of London gazetesinde dile getirildiği ifade edilmiştir. The New York Times, The Times of London’ın işlenen tezden yola çıkarak İngilizlerin kendi açılarından özellikle Çanakkale Boğazı konusunda risk almaya istekli göründüklerine dikkat çekmiştir. İngiltere’nin Boğazlar sorununda daha sonraları takip edeceği politik tutumun ilk işaretlerini vermesi bakımında hayli önemli olan bu yazının önemli satır araları şu şekildedir: “Eğer muhtemel görüldüğü üzere, Montrö Boğazlar Sözleşmesinin gözden

⁶⁶⁵ A.g.h.

geçirilmesi için şimdi bir ‘dava’ açılması gerekiyorsa, doğru karar ikili taraftan ziyade çok taraflı davanın çözümü için çalışılması gerekliliğidir. Bu, Orta Doğu’nun kaderini etkileyen ve doğrudan etkilenen diğer ülkelerle ortak bir zeminde tartışmaya hazırlanmak amacıyla ‘Üç Büyüklerin’ ön incelemesini gerektiren artık olgunlaşmış durumdaki birkaç sorundan biridir.” Mezkûr haberin yayınlanmasının akabinde İngiltere, Boğazlar sorunun çözümünde keskin bir politika değişikliğine gitmiş ve “sorunun Sovyet çıkarlarını da tatmin edecek bir şekilde Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında çözülmesi” prensibini terk ederek sorunun İngiltere’nin de söz hakkı olduğu uluslararası bir toplum tarafından belirlenecek kıstaslara göre çözülmesi prensibini kabul etmiştir⁶⁶⁶.

İngiltere’nin Boğazlar politikasında Sovyet ekseninden çıkarak konuyu uluslararası bir boyuta taşıması, bu devletlerin desteğini alma konusunda oldukça istekli davranan Türkiye’nin de adım atmasını daha kolaylaştırmıştır. The New York Times’ın önde gelen dış muhabirlerinden biri olarak sivrilen C. L. Sulzberger’in bu hususta verdiği bilgilere göre; Ağustos ayının ilk haftasında adımları atılan, Sovyet ve Türk Hükümetleri arasındaki yapılması planlanan görüşmeler, Ankara’nın toprak imtiyazları ile Çanakkale Boğazı bölgesinde üs ayrıcalıkları verilmesine dair önerileri tartışmayı bile kesin olarak reddetmesinin ardından yarıda kesilmiştir. Bununla birlikte Türkiye, Batılı müttefiklerinin desteğini yanında tutmak adına Boğazların yönetiminin yeniden belirlenmesinde Birleşmiş Milletler nezdinde kurulacak uluslararası bir kurula karşı çıkmayacağını ilan ederek bu husustaki önerilere açık olduğunu da beyan etmiştir⁶⁶⁷.

Türkiye’nin Sovyet isteklerini reddederek yerine Boğazların yönetim usulünün uluslararası bir komisyon tarafından belirlenmesine yeşil ışık yakması, konunun 17 Temmuz – 2 Ağustos arasında toplanan Postdam Konferansı’nda görüşülmesine yol açmıştır. Konferans’ta Türkiye, “uluslararası komisyon” politikasını devam ettirmişse de Sovyetler konferans boyunca, Boğazların statüsünün çoklu taraflı değil ancak iki taraflı bir anlaşmayla değiştirilebileceği hususunda ısrarcı davranmış, bunun sonucunda da konferans Boğazlar sorununun bir çözüme varılmadan sona ermiştir.

⁶⁶⁶ “British Ask Voice On Dardanelles”, **The New York Times**, 24.07.1945.

⁶⁶⁷ “Russo-Turkish Straits Talk Halted As Ankara Rejects Three Demands”, **The New York Times**, 04.08.1945.

Amerikan basınının da yoğun bir ilgiyle takip ettiği konferans sürecine dair usta muhabir Sam Pope Brewer, *“Türkler, Rusya Baskı Yaparsa Savaştan Söz Ediyor; Teslim Olmak Yerine Boşuna Savaşmayı Tercih Ediyor”* başlıklı makalesinde sonuçsuzlukla neticelenen konferansı Türkiye açısından *“Potsdam Konferansı, Türklerin görebildiği kadarıyla durumu neredeyse hiç değiştirmede, ancak böyle bir savaş ne kadar umutsuz olursa olsun, güç tehdidine boyun eğmektense savaşa gidecekleri konusunda hemfikir görünüyorlar.”* diyerek değerlendirmiştir. Konferansın neticesiz sonuçlanmasında büyük etkileri olan Sovyetlerin inatçı tutumuna dair Türk basınından peşi sıra tepkiler gelmiştir. Köşesinde mezkûr tepkileri de yer veren Brewer, Vatan gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın 6 Ağustos günü kaleme aldığı başyazısında Ruslara yönelik güçlü cevabına değinmiştir. Yalman yazısında, Türkiye’den 1878’de alınan Kars ve Ardahan’ın, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin var olduğu 1921 yılında Rusya tarafından gönüllü olarak Türkiye’ye bırakıldığını, bu sebeple Rusların şimdi bölgede taleplerini haklı çıkarmak için sınırlarda herhangi bir değişiklik isteyemeyeceğini dile getirmiştir. Sovyetlerin sınır değişikliği taleplerine karşılık bir başka tepki yine aynı gün bu sefer bir İzmir gazetesi olan Yeni Asır’da çıkmıştır. Yeni Asır yazısında, bu tür taleplerin barış konferansına sunulması gerektiği belirtilerek *“kutsal haklarımızı başımız dik ve vicdanımız rahat bir şekilde savunacağız”* denilmiştir⁶⁶⁸.

Postdam Konferansı’ndaki başarısız müzakerelere ilişkin ayrıntılar birkaç hafta sonra netleşmeye başlamıştır. Amerikan basınında yer alan bilgilere göre; Postdam Konferansı görüşmelerinde sıra müzakere başlıklarından biri olan Boğazların yönetim usulünün yeniden belirlenmesine geldiğinde *“Üç Büyükler”* arasında metodun belirlenmesi noktasında anlaşmazlık çıkmıştır. Müzakereler sırasında Sovyetler, Boğazlar’ın idaresinin Türkiye’yle birlikte ortaklaşa yapılmasında ısrarcı olurken buna karşılık İngilizler Sovyet teklifinin kabul edilemez olduğunu deklare etmişlerdir. Böylesi bir ortamda gerginleşen İngiliz-Sovyet ilişkilerinde tansiyonu düşürme görevini ABD üstlenmiş, böylelikle müzakere masasındaki her iki tarafa Başkan Truman’ın *“birden fazla ülkeden geçen uluslararası öneme sahip su yollarının uluslararası hale getirilmesi”* politikası ekseninde bir uzlaşma olarak hem Boğazlar’daki serbest dolaşımı koruyacak hem de Türk egemenliğine zarar

⁶⁶⁸ “Turks Talk War If Russia Presses; Prefer Vain Battle To Surrender”, **The New York Times**, 07.08.1945.

vermeyecek bir uluslararası idare teklifi sunulmuştur. ABD'nin İngiltere'nin teklifine benzeyen teklifi, Sovyetler tarafından Boğazlar'ın uluslararasılaşmasına karşı olmalarından dolayı anında reddedilmiştir. Üç Büyükler'in ortak bir politika üzerinde mutabık kalamamaları üzerine tüm meseleler daha sonra tartışılmak üzere ertelenmiş ve böylelikle konferans sonuçsuz dağılmıştır⁶⁶⁹.

Amerikan basınında yer alan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla; Boğazlar sorununun çözümünde İngiltere ve ABD'nin birbirlerine yakın denebilecek bir politika takip etmesine rağmen Sovyetler'in "ayak diretmesi" neticesinde Postdam Konferansı'ndan sonuç alınamaması üzerine Türkiye, Sovyetlerin direncini kırmak adına İngiltere ve ABD dışındaki diğer büyük güçleri de yanına çekmek amacıyla ufak bir politika değişikliğine gitmiştir. Haberlerde aktarılanlara göre Türkiye; Boğazların, Montrö imzacılarının tamamından oluşan bir uluslararası komisyon tarafından idaresi yerine "Büyük Beşler" olarak adlandırılan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Daimi Üyeleri; ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin ve kendisinden oluşmuş bir komisyonun rol üstlenmesini önermiştir⁶⁷⁰.

ABD, Türkiye'den gelen "Büyük Beşler" önerisinin hemen ardından ilgili BM komisyonunun kurulması yolunda ilk adımı atarak Montrö'ye göre Türkiye'nin iznine tabi olan savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi usulünün, gemilerin serbestçe geçişine izin verilmesi şeklinde değiştirilmesini Türkiye'ye teklif etmiştir. ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan bu değişiklik teklifiyle ABD, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Birleşmiş Milletler Antlaşmasına uygun hale getirilmesini amaçlamıştır. Amerikan basınından James B. Reston'un özel haberine göre, Amerikalı yetkililer öne sürdükleri talebe gerekçe olarak Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 43. maddesini göstermiş ve Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı imzalayıp onaylamasından dolayı mezkûr madde gereği Montrö'nün Birleşmiş Milletler Antlaşması'na uygun hale getirilmesine Türkiye'nin de peşinen onay verdiğini iddia etmişlerdir. Reston tarafından bu gelişmeden çıkarılan sonuca göre; ABD, Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 43. maddesini Çanakkale Boğazı sorunuyla ilgili olarak yorumlamıştır. ABD'nin revizyon isteğine dayanak olarak gösterdiği mezkûr 43. maddenin içeriği ise şu şekildedir: "*Madde 43-Birleşmiş Milletler'in tüm üyeleri,*

⁶⁶⁹ "Straits Dispute Said To Be Hushed", **The New York Times**, 16.08.1945.; "Dardanelles Issue Studied By Allies", **The New York Times**, 30.10.1945.

⁶⁷⁰ "Turks Request Big 5 Control Dardanelles", **The Washington Post**, 16.09.1945.

uluslararası barış ve güvenliğin korunmasına katkıda bulunmak üzere, Güvenlik Konseyi'nin çağrısı ile özel anlaşma ya da anlaşmalar uyarınca, uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli silahlı kuvvetleri ve geçit hakkını da içine almak üzere her türlü yardım ve kolaylığı Konsey'in hizmetine sunmayı yüklenirler." ABD tarafından Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 43. maddesine dayandırılarak yapılmak istenilen Boğazlar yönetiminde revizyon, Londra'da toplanan Üç Büyükler Dışişleri Bakanları Konferansı'nda yeniden gündeme gelmiştir. Fakat tıpkı Postdam ve daha önceki toplantılarda olduğu gibi Boğazlar'ın uluslararasılaşmasına karşı olan Sovyetler tarafından bu kez Boğazlar Sorunu'nun Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 43. Maddesi kapsamında değerlendirilemeyeceği gerekçesiyle reddedilmiştir⁶⁷¹.

Takvimler 1945 yılının Kasım ayını gösterdiğinde Boğazların uluslararası bir yönetim tarafından idare edilmesine yönelik talep edilen politikaların Sovyetler tarafından birkaç kez reddedilmesi üzerine mezkûr politikanın en şiddetli savunucuları olan ABD ve İngiltere'de, Sovyetlerin Boğazlar sorununun sonucunda herhangi bir kazanç elde etmemesi adına keskin bir politika değişikliği yaşanmıştır.

İki ülkenin takip ettiği yeni politikanın ayrıntıları ilerleyen günlerde Amerikan basınında yer almıştır. The New York Times'dan Bertram D. Hulen'in "*ABD'nin Boğazlar Konusunda Türkleri Destekleyeceği Söyleniyor*" başlığıyla okuyucularıyla paylaştığı özel habere göre; ABD, Türk Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir nota aracılığıyla bundan böyle Boğazlar'ın kontrolünün Türkiye'nin elinde kalmasını fiilen teşvik edecek bir politika takip edeceğini ilan etmiştir. Hulen yazısında, bu keskin politika değişikliğini ülkesi ABD açısından "*Türk boğazlarının ve Avrupa'daki diğer su yollarının uluslararası hale getirilmesi için Potsdam'da ileri sürülen projeden vazgeçtiğimiz anlamına geliyor*" şeklinde değerlendirmiş ve yazısının sonunu, İngiltere'nin de ABD'ninkine benzer bir politika izleyeceğini düşündüğünü belirterek noktalamıştır⁶⁷².

Boğazlar konusunda bu gelişmeler yaşanırken Sovyetlerin Türkiye'den talep ettiği diğer bir konu olan Kars-Ardahan bölgesinden toprak talebine dair de gelişmeler yaşanmıştır. 19-26 Aralık 1945 tarihleri arasında Moskova'da toplanan Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı James F. Byrnes, İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest

⁶⁷¹ "U.S. To Ask Uno Rule Dardanelles' Use", **The New York Times**, 13.10.1945.

⁶⁷² "U.S. Said To Back Turks On Straits", **The New York Times**, 04.11.1945.

Bevin ve Dışışleri Komiseri V. M. Molotov, 2 saat 20 dakika görüşmüşler ve bu toplantıda ilk kez resmi olarak Sovyetler, Türkiye'nin Doğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nden toprak talebinde bulunmuşlardır. Sovyetlerin istediği yerler kabaca şu şekildedir: Artvin, Ardahan, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Giresun ve Trabzon. Bu toplantıda aynı zamanda bir farklılık da göze çarpmıştır. Önceleri Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adına talep edilen topraklar Moskova'daki Dışışleri Bakanları Toplantısı'nda ilk kez Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adına istenmiştir⁶⁷³. Bu noktada bir değerlendirme yapılması gerekirse; bu türden bir değişikliğin iki sebepten vukû bulmuş olduğu ifade edilebilir. İlki, mezkûr yerleşimlerin Sovyetler tarafından Ermenistan'a verilmek üzere talep edilmesinin Türkiye'de yaratmış olduğu geniş çaplı askeri ve toplumsal infial durumudur. SSCB, Türkiye'nin geçmişte büyük sorunlar yaşadığı Ermenilerin şimdi Türklerden toprak alacak konumda olmasının hem gelecekte Türkiye'yle kurulacak ikili ilişkilerde hem de BM nezdindeki güvenlik görüşmelerinde kendisini sorunlar yaratacağını düşünmüş ve bu sebeple kendisi için müspet hiçbir fayda sağlamayan bu politikadan vazgeçmiş olabilir. Diğer bir sebep olarak ise SCCB lideri Stalin'in Gürcistan'da doğmuş olması vesilesiyle bu toprakları Ermenistan yerine doğduğu ülke için talep etmek arzusunda olmasını gösterebiliriz.

Sovyetler'in 19 Aralık günü itibariyle artık Türkiye'den resmen toprak talebinde bulunmuş olması Türkiye'nin sabrını iyiden iyiye taşımış, bu durum Sovyet talebini izleyen günlerde Türk makamlarının verdiği cevaplarda da tezahür etmiştir. Bölgedeki gelişmeleri yakından takip eden The New York Times'ın önde gelen dış haberler muhabiri C. L. Sulzberger, son dakika haberi olarak okuyucularıyla paylaştığı bilgilerde; Dışışleri Bakanı Hasan Saka ile Millî Mücadele Dönemi'nin en saygın liderlerinden Doğu Cephesi komutanı Orgeneral Kazım Karabekir'in TBMM'de yaptıkları konuşmalarda Türkiye'nin gerekirse güç kullanarak, mevcut sınırlarını değiştirmeye yönelik herhangi bir Sovyet girişimine karşı çıkacağını söylediklerini aktarmıştır. Sulzberger'in aktardığını göre; Dışışleri Bakanı Hasan Saka, TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin kimseden bir şey istememe ve "kimseye bir şey vermememe" politikasını sürdüreceğini ilan etmiş, Orgeneral Kazım Karabekir ise

⁶⁷³ "Turkish Area On Black Sea Is Demanded For Russia", **The Washington Post**, 21.12.1945.

Sovyetler Birliği'nin taleplerinde ısrar etmesi halinde Türkiye'nin savaştan başka çaresi olmadığını dile getirmiştir⁶⁷⁴.

Türkiye'den Sovyet taleplerine yönelik resmi tepkiler bununla da sınırlı kalmamış, Türk yetkililerinin ve basınının Sovyetlere yönelik sert cevapları takip eden günlerde Amerikan gazetelerinin manşetlerini süslemeye devam etmiştir. Bu manşetlerin en önemlilerinden biri 23 Aralık 1945 tarihinde *“Türklerin Savaş Bakanı Çetin Mücadele Sözü Verdi”* başlığıyla The New York Times'ta çıkmış ve eski Jandarma Genel Komutanı yeni Milli Savunma Bakanı Ali Rıza Artunkal'ın TBMM'de yaptığı konuşmayı sütunlarına taşımıştır. Habere göre, Artunkal, Sovyetlerin taleplerine yönelik TBMM'de yaptığı konuşmada Sovyetlerin Türkiye toprakları üzerindeki iddialarının yarattığı gerginliğe atıfta bulunarak *“silahlı bir çatışma durumunda Türkiye bunun hesabını (Sovyetlerden) soracaktır”* ifadesini kullanmıştır⁶⁷⁵. Türk basınının da tepkileri de gecikmemiş, Anadolu Ajansı *“Türkiye'nin bir karışı için tüm Türkiye kendini ateşe atmaya hazırdır”* ifadelerini kullanmış, Sovyet basınında öne çıkan Gürcü taleplerini ise “çılginca” olarak nitelendirmiştir. Bir başka basın organı Tasvir-i Efkâr ise Sovyetlerin toprak taleplerine yönelik olarak *“Türkiye, tüm toprak taleplerine hayır cevabını verecek ve eğer kendisine savaş çıkacağı telkininde bulunulursa buna karşılık cevabı da ‘tamam, savaşıyoruz’ olacak”* ifadelerini kullanmıştır⁶⁷⁶. Yine aynı günlerde TBMM'de Başbakan Şükrü Saraçoğlu hükûmetine yönelik yapılan bir güvenoyu oylamasında 4'e karşı 383 oyla hükûmete güvenoyu verilmiş, böylelikle Türkiye'nin mevcut dış politikasından geri adım atılmayacağı bütün dünyaya ilan edilmiştir.

Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik 1941'den bu yana takip ettiği politikadaki ilk keskin kırılma, toprak taleplerinin ortaya çıkışından neredeyse tam bir yıl sonra ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin Boğazların idaresinde Sovyetler'e söz hakkı tanınamayacağına dair Moskova'ya birkaç gün arayla yolladıkları notaların sonucunda yaşanmıştır. ABD ve İngiltere Dışişleri Bakanlıkları tarafından ortaklaşa kaleme alınan mezkûr notalarda umumiyetle Boğazların idaresinin tek başına Türkiye'nin sorumluluğunda olması gerektiği ifade edilmiş, notanın içeriğine yönelik daha sonraları Fransa ve Türkiye'den de destek açıklamaları gelmiştir. Sovyetler Birliği,

⁶⁷⁴ “Turks’ Refusal To Cede Land Affirmed By Foreign Chief”, **The New York Times**, 22.12.1945.

⁶⁷⁵ “Turks’ War Minister Pledges Hard Fight”, **The New York Times**, 23.12.1945.

⁶⁷⁶ “Turkey Warns She’ll Fight For Territory”, **The Washington Post**, 27.12.1945.

Batılı müttefiklerinden ortaklaşa gelen bu notaların neticesinde dış politikada takip ettiği yolu gözden geçirme ihtiyacı hissetmiş, fakat akabinde önce 1946'de USS Missouri'nin ABD Donanması eşliğinde İstanbul'a demirlemesi ve ardından SSCB lideri Stalin'in 1953'te vefat etmesi gibi gelişmelerin etkisiyle Türkiye'ye yönelik 1941'den bu yana takip ettiği politikadan tamamen vazgeçtiğini 1953'te ilan etmiştir⁶⁷⁷.

3.3.4. Almanya ile İlişkiler

2. Dünya Savaşı süresince Türkiye-Almanya ilişkileri, Almanya'nın katı bir revizyonist politika takip etmesi sebebiyle oldukça çalkantılı geçmiştir. Mezkûr dönemde ilişkiler, Türkiye'nin tarafsız olmasına rağmen Müttefiklerle yakın ilişkiymiş gibi hareket etmesi sonucunda sürekli gergin bir halde seyretmişse de mevcut süreç hiçbir zaman iki devlet arasında sıcak çatışmaya dönüşmemiştir. Türk-Alman ilişkilerinin kaderini belirleyen olaylar arasında; Hitler'in İnönü'ye 1941 yılında mektup yollaması, Alman Büyükelçi Von Papen'e suikast girişiminde bulunulması ve Türk askeri heyetinin Almanya'ya ziyaret düzenlemesi gibi görece daha az öneme haiz olanlarının yanında Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması'nın imzalanması, Almanya'ya krom sevkiyatının durdurulması ve Almanya'yla ekonomik ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi Türk-Alman ilişkilerinin kaderini şekillendiren oldukça önemli olaylar da yer almıştır.

Amerikan basını, Türk-Alman ilişkilerine başlarda her ne kadar tarafsız bir gözle yaklaşmışsa da ABD'nin 8 Aralık 1941'de Müttefikler safında savaşa dahil olmasıyla, iki devlet arasındaki ilişkilere bu tarihten itibaren Müttefik merkezli bir bakış açısıyla yaklaşmaya başlamıştır. Bu noktada basın, yeri geldikince yaptığı haberlerle bazı durumlarda Türkiye üzerinde oluşturulmaya çalışılan Müttefik baskısına katkı sağlamaya çalışmıştır. Özellikle, Almanya'nın savaş gücüne darbe vurulması amacıyla Müttefikler tarafından Türkiye'den yoğun bir şekilde talep edilen Almanya'ya krom ihracatının durdurulması konusunda Amerikan basını, bu taleplere

⁶⁷⁷ "U.S. to Reject Russian Straits Plan; Willing to Join Montreux Revision", **The New York Times**, 20.08.1946.; "Britain Supports U.S. Straits View", **The New York Times**, 21.08.1946.; "U.N. Is Emphasized", **The New York Times**, 22.08.1946.; "Turkish Reply To Soviet Plan Believed 'No'", **The Washington Post**, 23.08.1946.; "Turkey Adamant On Straits Issue", **The New York Times**, 25.08.1946.; "Turkey Tests The Western Bloc", **The Washington Post**, 13.10.1946.; "Turks Reject Soviet Bid On Dardanelles", **The Washington Post**, 21.10.1946.

karşılık verilmemesi halinde Türkiye'nin karşılaşılabileceği yaptırımlar hususunda Türkiye'yi açıktan tehdit etmiştir.

3.3.4.1. Hitler'in İnönü'ye Mektubu

Türk-Alman ilişkilerine yönelik Amerikan basınında ele alınan ilk olay; Almanya Şansölyesi Adolf Hitler'in, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği 1 Mart 1941 tarihli mektup olmuştur. Hitler mektubun kaleme alınmasındaki asıl motivasyonun Yunan topraklarında konuşlanan İngiliz mevcudiyetinin tehlikeli bir hal almasından dolayı Türkiye'yi korumak olduğunu ifade etmiştir. Hitler, Bulgar Hükümeti'nden bu amaçla Alman Silahlı Kuvvetleri'nin geçişi için tedbiren izin istediğini dile getirmiş, hemen akabinde de bu tedbirlerinin hiçbir surette Türkiye'nin toprak bütünlüğüne veya siyasi bütünlüğüne yönelik olmadığını ifade ederek bu düşüncesine kanıt olarak Bulgar topraklarındaki Alman birliklerine yanlış anlaşılmaya mahal vermeyecek derecede Türk sınırından uzakta kalmalarını emrettiğini dile getirmiştir⁶⁷⁸.

Basında bu konudaki ilk haber, mektubun kaleme alınmasından dört gün sonra The New York Times'ta "5 Nazi Ankara'da" başlığıyla yayınlanmış ve haberde; Nazilerin Türkiye'nin "çıkar ve refahını" gözetmek istediklerini ima eden acil kodlu bir mektubu 4 Mart günü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye ulaştırdıkları aktarılmıştır. Haberin devamında aktarıldığı kadarıyla; mektup, Yunanistan ile İtalyan arasında barışı sağlamak için arabulucu olarak görevlendirilen beş kişilik bir Nazi misyonu tarafından uçakla getirilmiştir. Ardından mektubu teslim etmek üzere Çankaya'ya çıkan heyet, Almanya'nın hiçbir şekilde Türkiye'ye tehdit olmadığına ve yalnızca Türkiye'ye yardım etmek istediklerine dair bir güvence sunmuştur. Hitler'in mektubunun heyet tarafından teslim edilmesi akabinde Ankara'da mektubun içeriğiyle alakalı olarak Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın da iştirak ettiği olağanüstü bir toplantı düzenlenmiş ve bu toplantıda Hitler'in İnönü'ye olan mektubu irdelenmiştir. Toplantı sonrasında İnönü, Alman Büyükelçi Franz Von Papen'i Çankaya Köşkü'nde kabul ederek kendisinden Şansölye

⁶⁷⁸ N. Selcen Korkmazcan, "İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın Balkan Seferi Öncesinde İnönü-Hitler Mektuplaşması", **History Studies**, Cilt: 12, Sayı: 06 (2020), s.s. 3229-3232.; Gotthard Jaeschke, "I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye'nin Dış Politikası", **Belleten**, Cilt: 41, Sayı: 164 (1977), s. 739.

Hitler’e teşekkürlerini iletmesini rica etmiş ve ardından Hitler’e cevaben kaleme aldığı mektubu kendisine takdim etmiştir⁶⁷⁹.

Almanya Şansölyesi Hitler’in İnönü’ye yönelik kaleme aldığı mektuba ilk tepki Almanya’yla ikili ilişkileri bir süredir gergin olan Sovyetler Birliği’nden gelmiştir. “*Mektup Üzerine Spekülasyon*” başlığıyla yayınlanan The New York Times haberine göre; SSCB Dışişleri Komiser Yardımcısı Andrey Y. Vyshinsky, Hitler’in mektubuna geçmeden önce yayınladığı bir bildiriyle Alman birliklerinin girişine izin verilmesiyle ilgili olarak nüfusunun çoğu SSCB taraftarı olan Bulgaristan’ı adeta “azarlamıştır”. Vyshinsky daha sonra Hitler’in mektubunun iki amaçla kaleme alınmış olabileceğini dile getirerek şu tahminlerde bulunmuştur:

1) Hitler, Bulgaristan’ın fethini tamamlarken Türkiye’yi yatıştırmak amacıyla sonraki hedefin kendisi olmayacağını Türkiye’ye hissettirmek için mezkûr mektubu kaleme almış olabilir.

2) Hitler, Türkiye’nin İngiltere’ye sunduğu olanakların farkında olduğunu Türkiye’ye hissettirerek Türkiye’yi İngiltere’ye yaklaşma noktasında daha da ileriye gitmemesi konusunda gizliden mektupla tehdit ediyor olabilir.

The New York Times, Vyshinsky’in kaygılarına rağmen mektubun, çok önceden belirlediği yolda her halükârda yürümeye kararlı olan Türkiye için bir fark yaratmayacağını dile getirmiş ve Sovyetlerin Türkiye’yi Hitler’in mektubuna karşı uyarmasını da Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerindeki olumlu bir gelişme olarak yorumlayarak olası bir savaşta Türkiye’nin arka tarafının güvende olacağını ima etmiştir. The New York Times ayrıca İngiltere ve Rusya’nın kaleme almayı planladıkları bir bildiriyle Hitler’in mektubuna karşı bir meydan okumaya hazırlandıklarını belirtmiş ve bildiride Hitler’e “ellerini Türkiye’nin üzerinden çek” mesajının verileceğini aktarmıştır⁶⁸⁰.

Hitler’in mektubu, her ne kadar Türkiye’yi işgale uğramayacağı noktasında telkin etmeyi amaç edinmişse de Alman ordularının Bulgar topraklarında konuşlanması Türkiye’yi teyakkuza geçirmeye yetmiştir. Bu hususta yapılan hazırlıklar çerçevesinde; 200 bin asker takviye kuvvet amacıyla Bulgaristan sınırına sevk edilmiş, tüm endüstri kollarından maksimum üretim kapasitelerini ve hammadde

⁶⁷⁹ “5 Nazis In Ankara”, **The New York Times**, 05.03.1941.

⁶⁸⁰ “Speculation On Letter”, **The New York Times**, 05.03.1941.

depolarının durumunu bildirmeleri talep edilmiş ve büyükşehirler için karartma uygulamalarına başlanmıştır⁶⁸¹.

Mektubun kaleme alınmasının üzerinden bir hafta geçmişken basında hem mektubun Türkiye'ye getirilişiyle hem de İnönü'nün cevabıyla ilgili olarak yeni bilgiler yer almıştır. Tecrübeli İngiliz gazeteci George Eric Rowe Gedye tarafından *"Mihver 'Davetine' Türklerin Cevap Taslağı"* başlığıyla The New York Times için kaleme alınan köşe yazısında, İnönü tarafından yazılan cevabın Berlin Büyükelçiliği tarafından teslim edileceği belirtilerek mesajın Hitler'in mektubu Almanca kaleme almasından dolayı Türkçe kaleme alındığı aktarılmıştır. Gedye ayrıca, daha önceden dile getirilen Hitler'in mektubu sonrasında Ankara'da olağanüstü bir kabine toplantısı yapıldığı bilgisini de yalanlamıştır. Okuyucularla ilk kez paylaşılan yeni bilgilerde ise Gedye, Hitler'in mektubunu taşıyan heyetin içinde bulunduğu uçağın önceden bir bilgilendirme olmaksızın Türk hava sahasına izin almadan doğrudan girdiği ve bu sebeple Trakya'da sınırında konuşlu Türk hava savunma müfrezeleri tarafından heyeti taşıyan uçağa ateş açılması sonucunda uçağın gövdesinde hasar meydana geldiği gibi ayrıntılara yer vermiştir⁶⁸².

Nazi Almanya'sının Türkiye'ye sunduğu iyi niyet güvencelerine karşın Türk basını, yaptıkları haberlerle propagandacı olarak gördükleri Nazilere karşı halkı uyarmaya çalışmıştır. Bu hususta en göze çarpan yazı Yeni Sabah gazetesinde yazan Hüseyin Cahit Yalçın'dan gelmiştir. Alman basını tarafından "Türklerin Churchill'i" olarak adlandırılan Yalçın yazısında; Türk vatandaşı olan her erkeği, kadını ve çocuğu bu meşum günlerde en kutsal vatandaşlık görevini yerine getirmeye hazır olmaya çağırarak şu ifadeleri kullanmıştır: *"Almanya şimdi, Türkiye'nin 'komşusu' oldu. Basınları da ülkelerinin iyi niyetini Türkiye'ye garanti ediyor. Bu, uyanıklığımızı iki katına çıkarmamız gerektiğinin bir göstergesi. Bu tür güvenceler her zaman, Führer'in gözünü diktiği ülkelere yönelik saldırılar başlatmasından önce geldi. Almanya bir ülkeyi 'yutmadan' önce düzenli bir şekilde onunla ya bir saldırmazlık ya da bir dostluk anlaşma imzaladı. Hükümet, Almanya'dan gelen dostane jestlerin ardında ima edilen tehlikeyle yüzleşmemek için gerekli askeri ve diplomatik adımların çoktan atıldığını beyan ediyor. Ama bu tek başına yeterli değil; her Türk, yaşlı ya da genç, erkek ya da kadın, uyanık bir şekilde tetikte durmalıdır. İzlerini zaten hissettiğimiz*

⁶⁸¹ "Offered Reich's 'Help,' Ankara Speeds Plans For Defense", **The Washington Post**, 05.03.1941.

⁶⁸² "Turks Draft Reply To Axis 'Invitation'", **The New York Times**, 07.03.1941.

*Nazi casusluğu ve propagandasının tüm gücü yakında burada çalışmaya başlayacak ve her gün yalan yanlış söylentiler yayılacak. Herkes direnmeye hazır olsun.*⁶⁸³”

3.3.4.2. Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması

1 Mart 1941 tarihli mektubun etkisiyle olumlu bir yönde seyretmeye başlayan Türk-Alman ilişkileri, takip eden aylarda da aynı seviyede devam etmiş ve nihayetinde bu ilişkiler 18 Haziran 1941’de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması’yla en üst düzeyine ulaşmıştır. Antlaşmanın imzalanmasını tetikleyen asıl olay, Hitler’in de yolladığı mektupla yanlış anlaşılmalara önlemeye çalıştığı Alman silahlı kuvvetlerinin Bulgaristan topraklarına konuşlanması olmuştur. Türkiye, bu olaydan duyduğu rahatsızlığı aldığı bazı askeri tedbirlerle hafifletmeye çalışmışsa da bu olayın gerginliğini muttasıl olarak üzerinde hissetmeye devam etmiştir. Bunun üzerine hem olası bir Alman saldırısına karşı güvence isteyen Türkiye’de hem de kışkırtıcı hareketlerle Türkiye’yi daha fazla Müttefikler safına yaklaştırmak istemeyen Almanya’da bir dostluk antlaşmasının imzalanması düşüncesi tezahür etmeye başlamıştır⁶⁸⁴.

Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması, karşılıklı çıkarlar barındırdığından her iki devlet için olumlu karşılanmıştır. Antlaşmayla Türkiye; Bulgaristan sınırına kadar yaklaşan ve Yunanistan’ı işgale koyulan Alman ordularının Türkiye’ye yönelik herhangi bir saldırıda bulunmayacağı hususunda teminat alırken, Almanya ise Sovyetler Birliği’ne yönelik uzun zamandır planladığı saldırı öncesinde Balkanlardan kendisine yönelik gelebilecek herhangi bir olası bir tehdide karşı kendini emniyete almıştır.

Basında çıkan haberlerin sayılarından anlaşıldığı kadarıyla Türk-Alman müzakereleri, öncesinde bir bir hazırlık yapılmadan, aniden başlamış ve başladığı tarihten itibaren de oldukça gizli tutulmuştur. Bundan ötürü bu durum, müzakerelere dair basında çıkan haber sayısının yok denecek az kalmasına sebebiyet vermiştir. Müzakerelerin niçin bu denli gizli tutulduğu ve aniden başladığı sorusu dört gün sonra 22 Haziran’da Almanya’nın Sovyetlere yönelik Barbarossa Harekatı’nı başlatmasıyla kendiliğinden cevap bulmuştur.

⁶⁸³ “Beware of Nazi Amity, Press Advises Turks”, **The Washington Post**, 07.03.1941.

⁶⁸⁴ Mahmut Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.s. 119-129.

Amerikan basını, Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması'na çoğunlukla Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki gerginleşen ilişkilerin bir tezahürü olarak yaklaşmıştır. Bunun dışında basında antlaşmayı, İngiltere'ye vurulan bir darbe olarak değerlendiren yazılar da kaleme alınmıştır. Basında antlaşmanın imzalanmasıyla ilgili olarak yayınlanan kayda değer ilk haberde; Almanya ile Rusya arasındaki gerilime atıf yapılarak Romen birlikleri de dahil olmak üzere 145 tûmenden mûteşekkil Doğu Avrupa'daki en büyük Nazi ordusunun, Sovyetler Birliği'ne yapılacak bir taarruz için hazırda beklediğine yönelik spekülasyonların olduğu okuyucularla paylaşılmıştır. Gazeteye göre; konunun uzmanı birçok diplomat Rusya'nın sırf savaştan kaçınmak adına savaşımadan teslim olmayı bile kabul edeceğini dile getirmiştir. Yine haberde bu konuya dair barış müzakerelerinin hem Moskova'da hem de Berlin'de sürdüğünün İstanbul'daki Alman diplomatik kaynaklarınca da teyit edildiği paylaşılmıştır⁶⁸⁵.

Alman-Sovyet müzakerelerinin devam ettiğı bir sırada, Türkiye ve Almanya her iki tarafın da talepte bulunması neticesinde 18 Haziran 1941'de karşılıklı bir saldırmazlık ve dostluk antlaşmasının imzalandığını kamuoyuna duyurmuştur. Antlaşma dış basında adeta deprem etkisi yaratmıştır. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen ile Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından imzalanan antlaşmayı köşe yazısında “diplomatik bomba” olarak tanımlayan The New York Times'ın tecrübeli 2. Dünya Savaşı muhabiri Carl Brooks Peters, antlaşmanın Yakın Doğu'daki duruma etkisinin şimdilik Londra, Moskova ve Washington'daki yansımaları kadar belirsiz olduğunu dile getirerek antlaşmanın Yakın Doğu'daki İngiliz prestijine ciddi bir darbe vurduğuna kuşku olmadığını belirtmiştir. Peters, Türk-İngiliz paktının aksine antlaşmada Sovyetlerden hiç bahsedilmemesinin antlaşmanın Sovyetlere karşı yapıldığı intibasının oluşmasına neden olduğunu da dile getirmiştir⁶⁸⁶.

The Washington Post aynı gün yayınlanan haberinde antlaşmanın üç maddeden oluştuğu beyan ederek her iki ülkenin üzerinde mutabık kaldıkları maddelerin içeriğini kamuoyuyla paylaşmıştır. 18 Haziran tarihli antlaşmanın maddeleri şu şekildedir:

“Alman İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti, iki ülke arasındaki ilişkileri karşılıklı güven ve samimi dostluk temeline oturtma arzusundan esinlenerek, her iki

⁶⁸⁵ “Nazis In Turkey Admit Parleys Going On In Berlin, Moscow”, **The Washington Post**, 17.06.1941.

⁶⁸⁶ “A Ten-Year Treaty”, **The New York Times**, 19.06.1941.

ülkenin mevcut yükümlülüklerine hâlel getirmeksizin bir antlaşma akdetme konusunda anlaşmıştır.

Bu amaçla Almanya Şansölyesi, Büyükelçi Franz Von Papen'i ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'nu tam yetkili olarak atayarak kendilerine verilen tam yetki temelinde aşağıdaki beyanda anlaşmışlardır:

1) Almanya ve Türkiye karşılıklı olarak kendi devlet topraklarının bütünlüğüne ve dokunulmazlığına saygı göstermekle ve diğer antlaşma ortağına yönelik doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir önlem almamakla yükümlüdürler.

2) Almanya ve Türkiye, gelecekte bu tür sorunların ele alınmasına ilişkin bir anlaşmaya varmak için ortak çıkarlarına dokunan tüm sorunlarda birbirleriyle dostane bir şekilde temasa geçmek zorundadır.

3) Yukarıdaki antlaşma derhal onaylanacak ve onay belgeleri Berlin'de teati edilecektir. Antlaşma imzalandığı gün yürürlüğe girer ve on yıllık bir süre için geçerli olur. Antlaşmayı akdeden taraflar, uygun zamanda antlaşmanın uzatılması konusunda anlaşmaya varacaklardır. 18 Haziran 1941 tarihinde Ankara'da Almanca ve Türkçe dillerinde ikişer nüsha olarak hazırlanmıştır.⁶⁸⁷

Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması'na yönelik dünyadan farklı farklı tepkiler gelmişler. Muhtevasında geniş etkileri barındıran bir antlaşma olması bakımından pakt, Washington'da derin bir ilgi uyandırmıştır. Washington, Türk-Alman paktına çoğunlukla bir süredir anormal derece gerginleşen Rus-Alman ilişkilerinin arka planı olarak bakmışsa da yine aynı zamanda paktı, Yakın Doğu'da Türkiye gibi önemli ve güçlü bir ülkenin Nazilerle anlaşması bakımından İngiltere'ye vurulan bir darbe olarak da yorumlamıştır⁶⁸⁸.

Türk-Alman paktı, İngiliz tarafında hayal kırıklığı yaratmışsa da sürpriz bir gelişme olarak addedilmemiştir. Hatta İngiltere, Türkiye ile Almanya arasındaki müzakerelerin her adımında Türkiye tarafından bilgilendirildikleri hususunda ısrar dahi etmişlerdir. İngiltere açısından pakta yönelik asıl hayal kırıklığı; İngiltere'nin Türkiye aracılığıyla sürdürdüğü Süveyş Kanalı ve bölgedeki önemli petrol sahalarını koruma misyonunun zarar görme olasılığının gün yüzüne çıkmış olmasından dolayı

⁶⁸⁷ "Text Of Turkish-Nazi Treaty", *The Washington Post*, 19.06.1941.

⁶⁸⁸ "Berlin-Ankara Tie Jars Washington", *The New York Times*, 19.06.1941.

yaşanmıştır. İngiltere bu sebeple paktın kendileri için endişe verici olmadığını iddia etmeye bile çalışmamış, duruma yalnızca “daha kötüsü olabilirdi” mantığıyla yaklaşmıştır. Konuyla ilgili olarak Robert P. Post tarafından kaleme alınan bir makale; İngiltere’nin antlaşmadan rahatsızlıktan çok memnuniyet duyduğunu dile getirmesi bakımından bir hayli ilgi uyandırmıştır. Post makalesinde, Müttefik planının başından beri Fransa’nın Türkiye’ye destek sağlaması üzerine kurulu olduğunu fakat Fransa’nın Alman işgaline yenik düşmesi sonrasında bu görevi mecburen İngiltere’nin üstlendiğini dile getirmiştir. Post ayrıca, akabinde İngiltere’nin bırakın Türkiye’yi, kendi kuvvetleri için bile yeterli ikmale sahip olmadığını aktararak bu şartlar altında Türkiye’nin Almanlarla saldırmazlık ve dostluk paktı imzalamış olmasının İngiltere’nin yardımını boşa çıkarmasından dolayı İngiltere’yi rahatlattığına atıfta bulunmuştur. Son olarak Post, bütün bu yaşananlara rağmen İngiltere’nin hala Türkiye’ye saygı ve hayranlık duymakta olduğunu ve pakta rağmen Türkiye’nin sağlam bir şekilde kendilerinin yanında yer almaya devam edeceklerini düşündüklerini ifade etmiştir⁶⁸⁹.

Amerikan basınında, özellikle Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması’nın imzalanmasından sonraki süreçte Alman-Rus ilişkisinden yola çıkılarak Türkiye’nin politikasındaki her değişikliğin dünya siyaset sahnesine olan etkilerine dair çeşitli değerlendirmelerde bulunulmuştur. Mezkûr değerlendirmelerin çoğu bahsedildiği üzere Türk-Alman pakttan sonra yapıldığı için bu durum ister istemez değerlendirmelerin paktın etkisiyle yapılmasıyla sonuçlanmıştır. Bu noktada “*Türk Paktı*” başlığını taşıyan 19 Haziran 1941 tarihli bir The New York Times yazısı, bu hususta konuya diğerlerine kıyasla hem daha objektif yaklaşmış hem de daha farklı bir açıdan ele almıştır. Yazıda, dünyanın şu anda Hitler ile Stalin arasında sürmekte olan diplomasi oyunuyla çalkalandığı aktararak bu türden oyunlarda yapılan propagandaların etkisiyle bütün dünya siyasetinin üzerine bir sis perdesinin indiği belirtilmiştir. Yazının devamında, Türkiye’nin politikasındaki her değişikliğin bu nedenle bütün dünyada özel bir ilgiyle takip edildiği ifade edilerek bu durumun gerekçesi “*Diktatörlerin sinsî manevralarına dair ipuçları arıyoruz ve Türkiye onların hırslarının önünde durduğu için, Ankara’nın kararları Kremlin’in ve Büyüklü Dağ’ın*”⁶⁹⁰

⁶⁸⁹ “Britain Relieved Pact Is Not Worse”, **The New York Times**, 19.06.1941.

⁶⁹⁰ Alman yazar Thomas Mann’ın 1924 yılında yazdığı romanın ismidir. Roman çıktığı dönem o denli büyük etki yaratmıştır ki kitabın adı sonraki yıllarda neredeyse Almanya’yla ve Almancayla bütünleşmiştir. Thomas Mann, aynı zamanda 1933’te Nazilerin iktidara gelmesi sonrası Nazizm’in önde

labirent girintilerinde neler olup bittiğini anlamının en iyi anahtarıdır.” cümlesiyle açıklanmıştır⁶⁹¹.

Türk-Alman Paktı'na yönelik ABD ve İngiltere'nin dışında Sovyetler Birliği'nden de tepki gelmiştir. Fakat The New York Times'ın önde gelen dış haberler muhabiri C. L. Sulzberger'in temas ettiğine göre; Türk-Alman paktının başında her ne kadar, her iki ülkenin mevcut yükümlülüklerine hanel getirmeksizin bir anlaşma akdetme konusunda anlaşmaya vardıkları belirtilmişse de anlaşmanın ikinci maddesinde yer alan “... her iki ülke diğer anlaşma ortağına yönelik doğrudan veya dolaylı olarak herhangi bir önlem almamakla yükümlüdürler.” ifadesinin Balkanlardaki Alman ordularının sorunsuz bir şekilde hareket etmesine karşı, alınacak olası bir tedbiri imkansız hale getirmesinden dolayı Sovyetler, Türk-Alman paktına tedirginlikle yaklaşmışlardır⁶⁹².

Amerikan basınından pakıt Almanya'nın lehine olarak yorumlayan ilk haber The Washington Post tarafından “*Anlaşma, Sovyetlerin Sorun Çıkarması Durumunda Almanya'nın Güney Kanadını Koruyor*” başlığıyla yapılmıştır. Haberde, tıpkı Hitler'in savaşı arifesinde aniden Rusya'yla uzlaşması üzerine Polonya'nın sorun çıkarma olasılığının ortadan kalkması gibi Von Papen'in de attığı imzayla Alman ordusunun Türk müdahalesinden endişe duymadan Doğu Avrupa'da operasyonlar yürütmesine ortam hazırladığı aktarılmış ve bu anlaşmayı mümkün kılmasından dolayı Von Papen'in özelinde Almanya'nın yeni bir zafere daha kazandığı okuyucularla paylaşılmıştır⁶⁹³.

Amerikan basınının aktardığına göre, Türk-Alman Paktı'na yönelik Avrupa basınından çeşitli değerlendirmeler paylaşılmıştır. Bunlardan biri olan İtalyan basınından yapılan yorum; paktın yakın gelecekte çok daha büyük önem taşıyacak diğer gelişmeler için sadece bir başlangıç noktası olacağı şeklinde olmuştur. Bu hususta Faşist İtalya'nın önde gelen gazetecilerinden Il Giornale d'Italia gazetesi editörü Virginio Gayda anlaşmayı, “*gerçek Avrupa ülkeleri arasında atılan uzlaşma ve iş birliğine yönelik yeni bir adım*” olarak yorumlarken “*yeni anlaşma, Türkiye'yi*

gelen muhaliflerinden biri olarak sivrilmesi bakımından da sembol bir yazar olarak görülmektedir. The New York Times, burada Kremlin'e alternatif olarak Berlin'in adını vermek yerine yukarıda da belirtildiği gibi Almanya'yla bütünleşen Büyülü Dağ kitabının ismini vererek “dolaylama” yapmıştır.

⁶⁹¹ “The Turkish Pact”, **The New York Times**, 19.06.1941.

⁶⁹² “Turkish People Astonished”, **The New York Times**, 19.06.1941.

⁶⁹³ “Agreement Protects Germany's Southern Flank If Soviet Causes Trouble”, **The Washington Post**, 19.06.1941.

başka bir operasyon üssüne dönüştürme umudundan İngiltere'yi mahrum ediyor" tespitinde bulunarak paktın imzalanmasından en büyük yarağı İngiltere'nin aldığını savunmuştur. Paktla ilgili İtalyan basınından bir diğer değerlendirme de Il Popolo d'Italia gazetesinin savaş muhabiri Mario Appelius'tan gelmiştir. Appeliues, Il Popolo d'Italia'daki köşesinde *"Faşizm ve Nazizm devrimlerinin etkisini yok ederek bütün dünyaya egemenliklerini dayatacak olan Washington ve Londra, dünyada halen plütokratik⁶⁹⁴ bir bloğa ait olmayan ülkelerin var olduğunu unutuyorlar"* demiştir⁶⁹⁵.

Amerikan basını İspanyol basınının değerlendirmelerine de kendi sütunlarından paylaşmıştır. Bu hususta İspanyol basınından Arriba gazetesi; Türk-Alman Paktı'ndan büyük sevinç duyarak, İngiltere'nin Mısır'daki son "yenilgisiyle" birlikte İngiltere'yi daha zor günlerin beklediğini iddia etmiştir. Gazete, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla olan dostane ilişkilerinin artık istenilen düzeyde olmadığını, bunun da Büyükelçi Von Papen'in "süper diplomasisi" sayesinde mümkün olduğunu duyurmuştur⁶⁹⁶.

Türk-Alman Paktı'na yönelik bir diğer değerlendirme ise Kıta Avrupası'ndan kilometrelerce uzaklıkta bulunan Japonya'dan gelmiştir. Japon basınının değerlendirmesini sütunlarına taşıyan The New York Times, *"Tokyo Türklerin Paktı'nı Selamlıyor"* başlığıyla yayınladığı haberinde Japon basınından Asahi gazetesinin değerlendirmelerine yer vermiştir. Asahi gazetesi pakta yönelik olarak *"Birbirlerinin çıkarlarına zarar verecek şekilde planlanan herhangi bir eylemde bulunmama sözü, Ekim 1939'daki İngiliz-Türk paktını geçersiz kılmak için oldukça yeterlidir. Bu pakt, İngilizlerin diplomatik olarak Almanya'ya yenildiği anlamına geliyor. Ankara Hükümeti'nin Alman birliklerinin topraklarından geçmesine izin verip vermeyeceği konusunda biraz şüpheliyiz, ancak Türkiye'nin artık İngiliz kampından ayrılacağına da şüphe yoktur."* ifadelerini kullanırken Japonya'nın paktı Hitler'in bir başka diplomatik zaferi ve İngiltere'ye vurulan bir darbe olarak "selamladığına" atıf yapmıştır⁶⁹⁷.

Antlaşmanın onay metinlerinin teatisi için 19 Haziran günü Şansölye Hitler'i makamında ziyaret eden Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede, Hitler tarafından büyük

⁶⁹⁴ Ülke yönetiminin maddi açıdan güçlü olanların elinde olmasını savunan oligarşik yönetim biçimi.

⁶⁹⁵ "Italy Watches Russia", **The New York Times**, 20.06.1941.

⁶⁹⁶ "Pact Extolled In Madrid", **The New York Times**, 20.06.1941.

⁶⁹⁷ "Tokyo Hails Turks' Pact", **The New York Times**, 20.06.1941.

bir saygı ve içtenlikle karşılanmıştır. Gerede, ziyaret sırasında Hitler’e bir de İnönü’nün anlaşmadan “derin memnuniyet” duyduğunu ifade eden bir telgrafını iletmiş, karşılığında da Hitler’in “uluslarımızın kalıcı bir karşılıklı güven çağına girmekte olduğundan emin olduğunu” ifade ettiği bir telgraf almıştır. Pakta yönelik yapılan Alman değerlendirmelerinde antlaşma çoğunlukla, Balkanlar’dan sonra Yakın Doğu’da da azalan İngiliz etkisinin bir kanıtı olarak sunulurken Alman yorumculardan bazıları ise, Türk-Alman paktını hem İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden’e hem de ABD’nin gayriresmî elçisi sıfatıyla İngiltere’de bulunan William J. Donovan’a karşı yapılan kişisel bir darbe olarak nitelendirmiştir⁶⁹⁸.

Türkiye’nin Berlin Büyükelçisi Hüsrev Gerede’nin, antlaşmanın teatisi için bizzat Şansölye Hitler’le bir araya gelmesi ve akabinde her iki ülkenin birbirine karşılıklı dostluk mesajları iletmeleri Amerikan basınında büyük tepkiyle karşılanmıştır. Amerikan basınında Hüsrev Gerede’nin ziyaretine yönelik en sert tepki, The Washington Post dış haberler muhabiri Pulitzer ödüllü Barnet Nover’dan gelmiştir. Nover, “*Başka Bir Pakt*” başlığıyla kaleme aldığı köşe yazısında Türkiye’nin savaşın başlangıcından itibaren Müttefik saflarına yakın dururken son birkaç ayda Mihver devletleriyle iyi ilişkiler tesis etme girişimlerini eleştirerek Türkiye’yi “yanar dönerli” davranmakla suçlamıştır. Nover’ın oldukça sert eleştiriler ve alttan alta tehditler barındıran yazısından satır başları şu şekildedir: “*Eski zamanlarda yapılan anlaşmalar, ulusal politikaları net şekilde yansıtmaya eğilimindeydi. Hükümlerine her zaman titizlikle uyulmazdı ama bir şeyleri gizlemek için de yapılmazlardı. Bir ulusun taahhüt ettiği söz, verildiği gibi geri alınabilir. Ama antlaşmalara yazılan içeriğe riayet edilirdi. Bu artık doğru değil. Eski usul anlamda antlaşmalar yapılmaya devam ediyor. Ancak son zamanlarda müzakere edilen ve imzalanan birçok anlaşma, ayrıntılı bir aldatma ve sindirme oyunundaki karışıklardan başka bir şey değildir. Diplomatik araçlardan ziyade propaganda araçları kategorisine giriyorlar. Antlaşmaların söyledikleri, çoğu zaman gerçekte ne anlama geldiklerinden daha fazlasıdır. 18 Haziran tarihli Alman-Türk “dostluk antlaşması” bu kategoriye aittir. Üçüncü Reich ile imzalanan saldırmazlık antlaşması, Ankara Hükümeti için bir zafer değil, bir yenilgidir. Türkiye’nin güvenliğine bir şey katmıyor ama şu anda içinde bulunduğu zayıf ve savunmasız konumu yansıtıyor. En iyi ihtimalle antlaşma, Türkiye için zaman kazanmak için umutsuz bir araçtır. Ve antlaşmanın,*

⁶⁹⁸ “Reich Hails Pact As Great Victory”, **The New York Times**, 20.06.1941.

Türkiye'nin nihayetinde bağımsızlığının yok olmasına yol açacak o uzun yolda atmaya zorlandığı ilk adım olması kuvvetle muhtemeldir. Türkler, Üçüncü Reich ile saldırmazlık antlaşması imzalayan diğer uluslara ne olduğunu da gayet iyi bilmektedir.⁶⁹⁹”

The Washington Post, aynı gün yayınlanan ve kurumsal imzasını taşıyan bir başka haberinde ise Türkiye'ye yönelik başlatılan “yaylın ateşini” devam ettirerek yazarı Barnet Nover'ın tenkit ve tehditlerini bir adım öteye taşımıştır. Gazete, Avrupa'da savaşa giden yolların hep saldırmazlık antlaşmalarıyla döşendiğine dikkat çekerek Türkiye'nin de Almanya'yla yakın zamanda imzaladığı bir saldırmazlık antlaşmasıyla aynı kaderi paylaşma yolunda benzer bir adımı attığına atıf yapmıştır. Haberin devamında, gazete tarafından okuyuculara şu satırlarla seslenilmiştir: *“Avusturya'nın Almanya ile böyle bir anlaşması vardı. Şimdi Avusturya nerede? Polonya'nın güvenliği de görünüşe göre Almanya ve Rusya ile yapılan saldırmazlık antlaşmalarıyla destekleniyordu. Rusya, bu mutsuz cumhuriyetin (Polonya'nın) nihai olarak bölünmesinde rol üstlendi. Benzer şekilde, küçük Baltık uluslarının Rusya ile yaptıkları saldırmazlık antlaşmaları da bu ülkeleri kurtaramadı. Macaristan'ın bu yılın başlarında Yugoslavya ile imzaladığı ebedi dostluk paktı da, Budapeşte Hükümeti Yugoslavya'ya yönelik başlayan Nazi saldırısından yararlanmak için bir fırsat gördüğünde Balkan Krallığına (Yugoslavya'ya) yardımcı olamadı. Aynı türden trajik birçok başka örnek var. Totaliter bir güçle saldırmazlık antlaşması yapan ulus mutsuzdur. Böyle bir ulus, neslinin tükenmesi için işaretlenmiş olan bir kurbandan farksızdır. Bu nedenle 18 Haziran 1941 tarihi, Türk tarihinde bir matem günü olarak hatırlanabilir.⁷⁰⁰”*

3.3.4.3. Büyükelçi Von Papen'e Suikast Girişimi

24 Şubat 1942 tarihinde Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen'e yönelik tertiplenen suikast girişimi, 18 Haziran 1941 tarihinde Türk-Alman Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması'yla imzalanmasıyla birlikte üst düzeye çıkan Türk-Alman ilişkilerini bozmak gayesiyle yapılmış en büyük provokasyonlardan biri olarak tarihe geçmiştir. Mezkûr hadise her ne kadar başarısızlığa uğramışsa da iki

⁶⁹⁹ “Another Pact”, **The Washington Post**, 20.06.1941.

⁷⁰⁰ “Pact With Turkey”, **The Washington Post**, 20.06.1941.

devlet arsındaki münasebetlerde gelecekte iplerin kopmasıyla sonuçlanacak yolda atılan ilk adım olmaktan kurtulamamıştır⁷⁰¹.

Amerikan basınında suikastla ilgili yapılan yayınlarda suikast tertibinin kimin tarafından yapıldığı sorusu yayınlarda irdelenen asıl başlık olmuştur. Tertibin o zamanlar Almanya'yla ilişkileri oldukça gergin seyreden Sovyetler tarafından yapıldığı olay anında ve sonraki zamanlarda sıklıkla dillendirilmişse de bu durumun ters bir psikolojiyle Türk-Sovyet ilişkilerini baltalamak isteyen ve bu sebeple suçu Sovyetlerin üstüne atma gayesiyle Nazilerin tertiplediği de iddia edilmiştir. Basında suikastla alakalı ilk haberler girişimin ertesi gün sütunlarla yer almaya başlamıştır. Ray Brock tarafından kaleme alınan “*Von Papen Ankara’da Bir Bombadan Kurtuldu*” başlıklı haberde; suikast girişiminin 24 Şubat sabahı Von Papen ve eşinin ikametgahlarından elçiliğe doğru yaptıkları rutin yürüyüş esnasında, kimliği belirsiz bir gencin bombayı patlatmasıyla gerçekleştirildiği belirtildikten sonra bombayı patlatan saldırganın parçalara ayrıldığı, elçi ve eşinin ise saldırıdan yara almadan kurtulduğu paylaşılmıştır. Olayda patlama sırasında bölgede geçen iki de Türk kadın yaralanmış, ayrıca patlamanın şiddetiyle İngiliz Büyükelçiliği Müsteşarı’nın evinin camları da paramparça olmuştur. Olay yerinin yakınında bulunan ABD Büyükelçiliği I. Sekreteri Joseph Sattertwaite’nin yara almadan kurtulduğu patlamadan ardından olay yerine ilk gelenlerden biri ikametgahından Genelkurmay Başkanlığı’na gitmek üzere bölgeden geçen Mareşal Fevzi Çakmak olmuştur. Çakmak, yaralanan kadınları görür görmez hemen olay yerine gitmiş ve iki genç kadından yarası daha ağır olanı otomobiline alarak derhal hastaneye hareket etmiştir⁷⁰².

Aynı gün United Press Ajansı’na dayandırılarak yayınlanan bir başka The New York Times haberinde ise, suikast girişimi sırasında meydana gelen patlamada kıl payı ölümden kurtulan Von Papen’in patlamadan hemen sonra ilk iş olarak Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nu aradığı ve Saraçoğlu’ndan derhal güçlü bir polis soruşturması talep ettiği belirtilmiştir. Olayın akşamında Saraçoğlu’yla bir araya gelen Von Papen’e hükümet yetkililerinin hepsi derin teessürlerini ileterek yaşanan hadiseden dolayı hissettikleri “kızgınlığı” büyükelçiyle paylaşmışlardır. The New York Times, olayla

⁷⁰¹ Cengiz Atlı, “Türkiye’de II. Dünya Savaşı Sırasında İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Suikast Girişimi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 28 (2014), s.s. 65-66.; Savaş Sertel, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 25 (2016), s.s. 107-108.

⁷⁰² “Von Papen Escapes A Bomb In Ankara”, **The New York Times**, 25.02.1942.

ilgili gün yüzüne çıkan bazı ayrıntıları da ilk kez kamuoyuyla paylaşmıştır. Gazeteye göre, suikast girişiminde bulunan bombacının bedeni paramparça olsa da kıyafetlerinin arasından Alman Büyükelçiliği antetli birkaç kâğıt parçasıyla telgraf makbuzu ve tabanca gibi eşyalar çıkmıştır. Olayla ilgili yürütülen soruşturma kapsamında polisin bombalı saldırı planıyla bağlantılı olabileceğinden şüphelenilen çok sayıda kişiyi gözaltına aldığı bilgisi de yine kamuoyuyla paylaşılmıştır⁷⁰³.

Amerikan basını, olayla ilgili olarak yapılan yayınlarda suikast girişimini sonucunda devletlerarası ilişkilerde ne gibi etkilenmelerin olabileceğini tahmin etmeye çalışmıştır. Çoğu basın organı bu meşum hadisenin Türk-Alman ilişkilerinde yeni ve ağır bir gerginliğe neden olabileceği yönünde ortak bir görüş bildirirken, Alman ve İtalyan diplomatik çevrelerinin suikast girişiminden İngiliz ajanlarını sorumlu tuttuklarına dair haberler de zamanla basında yer almaya başlamıştır⁷⁰⁴.

3.3.4.4. Türk Heyeti'nin Almanya Ziyareti

1942 Şubat'ındaki başarısız suikast girişimiyle bozulmaya başlayan Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler, takip eden aylarda giderek daha da kötü bir hale gelmiştir. İki ülke arasındaki bozulan ilişkileri tamir etmek adına ilk adım Almanya tarafından atılmış ve Şansölye Hitler'in daveti üzerine Orgeneral Cemil Cahit Toydemir başkanlığındaki askeri bir heyetin yakın zamanda Almanya'ya gideceği bilgisi ilk kez "*Türk Heyeti Reich'e Gidiyor*" başlıklı The New York Times haberinde dış dünyayla paylaşılmıştır⁷⁰⁵. İlk haberi takiben dört gün sonra "*Berlin, Türk Heyetinin Geldiğini Söylüyor*" başlığıyla çıkan bir başka haberde ise; Hitler'in daveti üzerine yola çıkan Türk askeri heyetinin 24 Haziran günü Berlin'e geldiği belirtilmiştir. Haberin devamında Berlin temasları sonrasında heyete Doğu Cephesi ile Atlantik Duvarı'nın bazı kesimlerinin gösterileceğine de temas edilmiştir⁷⁰⁶.

3.3.4.5. Türkiye'nin Almanya'ya Krom Sevkiyatını Durdurması

Takvimler 20 Nisan 1944'ü gösterdiğinde hem Türk-Alman ilişkilerini derinden etkileyecek hem de 2. Dünya Savaşı'nın seyrini kökünden değiştirecek bir hadise vuku bulmuş; paslanmayı önleyici özelliği sebebiyle başta tank, uçak, silah vb.

⁷⁰³ "Envoy Demands Inquiry", **The New York Times**, 25.02.1942.

⁷⁰⁴ "Von Papen Escapes Bomb; Nazi-Turk Tension Seen", **The Washington Post**, 25.02.1942.

⁷⁰⁵ "Turkish Mission To Go to Reich", **The New York Times**, 21.06.1943.

⁷⁰⁶ "Turk Mission Arrives, Berlin Says", **The New York Times**, 25.06.1943.

birçok askeri malzemenin üretilmesinde ana madde olarak kullanılan krom madeninin Almanya'ya ihraç edilmesi durdurulmuştur⁷⁰⁷.

Türkiye ile Almanya arasında savaş yılları boyunca süregelen krom alışverişinin temeli, 18 Haziran 1941 tarihli Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın neticesinde kurulan iyi ilişkilerle atılmıştır. Mezkûr antlaşmada her iki ülkenin ticari açıdan birbiriyle iktisadi ortaklık kurulması yolunda adımların atılması ek bir protokolle karara bağlanmıştı. Bu ek protokolün aracılığıyla çoğunluğu Türkiye'den olmak üzere çeşitli ülkelerden yüksek miktarlarda krom ithalatı yapan Almanya 1939-1942 yılları arasında neredeyse savaştığı her cephede göze çarpan askeri gücüyle net zaferler kazanmıştır.

1944 yılına gelindiğinde Almanya'nın bütün dünyanın takdirini kazanan ateş gücü Müttefiklerin bir numaralı çekincesi haline gelmeye başlamıştır. Bu noktada başta ABD ve İngiltere'de hasıl olmaya başlayan ana düşünce; Almanya'nın yenilgisinin hızlandırılması için savaş boyunca en büyük istinatgâhı olarak gördüğü ateş gücünden Almanya'yı mahrum edilmesi olmuştur. Amerikan basınına göre; Müttefikler bunu başarmak ve savaşı mümkün olan en kısa sürede nihayete erdirmek için yeni adına “sertleşme politikası” dedikleri yeni bir politikayı hayata geçirmeyi kararlaştırmıştır. Bu politikayla Müttefikler, Almanların yeni silahlar yaparak savaşa devam etmesini engellemeyi hedeflemiş, bu amaçla Almanya'nın silah sanayisine yönelik hammadde tedariğinde bulunan ülkeleri birer birere köşeye sıkıştırmaya başlamıştır. Müttefiklerin baskısı sonucunda ilk olarak İspanya, daha sonra İsveç ve Portekiz, Almanlara hammadde tedariğini durdurmak zorunda kalmış, mezkûr ülkelerden sonra sıra Almanların en büyük krom ithalatı yaptığı Türkiye'ye gelmiştir. Bu noktada Türkiye, Almanlara yönelik krom sevkiyatını durdurulmaması, kısıtlamaması veya büyük oranda azaltmaması durumunda başta Ödünç Verme-Kiralama Kanunu'ndan mahrum bırakılmak üzere her türlü askeri yardımın kesilmesi ile ticaret antlaşmalarının askıya alınması gibi konularla tehdit edilmiştir. Basının aktardığına göre; Müttefiklerden gelen sert yaptırım tehditleri sonrasında basına açıklamalarda bulunan Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, bu hususta anlaşma

⁷⁰⁷ Yuluğ Tekin Kurat, “İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset”, **Belleten**, Cilt: 25, Sayı: 97 (1961), s.s. 102-103.; Nuri Karakaş, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 02 (2010), s.s. 472-477.; Murat Önsoy, “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 01 (2012), s.s. 113-115.

zemini bulunması noktasında Müttefiklerle anlaşmaya çalışılacağını kamuoyuna ifade etmiştir⁷⁰⁸.

Takvimler 20 Nisan'ı gösterdiğinde Dışişleri Bakanı Numan Menemecioğlu'nun sözünü bahsettiği Almanya'ya krom ihracatının durdurulmasını dair Müttefiklerle sürdürülen müzakere sürecinin başarısızlıkla sonuçlandığı basına yansımıştır. Menemencioğlu, 20 Nisan günü TBMM'de yaptığı konuşmayla Türkiye'nin Almanya'ya tüm krom ihracatını durdurma kararı aldığını açıklamıştır. Menemencioğlu TBMM'deki konuşmasının devamında ayrıca, ambargo kararının *“tarafsız olarak değil, İngilizlerin ve Müttefiklerin bir müttefiki olarak”* alındığı da söylemiştir⁷⁰⁹.

Müttefiklerin Türkiye'den üstü kapalı tehditle Almanya'ya yapılan krom sevkiyatının durdurulması talebinin bir hafta içerisinde uygulamaya koyularak Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını durdurması bu yönde Türkiye üzerinde en büyük baskıyı oluşturan İngiltere'de dahi sürprizle karşılanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak The New York Times için *“Türkiye Almanya'ya Krom İhracatını Durdurdu”* başlığını taşıyan bir makale kaleme alan Raymond Daniell'e göre; haber İngiltere'de tam bir sürpriz olarak karşılanmıştır. Daniell, İngiliz Hükümeti'nin bu husustaki taleplerine karşın Türkiye'nin bu yönde bir karar alacağına dair en ufak bir imada dahi bulunmadığı aktararak bu sebeple bir beklenti içerisinde olmayan İngilizlerde Türklerin kararının şaşkınlık yarattığını paylaşmıştır. Türkiye'nin aldığı karar, İngiliz kamuoyunda bu sefer başka bir sorunu daha tartışmaya açmıştır: Türkiye krom ihracatı yasağını yalnız Almanya'ya mı uygulayacak yoksa savaşın bütün taraflarına mı? Bu soru Türkiye'nin yalnız Almanya için değil İngiltere için de önemli bir krom tedarikçisi olması hasebiyle İngiltere gündeminde büyük yer edinmiştir. Konuya dair tartışmalara İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe M. Knatchbull-Hugessen'den de net bir cevap gelmemesi İngiliz kamuoyunda kaosu büyümesine neden olmuştur. Hulasa, yaşanan bu belirsizliğe rağmen Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını durdurması İngiliz kamuoyunda *“Türkler, Alman savaş endüstrisine*

⁷⁰⁸ “U.S.-British Action Follows Protests To Turkey And Spain”, **The Washington Post**, 14.04.1944.; “Allies Warn Turks On Chrome Exports”, **The New York Times**, 19.04.1944.

⁷⁰⁹ “Announcement Made To Assembly”, **The New York Times**, 21.04.1944.

ciddi bir darbe vurulması konusunda fikir birliğine vardı.” şeklinde değerlendirilmiştir⁷¹⁰.

3.3.4.6. Türkiye’nin Almanya’yla İlişkileri Kesmesi

24 Şubat 1942 tarihinde Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen’e yönelik suikast girişiminde bulunulması ve ardından geçen iki yıl sonra 20 Nisan 1944’te bu sefer Türkiye’nin Alman savaş endüstrisine yönelik Müttefiklerce başlatılan ambargoya katılması iki ülke arasındaki ilişkileri tamamen kopma noktasına getirmiştir. Nitekim takip eden aylarda gerek Türk basınında gerek de Amerikan basınında Türkiye’nin Almanya’yla diplomatik ve ekonomik ilişkilerini tamamen keseceğine yönelik söylentiler sütunlarda yer edinmeye başlamıştır. Bu hususta ilk ciddi haberler 1944 Temmuz ayı itibariyle basında yer almış, 29 Temmuz günü The Washington Post’ta yayınlanan Flora Lewis imzalı *“Türkiye’nin Almanya’dan Kopuşu Yakın Olabilir”* başlıklı haberde; Ankara’dan yoğun bir şekilde gelen raporların, Türkiye’nin Nazilerle olan ilişkilerini koparmak üzere olabileceğine işaret ettiğine dikkat çekilmiştir⁷¹¹.

Türkiye’nin Almanya’yla diplomatik ve ekonomik ilişkilerini tamamen keseceğine yönelik söylentiler Alman haber ajansı DNB⁷¹² tarafından da paylaşılmıştır. DNB, Ankara Hükümeti’nin Reich hakkında aldığı diplomatik ve ekonomik ilişkileri kesme kararını birkaç gün içinde TBMM’ye ileteceğini bildirmiş ve Türkiye tarafından atılacak böyle bir adımın Türkiye’yi savaşa sokacağını ima etmiştir. Amerikan basınından Joseph M. Levy, Ankara’dan gelen haberlere atıfla yaptığı bir başka haberde ise; Alman Büyükelçi Von Papen’in özel konutunda bulunan mobilyaların Büyükelçilik binasına taşındığını aktarmıştır. Levy devamında, Türk gazete editörlerinin hükümetle görüşmek üzere bir toplantıya davet edildiklerini ve bu toplantıda hükümetin alınan kararı editörlere tebliğ edeceğini bilgisini de paylaşmıştır⁷¹³.

Türkiye’nin Almanya’yla her türlü ilişkiyi koparacağı söylentisine The Washington Post’un yorumu, *“böyle bir durumda bile Almanya’nın Türkiye’yle*

⁷¹⁰ “Turkey Shuts Off Export Of Chrome To Germany”, **The New York Times**, 21.04.1944.

⁷¹¹ “Turkish Break With Germany May Be Near”, **The Washington Post**, 29.07.1944.

⁷¹² Deutsches Nachrichtenbüro. Heinz Lorenz tarafından yönetilen bir Nazi Alman haber ajansı.

⁷¹³ “Turk-Reich Split Judged Imminent”, **The New York Times**, 31.07.1944.; “Diplomats Reported Leaving”, **The New York Times**, 31.07.1944.

savaşa girme ihtimalinin düşük olacağı” şeklinde olmuştur. The Washington Post, böylesi bir kırılmanın olması ve Almanya’yla Türkiye’nin savaşa girmesi durumunda Almanya’nın Türkiye’ye saldırmak için asker veya büyük bir hava kuvveti ayırmasına gerek olmadığını, İzmir, İstanbul ve Ankara’nın hava saldırılarına karşı neredeyse savunmasız olmasından dolayı Almanya’nın olası bir durumda Türkiye’yi işgal etmek için ilk olarak buraları hedef alabileceğini belirtmiştir⁷¹⁴.

Ağustos ayı itibariyle Alman siyasetçilerden Türkiye’ye yönelik ilişkileri kesme kararından vazgeçmesi için peşi sıra baskı ve tehditler gelmeye başlamıştır. Amerikan basınının temas ettiğine göre bu amaçla Alman Büyükelçisi Von Papen, Başbakan Şükrü Saracoğlu’yla bir araya gelmiştir. Von Papen görüşmede Türkiye’nin Mihver Devletleri ile diplomatik ve ekonomik ilişkileri kesme planlarının Türkiye için ağır sonuçları olacağı konusunda Saracoğlu’nu uyarmıştır. Bu minvalde Türkiye’ye yönelik bir diğer uyarı, aynı günlerde bu sefer Berlin Radyosu tarafından yapılmıştır. Radyo, Saracoğlu’nu; “İngiliz baskısı altında” yapılan bir kopuşun Türkiye’yi hareket özgürlüğünden mahrum bırakacağı konusunda uyarmıştır. Radyo ayrıca bu yolla İngiltere’nin Türkiye’yi savaşa sokmak istediğini de iddia ederek böyle bir yolun Türkiye için ağır sonuçları olacağı hususunda Türk makamlarına ihtarda bulunmuştur⁷¹⁵.

Takvimler 2 Ağustos 1944’ü gösterdiğinde Türkiye, Almanya’yla olan bütün diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kestiğini resmen duyurmuştur⁷¹⁶. Türkiye’nin kararına yönelik ilk değerlendirme Washington’dan gelmiştir. Washington’un değerlendirmesi; Türkiye’nin “Üçlü Antlaşma” gereği daha da ileriye gitmesi gerektiği yönünde olurken Amerikan basınından The New York Times ise, ilişkilerin kesilmesiyle Almanya’nın sadece Türkiye’de değil, faaliyet gösterdikleri bütün Yakın ve Orta Doğu bölgesindeki faaliyetlerinin ciddi şekilde engellendiği iddiasında bulunmuştur⁷¹⁷.

Amerikan basını, Türkiye’nin kararı sonrasında Nazi Almanya’sının etki alanında bulunan Güneydoğu Avrupa’daki uydu devletlerde de yakın zamanda Türkiye’nin kararına benzer kararların alınabileceğini duyurmuştur. Basın organları

⁷¹⁴ “Turk-Reich Split Judged Imminent”, **The New York Times**, 31.07.1944.

⁷¹⁵ “Nazis Press Turks As Rupture Nears”, **The New York Times**, 01.08.1944.

⁷¹⁶ Mustafa Aydın, “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945”, **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009, s.s. 469-470.

⁷¹⁷ “Turk-Reich Break Due Today May Force Satellites To Quit”, **The New York Times**, 02.08.1944.

bu ülkelerde Nazilere karşı bir başkaldırının her an başlayabileceğine vurgu yaparak bu ülkelerin Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Yunanistan ve Yugoslavya olabileceğine değinmiştir⁷¹⁸.

Türkiye'nin Almanya'yla ilgili aldığı karara yönelik son değerlendirme İngiltere Başbakanı Winston Churchill tarafından yapılmıştır. “*Hitler'in Diplomatik Bozgunu*” başlığıyla The New York Times tarafından yayınlanan haberde Churchill şu ifadeleri kullanmıştır: “*Her cephede geri çekilen düşman, tıpkı ordularında olduğu gibi özenle inşa edilmiş diplomatik cephesinde de dağılmaya başlıyor*”. The New York Times, Churchill'in sözlerinden hareketle Türkiye'nin, Almanya'nın engellemeye yönelik tüm çabalarına rağmen, Almanya'dan kendi iradesiyle kopan ilk Avrupa ülkesi olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin kararlı bir şekilde tarafsızlığını koruyarak ve son çatışmada olduğu gibi Alman tarafında savaşa girmek için yapılan tüm yaltaklanmaları reddetmesiyle Alman gücünün Orta Doğu'ya yayılmasını engellediğini, böylelikle de İngilizlerin daha da zayıflamasının önüne geçtiğini ifade etmiştir⁷¹⁹.

Hulasa, Amerikan basını 1939-1942 yılları arasındaki Türk-Alman ilişkilerine iki ülke arasındaki pek de yakın olmayan bir devletlerarası ilişki olarak yaklaşmıştır. Fakat Almanya'nın öncülüğünde Mihver Devletlerinin cephelerde üstünlük sağlaması sonrasında Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konumun önemi bir kez daha gözler önüne serilmiş, basın bu sefer Türkiye'nin Mihver Devletleri'yle ilişkilerini koparması yönünde baskıcı bir tutum takınmaya başlamıştır. Nihayetinde ise Türkiye'nin de savaş süresince kaderini Müttefiklere bağlı görmesi neticesinde hareket etmesiyle basının Türkiye üzerindeki baskısı da giderek zayıflamıştır.

3.3.5. İtalya ile İlişkiler

İnönü dönemi Türk-İtalyan ilişkileri, savaşın ilk aşamalarından itibaren İtalya'nın tarafsızlık durumunu devam ettirip ettirmeyeceğine göre şekillenmiştir. Bununla birlikte Türk-İtalyan ilişkileri kendi bağlamında yalnız mezkûr iki ülkeyi ilgilendiren bir çerçeveye de sınırlı kalmamıştır. Öyle ki; İtalya'nın savaşa girip girmeme durumunun neticesinde şekillenen Türk-İtalyan ilişkileri, Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkilerin durumunda dahi belirleyici bir rol üstlenmiştir⁷²⁰.

⁷¹⁸ “An Example To Satellites”, **The New York Times**, 03.08.1944.

⁷¹⁹ “Hitler's Diplomatic Defeat”, **The New York Times**, 03.08.1944.

⁷²⁰ Yeter Mengeş, “Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, İzmir, 2021, s.s. 330-436. İlhan Uzgel, “İtalya'yla

Amerikan basını, Türk-İtalyan ilişkilerine Türkiye'nin yukarıda da bahsedilen Almanya ile olan ilişkileri ekseni ile 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız Yardımlaşma Antlaşması ekseni olmak üzere iki açıdan yaklaşmıştır. Savaş döneminde İtalya'nın Mihver safında savaşa katılmasının yanında Türkiye'nin tarafsızlığı sürdürmesi neticesinde İnönü döneminde oldukça kısır kalan Türk-İtalyan ilişkileri, Amerikan basınında bu konuyla ilgili haberlerinin oldukça az olmasına sebebiyet vermiştir. Basında bu hususta çıkan ilk haber “*Nazilerden Türklere Roma Tarafsızlığı Yemi*” başlığıyla savaşın başlamasından iki hafta sonra The New York Times'ta çıkmıştır. Haberde tema olarak, Türkiye ile bir Saldırmazlık Antlaşması imzalamayı isteyen Almanya'nın bu amacına ulaşabilmek adına Roma'nın tarafsızlık durumunu bir yem olarak Türkiye'ye karşı kullanması işlenmiştir. Haberin içeriğinde bu amaçla Hitler'in İtalya'nın uzun vadeli bir politika olarak tarafsız konumu sürdüreceğini hususunda Türkiye'ye teminat verdiği belirtilmiş, bununla birlikte Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Franz Von Papen'e, Türk yetkililere olası bir Avrupa savaşı durumunda Almanya'nın İtalya'nın tarafsızlığını garanti edilebileceğine yönelik söylemlerde bulunması talimatının verildiği de aktarılmıştır⁷²¹.

Almanya'nın Roma'nın tarafsızlık durumunu Türkiye'yle anlamak için bir tür yem olarak kullanması, müttefiki Roma'da büyük rahatsızlık yaratmıştır. Bununla birlikte Amerikan basınında; Türkiye'nin Almanya'nın yemini yutmadığı, aksine Almanya'nın yakın müttefiki olması hasebiyle İtalya'nın tarafsızlık durumunu uzun süre devam ettiremeyeceğini Almanya'ya ifade ettiğine dair bilgiler yer almıştır. Basında, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum İngiltere ile yaptığı antlaşmayla birlikte değerlendirildiğinde İtalya'nın tarafsız kalmamasının Türkiye'nin yararına olduğuna dair yorumlar çıkmış, buna gerekçe olarak da Türkiye'nin İtalya'nın elinde bulunan Oniki Adaları istemesinden dolayı İtalya ile olabilecek bir düşmanlığın adaları almak için Türkiye'ye fırsat ve zemin sağlaması gösterilmiştir. Basında ayrıca, İtalya'nın Mihver ortağı Almanya'nın yanında savaşa girmesi durumunda karşısında güçlü bir Akdeniz ülkesi Türkiye'yi bulacağından bu durumun Mussolini için diplomatik ve askeri bir kayıpla sonuçlanmasının kuvvetle muhtemel olacağına yönelik değerlendirmeler de yayınlanmıştır⁷²².

İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009, s.s. 292-297.

⁷²¹ “Rome Neutrality Nazi Bait To Turks”, **The New York Times**, 16.09.1939.

⁷²² “Allied-Turkish Treaty Has Large Importance”, **The New York Times**, 22.10.1939.

Mihver devletleri safında savaş girmesi durumunda Akdeniz’de Türkiye gibi güçlü bir ülkeyle karşı karşıya gelme ihtimali İtalyan kamuoyunda huzursuzluğa sebep olmuştur. Bu noktada Mussolini liderliğindeki Faşist İtalya döneminin önde gelen gazetecilerinden biri olan Il Giornale d’Italia gazetesinin editörü Virginio Gayda 24 Ekim günü kaleme aldığı yazısında; “*Türkiye güçlü bir Balkan devleti olabilir fakat İtalya’nın da bölgede yalnız ekonomik çıkarla açıklanamayacak derecede hayati çıkarları var*” diyerek İtalya’nın Balkanlar için yalnız iktisadi değil aynı zamanda siyasi çıkarlar da beslediğini gizliden gizliye ilan etmiştir. Bu konuyla alakalı olarak Amerikan basınından Herbert L. Matthews tarafından kaleme alınan bir makalede Gayda’nın yazısı, “Balkanlar’da barış ortamının Türkiye olmadan olamayacağını İtalya tarafından kabullenilmesi” olarak değerlendirilmiş, bununla birlikte Türkiye’nin de Balkanlar’daki barış ortamının sürmesini istediği fakat bunun İtalya yerine İngiltere’nin himayesi altında olmasını tercih ettiği belirtilmiştir. Matthews ayrıca, Oniki Adalar’daki İtalyan askeri garnizonları sebebiyle Türkiye-İtalya ilişkilerinin olumlu seyretilmediğini fakat buna rağmen Türkiye’nin dostça bir adım atması halinde İtalya’nın adalardaki askerlerini geri çekmeye istekli olduğunun anlaşıldığını da okuyucularıyla paylaşmıştır⁷²³.

Ankara’nın, tarafsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen neden Roma’yı kendisi için hedef olarak belirlediği, Batı kamuoyunda olduğu kadar Amerikan kamuoyunda da sıklıkla irdelenmiştir. Amerikan basını bu hususla alakalı yaptığı yayınlarda Ankara’nın İtalya’ya düşmanlık beslemesinin ardında iki sebebin yattığını iddia etmiştir. Basına göre bu sebeplerin ilki İtalya’nın 3 Ekim 1935’te başlattığı Etiyopya’yı işgal hareketiyle Roma İmparatorluğu’nu yeniden canlandırma girişimiyken, diğer sebep ise İtalya’nın 1937 Kasım’ında Anti-Komintern Pakta dahil olarak Türkiye’nin çıkarlarına karşı bir politikaya dahil olmuş olmasıdır. Basında yapılan değerlendirmelerde İtalya’nın böylesi girişimlere başvurmasına rağmen son zamanlarda yayılmacı girişimleri terk ettiği ve Mihver bloğunun daha sessiz bir üyesi haline geldiğinin altı çizilmiş ve İtalya’nın artık hem kendi güvenliği korumak hem de Balkanlardaki barışı sağlamak adına oldukça hevesli gözüktüğü ifade edilmiştir⁷²⁴.

2. Dünya Savaşı süresince Türkiye ile İtalya arasındaki ilk olumlu temas bir Türk heyetinin ticari ilişkilerde bulunmak maksadıyla İtalyan yetkililere görüşmek için

⁷²³ “Italy Now Firmer For Avoiding War”, **The New York Times**, 25.10.1939.

⁷²⁴ “Rumania Receives Tanks Of British”, **The New York Times**, 27.10.1939.

Paris'e gitmesiyle atılmıştır⁷²⁵. Yaklaşık bir ay süren müzakerelerin neticesinde Türkiye ile İtalya arasında siyasi amaçları da olan bir ticaret antlaşmasının imzalanması konusunda büyük aşama kaydedilmiştir. Hüseyin Ragıp Baydur başkanlığındaki Türk ticaret heyeti ile Amedeo Giannini başkanlığındaki İtalyan heyeti arasında sürdürülen müzakerelerin sonucunda iki ülke arasındaki ticaret hacminin yaklaşık 800 milyon liraya ulaşmasının beklediği belirtilmiştir. Yapılması planlanan antlaşma gereği Türkiye'nin ihracat kaleminin hububat, yağlı tohumlar, zeytinyağı, balık, yün ve pamuktan oluşmasına karar verilirken İtalya'nın ihracat kaleminin ise, pamuklu tekstil ürünleri, demir çelik ürünleri, makine, otomobil, kimyasal ürünler ve ilaçlardan oluşması kararlaştırılmıştır⁷²⁶.

Takvimler 1940 yılı Haziran ayını gösterdiğinde Türkiye'nin 1939'dan bu yana çekindiği siyasi gelişme vuku bulmuş, İtalya'nın Mihver devletleri safında savaşa gireceğine dair söylentiler ayyuka çıkmıştır. Böylesi bir gelişmenin Akdeniz'de savaş ortamına zemin hazırlayacağını bilen Türkiye, üstü kapalı bir şekilde İtalya'yı tehdit ederek savaşa girmesini engellemeye çalışmıştır. Bu hususta Başbakan Refik Saydam, söylentilerin ortaya çıkmasına müteakiben yaptığı bir radyo yayınıyla ülkedeki bütün vatandaşları "yurtdışındaki askeri hazırlıklara" karşı hazırlıklı olunması noktasında uyarmıştır. Amerikan basınında çıkan haberlerde Saydam'ın açıklamasında kastedilen ülkenin İtalya olduğu ifade edilirken İtalya'nın savaşa girmesinin Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'yla yaptığı antlaşma sebebiyle Türkiye'nin de savaşa girmesi anlamına geldiği dile getirilmiştir⁷²⁷. Nihayetinde 10 Haziran günü İtalya'nın Mihver devletleri safında savaşa girmesi üzerine Türkiye, askeri hazırlıklarına hız vermiş ve bununla birlikte İngiltere ve Fransa'yla imzaladığı karşılıklı yardım antlaşması kapsamındaki yürürlüklerini yerine getirmeye yönelik hazırlıklara başlamıştır⁷²⁸. Türkiye askeri hazırlıklar kapsamında öncelikle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü liderliğinde toplanmış, akabinde bu toplantıda alınan kararları uygulamaya koymuştur. Bu kapsamda sırasıyla; İtalya ile ticari ilişkilere son verilmiş, denizlerdeki Türk donanmasına en yakın limana dönme çağrısı yapılmış, askeri donanmaya ise Marmara Denizi'nden Çanakkale Boğazı'na doğru yol almaları emredilmiş, 350 bin kişilik ordu mevcudiyetine ek olarak asker ve subaylardan oluşan 200 bin kişilik yedek askeri

⁷²⁵ "Allies Join Turkey In An Economic Pact", **The New York Times**, 09.01.1940.

⁷²⁶ "Italians And Turks Near Trade Treaty", **The New York Times**, 10.02.1940.

⁷²⁷ "Turkey Is Warned Fight May Be Near", **The New York Times**, 03.06.1940.

⁷²⁸ "Turkey Prepares Under Allied Pact", **The New York Times**, 11.06.1940.

kuvvet seferberlik gereği silah altına çağırılmıştır. Türkiye'nin yürürlüğe koyduğu askeri uygulamaların da etkisiyle İtalya, savaş süresince hiçbir vakit Türkiye'ye yönelik askeri bir hamleye girişmeye cesaret edememiş, bununla orantılı olarak da Türk-İtalyan ilişkileri savaş boyunca herhangi bir etkinlik gösterememiştir⁷²⁹.

3.3.6. Fransa ile İlişkiler

İnönü dönemi Türk dış politikasında Türkiye'nin Batı bloğu içerisinde bulunan büyük güçler arasında doğrudan veya dolaylı olarak en az etkileşimde bulunduğu ülke Fransa olmuştur. Bu durumun başlıca sebebi; Fransa'nın 2. Dünya Savaşı süresince çoğu kez yakın müttefiki İngiltere'nin etkisinde kalarak onun yaptığı uluslararası antlaşmalara yalnız sonradan taraf olarak iştirak etmesidir. Müzakerelerde aktif rol almayan ve sürece sadece imzacı taraf olarak sonradan dahil olan Fransa'nın izlediği bu pasif diplomasi yolu, Türkiye'yle olan ilişkilerde kayda değer bir gelişmenin görülememesinin başlıca müsebbibi olarak görülmüştür. Türkiye-Fransa ilişkileri her ne kadar savaş süresince fazla bir etkinlik gösterememişse de 1939 yılının Haziran ayında meydana gelen iki gelişme ikili ilişkileri az da olsa canlandırmıştır. Amerikan basını da Türk-Fransız ilişkileriyle alakalı yaptığı haberlerde çoğunlukla bu iki noktaya temas etmiştir. Bunlardan ilki Atatürk döneminde ayrıntılarıyla işlenen Hatay'ın Türkiye'ye katılması meselesiyken diğer nokta ise Türkiye'nin 12 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere ile imzaladığı Türk-İngiliz Karşılıklı Taahhüt Antlaşması'nın bir ek protokolü olarak değerlendirilebilecek 23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın imzalanmasıdır.

3.3.6.1. Türk-Fransız Antlaşması ve Hatay Sorunu

Amerikan basınında Türk-Fransız ilişkileriyle ilgili olarak çıkan ilk haberde; Fransa'nın mezkûr iki konu münasebetiyle Türkiye'yle Ocak ayından bu yana sürdürdüğü müzakerelerde sona yaklaştığı aktarılacak antlaşmanın yakın bir zamanda imzalanmasının beklendiği duyurulmuştur⁷³⁰. Amerikan basını, antlaşmanın yakın bir zamanda imzalanacağını belli olması üzerine her iki ülke arasında Ocak ayında başlayan müzakerelerin “savaş ufukta belirmesine rağmen” neden altı ay gibi uzun bir zaman aldığını tartışmaya başlamıştır. Köşesinde bu konu üzerine eğilen The New York Times'ın Pulitzer ödüllü ilk kadın muhabiri Anne O'Hare McCormick yazısında,

⁷²⁹ “Turkey Breaks With Italy On Trade, Calls Ships Home”, **The New York Times**, 12.06.1940.

⁷³⁰ “French Drop Rights To Win Turkish Pact”, **The New York Times**, 21.06.1939.

Fransızların müzakereleri ancak Türk desteğine en acil ihtiyaç duyduğu zaman başlattıklarını ifade ederek yakın Alman tehdidi karşısında Fransa'nın göstermiş olduğu bu "lakayt" tutuma yönelik sert eleştirilerde bulunmuştur. McCormick bununla da yetinmeyerek boşa akıp giden bunca zamanın ardından geç de olsa vücuda gelen antlaşma ortamında bile Fransızların antlaşma maddelerini kabul edip etmeme noktasında tereddüt göstermelerinin anlaşılabilir olduğunu savunmuştur⁷³¹.

Nihayet takvimler 23 Haziran 1939'u gösterdiğinde Türkiye ile Fransa arasında müzakereleri devam eden Hatay meselesi ile karşılıklı yardım antlaşmasının imzalanması hususlarında hem Paris'te hem de Ankara'da iki ayrı antlaşma imzalanmıştır. Paris'te yapılan antlaşmaya Fransa adına Dışişleri Bakanı Georges Bonnet ile Türkiye adına Paris Büyükelçisi Suat Davaz tarafından imza atılırken; Ankara'da yapılan antlaşma ise Türkiye adına Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Fransa adına Ankara Büyükelçisi Rene Massigli tarafından imza atılmıştır⁷³².

Mezkûr antlaşmalarla birlikte Fransa, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını dolaylı olarak kabul ederken aynı gün imzalanan ve Amerikan basını tarafından mevcut konjonktürdeki yeri bakımından daha önemli addedilen Türk-Fransız Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'yla birlikte ise hem Türkiye hem de Fransa, Akdeniz'de savaşa yol açabilecek herhangi bir saldırı eylemi durumunda karşılıklı olarak ellerinden gelen tüm yardımı birbirlerine vermeyi taahhüt etmiştir⁷³³. Ertesi gün Amerikan basınına yansıdığı kadarıyla 23 Haziran 1939 tarihli Türk-Fransız Dostluk ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın maddeleri iki ülke tarafından şu şekilde belirlenmiştir:

"1) Fransız Hükümeti ile Türk Hükümeti yakın bir müzakereye girişmişler ve yaptıklarıyla halen devam etmekte olan tartışmalar ekseninde görüşlerini ortaya koymuşlardır.

2) İki devlet arasında, ulusal güvenliklerinin çıkarları doğrultusunda karşılıklı angajmanlar içeren, uzun süreli kesin bir anlaşmanın akdedilmesi konusunda mutabakata varılmıştır.

⁷³¹ "Europe", **The New York Times**, 24.06.1939.

⁷³² Müzehher Yamaç, "Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 35, Sayı: 99, Ankara, 2019, s.s. 215-252.

⁷³³ "France Signs Pact Giving Turks Hatay", **The New York Times**, 24.06.1939.

3) Fransız ve Türk Hükümetleri, kesin mutabakatın imzalanmasını beklerken, Akdeniz bölgesinde bir savaşa yol açabilecek bir saldırı eylemi durumunda, etkili bir şekilde iş birliği yapmaya ve karşılıklı olarak birbirlerine ellerinden gelen tüm yardım ve yardımı vermeye hazır olacaklarını ilan ederler.

4) Bu deklarasyon ve bundan sonraki anlaşma herhangi bir ülkeye karşı olmayıp, Fransa ve Türkiye'ye karşılıklı yardım ve gerekli gördükleri takdirde yardım sağlama amacı taşımaktadır.

5) İki hükümet, karşılıklı angajman eylemini serbest bırakabilecek çeşitli koşulların daha kesin tanımı da dahil olmak üzere, belirli koşulların, kesin anlaşmaya varılmadan önce daha derinlemesine inceleme gerektireceğini kabul etmektedir.

6) Hükümetler, Balkanlar'da güvenliğin sağlanmasının da gerekli olduğunun farkındadırlar ve bu amaca mümkün olan en kısa sürede ulaşmak için istişare halindedirler.

7) Yukarıda açıklanan maddeler, iki hükümetin de barışın sağlamlaştırılması doğrultusunda diğer ülkelerle anlaşmalar yapmasına engel olmamaktadır.⁷³⁴

Antlaşmaya yönelik her iki ülke tarafından da yapılan açıklamalarda antlaşmanın 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan Türk-İngiliz Karşılıklı Taahhüt Antlaşması'nın tamamlayıcısı nitelikte olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Bu hususta antlaşmayla ilgili olarak basına yaptığı açıklamalar yapan Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bonnet, "Antlaşma, 12 Mayıs tarihli Türk-İngiliz deklarasyonu ile tamamen aynıdır" ifadelerini kullanmış, bununla birlikte Amerikan basınında da benzer değerlendirmelerde bulunan yazılar kaleme alınmıştır⁷³⁵. Antlaşmaya yönelik tepkiler yalnız Türkiye ve Fransa'yla da sınırlı kalmamış, The Washington Post'tan Barnet Nover'ın köşesinde değindiği üzere İtalya, antlaşmanın kendisinin hedef alınarak yapıldığını iddia ederek basın üzerinden her iki ülkeye yönelik şiddetli saldırılarda bulunmuştur⁷³⁶.

İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından 12 Mayıs ve 23 Haziran'da imzalanan ve her biri ikili taahhüt niteliği taşıyan bu antlaşmalardan sonra sıra, bu üç devletin

⁷³⁴ "French-Turkish Pact Text", **The New York Times**, 24.06.1939.

⁷³⁵ "Alexandretta Formally Given To Turkey", **The Washington Post**, 24.06.1939.; "Franco-Turkish Pact", **The New York Times**, 25.06.1939.

⁷³⁶ "The Pact Of Ankara", **The Washington Post**, 24.06.1939.

ortak bir antlaşmayla birbirlerine karşılıklı taahhüt vermesine gelmiştir. Türkiye bu hususta bir yandan İngiltere ve Fransa'yla imzalayacağı üçlü antlaşmanın taslağını hazırlarken diğer bir yandan da kendisi için en önemli konu olan Sovyetlerle ters düşülmemesini sağlamaya çalışmıştır. Bu maksatla Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu tarafından olası bir Türk-Rus antlaşmasının şartlarını görüşülmesi amacıyla 22 Eylül 1939'da Moskova'ya bir seyahat düzenlenmiş ve üç haftalık bir süreçte Sovyetlerle anlaşma zemini aranmaya çalışılmıştır⁷³⁷. Fakat 23 Ağustos'ta Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın⁷³⁸ etkisiyle Sovyetlerin Türkiye'den kabul edilemeyecek bazı isteklerde bulunması üzerine Türk-Sovyet müzakereleri kesilmiş ve Türk heyeti 17 Ekim'de Moskova'yı terk ederek Türkiye'ye dönmüştür⁷³⁹. Türkiye, yaşanan bu gelişme üzerine hem yaklaşmakta olan savaşta Batı bloğunda yer aldığını Batılı müttefiklerine göstermek hem de kendini Alman-İtalyan saldırısından kurtarmak adına üçlü taahhüt antlaşmasının bir an önce imzalanması konusunda bir kararlılık göstermiş, nihayetinde de mezkûr üç ülke arasında 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız Karşılıklı Yardım Antlaşması imzalanmıştır⁷⁴⁰.

3.3.7. Müttefiklerin Türkiye'yi 2. Dünya Savaşına Dahil Etme Girişimleri

İnönü dönemi Türk dış politikası, büyük oranda 2. Dünya Savaşı süresince meydana gelen gelişmelerin etkisiyle şekillenmiştir. Bu süreçte Türkiye, savaşın patlak verdiği 1 Eylül 1939'dan başlayarak tarafsızlığını sürdürme hususunda oldukça katı bir dış politik tutum sergilemiş, lakin savaşın kırılma yılı olarak kabul edilen 1943 yılı itibarıyla Müttefiklerin kendisine yönelik başlattığı baskılar karşısında savaşa girip girmeme konusunu ciddi olarak değerlendirmeye başlamıştır. 1943 yılı içerisinde Müttefik devletlerinin öncelikli hedefi; Almanları kesin bir yenilgiye uğratmak amacıyla Türkiye'yi kendi saflarında savaşa sokmaya ikna etmek olmuştur. Bu maksatla Müttefiklerle Türkiye arasında ilk olarak 1943 yılının Ocak ayında tarihe

⁷³⁷ "Kremlin Parleys Speed Turk Pact", **The New York Times**, 15.10.1939.; "Soviet-Turkish Pact Reported", **The Washington Post**, 15.10.1939.; "Turkish Paper Reports Pact", **The Washington Post**, 15.10.1939.; "Europe: Diplomatic War Goes On, With Turkey In First Line", **The New York Times**, 16.10.1939.; "Turks See Danger", **The New York Times**, 16.10.1939.

⁷³⁸ Molotov-Ribbentrop Paktı.

⁷³⁹ "Saracoglu Leaves", **The New York Times**, 18.10.1939.; "Allied Generals, Turkish Army Chief Confer", **The Washington Post**, 19.10.1939.; "France Is Elated By Turkish Treaty", **The New York Times**, 20.10.1939.

⁷⁴⁰ "The Treaty Between Allies And Turkey", **The New York Times**, 20.10.1939.; "Military Compact", **The New York Times**, 20.10.1939.; "Pact Called Barrier To Reich Expansion", **The New York Times**, 20.10.1939.; "An Allied Triumph: The Anglo-French-Turkish Pact", **The Washington Post**, 20.10.1939.

“Adana Görüşmesi” olarak geçen bir görüşme yapılmış, mezkûr görüşmede İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Türkiye’yi bir an önce Müttefikler safında savaşa sokmak için yoğun çaba göstermişse de İnönü, Türkiye’nin savaşa girişini Müttefikler tarafından birtakım kabul edilmesi zor şartlara bağlayarak konunun üstünü örtmüştür. Adana Görüşmesi’nin akabinde Türkiye’nin savaşa girme yönünde herhangi bir istek göstermemesi üzerine konu, Müttefikler tarafından bir kez de 4-6 Aralık 1943 tarihinde düzenlenen 2. Kahire Konferansı’nda dile getirilmiş, fakat tıpkı Adana Görüşmesi’nde olduğu gibi Türkiye bir kez daha savaşa girişinin ancak üst düzey askeri yardım yapılması halinde mümkün olacağını dile getirerek savaşa girmekten kaçınmıştır⁷⁴¹.

Amerikan basını, Müttefiklerin Türkiye’yi 2. Dünya Savaşına dahil etme girişimlerini çoğunlukla Adana Görüşmesi ve 2. Kahire Konferansı ekseninde değerlendirmiştir. Yapılan değerlendirmelerde 1943 yılı içerisinde Balkanlar üzerinden Almanya’ya yapılması planlanan bir Müttefik taarruzunda, özellikle jeopolitik anlamda kritik bir pozisyonda bulunmasından dolayı Türkiye’nin bölgedeki kilit rolü üzerine sıklıkla atıf yapılmıştır. Bununla birlikte yine basın, Türkiye’nin her ne kadar Müttefiklerle yakın ilişki içerisindeymiş gibi gözüксе de aslında savaşa girmeye kuvveti olmadığından dolayı bunu itiraf etmeyi “gurur meselesi” yaptığını, bu sebeple de savaşa girmemeye bahaneye olarak Almanya’nın tepkisi çekmek istememesini göstermesini şiddetle eleştirmiştir. Hatta basın bu konuda bir adım daha ileri giderek Türkiye’nin Müttefikleri oyalayarak özellikle İngiltere ve ABD’yi askeri teçhizat yardımı alma konusunda savaş boyunca kullandığını, bu yolla da başından beri ilk hedef olarak ordusunu güçlendirmeyi belirlediğini iddia etmiştir.

3.3.7.1. Adana (Yenice) Görüşmesi

İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü arasında 30-31 Ocak 1943 tarihleri arasında gerçekleşen ve tarihe her ne kadar Adana Görüşmesi olarak geçse de Mersin’in Tarsus ilçesine bağlı Yenice Bucağı’ndaki tren istasyonunda yapılmasından mütevellit Yenice Görüşmesi olarak bilinmesi tarihsel açıdan daha doğru olan görüşme, Kazablanca Konferansı’nda Balkanlarda bir cephe açılması fikrinin kabul edilmesi üzerine Türkiye’nin Müttefikler safında savaşa

⁷⁴¹ Kâmuran Gürün, “Türkiye’yi II. Dünya Savaşı’na Sokma Çabaları”, **Belleten**, Cilt: 52, Sayı: 204 (1988), s.s. 1459-1468.; Cüneyt Arcayürek, **İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.s. 133-314.

sokulması hususunda atılan ilk resmi adım olması münasebetiyle oldukça önemli kabul edilmiştir⁷⁴².

Savaşın en şiddetli şekilde devam ettiği bir sırada gerçekleşen ve bu sebeple takvimi ve içeriği gizli tutulan görüşmeye dair ilk bilgiler, görüşmeden iki gün sonra Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'in önce Müttefik devletlerin, ardından Mihver devletlerinin temsilcilerinden oluşan basın mensuplarına Fransızca ve Türkçe açıklamalarda bulunmasıyla öğrenilmiştir. Sarper, basın mensuplarının sorularını almadan önce görüşmenin yeri ve zamanına dair bazı bilgileri basınla paylaşarak görüşmeye dair muğlak kalabilecek noktaları daha baştan aydınlatmak istemiştir. Sarper verdiği bu bilgilerde; görüşmeler boyunca Amerikan Büyükelçiliği'nin tam zamanlı olarak haberdar edildiğini, zaman olarak iki gün sürdüğünü ve görüşmenin sonucunda Türkiye'nin savaşa girmediği ifade etmiş, bu bilgilendirmelerin ardından basın mensuplarının sorularını yanıtlamıştır. Basın mensupları tarafından sorulan en kayda değer soru, Adana Görüşmesi'nin taşıdığı anlam üzerine olmuş, çünkü bu soruyla bağlantılı olarak Mihver radyolarında "Türkiye'nin savaşa girmesine yönelik olarak Churchill'in istekte bulunduğu" dair yayınlar yapıldığı belirtilerek yayınların doğruluk payının olup olmadığı sorgulanmıştır. Sarper'in bu soruya verdiği cevap ise: *"Churchill, Türk Hükümeti'nden savaşa girmekle alakalı bir istekte bulunmadı ve Türk Hükümeti de bu türden anlaşmalar yapmadı ve yükümlülükler üstlenmedi"* şeklinde olmuştur⁷⁴³.

Selim Sarper'in açıklamalarından ardından görüşmeye dair diğer detaylar ertesi günlerde Amerikan basınınca paylaşılmıştır. 2 Şubat günü The New York Times'ta yayınlanan *"Churchill ve Yardımcıları Türkiye'yi Ziyaret Etti ..."* ve *"Toplantıya İlişkin Tebliğ"* başlıklı haberlerde; görüşmenin Suriye sınırının hemen kuzeyinde bulunan Seyhun Nehri kıyısındaki antik Adana şehrinde yapıldığı belirtilerek görüşmenin Başkan Roosevelt'in onayıyla Churchill'in isteği üzerine gerçekleştiği ve Türkiye ile İngiltere arasındaki karşılıklı dostluk ve iyi bağların görüşme sırasında gerçekleşen samimi sohbetlerle güçlendiği ifade edilmiştir. Haberlerin devamında, Churchill'in Türkiye'nin tarafsızlık politikasına dair

⁷⁴² Nesrin Akkor, "Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri", **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Kırklareli, 2019, s.s. 115-262.; İzzet Öztoprak, "İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü", **Belleten**, Cilt: 63, Sayı: 237 (1999), s.s. 597-618.; Osman Yalçın, "İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi", **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 47 (2011), s.s. 701-731.

⁷⁴³ "Any Plea On War Entry Denied", **The New York Times**, 02.02.1943.

Majesteleri'nin Hükûmetinin⁷⁴⁴ olumlu bir görüşe sahip olduğunu dile getirdiği aktarıldıktan sonra görüşme boyunca bütün temel bakış açılarında mutabık kalınarak anlaşma sağlandığı ifade edilmiş ve akabinde bunun tezahürü olarak İngiltere ve ABD'nin, Türkiye'nin savunma güvenliğinin sağlamlaştırılması bakımından nasıl bir yardım sağlanabileceği konusunda üçlü müzakerelere başlanıldığı bildirilmiştir. Haberlerde bununla birlikte, tarafsız konumda bulunan Türkiye'nin tarafsızlığına gölge düşürme riskine rağmen İngiltere'yle görüşmeyi kabul etmesi, müttefikine olan sadakatinin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir⁷⁴⁵.

Taraflardan görüşmeye yönelik ilk değerlendirme İngiltere Başbakanı Winston Churchill'den gelmiştir. Associated Press adına Churchill'in ziyaretlerini takip eden E.C. Daniel'in köşesinde aktardığına göre; görüşmenin tamamlanmasını takiben Kıbrıs'a geçen ve askeri bir garnizonu teftiş eden Churchill, sonrasında Kıbrıs'ın önde gelen şahsiyetlerinin katıldığı bir toplantıya iştirak etmiş ve kalabalığa hitaben: *"Cumhurbaşkanı İnönü'yle çok hoş bir görüşme gerçekleştirdim ve size Türklerle ilişkilerimizin çok dostane bir karaktere sahip olduğunu söylemekten memnuniyet duyuyorum"* demiştir⁷⁴⁶. Churchill, Kıbrıs ziyaretinden sonra ülkesine dönmüş ve bir kez de ülkesindeki basın mensuplarına birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. İngiliz basınına verdiği demeçlerde Churchill, görüşmeyle birlikte Türkiye ile İngiltere arasındaki bağların resmî açıklamada belirtilenden daha da güçlendiğini belirterek *"son savaşta trajik bir şekilde lekelenen"* köklü Türk-İngiliz dostluğuna ilişkin olarak *"şimdi tam bir güç ve samimiyetle bu dostluğun tüm canlılığıyla devam edeceğinden şüphem yok"* ifadelerini kullanmıştır⁷⁴⁷.

Görüşmeye yönelik Amerikan basınından çıkan ilk değerlendirme The Wall Street Journal tarafından yapılmış, *"Gelişmeler"* başlığıyla yayınlanan değerlendirmede özetle; görüşmenin tamamlanmasıyla birlikte Türkiye'nin katı tarafsızlıktan Müttefiklerin Akdeniz'deki sağ kanadığını koruyacağı olası bir pozisyona doğru evrildiğine atıf yapılmıştır⁷⁴⁸. Bir diğer kayda değer değerlendirme

⁷⁴⁴ İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'dan müteşekkil Birleşik Krallık'ta hükûmeti kurma yetkisinin monarşi başı olan kral veya kraliçe tarafından tevdi edilmesi neticesinde Birleşik Krallık Hükûmeti'nin aldığı resmi isimdir.

⁷⁴⁵ "Churchill And Aides Visit Turkey And Cement United Nations Tie; Twin U.S. Drives Open In Tunisia", **The New York Times**, 02.02.1943.; "Communique On Meeting", **The New York Times**, 02.02.1943.

⁷⁴⁶ "Prime Minister Called at Cyprus After Turkey Visit", **The Washington Post**, 03.02.1943.

⁷⁴⁷ "Churchill Elated At Anglo-Turkish Understanding", **The Washington Post**, 02.02.1943.

⁷⁴⁸ "Developments", **The Wall Street Journal**, 02.02.1943.

yazısı ertesi günü The New York Times'ın Pulitzer ödüllü ilk kadın muhabiri Anne O'Hare McCormick tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda öncelikli olarak, Akdeniz'in doğu havzasında yaşayan diğer milletler gibi Türklerin de düşüncelerinde ve politikalarında hiçbir zaman tam olarak silinmeyen bir çizgiyle geçmişe bağlı olduklarına atıf yapılmış, akabinde bu savaşın Türkiye'nin dünyanın kavşağında bulunan tarihi konumunu her zamankinden daha fazla önemli kıldığına değinilerek Türkiye'nin Müttefikler için taşıdığı önemin büyüklüğüne dikkat çekilmiştir. McCormick ayrıca görüşmenin Müttefikler için olduğu kadar Türkiye için de fayda sağladığını aktararak Türkiye'nin altı ay öncesinde Almanya'ya karşı bir meydan okumayı bile aklından geçiremezken şimdi Müttefiklerin desteğini arkasına almasıyla birlikte artık Alman işgalinden korkmadığını açıkça dünyaya gösterdiğini ifade etmiştir⁷⁴⁹.

The New York Times'ta kaleme alınan "*Türkiye ve Müttefikler*" başlıklı diğer bir yazıda ise; ilk önce Orta Doğu'nun asıl vurucu gücü ve Boğazların tek koruyucusu olarak Türkiye'nin hem Müttefikler hem de Mihverler için son derece önemli bir konumda olmasına dikkat çekilmiş, akabinde Kazablanka Konferansı'nın hemen ardından Adana Görüşmesi'nde bir araya gelen İnönü ve Churchill'in üzerinde anlaşmaya vardıkları konularla "Hitler'in boynuna ilmeği geçirdikleri" belirtilerek "başentrikacı" olarak nitelendirilen Franz Von Papen'in Mihverler lehindeki propagandalarının Türkiye'nin üzerinde hiçbir etkisi olmadığına temas edilmiştir⁷⁵⁰.

The Washington Post'ta kaleme alınan "*Churchill Türkiye'de*" başlıklı makale, Türkiye'nin Almanya'ya karşı 1 Eylül 1939'dan bu yana beslediği korku ve çekingenliği Adana Görüşmesi'yle birlikte üzerinden tamamen atmasını konu edinmesi bakımından bir hayli önemlidir. Makalenin girişinde, Bulgaristan'ın 1941 yılının Mart ayı itibarıyla Mihver saflarına katılması sonrasında Alman ordularının Bulgar topraklarında konuşlanması üzerine, bu durumu kendisine yönelik bir saldırının her an başlayabileceğinin işareti olarak değerlendiren Türkiye'nin direnme iradesi her zaman güçlü olsa da, Wehrmacht'a⁷⁵¹ karşı koyabilecek modern silahlara sahip olmaması sebebiyle savaş boyunca Almanya'nın karşısında bir pozisyon almaktan özellikle imtina ettiğine dikkat çekilmiştir. Devamında ise bu korku

⁷⁴⁹ "Abroad: The Meeting At Adana Is The Sequel To Casablanca", **The New York Times**, 03.02.1943.

⁷⁵⁰ "Turkey And The Allies", **The New York Times**, 03.02.1943.

⁷⁵¹ Kara (Heer), Deniz (Kriegsmarine) ve Hava (Luftwaffe) kuvvetlerinden müteşekkil Nazi Almanya'sı Silahlı Kuvvetleri'nin 1935'ten 1945'e kadarki ismi.

durumunun Adana Görüşmesi'yle birlikte tamamen değiştiği, Almanya'nın Orta Doğu'ya yönelik Türkiye üzerinden planladığı herhangi bir saldırı girişiminin Türkiye'nin silahlı direnişiyle birlikte artık kesin olarak engelleneceği belirtilmiştir⁷⁵².

Adana Görüşmesi sonrasında Türkiye'nin resmen olmasa da olası bir durumda Müttefiklerin yanında savaşa gireceğinin belli olması, Almanya'da şok etkisi yaratmıştır. Gelişme Almanya'yı o denli etkilemiştir ki akisleri de bir o kadar şiddetli olmuştur. The New York Times'ın haberine göre Adana Görüşmesi sonrasında somut bir şekilde daha da sağlamlaşan Türkiye-Müttefik ilişkilerinin faturası Türkiye'nin Müttefiklerle ittifak kurmasını engellemekle görevlendirilen Alman Büyükelçi Franz Von Papen'e kesilmiştir. Gazete, görevinde başarısızlığa uğrayan Von Papen'in kendisinin Berlin'e çağırılmasını an meselesi olarak gördüğünden dolayı veda ziyaretleri yapmaya başladığını hatta ziyaret ettiği ilk konuğunun da İtalya'nın Ankara Büyükelçisi Giuseppe di Peppo olduğunu duyurmuştur⁷⁵³.

3.3.7.2. II. Kahire Konferansı

Adana Görüşmesi'nin ardından geçen bir yıllık süreçte Türkiye'nin savaşa girme yolunda herhangi bir girişimde bulunmaması üzerine bu hususta Müttefikler tarafından bir adım daha atılarak 4-7 Aralık 1943 tarihleri arasında gerçekleşen II. Kahire Konferansı'nda konu yeniden masaya yatırılmıştır. İngiltere Başbakanı Winston Churchill, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ve SSCB Lideri Joseph Stalin'in katıldığı konferans, tıpkı Adana Görüşmesi'ndeki gibi büyük bir gizlilikle icra edilmiştir. Konferansta ele alınan başlıklardan en dikkat çekenini ise Almanya'nın daha hızlı bir şekilde yenilmesini sağlamak amacıyla Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi olmuştur⁷⁵⁴.

Basında II. Kahire Konferansı'na dair ilk haberler, konferansın ikinci gününde sütunlarda yer almaya başlamıştır. Konuyla alakalı ilk haberi yapan The New York Times'a göre; adı açıklanmayan ama Berlin'den yayın yaptığı belirtilen bir Alman radyosu, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill ile Kahire'de bir araya geleceğini bildirmiş, hatta bir adım daha

⁷⁵² "Churchill In Turkey", **The Washington Post**, 03.02.1943.

⁷⁵³ "Peace Feeler Seen By Axis In Ankara", **The New York Times**, 05.02.1943.

⁷⁵⁴ Yuluğ Tekin Kurat, "Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye'yi Savaşa Sokma Girişimleri", **Belleten**, Cilt: 47, Sayı: 185 (1983), s.s. 295-338.; Ali Engin Oba, "Yeni Belgeler Işığında II. Dünya Savaşı'nda Türk Diplomasisi Birinci ve İkinci Kahire Konferansları Örnekleri", **XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Cilt (2022), s.s. 54-56.

ileri giderek tarafsızlığına gölge düşmesini istemeyen Türkiye'nin bu görüşmeyi gizlemek adına ülkedeki bütün telefon iletişimini kestiğini iddia etmiştir. The New York Times haberde ayrıca, Türkiye'nin savaşa Müttefiklerin yanında girmeyi planlayarak bu amaçla bazı tedbirleri uygulamaya koyduğuna da temas etmiş ve Stockholms-Tidningen adlı bir İsveç gazetesinin *“Türk Hükümeti'nin Almanya'da bulunan bütün Türk öğrencilere Almanya'yı derhal terk etmelerini emrettiğini”* belirten haberini iddiasına delil olarak göstermiştir⁷⁵⁵.

6 Aralık günü *“Türkiye Sınır Savunmasını Güçlendiriyor”* başlığıyla yayınlanan The New York Times haberinde bir önceki gün bahsedilen Türkiye'nin savaş girme planı dahilinde adım adım uygulamaya koyulan tedbirlere dair ayrıntılar paylaşılmıştır. Kahire'ye ulaşan istihbarat raporları temel alınarak hazırlanan haberde; Türkiye'nin haftalardır özellikle Çanakkale bölgesinde askeri ve güvenlik önlemlerini yoğunlaştırarak boğazın her iki tarafındaki üç millik kısmı askerileştirdiği ifade edildikten sonra yine raporlara yansıdığı kadarıyla polis tarafından ülke genelinde casusluk şüphesiyle her gün çok sayıda tutuklamanın yapıldığı ve başta İstanbul ve Ankara'da olmak üzere çok sayıdan Alman ve İtalyan'ın da yakın takibe alındığı aktarılmıştır. Haberde aktarılan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla yapılan hazırlıklar bunlarla da sınırlı kalmamıştır. Bu hususta, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, cephedeki birlikleri bizzat denetleyerek Trakya, Gelibolu ve Üsküdar'daki askeri garnizonların muttasıl teyakkuzda tutulması emrini vermiş ve benzer bir görevi Ege kıyılarında yürütmesi için Genelkurmay 2. Başkanı Asım Gündüz'ü görevlendirmiştir. Haberde son olarak Kahire'ye ulaşan istihbarat raporlarının Türk polisinin İstanbul'da ikamet eden 70.000 İtalyan'ı kayıt yaptırmaya mecbur ettiğini ve hepsinin yakından izlendiğini gösterdiği aktarılmış ve yazı böylece noktalananmıştır⁷⁵⁶.

II. Kahire Konferansı, 2. Dünya Savaşı sırasında Türkiye ile Müttefikler arasında kurulan ikili ilişkilere yadsınamaz derecede katkılar sağlamıştır. Konferans görüşmeleri boyunca Türkiye'nin Müttefiklerle kurduğu yakın ilişki Amerikan basını tarafından ilgiyle takip edilmiş, bu süreçte her iki tarafın birbirine gösterdiği dostça tutum ile birbirleri hakkında yaptıkları olumlu konuşmalar basında Türkiye'nin savaşa girme olasılığı hakkında önemli spekülasyonların çıkmasına yol açmıştır. Köşesinde bu türden spekülasyonlara yer veren The New York Times muhabiri James B. Reston,

⁷⁵⁵ “News Is Withheld: Say Inonu Will Meet Chiefs”, **The New York Times**, 05.12.1943.

⁷⁵⁶ “Turkey Builds Up Border Defenses”, **The New York Times**, 09.12.1943.

bu hususta kalem aldığı “*Yeni Kahire Görüşmelerinin Türkiye’yi Savaşa Sokacağı Bildirildi*” başlıklı yazısında; Türkiye’yi artık neredeyse Müttefiklerin bir üyesi olarak görmeye başlamış ve basının bundan böyle Türkiye’nin Müttefiklere yardım edip etmeyeceğini değil, ne zaman ve ne şekilde yardım edeceğini tartışmasının daha doğru olacağını dile getirmiştir⁷⁵⁷.

Konferans görüşmelerinin nihayete ermesini takip eden günlerde savaşa girmesi karşılığında verilmesi taahhüt edilen Müttefik askeri yardımları, giderek artan bir miktarda Türkiye’ye teslim edilmeye başlanmıştır. Teslimi yapılan mezkûr yardımların arasında Amerikan hafif zırhlı tankları, İngiliz orta sınıf tankları ve Hurricane savaş uçakları gibi birbirinden farklı türde savaş araçları yer almıştır. Bu denli büyük çapta bir askeri yardımın birkaç gün gibi kısa bir süre içerisinde peyderpey olarak Türkiye’ye teslim edilmiş olması doğal olarak Amerikan basınında bazı soru işaretlerinin doğmasına yol açmışsa da, takip eden günlerde yine basın tarafından yapılan haberlerde bunların Trakya’da uzun zamandır hazırlıkları yapılan olası Türk taarruzuyla ilgili oldukları iddia edilmiştir⁷⁵⁸.

Basında yer alan haberlere göre Türkiye’ye yapılan büyük çaplı askeri yardımlar, gelişmeleri pürdikkat takip eden Almanya’nın da dikkatinden kaçmamıştır. Türkiye’nin askeri bir seferlik halindeymiş gibi sürekli olarak Trakya ve Boğazlara yığınak yapması, uzun zamandır bu bölgelere bir saldırı yapılacağından şüphelenen Almanya’yı harekete geçirmiştir. Mezkûr gelişmelerin neticesinde Alman kuvvetleri bu hazırlıklara karşı tedbir alma maksadıyla büyük çaptaki askeri birliklerini Bulgaristan sınırı ile Çanakkale Boğazı’nın girişinde bulunan Limni Adası’na kaydırmaya başlamıştır⁷⁵⁹.

Birliklerin hassas noktalara kaydırılmasının dışında Alman Balkan Silahlı Kuvvetleri’nin (Balkanstreitkräfte) başına da birlikleri düzene sokacak disiplinli bir komutanın getirilmesi düşünülmüştür. Almanya Genelkurmay Başkanlığı’nca yapılan tetkikler neticesinde bu göreve Kuzey Afrika’daki başarılarıyla dikkatleri üzerine çeken Mareşal Erwin Rommel’in getirilmesine karar verilmiştir⁷⁶⁰.

⁷⁵⁷ “New Cairo Talks Reported To Get Turkey To Join War”, **The New York Times**, 07.12.1943.

⁷⁵⁸ “Turks Aid Allies In War Of Nerves”, **The New York Times**, 08.12.1943.

⁷⁵⁹ “Inonu, Roosevelt And Churchill Reported Meeting”, **The Washington Post**, 07.12.1943.; “London Hears Turks Prepare In Dardanelles”, **The Washington Post**, 09.12.1943.

⁷⁶⁰ “Panic Over Turkey Reported In Sofia”, **The New York Times**, 09.12.1943.

Sonuç olarak Türkiye, savaşa girmesine yönelik kendisine Müttefikler tarafından yapılan her türlü baskıya ısrarla direnmiş, neticesinde de 2. Dünya Savaşı'nda ne Müttefik ne de Mihver safında savaşa dahil olmamıştır. Amerikan basını ise hem Adana Görüşmesi hem de II. Kahire Konferansı'yla alakalı yaptıkları haberleri, Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesi noktasında birer baskı aracı olarak kullanmayı amaçlamıştır.

3.3.8. Türkiye'nin Savaşa Girişi ve Birleşmiş Milletlere Üye Olması

Üç Büyüklerin⁷⁶¹ iştirakiyle 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında toplanan Yalta Konferansı'nda, 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilanında bulunanlara San Francisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler Konferansı'nda kurucu üyelik verileceğine dair beyanda bulunulması, Türkiye'nin 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya yönelik TBMM'den savaş kararı ilanı alarak Birleşmiş Milletlere üye olma sürecini hızlandırmıştır⁷⁶².

3.3.8.1. Türkiye'nin Savaşa Girmesi

Amerikan basınında Türkiye'nin savaşa girmesi ve akabinde Birleşmiş Milletler'in kurucu üyeliğine kabul edilmesi hadisesi Türkiye'nin Akdeniz'de jeopolitik bir güç olarak yadsınamayacak bir ülke konumunda olmasından mütevellit önem taşımıştır. Bu hususta basında Türkiye'nin mezkûr konuya yönelik girişimlerine dair ilk haberler, Türkiye'nin mezkûr ülkelere yönelik 23 Şubat 1945'te aldığı savaş ilanı kararı sonrasında sütunlarda yer almaya başlamıştır.

“Türkiye, San Francisco Görüşmelerinde Yer Edinebilmek İçin Mihverlere Savaş İlan Etti” başlığını taşıyan Joseph M. Levy imzalı haberde; TBMM'nin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın talebi üzerine oybirliğiyle savaş lehinde karar vererek Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ettiğine temas edilerek Hasan Saka'nın Müttefikler tarafından kendisine gönderilen 1 Mart'a kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeyen ülkelerin Birleşmiş Milletler kurucu üyesi olamayacağına yönelik kararını TBMM oturumunda okuduğu belirtilmiştir. Saka'nın konuşması akabinde Başbakan Şükrü Saraçoğlu kürsüye gelerek TBMM üyelerinden yapılacak savaş ilanı oylamasında olumlu bir tutum takınmalarını istemiştir. TBMM'de savaş ilanına dair

⁷⁶¹ İngiltere Başbakanı Winston Churchill, ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ve SSCB Lideri Joseph Stalin.

⁷⁶² Edward R. Stettinius Jr., **Roosevelt and the Russians: The Yalta Conference**, Doubleday, New York, 1949, p.p. 79-295.

görüşmelerin sürdüğü esnada bir başka gelişme yaşanmış, savaş ilanının hemen öncesinde Dışişleri Bakanı Hasan Saka, ABD'nin Ankara Büyükelçisi Laurence A. Steinhardt ile birkaç aydır müzakere halinde olduğu ve esasında “ABD Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu”na dayanan resmi bir borç verme-kiralama anlaşması imzalamıştır. Amerikan basını, Türkiye tarafından imzalanan bu borç verme-kiralama anlaşmasının Türkiye'nin savaş kararı almasından hemen öncesi imzalanmış olmasına dikkat çekerek bu durumun Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girer girmez askeri safhada rol alabileceğinin bir işareti olabileceği ihtimalini öne sürmüştür. Basın, iddiasını temellendirmek için Türkiye'nin Ege Adaları'nda bulunan Alman ve İtalyan birliklerini temizlemek amacıyla Müttefikler tarafından tertip edilecek bir askeri harekate katılabileceğinin olasılıklar dahilinde tartışıldığını öne sürmüştür⁷⁶³.

Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya yönelik ilan ettiği savaş kararına yönelik bir başka değerlendirme yine 24 Şubat günü çıkmıştır. Mezkûr değerlendirmenin yer aldığı The Washington Post gazetesinden Ben W. Gilbert, Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya yönelik aldığı savaş ilanı kararını “*Yalta Konferansı'nda 'Üç Büyükler' tarafından alınan kararın, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu yedi ülkeyi Birleşmiş Milletler safında savaşa itmesi*” olarak değerlendirmiştir. Gilbert, İngiltere tarafından silah ve teçhizat desteği sağlanan Türkiye'nin 500 bin veya daha fazla kişiden mürettep bir ordusu olduğuna değinerek Avrupa'daki savaşın son aşamada olmasından dolayı Türk birliklerinin gönderilebileceği tek cephenin Japonya'ya karşı olabileceğinin düşünüldüğünü duyurmuştur⁷⁶⁴.

3.3.8.2. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'e Üye Olması

Yalta Konferansı'nda mutabık kalınan kararlara uygun davranarak 23 Şubat günü Almanya ve Japonya savaş ilan edilmesinin akabinde Türkiye, Birleşmiş Milletler kurucu üyeliği hakkını kazanmış ve bu hak 26 Haziran 1945'te Birleşmiş Milletler kurucu antlaşmasının Washington Maslahatgüzarı Orhan Halit Erol tarafından imzalanmasıyla resmîyet kazanmıştır⁷⁶⁵.

⁷⁶³ “Turkey Declares War On The Axis To Get San Francisco Parley Seat”, **The New York Times**, 24.02.1945.

⁷⁶⁴ “‘Big 3’ Force Turkey Into War On Axis”, **The Washington Post**, 24.02.1945.

⁷⁶⁵ Birleşmiş Milletler, **Birleşmiş Milletler Antlaşması**, TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, Ankara, s.s. 3-30.

Antlaşmaya imzasını koyan Maslahatgözar Orhan Halit Erol, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler kurucu üyeliğine seçilmesini “*Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Birleşmiş Milletler ailesinde kendisine biçilen yeri almaktan büyük bir memnuniyet duymakta ve bu memnuniyet, bu tarihi olayın büyük cumhuriyet Amerika Birleşik Devletleri'nin topraklarında gerçekleşmesiyle daha heyecanlandırıcı hale gelmekte.*” sözleriyle değerlendirmiştir⁷⁶⁶.

⁷⁶⁶ “Egypt And Turkey Join United Nations”, **The New York Times**, 01.03.1945.

SONUÇ

Temelleri İngiliz gazeteci Benjamin Harris tarafından 25 Eylül 1690 tarihinde çıkartılan ilk çok sayfalı gazete “Publick Occurrences Both Forreign and Domestick”yle atılan Amerikan basını, geçen iki yüz elli yıllık süreçte gerek kendi coğrafyasında gerekse de dünyanın diğer geri kalanında meydana gelen her türlü siyasi, ekonomik ve askeri gelişmede bütün dünyanın haber alma noktasında ilk müracaat ettiği basın kaynaklarından biri olmuştur. Amerikan basını, köklerini aldığı Anglo-Sakson gazetecilik ekolünü yıllar içerisinde daha da inkişaf ettirerek basın sektöründe okuyucuların güvenini kazanmış, kazanmış olduğu güvenilir ve şeffaf habercilik algısıyla da tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sıkı şekilde takip edilerek yayıncılığına itimat edilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün hayata geçirip uygulamaya koyduğu devrim ve politikalara atfen Amerikan basınında Atatürk Dönemi’nin değerlendirilmesi, döneme ve yayına göre değişiklik göstermiştir. Amerikan basını, özellikle 1920’li yıllarda ve takip eden 1930’lu yıllarda, Atatürk’ü sık sık güçlü lider imajıyla resmeden yazılar kaleme almıştır. Bu yazılarda basın, Atatürk’ün karizmatik liderliğinin yanı sıra onun Türkiye’yi laik, modern ve Batı merkezli bir devlete dönüştürme çabalarına da övgüde bulunmuştur.

Amerikan basını tarafından yapılan haberler ile yazarlar tarafından ele alınan yazı ve makalelerde sıklıkla, Atatürk’ün Batılılaşmaya odaklanması reformlarının kilit bir yönü olarak vurgulanmıştır. Bu yazılarda, Batı menşeli kurumların ve hukuk sistemlerinin benimsenme çabalarına ve Atatürk’ün Türkiye’yi Batı dünyasının değerleri ve ilerlemesiyle uyumlu hale getirme arzusuna sıklıkla dikkat çekilmiştir.

Batılılaşmanın yanında olumlu karşılanan diğer bir başlık olan laikleşme/sekülerleşme sürecine dair de basında değerlendirmeler yapılmış, Atatürk’ün laikliğe olan bağlılığı Amerikan basınında sıklıkla takdirle karşılanmıştır. İslamiyet’in yoğun etkisinin görüldüğü bir Ortadoğu ülkesinde Halifeliğin kaldırılması ve laik bir hukuk sisteminin inşa edilmesi gibi reformlar Amerikan basınında, çağdaş, dini siyasetten ayırmaya yönelik ilerici adımlar olarak görülmüştür.

Bununla birlikte Amerikan basınında Türkiye'deki gelişmeler üzerine yazılar kaleme alan birtakım Amerikalı gazeteci, bu süreçte Cumhuriyetin ilk zamanlarındaki Atatürk iktidarının otokratik idare şekline dair bazı ağır eleştiriler dile getirmiştir. Gazeteler, Şeyh Sait İsyanı sonrasında isyanla alakası olduğu gerekçesiyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve İzmir'de düzenlenen bir mitingde meydana gelen istenmeyen hadiseler sonrasında feshedilen Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi iç politik gelişmelerden dolayı siyasi özgürlüklerin kısıtladığını savunarak bu uygulamaları muhalefet partilerinin susturulması ve gücün devletin elinde merkezileştirilmesinin birer antidemokratik örneği olarak değerlendirmişlerdir. Bazı basın organları da mezkûr eleştirilere ek olarak laikleşmenin uygulamaya konma hızıyla ilgili endişelerini dile getirmiş, bunun Türk toplumunun muhafazakâr kesimlerinin devlete olan aidiyetinde bir sorun yaratıp yaratmayacağını sorgulamıştır. Basının otokratik idareye dair en büyük eleştirilerinden biri de basın özgürlüğü alanında olmuştur. Basın özgürlüğü meselesi, Atatürk devrimlerinin Amerikan basınına değerlendirmesinde zaman zaman ortaya çıkmış, gazeteler basına getirilen kısıtlamalara dikkat çekerek Atatürk idaresi altındaki Türkiye'de ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalara dair çekincelerini dile getirmiştir.

Atatürk'ün 1923'ten 1938'e değin süren cumhurbaşkanlığı döneminde, Amerikan basını Türkiye'nin iç politikası ve Atatürk'ün liderliğinde hayata geçirilen devrimler konusunda birbirinden farklı bakış açılarına haiz olmuştur. Atatürk döneminde Türkiye'nin iç politikasının değerlendirilmesinde Amerikan basınında hâkim olan görüşler genel olarak Batılılaşma, ulus devlet inşası, laiklik, otoriterlik ve devrimsel süreçler etrafında şekillenmiştir. Basın özellikle Hilafetin Kaldırılması, Şeyh Sait İsyanı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının Kuruluşu ile Kapatılması başlıklarına diğer başlıklara oranla daha fazla önem atfetmiş, değerlendirmelerinde bu başlıklara daha ağırlık verilerek konu en ince ayrıntısına kadar irdelenmiştir.

Atatürk'ün güçlü bir ulus devlet yaratmayı hedefleyen politikaları da Amerikan basınında sık sık övgülere mahzar olmuştur. Türk ulusal kimliğinin desteklenmesi ve çeşitli etnik ve dini grupların asimile edilme amacı taşımadan ortak bir Türk kimliği altında birleştirilmesi, uyumlu ve istikrarlı bir Türkiye'nin inşası için atılan önemli adımlar olarak kabul edilmiş, yapılan değerlendirmelerde bu bakış sıklıkla ön plana çıkmıştır.

Atatürk'ün Türk milliyetçiliğini yayması ve Türk kültürel kimliğini Dil Devrimi vb. devrimlerle canlandırmaya çalışması, Amerikan basınında hem ilgi ve hem büyük bir tartışma konusu olmuştur. Bazı gazeteciler bu girişimleri reformlarla uyumlu bir ulus-devlet inşa etmede atılan önemli adımlar olarak görürken, bazı gazeteciler de Türkiye'nin birden fazla ırktan meydana gelen bir ülke olmasından dolayı azınlıkta kalan vatandaşların toplumdan dışlanabilmesi olasılığı ile mezkûr vatandaşlara ait kültürel yelpazenin bastırılmasını kaleme aldıkları makalelerde sorgulamıştır. Bununla birlikte Amerikan basını, Atatürk devrimlerini ekseriyetle daha makro bir tarihsel bağlama oturtmuştur. Bu bağlamlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel mirası, imparatorluktan cumhuriyete geçişte karşılaşılan zorluklar ve Atatürk devrimlerinin yeni Türk kimliğinin biçimlenmesindeki önemi tartışılmıştır.

Atatürk devrimleri arasında Amerikan basını tarafından diğerlerine kıyasla Batılılaşma dışında genellikle daha fazla önem atfedilen diğer başlık; kadınlara siyasi haklar tanınması olmuştur. Atatürk'ün kadınlara oy hakkı tanınması hususundaki ısrarı ve kararlılığı, kadınların eğitime dahil edilmesi konusundaki çabaları ve kadınların kamusal hayata katılımını teşvik etmesi gibi kadın haklarına yönelik gayretleri Amerikan basınında büyük övgülere mazhar olmuştur. Bazı gazeteler ve yazarları; kadınlara tanınan haklar konusunda icra edilen bu gelişmeleri, ilerici ve toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik atılan bir adım olarak överken, diğer gazeteler ise diğer devrimlerde de örnekleri görülen değişimin hızı ve kökleşmiş ananevi kuralların yaratacağı olası çatışmalara dair endişelerini dile getirmiştir. Amerikan basını buna rağmen Atatürk'ün kadınları siyasi hayata dahil etme çabalarına sıklıkla atıfta bulunmuştur. Basın mensupları özellikle Türk kadınlarının TBMM'deki temsiliyetleri de dahil olmak üzere kadınların siyasete artan katılımına dair kapsamlı yazılar kaleme almış, kaleme alınan bu yazılarda da kanuni olarak kabul edilen mezkûr değişikliklerin toplumsal cinsiyet eşitliği ile kadın hakları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir.

Amerikan basınının Atatürk devrimlerine ilişkin olarak ele aldığı kayda değer son önemli başlık kültürel ve eğitimsel alandaki değişim üzerine olmuştur. Amerikan basını bu başlıkta yaptığı değerlendirmelerde; müttefiki iş birliği açısından Türkiye ile ABD arasındaki kültürel ve eğitimsel alandaki değişime ilişkin girişimlere de az da olsa yer vermiştir. Basın, Türkiye'de faaliyet gösteren Amerikan okulları ve bu okullarda okuyan *-örneğin, Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde eğitim görerek bu okuldan mezun olan ilk Müslüman Türk kadını Halide Edip Adivar gibi-* önemli

şahsiyetlere de ilgi duymuş ve yeniden inşa edilen bir ülkedeki aydınlık yüzlerin Amerikan ekolüyle donatılmış kimseler olmasını ilgiyle takip etmiştir. Bununla birlikte basın, Atatürk'ün laik bir eğitim düzenine yaptığı katkı ve vurguyu, yeni okulların ve üniversitelerin açılmasına dair gayreti ve dirayeti, akademik ve bilimsel esaslara dayalı bir eğitim-öğretimin inşa edilmesine dair gösterdiği teşviki, Türkiye'nin entelektüel gelişimi yolunda atılan önemli adımlar olarak kabul edilmiştir.

Amerikan basını, Atatürk'ün eğitim reformlarına, özellikle okuma yazmaya verdiği öneme sık sık vurgu yapmış, Atatürk'ün eğitimin bireyleri donatmasındaki ve toplumu geliştirmesindeki etkisini kabul ederek, cehaleti yok etmeye yönelik giriştiği yurt gezilerine, söylemlerine ve icraatlarına dair kapsamlı yazılar hazırlamıştır.

Amerikan basını yaptığı haberlerle, Atatürk devrimlerinin yalnız Türkiye'yle sınırlı kalmayan bölgesel etkilerine de dikkat çekmiştir. Basın özellikle Soyadı Kanunu'nun Kabulü gibi; toplumun laikleşmesi ve bunun geleneksel dini ve siyasi yapılara karşı potansiyel meydan okumasıyla ilgili olarak Türkiye'de meydana gelen devrim kaynaklı değişiklik ve reformların komşu devletler üzerinde geniş, derin ve kapsamlı etkileri olduğuna yönelik çıkarımlarda bulunmuştur. Çıkarımlar sonucunda Amerikan basını, Atatürk'ün devrim ve inkılaplarının özellikle Orta Doğu'daki ülkeler üzerindeki etkisine dikkat çekerek Türkiye'nin geçirdiği dönüşümünün komşu ülkeler üzerindeki potansiyel etkisini, özellikle laiklik, milliyetçilik ve modernleşme bağlamında analiz etmişlerdir.

Bununla birlikte basın, Atatürk reformlarının daha önce hiçbir Müslüman ülkede denenmemesinden dolayı, mezkûr reform girişimlerini Müslüman dünyasında eşi benzeri olmayan bir deney olarak görmüştür. Bu sebeple de yapılan bazı haberlerde Atatürk devrimlerinin, modernleşmek isteyen bölgesindeki diğer devletler için bir rol model olduğu tasvir edilmiştir.

Basın, Atatürk devrimlerinin bölgesinin dışına taşan etkisinden hareketle Atatürk'ün şahsının toplum üzerindeki uzun vadeli etkisini ve siyasi-fikri mirasını da tartışmaya açarak konuyu analiz eden yayınlar yapmış, reformların önem derecesini ve bunların Türkiye'nin gelecekteki gidişatını ve dünyadaki konumunu şekillendirme gücünü tahmin edip tespitte bulunmaya çalışmıştır. Amerikan basını Türkiye'nin jeopolitik konumunun da etkisiyle, Atatürk devrimlerinin uluslararası alanda nasıl algılandığını da sık sık tartışmıştır. Bu yolla basın Batılı ülkelere gelen tepkileri ele

olarak Atatürk reformlarının Türkiye'nin imajı ve uluslararası toplumdaki rolü üzerindeki etkisini incelemiştir.

Amerikan basınında Türk dış politikasının algılanışı, belli bir zaman dilimine ve ABD'deki hâkim siyasi iklime bağlı olarak sürekli farklılık göstermiştir. Bundan ötürü, Amerikan basını tarafından Atatürk'ün iktidarı dönemindeki Türk dış politikası çoğunlukla ilgi ve merakla, bazen de şüpheyile takip edilmiş, değerlendirmeler bu bağlamda yapılmıştır. Atatürk'ün Lozan sonrası erken dönem dış politikasının Batılılaşmaya ve Avrupalı güçlerle uyum sağlamaya odaklanması, Amerikan basını tarafından genellikle olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin günümüzdeki sınırlarını tayin eden 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın başarılı bir konferans sonucunda imzalanması ise, Amerikan basınında Türk dış politikası için elde edilmiş önemli kazançlar olarak değerlendirilmiştir.

Amerikan basını, Atatürk dönemi Türkiye dış politikasıyla alakalı yayınlarında bilhassa Türkiye-ABD ilişkilerine ayrı bir özen göstermiştir. Atatürk dönemi Türk dış politikasına göz atıldığında; Türk-Amerikan ilişkilerinin kapsamı farklılık göstermiştir. Cumhuriyet devrinin ilk senelerinde, daha önce de konu içeriğinde ortaya koyulduğu gibi, Türkiye'nin Sovyet bağlarına karşı bazı kuşklar ve çekingenlikler olmuştur. Ancak vakit ilerledikçe ve özellikle 1930'lara gelindiğinde Amerikan basını, genellikle Türkiye'yi önemli bir müttefik ve Sovyet yayılmacılığına karşı bir siper olarak görmüştür. Bu zamanlarda basın tarafından Türkiye ile ABD arasındaki ekonomik ve diplomatik ilişkiler sıklıkla vurgulanmış ve her iki ülke için de faydaları okuyucularla ve kamuoyuyla paylaşılmıştır.

Atatürk dönemi Türk dış politikasının temel yapı taşlarından birini de Sovyetler Birliği'yle iyi ilişkilerin idame ettirilmesi olmuştur. Atatürk'ün iktidarının ilk yıllarından itibaren Türkiye'nin *-Millî Mücadele'deki iyi ilişkilerin bir tezahürü olarak-* Sovyetler Birliği'yle sürdürülen iyi komşuluk ilişkilerine dair Amerikan basınında sürekli bir kaygının olduğu yayınlanan haberlerde göze çarpmıştır. Sovyetler Birliği'nin varlığı, Batı dünyasının çıkarları için potansiyel bir tehdit olarak görüldüğünden, Sovyetlerle kurulan herhangi bir iyi ilişki Amerikan basınında şüphe ve tereddütle karşılanmıştır.

Türkiye'nin özellikle Atatürk'ün iktidarının ilk yıllarında takındığı tarafsızlık politikası, Amerikan basını tarafından sıklıkla takdir edilmiştir. Basın özellikle

Türkiye'nin Harb-i Umumi sonrasında savaşın her iki bloğundan birine dahil olmayı reddetmesini savaş sonrası kurulan yeni dünya nizamında daha fazla karışıklıkla ve sorunla yüzleşmekten kaçınmak için yaptığı tedbirli bir davranış olarak değerlendirmiştir.

Atatürk'ün iktidarı döneminde Türk dış politikasının Osmanlı'ya yapılan ihanetlerden ders çıkararak Orta Doğu milletleriyle arasına mesafe koymayı bir politika olarak belirlemesi fakat aynı zamanda hem bulunulan coğrafya gereği hem de 2. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulması üzerine zorunlu olarak Orta Doğu ülkeleri gibi çoğunluğu Müslüman olan ülkelerle Sadabat Paktı gibi daha güçlü bağlar kurmaya yönelik girişimlerde bulunulması, Amerikan basınından karışık tepkilerin alınmasına sebep olmuştur. Basında bu hususta yazılar kaleme alan yazarlar, Türkiye'nin İslam dünyasındaki liderlik rolünü kabul ederken, aynı zamanda ülke içerisinde bulunan grupların Şeyh Sait İsyanı'nın gösterdiği gibi eski düzene yönelik aşırı özlem duyması ve yine bu mezkûr grubun bölgedeki Batı çıkarları üzerindeki olumsuz etkileri hakkında duydukları endişeleri köşelerinde dile getirmiştir.

Tek Parti Dönemi'nin 1923-1938 yılları arasındaki dönemine dair Amerikan basınının görüşleri bu biçimde şekillenmişken Atatürk'ün vefatı sonrası İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi sonrasında hem devrimlerin sürekliliğinin devam edip etmeyeceğinin merak edilmesi hem de 2. Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin jeopolitik konumu sebebiyle hangi tarafın yanında savaşa dahil olacağının belirsiz olması, Amerikan basınının Türkiye'yi yoğun ilgisinin Atatürk'ten sonra da devam etmesinin başlıca sebepleri olmuştur.

İsmet İnönü döneminin Amerikan basını tarafından değerlendirilmesi, belirli bir zaman dilimine ve ülkede hâkim olan görüşe göre değişiklik göstermiştir. Amerikan basını, İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sürecinde liderlik dönemini iç politikada genellikle tek partili düzenden çok partili hayata geçiş ve iktidar-muhalefet ilişkileri ekseninde haberleri ele alırken ve dış politikada ise yine genellikle Türkiye'nin Müttefikler tarafından savaşa sokulması girişimleri ekseninde haberleri ele almıştır.

Amerikan basını, İnönü döneminin son dönemlerinde hayata geçirilen Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş denemesiyle birlikte değişen siyasi ve politik tabloyu yakından takip etmiştir. 1945 yılı itibarıyla yeni siyasi partilerin siyaset

sahnesinde yerini alması ve akabinde CHP'nin tek parti iktidarının sona ermesine yol açan 14 Mayıs 1950 seçimleri, Amerikan basını tarafından çok partili yaşama geçişe yönelik atılan olumlu adımlar olarak görülerek Türk demokrasisinde önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir.

Amerikan basını, Türk hükümetinin İnönü'nün iktidarı süresince hayata geçirdiği Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi ve özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi ekonomik reformları yakından takip ederek özellikle Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi tarımsal ilerlemeyi amaçlayan iktisadi politikaları önemli başarılar olarak görmüştür. Amerikan basınından bazı yazarlar sütunlarında kaleme aldıkları yazılarda, Türkiye'nin ekonomik reformlarını onaylarken, ülkenin karşı karşıya olduğu buhranlara da dikkat çekmiş, 1929 Büyük Buhranı ve bunun Türkiye ekonomisine akisleri neticesinde yükselen enflasyon ve işsizlik sorununun idaresinde yaşanan güçlüklerle dikkat çekilmiştir.

Mezkûr süreç içerisinde karşılaşılan ekonomik mücadeleler, İnönü döneminde iç politika kararlarını etkileyen önemli etkenler olarak değerlendirilmiştir. Milli Şef İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı altında kurulan ve özellikle Şükrü Saraçoğlu hükümetinin hayata geçirdiği, arazi mülkiyetindeki eşitsizlikleri ele almayı ve kırsal toplulukların yaşamlarını iyileştirmeyi amaçlayan kırsal kalkınma ve toprak reformları Amerikan basını tarafından takdir edilse de çoğunlukla göz ardı edilmiştir.

İktisadi politikalardaki olumlu gelişmelere karşın Amerikan basınında, İnönü'nün "Milli Şef" ünvanı altında sergilediği otoriter eğilimlerine ilişkin endişe ve eleştiriler de sıklıkla dile getirilmiştir. Basından birtakım gazeteciler, İnönü'nün Genel Başkanlığı'nı üstlendiği Cumhuriyet Halk Partisi'nin ülke idaresini ve bu idare altında siyasi muhalefeti bastırmasını eleştirerek buradan hareketle Türkiye'de basın özgürlüğüne getirilen kısıtlamalara yönelik de sert söylemlerde bulunmuştur. Türkiye'de yayın gazeteciler, muhalif görüşlerin *-bilhassa ve umumiyetle Demokrat Parti görüşlerinin-* basın aracılığıyla duyurulması noktasında hükümetten gelen sansür ve kısıtlamalarla karşı karşıya kalmış, bazı Amerikan gazeteleri ise; genç bir cumhuriyette tabii bir talep olarak karşılanacak istikrar ihtiyacını mantık çerçevesinde kabul ederken, bununla birlikte demokratik bir toplumun olmazsa olması olarak daha fazla basın ve ifade hürriyetinin korunmasını da ısrar dile getirmiştir.

Amerikan basını, İnönü'nün modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Kemalizm ideolojisine Atatürk'ün vefatı sonrasında ne derece bağlı kalıp kalmayacağı hususunda değerlendirmelerde bulunmuş ve netice olarak Atatürk'ün vefatı sonrası İnönü'nün Kemalizm'e olan bağlılığı *-iç politikada meydana gelen Kemalizm'le bağdaştırılamayacak bir takım meşum hadiseler dışarıda tutularak-* kaleme alınan makale ve köşe yazıların da sık olmasa da kabul edilmiştir. İnönü'nün sekülerizm, milliyetperverlik ve çağdaşlaşma dahil olmak üzere Kemalizm'e duyduğu sıkı bağlılık, Atatürk'ün ideolojisinin dayanıklılığının ve etkisinin bir delili olarak görülmüş ve bu etki genellikle, yazılan yazılarda Atatürk'ten İnönü iktidarına geçiş sürecinde olan Türkiye için istikrar tesis edicisi bir güç olarak takdir edilmiştir.

Amerikan basını, İnönü dönemi boyunca yaşanan olaylar karşısında Türk dış politikasına ilişkin çeşitli bakış açılarına ve görüşlere sahip olmuş, bu sebeple Amerikan basınında Türk dış politikasına ilişkin yayınlanan haberlerde gelişmelerin ele alınış şekli, dönemin belirli olay ve gelişmelerine bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Fakat bu noktada yeri gelmişken önemle belirtilmelidir ki; tıpkı diğer ülkelerin basınlarında olduğu Amerikan basını da hiçbir vakitte yekpare, tek bir basından meydana gelen bir basın olmamış, bu nedenle ülke çapında yayın yapan ve ana akım medya olarak adlandırılan gazetelerde yayınlanan haberlerde, gazetecilerin farklı bakış açıları ve önyargıları yer almıştır. Özetle denilebilir ki, Amerikan basını bu dönemde Türk dış politikası hakkında farklı görüşlere ve değerlendirmelere sahip olmuştur.

Amerikan basını, İnönü dönemi Türk dış politikasını genellikle iki açıdan ele almıştır. İlk açı; Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik takındığı tehditvari tutum kaynaklı olarak Türkiye'nin Batı yönelimli bir politika takip edilmesi iken diğer açı ise; 2. Dünya Savaşı sırasında jeopolitik konumu sebebiyle Türkiye'nin Müttefikler tarafından savaşa çekilmesi olmuştur. İnönü, cumhurbaşkanı olup iktidara gelmesi sonrasında Türkiye'yi başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı büyük güçlerle yana getirmeyi hedefleyen bir dış politika takip etmiş, Milli Şef'in bu mezkûr yaklaşımı Batılı güçlerce, bölgedeki Sovyet etkisine ve gücüne karşı bir denge unsuru olarak görüldüğü için Amerikan basınında karışık tepkiler almıştır. Basın mensupları, Türkiye'nin Batılı ülkelerle iş birliği yapma yolundaki arzu ve hevesini, Milletler Cemiyeti'ne üye olma isteğini ve Avrupa'da yükselen tansiyon karşısında Türkiye'nin

tek çıkar yol gördüğü Batı'yla yakın bir dostluk ilişkisi kurmasını o dönemki Amerikan stratejik çıkarlarıyla uyumlu olmasından dolayı şiddetle desteklemiştir.

Harb-i Umumi'de İttifak Devletleri safında savaşa giren ve savaşın sonucunda imparatorluk kimliğini büsbütün kaybederek kalıntılarından yeni bir cumhuriyet inşa eden Türkiye, Harb-i Umumi'yi içerisinde sayısız dersler barındıran bir okul olarak görmüştür. Acı bir tecrübenin politik yansıması olarak Türkiye, buradan hareketle 1 Eylül 1939'da 2. Dünya Savaşı başlar başlamaz tarafsızlığını ilan etmiştir. Bu süreçte Amerikan basını, özellikle Nazi Almanya'sının Avrupa'daki saldırgan eylemleri karşısında, Türkiye'nin ekseriyetle tarafsız gözükmeye yolundaki ısrarlı duruşunu şiddetle eleştirmiştir. Bu noktada, bazı Amerikalı yorumcular Türkiye'nin Müttefik saflarına dahil olarak savaşa icabet etmesi gerektiğine inanırken, bazı yorumcular da içerisinde bulunduğu jeopolitik konumu göz önünde tutarak Türkiye'nin kendi menfaatini ve emniyetini muhafaza altında tutmak için tarafsızlığını sürdürmesi doğrultusunda görüş beyan etmiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik kuvvetlerinin Türkiye'yi kendi saflarında savaşa dahil etme girişimleri ise, Amerikan basınının çoğunluğu tarafından aynı bakışla değerlendirilmiş; Mihver baskısı karşısında Türkiye'nin bağımsızlığını ve egemenliğini koruma kararlılığı "alkışlanmış", lakin 1943'ten itibaren savaşın bir an evvel sona ermesi için aynı kesimlerce bu sefer Türkiye'nin Müttefikler safında savaşa girmesi yönünde baskı yapılmaya başlanmıştır.

Amerikan basını, savaşın ilk aşamalarında Türkiye'nin Müttefiklere katılma talebine tereddütle yaklaşmıştır. Lakin savaş ilerleyip Mihver güçleri cephelerde kesin zaferler elde etmeye başlayınca; Amerikan basını bu sefer, Türkiye'nin jeopolitik konumundan doğan stratejik önemine atıfta bulunmuş ve Türkiye'nin önemli ve güçlü bir ülke olarak Müttefikler safında savaşa dahil olmasının Müttefiklere sağlayacağı potansiyel katkılarına vurgu yapmıştır. Bazı Amerikan gazeteleri ise Müttefiklerin Türkiye'yi kendi saflarında savaşa dahil olması tekliflerine Türkiye'den olumlu karşılık gelmemesini eleştirerek Türkiye'nin başta Nazi Almanya'sı olmak üzere diğer Mihver güçlerine karşı mücadelede daha fazla sorumluluk alması gerektiğini savunmuştur. Mezkûr haberlerde; Türkiye'nin Müttefiklere katılma konusundaki isteksizliği, Türkiye'nin Nazilerin askeri gücünden duyduğu endişeye bağlanmıştır.

Amerikan basını, 1943 yılının başı itibariyle Türkiye ile Müttefikler arasında Yenice (Adana) Görüşmesi'yle başlayan diplomatik müzakereleri yakından takip

etmiş, yapılan haberlerde sık sık hem Müttefik hem de Mihver tarafının tutumunu değiştirmesi için Türkiye üzerinde uyguladığı baskılar okuyucularla paylaşılmıştır. Bazı gazeteler özellikle Müttefik tarafının Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmeye yönelik diplomatik girişimlerine övgüde bulunurken, bazı gazeteler de Türkiye'nin politik olarak Müttefiklerle yakın durmasına rağmen iş birliğine yanaşmada ve savaşa dahil olmada işleri ağırdan almasından duyulan hayal kırıklığına temas etmiştir. Bu süreçte Amerikan basını, Türkiye ile Müttefikler arasındaki diplomatik müzakerelerin detaylı analizini yaparak görüşmelerde ele alınan konulara ve müzakereler boyunca karşılaşılan güçlüklerle ışık tutarak, her iki tarafça ortaya konan stratejileri, tavizleri ve uzlaşmaları uzun uzadıya gazetelerinde değerlendirmiştir. Amerikan basını bununla birlikte, Türkiye'nin ilk zamanlardaki tarafsızlık sürecini ve ardından Müttefik güçlerle yapılan ittifakı, savaş sırasında tarafsız konumda bulunan diğer ülkelerin politik tutumlarıyla mukayese etmiş, İsveç ve İsviçre gibi tarafsız duruşlarıyla ün salmış ülkelerin aldığı kararları tahlil ederek Türkiye'nin tercihlerini anlamlandırmaya çalışmıştır.

Amerikan basını da ayrıca müzakereler sırasında Türkiye'nin kaygı ve toprak bütünlüğünün teminatının sağlanması, Türk egemenliğinin muhafaza edilmesi ve iktisadi yardım yapılması gibi taleplerine yer vermiştir. Bazı gazeteler, Türkiye'nin öne sürdüğü bu talepleri makul istekler olarak karşılarken, bazı gazeteler de bulunduğu taleplerden yola çıkarak Türkiye'yi aşırı temkinli ve hırslı olmakla eleştirmiştir.

Türkiye, Yalta Konferansı'nda alınan kararların bir tezahürü olarak nihayet 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Müttefikler safında savaşa katıldığında, Amerikan basını Yalta Konferansı üzerinden çok geçmeden Türkiye'nin bu yönde aldığı kararını genellikle memnuniyetle karşılamıştır. Basın, Türkiye'nin savaşa katılması sonrasında ise bu sefer Türkiye'nin savaş sonrası dünyada üstleneceği potansiyel rolü sütunlardan tartışmaya açmıştır. Türkiye'nin savaşa Müttefikler safında müdahil olması, Amerikan basınınca Mihver güçlerinin yenilgisine ve daha adaletli bir uluslararası düzenin kurulmasına yönelik atılan olumlu bir adım olarak görülmüştür. Amerikan basınında yapılan bazı yayınlarda ise, Mihver güçlerine karşı bilhassa Balkanlarda yeni cephe açmak için ihtiyaç duyulan Türk desteğinin ehemmiyetine vurgu yapılmıştır. Mezkûr yayınlarda Türk askeri birliklerinin

Balkanlarda başlatacağı potansiyel askeri hareketinin Müttefiklere sağlayacağı stratejik kazanımların altı çizilmiştir.

Amerikan basını sütunlarında son olarak Türkiye'nin savaşa müdahil olmasının savaş sonrasındaki akislerine ve neticelerine yer vermiştir. Basında bu hususta yapılan tartışmalar, Yalta Konferansı kararları neticesinde Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesiyle kazandığı Birleşmiş Milletler'deki kurucu üye statüsü, komşu ülkelerle olan ilişkisi ve bölgesindeki genel güç dengesi üzerindeki etkisi gibi Türkiye'nin savaş sonrası düzendeki potansiyel rolü etrafında şekillenmiştir. Özetle ifade edilmelidir bu dönemde basın genellikle; Türkiye'nin savaş sonrasındaki dünya düzenin şekillenmesinde üstlendiği rolü ve uluslararası kurum ve kuruluşlardaki konumunu yazılarda ana tema olarak ele almıştır. Bununla birlikte basın yine; savaş sonrasında tesis edilecek Türkiye ve Ortadoğu devletleri arasındaki ilişkilere odaklanarak Türkiye'nin savaşa müdahil olmasının Orta Doğu'daki olası neticelerini irdelenmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamlı günlerine imrenmek suretiyle Türkiye'nin Balkanlar da dahil olmak bölgesel nüfuz elde etme çabalarını ve bunun Arap ülkeleri ve İran'la olan ilişkilerine olası tesirlerini değerlendirmeye tabi tutmuştur.

KAYNAKÇA

I. Süreli Yayınlar

“Turks Promise Moderation In Demands Upon Greece”, **The Washington Post**, 11.09.1922.

“Turk Republic Proclamation Now Expected”, **Los Angeles Times**, 29.09.1922.

“Turk Assembly Tells Sultan He’s Out Of Job”, **Chicago Tribune**, 02.11.1922.

“The End Of The Ottoman Empire”, **Chicago Tribune**, 06.11.1922.

“Peace Looms At Lausanne”, **Los Angeles Times**, 11.01.1923.

“Turkish Peace Takes Homes Of Million People”, **Chicago Tribune**, 11.01.1923.

“Christian Minorities”, **The Washington Post**, 13.01.1923.

“Turks Call A Council To Discuss Near East”, **The Wall Street Journal**, 14.02.1923.

“Near East Outlook Brighter”, **The Wall Street Journal**, 17.02.1923.

“Kemal Says Allies Don’t Know Turks Yet”, **The New York Times**, 19.02.1923.

“French Protest Turk Attacks”, **Chicago Tribune**, 27.02.1923.

“Turks Call Election”, **Chicago Tribune**, 02.04.1923.

“The Turk Revolution”, **Los Angeles Times**, 02.04.1923.

“Turkish General Election Ordered”, **The New York Times**, 02.04.1923.

“Turkish Elections In June”, **The New York Times**, 03.04.1923.

“Dissent In Turkey”, **The New York Times**, 11.04.1923.

“Turkish Chiefs Carry Election Fight To Foes”, **Chicago Tribune**, 14.04.1923.

“Ex-Sultan Appeals To Moslem World”, **The New York Times**, 16.04.1923.

“Allies Again At Odds On Terms Of Turk Treaty”, **Chicago Tribune**, 01.07.1923.

“Delay Again Giving Turk Allied Plan”, **Los Angeles Times**, 02.07.1923.

“Final Allied Terms Before Turks Today”, **The New York Times**, 02.07.1923.

“Rechad Nisud Bey May Be Envoy Here”, **The Washington Post**, 02.07.1923.

“Ismet Complains Of Delay”, **The New York Times**, 03.07.1923.

“Allies Will Debate All Turkish Issues”, **The New York Times**, 04.07.1923.

“Allies To Sign Peace Pact With Turk Next Week”, **Chicago Tribune**, 07.07.1923.

“Turks Refuse U. S. Juridicial Rights”, **The Washington Post**, 07.07.1923.

“Allies And Turks Reach Agreement On Last Problems”, **The Washington Post**, 09.07.1923.

“Moslems: Handbill Issued By Kemal Party Has Familiar Ring To American Ears”, **Los Angeles Times**, 08.07.1923.

“New Turk Demands”, **Los Angeles Times**, 08.07.1923.

“Allies Are United At Lausanne Parley”, **The New York Times**, 08.07.1923.

“Allies And Turks Reach Agreement On Last Problems”, **The Washington Post**, 09.07.1923.

“Turk No Longer Sick Man; Europe Surrenders All”, **Chicago Tribune**, 10.07.1923.

“Angora Authorizes Signing Of Peace”, **The New York Times**, 10.07.1923.

“Ismet Authorized To Sign Peace Pact”, **The Washington Post**, 10.07.1923.

“Turks Talk Of Peace: May Compromise On Grants”, **Los Angeles Times**, 14.07.1923.

“Yanks Split Turk Meet”, **Los Angeles Times**, 15.07.1923.

“Allies May Leave Lausanne Rather Than Yield To U.S.”, **The Washington Post**, 15.07.1923.

“U. S. Wins Open Door As Allies And Turk Agree”, **Chicago Tribune**, 17.07.1923.

“Lausanne Treaty To Be Signed July 24”, **The Wall Street Journal**, 18.07.1923.

“Turk Government Approves Treaty”, **The Wall Street Journal**, 19.07.1923.

“The Treaty With Turkey”, **The Washington Post**, 19.07.1923.

“Allies Will Evacuate: Powers Ready To Quit”, **Los Angeles Times**, 22.07.1923.

“Status Of U. S. Missionaries Halts Turk Pact”, **Chicago Tribune**, 23.07.1923.

“Lausanne Celebrates Advent Of Turk Peace”, **The Washington Post**, 24.07.1923.

“Seven Powers Sign Near East Treaty In Simple Ceremony”, **The New York Times**, 25.07.1923.

“The End At Lausanne”, **The New York Times**, 25.07.1923.

“Turks’ Terms To Allies Accepted For U. S. Treaty”, **Chicago Tribune**, 26.07.1923.

“Turkey Insists U. S. Should List Claims”, **The Washington Post**, 27.07.1923.

“Paying The Price”, **Los Angeles Times**, 31.07.1923.

“Turks Balk At Demand Of America”, **Los Angeles Times**, 31.07.1923.

“Turks May Sign Today; Ismet Expresses Grief”, **The Washington Post**, 04.08.1923.

“Yank Pact Is Refused By Turkey”, **Los Angeles Times**, 05.08.1923.

“Turks Now Refuse To Sign U. S. Treaty”, **The Washington Post**, 05.08.1923.

“Pact Of Lausanne “Degrading,” Says Sir Edward Grigg”, **The Washington Post**, 05.08.1923.

“Turks Won’t Sign Our Treaty; Offer New Terms Instead”, **The New York Times**, 05.08.1923.

“U. S. And Turks Reach Final Agreement On Pact, Report”, **Chicago Tribune**, 06.08.1923.

“Expect Turk Treaty To Be Signed Today”, **The New York Times**, 06.08.1923.

“Article 1 -- No Title”, **The New York Times**, 06.08.1923.

“United States And Turkey Sign 2 New Treaties”, **Chicago Tribune**, 07.08.1923.

“Turkey Now Accepted”, **Los Angeles Times**, 07.08.1923.

“American Treaties Signed By Turks; Terms Made Public”, **The New York Times**, 07.08.1923.

“America And Turk Enter New Era By Signing 2 Treaties”, **The Washington Post**, 07.08.1923.

“Treaty Of Lausanne Ratified At Angora”, **The New York Times**, 24.08.1923.

“The Surrender of Lausanne.”, **The Washington Post**, 25.08.1923.

“British Evacuating Turkey”, **The Wall Street Journal**, 25.08.1923

“Study Form and Name for New Turk State”, **The Washington Post**, 26.09.1923.

“Paris Hears Turkey Is Declared Republic”, **The Washington Post**, 29.09.1923.

“Turkey Will Be Proclaimed a Republic, With a President Having 4 or 5 Year Term”, **The New York Times**, 05.10.1923.

“Another Republic”, **The New York Times**, 06.10.1923.

“Another Republic”, **The Washington Post**, 07.10.1923.

“Turk Republic Planned”, **Los Angeles Times**, 14.10.1923.

“Turkey Turns Into Republic; Kemal Is Chief”, **Chicago Tribune**, 30.10.1923.

“Angora Vote Makes Turkey a Republic; Kemal Pasha Is Elected First President”, **The New York Times**, 30.10.1923.

“Turks Are Criticizing Their New Republic”, **The New York Times**, 31.10.1923.

“The Anatolian Republic”, **The New York Times**, 31.10.1923.

“The Turkish Republic”, **The Washington Post**, 01.11.1923.

“Views On Turks By Visitor Here”, **Los Angeles Times**, 07.11.1923.

“Caliph Refuses to Let New Turk Republic Spoil Job”, **Chicago Tribune**, 11.11.1923.

“Moslem Camouflage”, **Los Angeles Times**, 20.11.1923.

“Turkish Women Seek Freedom”, **The New York Times**, 24.02.1924.

“Caliph’s Fate In Balance”, **The New York Times**, 01.03.1924.

“Angora Moves to Drive Caliph Into Exile; Police Act to Prevent His Taking Treasures”, **The New York Times**, 03.03.1924.

“Caliph Must Abandon Treasure If He Flees”, **The Washington Post**, 03.03.1924.

“Turkey Votes To Depose Caliph; Harem Packs Up”, **Chicago Tribune**, 04.03.1924.

“Turkey Sends Head Of Moslem Church To Exile”, **Chicago Tribune**, 05.03.1924.

“Turks Abolish Caliphate”, **Los Angeles Times**, 05.03.1924.

“Great Britain And The Caliphate”, **The New York Times**, 05.03.1924.

“Sultan Of Morocco Urged As Caliph”, **The New York Times**, 06.03.1924.

“A Religious Bombshell”, **Los Angeles Times**, 07.03.1924.

“Berlin Moslems Call For Boycott Of Turks”, **The New York Times**, 07.03.1924.

“Angora Assembly Asserts Its Power”, **The New York Times**, 01.04.1924.

“Turks Ban Christian Services In Schools”, **The Washington Post**, 06.04.1924.

“Turks Close Foreign Schools”, **The New York Times**, 08.04.1924.

“Schools In Turkey Close”, **The New York Times**, 10.04.1924.

“Allies Protest Turks Closing Foreign Schools”, **Chicago Tribune**, 13.04.1924.

“14,000 Out Of Schools By Turkish Order”, **The New York Times**, 15.04.1924.

“Allies Protest To Turkey On Closing Of Foreign Schools”, **The New York Times**, 13.04.1924.

“American Schools In Turkey”, **The New York Times**, 04.05.1924.

“The Ecumenical Patriarchate”, **The Washington Post**, 10.05.1924.

“Mosul Concession”, **The Wall Street Journal**, 17.05.1924.

“Turkish-Italian Crisis Worries Constantinople”, **Los Angeles Times**, 03.06.1924.

“Italo-Turk War Feared As Army Lands In Rhodes”, **Chicago Tribune**, 12.06.1924.

“Threat To Turkey As Italy Increases Garrison In Rhodes”, **The Washington Post**, 12.06.1924.

“Changing Turkey”, **The New York Times**, 23.06.1924.

“Mosul Question To League”, **The New York Times**, 12.08.1924.

“Mosul Territory Claimed By Husein”, **The New York Times**, 31.08.1924.

“Turkey To Ask Plebiscite By Mosul Tribes”, **Chicago Tribune**, 09.09.1924.

“Ask League Council To Stop Reds’ War”, **The New York Times**, 26.09.1924.
 “British Shoot 200 Turk Raiders In Irak”, **The Washington Post**, 27.09.1924.
 “League To End Mosul Snarl”, **The New York Times**, 01.10.1924.
 “British-Turk War Looms”, **Los Angeles Times**, 12.10.1924.
 “British Planes And Navy Mass For War On Turk”, **Chicago Tribune**, 12.10.1924.
 “Turks Warn League Of British In Iraq”, **The New York Times**, 14.10.1924.
 “British Ask League To End Irak Clash”, **The Washington Post**, 16.10.1924.
 “League To Act On Irak At Brussels Oct. 27”, **The New York Times**, 21.10.1924.
 “Iraq Crisis Goes To League Monday”, **The New York Times**, 22.10.1924.
 “Turks And English Conciliatory Over Frontier Of Irak”, **The Washington Post**, 28.10.1924.
 “Anglo-Turk Crisis Taken Up By League”, **The New York Times**, 28.10.1924.
 “League Is Solving Near East Tangles”, **The New York Times**, 29.10.1924.
 “Mosul Boundary Dispute Is Settled”, **The Washington Post**, 30.10.1924.
 “League Scatters Iraq War Clouds”, **The New York Times**, 30.10.1924.
 “Foes Unite In Turk Assembly To Crush Kemal”, **Chicago Tribune**, 03.11.1924.
 “Turkish Officers Ousted As Disloyal”, **Los Angeles Times**, 03.11.1924.
 “Seek To Overthrow Turkey’s President”, **The New York Times**, 03.11.1924.
 “Bitter Fight On Turk President”, **Los Angeles Times**, 04.11.1924.
 “Turk Leaders Desert Banner Of Kemal Pasha”, **Chicago Tribune**, 12.11.1924.
 “Mgr. Constantine Elected Patriarch”, **The New York Times**, 18.12.1924.
 “Drags U. S. Into Bitter Political War In Turkey”, **Chicago Tribune**, 12.12.1924.
 “Head Of Greek Church Deported By Turkey”, **The New York Times**, 31.01.1925.
 “Greece Angry At Turks; May Recall Envoy”, **Chicago Tribune**, 01.02.1925.
 “War Clouds In Near East”, **Los Angeles Times**, 01.02.1925.

“Expulsion Is Hostile Act, Greek Note Tells Turkey”, **The Washington Post**, 01.02.1925.

“Strong Greek Note Will Go To Turkey”, **The New York Times**, 01.02.1925.

“Anger Is Spreading In Greece”, **Los Angeles Times**, 02.02.1925.

“Turks Refuse To Recede On Ban On Greek Pope”, **Chicago Tribune**, 03.02.1925.

“The Greek Patriarch”, **The Washington Post**, 03.02.1925.

“5 Die As Greeks Riot Against War With Turk”, **Chicago Tribune**, 04.02.1925.

“Turkey To Refuse Demand By Greece”, **The New York Times**, 04.02.1925.

“Fethi Denies Turkey Assails Greek Church”, **The New York Times**, 06.02.1925.

“Patriarch Would Resign”, **The New York Times**, 14.02.1925.

“Siege Proclaimed In Turkish Kurdistan”, **Los Angeles Times**, 25.02.1925.

“Article 9”, **The New York Times**, 25.02.1925.

“Turkish Kurdistan Rises In Revolt”, **The New York Times**, 25.02.1925.

“Turk Forces Mobilized”, **Los Angeles Times**, 26.02.1925.

“British Watch Kurd Uprising”, **The New York Times**, 26.02.1925.

“English Fear Turk Offensive”, **Los Angeles Times**, 27.02.1925.

“Turkey’s Rebellion”, **The Washington Post**, 27.02.1925.

“Turkey Calls Five Classes Of Men To Colors”, **Chicago Tribune**, 28.02.1925.

“Turks Called To Colors”, **Los Angeles Times**, 28.02.1925.

“Kurdish Rebels Renew War On Three Fronts”, **Chicago Tribune**, 03.03.1925.

“Turk Cabinet Resigns As Kurd Revolt Gains”, **Chicago Tribune**, 04.03.1925.

“Turkish Cabinet, Defeated, Resigns”, **The New York Times**, 04.03.1925.

“Admits Loss Of Arghana”, **The New York Times**, 06.03.1925.

“Kurdish Rebels Gain As Turks Rush In Troops”, **Chicago Tribune**, 06.03.1925.

“Ismet Is Upheld, 155 To 23”, **The New York Times**, 07.03.1925.

“Kurdish Revolt Admitted to be on Large Scale”, **Los Angeles Times**, 16.03.1925.

“\$44,000,000 for Turks’ War”, **The New York Times**, 16.03.1925.

“Turks Admit Revolt In Kurdistan Grows”, **The Washington Post**, 16.03.1925.

“Turk War Clouds Above Mosul Grow Blacker”, **Chicago Tribune**, 22.03.1925.

“Call Kurd Villages To Declare Loyalty”, **The New York Times**, 25.03.1925.

“France Flirts With Turk For New Alliance”, **Chicago Tribune**, 25.03.1925.

“Say Kurds’ Line Is Cut”, **The New York Times**, 01.04.1925.

“Report Progress Against Kurds”, **The New York Times**, 04.04.1925.

“Kurdish Revolt Adds To Turk’s Home Troubles”, **Chicago Tribune**, 07.04.1925.

“Kurds Retake Two Towns”, **Los Angeles Times**, 07.04.1925.

“Turkey Mobilizes To Crush The Kurds”, **The New York Times**, 09.04.1925.

“Kurdish Revolt Adds To Turk’s Home Troubles”, **Chicago Tribune**, 07.04.1925.

“Report Sheik Said Captured By Turks”, **The New York Times**, 16.04.1925.

“Old Turks War On New, Aiding Kurdish Revolt”, **The New York Times**, 19.04.1925.

“Turkish Editor is Banished for Life by Pasha”, **Los Angeles Times**, 10.05.1925.

“Three Kurds Sentenced to Death”, **The New York Times**, 26.05.1925.

“Turk Dictator Crushes Only Enemy Party”, **Chicago Tribune**, 05.06.1925.

“Attack On Prelate Stirs Ire Of Greeks”, **The Washington Post**, 14.07.1925.

“Mosul Report Received”, **The New York Times**, 16.07.1925.

“Offer 3 Solutions Of Mosul Dispute”, **The New York Times**, 08.08.1925.

“Turks Obey Kemal On Hats”, **The New York Times**, 31.08.1925.

“War Over Mosul Feared In Britain”, **The New York Times**, 01.09.1925.

“War Over Mosul Feared In Britain”, **The New York Times**, 01.09.1925.

“Britain, Turkey In Mosul Fight Before League”, **Chicago Tribune**, 04.09.1925.

“Mosul Arguments Given To League”, **The New York Times**, 05.09.1925.

“England And Mosul”, **The New York Times**, 05.09.1925.

“British In Mosul Have 96 Planes And 15,500 Men”, **Chicago Tribune**, 08.09.1925.

“Turks Threaten War If Britain Is Given Mosul”, **Chicago Tribune**, 09.09.1925.

“Turks Voice War Threat Over Mosul”, **Los Angeles Times**, 10.09.1925.

“Warlike Moves By Turks”, **The New York Times**, 11.09.1925.

“Kemal Upholds Freedom For Turkish Women, Although Divorced From His ‘Modern’ Wife”, **The New York Times**, 14.09.1925.

“Britain Attacks Turks’ Seizure Of Christians”, **Chicago Tribune**, 16.09.1925.

“Hat, Not Fez, Becomes Official Turk Headgear”, **The Washington Post**, 18.09.1925.

“Modernizing Turkey”, **The Washington Post**, 18.09.1925.

“New Customs For Young Turks”, **The New York Times**, 19.09.1925.

“Licensing Of Turbans Compelled In Turkey”, **The New York Times**, 18.10.1925.

“May Choose Headgear”, **Los Angeles Times**, 09.11.1925.

“Hanged For Anti-Fez Talk”, **The New York Times**, 03.12.1925.

“Turkey Plans Soon To Adopt Calendar Of Christian Era”, **The New York Times**, 06.12.1925.

“Britain Favored In Mosul Decision”, **The Wall Street Journal**, 16.12.1925.

“Mosul Awarded To British; More Turk Killings Alleged”, **The Washington Post**, 16.12.1925.

“War Over Mosul Scouted”, **Los Angeles Times**, 17.12.1925.

“War Over Decision On Mosul Scouted By League Council”, **The Washington Post**, 17.12.1925.

“Turks Hope To Regain Mosul”, **Los Angeles Times**, 19.12.1925.

“Turks And Reds Sign New Pact For Neutrality”, **Los Angeles Times**, 23.12.1925.

“Turkey And Russia In Neutrality Pact”, **The Washington Post**, 23.12.1925.

“Russia And Turkey Make Peace Compact”, **The New York Times**, 23.12.1925.

“Russo-Turkish Deal Leaves Paris Cold”, **The New York Times**, 24.12.1925.

“Turk-Russ Pact Hailed By Editors”, **Los Angeles Times**, 24.12.1925.

“Litvinoff Explains The Treaty”, **The New York Times**, 24.12.1925.

“The Russo-Turkish Treaty”, **The New York Times**, 25.12.1925.

“Turkish Women Win Equal Divorce Rights”, **The New York Times**, 27.12.1925.

“Indians Pledge Aid To Turkey”, **Los Angeles Times**, 27.12.1925.

“Moslems In India Pledge Turkey Aid”, **The New York Times**, 27.12.1925.

“Civil Weddings For Turks”, **The New York Times**, 01.01.1926.

“Christianizing The Turk”, **Los Angeles Times**, 07.01.1926.

“Turkey Adopts The Entire Swiss Civil Code”, **The New York Times**, 16.01.1926.

“Turkey Adopts the Entire Swiss Civil Code”, **The New York Times**, 16.01.1926.

“New Judicial Era Dawns In Turkey”, **The New York Times**, 17.01.1926.

“Western Calendar In Turkey Moves Year From 1344 To 1926”, **The New York Times**, 18.01.1926.

“Turks Who Wear Fez Court Death”, **Los Angeles Times**, 01.02.1926.

“Turks Erase Old Marriage Law”, **Chicago Tribune**, 19.02.1926.

“Turkey Adopts New Code”, **The New York Times**, 19.02.1926.

“Women To Seek Place In Politics”, **Los Angeles Times**, 20.02.1926.

“Sign Turco-French Treaty”, **The New York Times**, 20.02.1926.

“Franco-Turk Pact”, **Chicago Tribune**, 21.02.1926.

“French Deny Change In Bagdad Railway”, **The New York Times**, 21.02.1926.

“Turks Still Oppose Suffrage For Women”, **The Washington Post**, 22.02.1926.

“Turks Welcome Accord With France”, **The New York Times**, 22.02.1926.

“Turkish Women, Freed, Enlist In Professions”, **The Washington Post**, 28.02.1926.

“Turkey’s New Women”, **The New York Times**, 14.03.1926.

“Turkish Capital Takes To Dancing”, **The New York Times**, 17.03.1926.

“Turkey To Have Portias”, **The New York Times**, 19.03.1926.

“Imprisonment Among Turkish Women Grows”, **Los Angeles Times**, 26.03.1926.

“Turkish Fear Of Italy Aids Britain In Mosul”, **The Washington Post**, 11.04.1926.

“Italo-Turk War Predicted Here”, **The New York Times**, 19.04.1926.

“Turks Call Troops From Fear Of Italy”, **The New York Times**, 19.04.1926.

“Turks Watch Mussolini Closely”, **The New York Times**, 19.04.1926.

“Italo-Greek Pact Denied At Athens”, **The Washington Post**, 20.04.1926.

“British Discount Italo-Turk Scare”, **The New York Times**, 20.04.1926.

“Italy Denies War Rumor”, **The Washington Post**, 23.04.1926.

“Signatures Affixed To Mosul Pact”, **Los Angeles Times**, 06.06.1926.

“Plot To Kill Kemal Thwarted In Smyrna”, **The New York Times**, 19.06.1926.

“Plot To Kill Turk President Defeated”, **The Washington Post**, 19.06.1926.

“Turks Plot Death For President”, **Los Angeles Times**, 19.06.1926.

“Over 40 Arrested As Kemal Plotters”, **The New York Times**, 20.06.1926.

“Italy-Turkey Treaty Is Signed”, **The New York Times**, 20.06.1926.

“Suspects in Conspiracy Against Kemal Are Already on Trial - Arrests Continue”, **The New York Times**, 21.06.1926.

“Gen. Rafet Pasha Held As a Turkish Plotter”, **The Washington Post**, 22.06.1926.

“Turks Arrest Ex-Prime Minister”, **The New York Times**, 22.06.1926.

“Explains Mosul Compact”, **The New York Times**, 07.07.1926.

“13 Hang Today For Plot To Kill Turk Dictator”, **Chicago Tribune**, 14.07.1926.

“Convict 15 In Plot To Kill Kemal Pasha”, **The New York Times**, 14.07.1926.

“Face Trial In Kemal Plot”, **The New York Times**, 14.07.1926.

“13 Hang for Plot to Kill Turk Ruler”, **Chicago Tribune**, 15.07.1926.

“Hang Thirteen Plotters”, **Los Angeles Times**, 15.07.1926.

“Thirteen Hanged In Anti-Kemal Plot”, **The New York Times**, 15.07.1926.

“Chukri Bey Hanged Twice”, **The New York Times**, 16.07.1926.

“Smyrna’s New Disaster”, **The New York Times**, 16.07.1926.

“Will Try 20 More For Turkish Plot”, **The New York Times**, 16.07.1926.

“Sultan’s Gems Sold To Aid Anti-Kemal Plot”, **The New York Times**, 24.07.1926.

“49 Turks Accused Of Plotting Revolt”, **The New York Times**, 04.08.1926.

“Four Turkish Plotters Sentenced to Death”, **The Washington Post**, 27.08.1926.

“Kemal’s Last Foes Condemned To Die”, **The New York Times**, 27.08.1926.

“Kemal’s Last Foes Condemned To Die”, **The New York Times**, 27.08.1926.

“Once Helped Rule Turkey”, **The New York Times**, 27.08.1926.

“Turk Gallows Takes 4 More Of Kemal’s Foes”, **Chicago Tribune**, 28.08.1926.

“Four Turk Leaders Hanged In Angora”, **The New York Times**, 28.08.1926.

“Holy Day Hurries Death For 4 Turkish Plotters”, **The Washington Post**, 28.08.1926.

“Ottoman Atavism”, **The New York Times**, 28.08.1926.

“France Sends Stern Protest To Turkey”, **The New York Times**, 03.09.1926.

“France Threatens Turkey On Demons”, **The New York Times**, 10.09.1926.

“Turkey Releases Desmons On Bail”, **The New York Times**, 14.09.1926.

“Turks Sentence French Officer For Ship Crash”, **Los Angeles Times**, 16.09.1926.

“Desmons And Captain Sentenced In Turkey”, **The New York Times**, 16.09.1926.

“New Judicial Era Dawns In Turkey”, **The New York Times**, 17.01.1926.

“Paris Stand On Desmons Roils Turks”, **Los Angeles Times**, 17.09.1926.

“Five New Turkish Prisons To Replace 400 Old Ones”, **The New York Times**, 19.09.1926.

“Turkey Builds Legal Code On 3 Nations’ Laws”, **Chicago Tribune**, 26.10.1926.

“Asia League Signs Seen In Meeting”, **Los Angeles Times**, 12.11.1926.

“Russo-Turkish Alliance Peril Worries British”, **Chicago Tribune**, 13.11.1926.

“Paris Believes Alliance Is Sought”, **The New York Times**, 13.11.1926.

“Russo-Turkish Pact Indicated”, **Los Angeles Times**, 15.11.1926.

“Russia And Turkey Plan New Entente”, **The Washington Post**, 15.11.1926.

“Odessa Conference Ends In Agreement”, **The New York Times**, 15.11.1926.

“Senate Rejects Lausanne Pact; 6 Votes Needed”, **Chicago Tribune**, 19.01.1927.

“Slap Given To Turkey: Senate Rejects Lausanne Pact”, **Los Angeles Times**, 19.01.1927.

“Senate Rejects Lausanne Treaty”, **The New York Times**, 19.01.1927.

“Treaty Of Lausanne Rejected In Senate After Long Debate”, **The Washington Post**, 19.01.1927.

“More Foreign Complications”, **Los Angeles Times**, 20.01.1927.

“In Quandary Over Turkey”, **The New York Times**, 20.01.1927.

“Turkish Treaty Rejected”, **The Washington Post**, 20.01.1927.

“Turkish Situation Brings New Problem”, **The Wall Street Journal**, 22.01.1927.

“Turks Bar Greek Heroes”, **The New York Times**, 03.04.1927.

“Official Turkey Hastens To Forget Its French”, **The New York Times**, 22.01.1928.

“Looks Into Conversion Of Moslem Students”, **The New York Times**, 23.01.1928.

“Turkey May Scrap Arabic For The Latin Alphabet”, **Chicago Tribune**, 05.02.1928.

“Teachers Face Turkish Court”, **Los Angeles Times**, 12.02.1928.

“Turkey To Try Americans”, **The New York Times**, 12.02.1928.

“3 Yankee Women Teachers Go On Trial In Turkey”, **Chicago Tribune**, 14.02.1928.

“Teachers Find Turks Lenient”, **Los Angeles Times**, 15.02.1928.

“Crescent Tries Cross In Court”, **Los Angeles Times**, 07.03.1928.

“American Teachers On Trial In Turkey”, **The New York Times**, 07.03.1928.

“Girl Faces Turkish Court”, **Los Angeles Times**, 26.04.1928.

“3 U.S. Women Face Court On Religious Charge By Turkey”, **The Washington Post**, 26.04.1928.

“Turks End Trial Of American Women”, **The New York Times**, 26.04.1928.

“Turkey Curbs Move To Force Language”, **The New York Times**, 29.04.1928.

“Turkish Script On Way Out”, **Los Angeles Times**, 30.04.1928.

“Turks Drop Arabic For Our Alphabet”, **The New York Times**, 30.04.1928.

“Turkey Convicts 3 U. S. Teachers Of Proselyting”, **Chicago Tribune**, 01.05.1928.

“Turks Sentence Teachers”, **Los Angeles Times**, 01.05.1928.

“Turco-Italian Pact Approved At Angora”, **The Washington Post**, 04.05.1928.

“Predict Italian Accord”, **The New York Times**, 04.05.1928.

“Turkish Family Names To Be Established By Law”, **The New York Times**, 09.05.1928.

“14,000,000 Turks Seek Names To Meet Law”, **The Washington Post**, 13.05.1928.

“Turks Adopt Arabic Numerals”, **The New York Times**, 22.05.1928.

“Turkey-Italy Treaty Signed”, **Los Angeles Times**, 31.05.1928.

“Italo-Turk Treaty Signed”, **The New York Times**, 31.05.1928.

“Kemal Uses Latin Letters”, **The New York Times**, 11.06.1928.

“Kemal Says Latin Alphabet Will Oust Arabic In Turkey”, **The New York Times**, 11.08.1928.

“Allah’s Ire Snow-White”, **Los Angeles Times**, 23.08.1928.

“Turkey Goes In For Reading”, **Chicago Tribune**, 15.09.1928.

“Turkey Expects A Literature To Flower From New Alphabet”, **The New York Times**, 18.11.1928.

“Turkish Papers Appear In New Characters”, **The New York Times**, 01.12.1928.

“Turks Hunt A B C Foes”, **The New York Times**, 07.01.1929.

“Turk Mentally Ill From A B C Reform”, **The Washington Post**, 12.05.1929.

“Moslems In Revolt At Latin Alphabet”, **The Washington Post**, 08.06.1929.

“Turkish Women Get A Vote”, **The New York Times**, 09.06.1929.

“Three Accused In Turkey Of ‘Bootlegging’ Old Alphabet”, **The New York Times**, 28.09.1929.

“Turkish Currency At New Low Mark”, **The New York Times**, 05.12.1929.

“Turkey Bans Trade In Money In Crisis”, **The New York Times**, 06.12.1929.

“Turkey To Control Its Foreign Trade”, **The New York Times**, 07.12.1929.

“Turkey Is Hard Hit By Financial Crisis”, **The New York Times**, 15.12.1929.

“Turkey Allocates Budget Funds”, **The New York Times**, 19.01.1930.

“Turkish President Seeks Trade Spur”, **The New York Times**, 09.02.1930.

“Urge Turkish Moratorium”, **The New York Times**, 09.02.1930.

“Debt Still Worries Turks”, **The New York Times**, 12.02.1930.

“Finds Fiscal Outlook Gloomy In Turkey”, **The New York Times**, 18.03.1930.

“Deny Turkey Is Insolvent”, **The New York Times**, 19.03.1930.

“Turkey To Sue Own Debt Board”, **The New York Times**, 21.03.1930.

“Turkish Women Keen For Vote Instruction”, **The New York Times**, 10.04.1930.

“Turkish Women Hail Franchise With Parade In Constantinople”, **The New York Times**, 12.04.1930.

“Turks Name 2 Women Judges; Emancipation Has Been Rapid”, **The New York Times**, 30.04.1930.

“Expert To Examine Turkey’s Finances”, **The New York Times**, 18.05.1930.

“Greek And Turk”, **The New York Times**, 12.06.1930.

“State Bank For Turkey”, **The New York Times**, 13.06.1930.

“New Turk Party Sets Aims”, **The New York Times**, 14.08.1930.

“Backs Turkish Minorities”, **The New York Times**, 15.08.1930.

“Future Uncertain For New Turk Party”, **The New York Times**, 24.08.1930.

“Future Uncertain For New Turk Party”, **The New York Times**, 24.08.1930.

“New Party’s Backers Killed In Smyrna Riot”, **The New York Times**, 08.09.1930.

“Ismet Pasha To Resign Today As Turkish Premier”, **Chicago Tribune**, 25.09.1930.

“Ismet Pasha Quits As Turkish Premier”, **The New York Times**, 26.09.1930.

“New Party And Fez Are Turkish Topics”, **The New York Times**, 05.10.1930.

“Turks Flock To Polls In First Real Contest”, **The New York Times**, 06.10.1930.

“Two Killed in Turkey During Election Riot”, **The Washington Post**, 16.10.1930.

“Turkish City Turns Gaze On Minorities”, **The New York Times**, 19.10.1930.

“Near East Hit Hard By Economic Crisis”, **The New York Times**, 19.10.1930.

“Liberals Lose In Turkey”, **The New York Times**, 20.10.1930.

“Premier Of Greece Hailed In Turkey”, **The Washington Post**, 27.10.1930.

“Venizelos Hailed Joyusly In Turkey”, **The New York Times**, 27.10.1930.

“Two Premiers Agree On Near East Policy”, **The New York Times**, 29.10.1930.

“Fethi Bey Demands New Turkish Elections”, **The New York Times**, 16.11.1930.

“Confidence Voted Kemal In Turkey”, **The Washington Post**, 17.11.1930.

“Confidence Voted Kemal In Turkey”, **The Washington Post**, 17.11.1930.

“Turkish Liberals To Quit”, **The New York Times**, 17.11.1930.

“Turks Hope To Raise Loan In America”, **The New York Times**, 23.11.1930.

“New Turkish Party Ends Brief Career”, **The New York Times**, 30.11.1930.

“Turkish Revolt Effort Fails”, **Los Angeles Times**, 25.12.1930.

“Dervish Revolt Fails In Fight Near Smyrna”, **The New York Times**, 25.12.1930.

“Turkey Plans Drastic Steps to Crush Revolt”, **The Washington Post**, 29.12.1930.

“Turkey Acts To Crush Revolt Embers Of Islam”, **Chicago Tribune**, 29.12.1930.

“Islam Rebels’ Death Slated”, **Los Angeles Times**, 29.12.1930.

“3 Battles Fought By Kurds And Turks”, **The New York Times**, 29.12.1930.

“Turkey Plans Drastic Steps to Crush Revolt”, **The Washington Post**, 29.12.1930.

“Turkey Acts To Crush Revolt Embers Of Islam”, **Chicago Tribune**, 29.12.1930.

“Islam Rebels’ Death Slated”, **Los Angeles Times**, 29.12.1930.

“3 Battles Fought By Kurds And Turks”, **The New York Times**, 29.12.1930.

“Turks Offered Reform Or Rope”, **Los Angeles Times**, 30.12.1930.

“Revolt In Turkey”, **Chicago Tribune**, 30.12.1930.

“Widespread Revolt Reported In Turkey”, **The New York Times**, 30.12.1930.

“Martial Law Rules In Smyrna Province” **The New York Times**, 31.12.1930.

“Turks Continue Arrests”, **The New York Times**, 02.01.1931.

“Menemen Revolt Quickly Put Down”, **The New York Times**, 11.01.1931.

“214 Face Death In Turkey For Religious Revolt”, **Chicago Tribune**, 16.01.1931.

“Death For ‘Crusaders’ Demanded”, **Los Angeles Times**, 18.01.1931.

“Turkish Tribunal Gives Death To 32”, **The Washington Post**, 01.02.1931.

“Turkish Press Links Lawrence In Revolt”, **The New York Times**, 02.02.1931.

“Turkey Stages Grim Drama Of Life And Death”, **Chicago Tribune**, 03.02.1931.

“Turks Build Death Row”, **Los Angeles Times**, 03.02.1931.

“New Revolt Trial Starts”, **The New York Times**, 13.02.1931.

“Fears Religious Uprising”, **The New York Times**, 15.02.1931.

“Turkey Decides On Strict Economy”, **The New York Times**, 15.02.1931.

“Turkey Decides On Strict Economy”, **The New York Times**, 15.02.1931.

“Turkey May Hang 14 More Fanatics”, **The Washington Post**, 16.02.1931.

“Turks Crowd Mosques On ‘Night Of Power’”, **The New York Times**, 16.02.1931.

“Turk Who Fled Noose 2 Weeks Ago Is Caught; Cold and Hunger Force Him Out of Mountains”, **The New York Times**, 18.02.1931.

“Turk Who Fled Is Hanged”, **The New York Times**, 19.02.1931.

“Turkish Economy Meets Opposition”, **The New York Times**, 21.06.1931.

“Turkish Premier Off On A Visit To Greece”, **The New York Times**, 02.10.1931.

“Turks Impose ‘Crisis Tax’”, **The New York Times**, 15.11.1931.

“Koran Is Chanted In Turkish, Replacing Arabic, At Istanbul”, **The New York Times**, 23.01.1932.

“New Koran To Be Broadcast From Sancta Sophia Mosque”, **The New York Times**, 02.02.1932.

“Turkish Koran Read In Mosques”, **The New York Times**, 04.02.1932.

“New Turkish Koran Stirs The Moslems”, **The New York Times**, 14.02.1932.

“The Turkish Koran”, **The Washington Post**, 29.02.1932.

“Turkey To Join League”, **Los Angeles Times**, 15.04.1932.

“Turkey Opens The Way To Enter The League; May Become Its 56th Member Next Month”, **The New York Times**, 15.04.1932.

“Soviet To Entertain Turks In Old Throne Room, Setting Precedent On the Visit Of Ismet Pasha”, **The New York Times**, 24.04.1932.

“Turkish Leaders On Way To Attend Fete In Soviet”, **The Washington Post**, 24.04.1932.

“Turkish Statesmen Off For Soviet Visit”, **The New York Times**, 25.04.1932.

“Says Friendship Is Secure”, **The New York Times**, 29.04.1932.

“Premier Of Turkey Making Visit To Italy”, **The New York Times**, 23.05.1932.

“Turkey Renews Pact Of Amity With Italy”, **The New York Times**, 26.05.1932.

“Likely To Invite Turkey”, **The New York Times**, 26.06.1932.

“Turkey Will Join League”, **The New York Times**, 29.06.1932.

“Action On Far East Delayed By League”, **The New York Times**, 02.07.1932.

“Turkey Invited To Join League”, **The Wall Street Journal**, 07.07.1932.

“League Opens Up Arms For Turks; Cheers Kellogg”, **Chicago Tribune**, 07.07.1932.

“Number 56”, **The New York Times**, 08.07.1932.

“Names League Delegates”, **The New York Times**, 17.07.1932.

“Turkey Joins League”, **The Wall Street Journal**, 19.07.1932.

“Turkish Clergy Get Respite”, **The Wall Street Journal**, 30.12.1932.

“Clergy Must Speak Turkish”, **The Washington Post**, 04.01.1933.

“Kemal Goes To End Turkish City Revolt”, **The Washington Post**, 06.02.1933.

“Turkish Revolt Flares; Prayer Language Issue”, **Chicago Tribune**, 06.02.1933.

“Reich Jews May Teach In Turkey”, **The New York Times**, 30.06.1933.

“Turkey’s New University”, **The New York Times**, 02.09.1933.

“Turkey Signs 10 Year Amity Pact With Greece”, **Chicago Tribune**, 13.09.1933.

“Turko-Greek Pact Signed”, **The New York Times**, 13.09.1933.

“Greeks And Turks Sign Amity Treaty”, **The New York Times**, 15.09.1933.

“Greece And Turkey Seek Further Ties”, **The New York Times**, 17.09.1933.

“Renascence In Turkey”, **The New York Times**, 05.11.1933.

“Vital Issues Faced By Little Entente”, **The New York Times**, 21.01.1934.

“Little Entente Pact Accepted By Parley”, **The New York Times**, 24.01.1934.

“Turkey Gets Loan From Soviet Union”, **The New York Times**, 26.01.1934.

“Balkan Peace Pact Near”, **The Wall Street Journal**, 30.01.1934.

“Turkey In Balkan Parley”, **The New York Times**, 31.01.1934.

“Balkan Nations Agree to Sign 10 Year Peace Pact”, **Chicago Tribune**, 04.02.1934.

“Jugo-Slavia, Rumania, Turkey And Greece Initial Peace Pact”, **Chicago Tribune**, 05.02.1934.

“4 Balkan Lands Unite To Fight Border Changes”, **Chicago Tribune**, 07.02.1934.

“Balkan Nations Sign Treaty On Nonaggression”, **Los Angeles Times**, 10.02.1934.

“4 Balkan Nations Sign Amity Pact”, **The New York Times**, 10.02.1934.

“New Balkan Pact Hailed As Triumph For Peace”, **The Washington Post**, 12.02.1934.

“Turkey Will Permit Only Title Of Bey”, **The New York Times**, 18.11.1934.

“Kemal Gets Name Ataturk, Which Means ‘Chief Turk’”, **The New York Times**, 26.11.1934.

“Turks Are Hunting For Family Names”, **The New York Times**, 02.12.1934.

“Turkish Women’s Rights Bill”, **The Washington Post**, 05.12.1934.

“Turkish Women To Get Vote”, **The New York Times**, 03.12.1934.

“Turkish Women Given Rights”, **Los Angeles Times**, 06.12.1934.

“Turkey Makes Women Over 30 Eligible To Office; Can Vote At 22”, **Chicago Tribune**, 06.12.1934.

“Women’ Rights Voted By Turkish Assembly”, **The Washington Post**, 06.12.1934.

“Role Of Turkish Women Hailed By Ambassador”, **The Washington Post**, 12.12.1934.

“People Of The East Turning To The Use Of Family Names”, **The New York Times**, 30.12.1934.

“Women Seek Equality”, **The New York Times**, 20.01.1935.

“Turkey Takes Step To More Freedom”, **The New York Times**, 17.02.1935.

“Turkey Breaks Tradition; Makes Sunday Day Of Rest”, **Chicago Tribune**, 29.05.1935.

“Italian Banks In Smyrna Suspend”, **The New York Times**, 15.09.1935.

“Greece Recalls Navy; Turkey Is Reported Fortifying Coast”, **Chicago Tribune**, 22.09.1935.

“Italy Adds Forces In Dodecanese Isles”, **The New York Times**, 29.09.1935.

“Turkey Will Follow Geneva”, **The New York Times**, 17.10.1935.

“Turkey Supports Britain”, **The New York Times**, 12.03.1936.

“Turkey Files League Plea To Refortify Dardanelles”, **The Washington Post**, 25.03.1936.

“Turkey Threatens To Fortify Straits”, **The New York Times**, 25.03.1936.

“Turkey Asks Pact Change To Fortify Dardanelles”, **Los Angeles Times**, 11.04.1936.

“Turkey Seeks Fortifications At Dardanelles”, **The Washington Post**, 11.04.1936.

“Turkey Asks Leave To Fortify Straits”, **The New York Times**, 11.04.1936.

“Plea Of Turkey On Dardanelles Sent To League”, **The Washington Post**, 12.04.1936.

“League Receives Turkey’s Appeal”, **The New York Times**, 12.04.1936.

“Turks Plan No Forts”, **The New York Times**, 13.04.1936.

“Turks Request Right To Fortify Aegean Island”, **Chicago Tribune**, 14.04.1936.

“Turkey Asks Greece’s View”, **The New York Times**, 16.04.1936.

“Turkish Rearming Backed By Soviet”, **The New York Times**, 16.04.1936.

“Britain Accepts Turk Plea Quickly”, **The New York Times**, 17.04.1936.

“Dardanelles Armed Again”, **Chicago Tribune**, 18.04.1936.

“Turks Send Army Into Straits Zone”, **The New York Times**, 18.04.1936.

“Turkish Guns Again Rule Dardanelles”, **The Washington Post**, 18.04.1936.

“Great Powers Put To Test By Turkey”, **The New York Times**, 19.04.1936.

"Turkey Asks Parley On Straits", **The New York Times**, 12.05.1936.
 "Turkey Preparing Plea", **The New York Times**, 04.06.1936.
 "Accepts Turkey's Bid", **The New York Times**, 05.06.1936.
 "To Head Turkish Group", **The New York Times**, 12.06.1936.
 "Italy Is Involved In Straits Demand", **The New York Times**, 22.06.1936.
 "Turkey Tries Peaceful Method", **The New York Times**, 22.06.1936.
 "Turkey Demands New Sea Power For Ally Russia", **Chicago Tribune**, 23.06.1936.
 "8 Powers Attack Turkey's Demands", **The New York Times**, 24.06.1936.
 "Turkey Accorded Right To Fortify Dardanelles", **Los Angeles Times**, 19.07.1936.
 "8 Nations Grant Turkey Right To Rearm Straits", **Chicago Tribune**, 19.07.1936.
 "Turkey's Victory", **The New York Times**, 20.07.1936.
 "Turkey To Have Celebration", **The New York Times**, 20.07.1936.
 "The Dardanelles Agreement", **The Washington Post**, 22.07.1936.
 "Turks Celebrate Straits Victory", **The New York Times**, 22.07.1936.
 "Turks Warn Paris Of War For Rights", **The New York Times**, 07.01.1937.
 "Turkey May Resign From League; Talks Of War With France", **Chicago Tribune**, 08.01.1937.
 "The Alexandretta Flare-Up", **The New York Times**, 08.01.1937.
 "Turkey Insists Syrian District Must Be Given Its Freedom", **Chicago Tribune**, 09.01.1937.
 "Turks And Arabs Riot At Antioch; One Slain, 8 Hurt", **Chicago Tribune**, 11.01.1937.
 "League Observers See Riot In Antioch", **The New York Times**, 11.01.1937.
 "Turks Hail League Group", **The New York Times**, 13.01.1937.
 "Turks Leave For Geneva", **The New York Times**, 18.01.1937.

“French And Turks Will Parley Today”, **The New York Times**, 20.01.1937.

“Paris Concessions Disappoint Angora”, **The New York Times**, 21.01.1937.

“Alexandretta And Danzig”, **The New York Times**, 29.01.1937.

“Syrian Parliament Threatens To Hold State With ‘Blood’”, **The Washington Post**, 03.06.1937.

“Riots At Alexandretta”, **The New York Times**, 08.06.1937.

“Turkey Combats Uprising Of Kurds”, **The New York Times**, 17.06.1937.

“Kurds Lose 5,000 As Revolt Fails”, **The Washington Post**, 17.06.1937.

“Turks Press Pact Of Moslem States”, **The New York Times**, 19.06.1937.

“Turkish Paradox”, **The New York Times**, 20.06.1937.

“Turkey In Amity Pact With Three Neighbors”, **The New York Times**, 10.07.1937.

“Push Turkish Candidacy”, **The New York Times**, 13.07.1937.

“Kurd Rebel Surrenders”, **The New York Times**, 14.09.1937.

“7 Hanged In Turkish Rising”, **The New York Times**, 16.11.1937.

“France Grants Self-Rule To Part Of Syria”, **Chicago Tribune**, 30.11.1937.

“Ataturk Has A Relapse After A Critical Illness”, **The New York Times**, 09.11.1938.

“Turkey’s Dictator, In Coma, Weaker; Death Is Denied”, **The Washington Post**, 10.11.1938.

“Ataturk Weaker; Little Hope Held”, **The New York Times**, 10.11.1938.

“Turkish Chief Dies In Illness”, **Los Angeles Times**, 11.11.1938.

“Ataturk”, **The New York Times**, 11.11.1938.

“Ataturk’s Turkey”, **The Washington Post**, 11.11.1938.

“Ataturk Dies At 58; Turks Will Elect A Successor Today”, **The New York Times**, 11.11.1938.

“Ataturk Dies; Builder Of Modern Turkey”, **The Washington Post**, 11.11.1938.

“Inonu Is Elected Turkish President”, **The New York Times**, 12.11.1938.

“New President Shifts Turkish Cabinet Posts”, **The Washington Post**, 12.11.1938.

“Russians Hail Inonu As Turkish President”, **The New York Times**, 13.11.1938.

“Kemal Ataturk Never Lost His Confidence”, **The Washington Post**, 13.11.1938.

“Balkans Awaiting Democracies’ Lead”, **The New York Times**, 10.04.1939.

“British Ships Weigh Anchor”, **The New York Times**, 11.04.1939.

“British Guard Greece”, **The Washington Post**, 11.04.1939.

“Vow By Turks Seen”, **The New York Times**, 13.04.1939.

“Anglo-Turkish Pact In Making, London Hears”, **The Washington Post**, 14.04.1939.

“Britain, Paris Seek Use Of Soviet Planes”, **The Washington Post**, 15.04.1939.

“Turkey May Enter British Bloc Today”, **The New York Times**, 18.04.1939.

“Pledge To Turks Due Today”, **The Washington Post**, 18.04.1939.

“Turkish And Bulgarian Alliances To Britain Await Word Of Russian Pledge To Aid Bloc”, **The Washington Post**, 19.04.1939.

“The Duel For Turkey”, **The New York Times**, 22.04.1939.

“Britain Negotiates For 4-Power Pact”, **The New York Times**, 27.04.1939.

“British And Turks In Mutual Aid Pact”, **The New York Times**, 07.05.1939.

“Russia And Turkey Join In Military Accord; Anglo-Turkish Defense Pact Likely Today”, **The Washington Post**, 08.05.1939.

“Article 1”, **The Washington Post**, 13.05.1939.

“British And Turks Proclaim Pledges To Aid Each Other”, **The New York Times**, 13.05.1939.

“Turks Pledge Britain Aid In Mediterranean”, **The Washington Post**, 13.05.1939.

“Assail Anglo-Turkish Pact”, **The Washington Post**, 14.05.1939.

“Yugoslavs Irked By Pact”, **The New York Times**, 15.05.1939.

“French Drop Rights To Win Turkish Pact”, **The New York Times**, 21.06.1939.

“France Gives Up A Republic For Pact With Turks”, **Chicago Tribune**, 22.06.1939.

“Europe”, **The New York Times**, 24.06.1939.

“The Pact Of Ankara”, **The Washington Post**, 24.06.1939.

“France, Turkey Sign Agreement For Aid In War”, **Chicago Tribune**, 24.06.1939.

“Turkey Signs With France”, **Los Angeles Times**, 24.06.1939.

“France Signs Pact Giving Turks Hatay”, **The New York Times**, 24.06.1939.

“Alexandretta Formally Given To Turkey”, **The Washington Post**, 24.06.1939.

“France Signs Pact Giving Turks Hatay”, **The New York Times**, 24.06.1939.

“French-Turkish Pact Text”, **The New York Times**, 24.06.1939.

“Alexandretta Formally Given To Turkey”, **The Washington Post**, 24.06.1939.

“The Pact Of Ankara”, **The Washington Post**, 24.06.1939.

“Franco-Turkish Pact”, **The New York Times**, 25.06.1939.

“Rome Neutrality Nazi Bait To Turks”, **The New York Times**, 16.09.1939.

“Kremlin Parleys Speed Turk Pact”, **The New York Times**, 15.10.1939.

“Soviet-Turkish Pact Reported”, **The Washington Post**, 15.10.1939.

“Turkish Paper Reports Pact”, **The Washington Post**, 15.10.1939.

“Europe: Diplomatic War Goes On, With Turkey In First Line”, **The New York Times**, 16.10.1939.

“Turks See Danger”, **The New York Times**, 16.10.1939.

“Saracoglu Leaves”, **The New York Times**, 18.10.1939.

“Allied Generals, Turkish Army Chief Confer”, **The Washington Post**, 19.10.1939.

“France Is Elated By Turkish Treaty”, **The New York Times**, 20.10.1939.

“The Treaty Between Allies And Turkey”, **The New York Times**, 20.10.1939.

“Military Compact”, **The New York Times**, 20.10.1939.

“Pact Called Barrier To Reich Expansion”, **The New York Times**, 20.10.1939.

“An Allied Triumph: The Anglo-French-Turkish Pact”, **The Washington Post**, 20.10.1939.

“Allied-Turkish Treaty Has Large Importance”, **The New York Times**, 22.10.1939.

“Italy Now Firmer For Avoiding War”, **The New York Times**, 25.10.1939.

“Rumania Receives Tanks Of British”, **The New York Times**, 27.10.1939.

“Turks Plan Economic Defense”, **The New York Times**, 03.01.1940.

“Allies Join Turkey In An Economic Pact”, **The New York Times**, 09.01.1940.

“Law For Emergency Adopted In Turkey”, **The New York Times**, 19.01.1940.

“Italians And Turks Near Trade Treaty”, **The New York Times**, 10.02.1940.

“Turkey Is Warned Fight May Be Near”, **The New York Times**, 03.06.1940.

“Turkey Prepares Under Allied Pact”, **The New York Times**, 11.06.1940.

“Turkey Breaks With Italy On Trade, Calls Ships Home”, **The New York Times**, 12.06.1940.

“5 Nazis In Ankara”, **The New York Times**, 05.03.1941.

“Speculation On Letter”, **The New York Times**, 05.03.1941.

“Offered Reich’s ‘Help,’ Ankara Speeds Plans For Defense”, **The Washington Post**, 05.03.1941.

“Turks Draft Reply To Axis ‘Invitation’”, **The New York Times**, 07.03.1941.

“Beware of Nazi Amity, Press Advises Turks”, **The Washington Post**, 07.03.1941.

“New Soviet Pledge To Turks Reported”, **The New York Times**, 23.03.1941.

“Soviets To Help Arm Turkey If She Fights”, **The Washington Post**, 23.03.1941.

“Yugoslavs Join Axis Today; Reds To Aid Turkey”, **The Washington Post**, 25.03.1941.

“Soviet- Turkish Exchange”, **The New York Times**, 25.03.1941.

“Russia Gives Turks Neutrality Pledge”, **The New York Times**, 25.03.1941.

“Nazis In Turkey Admit Parleys Going On In Berlin, Moscow”, **The Washington Post**, 17.06.1941.

“A Ten-Year Treaty”, **The New York Times**, 19.06.1941.

“Text Of Turkish-Nazi Treaty”, **The Washington Post**, 19.06.1941.

“Berlin-Ankara Tie Jars Washington”, **The New York Times**, 19.06.1941.

“Britain Relieved Pact Is Not Worse”, **The New York Times**, 19.06.1941.

“The Turkish Pact”, **The New York Times**, 19.06.1941.

“Turkish People Astonished”, **The New York Times**, 19.06.1941.

“Agreement Protects Germany’s Southern Flank If Soviet Causes Trouble”, **The Washington Post**, 19.06.1941.

“Italy Watches Russia”, **The New York Times**, 20.06.1941.

“Pact Extolled In Madrid”, **The New York Times**, 20.06.1941.

“Tokyo Hails Turks’ Pact”, **The New York Times**, 20.06.1941.

“Reich Hails Pact As Great Victory”, **The New York Times**, 20.06.1941.

“Another Pact”, **The Washington Post**, 20.06.1941.

“Pact With Turkey”, **The Washington Post**, 20.06.1941.

“Von Papen Escapes A Bomb In Ankara”, **The New York Times**, 25.02.1942.

“Envoy Demands Inquiry”, **The New York Times**, 25.02.1942.

“Von Papen Escapes Bomb; Nazi-Turk Tension Seen”, **The Washington Post**, 25.02.1942.

“Any Plea On War Entry Denied”, **The New York Times**, 02.02.1943.

“Churchill And Aides Visit Turkey And Cement United Nations Tie; Twin U.S. Drives Open In Tunisia”, **The New York Times**, 02.02.1943.

“Communique On Meeting”, **The New York Times**, 02.02.1943.

“Churchill Elated At Anglo-Turkish Understanding”, **The Washington Post**, 02.02.1943.

“Developments”, **The Wall Street Journal**, 02.02.1943.

“Abroad: The Meeting At Adana Is The Sequel To Casablanca”, **The New York Times**, 03.02.1943.

“Prime Minister Called at Cyprus After Turkey Visit”, **The Washington Post**, 03.02.1943.

“Turkey And The Allies”, **The New York Times**, 03.02.1943.

“Churchill In Turkey”, **The Washington Post**, 03.02.1943.

“Peace Feeler Seen By Axis In Ankara”, **The New York Times**, 05.02.1943.

“Turkish Mission To Go to Reich”, **The New York Times**, 21.06.1943.

“Turk Mission Arrives, Berlin Says”, **The New York Times**, 25.06.1943.

“News Is Withheld: Say Inonu Will Meet Chiefs”, **The New York Times**, 05.12.1943.

“Inonu, Roosevelt And Churchill Reported Meeting”, **The Washington Post**, 07.12.1943.

“New Cairo Talks Reported To Get Turkey To Join War”, **The New York Times**, 07.12.1943.

“Turks Aid Allies In War Of Nerves”, **The New York Times**, 08.12.1943.

“Turkey Builds Up Border Defenses”, **The New York Times**, 09.12.1943.

“London Hears Turks Prepare In Dardanelles”, **The Washington Post**, 09.12.1943.

“Panic Over Turkey Reported In Sofia”, **The New York Times**, 09.12.1943.

“U.S.-British Action Follows Protests To Turkey And Spain”, **The Washington Post**, 14.04.1944.

“Allies Warn Turks On Chrome Exports”, **The New York Times**, 19.04.1944.

“Announcement Made To Assembly”, **The New York Times**, 21.04.1944.

“Turkey Shuts Off Export Of Chrome To Germany”, **The New York Times**, 21.04.1944.

“Turkish Break With Germany May Be Near”, **The Washington Post**, 29.07.1944.

“Turk-Reich Split Judged Imminent”, **The New York Times**, 31.07.1944.

“Diplomats Reported Leaving”, **The New York Times**, 31.07.1944.

“Turk-Reich Split Judged Imminent”, **The New York Times**, 31.07.1944.

“Nazis Press Turks As Rupture Nears”, **The New York Times**, 01.08.1944.

“Turk-Reich Break Due Today May Force Satellites To Quit”, **The New York Times**, 02.08.1944.

“An Example To Satellites”, **The New York Times**, 03.08.1944.

“Hitler’s Diplomatic Defeat”, **The New York Times**, 03.08.1944.

“M.M. Ertegun Dead; Turkish Envoy, 61”, **The New York Times**, 12.11.1944.

“Guessing Game Continues As Rumors Link Two Names With Turkish Post”, **The Washington Post**, 15.11.1944.

“Turkey Declares War On The Axis To Get San Francisco Parley Seat”, **The New York Times**, 24.02.1945.

“‘Big 3’ Force Turkey Into War On Axis”, **The Washington Post**, 24.02.1945.

“Egypt And Turkey Join United Nations”, **The New York Times**, 01.03.1945.

“Turks Said To Get 4 Soviet Demands”, **The New York Times**, 28.06.1945.

“Russo-Turkish Pact”, **The Washington Post**, 28.06.1945.

“Moscow And Turkey: United Nations’ Inside Front”, **The Washington Post**, 15.07.1945.

“British Ask Voice On Dardanelles”, **The New York Times**, 24.07.1945.

“Russo-Turkish Straits Talk Halted As Ankara Rejects Three Demands”, **The New York Times**, 04.08.1945.

“Turks Talk War If Russia Presses; Prefer Vain Battle To Surrender”, **The New York Times**, 07.08.1945.

“Straits Dispute Said To Be Hushed”, **The New York Times**, 16.08.1945.

“Turks Request Big 5 Control Dardanelles”, **The Washington Post**, 16.09.1945.

“U.S. To Ask Uno Rule Dardanelles’ Use”, **The New York Times**, 13.10.1945.

“Dardanelles Issue Studied By Allies”, **The New York Times**, 30.10.1945.

“U.S. Said To Back Turks On Straits”, **The New York Times**, 04.11.1945.

“Turkish Area On Black Sea Is Demanded For Russia”, **The Washington Post**, 21.12.1945.

“Turks’ Refusal To Cede Land Affirmed By Foreign Chief”, **The New York Times**, 22.12.1945.

“Turks’ War Minister Pledges Hard Fight”, **The New York Times**, 23.12.1945.

“Turkey Warns She’ll Fight For Territory”, **The Washington Post**, 27.12.1945.

“Turkish Experiment”, **The Washington Post**, 14.01.1946.

“U.S. To Ship Turk’s Body”, **The New York Times**, 07.03.1946.

“Merry-Go-Round”, **The Washington Post**, 14.03.1946.

“Missouri’s Cruise Set For 5 Weeks”, **The New York Times**, 16.03.1946.

“U.S. Fleet Parade In Europe Dropped”, **The New York Times**, 18.03.1946.

“Body Of Ertegun Put On Missouri”, **The New York Times**, 22.03.1946.

“The Mighty Missouri Casts Off And Heads For Turkey”, **The New York Times**, 23.03.1946.

“Turks To Fete U.S. Ship”, **The New York Times**, 29.03.1946.

“The Missouri’s Arrival Puts A Question On Turkish Lips”, **The Washington Post**, 06.04.1946.

“Turkey Hails U.S. As Missouri Sails”, **The New York Times**, 10.04.1946.

“Missouri Leaves; Turks Stress Ties”, **The Washington Post**, 10.04.1946.

“Election Boycott Hit By Turkish President”, **The New York Times**, 12.05.1946.

“Turkish Democrat Accuses Officials”, **The New York Times**, 14.05.1946.

“Democracy Is Coming Hard For Turkey, As It Courts The West”, **The Washington Post**, 19.05.1946.

“Soviet Report Of Turk Vote Branded A Lie”, **The Washington Post**, 03.06.1946.

“Organized Terrorism Is Charged In Turkey’s Electoral Campaign”, **The New York Times**, 10.07.1946.

“Pre-Election Terrorism Reported Rising In Turkey”, **The Washington Post**, 15.07.1946.

“Opposition Turks Deplore Soviet Aid”, **The New York Times**, 20.07.1946.

“Turkey Votes Tomorrow In Free Election”, **The Washington Post**, 20.07.1946.

“4 Slain In Turkey On Eve Of Voting”, **The New York Times**, 21.07.1946.

“Opposition Scores In Turkish Voting”, **The New York Times**, 23.07.1946.

“Democrats Show Strength In Turkish Vote”, **The Washington Post**, 23.07.1946.

“Turks Give Regime 359 Of 465 Seats”, **The New York Times**, 24.07.1946.

“Government Party Wins Turk Election”, **The Washington Post**, 24.07.1946.

“U.S. to Reject Russian Straits Plan; Willing to Join Montreux Revision”, **The New York Times**, 20.08.1946.

“Britain Supports U.S. Straits View”, **The New York Times**, 21.08.1946.

“U.N. Is Emphasized”, **The New York Times**, 22.08.1946.

“Turkish Reply To Soviet Plan Believed ‘No’”, **The Washington Post**, 23.08.1946.

“Turkey Adamant On Straits Issue”, **The New York Times**, 25.08.1946.

“Turkey Tests The Western Bloc”, **The Washington Post**, 13.10.1946.

“Turks Reject Soviet Bid On Dardanelles”, **The Washington Post**, 21.10.1946.

“Turk Charges Regime Curbs The Opposition”, **The New York Times**, 08.01.1947.

“British Bid To U.S. On Turks Foreseen”, **The New York Times**, 09.03.1947.

“Congress Leaders Hope Truman Will Explain Plans to Aid Greece”, **The Wall Street Journal**, 10.03.1947.

“Truman Plans Dual Policy To Meet Russian Expansion”, **The New York Times**, 11.03.1947.

“Loan Appeal To Include Turk Plight”, **The Washington Post**, 11.03.1947.

“Truman to Ask \$250 Million Loan To Greece, \$150 Million to Turkey”, **The Wall Street Journal**, 11.03.1947.

“Implications of Greek Aid Worry Truman’s Advisers”, **The New York Times**, 12.03.1947.

“New Policy Set Up”, **The New York Times**, 13.03.1947.

“All Governments Face 2 Choices On Way of Life, He Tells Congress”, **The Washington Post**, 13.03.1947.

“Soviet Calls U.S., Britain Envoys Home”, **The Washington Post**, 13.03.1947.

“Dismay In London Tempered By Hope”, **The New York Times**, 14.03.1947.

“Thanks Of Turkey Voiced By Premier”, **The New York Times**, 14.03.1947.

“The Premier’s Statement”, **The New York Times**, 14.03.1947.

“Turkish Press Is Jubilant”, **The New York Times**, 15.03.1947.

“Near East Aid Bill After Final Vote”, **The New York Times**, 16.05.1947.

“Inonu Cites Turks’ Perils”, **The New York Times**, 20.05.1947.

“Griswold, Allen Get Key Posts In Foreign Aid”, **The Washington Post**, 06.06.1947.

“Turkey’s Premier Refuses To Resign”, **The New York Times**, 12.07.1947.

“Turkish Revolt Plot Charged To Opposition”, **The Washington Post**, 12.07.1947.

“All Curbs Beaten”, **The New York Times**, 01.04.1948.

“Aid Voted Swiftly”, **The New York Times**, 03.04.1948.

“Turkey Gets Arms Cargo”, **The New York Times**, 06.04.1948.

“Turks To Oust Red Aliens”, **The New York Times**, 14.04.1948.

“Turkey Gets Submarines”, **The New York Times**, 24.05.1948.

“December Is Goal For Aid To Turkey”, **The New York Times**, 26.05.1948.

“Turks Said To Hunt Reds”, **The New York Times**, 07.06.1948.

“Turks to Receive 11 Vessels At Norfolk”, **The Washington Post**, 08.06.1948.

“115 Surplus Tanks Sold Turks In May”, **The Washington Post**, 23.06.1948.

“Turkey Calm On Eve Of National Election”, **The New York Times**, 13.05.1950.

“Turkey To Elect Assembly Today”, **The New York Times**, 14.05.1950.

“Troops Stand By As Turks Hold Election Today”, **The Washington Post**, 14.05.1950.

“Inonu Government Party Leads In Turkey’s First Free Election”, **The Washington Post**, 15.05.1950.

“Upset In Turkey In Election Seen”, **The New York Times**, 15.05.1950.

“Turkey Votes For Democracy”, **The New York Times**, 16.05.1950.

“Change Of Government Not Expected To Affect Fight On Communists”, **The Washington Post**, 16.05.1950.

“New Government Delayed In Turkey”, **The New York Times**, 17.05.1950.

“U.S. Praises Turkey For Democratic Ballot”, **The Washington Post**, 17.05.1950.

“Inonu’s Party Concedes Loss In Election”, **The Washington Post**, 17.05.1950.

“New Government Delayed In Turkey”, **The New York Times**, 17.05.1950.

“Bayar Elected Turkish President; Names Premier”, **The Washington Post**, 23.05.1950.

“Bayar Takes Oath As Turkey’s Chief”, **The New York Times**, 23.05.1950.

II. Resmi Yayınlar ve Raporlar

“Document 3”, “Document 6”, “Document 8”, **Documents of the Inter-Allied Commission of Inquiry into the Greek Occupation of Smyrna and Adjoining Territories.**

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, Cilt: 1, İçtima: 4, 23.08.1923, ss. 264-285.

MALCHE, Albert **İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor**, Maarif Vekilliği Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.

Milletler Cemiyeti'nden gelen davetin resmen kabul edildiği tarihi gösteren tutanak için: Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, Cilt: 9, ss. 536-543.

Cumhuriyet Halk Partisi, **C.H.P. Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan C.H.P. Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, Ankara, 1946.

III. Kitaplar

ADA, Serhan, **Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.

AĞAOĞLU, Samet, **Siyasi Günlük/Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

_____, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

AHMAD, Feroz, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London, 2003.

AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi - Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirleri 1938-1945**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.

AKAR, Rıdvan, **Varlık Vergisi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

AKDEVELİOĞLU, Atay ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Sadabad Paketi”, **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009.

AKGÜN, Seçil Karal, **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik 1924-1928**, Temel Yayınları, İstanbul, 2006.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, 20. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

ALÇITEPE, Dr. Galip, **İngiliz ve Amerikan Basınına Göre Kürt İsyanları Güncesi (1923-1938)**, Aram Yayınları, Diyarbakır, 2012.

ANDERSON, Gillian B., **Freedom's Voice in Poetry and Song. Part 1, An Inventory of Political and Patriotic Lyrics in Colonial American Newspapers, 1773-1783. Part 2, Song Book**, Scholarly Resources Inc, Wilmington, 1977.

ARCAYÜREK, Cüneyt, **İkinci Dünya Savaşı ve İki Cephede Türkiye**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

ARI, Kemal, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925**, 6. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Kronik Kitap, İstanbul, 2019.

ARSLAN, Mehmet, **Amerikan Basınında Millî Mücadele**, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, 2021.

_____, **Amerikan Basınında Çanakkale Muharebeleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2022.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Yapı Kredi Yayınları, 10. b., İstanbul, 2020.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, 1. Cilt, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999.

AYDIN, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009.

BALCIOĞLU, Mustafa, BOZKURT, Enver, KÜTÜKÇÜ, M. Akif ve POYRAZ, Yasin (Yay. Haz.), **Bozkurt Lotus Davası**, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2003.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 23. Baskı, İstanbul, 2016.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 9. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

BROWN, Candy Gunther, **The Word in the World: Evangelical Writing, Publishing, and Reading in America, 1789-1880**, University of North Carolina Press, 2004.

BOZKURT, Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

BOZKURT, Abdurrahman, **Türk Boğazlarında Uluslararası Kontrol (1918-1936)**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014.

CLARK, William Roberts, GOLDER Matt and GOLDER Sona Nadenichek, **Principles Of Comparative Politics**, Sage Publishing&CQ Press, Third Edition, Washington DC, 2017.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 5.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

DANIEL, Marcus, **Scandal and Civility: Journalism and the Birth of American Democracy**, Oxford University Press, New York, 2010.

DEMİRCİ, Sevtap, **Belgelerle Lozan**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

DEMİREL, Tanel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

ENGİNÜN, İnci, “Amerika ve Halide Edib Adıvar”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

ERHAN, Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, 1. b., Ankara, 2001.

ERDEM, Nilüfer, “Atatürk Dönemi Türk-Yunan İlişkileri”, **Atatürk Devri Türk Dış Politikası 1920-1938: Kafkasya, Balkanlar, Ortadoğu Siyasi, Sosyal, Kültürel, Ekonomik İlişkiler Perspektifinden**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

FIRAT, Melek ve KÜRKÇÜOĞLU Ömer, “Fransa’yla İlişkiler”, **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009.

_____, “Balkan Antantı”, **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009.

FRANTZ, Erica, **Authoritarianism**, Oxford University Press, New York, 2018.

GOLOĞLU, Mahmut, **Halifelik Ne İdi? Nasıl Alındı? Niçin Kaldırıldı?**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2012.

_____, **Milli Şef Dönemi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

GÜVEN, Dr. Cemal ve ZENGİNBAŞ, Mustafa, **Ermeni Harekâtına Amerikan Basını İlgisi The New York Times Gazetesi: Eylül-Aralık 1920**, Eğitim Kitabevi, Konya, 2012.

GÖKTÜRK, Turgay Bülent, **Amerikan Basınında İzmir Yangını 1922**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2016.

GÖNLÜBOL, Mehmet vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 10. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

HALAÇLI, Cengizhan, **İstiklal Mahkemeleri ve Cumhuriyet Rejimi**, Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık, İstanbul, 2020.

HANİOĞLU, Şükrü, **A Brief History of the Late Ottoman Empire**, Princeton University Press, New Jersey, 2008.

HASANLI, Jamil, **Stalin and the Turkish Crisis of the Cold War 1945-1953**, Lexington Books, 2011.

İĞDEMİR, Uluğ, **Atatürk'ün Yaşamı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.

İNAN, Afet, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Bilgi Yayınevi, 3. Baskı, Ankara, 1993.

KARAL, Enver Ziya, **Selim III.'ün Hat-tı Humayunları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1942.

KAYRA, Cahit, **Varlık Vergisi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.

_____, **Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü 1923-1950**, 1. Cilt, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2018.

KARPAT, Kemal, **Türk Dış Politikası**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

KEMAL, Mehmed, **Celal Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, ABeCe Yayınları, İstanbul, 1980.

KIRBY, Fay, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2019.

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, **Menemen ve Kubilay Olayı**, Temel Yayınları, İstanbul, 2018.

KOÇAK, Cemil, **İkinci Parti**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

_____, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

_____, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 4. Cilt, 10. Baskı, Cem Yayınevi, Ed. Sina Akşin, İstanbul, 2008.

KURAN, Ercüment, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika’yı Tanıması”, **500. Yılında Amerika**, Yay. Haz. Recep Ertürk ve Hayati Tüfekçioğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

KUL, Hazer, **Mondros’dan Gümrü’ye ABD Basınında Ermeni Meselesi (1918-1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2019.

KURAT, Akdes Nimet, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)**, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1959.

MERAY, Seha L., **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, 8 Cilt, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

_____. ve OLCAY, Osman, **Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

MOTT, Frank Luther, **American Journalism**, The Macmillan Company, New York, 1950.

ORDU, Mehmet Kürşad, **Amerikan Kamuoyunda Kore Harbi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009.

ÖRGEEVREN, Ahmet Süreyya, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, İstanbul, 2002.

ÖZBUDUN, Ergun, **1921 Anayasası**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2008.

PAVLIK, John V. and MCINTOSH, **Shawn Converging Media**, Oxford University Press, Fifth Edition, New York, 2017, p. 77.

ROGERS, James Edward, **The American Newspaper**, The University of Chicago Press, Chicago, 1909.

SANDER, Oral, **Siyasi Tarih 1918-1994**, 26. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2016.

SCHWARZLOSE, Richard, **Nation's Newsbrokers Volume 1: The Formative Years: From Pretelegraph to 1865**, Northwestern University Press, Illinois, 1989.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989.

STILLWELL, Paul, **Battleship Missouri: An Illustrated History**, Naval Institute Press, Annapolis, 1996.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Kürtçülük II (1924-1999)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020.

TELLAL, Erel, "SSCB'yle İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009.

TOKER, Metin, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.

_____, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları – Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

TOK, Abdullah, **ABD Basınında Türkiye'deki Darbeler**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2022.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3. Kitap, 1. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995.

_____, **Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3. Kitap, 2. Bölüm, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 1.Cilt, Der Yayınları, İstanbul, 2019.

ULAGAY, Osman, **Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı**, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayın Grubu, İstanbul, 2012.

UZGEL, İlhan, "İtalya'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, Ed. Baskın Oran, İstanbul, 2009.

UZUNER, Şebnem Oğuz, **Amerikan Basının Gözünden Millî Mücadele**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022.

YEŞİL, Ahmet, **Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2002.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992.

IV. Makaleler

AKALIN, Gülseren, “Bozkurt-Lotus Davası ve Atatürk”, **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, Cilt: 2 (2005), ss. 1555-1565.

AKALIN, Cüneyt, “Missouri’nin Ziyaretinin Tarihsel Anlamı”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 03 (2003), ss. 1-11.

AKGÜN, Seçil, “Türkçe Ezan”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 24 (1980), ss. 105-113.

AKIN, Fehmi, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 07, Sayı: 02 (2005), ss. 92-105.

ALBAYRAK, Mustafa, “Yeni Türk Harflerinin Kabulü Öncesinde Halk Eğitimi ve Yazı Değişimi Konusunda Türk Kamuoyunda Bazı Tartışmalar ve Millet Mekteplerinin Açılması (1862-1928)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 04 (1989), ss. 463-495.

AKANDERE, Osman, “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak “Dörtlü Takrir’in” Amacı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 09 (2003), ss. 5-28.

AŞÇI, Hatice Bahar, “Lozan Barış Antlaşmasında Osmanlı Borçları Meselesi”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 05, Sayı: 06 (2016), ss. 1649-1666.

ATLI, Cengiz, “Türkiye’de II. Dünya Savaşı Sırasında İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Suikast Girişimi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Sayı: 28 (2014), ss. 55-71.

AUXIER, George W. “Middle Western Newspapers and the Spanish American War, 1895-1898”, **The Mississippi Valley Historical Review**, Volume: 26, No: 4 (1940), pp. 523-534.

AYDIN, Mehmet Korkud, “Millî Korunma Kanununun Hayata Geçirilişi (1940) ve Tek Parti Dönemi Uygulamaları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 01 (2019), ss. 413-428.

BAKAR, Bülent, “Esaretten Kurtuluş: İtilâf Devletlerinin İstanbul’u Tahliyesi”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23 (2009), ss. 13-58.

BOZKURT, Gülnihal, “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 22 (1999), ss. 45-54.

BOZKURT, Gülnihal, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 02 (2003), ss. 917-924.

BOZKURT, Abdurrahman, “Boğazlar Komisyonu’nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, Cilt: 37, Sayı: 01 (2017), ss. 1-14.

BOZKURT, İbrahim, “II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı’nın İstanbul Limanı’nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 06, Sayı: 15 (2007), ss.251-274.

CANTEMUR, Türkan, “Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950)”, 38. **Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Cilt: 2 (2012), ss. 779-814.

CARROLL, Glenn R. and HANNAN, Michael T., “Density Dependence in the Evolution of Populations of Newspaper Organizations”, **American Sociological Review**, Volume: 54, No: 4 (1989), p. 528.

CROSS, Jasper W., “The St. Louis Catholic Press and Political Issues, 1845-1861”, **Records of the American Catholic Historical Society of Philadelphia**, Volume: 80, No: 4 (1969), pp. 210-224.

ÇAĞLI, Yusuf Ziya, “Ezan Meselesi Hakkında”, **Sebîlürreşâd**, Cilt: 13, Sayı: 320 (1961), ss. 307-308.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 91 (2015), ss. 96-115.

DANACIOĞLU, Esra, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 10 (2000), ss. 131-144.

DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu, “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 18 (2007), ss. 127-140.

DOKUYAN, Sabit, “Soyadı Kanunu ve Kanunun Uygulanma Süreci”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 31, Sayı: 01 (2016), ss. 129-166.

DUFF, Stella F. “The Case Against the King: The Virginia Gazettes Indict George III”, **The William and Mary Quarterly, Published by: Omohundro Institute of Early American History and Culture**, Volume. 6, No. 3 (1949), pp. 383-397.

ERTEM, Barış, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 21 (2009), ss. 377-397.

_____, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 03, Sayı: 11 (2010), ss. 252-271.

FRASCA, Ralph, “Benjamin Franklin’s Journalism”, **Fides et Historia**, Volume: 29, Issue: 1 (1997), pp. 60-72.

GİRİTLİ, İsmet, “Atatürk Cumhuriyeti’nin Laiklik İlkesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 04 (1985), ss. 55-64.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 01, Sayı: 02 (1985), ss. 451-474.

GÜRÜN, Kâmuran, “Türkiye’yi II. Dünya Savaşı’na Sokma Çabaları”, **Belleten**, Cilt: 52, Sayı: 204 (1988), ss. 1459-1468.

GÜNEŞ, İhsan, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 20, Sayı, 2 (2020), ss. 233-256.

GROTHUSEN, Klaus-Detlev, “1933 Yılından Sonra Alman Bilim Adamlarının Türkiye’ye Göçü”, **Belleten**, Cilt: 45, Sayı: 180 (1981), ss. 537-550.

HALAÇLI, Cengizhan, “Amerikan Basınının Toplumsal Alandaki Atatürk Devrimlerine Bakışı”, **7. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı**, Korint Yayıncılık, Muğla, 2023, ss. 165-176.

HASSAN, Mai, MATTINGLY, Daniel and NUGENT, Elizabeth R., “Political Control”, **Annual Review of Political Science**, Volume: 25, pp. 155-174.

İNAN, Afet, “Balkan Antantı (1934)”, **Belleten**, Cilt: 32: Sayı: 126 (1968), ss. 285-292.

İNCE, Erdal, “Köylüyü Topraklandırma Kanununun Türk Siyasal Yapısının Oluşumu Üzerindeki Etkileri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 13 (2006), ss. 59-78.

JAESCHKE, Gotthard “I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye’nin Dış Politikası”, **Belleten**, Cilt: 41, Sayı: 164 (1977), s. 733-743.

KARABULUT, Sezen, “Çağdaşlaşma Sürecinde Türk Kadını ve Amerikan Basını (1923-1938)”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 32 (2018), ss. 287-295.

KARAL, E. Ziya, “Kayserili Mehmet Dayı ile Giritli Mustafa Dayı Nam Yoldaşların Amerika ve Avrupa Seyahatleri”, **Tarih Semineri Dergisi**, c. 11 (1938), s. 220.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikâyesi”, **Birikim Dergisi**, Sayı: 107 (1998), ss. 31-47.

KARAKAŞ, Nuri, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 02 (2010), ss. 447-482.

KAYIRAN, Mehmet ve METİNTAŞ, Mustafa Yahya, “1945 Çiftçi Topraklandırma Kanunu ve Uygulanması”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 19 (2018), ss. 647-666.

KILIÇ, Sezen, “Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 61 (2005), ss. 259-280.

KORKMAZCAN, N. Selcen, “İkinci Dünya Savaşı’nda Almanya’nın Balkan Seferi Öncesinde İnönü-Hitler Mektuplaşması”, **History Studies**, Cilt: 12, Sayı: 06 (2020), ss. 3223-3243.

KURAT, Yuluğ Tekin, “İkinci Dünya Savaşında Türk-Alman Ticaretindeki İktisadi Siyaset”, **Belleten**, Cilt: 25, Sayı: 97 (1961), ss. 95-104.

_____, “Kahire Konferansı Tutanakları (4-7 Aralık 1943) ve Türkiye’yi Savaşa Sokma Girişimleri”, **Belleten**, Cilt: 47, Sayı: 185 (1983), ss. 295-338.

NAMAL, Yücel ve KARAKÖK, Tunay “Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt: 01, Sayı: 01 (2012) ss. 22-35.

_____, “Türkiye’de 1933-1950 Yılları Arasında Yükseköğretime Yabancı Bilim Adamlarının Katkıları”, **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt: 02, Sayı: 01 (2012), ss. 14-19.

OBA, Ali Engin, “Yeni Belgeler Işığında II. Dünya Savaşı’nda Türk Diplomasisi Birinci ve İkinci Kahire Konferansları Örnekleri”, XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler, **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, 9. Cilt (2022), ss. 47-59.

OLSON, Alison, “The Zenger Case Revisited: Satire, Sedition and Political Debate in Eighteenth Century America”, **Early American Literature**, Volume: 35, No: 3 (2000), p.p. 223-245.

OLGUN, Kenan, “Türkiye’de Cumhuriyetin İlanından 1950’ye Genel Seçim Uygulamaları”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 79 (2011), ss. 1-36.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler” **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 3 (1981), ss. 87-96.

OSTROVERKHOV, A. A., “In Searching for Theory of One-Party Dominance: World Experience of Studying Dominant-Party Systems (I)”, **The Journal of Political Theory, Political Philosophy and Sociology of Politics Politeia**, Volume: 86, No: 3, pp. 136-153.

ÖNSOY, Murat, “1939-1944 İngiliz-Alman İktisadi Harbi: Türk Kromu Üzerine Pazarlıklar”, **Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 30, Sayı: 01 (2012), ss. 93-120.

ÖZTOPRAK, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, **Belleten**, Cilt: 63, Sayı: 237 (1999), ss. 597-618.

PAYASLI, Volkan, “Tek Parti İktidarı’ndan Doğmuş Bir Denetim Organı: Müstakil Grup (1939-1946)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 28 (2014), ss. 175-197.

SARIKOYUNCU, Esra Değerli “Atatürk Dönemi Türk-Yunan Siyasi İlişkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 15 (2006), ss. 239-258.

SERTEL, Savaş “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Yürütülen Casusluk Faaliyetleri”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı: 25 (2016), ss. 95-124.

SONYEL, Salâhi R., “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs İngilizlere Nasıl Kiraladı”, **Belleten**, Cilt: 42, Sayı: 168 (1978), 725-741.

SOYSAL, İsmail, “Hatay Sorunu ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, **Belleten**, Cilt: 49, Sayı: 193 (1985), 79-110.

SHAW, Steven J., “Colonial Newspaper Advertising: A Step toward Freedom of the Press”, **The Business History Review**, Volume: 33, No: 3 (1959), p.p. 410-411.

SCHLESINGER, Arthur M., “A Note on Songs as Patriot Propaganda 1765-1776”, **The William and Mary Quarterly, Published by: Omohundro Institute of Early American History and Culture**, Volume. 11, No. 1 (1954), p.p. 78-88.

STEFFEN, Charles G., “Newspapers for Free: The Economies of Newspaper Circulation in the Early Republic,” **Journal of the Early Republic**, Volume: 23, Issue: 3 (2003), p.p. 381-419.

SMETHERS, J. Steven “Pounding Brass for the Associated Press: Delivering News by Telegraph in a Pre-Teletype Era”, **American Journalism**, Volume: 19, Issue 2 (2002), p.p. 13-30.

SILBERSTEIN-LOEB, Jonathan, “Exclusivity and Cooperation in the Supply of News: The Example of the Associated Press, 1893-1945”, **Journal of Policy History**, Volume: 24, Issue: 3, p.p. 466-498.

SUVLA, Refü Şükrü, “Türkiye ve Marshall Planı (1)”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı: 10 (1951), ss. 145-165.

ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, “12 Temmuz Beyannamesi’nin Siyasal Etkileri ve Önemi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 16 (2012), ss. 77-100.

ŞİMŞİR, Bilal N., “Musul Sorunu ve Türkiye-İngiltere-İrak İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 63 (2005), ss. 859-916.

TANIR, Engin Deniz, “Lozan Barış Antlaşması Sonrasında Türk Basınında Fransız Okulları Sorunu (1923-1924)”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 56 (2015), ss. 177-208.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, “Atatürk’ün Önderliğinde 1933 Üniversite Reformu”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 05 (1994), ss. 135-153.

_____, “Türk Eğitim Tarihinde Azınlık okulları ve Yabancı Okullar”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 10 (2001), ss.13-30.

ULUSAN, Şayan, “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne (Cemiyet-i Akvam) Girişi”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 16 (2008), ss. 237-258.

UMAR, Ömer Osman, “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 59 (2004), ss. 369-412.

UYAR, Hakkı, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 64 (1999), ss. 21-31.

UZMAN, Nasrullah, “II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Talepleri ve Türkiye’nin Tepkisi”, **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 11: Sayı: 22 (2018), ss. 117-142.

YALÇIN, Semih, “Misak-ı Milli ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları**, Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası’nda Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu (1998), ss. 155-173.

YALÇIN, Osman, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 47 (2011), ss. 701-731.

YAMAÇ, Müzehher, “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)”, **Belleten**, Cilt: 82, Sayı: 295 (2018), ss. 1153-1174.

_____, “Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: 35, Sayı: 99 (2019), ss. 215-252.

YENİDÜNYA, Süheyla, “Kale-i Sultaniye Anlaşmasının Gizli Görüşmeleri”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 01 (2009), 309-325.

YILMAZ, Ensar, “1950 Seçimlerinin Önemi, Öne Çıkan Özellikleri ve Siyasal Sonuçları”, **Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, (2010), ss. 31-43.

YÜCEL, İdris, “Yabancı Okullar ve Kültürel Milliyetçilik: Bursa Amerikan Kız Koleji Tanassur Hadisesi (1928)”, **Belleten**, Cilt: 80, Sayı: 287 (2016), ss. 307-328.

V. Tezler

AKAR, Hulusi, “Harbord Military Mission to Armenia: The story of an American fact finding mission and its effects on Turkish-American relations”, **Bogaziçi University Atatürk Institute for Modern Turkish History**, PhD Thesis, İstanbul, 2005.

AKKOR, Nesrin, “Türkiye’yi İkinci Dünya Savaşına Sokma Çabaları: Adana Görüşmeleri”, **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Kırklareli, 2019.

AKSU, Hüseyin, “Hâkim Parti Sistemi: Dünyadan Örnekler ve Türkiye”, **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Malatya, 2020.

ALBAYRAK, Mustafa, “Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 1992.

ARSLAN, Lütfi, “Türk Siyasetinde Köy Enstitüleri Tartışmaları”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2021.

BOZKURT, Abdurrahman, “İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

BULUT, Semih, “Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

CERAN, Nur, The New York Times Gazetesi’nde Türk Kadını (1923-1938), **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

GÜLER, Yavuz, “Marshall Planı ve Türkiye’de Marshall Planı’nın Uygulanışı”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2009.

KIZILTOPRAK, Süleyman, “Mısır’ın İngiltere Tarafından İşgali ve Osmanlı Devleti’nin Diploması Mücadelesi: 1882-1887”, **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2001.

KORKMAZCAN, N. Selcen, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Diplomasisi”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 2014.

MENGES, Yeter, “Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, İzmir, 2021.

ÖZBİL, Alev, “Türkiye’de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946)”, **İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

ÖZER, Sevda Özkaya, “Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır (1839-1882)”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Elâzığ, 2007.

ÖZCAN, Bekir Cihan, “II. Dünya Harbinde (1939-1945) The New York Times’a Göre Amerikan Kamuoyu’nun Türkiye’ye Bakışı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

SEZER, Ayten, “Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)”, **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Doktora Tezi, Ankara, 1994.

SIVIŞ, Efe, “ABD Dışışleri Belgeleri Işığında Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2018.

ŞEN, Ramazan, “New York Times Gazetesi Işığında Amerikan Kamuoyunun Türkiye’ye Yapılan Amerikan Yardımlarına Bakışı” (1947-1950), **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018.

TACIBAYEV, Raşid, “Sovyet Kaynaklarına Göre Türk-Sovyet Münasebetleri (1925-1945)”, **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 2002.

YÜCEL, Mustafa Serhan, “Türkiye’de Yabancı Okullar ve Azınlık Okulları (1925-1926)”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, Bilecik, 2016.

YÜREKSİZ, Işıl, “The New York Times Gazetesinde Türkiye (1945-1960)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

VI. Ansiklopedi Maddeleri & İnternet Kaynakları

“1923: „Seit Jahrhunderten züchten Feinde Gefühle des Hasses gegen uns Türken”“, **Die Presse**, <https://www.diepresse.com/1424462/1923-seit-jahrhunderten-zuchten-feinde-gefühle-des-hassesgegen-uns-turken>, Erişim Tarihi: 29.06.2021.

“Amerikan Tarihinin Ana Hatları”, **A.B.D. Dışışleri Bakanlığı Ana Hatlar Serisi**, Bölüm I-II, <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAAnaHatlar/Tarih.htm>, Erişim Tarihi: 03.06.2021.

“Amerikan Tarihinin Ana Hatları”, **A.B.D. Dışışleri Bakanlığı Ana Hatlar Serisi**, Bölüm II, <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAAnaHatlar/Tarih.htm>, Erişim Tarihi: 09.06.2021.

“Negotiations by the Ottoman-American Development Company (Chester project) and other American interests for concessions in Turkey”, **Papers Relating to the**

Foreing Relations of the United States, Volume II1922.<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1922v02/ch83>, Erişim Tarihi: 13.06.2021.

“Revival of Chester project for concessions in Turkey”, **Papers Relating to the Foreing Relations of the United States**, Volume II, 1921. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1921v02/ch83>, Erişim Tarihi: 13.06.2021

“Treaty of Commerce and Navigation Between the United States and the Ottoman Empire”, **Yale Law School Lillian Goldman Law Library**, https://avalon.law.yale.edu/19th_century/ot1862.asp, Erişim Tarihi: 12.06.2021.

AYHAN, Halis, ve UZUN, Mustafa, “Ezanın Türkçeleştirilmesi”, **TDV İşlam Ansiklopedisi**, Cilt: 12, İstanbul, 1995, ss. 38-42.

BAYDUR, Özlem Kırılı, ve BAYDUR, Cem Mehmet, “1929 Ekonomik Buhranı”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1929-ekonomik-buhrani/>, Erişim Tarihi: 20.05.2022.

ERTAN, Temuçin Faik “Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/>, Erişim Tarihi: 02.08.2022.

GROHSGAL, Leah Weinryb, “Chronicling America’s Historic German Newspapers and the Growth of the American Ethnic Press”, **The National Endowment for the Humanities**, <https://www.neh.gov/divisions/preservation/featured-project/chronicling-americas-historic-germannewspapers-and-the-grow>, Erişim Tarihi: 15.06.2021.

TAĞMAT, Çağla D., “Atatürk Dönemi Türkiye-Yunanistan İlişkileri (1923-1938)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-donemiturkiye-yunanistan-iliskileri-1923-1938>, Erişim Tarihi: 20.05.2022.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, “1933 Üniversite Reformu”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/1933-universite-reformu/>, Erişim Tarihi: 30.12.2021.

TONASSI, Timo, “Valentin Josef Peter (1875-1960)”, **Immigrant Entrepreneurship**, <https://www.immigrantentrepreneurship.org/entries/valentin-josef-peter/>, Erişim Tarihi: 15.06.2021.

YILDIZELİ, Begüm, “Türk-İngiliz Bildirisi (12 Mayıs 1939)”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-ingiliz-bildirisi-12-mayis-1939/>, Erişim Tarihi: 03.02.2023.

